T.C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
ANKARA

TÜRK İSTİKLAL HARBİ
IV'ÜNCÜ CİLT
GÜNEY CEPHESİ

İngiliz ve Fransızların Güney-Doğu Anadolu'yu İşgal Etmeleri,
Millî Mücadele Hareketleri, Bu Bölgede Yapılan Muharebeler ve Revandiz Harekâtı

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları

ANKARA 2009

T.C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
ANKARA

TÜRK İSTİKLAL HARBİ
IV'ÜNCÜ CİLT
GÜNEY CEPHESİ

İngiliz ve Fransızların Güney - Doğu Anadolu'yu İşgal Etmeleri, Millî Mücadele Hareketleri, Bu Bölgede Yapılan Muharebeler ve Revandiz Harekâtı

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları

ANKARA
GENELKURMAY BASIMEVİ
2009

ISBN: 978 - 975 - 409 - 561 - 6

NSN: 7610270466300

Yayın Kurulu Başkanı

Korgeneral Abdullah ATAY

Yayın Kurulu

Kur.Alb.İskender ÖZBAY

Hv.Öğ.Yb.F.Rezzan ÜNALP

Svl.Me.Alev KESKİN

Düzelti/Sayfa Düzeni

Düz.Uzm.İlkay SARIKAYA

Kapak Tasarım

Ceyhan KURHAN

GENELKURMAY BASIMEVİ
YAYIN NUMARASI : 2009/96

SUNUŞ

Kurtuluş Savaşı tarihinin "Güney Cephesi" harekât alanı, İran sınırında Toros geçitlerine kadar, ortalama 1000 km genişliğinde ve 250 km derinliğinde olup Fırat Nehri ile iki kesime ayrılmıştır. Ayrı ayrı özellikler gösteren bu iki kesimin doğusunda Elcezire Cephesi, batısında da Adana Cephesi kurulmuştur.

Bu cephenin Elcezire kesiminde İngiliz kuvvetleri ile silahlı bir çarpışma olmamıştır. Buna karşılık Adana, Antep, Maraş ve Urfa bölgesinde Fransız kuvvetleriyle savaşılmış ve özellikle Adana, Kozan, Saimbeyli, Zeytin (Süleymanlı) bölgesinde ayaklanan ve çetecilik yapan Ermenilerle çarpışmalar olmuştur.

Kurtuluş Savaşı'nın başlarında, Elcezire bölgesinde terhis zorunluluğu dolayısıyla mevcutları çok azalan 13'üncü Kolordu bulunmaktaydı. Fırat batısından Toros geçitlerine kadar uzanan Antep, Maraş, Adana bölgesinde ise hiçbir ordu birliği yoktu. Buradaki birlikler, İtilaf devletlerinin baskısıyla Torosların kuzeyine çekilmişlerdi. Böylece askerî kuvvetten yoksun olan bu bölgede İngilizler ve Fransızlar her fırsattan faydalanarak Türk halkına zarar verdiler. Fransızlardan gördükleri ilgi ve yardımlarla bölgede mevcut silahlı Ermeniler de Türk halkına her türlü zulmü yapmaktan çekinmediler.[1]

Bu durum karşısında her yerde haksızlığa ve saldırılara karşı bir tepki başladı ve bölge halkı kendi kendini savunmak zorunda kaldı. Böylece millî mukavemet fikri doğmuş, millî kuvvetler meydana getirilmişti.

Sivas Kongresi'nde, yapılmakta olan saldırıları önlemek için Adana bölgesinde bir millî teşkilat (Kuvayımilliye) kurulması kararlaştırıldı. Ayrıca bölgeye yakın askerî birliklerce yardım yapılması Heyet-i Temsiliye tarafından emredildi.[2]

Doğu ve batı cephelerinde çok üstün kuvvetlere karşı eksik mevcut ve kısıtlı malzeme ile vatanını savunmaya çalışan Türk milleti, güney cephesinde de her bakımdan üstün araç ve gereçle donatılmış Fransız kuvvetlerine karşı Ankara Anlaşması (20 Ekim 1921)'na kadar savaşarak "Misakımillî" ile çizilmiş olan sınır içinde işgale uğramış topraklarımızın kurtarılmasını sağladı.Yılmadan ve büyük bir imanla yapılan Millî Mücadele üç yıl sürmüştür.

Bu eser, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı arşivinde bulunan belgeler ve diğer eser ve belgelerden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Karşı tarafın harekâtı hakkında, dış kaynaklara dayanan resmî belge ve eser bulunamamıştır. Şahısların yazdıkları özel eserlerde ise genellikle muharebe durumlarına temas edilmemiş, olaylar hikâye şeklinde anlatılmıştır. Bu nedenle muharebelerde karşı tarafa ait kuvvetlerin

---

1 İsmet Görgülü; ATATÜRK' ten Ermeni Sorunu, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2002, s. 14.
2 İhsan Sakarya; Belgelerle Ermeni Sorunu, Gnkur Basımevi, Ankara 1984, s. 406.

durumunun meydana çıkarılmasında yalnız Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı arşivindeki belgelerden faydalanmak zorunda kalınmıştır.

Güney Cephesi diye adlandırılan bu kitap, her bakımdan birbirinin tamamlayıcısı olan Elcezire ve Adana Cephesi komutanlıklarının bölgelerini kapsamaktadır. Çok kez Elcezire Cephesi Komutanlığına bağlı kuvvetler, Adana Cephesi Komutanlığı emrine verilmiş ve uzun süre birlikte muharebe etmişlerdir. Bu sebeple her iki cepheye birden "Güney Cephesi" adı verilmiştir. Fakat bu cephe Kurtuluş Savaşı'nda 9 Kasım 1920'de Batı Cephesi'yle birlikte kurulan Güney Cephesi ile karıştırılmamalıdır. O cephe Afyonkarahisar'ı ve Antalya bölgelerini; bu kitaba adı verilen Güney Cephesi ise İran sınırından Toros geçitlerine kadar olan bölgeyi kapsar.

Kurtuluş Savaşı sırasında Revandiz bölgesinde yapılan harekât en yakın ilgisi dolayısıyla Güney Cephesi'yle birlikte incelenmiş ve bu kitapta yer almıştır.

Bu kitap, Türk milletinin hürriyet ve egemenliğini elinden almak isteyenlere karşı, neler yapmaya muktedir olduğunu gösteren birçok örnekle doludur.

Tarih yazarı Uzman Emekli Tümgeneral Ahmet Hulki SARAL tarafından yazılmış olan bu eser, Askerî Tarih Etüt Merkezi (ATEM)'ne bağlı Askerî Tarih Şubesinde daha önce görev yapmış olan Tarih Uzmanı Atike KAPTAN ve hâlen görev yapan Tarih Uzmanı Alev KESKİN tarafından güncellenerek yeniden yayına hazırlanmıştır.

Abdullah ATAY
Korgeneral
ATASE ve Dent. Başkanı

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜTAREKEDEN SONRA ADANA CEPHESİ KOMUTANLIĞININ 2'NCİ KOLORDU ADINI ALDIĞI TARİHE KADAR GEÇEN OLAYLAR VE 1920 YILININ SONUNA KADAR YAPILAN HAREKÂT

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1921 YILI BAŞLARINDA BATI CEPHESİ'NDE YAPILAN MUHAREBELER İLE SİYASİ SONUÇLARI, 1921 YILINDA GÜNEY CEPHESİ HAREKÂTI VE 2'NCİ KOLORDUNUN BATI CEPHESİ'NE ALINMASI, ANKARA ANLAŞMASI

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale, Kafkasya, Irak, ve Filistin cepheleriyle Avrupa cephelerinde çarpışan Osmanlı orduları, dört sene süren uzun ve yorucu muharebelerden sonra müttefikleri ile birlikte yenilgiye uğramıştır. Müttefiklerin mütareke yapmakla savaşa son verme kararları üzerine, esasen bütün cephelerde geri çekilmiş ve yıpranmış olan Osmanlı hükûmeti de yalnız başına muharebeye devam edemeyeceğinden İtilaf devletleriyle mütareke imzalamak zorunda kalmıştır. Çok ağır hükümleri kapsayan bu mütareke, galip devletler tarafından insafsızca uygulanmıştır.

Mondros Mütarekesi'nin imzası sırasında, Irak bölgesini 6'ncı Osmanlı ordusu savunmaktaydı. Bu ordu, genel olarak büyük kısımlarıyla Dicle ve bir kısım kuvvetleriyle de Fırat Nehri boyunda bulunuyordu.

30 Ekim 1918'de mütarekenin imzalandığını öğrenen ve Birinci Dünya Savaşı'nda Irak'ta İngilizlerle savaşmış olan 6'ncı Ordunun komutanı Ali İhsan Paşa (SABİS), bu bölgeden geri çekilmekte olan birliklerin oldukları yerde durmalarını emretmiştir. Mütareke imzalandığı gün, Musul şehri ve şehrin büyük bir kısmı Türklerin elinde bulunuyordu. İngilizlerin Irak ordusu komutanı, Türk olmayan halka zulüm yapıldığını ileri sürerek 1 Kasım 1918 günü mütareke hattını geçmiş ve Musul'un 20 km güneyindeki Hamamalil'i işgal etmiştir. Bu durum karşısında 6'ncı Ordu Komutanı, birliklerine İngilizlerin ateşle karşılanmayarak sadece protesto edilmesini ve mütareke hükümlerine bağlı kalmalarının onlara hatırlatılmasını emretmiştir. Diğer taraftan durum, Harbiye Nezaretine yazılarak bunun İstanbul'daki İngiliz komutanlığına bildirilmesi ve İngiliz kuvvetlerinin mütareke sırasında bulundukları Gayyare mevzilerine çekilmeleri istenmiştir.

Buna rağmen Irak ileri birlikleri komutanı General CASSER, Musul'u işgal etmek için emir almış olduğunu söyleyerek ilerlemeye devam ediyordu.

8 Kasım 1918 sabahı bir İngiliz müfrezesi, Musul hükûmet konağındaki Osmanlı bayrağını indirerek yerine İngiliz bayrağını çekmiş ve şehirdeki bütün Osmanlı bayrakları da yerlerinden indirilmiştir. İngilizlerin bu tutumları karşısında ordu birlikleri düzenli olarak geri çekilmiş, 15 Kasım 1918 günü Musul'daki son Osmanlı birlikleri de şehri terk etmiştir. Fakat Musul vilayetindeki depo ve ambarlarda birçok silah, cephane malzeme ve yiyecek bırakılmış, bunlardan ancak en lüzumluları taşınabilmişti.

Deyrizor (Dirizor) ve Rakka'da bulunan Fırat Grubu birliklerinin de Resülayn (Ceylanpınar) ve Telebyaz (Akçakale) bölgelerine çekilmeleri emredildi. Bu suretle Cizre - Nusaybin - Telebyaz hattının güneyi İngilizlere bırakılmıştır.

İngilizler bununla da yetinmeyerek Diyarbakır'ı da almaya ve buradaki emniyet birliklerini geri atmaya girişmişlerse de karşılarında daima kuvvetli bir direnme gördüklerinden bu isteklerini fazla ileri götürememişlerdir. İngilizler, bu hareketleri sırasında Arapları da ayaklandırmaktan geri kalmamışlardır. 10 Aralık 1918 günü Mekke Şerifi Hüseyin'e mensup

olduklarını söyleyen 400 kişilik bir Arap çapulcu müfrezesi Çobanbeyli, Akçakoyunlu ve Cerablus'u işgal ederek 6'ncı Ordunun iaşe merkezi olan Cerablus hastanesiyle buradaki ambarları yağmalamıştır. Bu sebeple buranın kurtarılması için topçu ile takviyeli bir piyade taburu görevlendirilmiş ve Arap çapulcularını atarak Cerablus'u geri almıştır.

Bundan sonra İngilizler, 100 kadar süvari ile hiçbir sebep yokken Antep'i işgal etmişlerdir. Musul'un işgali tamamlandıktan sonra Antep'in de ele geçirilmesiyle geniş maksatlar güden yeni bir İngiliz işgal hareketi daha başlıyordu. Antep'ten sonra Urfa ve Maraş da işgal edilmiştir. İngilizler, diğer yönden demir yolu üzerindeki önemli istasyonlara da el atmaya başlamışlardır.

Fırat batı bölgesine gelince: Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı sırada, Filistin Cephesi'nde İngilizlerle savaşmış olan Osmanlı ordularından Yıldırım Ordular Grubu karargâhı ile 2'nci Ordu Karargâhı Adana'da bulunmaktaydı. Bu orduların kolorduları Ceyhan ve Katma dolaylarında olup tümenleri genel olarak Antakya kuzeyi - Reyhanlı kuzeyi - Dircemal - Ahterin-Cerablus hattında ve bu hattın kuzey kesimindeydi.

Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın önceden gördüğü gibi, İngilizlerin mütareke hükümlerini aşan istekleri birbirini takip etmiştir. Suriye cephesinde İtilaf kuvvetlerinin mütarekeye aykırı ilk isteği İskenderun'dan başlamıştır. 3 Kasım 1918 günü sabah saat 10.00'da İskenderun Limanı'na gelen bir Fransız Torpidobotunun komutanı mütarekenin ikinci maddesine göre bu limandaki mayınları tarayacağını söylemiş ve bunların yerlerinin gösterilmesini istemiştir. Torpiller tarandıktan sonra da şehre bir müfreze asker çıkarmayı teklif etmiştir. Ancak mütarekede karaya asker çıkarılması ile ilgili bir madde bulunmadığından bu teklif reddedilmiştir.[7]

5 Kasım 1918'de İstanbul'dan verilen bir emirle, İngilizlerin Halep civarındaki ordularını beslemek üzere İskenderun - Halep yolundan ve İskenderun Limanı'ndan faydalanmalarına izin verilmiştir. İtilaf devletlerinin gerçek amaçları, İskenderun Limanı'ndan ve Halep - İskenderun yolundan, sadece Halep civarındaki ordularının beslenmesi için faydalanmak değildi. Onlar, doğrudan doğruya İskenderun ve Adana bölgesinin işgalini hazırlıyorlardı.

İngilizlerin İskenderun'u ve İskenderun - Halep yolunu işgal etmeleri, henüz bu yolun güneyinde bulunan Türk kuvvetlerini kritik bir duruma sokabilirdi. Bu amaçla Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, 5 Kasım 1918'de birliklere verdiği emirde: "20'nci Kolordunun zayıf bir emniyet birliği bırakarak gece yürüyüşü ile önce Katma ve yöresinde toplanmasını, sonra Islahiye'ye gelmesini, ileride bırakılacak kuvvetlerin sonradan 24'üncü Tümenden bir kuvvetle değiştirileceğini" emretmiştir. Mustafa Kemal Paşa, daha ilk günlerde İtilaf devletlerinin her isteğini yapmaktan çekinmeyen Başkomutanlık karargâhının dikkatini çekmiş ve

[7] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 70, Göm: 106, Belge:106 - 1.

mütarekenin Osmanlı Devleti'ne verdiği açık hakları savunmada daha kesin kararlı hareket etmek lüzumu üzerinde Genelkurmay'a telgraf göndermekten çekinmemiştir. Bu telgraflarından birinde Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin Halep civarındaki ordularının iaşesini sağlamak için İskenderun'dan istifade etmek istemelerinin gerçek amacının İskenderun'u işgal etmek ve 20'nci Ordunun geri çekilme hattını kesmek olduğunu Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu kanıya varmasında esasen Halep şehrinde pek çok erzak maddesinin bulunması ve yine anlaşmanın 21'inci maddesi uyarınca Halep'te bulunan İngiliz ordusuna Antep ve Kilis'ten erzak satılmasının mümkün olmasını gerekçe göstermiştir.[8]

Gerçekten de Mustafa Kemal Paşa'nın önceden gördüğü gibi İngilizlerin mütareke hükümlerini aşan istekleri birbirini takip etmiştir.

7 Kasım 1918'de İngiliz Generali Alatri, Mondros Ateşkes Anlaşması'nın 7, 10 ve 16'ncı maddelerine dayanarak İskenderun Komutanından İskenderun'u tahliye etmesini, aksi takdirde şehri cebren işgal edeceğini bildirmiştir.[9] Nitekim, 9 Kasım 1918'de ilk önce İskenderun, 15 kişilik bir İngiliz müfrezesi tarafından işgal edilmiştir.[10]

Bu durum karşısında istifa eden ve Harbiye Nezareti emrine alınan Mustafa Kemal Paşa, 10 Kasım akşamı Adana'dan trenle İstanbul'a hareket etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın cepheden ayrılmasıyla Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı da tarihe karışmıştır.

İngilizler, İskenderun'un işgaliyle yetinmeyerek mütarekeye aykırı ve tek taraflı olarak Adana ilinin de boşaltılmasını istemiştir. Esasen Payas - Kilis hattının güneyi İtilaf devletleri tarafından işgal edilmiştir.

İngilizlerin istekleri üzerine birçok birlik lağvedilmiştir. Lağvedilmeyen birliklerden 12'nci Kolordu, Konya'ya, 3'üncü Kolordu Sivas'a ve 20'nci Kolordu Ankara'ya çekilme emri almıştır. İngilizler, bütün Türk birliklerinin bir an önce Toros Dağları kuzeyinde çekilmesinde ısrar ediyorlardı. Fakat birçok sebepten ötürü bu yapılamıyordu.

11 Aralık 1918'de Fransız subayları idaresinde 400 kişilik yerli Ermenilerden kurulu bir Fransız taburu, Dörtyol kasabasına girmiştir.

17 Aralık 1918'de de çoğu Ermeni olmak üzere 1500 kişilik Fransız askeri, Mersin'e çıkarılmıştır. Bu kuvvetten ayrılan müfrezeler Tarsus, Adana ve Misis'i işgal etmişlerdir. 19 Aralık 1918'de de Fransız işgal komutanı General HAMLIN, Mersin'e çıkarak Adana'ya ve buradan da Toros Tünellerinin işgalini düzenlemek üzere Pozantı'ya gelmiştir. Bu suretle Pozantı bölgesi de işgal edilmiştir. Bu işgalleri İngilizlerin 22 Şubat 1919'da Maraş'ı[11], 24 Mart 1919'da da Urfa'yı işgalleri[12] izlemiştir.

---

[8] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 67, Göm: 70, Belge: 70 - 1,70 - 2.

[9] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 67, Göm: 75, Belge: 75 - 2.

[10] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 67, Göm: 76, Belge: 76 - 1.

[11] Utkan Kocatürk; Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918 - 1938, Ankara 1973, s. 17. Gothard Jaeschke; Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Ankara 1970, s. 18. Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 79, Göm: 28, Belge: 28 - 1.

[12] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol:İSH, Kutu: 340, Göm: 4, Belge: 4 - 1, 4 - 2, 4 - 3, 4 - 4, 4 - 5.

İtilaf devletleri, yapılan şikâyetleri incelemeye bile lüzum görmemişlerdir. Bu devletler, işgal ettikleri yerlere, savaşarak girmiş gibi davranmışlar, Türk milleti aldatılmış, elinden silahı alınmıştır. Birçok yurtsever Çukurovalı Konya, Kayseri, Karaman gibi orta Anadolu şehir ve kasabalarına ve Toros dağlarına göç ederek sığınmışlardır. Anadolu'nun hâlini, özellikle Adana'nın durumunu Türk milleti, yüreği sızlayarak görüyor ve atalar yadigârı toprağına bağlı Türk halkı içi kan ağlayarak sabırsızlıkla kurtuluş günlerini bekliyordu.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASİ, COĞRAFİ DURUM VE TARAFLARIN ASKERÎ GÜÇLERİ

1. Siyasi Durum

a. Dış Siyasi Durum

Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti'nin ömrünü tamamladığını düşünen büyük Avrupa devletleri, aralarında bu yüzden bir silahlı çatışmaya meydan vermeden Osmanlı topraklarını siyasi ve iktisadi bakımlardan parçalamaya ve paylaşmaya çalışıyorlardı. Uzunca süren bu çabalardan sonra 1914'te, Birinci Dünya Savaşı başlayınca bu devletler aralarında genel bir anlaşmaya varmışlarsa da yalnız Boğazlar bölgesiyle Doğu Trakya üzerinde uyuşamamışlardır.

Savaş başladıktan sonra 4 Mart - 10 Nisan 1915 tarihleri arasında yapılan görüşmeler sonunda Rusya, İngiltere ve Fransa arasında "İstanbul Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşmaya varılmadan önce Osmanlı Devleti, İngiliz ve Fransız donanmalarını 18 Mart 1915'te Gelibolu'da mağlup etmiş ve bu donanmaların Gelibolu Yarımadası kıyılarına yaptığı büyük çıkarma hareketi de tam bir yenilgi ile sonuçlanmıştır.[13]

İstanbul Anlaşmasından sonra İtilaf devletleri, Birinci Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması için birçok anlaşma yapmıştır.

26 Nisan 1915'te İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar tarafından yapılan Londra Anlaşması'nda İtalya'ya, İtilaf devletleri safında savaşa girdiği takdirde Antalya bölgesinde Güney Anadolu'nun Akdeniz kıyılarında adilane bir pay verilmesi kararlaştırılmıştır.[14] Anılan anlaşma etkisini derhâl göstermiş ve Mayıs sonunda Almanya ve Avusturya'ya karşı savaşa giren İtalya, 20 Ağustos 1915'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir.

Yukarıdaki anlaşmalarla hem İtalya'nın hem de Rusya'nın özlemlerini doyuran İngiltere ve Fransa bu kez Orta Doğu'da kendi amaçlarını belirlemek yoluna gitmiştir. Bu girişim, İtalya'dan saklı yürütülürken Rusya'nın onayını zorunlu kılıyordu. Bunun için İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Mark Sykes ve Fransız meslektaşı Georges Picot anlaşma taslağını Rusya'ya da göstermiştir. Rusya; Erzurum, Trabzon, Bitlis illeri ile Muş - Siirt ve Türk - İran sınırını içeren kuşağın kendisine verilmesi karşılığında anlaşmayı kabul ettiğini bildirmiştir. Bu koşulları içeren protokolün Fransa ve İngiltere tarafından imzalanmasıyla Sykes - Picot anlaşması 26 Nisan 1916 tarihinde kesinleşmiştir.

Bu anlaşmayla Fransa; Suriye kıyıları ve iç bölgesi ile birlikte Çukurova, Kayseri dışarıda kalmak şartıyla Sivas, Elazığ (Harput), Maraş Antep ve Mardin'i alıyor, Halep - Şam - Musul üçgeni ise Fransız nüfuz

---

[13] Tevfik Bıyıklıoğlu; Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1999, s. 6.

[14] Paul C. Helmreich; Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi, Çev. Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul 1996, s. 3.

bölgesi içine giriyordu. İngiltere; Basra'dan Bağdat'a kadar tüm Güney Mezopotamya'yı eline geçiriyor ve bunun dışındaki yörelerde nüfuz bölgesi kuruyordu. Gerek Fransız gerek İngiliz nüfuz bölgelerinde ileride tek bir Arap devleti veya bir Arap konfederasyonu kurulması, Filistin için de milletler arası bir statü tasarlanmıştı. İskenderun açık liman ilan edilirken Akka ve Hayfa da İngilizlerin olacaktı.

Bu anlaşmanın İtalyanlardan gizli yapılmasına rağmen anlaşmadan haberdar olan İtalya, Londra Anlaşması'yla kendisine verilen yerlerin kesinliğe kavuşturulmasını istemiştir. Bunun üzerine 21 Nisan 1917'de imzalanan St. Jean de Maurienne Anlaşması'yla Antalya, Menteşe sancağı, Konya ilinin büyük kısmı, İzmir ve kuzeyinde Marmara'ya kadar uzanan bir nüfuz bölgesi İtalyan toprakları olarak tanımlanmıştır.[15] Bu son anlaşma, 9 Mart 1917'de patlak veren ihtilal yüzünden Rusya tarafından tasdik edilememiştir. Ancak 1917 Ekim devrimiyle Rusya'da iktidara gelen Bolşevikler, değil bu anlaşmayı tasdik etmek, yapılan tüm gizli anlaşmaları ifşa etmiştir.

Yapılan gizli anlaşmalar, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması için Avrupa büyük devletlerinin ne kadar çalıştıklarını açıkça göstermektedir. Böylece İtilaf devletleri, Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıktıkları takdirde, Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığı sona ermiş olacaktı.

Mondros Ateşkes Anlaşması

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'ndan müttefikleri ile birlikte mağlup çıkmış ve İtilaf devletleri ile 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Anlaşması'nı imzalamıştır. Mondros Ateşkes Anlaşması, İtilaf devletlerinin amaçlarını gerçekleştirmek için başlatacakları işgal hareketlerine onları götürecek süreçte köprü görevi görmüştür. Anlaşmanın güney cephesini doğrudan ve dolaylı olarak ilgilendiren maddeleri şunlardır:

5'inci maddeye göre sınırların korunması ve iç asayişin devam ettirilmesi için lüzum görülecek askerî kuvvetten fazlası derhâl terhis edilecektir. (Askerî kuvvetlerin miktar ve durumları itilaf hükûmetleri tarafından Osmanlı Devleti ile müzakere edildikten sonra kararlaştırılacaktı.)

7'nci maddeye göre İtilaf devletleri güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması hâlinde herhangi bir stratejik noktayı işgal hakkına sahip olacaktır.

10'uncu maddeye göre Toros tünelleri müttefikler tarafından işgal edilecektir.

16'ncı maddeye göre Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'ta bulunan muhafız birlikleri en yakın İtilaf komutanına teslim edilecek ve Kilikya'daki[16] kuvvetlerin düzenini korumak için gereken miktardan fazlası 5'inci

---

[15] Yuluğ Tekin Kurat; Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması, Tunalı Matbaası, Ankara 1986, s. 18 - 20

[16] Kilikya'nın günümüzdeki ismi Çukurova'dır.

maddedeki şartlara uyularak verilecek kararlar doğrultusunda geri çekilecektir.

24'üncü maddeye göre altı vilayet adı verilen yerlerde (Erzurum, Sivas, Elazığ, Van, Bitlis ve Diyarbakır) bir kargaşalık olursa bu vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilaf devletleri muhafaza edeceklerdir.

Bu anlaşma ile İtilaf devletleri Osmanlı Devleti'ni paylaşma planlarını hayata geçirmişlerdir. Ancak anlaşmanın bazı maddeleri çok karışık veya muğlak kalmıştır:

24'üncü maddede altı vilayet adı verilen yerlerde kargaşalık çıktığı takdirde İtilaf devletleri buraları işgal edebilecekleri belirtilmektedir. Ancak Ateşkes Anlaşması'nın İngilizce metninde bu altı vilayetten altı Ermeni vilayeti diye bahsedilmiştir. Bu da İtilaf devletlerinin buralarda bir Ermenistan devleti kurmak istediklerinin somut delili olarak değerlendirilmiştir.[17]

Anlaşma metninde kullanılan coğrafi terimler de İngiliz ve Türk taraflarınca farklı şekilde anlaşılmıştır. Örneğin Türk tarafı Suriye ve Irak terimlerini Osmanlı idari yapısı içindeki Suriye ve Irak vilayetleri olarak anlamakta iken İngilizler Musul vilayetini Irak'a dâhil saydıklarından 16'ncı maddeye göre buradaki Türk birliklerinin teslim olmasını istemişlerdir. Gerçekte Musul, Osmanlı idari yapısında Irak'tan ayrı bir vilayetti. Diğer taraftan anlaşma metninde Kilikya, Mezopotamya gibi sınırları belli olmayan birtakım tarihî terimler kullanılmış, bu da karışıklığa yol açmıştır.[18]

Nitekim anlaşmanın imzalandığı sırada Yıldırım Ordular Grubu Komutanı olan Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam İzzet Paşa'ya aşağıdaki telgrafı çekerek anlaşmanın 10'uncu maddesinde yer alan Toros tünelleri ilgili muğlak durum hakkında bilgi talebinde bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa telgrafında:

"Toros tünelleri denilen tüneller en son açılan iki tüneldir. İşgal edilecek yalnız bunlar mıdır? İşgalden maksat, yalnız hattın işletmesi midir? Yoksa muhafaza tertibatından mı ibaret kalacaktır? Toros tünellerini tutacak işgal kuvvetinin miktarı nedir? Bunlar nereden gelecektir? Büsbütün ayrı bir grup teşkil eden Amanos tünelleri de bu meyanda mıdır?" diye sorarak anlaşmanın açık olmayan hükümleri ile ilgili ek açıklama istemiştir.

Yine mütarekenin 16'ncı maddesine göre Hicaz, Asir, Irak ve Suriye'de bulunan muhafız Osmanlı birliklerinin en yakın İtilaf birliklerine teslim olacağı belirtilmiştir. Mustafa Kemal Paşa 3 Kasım 1918'de 2'nci ve 7'nci Ordulara gönderdiği emirle Suriye sınırı ve Toros tünellerinin işgal sureti hakkında gerekli talimatı vermiş, diğer taraftan aynı gün, Harbiye Nezaretine gönderdiği telgrafta Suriye ve Kilikya sınırı ile ilgili olarak mevcut duruma dikkat çekerek belirsizliğin ortadan kaldırılmasını istemiştir. Çektiği telgrafta:

---

[17] Hamza Eroğlu; Türk İnkılap Tarihi, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1982, s. 93.

[18] Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi; Editör: Temuçin Faik Ertan, Siyasal Kitabevi, Ankara 2001, s. 91.

"...Suriye sınırını, Suriye vilayetimizin kuzey sınırı saymakla beraber bu hususta başka bir görüş varsa bildirilmesi lazımdır. Suriye'de terk ettiğimiz veya bizimle irtibatı olan hiçbir kuvvet yoktur. Kilikya havalisinin Adana vilayetinin mühim bir kısmı olduğu bilinmekle beraber buranın da sınırı malum değildir..."[19] ifadelerini kullanmıştır.

Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa 4 Kasım 1918'de verdiği cevapta:

"Toros tünellerinin itilaf güçleri tarafından işgalinin yalnız muhafaza mahiyetinde olduğunu, mütarekede yalnız Toros tünellerinin geçtiğini, şayet İngilizler Amanos tünellerini de işgal etmek isterlerse mütareke metninde yalnız Toros tünellerinin işgalinin yazılı olduğu cevabının verilmesi, Amanos'un işgal edilmemesi için gerekenin yapılması, konu hakkındaki keyfiyetin Genel Karargâh'a bildirilmesi gerektiği, işgal kuvvetlerinin durumu hakkında İngilizler tarafından bilgi verileceği" yazılmıştır. Kilikya sınırı ile ilgili olarak "Kilikya hududu gerekli görülürse bildirilecektir." şeklinde cevap verilmiştir.[20]

SSCB İle İlişkiler

Yunan istila kuvvetlerini himaye eden ve memleketi yer yer işgal eden İtilaf devletlerinin ordularını anavatandan atmak için bu devletlerin karşısında yalnız kalmamak gerekiyordu. Bunun için de Batı devletleri ile mücadele ve savaş hâlinde bulunan Rusya ile iş birliği yapmanın memleket için faydalı olacağı değerlendirilmiştir. Bu sebeple Türk - Rus ilişkilerinin kurulması ve geliştirilmesi kararlaştırılmıştır. 26 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından Sovyet hükûmeti başkanı Lenin'e yazılan mektupla dostluk ve iş birliği yapılması teklif edilmiştir. Bundan sonra Ruslarla uygun şekilde anlaşmalar yapılmıştır. Yapılan anlaşmalarla Rusya'dan para ve silah yardımı sağlanmıştır.

b. İç Siyasi Durum

XIX. yüzyılın son yirmi senesi; Doğu Rumeli eyaletinin Bulgaristan'la birleşmesi, Ermeni ve Girit ayaklanmaları, 1902 - 1903 Makedonya karışıklıkları gibi oldukça ağır olaylarla geçmiştir.

II. Abdülhamit'in idare şekli dolayısıyla memlekette beklenen ilerleme meydana gelememiştir. Osmanlı donanması Haliç'te çürütülmüş, orduya pratik eğitim ve tatbikatlar yaptırılmamıştır. Bu idareye karşı özellikle Rumeli'de meydana gelen cemiyetler, İkinci Meşrutiyet'in kurulmasına çalışmaya başlamış ve 23 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet ilan edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kötü idare usulleri ve özellikle ordu içine kadar giren parti çekişmeleri Balkan Savaşı yenilgisinin başlıca sebeplerinden biri

---

[19] Türk İstiklal Harbi I (Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı); ..., s. 64 - 65.

[20] Kemal Çelik; Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918 - 1922), TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 38.

olmuştur. Bu suretle doğu Trakya bölgesi Osmanlı Devleti'nde kalmak üzere bütün Rumeli elden çıkmıştır.

Osmanlı Devleti, 1914'te müttefikleriyle beraber Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir. Osmanlı orduları, dört sene süren uzun ve sıkıntılı bir savaş devresinde birçok cephede (Çanakkale, Kafkasya, Irak, Filistin, Galiçya, Romanya ve Makedonya) çarpışmış, özellikle Çanakkale'de büyük başarılar elde etmiş ve burada dünyanın en kuvvetli donanma ve kara ordularına sahip İngiliz ve Fransızlar tam bir yenilgiye uğratılmıştır.

Diğer cephelerde çok üstün kuvvetlerle çarpışmak zorunda kalan Osmanlı orduları, müttefiklerinin anlaşma isteği üzerine 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Anlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Çok ağır şartları kapsayan bu anlaşma üzerine İstanbul ve Boğazlar, Adana, Maraş, Antep ve Urfa dolayları ile Antakya bölgesi İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar tarafından işgal edilmiştir. 15 Mayıs 1919'da Yunan orduları İzmir'i işgal etmiştir.

c. Yunanların Batı Anadolu'ya Ayak Basmaları ve İzmir'in İşgaline Türk Milletinin Tepkileri

15 Mayıs 1919'da Yunan ordusunun İzmir'e asker çıkarması ve işgalin fiilen başlaması haberi memleketin her tarafında çok büyük etki yaratmıştır. Yunanların Türk topraklarına yaptığı bu haksız saldırı karşısında bütün Türkiye'de büyük bir direnme hareketi baş göstermiştir. Memleketin her tarafında mitingler yapılmak suretiyle bu haksız saldırılar karşısında her türlü çareye başvurarak vatanın savunmasına koşması bütün millete ilan edilmiştir. Yer yer cemiyetler kurulmuş ve gerekli hazırlıklara başlanmıştır. Bu suretle halk bütün gücüyle Millî Mücadele için harekete geçmiştir.

19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmış olan 9'uncu Ordu Birlikleri Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, komuta makamlarıyla temasa geçmiştir. Bu suretle bir taraftan memleketi savunmak için fikir ve karar birliğine varmaya, diğer taraftan halkın moralini ve güvenini kuvvetlendirmeye çalışmış ve bu konuda sağlam temeller atmaya muvaffak olmuştur.

İlk direktif olarak Havza'dan, İtilaf devletlerinin Trabzon bölgesine yapacağı sanılan bir çıkarmaya karşı, kıyıları savunacak durumda olan 3'üncü, 15'inci ve 20'nci Kolordulara 29 Mayıs 1919'da yaptığı bir yayımda ordu ve halk tarafından gerekli direnmenin gösterilmesi istenmiş ve vatanın savunması önemle tavsiye edilmiştir.

19/20 Haziran 1919'da Amasya'da kararlaştırılan esaslara göre bütün Türk milletinin vatan savunması için birleşerek birlikte çalışması ve mücadeleye başlaması emredilmiştir. Bu, memleketin işgalden kurtarılmasını hedefleyen bir emirdir.

Bağımsız bir devlet olarak var veya yok olmak gibi kesin bir dönüm noktasına gelmiş olan Türk milleti, kurtuluş yolunu Millî Mücadele ruh ve azminde bulmuştur. Kısıtlı kaynaklara, yoksulluğa ve Birinci Dünya Savaşı'nın sarsıntılarına rağmen, milletin geleneksel moral gücü yerindeydi.

Bağımsız yaşama azim ve iradesine sahip Türk milleti, kendisine layık lideri bulmuştu. Her taraftan çember içine alınmış olan Türk milleti onun iradesiyle harekete geçmiştir.

Erzurum ve Sivas kongrelerinde memleketin kurtarılması için yapılan çalışmalar ve alınan kararlar bütün Türk milleti tarafından büyük bir inançla benimsenmiştir. Yunanların Batı Anadolu'yu, İngiliz ve Fransızların da Adana, Maraş, Antep ve Urfa'yı işgal etmeleri karşısında Türk halkında, anlaşma şartlarına aykırı olarak memleketi işgal eden İtilaf devletleri aleyhine, bir karşı hareket başlamıştır. Sivas Kongresi esaslarına uygun olarak kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve millî ordunun teşkili için alınan kararlar ve verilen emirler, her tarafta milletçe harekete geçmek zamanının geldiğini göstermiştir.

23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti de bu millî direnmelere meşru bir mahiyet kazandırmıştır.

ç. Ermeni Sorunu

XIX. yüzyıl sonlarında ve XX. yüzyıl başlarında cemiyetler kurarak Osmanlı Devleti'nin başına büyük gaileler açan Ermeni azınlığı, Birinci Dünya Savaşı'nda başta Rusya olmak üzere işgal devletleriyle iş birliği yaptığı için azınlığın bir kısmı, harekât bölgesi dışındaki illere ve özellikle Suriye'ye gönderilmiştir.

1914 - 1918 Birinci Dünya Savaşı'nda müttefikleriyle birlikte yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti'nin parçalanması, İtilaf devletleri arasında, savaşın sonlarına doğru son defa olarak karara bağlanmış ve uygulama şeklinin tespiti de Paris'te toplanan barış konferansına bırakılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nda, İtilaf orduları saflarında, Türk ordusuna karşı muharebe etmiş ve kan dökmüş olduklarını ileri süren Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin mirasından faydalanmak ve büyük bir Ermenistan kurmak çabasıyla Paris Barış Konferansı'nda resmen sahneye çıkmışlardır.

İlk önce 26 Şubat 1919'da kendisini millî Ermeni heyeti başkanı olarak tanıtan Bogos Nubar, daha sonra da Ermenistan Cumhuriyeti Başkanı Avadis Aharuyan, Ermeni isteklerini açıklamışlardır. Bu istek, Kafkasya'dan Akdeniz'e kadar uzanan ve Anadolu'nun yarısı kadar bir yer tutan Büyük Ermenistan'ın kurulmasıydı. Kurulması tasarlanan büyük Ermenistan sınırları içine Çukurova bölgesi de dâhil edilmiştir.

Bogos Nubar, bu açıklamayı yaptıktan sonra asıl amacı olan altı ilin (Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ ve Trabzon), Çukurova'nın ve Maraş sancağının öncelikle Türk boyunduruğundan kurtarılması ve İtilaf devletlerinin yahut ABD'nin ya da Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) himayesinde bağımsız bir Ermenistan kurulmasını; bu bölgedeki Türk memurlarının vazifeden alınmasını, düzeni bozan yağmacıların, aşiretlerin memleketten çıkarılmasını ve silahların toplanmasını talep etmiştir.

Bu sırada İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi de Paris Konferansı'na Ermeni nüfusu ile ilgili gerekli bilgiyi vermiştir. Ancak verilen rakamlar, gerçek nüfusun çok üzerinde gösterilmiştir. Diğer taraftan Osmanlı hükûmeti de Paris Konferansı'na bir muhtıra sunarak Osmanlı Devleti'nin haklarını savunuyordu. Özellikle nüfus problemine değinen bu muhtırada, bölge nüfusunun % 80'inin Türk ve Müslüman olduğu bildirilmiştir. Nüfus çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Osmanlı vilayetlerinin Ermenilere bırakılmasının büyük bir haksızlık olduğu ileri sürülmüştür.

Bunun üzerine Ermenistan devleti için Doğu Anadolu'dan toprak almanın imkânsız olduğunu fark eden İtilaf devletleri, Adana havalisinde Urfa, Antep, Maraş ve Diyarbakır'ı da içine alan küçük bir Ermenistan kurmaya karar vermişlerdir.[21]

(1) Ermenistan Sorununda İngiliz Görüşü

Ermenilerin iddiaları, 29 Şubat 1919'da Londra'da İngiliz, Fransız, Yunan ve Ermeni delegelerinin katıldığı bir toplantıda görüşülmüştür. Burada İngilizler, Ermenilerin haklarını kabul etmekle beraber bir kısım vilayet ve sancakların Türklere bırakılmasını istemişlerdir. Ayrıca Adana üzerinde de hiçbir açıklamada bulunmamışlardır.

(2) Ermenistan Sorununda Amerika Birleşik Devletleri'nin Görüşü

ABD'nin, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasında ve İtilaf devletleri tarafından bölünmesinde ekonomik ve siyasi bir çıkarı olmaması gerekirdi. Ancak Ermeniler ABD'de Osmanlı Devleti aleyhine o kadar çok çalışmış, Ermenilerin Müslümanlar tarafından yok edildiği hakkında kafaları öylesine doldurmuş ve dinî duygular o derece körüklenmişti ki Başkan Wilson dahi bunun etkisinden kendisini kurtaramayarak Paris Barış Konferansı'nda uygulanması zor bir mesele olan Ermenistan davasını benimsemiş ve Ermenistan'ın sınırlarını çizmiştir. Gerçekte, Anadolu'nun doğu ve güney kısımlarında, gerek İran ve gerek Türk devletlerinin hâkim olduğu dönemlerde Ermeni çoğunluğu yoktu. Türkler bu bölgeleri fethettiğinde çoğunluk tamamen Müslümanlarda idi. Bu sebeple Ermenistan'ın kurulması mümkün olamazdı.

(3) Ermenistan Sorununda Fransız Görüşü

Fransızlar Anadolu'ya yapılan ilk haçlı seferleri sırasında, yöre Ermenilerinin de büyük desteğiyle ele geçirdikleri Urfa ve Antakya'da kontluk kurmuşlar ve bu sayede Kudüs'ü ele geçirmişlerdir. O dönemde bu kontluklar İslam dünyasının ortasına sokulmuş birer hançer ve Kudüs'ün kontrol merkezi olarak değerlendirilmiştir.

Fransa'nın Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenmesi, başka bir deyişle Doğu Hristiyanlığının koruyucusu rolünü benimsemesi, ileride Anadolu'da izleyeceği yayılmacı politikanın gerekçesini oluşturacaktır. Bunun da ötesinde Türkiye Ermenilerini Katolikleştirmekle çeşitli yararlar elde eden ve

---

[21] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 142, Belge: 142 - 1.

bu çerçevede Ermeni din adamlarından bir propaganda ordusu da oluşturan Fransa'nın dinî faaliyetleri, yalnızca İstanbul'la sınırlı kalmayıp tüm Anadolu, Suriye, Lübnan ve diğer Orta Doğu topraklarında yaygınlaşacaktır.[22]

Bölgeye geliş nedenlerinin başında da Ermenilerin haklarını savunmak ve onlara bağımsız bir devlet kurmaları için yardım etmek olduğunu ileri süren Fransızların esas amacı "Orta Doğu'nun ele geçirilmesi projesi" ni hayata geçirmekti.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği sırada Osmanlı Devleti'nin dış borçları üç buçuk milyar Frank'a ulaşmış ve bu paranın % 60,31'i Fransa'dan alınmıştı. Fransa, bu alacağını güney illerinin işgaline bir sebep olarak gösterdi.[23] Ayrıca bazı Fransız yazarları da bu bölgenin doğal kaynaklarını ve zenginliklerini tanıtıyor, Fransa'nın, ihtiyaç duyduğu bu kaynaklardan vazgeçemeyeceğini ileri sürüyorlardı. Bu kaynak ve zenginliklerinin başında Çukurova'nın verimli alanları ve pamuk, Suriye'deki ipek ve Ergani maden yatakları geliyordu. Bu zenginliklerin Fransız ekonomisine katkıları ile Doğu Akdeniz ve İran yolunun kontrol altına alınması; Fransa'nın Anadolu'yu pazar yapma gayretleriydi. Buralardan elde edilecek gelirlerle Fransa'nın, dış ticari bağımlılıktan kurtulabileceği ve ayrıca, yöreden toplanacak vergilerin yüz milyonlara ulaşacağı belirtiliyordu.[24]

Bu nedenledir ki Ermenilerin Adana'daki isteklerine karşı Fransız delegeleri, bölge üzerinde Fransa'nın tarihî rolü bulunduğunu, bu hakların tanınması gerektiğini belirtmişlerdi. Bununla beraber, Ermenileri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak için onların sözde haklarının verilmesini istiyorlardı.

(4) Ermenistan Sorununda Yunan Görüşü

Ermenilerin bir Ermenistan devleti kurmak istemelerine en taraflı görülen devlet Yunanistan olmuştur. Nitekim Venizelos, nüfusunun ancak %4,5'i Ermeni olan Trabzon ilini Ermenilere hediye etmeye kalkışmıştır. Venizelos'un amacı, Türkiye'ye karşı girişeceği bir savaşta kendisine sadık bir müttefik kazanmak olmuştur.

(5) Adana Bölgesinde Ermeni Sorunu

Adana bölgesinde Ermeniler XIX. yüzyılın son yarısından sonra, Rusya ve diğer bir kısım Avrupa devletlerinin tahrik ve teşvikiyle bağımsızlık için Osmanlı Devleti idaresine karşı yer yer ayaklanmaya başlamışlardır. Bu amaçla Adana, Saimbeyli ve Zeytin bölgelerinde ayaklanmalar

---

22 Durmuş Yılmaz; Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti, Konya, S. Ü. Vakfı Yayınları, 2001, s. 42 - 60. Cevdet Küçük; "XIX. Asırda Anadolu'da Ermeni Nüfusu", Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu, Şafak Basım ve Yayınevi, İzmir 1983, s. 83.

23 Yaşar Akbıyık; Millî Mücadele'de Güney Cephesi (Maraş), Sevinç Matbaası, Ankara 1990, s. 57.

24 Pierre Redan; La Cilicie et Le Probleme Ottoman, Paris 1921, s. 114 - 118. Yahya Akyüz; Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919 - 1922), TTK. Yay., Ankara 1988, s. 29. Ali İhsan Gencer; "İhtilalci Ermenilerin İhtilal Teşkilatı Talimatnamesi", T.E.D., Sayı: 13., İstanbul 1987, s. 176 - 177.

çıkarmışlardır. Saimbeyli'de ilk ayaklanma 1890'da çıkmıştır. Bu ayaklanmalar Saimbeyli'de 10, Zeytin'de altı kez tekrarlanmıştır. Bunların birisinde Saimbeyli kasabasına yakın gizli bir mağarada bomba dahi yapılmaya başlanmıştır.

Yine aynı bölgede 4 Nisan 1909'da ciddi bir ayaklanma hareketine girişildi ise de bu hareket de diğerleri gibi bastırılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında, Türk ordusu Çanakkale'de, Erzurum'da, Irak ve Suriye'de vatan savunması için çarpışırken Rus ordularının Kafkasya ve İran'da ilerlemeleri sırasında Ermeniler Rus ordularına katılmak suretiyle savaşa katılmışlardır. Bundan başka Türk ordularının gerilerinde eşkıyalık ve çapulculukla, ikmal kollarını basmak suretiyle geriden fiilen taarruza başlamışlardır. Çeşitli bölgelerde Türk hükûmetine karşı ayaklanmaktan çekinmeyen Ermeniler, memleket dâhilinde büyük bir güvensizlik yaratmışlardır. Bunun üzerine ordunun gerisinin güvenliğini sağlamak amacıyla harekât bölgesinde zararlı görülen Ermeni unsurları, İmparatorluğun daha elverişli bölgelerine ve özellikle Suriye'ye göç ettirilmiştir.

Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan sonra İngilizlerin ve Fransızların yardımıyla Anadolu'dan ve özellikle Adana bölgesinden göç eden Ermeniler, tekrar eski yerlerine dönmeye başlamışlardır. Bunlar, yanlarında bol miktarda silah ve cephane ile birlikte ayaklanma fikir ve ruhuyla dönmüşlerdir. Adana ile Maraş, Antep ve Urfa sancaklarına dönen bu Ermeniler, teşkilat kurmaya ve her türlü askerî hazırlıkları tamamlamaya başlamışlardır. Fransızların idare ve kontrolünde düzenli eğitimler yapmışlardır. Adana, Kozan, Tarsus, Saimbeyli, Zeytin, Osmaniye, Maraş, Antep ve Urfa'da bütün Ermeni erkekleri silahlanmış olup bunların mevcutları 10 binlere yaklaşmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan, birliklerinin çoğu lağvedildiği ve terhise tabi tutulduğu hâlde, İngiliz Fransız ve Yunan ordularına karşı vatanını kurtarmak için büyük güçlükler içinde çarpışan Türk ordusu, bu zor zamanında aynı anda yüzlerce yıldan beri topraklarında beslediği Ermenilerle de savaşmak zorunda kalmıştır.

d. Fırat'ın Doğu Kesiminde İngilizlerin ve Fransızların Siyasi Faaliyetleri

Bu bölgede İngilizler, Musul vilayetinden başka 6 Aralık 1918'de Kilis'i, 17 Aralık 1918'de Antep'i, 22 Şubat 1919'da Maraş'ı[25] ve 24 Mart 1919'da Urfa'yı işgal etmişler, Diyarbakır dolaylarında sürekli olarak zararlı propaganda yapmak suretiyle halk arasında güvensizlik yaratmak için çalışmışlardır. Amaçları, yerleştirecekleri olumsuz düşüncelerle ve özellikle Kürtçülük cereyanını kamçılayarak İngiliz ve Fransızların desteği altında bir Kürt hükûmeti kurmak ve bu suretle bölgenin işgalini sağlamaktı. Esasen

---

[25] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 79, Göm: 28, Belge: 28 - 1.

İngilizler, Irak bölgesinin; Siirt, Mardin, Diyarbakır sancaklarını da içine aldığını iddia ederek burayı işgal etmek istemişlerse de 13'üncü Kolordunun uyanık davranarak direnmesi karşısında buna cesaret edememişlerdir. İngilizler bu faaliyetlerini hem propaganda şeklinde devam ettirmiş hem de bölgede mevcut aşiretlere para dağıtarak onları bu usullerle avlamak istemişler ve bu faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Bölgede bazı aşiretler İngilizler tarafından elde edilmiş ve hükûmete karşı ayaklandırılmıştı. Hükûmet kuvvetleri bir taraftan asayişsizliği yoluna koymaya çalışırken diğer taraftan da siyasi hareketlere engel olmaya uğraşıyordu. Çıkan ayaklanmalar, 13'üncü Kolordu birliklerini oldukça güç duruma sokmuştur. Bu sebeple Urfa, Maraş ve Antep bölgelerinde yapılan Millî Mücadele'ye yardım için birlik gönderilemiyordu.

İngilizlerin ve Fransızların bu faaliyetlerinden cesaret alan bazı şahıslar tarafından Kürtçülük hareketleri baş göstermiştir. 1919'da İstanbul'da kurulan Kürt Teali Cemiyeti; Diyarbakır, Bitlis ve Elazığ'da şubeler açmıştır. Bu cemiyet, Kürtleri ayrı bir millet sayarak Wilson prensiplerinden faydalanmak suretiyle, Osmanlı Devleti'ni ayırma ve parçalama siyasi amacıyla kurulmuştur. Bu cemiyetlerin adamları, yabancı devlet ve kurullarla da temasa geçerek millî amaçlara karşı hareket etmiş ve doğu vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile çalışmayı kabul etmeyerek işgal kuvvetleri ile iş birliği yapmıştır. Kürt Teali Cemiyeti, Kürt Eğitim ve Öğrenci Yurdu ile Kadınları Yükseltme Kurulu adlarında üç cemiyet daha kurulmuştur. Bu dönemde Diyarbakır'da bazı aşiret ve şahısların Kürtçülük faaliyetlerinde bulunduğu ve Kürtçülük yolunda toplantılar yaptıkları tespit edilmiştir. Bedirhani Aşireti'nden Kâmuran, Celadet ve Ali ile Diyarbakırlı Cemil Paşazade Ekrem adlarındaki kişilerin, yabancılardan önemli miktarda para alarak propaganda amacıyla Diyarbakır bölgesine gelecekleri öğrenilmiştir. Bunlar arasında hükûmete karşı propaganda yapan İngiliz Binbaşısı NOVİL (NOWEL)[26] ve Kürt Kulübü Başkanı Cemil Paşazade Ekrem yer almıştır. Bu propaganda faaliyetinin en önemli elebaşısı NOVİL'di. Bu kişi Diyarbakır, Savur, Midyat, Mardin, Siverek ve Urfa bölgelerinde dolaşarak burada bulunan aşiret reisleriyle görüşüp zararlı propagandalar yapmıştır. Bu kişiler Malatya'ya giderek burada mutasarrıf ve Belediye Başkanı tarafından karşılanmıştır. Malatya Mutasarrıfı da Bedirhani Aşireti'nden Halil isimli biridir.[27] Bu gezinin amacının Kürt ve Ermeni nüfusunu tespit etmek olduğu anlaşılmıştır.[28] Bu kişiler, bu suretle sözde Kürt ve Ermeni nüfusunun çokluğunu ileri sürerek iddialarını ispat etmek istemişlerdir. Bunlar aynı zamanda Elazığ Valisi Ali Galip ile de birleşerek Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklama planları yapmışlardır. Ali Galip, İstanbul

---

[26] Zaho hâkimi olan başka bir İngiliz ile birlikte Birinci Dünya Savaşı sırasında İran'da Bahtiyariler yanında bulunmuş ve ondan sonra da Kafkasya'ya gönderilmiştir.
[27] ATATÜRK; Nutuk, C. 1, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1980, s. 141, 142.
[28] A.g.e.; C. 1, ..., s. 144.

hükûmeti ve padişah tarafından Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklamak için özel olarak gönderilmişti.[29]

Ali Galip'in Malatya'da yakalanması için Elazığ'daki 15'inci Alay Komutanı Yarbay İlyas'a (Tümgeneral) emir verilmiştir. İki ağır makineli tüfekle takviyeli 52 kişilik katırları bindirilmiş bir müfrezeden ibaret olan takip birliği 9 Eylül 1919 akşamı Malatya'ya gelerek mutasarrıfın evini sarmışsa da, vali ve mutasarrıf hükûmet konağında olduğundan ele geçirilememişlerdir. Durumu haber alan bu kişiler, 10 Eylül 1919 günü telaş içinde Kâhta'ya kaçarak canlarını kurtarmışlardır. Gerekli takibe geçilmişse de bunların 10 Eylül akşamı Fransız kesiminde Rakka'ya varmış olduğu öğrenilmiştir.[30]

Nusaybin belediye başkanının da İngiliz taraflısı olduğu anlaşılmıştır. Diyarbakır'daki Kürt kulübü, çalışmalarına hız vermeye başlamıştır. Hatta Kürtçe ve Fransızca bir gazete çıkarmak için gerekli hazırlıklar da tamamlanmıştır.

Viranşehir'e de uğrayan Binbaşı NOVİL, Milli Aşiret Reisi Mahmut Bey'e misafir olmuştur. İngiliz himayesi altında bir Kürt devleti ve Milli Aşireti'nin esasen Arap ırkından olduğunu söylemişse de; Mahmut Bey, millilerin Osmanlı tabiiyetinden ayrılmayacaklarını ve asıllarının Arap ise de Türkleşmiş oldukları cevabını vermiştir. İngilizlerin Süleymaniye bölgesi Siyasi Hâkimliğini de yapmakta olan Binbaşı NOVİL, aldığı bu cevap üzerine 31 Mayıs 1919'da tekrar Diyarbakır'a gitmek üzere Viranşehir'den ayrılmıştır.

Bundan başka 2 Haziran 1919'da, Irak İngiliz Ordusu Başkomutanlığı kurmaylarından bir subay da Mardin'e gelerek gerekli görüşmelerde bulunduktan ve 2/3 Haziran 1919 gecesini 5'inci Tümen Komutanının yanında geçirdikten sonra 3 Haziran'da Nusaybin'e giderek bu sırada oraya gelmiş olan Binbaşı NOVİL ile görüşmüştür. Ayrıca Cerablus'ta önceden eski eserler memuru olarak bulunmakta olan Yüzbaşı Woly de bu havalide çalışmalara başlamıştır. Bu subay da Milli Aşireti'ni ayaklandırmak için faaliyet göstermiştir.

Bu faaliyetlere paralel olarak Suriye'deki Şerif Hüseyin ve oğlu Faysal da Urfa, Mardin ve Diyarbakır dolaylarını Suriye'ye katmak amacıyla propagandada bulunmuştur. Diğer taraftan Siirt'te sözde Kürdistan bölgesinin Osmanlı Devleti'nden ayrılması hakkında birtakım bildiriler dağıtılmıştır. Hatta "Artık Türk askerleri bizim memleketimizde neden oturuyorlar, bütün bu silah ve cephane bizim paramızla alınmıştır." gibi propagandalarla 6'ncı Ordunun menzili olan Musul'dan geri çekilirken büyük güçlüklerle getirtilerek, Mardin ve Diyarbakır'a depo edilmiş olan oldukça çok miktardaki silah ve cephaneyi yağma etmek ve Türk birliklerini bu bölgeden çıkarmak amacını gütmüşlerdir.

[29] Nutuk; C. 1, ..., s. 103.
[30] Nutuk; C. 1, ..., s. 145 - 162.

1919'da Diyarbakır bölgesindeki propagandalarda başarısızlığa uğrayan İngilizlerin yerini, bir süre sonra Fransızlar almıştır.

NORMAND adında bir Fransız Albayı Diyarbakır'da birçok kaza ve sancağı dolaştıktan sonra 9 Ocak 1920'de Mardin'e gelmiş ve bu bölgede zararlı propagandalara girişerek Kürtçülük akımlarını harekete geçirmeye çalışmışsa da bir başarı elde edememiştir.

Kürtçülük akımlarına bölgede, kendi çıkarları arkasından koşan insanlardan başka, halktan hemen hemen hiç kimse katılmamış ve bu hareketi desteklememiştir.

Bununla beraber, devlet yeni bir savaştan çıkmış, orduları terhis edilmiş ve bu yüzden memlekette muhtelif akımlar baş göstermiş olduğundan bu bölgede büyük bir asayişsizlik başlamıştır. Yol kesmeler, adam öldürmeler gibi olayların sık sık tekrarlandığı görülmüştür.

Asıl önemlisi, bazı aşiretlerin hükûmet aleyhine ayaklanmaları olmuştur. Bunlardan; Basravi, Cemil Çeto, Ali Batı, Milli Aşireti Reisi Mahmut, Haço gibi şahıslar memleketin başına önemli gaileler açmışlardır.

2'nci Tümen bölgesinde bulunan Cemil Çeto 15 Aralık 1920'de Şeyh Hazret aracılığıyla Garzan'a gelerek teslim olmuştur.[31]

Basravi Olayı: Suruç kazasında Arappınar İstasyonu'nun 25 km güneyinde ve Mahraç bucak merkezi dolaylarında 4 - 5 köyden ibaret olan ve en çok 50 silahlı çıkaran Basravi Aşireti reisi, İngiliz ve Fransızlardan aldığı paralarla hükûmet aleyhinde çalışmış ve eşkıyalık yapmıştır.[32] Bu küçük aşiret, eskiden beri hırsızlık yapmaktaydı. Aşiret reisi, daha meşrutiyetin ilanından iki yıl önce İngiliz uyruğuna girmeye çalıştığından hakkında kanuni kovuşturma yapılmıştır. 9 Ocak 1919'da Halep üzerinden gelen terhis kafilesi, Suruç civarında, bu aşiret tarafından taarruza uğramış ve 5 subay şehit olmuş, kafilenin bütün eşyaları yağma edilmiştir. Her zaman kendi bölgesinde ve Urfa dolaylarında eşkıyalık yapan bu aşiret ,jandarma ve askerî müfrezeler tarafından zaman zaman uyarıldığı hâlde, fırsat buldukça eşkıyalık yapmaktan geri durmamıştır.

Aşiret reisi, daha ziyade Fransızlarla temas kurarak onlardan aldığı para ile hükûmet aleyhine çalışmalarına devam etmiş ve sıkıştığı zaman Suriye bölgesine sığınmıştır. Bununla beraber Kurtuluş Savaşı döneminde basit eşkıyalık hareketleriyle küçük propagandalardan başka önemli bir rolü olmamıştır.

Daha güneyde İngilizlerin işgali altında bulunan Musul bölgesinde de Cemiyet-i Hilaliye adı altında İslam birliğini ve Müslümanların Osmanlı hükûmeti egemenliği altında yaşamalarını sağlamak ve İngilizleri Irak'tan

---

[31] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 633, Göm: 117, Belge: 117 - 1.

[32] Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları; Der: Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2005, s. 99.

çıkarmak amacıyla kurulan cemiyet de İngilizlerden gizli olarak çalışmıştır.[33] Bu cemiyet, Irak'ta nüfuzlu ilim adamları tarafından kurulmuştur. Irak'ta İslam dininin birbirine hemen hemen zıt denecek kadar ayrı olan Sünnilik ve Şiilik mezhepleri dahi aynı siyasi kanaatte birleştirilerek bütün Müslüman halkın birlik ve beraberlik içinde çalışmaları sağlanmak istenmiştir. Bunlar, İslam birliğini gerçekleştirmek için yalnız Irak'ta değil, İran'ın Loristan eyaletinde de çalışmaya başlamışlar ve buralarda cemiyetin şubelerini açmışlardır. Bu faaliyetten haberdar olan İngilizler, Irak bölgesinde zulümlere girişmişler ve cemiyetin üyelerini yakaladıkları yerde öldürmeye başlamışlardır.

Cemiyet-i Hilaliyenin çalışmaları dolayısıyla galeyana gelen bir aşiret reisi, kendi bölgesindeki İngilizlerden birkaçı ile İngilizlerin himayesini kabul eden memurlardan bazılarını öldürtmüştür. İngilizler zaman zaman meydana gelen ayaklanmaları bastırmak için askerî kuvvet göndermeye mecbur kalmışlar ve bazı eşrafı hapsetmişlerdir.[34] Bir keresinde de iki İngiliz taburu aşiretler tarafından esir alınmıştır. Irak'ta demir yolunu tamir eden Türk esir taburu da ayaklanarak Cemiyet-i Hilaliyeye katılmıştır. Bunun üzerine İngilizler, meseleyi siyaseten çözümlemeyi uygun görerek konsolosları aracılığıyla vatanseverlerin ne istediklerini sordurmuş ve arzularını yapacağını bildirmiştir. Bu vatanseverler "İngilizlerin Irak'tan çıkıp gitmesini istiyoruz ve Hükûmet-i Osmaniye'den başka hiçbir hükûmet kabul etmeyiz. Şerif Abdullah'ı da istemiyoruz" cevabını vermişlerdir. Bütün Irak, Osmanlı hükûmeti idaresini istemekte idi. Özellikle Divaniye, Müntefek sancaklarında karşı koyma uzun süre devam etmiş ve bu bölgelerde İngilizlerin egemenliği uzun zaman kökleşememiştir.

Bu cemiyet, Türkiye'ye mühürlü ve tasdikli bir vesika ile Hacı Reşit Efendi adında Irak ileri gelenlerinden hatırlı bir kişi göndermiştir. Bu kişi, talimat almak üzere Ankara'ya kadar gelmiştir. 13'üncü Kolordunun bulunduğu Diyarbakır'a gelince 5 - 6 tabur asker ve 2 batarya top istemiştir. Bu şekilde "İngilizler zayıf olduğundan bu kadar asker ve cemiyetin yardımı ile Irak'ın Osmanlı hükûmetine iadesinin sağlanabileceğini" düşünmüştür. Musul ve civarında da aşiretler ayaklanmış ve tutanak düzenleyerek İngilizleri istemediklerini bildirmişlerdir.

İngilizler, Irak'ta halkı zararlı fikirlerle etkilemek için çok uğraşmışlardır. Bu işte en çok faaliyet gösteren Süleymaniye sancağı siyasi hâkimi NOVİL olmuştur.

Süleymaniye taraflarında Şeyh Mahmut, İngilizlerle uzun zaman mücadele etmiştir.[35] Sonunda İngilizler bağımsızlık vaadiyle Şeyh Mahmut'u elde ederek buradaki millî hareketleri sona erdirmişler ve sonra kendisini Hindistan'a göndererek hapsetmişlerdir.

---

[33] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 633, Göm: 3, Belge: 3 – 1.
[34] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 633, Göm: 3, Belge: 3 - 1.
[35] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 633, Göm: 3, Belge: 3 - 1.

İngilizler, diğer taraftan Hakkâri sancağı içinde ve özellikle Büyük Zap Vadisi'nde oturan Nasturileri[36], hükûmete karşı kışkırtmaya çalışmışlardır. Nasturiler, İngilizlerden aldıkları para ve silahlarla bu dağlık ve harekât yapılması güç arazide yer yer hükûmete baş kaldırmaya başlamışlardır. Hükûmet, Kurtuluş Savaşı dolayısıyla asiler üzerinde bir sonuç elde edememiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Irak'ta orduya sadık olarak pek çok hizmeti dokunan ve Osmanlı birlikleri Fırat Vadisi'ni terk edinceye kadar ordu ile iş birliğini devam ettirmek suretiyle bağlılığını gösteren Irak Şeyhülmeşayih'i (Şeyhler Şeyhi) Müntefikli Uceymi Sadun Paşa, 80 Hecin süvarisiyle çölü geçerek 5 Haziran 1920'de Mardin'e gelmiştir.[37] Mardin'de ileri gelenler ve belediye başkanı tarafından karşılandıktan sonra doğruca mutasarrıfı ziyaret etmiştir.

Uceymi Sadun Paşa'nın seyahat amacı, Irak'ın büyük kabileleriyle görüşerek onların Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarından şüphe etmediğini, Osmanlı idaresine taraftar olduklarını bildirmek ve bir miktar asker ve para yardımı yapıldığı takdirde hükûmete ve orduya faydalı olmaktı. Bu kişinin müracaatı kabul edilerek 20 Haziran 1920'de Genelkurmay Başkanlığınca iki dağ topu, iki makineli tüfek, kâfi derecede cephane, 600 büyük çaplı mavzer tüfeğiyle, 10.000 altın lira verilmiş ve ayrıca subay da gönderilmişti.[38]

Bunun üzerine Uceymi Sadun Paşa, Aneze Aşireti reisi Hacim Paşa'yı Arappınar'daki Fransızlara sevk ettiği gibi Cerablus ve Arappınar arasındaki demir yolu kısmını tahrip etmiş ve Urfa'nın kurtuluşuna da yardım etmiştir. Birbirlerine karşı düşman durumunda bulunan aşiretler arasındaki anlaşmazlığı gidermiş ve bunları İngilizlere karşı harekete geçirmeyi başarmıştır.

Uceymi Sadun Paşa, zaman zaman Fırat doğusunda Elhazake kazasıyla Fırat'ın batısında Münbiç kazaları bölgesinde rastladığı İngiliz ve özellikle Fransız müfrezelerinin ikmal kollarına baskınlar yaparak devamlı tacizlerde bulunmuştur. Şimdiki sınırın 100 km kadar güneyinde yapılan bu hareketler, başarı ile sonuçlanmıştır. Fakat kendisine daha kuvvetli bir birlikle yardım edilmek imkânı mevcut olmadığından büyük sonuçlar elde edilememiştir.

(1) Adana Bölgesi

Bu bölgede siyasi olayların ağırlık merkezi Türk halkını itaat altına almak, Fransız işgalini kökleştirmek ve Ermenileri bu bölgeye yerleştirerek Türk çoğunluğunu ve egemenliğini yok etmek gayesi etrafında toplanıyordu.

Fransızlar, Adana bölgesine girdikleri zaman, Vali Nazım Bey'i istifaya mecbur ederek yerine Adana mektupçusu Esat Bey'i vali vekilliğine tayin

---

[36] Eski Süryani rahiplerinden Nastur adında bir şahıs tarafından kurulan Ortodoks Hristiyan mezhebi.
[37] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 633, Göm: 3, Belge: 3 - 1.
[38] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 633, Göm: 3, Belge: 3 - 2.

ettilerse de bir müddet sonra o da istifaya zorlanarak Adana'dan dışarı çıkarılmıştır.[39]

Fransızlar, Adana bölgesinin idaresini tamamen ellerine almak istiyorlardı. Mütarekenin 12'nci maddesi hükûmet haberleşmesini engellememesine rağmen, bu maddeye aykırı olarak Adana telgrafhanesinde her türlü haberleşmeyi sansüre tabi tutmuşlar ve şifreli haberleşmeyi yasaklamışlardır.[40] İl, sancak ve kazalardaki idare amirlerini kendilerinin ve Ermenilerin çıkarlarına uygun istekleri yerine getirmedikleri takdirde derhâl değiştirmişler, bunların yerine kendi emellerine hizmet eden Türk veya Ermeni memurları tayin etmişlerdir.

Esasen vilayet, sancak ve bazı önemli kazalara idare amirleri tayin etmişlerdir. Bu idare amirleri; vali, mutasarrıf ve kaymakamların yanında sözde müşavir olarak bulunacaklardı. Hâlbuki, Türk memurları bunlardan emir almaya başlamışlardır.

Adana'ya BREMOND adında bir Fransız Albayı atanmıştır. Buraya bağlı Kozan sancağına Binbaşı TAILLARDAT, Osmaniye (Cebelibereket) sancağına Yarbay ANDREE, Mersin sancağına Binbaşı ANFIE ve Tarsus kazasına da Binbaşı COUSTILLERE askerî idareci olarak atandırılmışlardır.

Bundan sonra Fransızlar, Çukurova bölgesindeki Jandarma kuvvetini düzenlemek bahanesiyle Jandarma kuvvetlerini Ermeni askerlerden oluşturmaya başlamışlardır. İlk önce jandarma maaşlarının artırılmasını ve refaha kavuşturulmasını; fakat bu arada işe yaramayan jandarma erlerinin ve subaylarının terhislerini ısrarla istemişlerdir. Bundan maksatları kendi emellerine bizzat hizmet etmeyen vatansever Türkleri görev başından uzaklaştırmak olmuştur. Bundan başka Fransızlar, memlekette önemli bir Ermeni azınlığının mevcut olduğunu ileri sürerek jandarmanın adaletle işlem yapabilmesi için mevcut teşkilatın yarısının Türk ve yarısının da Ermenilerden oluşması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Buna itiraz edenlerin başında Adana Jandarma Komutanı Yarbay Haşim yer almıştır. Bu nedenle Fransızlar, Yarbay Haşim Bey'in halkı kışkırttığını ileri sürerek 3 Mart 1919'da onu tutuklayıp Suriye'deki esir kamplarından birisine sürmüşlerdir.

Halk, bazı yerlerde silaha sarılmış Ermeni mütecavizlere ve haksız muamele yapan Fransız askerlerine karşı koymaya başlamıştır. Çukurova bölgesinde Ermeni eşkıyalığı yüzünden emniyet ve asayiş tamamen bozulmuştur. Hiç kimse malından ve canından emin olmadığı gibi herkes en yakın komşusuna dahi inanmayacak hâle gelmiştir.

Esasen Türk, Arap, Çerkez, Ermeni, Süryani, Geldani ve bir kısım da Avrupalının bulunduğu bu bölgede büyük bir çoğunluğa sahip olan Türklerin hak ve yetkileri ellerinden alındığından diğer unsurların her biri ayrı ayrı isteklerde bulunmaya başlamışlardır. Öz Türk vatanı olan bu bölge, sanki silahla zapt edilmiş gibi bir hukuk düzenine bağlanmak istenmiştir.

---

[39] Esat Özoğlu; Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları, Ülkü Matbaası, İstanbul 1934, s. 14 - 15.

[40] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 17, Göm: 11, Belge: 11 - 1.

Bu olaylar üzerine, bir Amerikan soruşturma heyeti Temmuz 1919'da Adana'ya gelerek hükûmet konağında, mevcut çeşitli ırk ve dinlere mensup halkın ileri gelenlerini toplayarak Adana'nın idaresi hakkında fikirlerini sormuştur. Bu soruşturmadan şu sonuçlar alınmıştır:[41]

Türk heyeti, Adana'nın Türkiye'ye bırakılmasını istemiştir.

Ortodoks ve Katolik Ermeniler, Fransa himayesinde bir Ermenistan kurulmasını istemişlerdir.

Araplar, Çukurova'nın Fransa himayesinde Suriye'ye bağlanmasını istemişlerse de komisyon başkanı: "Suriyeliler Fransa'yı istemiyor, o hâlde ne yapacaksınız?" diye sorduğunda, Çukurova'da Ermeni egemenliğine razı olmadıklarını belirtmişlerdir.

Ortodoks Rumlar ve Latinler Fransa egemenliğini istemişlerdir.

Lübnanlı Katolikler, Süryani ve Geldaniler Fransa'nın egemenliğini tercih etmişlerdir.[42]

Komisyon, Çukurova ve sözde Ermenistan üzerinde ABD'nin imtiyaz hakkının tanınmasını kararlaştırmıştır. Fakat Başkan Wilson'un ve Amerikan bankerlerinin rızasına rağmen Amerikan kongresi bu teklifi reddetmiştir.

Görülüyor ki Türklerden başka bölgede yaşayan diğer unsurlar, genel olarak Fransa himayesinde kalmayı istemişlerdir. Fakat bu unsurlar az sayıda idiler. Nüfusun yarısından fazlasını Türkler teşkil etmekte idi. Bir kısım Arap ve Çerkez gibi Müslüman unsurlarla bu miktar daha fazla artıyor ve %70'i buluyordu. Ermeniler ancak nüfusun %20'sini teşkil etmekte idiler. Rumlar ve diğer unsurlar %6 veya 7 oranındaydı. Bu durumda bir halk oylaması yapılsa idi, Türk idaresini isteyenler üstün geleceklerdi. Amerikan heyeti de yaptığı konuşmada bu hususu tüm açıklığıyla belirtmiştir.

Esasen bunlara hiç gerek yoktu. Türk milletinin elinden zorla alınmış bir vatan parçasının geleceği hakkında karar vermeye hiçbir ferdin ve hiçbir milletin hakkı yoktu ve olamazdı.

(2) Suriye Bölgesi

Suriye'de 1919'da yer yer millî mukavemet doğmuş ve Antep millî kuvvetleri Komutanı Milis Yarbay Özdemir Bey, bu teşkilatın başına geçerek Haziran 1920'ye kadar oldukça başarılı hizmetlerde bulunduktan sonra, Antep'e gelmiştir.

Suriye'deki millî ve siyasi faaliyetlerin daha fazla görüldüğü Halep, Antakya ve dolaylarında bulunan halk, farklı görüşlere sahipti.

---

[41] Kemal Çelik; Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922),..., s. 101, 102.

[42] Ayrıca İstanbul'daki Türk basınının bir kısmı İngiliz, Osmanlı Hükûmeti İngiliz - Fransız karışımı, bazı aydınlar da Amerikan mandası fikrini benimserken, "tam bağımsızlık fikri" kimse tarafından mümkün görülmüyordu. Bk. Kâzım Karabekir; İstiklal Harbimiz, İstanbul 1969, s. 57 – 61. Seçil Akgün; General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesi'ne Dair Raporu, Tercüman Yay., İstanbul 1981, s. 60.

İleri gelenler, Fransızlara karşı sempati gösteriyorlar, tüccarlar Osmanlı idaresini istiyorlar, esnaf ise Türkleri tercih ediyordu. Protestan, Süryani ve Katolik gibi Müslüman olmayan unsurlar da Osmanlı idaresine taraftar bulunmaktaydılar. Arabistan'da bağımsızlık sevdasına koşan Şerif ve Emir gibi kimselerin emrinde para ile çalışan askerler ve aşiretler de Fransız idaresi maskesi altında bir Arap devleti kurmak istiyorlardı.

Suriye ve Lübnan'da idari teşkilatta da değişiklik yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Beyrut, Şam ve Halep illerinden ibaret olan Suriye ve Lübnan bölgesinde, General GOUREAU tarafından dört hükûmet teşkil edilmiştir: Birincisi merkezi Beyrut olmak üzere büyük Lübnan hükûmeti; ikincisi merkezi Şam olmak üzere Şam hükûmeti; üçüncüsü merkezi Lazkiye olmak üzere Aleviler hükûmeti, dördüncüsü merkezi Halep olmak üzere Halep hükûmeti. İskenderun ise idari açıdan bağımsız, fakat Halep'e bağlı bir sancak olarak kalmıştır. Fransızların amacı, bu hükûmetler halkının birliğini ve beraberliğini zedeleyerek halkı birbirine düşman hâline getirmekti. Nitekim bunu başarmışlardır.

Suriye'deki millî teşkilatın gayesi; İslam birliği yolunda büyük bir azim ve imanla istiklal mücadelesine atılan Türk ordularının başarı kazanmasını etkileyecek bir şekilde yardım etmekti. Bu teşkilat; Türk, Çerkez ve Araplardan meydana gelmiş olup Türk ordusunda subaylık ve hükûmette memurluk yapmış birçok kişi tarafından hemen hemen Suriye'nin her tarafında kurulmuştur. Özellikle Halep, Antakya, Hama, Humus, Lazkiye, Şam, Bealbek, Trablusşam, ve Kunaytra'da daha kuvvetli olarak kurulmuştur. Bu teşkilatın başkanlığını "Suriye, Filistin Kuva-yı Osmaniye Heyeti Reisi" adı altında Özdemir Bey yapmıştır. Başkan Vekili ve siyasi Müşaviri ile Halep Heyeti Merkeziye Başkanı Bilal Bey ve bu Heyetin Kurmay Başkanı Natık Bey, teşkilatın en nüfuzlu elemanları arasında yer almışlardır.

Kolordu Komutanlığı; Halep - Hama - Lazkiye - Samandağ - İskenderun - Kırıkhan sınırının içinde kalan bölgede muntazam teşkilat kurmuş ve bu sahayı beş bölgeye ayırmıştır. Bu bölgeler ayrı ayrı Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri tarafından idare edilmiştir. 2'nci Kolordu Komutanlığı, bu bölgelere çalışma hakkında gerekli direktifleri vermiştir.

Buralarda başkanın emrinde dört üyeden ibaret bir icra heyeti vardı. Her bölgeden seçilen bir veya iki üye, ayda iki defa bölge komutanının başkanlığı altında toplanacaktı. Bu teşkilatlar, başarılı bir şekilde çalışmalara ve mücadeleye başlamış ve birçok başarı kazanmıştır.

Halep ve Antakya bölgesinde Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin kurdukları millî teşkilat, birçok yerde Fransız kuvvetlerine baskınlar yaparak başarı elde etmiştir.

Sonuç olarak; işgal altında bulunan Adana bölgesinde millî hareketler ve direnmeler devam ederken Kuzey Suriye'de de Türkleri tutan halk tarafından kurulan cemiyetler ve teşkil edilen millî kuvvet grupları tarafından başarılı mücadeleler yapılmış ve Fransız kuvvetlerinin bir kısmı Suriye'de bağlanmıştır.

2. Coğrafi Durum (Kroki - 1,2)

a. Amaç

Bu coğrafi etüt, Güney Cephesi'nde yapılan millî ve askerî harekâtın takibini kolaylaştırmak amacı ile harekât süresindeki şartlara göre hazırlanmıştır. Fırat Nehri ile ikiye bölünen bölge ayrı ayrı karakterde olduğundan bu nehrin doğusu ve batısı ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

b. Bölgenin Coğrafi Bakımdan Tasviri

(1) Fırat Nehri Doğusunda

Tabii coğrafyası, coğrafi mevkisi, yüz ölçümü ve sınırları: Doğuda İran; kuzeyde Van Gölü - Muş sıradağları ile Fırat Nehri doğusunda ve Gölcük (Hazar Gölü) güneyindeki dağlar; batıda Fırat Nehri; güneyde Kerkük - Deyrizor hattı yer almaktadır.

Bölge 38, 44'üncü boylamlarla 35 - 38'inci enlemler arasındaki coğrafi mevkide bulunmaktadır. Bu bölgede, Musul vilayeti (Musul, Kerkük, Süleymaniye sancakları)[43], Diyarbakır vilayeti (Diyarbakır, Ergani, Siverek. Mardin sancakları), Van vilayeti (Van, Hakkâri sancakları) Bitlis vilayeti (Bitlis, Muş, Siirt, Genç sancakları) ile bağımsız Urfa sancağı bulunmaktadır. Yüz ölçümü 285.000 km² dir.

(a) Dağlar

Dağlar, İran sınır dağları olan Süleymaniye sancağının doğusundaki bölgeden başlayıp kuzey ve kuzeybatıya doğru yükselerek Hakkâri bölgesinde yükseklikler ve sivrilikler hâlinde karışık bir bölgeyi meydana getirir ve bundan sonra batıya doğru uzanır. Bu dağlar, Elcezire bölgesini kuzeyden kapatırlar. Yani Elcezire bölgesi bu dağlık bölge ile daha kuzeydeki harekât alanlarından ayrılmış olur.

Başlıca dağlar şunlardır:

Hakkâri'nin güneydoğusunda Cilo Dağı (4168 m), kuzeyinde Karadağ (3650), Beytüşşebap'ın batısında Tanitanin dağı (3220 m), Siirt'in doğusunda Karakol dağı (2943 m), Siirt'in kuzeybatısında Sason dağları (2400 m), bunun kuzeyinde Haçreş dağları (2689 m), Gölcük'ün güneyinde Karaoğlan dağları (2200 m).

Bu yüksek dağların güneyinde daha az engebeli arazi bölgesinde; Silvan'ın batısında Hazro Dağı (1450 m), Diyarbakır'ın güneybatısında Karaca Dağı (1919 m) ve Mardin'in kuzeybatısında Mazı Dağı (1260 m) vardır. Daha güneyde Fırat ve Dicle nehirleri arasında Sincar ve Abdülaziz dağları mevcuttur. Bunların yükseklikleri çok azdır.

Bölgenin kuzeyindeki dağlar, Elcezire Cephesi'yle doğu harekât alanları arasında birer engel meydana getirmişlerdir. Belli yerlerde geçit

---

[43] Sancak, il ve ilçe arasında bir idare teşkilatı olup mutasarrıflar tarafından idare edilirdi. Sancaka liva ve mutasarrıflık da denirdi.

verirler. Gerek kuzey ve gerek güneye karşı bu geçitleri tutmakla, savunma çok kolaylaşır. Birbirleriyle bağlantıları azdır.

Elcezire bölgesinin kuzeyini kapayan bu dağlar iki grup hâlinde incelenebilir:

Birinci grup: İran sınırından Cizre - Siirt - Bitlis hattına kadar olan Çölemerik (Hakkâri) dağlarıdır. Bu dağlar çok engebeli, yolsuz ve büyük askerî harekâta elverişli değildir. Kuzeyden güneye doğru hemen hemen hiç araba yolu yoktur. Yalnız adi dağ yolları ve patikalar vardır. Bu dağlar bölgesinde bağlantı istikameti, Büyük Zap Vadisi - Hezil suyu vadisidir. Bu vadilerde de yol olmadığı gibi birçok yer de dar ve çok engebelidir. Bu sebeple bu dağlar gerek güneye ve gerek kuzeye karşı savunmaya çok elverişli olup güneyden yapılacak bir taarruz hareketine elverişli değildirler. Küçük birliklerle boğazlar ve sarp geçitleri uzun süre elde tutmak ve kuvvetli düşman birliklerini oyalamak kolaydır.

İkinci Grup: Bitlis - Siirt - Cizre hattının batısı ile Fırat Nehri arasındaki dağlardır. Bu dağlar da hemen hemen birinci grup dağlarla aynı yükseklikte oldukları hâlde, daha az arızalıdırlar. Geçit ve yolları daha çok olup ayrıca her türlü aracın hareketine elverişli şoseler de vardır. Bu dağlar, Diyarbakır ve Urfa bölgelerini kuzeydeki Muş, Elazığ ve Malatya bölgelerinden ayırır. Güneyden kuzeye doğru harekât yapmak isteyen büyük kuvvetlere karşı savunmaya çok elverişlidir. Bu dağlarda da geçişlerin belli yol ve geçitlerden yapılmak zorunluluğu yüzünden Elazığ ve Malatya istikametlerine geçmek çok güçtür. Bu bölgede iki önemli istikamet vardır. Birincisi Siirt - Bitlis yoludur. Bu yol ile Siirt - Diyarbakır bölgesi kuzeydeki Muş Ovası'na ve Van Gölü havzasına bağlanmıştır. Diğeri de Diyarbakır - Elazığ yolu olup Diyarbakır bölgesini Elazığ ve Malatya bölgesine bağlar. Bu istikametlerin dışında bulunan diğer yol ve geçitler büyük ölçüde bir harekâta elverişli değildir.

(b) Ovalar

Bölgenin kuzeyindeki dağların güney kısımları hemen hemen tamamen ovalardan ibarettir. Musul civarı ve kuzeyi, Mardin'in güneyi, Diyarbakır'ın doğu, kuzey ve güneybatı kesimleri, Siverek, Urfa, Suruç, Harran ve daha güneyde Rakka ve kuzeyi geniş ovalar hâlindedir. Bu ovaların bazı kesimleri hafif dalgalı araziden ibaret olup harekât bakımından her mevsimde kolaylıklar sağlar.

(c) Akarsular, Göller ve Bataklıklar

Bölgenin nehirleri, esas itibarıyla iki büyük Anadolu nehri olan Fırat ve Dicle'den ibarettir. Diğer akarsular genellikle bunların kollarını teşkil eder.

Fırat Nehri

İki büyük kol hâlinde kuzeyden çıkarak ilk önce batıya sonra güneye doğru akan Fırat nehri 2860 km uzunluğundadır.

Bu nehrin birinci ve esas kolu olan Karasu, Erzurum'un kuzeyinde Dumlu dağından çıkarak Erzurum ve Erzincan ovalarını suladıktan sonra Keban kasabası kuzeyinde ikinci kolu olan Murat Nehri ile birleşir.

Murat Nehri, Diyadin'in güneyinde Aladağ'dan çıkarak Karaköse, Tutak, Bulanık ve Muş ovalarını sular.

Fırat Nehri, Murat Nehri'ni aldıktan sonra bir hayli genişler ve suyu çoğalır. Bu nehir, Malatya Ovası'ndan Tohma Çayı'nı da alarak güneye doğru akmaya başlar. Adıyaman ve Birecik ovalarını geçerek Suriye topraklarına girer. Suriye'de Urfa ve civarlarından gelen Belih ve Habur çaylarını da alarak Irak arazisine girer ve Korna kasabası yöresinde Dicle Nehri ile birleşir.

Fırat Nehri üzerinde harekât bölgesinde köprü yoktur. Yalnız Cerablus yakınında bir demir yolu köprüsü vardı. Bu nehir üzerinde kelek denilen şişirilmiş tulumlarla yapılmış bir nevi sallar ve kayıklar kullanılırdı. Sal geçit yerleri; Kaf, Taraksu, Belveren, Samsat, Damlıca, Kızıllı, Vahne, Halfeti (Rumkale), Şehbekir, Belkiz, Birecik, Cerablus ve Rakka mevkileridir.

Harekât bölgesinde Fırat Nehri'nin genişliği 100 - 200 metre kadar olup bazı yerlerde bu genişlik 500 metreyi bulur. Fırat nehri hiçbir yerinden geçit vermez. Ancak mevcut köprüler dışında sallar ve keleklerle küçük ölçüde ulaştırma yapılabilir. Bu sebeple kıyılarında savunma kolaylaşır. Taarruz ise esaslı hazırlıklar gerektirir. Doğudan batıya ve batıdan doğuya harekât yapacak kuvvetler karşısında Fırat önemli bir engeldir.

Dicle Nehri

1900 km uzunluğunda olan Dicle Nehri, Elazığ'ın güneyinde bulunan Gölcük (Hazar) gölünden çıkarak Diyarbakır'dan geçtikten sonra kuzeyden Batman, Garzan ve Botan çaylarını alır ve Cizre kasabası güneyinde Irak topraklarına girerek Musul şehrinden geçtikten sonra tamamen güneye dönen Büyük Zap ve Küçük Zap nehirleriyle Diyale Nehri'ni de alarak Fırat Nehri ile birleşir.

Dicle Nehri'nin suyu Fırat'tan fazladır. Diyarbakır ve Musul'da üzerinde köprüler vardır. Genel olarak nehir keleklerle ve bir çeşit sal olan şahturlarla geçilir. Sal ile geçit yerleri şunlardır: Bismil, Karacık, Kantar, Hasankeyf, Til, Niviyan, Taruni, Zirik, Cizre ve Bazar.

Harekât bölgesinde Dicle Nehri Fırat'tan daha geniştir. Bu nehir, Bismil'den sonra Fırat gibi hemen hemen hiçbir yerinden geçit vermez. Musul şehrinden aşağı kesimlerde küçük nehir araçları ile ulaştırma yapılır. Harekât üzerine bu nehrin etkisi Fırat Nehri gibidir.

(ç) Göller

Elcezire harekât bölgesinde göl yoktur. Bu bölgenin kuzeyinde, Erçak, Van ve Elazığ'ın güneyinde de Gölcük (Hazar) gölleri vardır.

(d) Bataklıklar

Bölgede askerî harekâtı etkileyecek bataklık yoktur. Yalnız Dicle ve Fırat nehirlerinin kenarlarında ve çöl kesimlerinde özellikle Musul'un güneyinde ve Rakka bölgelerinde nehirler boyunca geniş olmayan ve yayılmamış bataklıklar vardır. Ayrıca Sincar dağlarıyla Habur suyu arasında bulunan sazlıklar askerî harekâtta etkili değildir.

(e) İklim ve Hava Şartları

Isı

Bölge, meteorolojik bakımdan iki önemli karakter göstermektedir. Kuzey kısımların dağlık kesimleri daha çok yayla karakterindedir; kışın soğuk yazın da ılıktır. Kışın birçok yerde ısı derecesi sıfırın altındadır. Yazlar normal geçer. Dağların güneyindeki bölge yani ova ve çöller, yazın çok sıcak kışları da oldukça soğuktur. Daha güneylerde ise yazın bazı yerler çok sıcak olduğundan harekât güçleşir. Dağlık bölgede ısı derecesi yazın ortalama 20-25 ve kışın 5 - 10 derecedir. Bölge, çöl iklimi niteliğindedir. Yaz aylarında ısı derecesi ortalama 35 - 40 derece olur. Çok sıcak günlerde bunu da geçer. Kışın, dağlık bölgeye göre hava daha ılık olur.

Yağmur

Dağlık bölgelerde yağmur daha çoktur. Orta derecede yüksekliklerde ve daha aşağılara indikçe azalır. Çöllerde ve özellikle Dicle ve Fırat arasındaki sahada yağmur oranı çok azdır. Genel olarak bölge kara iklimine benzer. Harekât üzerinde hiçbir etki yapmaz.

Kar

Dağlık bölgede çok kar yağar, kışın yılın altı ayı karlıdır. Bu mevsimde askerî harekât ancak yollarda özel tedbirlerle yapılabilir. Güneyde Diyarbakır, Mardin ve Urfa'da kar az yağar, bazı yıllar kış mevsimi karsız geçer. Daha güneyde ve özellikle Dicle ve Fırat nehirleri arasında hemen hemen hiç kar yağmaz.

Rüzgârlar

Dağlık bölgede rüzgârlar askerî harekâtı etkileyecek derecede değildir. Güneyde ve özellikle Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki çölde şiddetli rüzgârlar eser ve bazı yerlerde belirsiz zamanlarda kum fırtınaları olur.

(f) Sosyolojik Durum

Elcezire bölgesinde hayat şartları kötüdür. Halk; okuma yazma oranı çok düşük, medeni ihtiyaçlardan, araç ve gereçlerden hemen hemen yoksun bir hâldeydi. Bölgede esaslı ve düzgün şoseler çok azdı. Aile topluluğu, medeni dünyaya göre çok geri kalmış bulunuyordu. Belli başlı şehir ve kasabalar dışında binalar oturmaya elverişli değildi. Bu yüzden birliklerin çatı altında barındırılmasında güçlük çekiliyor, genellikle cami ve okullarda

yerleşmek zorunda kalınıyordu. Köylerde ise yerleşme işi büsbütün imkânsızdı. Yerleşmede çadırlardan faydalanma zorunluluğu vardı.

1914'te İçişleri Bakanlığının yayınladığı bir istatistiğe göre Elcezire bölgesinin nüfusu 2.401.976 idi. O zaman bugünkü anlam ve sistemde nüfus sayımı yapılmadığından bu sayı, tahminî olarak bulunmuştur. Bölge içerisinde özellikle Musul ili ile Zor sancağı halkının önemli bir kısmı aşiret ve göçebe hâlinde olduğundan tamamen sayılamamıştı. Bu sebeple bölge nüfusunun 2,5 milyon olarak kabul edilmesi doğru olur.

Bu nüfusun %80'ini Türk ve Araplardan ibaret Müslümanlar, %5'ini Ermeniler, %2'sini Nasturiler, %3'ünü Yahudiler, Süryaniler, eski Asuri ve Geldaniler teşkil ederler.

Araplar Musul ile Deyrizor sancağında yaşamaktaydılar. Müslüman olmayan halktan Ermeniler özellikle Bitlis, Muş, Van ile kısmen Diyarbakır ve Urfa sancaklarında yerleşmişlerdi. En kalabalık bulundukları yer olan Bitlis de dahi genel nüfusun %20'sini geçmiyorlardı.

Bununla beraber, yapılacak harekâtta ve idari işlerde bu unsurların özellikle kalabalık olduğu yerlerde güvenlik tedbiri almak lüzumu vardı. Görülüyor ki Osmanlı Devleti arazisi içindeki Ermeniler en kalabalık bulundukları ilde dahi Türk ve Müslüman nüfusunun dörtte birini bulamamışlardır.

Nasturiler, Hakkâri sancağı içinde ve özellikle Başkale kasabasından güneye doğru akan Büyük Zap Irmağı vadisi içinde bulunmakta idiler.

Yahudiler hemen hemen her şehir ve kasabaya ticaret maksadı ile yerleşmişlerdi.

Asılları Suriyeli olan Süryaniler ise Musul ve Diyarbakır ili içindeki kasabaların bazılarında oturmaktaydılar.

(g) Ekonomik Durum

Ulaşım

Demir yolları: Halep - Müslimiye - Cerablus - Resülayn - Derbesiye - Nusaybin demir yolu vardı. Bu demir yolundan Mardin'e de bir kol ayrılır. Bu hat, Almanlar tarafından imtiyazı alınıp işletilmeye başlanan Anadolu - Bağdat demir yolunun bir kısmı idi. Bu hattı işleten Alman şirketi Mondros Ateşkes Anlaşması ile memleketine gitmiş, boş kalan hat hemen İngilizler tarafından işgal edilmişti. Almanların ayrılmaları ile civardaki aşiretler demir yolunu yağma ederek malzemenin bir kısmını kaçırmışlardı. Geri kalan malzemenin bir kısmı da İngilizler tarafından Halep'e sevk edildi. Bundan dolayı demir yolu işlemez hâle gelmiş bulunuyordu.

Karayolları: Araba ve otomobillerin hareketlerine elverişli olan ve kısmen şose, kısmen de adi araba yolu hâlinde bulunan yolların sayısı az olup çoğunu mekkârelerin[44] hareketine elverişli olanlar teşkil ediyordu.

Kısmen şose ve kısmen de adi araba yolu olan ve genel olarak Diyarbakır ile Mardin'e birleşen yollar şunlardı:

Diyarbakır - Mardin - Nusaybin - Musul - Kerkük, Diyarbakır-Siverek - Urfa - Suruç - Birecik, Diyarbakır - Silvan - Ziyaret - Bitlis, Diyarbakır-Ergani - Elazığ - Mardin - Cizre - Musul - Altınköprü - Kerkük, Kerkük - Süleymaniye - Osmaniye.

Ayrıca Suriye'den ve Hakkâri'den Irak'a mekkâre yolları vardı.

Ulaştırma araçları çok ilkeldi. Merkep, katır, at, deve kollarıyla iki veya dört tekerlekli arabalardan ibaretti.

Birliklerin elinde Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma Alman ve Avusturya otomobil kolları artıklarından kurulmuş birkaç otomobil kolu mevcuttu. Bunlardan da onarıma muhtaç olmaları, benzin ve tamirhane ile yedek malzemelerinin bulunmaması ve hatta şoför olmaması dolayısıyla faydalanılamamıştı. Ulaşım, hayvanlarla ve arabalarla yapılmakta idi. Bu hayvanlar Birinci Dünya Savaşı'nda yeterli derecede beslenememesi dolayısıyla oldukça zayıflamış ve fizik güçlerini kaybetmişlerdi.

Halkın elinde bulunan hayvanların çoğu bakımsızlık yüzünden daha kötü durumda idiler.

Tarım

Bölge, genel olarak tarım ve hayvancılık bölgesidir. Tarım, ilkel yöntemlerle yapılmakta idi. Gübreleme -özellikle teknik gübreleme ve sulama- yoktu. Bazı yerlerde ilkel yöntemlerle kısmen sulama yapılıyordu. Modern tarım aletleri yoktu. Tarımdan yeterli derecede ürün elde edilememekte idi. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce rekolte daha iyi iken savaşın etkisiyle daha azalmış bulunuyordu.

Diyarbakır, Siverek, Urfa ve Harran bölgeleri arazisi tarıma çok elverişliydi. Ancak arazinin çoğunun işlenmemiş ve ekilmemiş olması ve ekilen kısımların da bakımsızlık yüzünden verimliliğini kaybetmesi sonucu, bu kıymetli topraklardan yeterli derecede yararlanılamamıştı. Bununla beraber bölgedeki birliklerin yiyecek ihtiyacını karşılamakta güçlük çekilmemişti.

Hayvancılık

Bölgede mera ve arazinin genişliği dolayısıyla hayvan sayısı çok fazlaydı. Fakat kır hayvanı olduklarından zayıf ve süt verimi azdı. Ahırlarda teknik bir şekilde hayvan besleme yöntemi yoktu.

---

[44] Mekkâre: 1. Osmanlı ordusunda taşıma işlerinde kullanılan at, deve, katır ve hayvanlar. 2. Bu amaçla halktan ücret karşılığında kiralanan yük hayvanı. Bk. Türkçe Sözlük, TDK Basımevi, Ankara 2005, s. 1363.

Bol sayıda koyun ve sığır vardı. Sığırlar genellikle zayıftı. Halk, bunları daha çok tarımda çift sürmekte ve yük taşıma işlerinde kullandığından hayvanların etinden az faydalanılıyordu. Bununla beraber çok sayıda koyun diğer memleketlere gönderiliyordu. Birliklerin et ihtiyacı sağlanabilmişti.

Ormancılık

Bölgede ekonomik alanda etki yapacak orman yoktur. Mevcut olanlardan yakacak ihtiyacı sağlanmasında faydalanılmaktaydı.

Ticaret

Bölge içinde genel olarak küçük ticaret işleriyle uğraşılmaktaydı. Dışarıya mal satılması çok az derecede olup dışarıdan içeriye mal getirilmesi de oldukça azdı. Halk basit olan her türlü ihtiyacını kendisi sağlardı. Son zamanlarda Musul bölgesinde görülen petrol kaynaklarından faydalanmaya başlanmamış olduğundan bu yönden de ticaret kökleşmiş değildi.

Sanayi

Çok ilkel durumda idi. Bölgede fabrika yoktu. İhtiyaçlar küçük yapım evlerinde veya ellerle yapılmaktaydı. Diyarbakır, Musul gibi merkezlerde mevcut dutluklardan faydalanılarak az miktarda ipek elde edilmekte, yerli ve ilkel tezgâhlarda basit ipekli ve yünlü kumaşlar dokunmakta idi. Ayakkabıcılık, terzilik ve inşaat işleri bölgedeki Müslüman olmayan halk tarafından yapılıyordu. Müslümanlar genellikle tarım işleriyle uğraşıyordu.

Bölge, büyük birliklerin ihtiyaçlarını emniyetle sağlayacak durumda değildi. Esasen dört seneden beri devam eden Birinci Dünya Savaşı, mevcut sanayi işlerini çok zayıflatmıştı.

(2) Fırat Nehri Batısında

(a) Tabii Coğrafyası; Coğrafi Mevkisi ve Yüz Ölçümü

Sınırları doğuda Fırat Nehri - Adıyaman - Malatya; batıda Silifke - Göksu - Karaman; kuzeyde Toros dağları; güneyde Deyrizor - Lazkiye hattı ile Akdeniz kıyılarıdır. 35 ve 38'inci boylamlarla 35 ve 38'inci enlemler arasındaki coğrafi mevkide bulunmaktadır. Bu bölge Adana ilini (Adana , İçel, Kozan, Cebelibereket sancakları), Halep ilini (Halep, Antakya sancakları), Gaziantep ve Maraş bağımsız sancaklarını kapsar. Yüz ölçümü 125.000 km² dir.

(b) Yüzey Şekilleri

Dağlar; genel olarak kıyı ve güney kısımları Nur (Amanos dağları) hariç, düz ova ve alçak yaylalardan, kuzey kesimleri ise arızalı ve sarp dağlardan ibarettir.

Fırat doğu bölgesi gibi kuzeyden güneye, kıyıya paralel uzanan Nur (Amanos) dağları hariç olmak üzere, burasının da kuzeyi dağlık, güneyi ovalıktır.

Adana bölgesi, Maraş'a kadar Ceyhan Nehri ve Maraş'tan sonra güneye doğru Hınzır Burnu'na kadar uzanan Nur dağları tarafından iki bölüme ayrılır. Doğudaki kesimde, orta yükseklikte Gaziantep Yaylası ile daha güneyde Halep ovaları vardır. Batı kesimde ise Ceyhan'ın kuzeyinde Yukarıova ve Adana bölgesinde Çukurova gibi çok bereketli ovalar vardır. Bu ovalar, Toroslardan çıkan Ceyhan ve Seyhan nehirleriyle sulanmaktadır. Nur dağları ile ikiye ayrılan bölge, Islahiye - Bahçe - Osmaniye yolu ile kuzeyden ve Antakya - Belen - İskenderun yolu ile de güneyden birbirine bağlıdır. Bazı yerlerde 1000 metreyi geçen tepeleri ile orta derecede yüksekliği olan Nur dağlarından, üzerinden geçilmeye elverişli gibi görünse de yamaçların sarplığı ve meyillerin dikliği dolayısıyla ancak belirli ve pek az yerde geçilebilir. Bu sebeple yolların önemi büyüktür. Bu yollar az kuvvetle tutulduğu takdirde her iki bölge arasındaki bağlantı kolayca kesilebilir.

Bölgenin dağları, Toroslar ve Nur dağlarından ibarettir. Toros dağları kuzeydoğudan, güneybatıya uzanarak Adana Ovası'nı kuzeyden kapatır. Nur dağları ise kuzeyden güneye uzanmaktadır. Toros dağları Anadolu'yu Suriye ve Irak'a bağlayan en kısa istikamet üzerinde önemli bir engeldir. Bu dağlar Antalya bölgesinden başlayarak Akdeniz kıyılarını yalar ve Konya düzlüğü ile Adana çukurluğu arasında bir duvar gibi uzanır. Birçok yeri dar vadilerden ve sarp yamaçlardan ibarettir. Geçit yerleri ancak ırmakların ve çayların açtığı tabii istikametlerdir. En önemli geçidi Adana ve Orta Anadolu bölgelerini birbirine bağlayan Gülek Boğazı ve Çakıt suyu vadisidir. Daha batıda Silifke'de Göksu Irmağı, Konya Ovası'nı Akdeniz'e bağlar.

Diğer geçitler çok sarp ve engebelidir. Tarihte "Kilikya Kapıları" adıyla tanınan Gülek Boğazı bugün aynı değeri ve önemi muhafaza etmektedir. Toroslar üzerinde kuzeye ve güneye karşı savunma çok kolaydır. Bu dağları elde bulunduran kuvvetler önemli avantaja sahiptirler.

(c) Adana Bölgesinden Orta Anadolu'ya Geçmek İçin Başlıca İstikametler

Maraş - Malatya,

Maraş - Elbistan,

Maraş - Göksun-Pınarbaşı,

Adana - Kozan - Feke - Saimbeyli - Pınarbaşı,

Adana - Tarsus - Pozantı - Ulukışla,

Silifke - Mut - Karaman

İlk iki istikamet üzerinde şose yoktu, kısmen adi araba yolları vardı. Üçüncü istikamet daha iyi bir yola sahipti; fakat bu yol da tamamen araba yolu değildi. Dördüncü istikamet de Saimbeyli'ye kadar şose olup arabaların işlemesine elverişliydi. Pozantı - Ulukışla yolu ise iyi bir şose hâlindeydi. En batıdaki Silifke - Mut - Karaman yolu da bozuk bir şoseden ibaretti. Bütün bu istikametler ve yollar, yüksek dağ ve tepeler arasına sıkışmış kilometrelerce süren dar vadilerden geçtikleri için savunmaları çok kolaydır.

(ç) Bölgede Başlıca Önemli Dağlar

Elbistan güneyinde Nuruhaka Dağları (3090 m), Elbistan batısında Binboğa Dağı (2830 m), Kızılgöl Dağı (2663 m), Erciyes Dağı (3916 m), daha güneyde Ala dağları (3734 m), Kırkpınar dağları (2689 m), Pozantı batısında Bolkar dağları(3420 m) vardır.

Nur dağları üzerinde de kuzeyde, Göl Dağı, Sancaktepe ve güneyde de Kızıldağ ve İkiztepe dağları vardır. Güneyi, kuzeyinden daha yüksektir.

(d) Ovalar

Kuzeyden güneye doğru uzanan Nur dağları, Adana bölgesindeki ovaları iki gruba ayırmaktadır. Nur dağlarının doğusundaki grup Kilis ve Helen ovalarından bu dağların batısındaki grup ise Kozan, Osmaniye, Ceyhan, Adana ve Tarsus ovalarından ibarettir. Gaziantep Ovası 500-800 m yükseklikte ve bir yayla ovası hâlindedir. Kilis ve Halep ovaları daha alçak ve düzdür. Çok verimli olan bu ovalar hafif engebeli olduklarından ve iyi yollar da bulunduğundan askerî harekâta çok elverişlidir. Bu bölgelerde savunma zor, taarruz kolaydır.

Adana bölgesindeki ovalara gelince verimi daha çok olan bu ovaların birçok yeri dümdüz denecek kadar engebesizdir.

(e) Akarsular, Göller ve Bataklıklar

Bölgede belli başlı beş nehir ve çay vardır. Bunlar Göksu Irmağı, Tarsus Çayı, Seyhan Nehri, Ceyhan Nehri ve Asi Nehri'dir. Bundan başka kuzeyi dağlık olan bu bölgede birçok irili ufaklı çay vardır. Bu bölgelerde nehirler kuzeyden güneye aktıklarından Adana'dan kuzeye yapılacak harekâtta önemli bir rol oynayamazlar. Fakat doğu ile batı arasında yapılan harekâtlarda savunmayı kolaylaştırırlar ve taarruzu güçleştirirler.

Bu nehirlerin (Asi hariç) diğer bir karakteristik tarafı da Toros güney eteklerinden itibaren kuzeye doğru çok dar ve sarp vadilerden geçtiği için yolların bulunmamasıdır.

Göksu Irmağı

200 km uzunluğunda olan ve Toroslarda Karakuş dağlarından çıkan bu ırmak, güneydoğuya doğru akar. Mut ve Silifke ovalarını suladıktan sonra İncekum Burnu doğusunda Akdeniz'e dökülür. Bu ırmağın geçtiği arazi dik ve arızalı olduğundan akış hızı fazladır. Yukarı kısımlarında geçit yerleri çoktur ve buralardan geçmek mümkündür. Fakat karların eridiği mevsimde az geçit verir. Eşenler, Bucakkışla, Hacıilyas, Kadıköy ve Silifke'de birer köprü vardır. Yamaçları dik olduğundan askerî harekâtı güçleştirir.

Tarsus Çayı

Toroslarda Bolkar dağlarından çıkar ve güneydoğuya akarak soldan Gülek suyunu aldıktan sonra güneye döner ve Tarsus Ovası'nı sulayarak Deniz Boğazı denilen yerin batısında Akdeniz'e dökülür. 100 km kadar uzunlukta olup suyu boldur. Gülek Deresi'ni alıncaya kadar birçok yerden

geçit verir. Namrun'un güneyinde, Ulaş'ın kuzeyinde Muhat ve Tarsus'ta birer köprü vardır. Askerî harekâta engel teşkil etmez. Her yerden her türlü araçla geçmek mümkündür.

Seyhan Nehri

Tahtalı Dağı'ndan çıkan Göksu Deresi ile Uzunyayla'dan çıkan Zamantı Deresi'nden meydana gelmiştir. Birçok dağlık ve ormanlık bölgede dar boğazlardan geçtikten sonra oldukça yaygın bir şekilde Adana Ovası'nı aşar. Adana'nın hemen doğu kenarından geçen Seyhan Nehri, Mersin'in 25 km doğusunda ve Tarsus Çayı yakınında Akdeniz'e dökülür. Uzunluğu 480 km olup Adana Ovası'nın bereket kaynağıdır. Denize döküldüğü yerden itibaren Adana'ya kadar ulaşım mümkünse de çok masraf gerektirir. Dik yamaçlar ve dar vadilerden geçen bu nehir genel olarak dağlık kısımlarda dar bir yataktan akar, Adana Ovası'nda genişliği 70 - 80 metreyi bulur.

Tahtalıköy, Keleşi, Küp, Evliyalı ve Adana'da birer köprü vardır. Kaleköy'de iki, Çatalan ve Hızırlı'da birer geçit yeri vardır. Seyhan, geçiş araç gereçleri olmayan birlikler için bir engeldir.

Ceyhan Nehri

Tahtalı Dağı'ndan çıkan Hurma suyu ile Nurhak Dağı'ndan çıkan Söğütlü Deresi'nin Elbistan batısında birleşmesinden meydana gelmiştir. Dağlık ve ormanlık bölgede dar ve derin boğazlardan güneye doğru hızla akar. Maraş'ın 10 km batısında Maraş Ovası'na varınca doğudan Aksu'yu alır. Buradan itibaren güneybatıya doğru akar. Osmaniye kuzeyinden batıya döner ve Osmaniye Ovası'nı sular. Ceyhan kasabası kuzeyinde güneye yönelen bu nehir Ceyhan ve Misis kasabalarından geçerek Yumurtalık Limanı'nda İskenderun Körfezi'ne dökülür. 350 km uzunluğunda olan nehir, Misis ve Ceyhan ovalarının bereket kaynağıdır. Ceyhan Nehri'nin yatağı Seyhan Nehri'ne göre daha dar ve diktir. Bu darlık Maraş batısına kadar devam eder ve Maraş Ovası'nı geçtikten sonra tekrar dar bir vadiden akarak Osmaniye Ovası'na ulaşır. Buradan sonra genişlemeye başlar. Suyu Seyhan Nehri'ne göre daha azdır. Elbistan, Maraş'ın batısı, Ceyhan ve Misis'te birer köprü vardır. Kızılseki, Elbeyli, Şükraniye, Mecidiye, Abdioğlu ve Kırmızıcan mevkilerinde de geçit yerleri vardır. Geçiş ve harekât etkileri bakımından Seyhan Nehri'yle aynı değerdedir.

Asi Nehri

Suriye'deki Baalbet yakınlarında Elbuka çukurluğundan çıkarak kuzeye doğru akan ve Amik Ovası'nı suladıktan sonra güneybatıya dönen bu nehir, Samandağı Körfezi'nde Akdeniz'e dökülür. Uzunluğu 200 km olan Asi Nehri'nin suyu boldur. Genişliği de 80 - 100 metreyi bulur. Dirgüş, Cesri Cedit ve Antakya'da birer köprü vardır. Bu nehrin akışı ağır olduğundan tabanı bataklıktır. Bu sebeple aşağı kesimlerinde geçiş ancak sal ve kayıklarla yapılabilir. Yaya ve hayvanla geçilemez.

(f) Göller

Halep'in güneydoğusunda Sebha Gölü, Halep ile Kilis ili arasında Bahire Gölü, Antakya kuzeydoğusunda Amik Gölü vardır. Bundan başka

Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin denize döküldükleri yerlerde deniz suyu ile karışık delta gölleri mevcuttur. Bunlardan Amik Gölü'nden başka diğerleri küçüktür ve askerî harekâtta etkili değildirler. Amik Gölü de küçük bir göldür. Uzunluğu 20, genişliği 10 km kadardır. Fakat bu gölün kuzey bölgesinde Kırıkhan güneyine kadar uzanan bir bataklık vardır. Bu bataklık ve sazlık kısımlarla beraber Amik Gölü, Halep - İskenderun istikametinde önemli bir engeldir. Savunmayı kolaylaştırır ve taarruzu güçleştirir.

(g) Bataklıklar

Halep'in güneyinde Maretünnuman'ın batısında Gab Bataklığı ve Amik Gölü'nün kuzeyinde geniş bir bataklık vardır. Ayrıca Hassa'nın doğusunda ve Islahiye'nin güneyinde bazı bataklıklar da mevcuttur. Bunlardan başka Kadirli (Kars)'nin güneyinde Ceyhan Nehri'ne akan çayların meydana getirdiği bataklıklarla, Tarsus güneyinde Aymaz bataklıkları vardır. Bu bataklıkların hemen hemen hepsi kurak mevsimde çok küçülürler. Bunların askerî harekât üzerinde önemli tesirleri yoktur. Yalnız küçük birliklerle buradaki yolların savunulmalarına faydalı olurlar.

(ğ) İklim ve Hava Şartları

Isı

Bölgenin iklimi, Fırat doğusunda olduğu gibi iki önemli karakter gösterir. Kuzey yani dağlık kısımların iklimi daha çok yayla niteliği taşır. Kışın ısı derecesi sıfırın altına düşer. Güneydeki Nur dağlarında iklim daha ılıktır.

Ova iklimine gelince: Adana Ceyhan ovaları ve İskenderun çukurluğu ile Amik Ovası bölgeleri yazın çok sıcaktır. Kışlar hafif geçer. Yazın gündüzleri harekât yapmadan önce özel tedbirlerin alınması zorunluluğu vardır. Fırat'ın doğusundaki bölgeden farkı, oranın daha çok çöl iklimine haiz olmasıdır. Bölgede Gaziantep Yaylası, gerek yazın ve gerekse kışın ılık bir iklime sahiptir. Dağlık bölgede ısı derecesi yazın ortalama +25, +30 derece, kışın ise -5, -10 derecedir. Ovalarda sıcaklık yüksektir. Yazın ısı derecesi ortalama +35, +40 derece, kışın ise çok az sıfırın altına düşer. Dağlık bölgede yollar üzerinde her mevsimde, ovalarda ise kış günlerinde harekât için özel tedbirler almak gerekir.

Yağmurlar

Bölge, rutubetli ve yağmurludur. Yağmurlar gerek dağlık bölgeye ve gerek ovalara bol olarak yağar. Bazen sağanak hâlinde günlerce süren yağmurlar, seller meydana getirerek birkaç gün yolların kapanmasına ve sellerin oluşmasına sebep olurlar. Bu zamanlarda askerî harekât güçleşir. Yağmurların bol yağdığı mevsimler, ilkbahar ve özellikle sonbahardır.

Kar

Toroslara kışın çok kar yağar. Kasım ayından nisan sonuna kadar devam eder. Özellikle ocak, şubat ve mart aylarında Toros dağları üzerinde yollar dışında harekât yapmak çok güçtür. Hatta bazı yerlerde imkânsızdır.

Nur dağlarında çok az kar yağar. Bölge, ılık bir iklime sahip olduğundan bazı yıllar hiç kar yağmaz.

Rüzgârlar

Dağlık bölgede rüzgârlar normaldir. Askerî harekâtı etkileyecek derecede değildir. Ovalık bölgede genel olarak hemen hemen normal kabul edilebilir. Bazı yıllarda kasırga hâlinde rüzgâr eserse de büyük hasar yapacak kadar zararlı olmaz.

(h) Sosyolojik durum

Bölgenin doğal zenginliği, yolların çokluğu ve denize kıyı olması nedeniyle hayat standardı Fırat doğusundan oldukça yüksektir. Halep, Adana, Mersin, Tarsus, Antakya, İskenderun, Maraş, Antep ve Kilis gibi büyük şehir ve kasabalar her bakımdan iskâna elverişli yerlerdir. Diğer yerlerde büyük birliklerin barınması güçtür.

Bölgenin nüfusu 1.889.966 idi. Aşiretler ve sayılamayan bazı yerler de dâhil edilirse nüfusun 2 milyon kadar olduğu kabul edilebilir. Bu nüfusun %65'ini Türkler ve Araplardan ibaret Müslümanlar, %22'sini Ermeniler, %6'sını Rumlar, %7'sini Suriyeli Hristiyanlar ve Yahudiler teşkil ediyordu.

(ı) Ekonomik durum

Ulaşım

Demir yolları: Bölgeden Anadolu - Bağdat ile Anadolu - Hicaz demir yolu geçmektedir. Bu hat Meydanı Ekbez - Müslimiye üzerinden Halep'e kadar uzanır ve Halep'ten Hama - Humus üzerinden Şam'a giderek Suriye demir yolunu teşkil eder. Ayrıca Yenice'den ayrılan bir kol Mersin Limanı'na kadar uzanır. Toprakkale'den, İskenderun Körfezi kenarından güneye inen diğer bir demir yolu da İskenderun Limanı'na gider. Bu demir yolları İstiklal Savaşı'nın başında hemen hemen tamamlanmış durumda idi. Yalnız Keller (Fevzipaşa) civarındaki büyük tünel henüz geçişe hazır bir durumda değildi. Bu yüzden Islahiye ile Osmaniye arasında bağlantı, araba yolu ile yapılmakta idi.

Kara Yolları

Bölge, Osmanlı İmparatorluğu toprakları içinde yolları en elverişli olan yerlerdendi. Bununla beraber düzgün ve geniş şoseler azdı. Çoğu dar ve onarıma muhtaç bir hâlde idi. Askerî harekât bakımından bu yollardan faydalanmak mümkündü. Genel olarak Halep ve Adana'da birleşen bölgedeki yollar:

Halep - Kilis - Gaziantep - Maraş

Halep - Kırıkhan - Belen - İskenderun (Kırıkhan'dan bir kol Antakya'ya ayrılır)

Halep - Kilis - Islahiye - Maraş

Halep - Kırıkhan - Islahiye - Bahçe - Ceyhan - Adana - Mersin

Adana - Kozan - Feke - Saimbeyli

Adana - Ceyhan - Kadirli

Adana - Karataş

Gaziantep - Nizip - Birecik - Urfa

Bu bölge, Fırat doğu bölgesine göre şehirleri daha çok gelişmiş olduğundan ulaştırma araçları gerek çeşit ve gerek sayı bakımından daha boldu.

Tarım

Bölge, bir tarım memleketidir. Osmanlı Devleti sınırları içinde tarıma en elverişli bölge Adana bölgesidir. Her türlü ürün bol ve bereketli olarak yetişir. Tahıl, pamuk, üzüm ve zeytin gibi memleket için en faydalı ürünler bu bölgede en iyi şekilde yetiştirilmektedir.

Gaziantep yaylası da gerek tahıl ve gerek üzüm ve fıstık gibi kıymetli ürünler yetiştirmekle ün kazanmıştır. Bu bölgede zeytin de yeteri kadar elde edilir. Saimbeyli, Feke, Kozan, Kadirli, Süleymanlı ve Antep dolaylarında bol zeytinlik vardır.

Bölgede tarım ürünleri bakımından her türlü ihtiyacın elde edilmesi mümkündür. Bu bölgede askerî harekât yapan büyük birlikler birinci sınıf ikmal maddeleri ihtiyacını geniş ölçüde ve emniyetle sağlayabilir.

Hayvancılık

Bölgede beslenilen hayvanlar: At, sığır, koyun ve keçi gibi büyük ve küçükbaş hayvanlardır. Bunlar, halkın ihtiyacına yetecek durumdadır. Hayvanlar, Fırat doğu bölgesinde olduğu gibi ulaştırma aracı olarak değil, daha ziyade tarım işlerinde kullanılır. Büyük ölçüde harekât yapan birlikler, hayvan ihtiyacını buradan emniyetle sağlayabilirler.

Ormancılık

Bölgede dağlık kısımlar ormanlık, ovalar ve düzlükler de ya ağaçsız veya çok az ağaçlıktır. Toros dağları hemen hemen tamamen ormanlık olup burada her cins ağaç vardır. Bu bölge, birçok yerde yüksek ve sık ağaçlıklarla kaplıdır.

Nur dağlarının birçok yeri yüksek fundalıklarla örtülüdür. Bu dağlarda da Toroslarda olduğu gibi orman yoktur. Yüksek ve sık fundalıklar, askerî harekâtı büyük ormanlık bölgelerden daha çok etkiler.

Ticaret

Bu bölgede ticaret oldukça gelişmiş durumda idi. Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'dan başka birçok yerinde fabrikalar yokken bu bölgede fabrika ve atölyeler kurulmuştu. Bu sebeple ürünleri ve endüstriyel maddeleri dışarıya satma çabası oldukça ilerlemişti. Bölgede Mersin ve İskenderun gibi iki önemli iskele vardır. Mersin iskelesi Konya, Adana, Niğde, Kayseri ve Orta Anadolu'nun diğer bazı bölgelerinin dış ticaret iskelesi olduğundan çok zengin bir iç bölgeye sahipti. İskenderun İskelesi de

Antakya, Halep, Antep, Maraş ve Urfa gibi yakın bölgelerden başka güneydoğu Anadolu'nun ve hatta İran ve Irak'ın iskelesi durumundadır. Bu sebeple bölgede ticaret çok gelişmiş olduğundan halkın yaşam seviyesi yüksektir.

Sanayi

Bölge, tarım kadar sanayide de ileri durumdaydı. Adana, Mersin, Tarsus, Maraş, Antep, Kilis, Halep ve Antakya gibi büyük merkezlerde her türlü el işi yapılmakta ve tezgâhlar çalıştırılmakta idi. Bundan başka Halep ve Adana gibi büyük şehirlerde çeşitli fabrikalar vardı. Bu fabrikalarda ve tezgâhlarda her türlü ihtiyaç sağlanmakta ve özellikle kumaş yapımı ileri bir durumda bulunmaktaydı. Askerî harekât bakımından sanayiden faydalanmak mümkündü.

c. Güney Cephesi'nin Askerî Bakımdan Değerlendirilmesi

Bölge, Anadolu'nun güneydoğu kısmı ile Irak arazisinin kuzey kesimlerini kapsar.

Bu geniş arazi parçası, Anadolu ve Avrupa'yı karadan Hindistan'a bağlayan önemli bir geçit yeridir. Avrupa'dan Hindistan'a gelen en kısa kara yolu buradan geçer. Süveyş Kanalı yapılmadan ve Ümit Burnu deniz yolu keşfedilmeden önce Avrupa'nın Hindistan'la olan ticareti sadece Irak, Adana, ve Toros geçitleri üzerinden yapılmakta idi. Bu sebeple harekât bölgesinin stratejik durumu çok önemli idi.

Fırat'ın doğusu ve batısı, tarih boyunca kuvvetli devletlerin sahip olmak istediği stratejik önemi olan bir bölgedir. Coğrafi mevkisinin önemi dolayısıyla bütün milletlerin ilgisini üzerinde toplamıştır.

Tarihte Mezopotamya ve Kilikya diye anılan bu bölgeler, büyük önemi dolayısıyla silahlı mücadelelere sahne olmuştur.

Son yüzyılda Fırat doğusunda zengin petrol kaynaklarının ortaya çıkması, Irak'ın ekonomik önemini dünya ölçüsünde artırmış ve bu durum, dünya petrol üretiminde önemli bir yer tutmuştur. Adana bölgesinin toprak zenginliği ve İskenderun Limanı'nın önemi dolayısıyla bu bölge, birçok milletin buraları ele geçirme isteğini artırmıştı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İngiltere ve Almanya, bu bölgelerden ekonomik çıkarlar sağlamak için birbirleriyle mücadele ediyordu. Özellikle Almanya, Avrupa kuzeyinde sıkışmış olması ve deniz yolları ile dünya pazarlarına uzak bulunması dolayısıyla gittikçe ilerlemekte olan sanayisine geniş pazarlar bulmak için bu bölgeye hâkim olmak emelini gütmeye başladı. Bu amaçla her türlü çareye başvurmuştu. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Avrupa'nın şark meselesi olarak ortaya attığı siyasi davada bölge, başlı başına bir tez hâline gelmişti. Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin bölünmesi için yaptıkları bütün toplantı ve konuşmalarda bu bölge, devletler arasında anlaşmazlık konusu oldu.

1866 ve 1870 savaşlarından sonra İngilizlerin karşısına sömürgecilikte rakip olarak çıkan Almanların, Osmanlı hükûmetinden Anadolu - Bağdat demir yolunun imtiyazını alması, İngilizleri kuşkulandırmış ve bu devletin Osmanlılara karşı olan siyasi tutumunu değiştirmeye, Osmanlı hükûmeti aleyhine yönelmiş bir komploda ön ayak olmaya sebep olmuştur.

Mısır ve Hindistan'ın emniyetini sağlamak için çalışan İngilizlerin, Hindistan yolu üzerinde rakibi Almanların bulunmasına ve siyasi faaliyetlerine devam etmesine göz yumması mümkün değildi. Almanların gayesi de bölgeye hâkim olarak Hindistan ve Mısır'ın kontrol altına alınmasını sağlamaktı.

Gerçekte Almanlara verilen demir yolu imtiyazına karşılık İngilizlere de petrol kaynaklarını çalıştırmak, Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde vapur işletmek gibi bazı imtiyazlar verilmişti. Fakat İngilizler, Adana ve özellikle Irak çevresinde kendilerine rakip bir Alman egemenliğinin kurulmasını istemiyorlardı. Bu sebeple İngilizler, Almanların bu bölgeye yerleşmelerini önlemek amacıyla kuvvetli bir propaganda ve istihbarat teşkilatı kurdular. Öyle ki bölge halkının durumunu ve ihtiyaçlarını değil Almanlar, hatta Osmanlı Devleti dahi bu servis kadar iyi bilmiyor ve buna hâkim olamıyordu. İngilizler, bu servisin harcadığı paralar ve yaptığı propagandalarla Irak ve Suriye'de günden güne Alman ve Osmanlı nüfuzunun kırılmasına sebep oluyorlardı.

Adana'nın pamuğu, Ergani'nin bakırı ile İran ticaretinin en kısa yolu üzerindeki İskenderun Limanı Rusya, Fransa, İngiltere ve Almanya için pek önemli bir iskele olarak kabul ediliyordu. Bu sebepten, bu devletler birbirleriyle çekişmeli görüşmeler yaparak değişik konferanslarda değişik kararlara varmışlardı.

Adana bölgesi, önemi dolayısıyla ilk çağlardan beri milletlerin birbirleriyle mücadelelerine sahne olmuştur.

İngilizlerle Fransızlar 16 Mayıs 1916'da[45] Leningrat'ta yeniden yaptıkları Sykes - Picot Anlaşması ile Irak, Çukurova, Suriye ve Filistin'i aralarında bölmüşlerdi. Bu suretle Irak ve Filistin, İngilizlere bırakıldığı takdirde Fransızlar Ergani bakırlarına, Çukurova pamuğuna ve ölçüsüz imkânlara sahip İran ülkesinin en yakın ve en elverişli ihraç iskelesi olan İskenderun Limanı'na sahip olacaktı. Bu anlaşmaya göre Musul petrolleri de Fransızlara bırakılmıştı. Fakat Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizler; Antep, Maraş ve Urfa'yı işgal ederek Musul petrollerinin İngilizlere bırakılması hâlinde buraları boşaltacaklarına ileri sürdüler ve bu suretle Fransızların Musul'dan vazgeçmeleri şartı ile Urfa ve Maraş bölgelerini Fransızlara devrettiler.

ç. Sonuç

Güney cephesi coğrafi, siyasi ve ekonomik bakımdan genel olarak kuzey ve güney bölgeleri diye ikiye ayrılabilir. Güney bölge, düzlük olup harekâta daha elverişlidir. Tabii kaynaklar bakımından da birliklerin lojistik

---

[45] Türk İstiklal Harbi 1; (Mütarekesi ve Tatbikatı),..., s. 6.

desteğini sağlar. Her iki bölge arasında oldukça farklılıklar vardır. Kuzey bölgede güneyden gelecek birliklere karşı savunma oldukça kolaydır. Geçitler ve yollar tutulduğu takdirde uzun zaman kazanmak ve bölgeyi başarı ile savunmak mümkündür. Kuzeyden gelecek kuvvetlerin güneye karşı harekâtı kolaylıkla gelişir. Güneydeki arazi, savunmaya elverişli olmadığından kuzeyden gelecek kuvvetleri durdurmak güçtür. Çok kuvvet kullanma zorunluluğu vardır. Bu yüzden kuzey bölge askerî harekât bakımından güney bölgeden üstün durumdadır.

3. Tarafların Askerî Güçleri

a. Türk Silahlı Kuvvetleri

(1) 15 Mayıs 1919'da Türk Kuvvetlerinin Konuşu (Kroki - 3)

İtilaf devletlerinin devamlı baskısı dolayısıyla Osmanlı ordusu dokuz kolordu olarak düzenlenmiş bulunuyordu. Bu kolordular ve bunlara bağlı tümenlerin bulundukları yerler şöyleydi:

1'inci Kolordu Karargâhı	:Edirne
49'uncu Tümen	:Kırklareli, Edirne bölgesinde
60'ıncı Tümen	:Şarköy, Malkara, Keşan bölgesinde
25'inci Kolordu Karargâhı	:İstanbul'da
10'uncu Kafkas Tümeni	:İstanbul bölgesinde
1'inci Tümen	:Kocaeli Yarımadası'nda
14'üncü Kolordu Karargâhı	:Tekirdağ'da
55'inci Tümen	:Tekirdağ bölgesinde
61'inci Tümen	:Bandırma, Balıkesir bölgesinde
17'nci Kolordu Karargâhı	:İzmir'de
56'ncı Tümen	:İzmir,Menemen,Manisa bölgesinde
57'nci Tümen	:Aydın ve Antalya bölgesinde
20'nci Kolordu Karargâhı	:Ankara'da
23'üncü Tümen	:Afyon dolaylarında
24'üncü Tümen	:Konya Ereğlisi'nden Ankara bölgesine intikal etmekte
12'nci Kolordu Karagahı	: Konya'da
11'inci Tümen	:Niğde'de
41'inci Tümen	:Karaman bölgesinde;
3'üncü Kolordu Karargâhı	:Sivas'ta

5'inci Kafkas Tümeni	:Amasya'da
15'inci Tümen	:Samsun'da
13'üncü Kolordu Karargâhı	:Diyarbakır'da
2'nci Tümen	:Silvan dolaylarında
5'inci Tümen	: Mardin ve civarında
15'inci Kolordu Karargâhı	:Erzurum'da
3'üncü Kafkas Tümeni	:Tortum'da
9'uncu Kafkas Tümeni	: Erzurum bölgesinde
11'inci Kafkas Tümeni	: Van'da
12'nci Tümen	:Horasan'da

bulunmakta idiler.

(2) Fırat Nehri Doğu Bölgesi

Irak'tan çekilen 6'ncı Ordunun lağvı ile 13'üncü Kolordu adını alan kuvvetler Diyarbakır, Siirt, Mardin ve Urfa bölgelerinde konuşa geçmişlerdi. Kolordu emrinde iki tümenle bağlı birlikleri ve birçok kurum ve depo vardı. Tümenlerden bazı küçük birlikler Cizre bölgesi ile Nusaybin'den itibaren batıya doğru uzanan demir yolu üzerindeki bazı istasyonlarda demir yolu korunmasında görevlendirilmişlerdi.

13'üncü Kolordu birlikleri İngilizlerin baskısı ile zorla terhis ettirilmiş, birlik mevcutları çok zayıf bir hâle indirilmişti. Piyade taburları 70, 80 muharip er mevcudundaydı.

15 Mayıs 1919'da 13'üncü Kolordunun kuruluşu, konuşu, teşkilatı ve mevcudu şöyleydi: (Kuruluş - 1), (Kroki - 4)

Kolordu karargâhı 1 Mart 1919 akşamı Diyarbakır'a intikal etmişti.

Kolordu Komutan Vekili Kurmay Albay Ahmet Cevdet Bey

Kolordu Kurmay Başkanı, Binbaşı Halit Bey (AKMANSÜ)

Kolordu karargâh ve bağlı birlikleri:

Kolordu karargâh ve süvari bölüğü Diyarbakır'da,

Birinci Süvari Alayı Karargâhı ve iki bölüğü Urfa'da; bunlardan bir takım Suruç'ta,

Alayın diğer iki bölüğü ve ağırlıkları Siverek'te,

12'nci Süvari Alayı Malatya'da; bir bölüğü Adıyaman'da; topçusu (bir batarya) Elazığ'da,

Kolordu Topçu Taburu Diyarbakır'da,

Kolordu İstihkâm Taburu İzzetpaşa'da,

4 ve 5 numaralı telsiz istasyonları Diyarbakır'da,

Uçak bölüğü kısmen Diyarbakır'da ve kısmen de İzzetpaşa'da,

Kolordu arabalı ulaştırma taburu ve deve kolu taburu Hanik'te,

Bir otomobil bölüğü Hanik'te, diğer otomobil kolları Mardin'de.

Kolordu Birlikleri

2'nci Tümen:

Komutan Vekili Piyade Yarbay Ali Bey,

Kurmay Başkanı Binbaşı Hayri Bey,

Tümen karargâhı, telgraf takımı ve bando takımı Savur'da,

1'inci Alay Karargâhı ile 1'inci ve 3'üncü taburlar, iki büyük çaplı dağ topu Siirt'te,

Alayın 2'nci Taburu ve bir büyük çaplı dağ topu Beşiri'de,

6'ncı Alay karargâhı ve taburları Savur'da,

18'inci Alay karargâhı, 1'inci ve 2'nci taburları Hasankeyf'de, 3'üncü Taburu Midyat'ta,

Tümen Süvari Bölüğü Mardin'de,

Tümen Topçu Alayı Savur'da,

Tümen Topçu Taburunun beş toplu bir sahra bataryası Ergani'de,

Tümen Mekkâre kolları Midyat'ta,

Son defa verilen kadroya göre fazla olan tüfek, makineli tüfek ve toplar depolara yerleştirilmek üzere Diyarbakır'a gönderilmekteydi.

5'inci Tümen

Komutanı Kurmay Yarbay Mehmet Kenan Bey (Korgeneral DALBAŞAR),

5'inci Tümen Kurmay Başkanı Yüzbaşı İshak Avni Efendi (Orgeneral AKDAĞ),

5'inci Tümen karargâhı, telgraf kısmı, Mızıka Takımı Mardin'de,

14'üncü Alay karargâhı ile 1'inci ve 2'nci Taburu Diyarbakır'da, 3'üncü Taburu Cizre'nin güneyinde Demirkapı'da,

24'üncü Alay karargâhı Mardin'de; Alayın 3'üncü Taburu Derbesiye (Şenyurt)'de, bu Alayın 1'inci Tabur Komutanlığı ve bir bölüğü Telebyaz'da, 2'inci Taburu Nusaybin'de, bu taburdan bir bölük Serçenhan'da,

Tümen Süvari Bölüğü Viranşehir'de,

Tümen kuruluşuna giren 2'nci Topçu Alayının 1'inci Sahra Taburu Malatya civarında Sultansuyu çiftliğinde,

Bu tümenin de fazla silahları Diyarbakır ve Osmaniye'de depolanmakta idi.

Kolordunun mevcudu: 548 subay ve astsubay, 4255 er, 2389 hayvan, 5737 tüfek, 36 makineli tüfek, 403 kılıç, 27 toptan ibaretti.

Depolara teslim edilmekte olan silahlar bu mevcuda dâhil edilmemiştir.

Kolordu silah bakımından çok iyi durumda olmasına rağmen terhis dolayısıyla er mevcudu çok eksikti.

Kolordunun Silvan, Mardin, İzzetpaşa (Mardin yakınındaki istasyon), Hanik, Diyarbakır, Osmaniye (Ergani), Elazığ, Malatya, Hekimhan, Çapakçur, Muş, Siirt, Lice, Palu, Besni'de cephane depoları vardı. Bu cephaneliklerde 9050 mekanizmalı ve 35249 mekanizması alınmış tüfekle milyonlarca cephane vardı. Birliklerin ellerinde de depolardaki silahlardan başka gizli olarak bulundurulan silahlar mevcuttu. İngilizlerin kadro dışı silahların mekanizmalarının İstanbul'a süratle gönderilmesinde ısrar etmelerine rağmen birlikler birçok silahı gizlemeyi başarmışlardı. Bu sebeple Kolordunun tüfek sayısı 60.000'in üstünde idi.

Cephane depolarında topçu mermileri de oldukça boldu. Kolordunun fazla olan silah ve cephanelerinden önemli bir kısmı 3'üncü ve 20'nci Kolordulara gönderildi. Bu amaçla kolorduya çok az ulaştırma ödeneği verilmesine rağmen silahları alacak kolorduların ve halkın yardımı ile arabalarla aralıksız olarak silah ve cephane taşındı. Bu suretle Batı Cephesi'nin silah ihtiyacı önemli ölçüde 13'üncü Kolordudan sağlanmıştı.

Kolordunun Mardin'de 200, Silvan'da 50, Diyarbakır'da 300 ve Elazığ'da 200 yataklı yerli hastanesi ile Diyarbakır'da bir de hayvan hastanesi vardı.

Genel olarak birliklerde topçu ve makineli tüfek teşkilatı şöyleydi:

Orduda çeşitli cins toplar vardı. Bazı birliklerde top yoktu. Bazı birliklerde ise eksik veya kısmen fazla idi. Bu anormal durumu, Genelkurmay Başkanlığı aldığı bir kararla bütün tümenlerde topçu alaylarının birinci taburlarının ikişer dağ topundan kurulu üç batarya (6 top) olmasını (Bu toplar çoğunlukla piyade alayları emrine verilerek kullanılacaklardı.), ikinci taburların ise dörder toplu iki sahra bataryasından kurulmasını emretti. Bu taburlar, kural olarak tümen topçusu yerine kullanılacaktı. Topçu mermilerinden üçte ikisi şarapnel ve üçte biri de dane olacaktı. Toplar, zamanla ikmal edilmiş ve tümen topçusu bu şekli almıştı.

Makineli Tüfek Teşkilatı

Çeşitli depolara gönderilmiş kullanılır durumdaki makineli tüfekler elden geçirilerek alayların emrindeki bölüklerin silah sayısı dörtten sekize

çıkarıldı. Zamanla kurslardan geçirilen subaylar, yeterli miktara ulaşınca alayların bazı taburlarında da makineli tüfek bölükleri oluşturuldu.

Birliklerin elinde hemen hemen hiç otomatik tüfek yoktu. İngilizlerin ve Fransızların her bölüğünde en aşağı altı adet otomatik tüfek bulunuyordu.

1 Mart 1919'da Harbiye Nazırı Ferit imzasıyla Sivas üzerinden Kolorduya şu emir verilmişti (özet): "İngilizler, üstün kuvvetlerle gelmedikçe ve kesin lüzum olmadıkça onlara ateş etmemek şartıyla arazi bırakılmaması gerekir. Ancak Cerablus'ta olduğu gibi bir İngiliz hilesine tutulmamak için subaylar son derece uyanık bulunmalıdırlar.[46] İngilizlerin baskınları karşısında çekilmek zorunda kalınırsa bütün kolordu Diyarbakır üzerinden Elazığ yönünde çekilerek Bitlis ilini dışarıda bırakmayarak 2'nci Tümenin Bitlis civarına ve 5'inci Tümenin Elazığ bölgesine çekilmesi uygun olur. General ALLENBY'nin isteklerine göre ordunun silahlarını teslim etmesi konusu tarafımızdan izlenmektedir. Bununla beraber İngilizlerin silah teslim ettirmek maksadıyla geniş ölçüde askerî harekât yapacaklarını umuyorum."

(3) Fırat Nehri Batı Bölgesi

Mondros Ateşkes Anlaşması hükümlerine göre Osmanlı orduları, İtilaf devletlerinin baskıları karşısında Adana bölgesini en kısa zamanda terk etmek ve İç Anadolu'ya çekilmek zorunda kalmışlardı.

2'nci Ordu karargâhı ile 12'nci Kolordu Konya'ya, 20'nci Kolordu Ankara'ya, 3'üncü Kolordu da Sivas'a çekilmiş bulunuyordu.

12'nci Kolordu ile 20'nci Kolordu 2'nci Ordu emrine verilmişti.

Birliklerin Adana bölgesini boşaltmaları büyük güçlüklerle yapılıyordu. 1918 yılı Aralık ayının ilk haftasında havaların bozulması ve devamlı yağmurlar yağması Toroslara doğru yapılmakta olan yürüyüşü güçleştiriyordu. Toroslar ve kuzeyinde kış şartları dolayısıyla elde kalan erlerin de kaybedilmesi tehlikesi baş göstermişti. Çekilmede demir yollarından da faydalanmak çok güçtü. Özellikle kolordu ve tümenlerin depolardaki gerekli silah, cephane ve teçhizatını Torosların kuzeyine taşımak önemli bir problem hâlini almıştı. Şiddetli yağmurlardan yolların ve demir yolunun bazı parçaları bozulmuş, onarıma muhtaç bir hâle gelmişti. 2'nci Kolordu Komutanı bu amaçla 7 Aralık 1918 tarihinde sürenin 10 gün daha uzatılmasını, İngilizlerin Suriye Başkomutanlığından istemişti. Fakat bu teklifi kabul edilmemişti. Güçlüklere rağmen yapılan ciddi çalışmalarla 26 Aralık 1918'de Pozantı'ya kadar Adana ili 2'nci Ordu birlikleri tarafından boşaltılabilmişti.

Adana ilinin İngiliz Yüksek Komiserliğinin baskısıyla boşaltılması, burasının İtilaf kuvvetlerince askerî işgal altına alınması ihtimalini belirtmekte idi. Nitekim Payas - Kilis çizgisinin güneyinde bulunan İtilaf kuvvetleri Adana bölgesini hemen işgale başladılar. 11 Aralık 1918'de Fransız kuvvetleri

---

[46] Bıyıklıoğlu; s. 105 - 106'da açıklandığı gibi İngilizler, 3 Ocak 1919'da hile ile Türk taburunu kandırarak Cerablus'u işgal etmişlerdir.

Dörtyol'u işgal ettiler.[47] Birkaç gün sonra da (17 Aralık 1918) Mersin ve Adana işgal edildi.

Bu işgaller sırasında Adana bölgesinde kışla muhafızları ile askerlik şube ve daireleri emrindeki hizmet ve posta erlerinden başka hiçbir birlik kalmamıştı. Yalnız Toroslar kuzeyinde gerektiğinde Adana bölgesinde kullanılabilecek 12'nci Kolordu ve iki tümen bulunmakta idi. Nitekim 12'nci Kolorduya bağlı 7'nci Süvari Alayının yüz elli erden oluşan üç bölüğü Adana'ya Süvari jandarma Alayı olarak verilmiş ve bu Alayı takviye etmişti.

12'nci Kolordu'nun konuşu (Kroki - 5):

12'nci Kolordu karargâhı Konya'da, bağlı birlikleri Konya dolaylarında.

11'inci Tümen karargâhı, topçu alayı ve bağlı birlikleri Niğde'de (22 Nisan 1919'da inzibat ve asayiş bakımından 20'nci Kolordu emrine verilen Tümen, 14 Ekim 1919'da bu Kolordu'nun kuruluşuna girdi.)

33'üncü Alay Niğde'de

126'ncı Alay Bor'da

127'nci Alay Kemerhisar'da

41'inci Tümen ve bağlı birlikleri Karaman'da

131'inci Alay Karaman'da

132'nci Alay Konya'da

139'uncu Alay Karaman'da (Bu alayın 1'inci Taburu Bozkır'da)

İtilaf devletlerinin baskısıyla bölge, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından boşaltılmıştı. Fakat halk arasında millî mukavemet fiilen başlamıştı.

Sonradan Sivas Kongresi'nde alınan kararlara göre Güney Cephesi'nin Fırat'ın batısında kalan kesimi civar kolordulara bölünerek bölgenin güvenliği ve bölgede çalışan Kuvayımilliye'nin her bakımdan desteklenmesi için bu kolordular görevlendirildi.

(4) Türk Deniz ve Hava Kuvvetleri

İstanbul'da İtilaf devletlerinin kontrolü altında bulundurulan Türk Deniz Kuvvetlerinin Kurtuluş Savaşı'nda Güney Cephesi'ne hiçbir etkisi ve yardımı olmamıştır.

13'üncü Kolordu kuruluşunda bir uçak bölüğü vardı. Fakat bu bölük araç gereç eksiği ve uçaklarının onarıma muhtaç oluşundan dolayı Kurtuluş Savaşı süresince hiçbir faaliyet gösterememişti. Adana bölgesinde hava birliği yoktu.

b. İşgal Kuvvetleri

Fırat doğu bölgesinde İngilizler ve Adana bölgesinde de Fransızlar vardı. İngilizlerin birisi Irak'ta, diğeri Bağdat bölgesinde olmak üzere iki,

[47]Türk İstiklal Harbi I; (Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı), ..., s. 91.

Fransızların da Adana, Kilis, İskenderun bölgelerinde iki tümenleri bulunuyordu.

(1) İngiliz Kuvvetleri

13'üncü Kolordunun karşısında Irak bölgesini işgal eden İngiliz Kuvvetleri iki tümenden ibaret idi. Elde edilen bilgilere göre İngiliz kuvvetleri zaman zaman değişmekte idi. Irak bölgesinde iç güvenlik yoktu. Irak'tan Türkiye'ye gidiş ve geliş yasaklanmış olduğundan güvenilir haber almak da mümkün değildi. Gönderilen ajanlar, İngilizlerin kuvvetli istihbarat teşkilatı karşısında güvenle çalışmak imkânı bulamıyordu. Elde uçak da olmadığından, alınan bilgiler çok önemsiz kalıyor ve sınır bölgelerinden ileri gidilemiyordu.

İngilizlerin Musul bölgesinde 18'inci Hint Tümeni vardı. Bu tümen 54'üncü, 55'inci, 56'ncı Tugaylardan kuruluydu.

Bu Tugaylardan İmadiye ve Zaho'da birer piyade taburu vardı. Kuvvetlerin miktarı zamanla değişiyordu.

Tugayların mevcutları sefere göre daha azdı.

1000 mevcutlu bir süvari alayının merkezi Musul'du. Bu alaydan Akra ve Zaho'da birer bölük bulunuyordu.

Çoğu Musul'da ve diğerleri Akra, İmadiye ve Zaho'da birer batarya olmak üzere 30 kadar top vardı.

Makineli tüfek ve topçu erlerinin hepsi İngiliz olup piyade erleri Hintli, Müslüman ve Mecusi idiler.

Musul'da beş, Zaho'da bir uçak vardı.

Zebar ve Akra taraflarında 300 kadar Nasturi İngiliz askeri vardı.

17'nci Hint Tümeni Bağdat'ta bulunmakta idi. Daha önce burada bulunan 14'üncü Hint Tümeni İran'a gönderilmişti.

Telhazeke, Telebyaz ve Birecik'te birer tabur vardı ve buraları İngiliz işgali altında bulunuyordu.

Maraş'ta bir Hint süvari alayı, Antep'te 5'inci İngiliz Tümeninden topçu ile takviyeli 3'üncü Süvari Tugayı, Urfa'da 51'inci Tümenden bir tabur vardı. Bunların yanında Ermeni gönüllüleri de bulunmakta idi.

Musul'un doğu taraflarında özellikle Zebar ve Akra kazalarında İngilizlerle yerli Türk ve Kürt halkı arasında çarpışmalar olmaktaydı. Süleymaniye civarındaki halk, İngiliz idaresinden memnun değildi. Dağlık bölgelerdeki Kürt aşiretleri sık sık İngiliz kuvvetlerine baskınlar yapıyorlardı.

(2) Fransız Kuvvetleri

Mütareke üzerine İngiliz kuvvetlerinin Suriye bölgesinden çekilmesinden sonra, bu cepheyi teslim alan Fransız kuvvetleri önce Suriye'yi sonra da Adana kesimini işgale başladılar.

17 Aralık 1918'de nakliye vapurlarıyla Mersin'e 1500 Fransız askeri gelmiş ve bunlardan ilk gün 30 subay ile 500 asker karaya çıkarılmıştır. Karaya çıkarılan askerler arasında birçok Ermeni askeri de olduğu anlaşılmıştır. 18 Aralık 1918'de ise bir Fransız yarbayı maiyetinde 10 kişi olduğu hâlde trenle Mersin'den Adana'ya gelmiştir.[48] İkinci kafile olarak Afrika avcı alayından iki süvari bölüğü ve hemen bunların arkasından da 412'nci Piyade Alayı Adana'ya sevk edilmiştir.

Suriye işgal ordusu Komutanı General HAMLIN Adana'ya 18 Aralık 1918'de büyük bir törenle girmiştir. Mersin, Tarsus, Yenice, Adana, Pozantı, Ceyhan, Toprakkale, Bahçe ve Islahiye'ye Fransızlar yerleşmişlerdir. İskenderun ve Kilis mütarekeden sonra işgal edilmiştir.

Sonradan bölge Birinci Doğu Tümeni tarafından işgal edilmiştir. Tümen Komutanı General DUFIEUX, Kurmay Başkanı Binbaşı HASSLER idi. Bu Tümenin 17'nci ve 18'inci Alayları Adana bölgesine gelmiştir. Bir süre sonra Tümen başka alaylarla da takviye edilmiş ve tam mevcutlu ve silah, donatım itibarıyla modern bir tümen hâline getirilmiştir.

Fransız birlikleri büyük kısımlarıyla bölgenin kilit noktaları olan Kilis, Osmaniye, Ceyhan, Adana, Tarsus ve Mersin'de bulunuyorlardı. Gereken hareketler buradaki birliklere yaptırılıyor ve yine bu bölgelere dönülüyordu. Bu sebeple kuvvet miktarı değişmekte idi.

Fransız kuvvetlerinin kuruluş ve konuşu şöyleydi:

1'inci Doğu Tümeni karargâhı, 21'inci ve 22'nci Piyade Alaylarıyla 442'nci Topçu Alayları ve Tümen Ağır Topçu Taburu ile süvari bölüğü Adana'da.

7'nci Süvari Alayı karargâhı Adana'da olup bölüklerinin çoğu piyade birlikleri emrine verilmişti.

17'nci Piyade Alayı Tarsus'ta,

18'inci Piyade Alayı Mersin'de,

Islahiye, Bahçe, Ceyhan ve Pozantı'da genel olarak bu Tümene ait takviyeli birer tabur bulunmakta idi.

İstihkâm taburu ile tank, muhabere, uçak ve bando bölükleri Adana'da olup gerektiğinde takviye için birliklere gönderiliyordu.

Ayrıca Kilis ve İskenderun'da devamlı olarak değişen birlikler vardı.

Tümenin ikmal kolları, birliklerin emrine verilmişti.

Fransızlar; Adana bölgesini işgal eder etmez, beraber getirdikleri, başka bölgede bulunan ve Birinci Dünya Savaşı'nda göç eden ve bu kez Adana bölgesine dönen Ermenileri de silahlandırarak Türklere karşı kullanmışlardır. Bölgedeki Ermenilerin hemen hepsi silahlı olarak ya

[48] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 255, Göm: 120, Belge: 120 - 2.

Fransızlarla birlikte ya da yalnız başlarına savaşmaya ve soygunculuğa başlamışlardır. Haçin (Saimbeyli), Zeytin (Süleymanlı) gibi bölgelerde Osmanlı hükûmetine baş kaldırmışlardır.

Fransızlar bu suretle Fırat Nehri batısından Toroslara kadar olan bölgeyi tamamen işgal altına almış bulunuyorlardı. Yalnız Antep ve Maraş şehirleri İngilizlerin işgali altındaydı. Bu şehirler ile Fırat doğu bölgesindeki Urfa, Ekim 1919 sonunda Fransızlara devredilmiştir.

Fransızlar, 1'inci Doğu Tümeni birliklerini Mersin'den Urfa'ya ve Telebyaz'a kadar geniş bir bölgede dağıtmak zorunda kaldığından her yerde zayıf bir hâlde bulunuyorlardı. Bu sebeple Suriye - Kilikya Fransız Başmümessili ve Doğu Ordusu Başkomutanı General GOUREAU, bu durumu takviye etmek için Şubat 1920'de Suriye'de bulunan ve General Lamot komutasındaki 2'nci Tümeni, İskenderun, Kilis, Antep ve Fırat'ın doğusundaki arazi kesiminde kullanmak üzere Kilis'e gönderdi. Bu Tümen, Adana bölgesi Fransızlar tarafından boşaltılıncaya kadar burada kalmış ve bu suretle Adana bölgesinde iki tümen bulundurulmuştur.

Bundan başka Antep bölgesi 1920 yılı Kasım ayı başında 4'üncü Fransız Tümeni ile de takviye edilmiştir. Fakat yalnız Antep harekâtına katılan 4'üncü Tümen bir süre sonra tekrar Suriye bölgesine alınmıştır.

Ayrıca Adana bölgesine Fransızların 156'ncı,[49] 127'nci Tümen karargâhları ile bazı birlikleri de gelmiştir. Bu birlikler kısa bir süre için bu bölgede kalmışlar ve bir süre sonra Suriye'ye gönderilmişlerdir. Adana bölgesinde ise devamlı olarak 1'inci Tümen birlikleri bulundurulmuştur. 2'nci Tümen de Kilis bölgesinde idi. Fakat bu Tümenin birliklerinden çoğu Halep kesiminde bulunmaktaydı. Böylece Suriye ve Adana bölgesinde bulunan Fransız birlikleri çok kez yer değiştirmekte ve nerede kritik bir durum meydana gelirse oraya gönderilmekteydi.

(3) İşgal Kuvvetlerinin Deniz ve Hava Gücü

İngiliz deniz kuvvetleri, Fırat doğu bölgesinin deniz ile ilgisi olmaması nedeniyle etkili olmamıştır. İngilizlerin hava kuvvetleri çok üstün durumdaydı. Devamlı olarak Musul ve Bağdat'ta uçak filoları bulunuyordu. Musul'da özellikle Süleymaniye, Revandiz bölgesindeki ayaklanmalara karşı çok sayıda uçak kullanılıyordu. Musul bölgesinde her zaman için ortalama 10 uçak vardı.

İskenderun Körfezi ile Mersin Limanı'nda zaman zaman bulundurulan bir kısım Fransız deniz kuvveti, Adana bölgesindeki Fransız kara kuvvetlerini takviye ve ikmal etmekteydi. Arada sırada Fransız muhripler, Dörtyol ve Mersin çevresindeki Türk köylerini bombalıyordu. Fransızların Adana'da her zaman için 5 - 10 uçağı bulunmaktaydı. Bu uçaklar birçok muharebeye katılarak keşif ve bombardıman yapmıştır.

---

[49] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 29, Belge: 29 - 3.

(4) Ermeni Kuvvetleri

Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı'nda memlekette ve özellikle doğu bölgesinde ayaklanmak, silahları ile askerden kaçarak eşkıyalık yapmak, Türk halkına tecavüz etmek, Ruslarla birlikte Türk kuvvetleriyle muharebe etmek gibi düşmanca hareketlerden ötürü Osmanlı hükûmeti tarafından harp bölgeleri dışına göç ettirilmişlerdir.[50]

İtilaf devletleri Doğu Anadolu'da büyük bir Ermenistan devleti kurmanın imkânsız olduğunu anlayarak Adana havalisinde Urfa, Antep ve Maraş'ın dâhil edilmesi ve Diyarbakır'dan toprak alınmasıyla küçük bir Ermenistan devleti kurmayı kararlaştırmışlardı.[51]

Adana'da bulunan İtilaf devletleri temsilcileri, bu amaçla harp bölgesi dışına çıkarılan Ermenileri yaptıkları bir organizasyonla Adana ve havalisinde yerleştirmeye başlamışlardır. Ermeniler bu şekilde hem Adana ve havalisinde çoğunluk oluşturmak ve hem de buralarda Türklere karşı silahlı mukavemette bulunmak için bölgeye gelmeye başlamışlardır. Temsilcilerin ortaklaşa alınan kararına göre Fransız hükûmeti, Adana'da bulunan patrik vekiline yerleştirmeyle ilgili bazı emirler vermişti. Verilen emre göre Maraş'tan Sivas'a kadar her nerede Ermeni muhacirleri varsa bunların ve ayrıca Tokat, Amasya, Kayseri, Yozgat, Ankara, Konya, Ereğli, Karaman, Afyonkarahisar, Eskişehir, İzmir ve çevresindeki muhacirlerin Adana'ya gönderilmesi ve her gün kaç kişi gönderilecek ise isimleri ile gönderildikleri tarihin İngiliz Komutanlığına bildirilmesi istenmiştir.[52]

Yine Adana ve çevresindeki Ermeni nüfusunu artırmak için Ermenilerin bölgeye göç ettirilmesi sırasında, Adana ve havalisinden olup Amerika'da bulunan ve Osmanlı tabiyetinde olan Ermeniler ile Osmanlı toprakları içinde başka yerlerden Adana'ya gelen Ermeniler ve aslen Osmanlı tabiyetinde olmadığı hâlde Osmanlı Devleti'ne gelen Ermenilerin tehcirinin durdurulması ve haklarında tahkikat yapılması istenmişti.[53]

Tehcire Tabi Tutulan Ermenilerin Eğitimleri ve Fransız Ordusunda Görev Almaları:

Birinci Dünya Savaşı sırasında özellikle Musa Dağı[54] çevresindeki köylerde oturan Ermeniler, tehcir kararına uymayı reddetmişlerdir. Bölgede olayların büyümesi ve Osmanlı birliklerinin yöreye sevk edilmesi üzerine 4200 Ermeni bölgeyi terk etmiştir.

---

[50] Hüsamettin Yıldırım; Ermeni İddiaları ve Gerçekler, Sistem Ofset Yay., Ankara 2000, s. 11 - 22.

[51] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 142, Belge: 142 - 1.

[52] Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Ocak 1997, s. 103, belge nu: 2874, s. 54, 55.

[53] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 62, Göm: 54, Belge: 54 – 1.

[54] Musa Dağı, Antakya'nın Samandağ ilçesinde Asi Nehri'nin denize döküldüğü yerin kuzeyinde bulunmaktadır. Bu dağın Suriye ve Lübnan'a giden yolun kavşağında bulunması, Asi Nehri'nin denize döküldüğü kıyının kontrolünü kolaylıkla yapabilecek konuma sahip olması, stratejik önemini artırmıştır. (Halil Aytekin, Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı, TTK Yay., Ankara 2000, s. 30).

Bulundukları bölgelerden İngiliz ve Fransızlara ait gemilerle kaçırılan Ermeniler, Kıbrıs'ın Gazimağusa Limanı'na getirilmişlerdir. Burada birkaç gün bekletilen Ermeniler, daha sonra, Limasol'un kuzey doğusundaki Ayios Tykhonas ve Parekklisha Rum köylerine yerleştirilmişlerdir.

Ermenilerin Limasol bölgesine yerleşeceklerinin duyulması, adanın Türk ve Rum halkı üzerinde olumsuz etki bırakmıştır. Nitekim adanın güvenliği açısından valinin devreye girmesiyle Ermenilerin buralara yerleşmesine engel olunmuştur. Bu durum üzerine Kıbrıs'tan ayrılan Ermeniler, Fransızlar tarafından Port Said Limanı yakınında bulunan askerî tesislerin bir kısmına geçici statüyle yerleştirilmişlerdir. Kampa yerleştirilenlerden 3450 Ermeninin Musa Dağı'ndan geldiği tespit edilmiştir. Tümü 4083 kişi olan Ermenilerin 500'ünden silahlı güç olarak yararlanılmasına karar verilmiştir.

Ancak bu kez İngilizlerin, Fransızlara Mısır'daki Ermenilerin götürülmesi için baskı yapmaya başlamaları üzerine Ermenilerin Kıbrıs'ta kurulacak askerî amaçlı bir kampa yerleştirilmesine karar verilmiştir. Bu kampı kurmakla görevlendirilen Albay ROMIEUu, Rumlarla yaptığı toplantıda: "Osmanlı Devleti'nin dağılmak üzere olduğunu, Kilikya'da bir Ermeni devleti kurulacağını, Kıbrıs'ta bulunan Ermenilerin de Kıbrıs Adası'ndan Kilikya'ya gönderileceğini" bildirmiştir.[55] Bu şartlar altında Rum liderler, kampın kurulmasını kabul ettikleri gibi yardım vaadinde de bulunmuşlardır.

Tekrar Kıbrıs'a getirilen Ermeniler için Albay ROMIEUu tarafından kamp yeri olarak Kıbrıs'ın Gazimağusa ilçesinin kuzeyinde bulunan Monarga bölgesi seçilmiştir. Başlangıçta burada kurulan kamp daha sonra, Monarga'nın iki kilometre uzağındaki Dokuzevler karşısında bulunan ağaçlık bölge istikametinde genişletilmiştir.

Kıbrıs'ta, kurulan Ermeni birliğinin adı "Doğu Lejyonu" olarak belirlenmiştir. Bu isim 1918'de "Ermeni lejyonu" olarak değiştirilinceye kadar kullanılmıştır. Kampın resmî ismi "Monarga Legion d'Orient", amacı "Ermenilere insani amaçlı yardım faaliyetleri yapmak" olarak saptanmıştır.[56] Monarga Ermeni Lejyonu kampları, alay düzeni esas alınarak teşkilatlandırılmıştır. Kamp, Filistin'in Lyd kasabasında bulunan Fransız Komutanlığı kanalı ile Akdeniz'de bulunan Fransız - Suriye Doğu Kuvvetleri Filo Komutanlığına bağlanmıştır. Alevkaya'da bulunan Ermeni manastırı da Monarga'ya bağlı yeni bir Ermeni lejyonu kampına dönüştürülmüştür. Fransızlar, yalnızca Ermeni askerlerini kullanmamışlar, aynı zamanda sömürgelerinden getirdikleri Tunus, Cezayir ve Senegalli Müslüman askerlerden de yararlanmışlardır. Araplarla Ermeniler arasında sürekli tartışmaların yaşanması üzerine Arap militanlar, Lefkoşa'nın kuzeybatısında kurulan Arap Ahmet askerî kampına yerleştirilmiştir. Her üç kampa da ortak olarak Monarga askerî kampı ismi verilmiştir.

---

[55] Aytekin; s. 40.

[56] A.g.e.; s. 69 - 70.

Kıbrıs'taki lejyoner kampına alınacak Ermenilerin seçimleri sırasında bir komite oluşturulmuş, komitenin komutanlığını Osmanlı tebaasından olan Henemyan, Damadyan Sabahgülyan seçilmiştir. Fransız yöneticiler bu heyet ile yaptıkları görüşmelerde:

"Yalnız sağlıklı, güçlü ve milliyetçilik hisleri kuvvetli Ermenileri toplamak yeterli değildir. Özellikle Kilikya ve Suriye doğumlu, bölge lisanını iyi bilen, memleketi tanıyan Ermenilerin toplanması şarttır. Mühim olan sayı değildir, kalitedir. Ayrıca ABD'den toplanacak gönüllü Ermenilerin sayıca çok fazla olmaması da tavsiye olunur. Yoksa bu işlere dair haberler çabuk yayılabilir ve İstanbul ile İzmir'de yaşamakta olan Ermeniler de güç duruma düşürülmüş olur.

Gazetelerin gönüllü toplama işlerinden katiyen bahsetmemeleri özellikle sağlanmalıdır. Bu Ermenilerin ABD limanlarından doğruca Fransa limanlarına gönderilmeleri tasvip edilmemektedir. Bunlar Cezayir limanlarına getirilmeli ve orada hedefe (Kıbrıs'a) gönderilmelidir."[57]

Nitekim Ermenilerin Kıbrıs'a taşınması sırasında Albay BREMOND, personelini Ermenilere iyi davranması konusunda uyarmıştır. BREMOND, yaptığı konuşmada:

"Bütün Ermeni kadınları ile çocuklara özel itina gösterilmelidir. Fransız menfaatlerine uygun bir propaganda ile bunlar yetiştirilmelidir. Fransa'nın idaresine terk edilecek topraklarda bizim öncülerimiz bunlar olacaktır.

Anadolu'da geçmiş yıllarda Ermeni bölgelerinde misyoner olarak bulunmuş Cizvit papazlarından mutlaka faydalanmamız gereklidir. Hangi misyonerin nerelerde bulunduklarına ve kendilerinden nasıl faydalanılabileceğine dair çalışmalar yapılmalı ve bu konuda bilgi toplanmalıdır."[58]

Ermeni Lejyon kampında eğitim, Fransız komutanlar tarafından verilmiş, bu sırada Ermeni ve Arap militanlara milliyetçilik düşünceleri empoze edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda Ermeni militanlara "...hakkın ve medeniyetin savunucuları ile birlikte, cephelerde dövüşerek bağımsız Ermenistan'a giden yolun kapısını açacakları" söylenerek bu kişiler ikna edilmiştir. Bu şekilde Ermenilere yönelik "öç alma" duygusu aşılanırken Arap gençlerine yönelik yapılan propagandada da "Osmanlı Devleti'nin Müslüman Orta Doğu ülkelerini Almanlara sattığı" ve "Türklerin İslamiyet'ten ayrılarak Bolşevik olduğu ve Halifeye karşı isyan ettikleri" yönünde telkinde bulunulmuş, Şam'daki Alman bayraklarını gösteren fotoğraflarla birlikte Cemal Paşa'nın gâvur olduğuna dair müftülük fetvası dağıtılmıştır. Arap militanlar bu şekilde, "Müslümanlığı kurtarmak" adı altında Fransızların davasına hizmet etmek amacıyla yetiştirilmişlerdir. Kampta askerî eğitim yanında sabotaj teknikleri, propaganda yöntemleri ve casusluk bilgileri de verilmiştir.

---

[57] Aytekin; s. 86.
[58] A.g.e.; s. 71.

Monarga Ermeni Lejyonu kampında sıkı bir Fransız disiplini altında yetiştirilen Ermeniler, ilk olarak Fransız ordusu ile birlikte Filistin Cephesi'nde görevlendirilmişlerdir.

Nitekim geri dönen Ermeniler, fırsat buldukça Türklere karşı her türlü kötülüğü yapmaktan çekinmemişlerdir. Ermenilerin bulunduğu yerlerde silahlı Ermeni çeteleri kurulmuştur. Fransızlar tarafından daha önce Mısır'da kurulmuş ve Legion D'orient (Lejyon Doryan) denilen Ermeni Alayı da Fransız üniforması ile Adana bölgesine getirilmiştir. Ayrıca Urfa, Antep, Maraş, Saimbeyli, Zeytin, Şar, Kozan, Osmaniye, Haruniye, Mersin ve Adana bölgelerinde yapılan muharebelere Fransız birlikleri ile Ermeni milis kuvvetleri de katılmıştır.

Ermeni kuvvetleri; Fransız üniforması giymiş Fransız askeri, teşkilatlanmış ve bir emir ve komutaya bağlanmış millî kuvvetler ve silahlanmış çeteler olarak üç düzende bulunuyorlardı.

Bu Ermeni kuvvetlerinin ortalama olarak sayıları ve bulundukları yerlerşöyleydi:

Tablo - 1

Yeri	**Sayısı**
Antep'te	2500 (Ermeni alayının iki taburu dâhil)
Maraş'ta	2000 (Ermeni alayının bir taburu dâhil)
Saimbeyli'de	1500
Urfa'da	1000
Zeytin'de	500
Şar'da	350
Kozan'da	300
Adana ve Mersin'de	1000
Osmaniye, Haruniye Bahçe ve Islahiye'de	1000
Toplam	**10.150**

c. Güney Cephesi'nde İngiliz İşgali ve Bölgenin Fransızlara Devrine Kadar Geçen Olaylar

(1) İskenderun'un İşgali

İtilaf devletleri, Mondros Mütarekesi'ne aykırı olarak İskenderun'u işgal etmek istemişlerdir.

3 Kasım 1918'de İskenderun limanına gelen bir Fransız torpidosu, Mevki Kumandanıyla liman reisine Mondros Ateşkes Anlaşması'nın ikinci

maddesi[59] gereğince torpilleri tarayacağını, bu nedenle torpillerin yerinin gösterilmesini ve torpiller tarandıktan sonra da şehre bir askerî müfreze çıkaracağını bildirmiştir. Mevki Komutanlığı, anlaşmada karaya asker çıkarılmasına dair bir hüküm bulunmadığı gerekçesiyle bu talebi reddetmiştir.[60]

4 Kasım 1918'de İtilaf tarama, gemisi İskenderun Limanı'nı ateşe tutmuştur. Durumu öğrenen Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta: "Fransızların şehre zorla girmek istemeleri durumunda onlar ateş etseler bile katiyen onlara ateş edilmeyerek şehre girmelerine müsaade edilmesini ve durumun İngiliz Başkomutanlığı nezdinde protesto edilmesini" istemiştir.

İngilizler ise Halep'teki kuvvetlerine İskenderun - Halep yolu vasıtasıyla erzak göndermek ve Halep şosesini tamir etmek üzere İskenderun'a asker çıkaracaklarını bildirmişlerdir. İngilizlerin bu taleplerine olumlu cevap verilmiştir. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa 5 Kasım 1918'de olumlu cevap verilmesinin gerekçesini şu sözlerle ifade etmiştir: "...İngilizlerin erzak vesaire nakliyatı hususunda istifade ve İskenderun - Halep yolunu tamir edebilmelerine müsaade ettim ve Amiral'e de yazdım. Bunda ordunun durumu açısından da bir mahzur görmüyorum. Bu limandan ve yoldan istifadelerini temin etmekle İskenderun Liman ve şehri gene bizde kalacak. Hükûmet-i Askeriye ve Mülkiyemiz özetle her şeyimiz yine yerinde bulunacak, onlar yalnız istifade edeceklerdir..."

İtilaf devletleri İskenderun Limanı'ndan ve İskenderun - Halep yolundan yalnız Halep civarındaki ordularını beslemek için faydalanmak istemiyorlardı. Asıl amaçları İskenderun ve Kilikya'nın işgaline hazırlanmaktı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, bu durum karşısında Başkomutanlık Erkân-ı Harbiye Riyasetine gönderdiği 6 Kasım 1918 tarihli telgrafta "İskenderun'a her ne sebep ve bahane ile olursa olsun, asker çıkarmaya teşebbüs edecek olan İngilizlere ateşle karşılık verilmesini, 7'nci Orduya, bulunulan hatta küçük bir ileri karakol hattı bırakarak Katma - Islahiye istikametinde hareketle Kilikya hududuna girmesini emrettiğini İngilizlerin ve Başkomutanlığın kendisini itham altında bırakacak emirlerini tatbik etmeye yaradılışı müsait olmadığından, yerine tayin edilecek birine, komutayı hemen teslim etmeye hazır olduğunu" yazmıştır.[61]

Ancak Sadrazam Ahmet İzzet Paşa İskenderun'a çıkarılacak işgal kuvvetlerinin ateşle karşılanacak olmasını devletin izlediği siyasete uygun bulmuyordu.

Nitekim 7 Kasım 1918'de İngilizler "...mütarekenin 7'nci, 10'uncu ve 16'ncı maddeleri gereğince İskenderun komutanının, General ALLENBY

---

[59] Mütarekenin ikinci maddesi " Osmanlı sularındaki tüm torpil tarlaları ile torpido ve kovan mevzileri ve diğer engeller yerleri gösterilerek ve bunları taramak veya temizlemek için istek halinde yardımda bulunulacaktır" hükmünü içermekteydi.
[60] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi, Kol: İSH, Kutu: 70, Göm: 106, Belge: 106-1.
[61] Çelik; s. 40.

tarafından kendisine bildirilecek müddet zarfında şehri teslim etmesini, aksi takdirde generalin şehri zorla işgal edeceğini" bildirmiştir.[62] Sadrazam, Yıldırım Ordular Grubu Komutanına almış olduğu mektup metnini bildirdikten sonra "...şehri teslim teklifine hak ve salahiyetleri yoksa da İskenderun şehri için mütareke feshedilmeyeceğinden bahisle, müracaat hâlinde şehrin tahliye ve teslim olunması" emrini vermiştir.

Bu emir üzerine İskenderun 9 Kasım 1918'de 15 kişilik bir İngiliz müfrezesi tarafından işgal edilmiştir. Cantelas Torpidosu Komutanı ve İskenderun Körfezi Bahriyesi Amiri Kaptan David BOUREGARD ile İskenderun Mevki Komutanı Ali Bey arasında İskenderun'un boşaltılması ile ilgili protokol düzenlenmiştir. Düzenlenen protokol gereği 9 Kasımda İskenderun şehri ve dolayları, 10 Kasım'dan itibaren de Amanos sıradağları ile İskenderun Körfezi - Payas hattı arasındaki bölge boşaltılmıştır.

11 Kasım 1918'de Fransızların Cantelas Torpidosu Komutanı David Beauregard, İskenderun'da erzak ambarı önünde birikmiş olan halkın aleyhte gösteri yaptığı gerekçesiyle şehirdeki Türk memur, polis ve jandarmaların hemen şehri terk etmelerini emretmiştir. Bu emir üzerine ilgililer şehri terk etmişlerdir. Ancak Osmanlı hükûmetinin aksi direktifi üzerine kaymakam ve liman reisi geri dönmüşlerdir. Ancak Fransız komutanı tarafından tutuklanarak hapsedilmişler ve 16 Kasım 1918'de bir vapurla Payas'a gönderilmişlerdir.[63]

(2) Adana'nın İşgali

İskenderun'un işgali ile yetinmeyen İngilizler, Mondros Ateşkes Anlaşması'na aykırı olarak Adana vilayetinin de boşaltılmasını 2'nci Ordu'dan istemişlerdir.

General ALLENBY, 12 Kasım 1918'de Raco'da 2'nci Ordu Komutanı Nihat Paşa'ya verdiği Mondros Ateşkes Anlaşması'na aykırı emirde "Kilis - Islahiye hattının güneyinde ve Misis demir yolu hattı boyunda bulunan Türk birliklerinin 1 Aralık 1918 günü öğleye kadar Ceyhan Nehri'nin batısına çekilmesini, Seyhan Nehri'nin batısıyla Adana - Tarsus demir yolu hattının kuzeyine yapılacak ikinci çekilmenin ise 5 Aralık 1918 günü öğleye kadar sonuçlandırılmasını; ateşkes anlaşmasının 20'nci maddesine göre bu birliklerin bütün ağır ve hafif silahlarla, makineli tüfekler ve bunlara ait cephaneleri Taşkale İstasyonu'na teslim etmelerini, Osmanlı birliklerinin terhis işlemlerini Pozantı'nın batısında yapmalarını, Osmanlı Ordu Kurmay Başkanlığının, İngiliz 5'inci Süvari Tümeni Komutanına mevcut esirlerin nerelerde bulunduklarını bildirmelerini, Halep'in batısında bulunan bütün esirlerin trenle İzmir'e gönderilmesini, Halep'in doğusunda bulunan esirlerin tamamını Müslimiye İstasyonu'nda İngilizlere teslim etmelerini, erzak depolarıyla deniz, kara ve ticari müesseselerin ve depoların tahrip edilmesinden Osmanlı Ordu Komutanının şahsen sorumlu olacağını, bütün

[62] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 67, Göm: 75, Belge: 75 - 2.
[63] Bıyıklıoğlu; s. 72 - 81.

Türk birliklerinin Halep - Katma - İskenderun yolu kuzeyine çekilmesini ve bu yol ile Halep - Toprakkale demir yolu hattından İngiliz birliklerinin serbestçe istifade etmelerini" istemiştir.

Mondros Ateşkes Anlaşması hükümlerine aykırı olarak yapılan bu isteklere Osmanlı hükûmetinin boyun eğdiği görülmüştür. Osmanlı Devleti, bölgenin boşaltılmaması ve silahların teslim edilmemesi için yaptığı teşebbüslerden bir sonuç alamadığı gibi, İngilizler tarafından verilen bir nota ile "savaşın yeniden başlatılabileceği" gerekçesiyle tehdit bile edilmiştir. Sonuçta Osmanlı hükûmeti, anlaşma şartlarına aykırı olmakla birlikte Adana havalisinin Pozantı'ya kadar askerden boşaltılmasını 22 Kasım 1918'de kabul etmiş ve bütün güçlüklere rağmen 26 Aralık 1918'de Adana vilayeti 2'nci Ordu birlikleri tarafından Pozantı'ya kadar boşaltılmıştır.

17 Aralık 1918'de Mersin'e çıkarılan ve çoğu Ermeni olan 1500 Fransız askerinden ayrılan küçük müfrezeler Tarsus, Adana ve Misis'i işgal etmişlerdir. 21 Aralık 1918 tarihinde de Fransız birlikleri, başlarında İşgal komutanı Albay ROMIEUu bulunduğu hâlde Adana vilayetini işgal etmiştir. Çoğu Ermeni olan 1500 kişilik işgal kuvveti Adana şehrine 600 er, İskenderun ve Ceyhan'a birer bölük, Toprakkale, Yenice ve Pozantı'ya birer takım, Islahiye, Tarsus ve Kelebek'e de birer müfreze şeklinde dağıtılmıştır.[64]

Fransızların Suriye ve Filistin'deki kuvvetlerinin de komutanı olan ve karargâhı Beyrut'ta bulunan General Hamelin 19 Aralık 1919'da denetlemelerde bulunmak için Mersin'e oradan da Adana'ya gelmiştir.

(3) Kilis Bölgesinde

Türk ordusu, Suriye'den çekilirken bölgede İngilizler ve kişisel çıkarları peşinde koşan Arap ileri gelenleri tarafından kandırılan veya para ile satın alınan bazı Arap Aşiretleri, Türkler aleyhinde harekete geçmek suretiyle düşmanlıklarını göstermeye başlamışlardır. Özellikle Halep'in işgali üzerine bu taşkınlıklar daha da artmıştır. Buna karşı tedbir almak üzere Kilis halkı bir taraftan cephane tedarikine devam ederken diğer taraftan da para toplamaya başlamıştır. Bu çalışmaları haber alan Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa da o sırada Kilis'e uğrayarak çalışmalardan duyduğu memnunluğu belirtmiş, silah ve cephane yardımında bulunacağına söz vermiştir.

1 Kasım 1918'de bir İngiliz uçağı Katma karargâhına inerek mütareke şartlarını Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir. Bunun üzerine Türk ordusu buradan Islahiye ve Hassa bölgelerine çekilmeye başlamıştır. 20 kadar otomobile bindirilmiş bir İngiliz birliği Katma istasyonunu işgal etmiştir. Durumdan son derece memnun kalan Araplar ve Ermeniler Türk halkına saldırılarda bulunmaya başlamışlardır.

6 Aralık 1918'de bir İngiliz Hint Taburu ile bir İngiliz süvari bölüğü Kilis'i işgal etmiştir. Kilis'teki Ermeniler büyük bir sevinç içinde onları törenle

---

[64] Bıyıklıoğlu; s. 81 - 93.

karşılamışlardır. İngiliz kuvvetlerindeki Hintli Müslüman askerler, ağlayan Kilisli Türklerin yanından geçerken selam vererek üzgün bir hâlde ağır ağır ilerliyorlardı. Müslüman İngiliz askerlerinin bu selamını işiten Ermeniler üzüntü içinde idiler. İngilizler Kilis'te askerleri yerleştirmek üzere önemli binaları ve özellikle lise binasını işgal etmek suretiyle millî eğitim işine son vermişlerdir. Telgrafhane işgal edilerek muhabere kontrol altına alınmıştır. Civardaki tepelere de gerekli emniyet müfrezeleri yerleştirilerek Kilis tamamen Osmanlı Devleti ile ilişiği kesilmiş bir hâle getirilmiştir. İngilizlerin Kilis'e gelişinde memleketin ileri gelenleri işgal komutanını ziyarete gitmemiş ve yalnız kaymakam ile iki memur usulen gitmek zorunda kalmışlardır. İngilizler burada da baskıya başlamışlardır. Nitekim halk tarafından bildirilen fiyatların fazlalığını bahane ederek rayicin birkaç misli altında düşük değerle ve zorla tahıl almışlardır.

Türk halkının gelişigüzel ateş ettiğinden şikâyet ederek silah toplamaya başlamışlardır. Diğer taraftan da Kilis Ermenilerini silahlandırmaktan çekinmemişlerdir.

Bu şekilde 21 Ocak 1919 tarihinde Maraş Jandarma Tabur Komutanlığı tarafından gönderilen telgrafta, İngiliz askerlerinin korumasında Halep'ten İstanbul'a gönüllü yazılmak üzere 400 kadar Ermeninin Kilis bölük mıntıkasında bulunan Arzab'a geldikleri bildirilmiştir. Arzab'a gelen bu Ermeniler, bu sırada devriye gezmekte olan Kilisli Hacı Osman oğlu Ali ile Cuma oğlu Salih'i silahlarını ellerinden alarak tutuklamışlardır. Gece meydana gelen olayda Ermeniler bu iki kişiyi Arzab'a beş dakika mesafede bulunan bir dereye götürmüşlerdir. Burada Osmanlı askerlerine "Buralarda hiç Osmanlı askeri dolaşamaz." diyerek iki insanımızı kulakları, parmakları ve burunlarını keserek ve boğazlamak ve süngülemek suretiyle feci şekilde şehit etmişlerdir. Aynı grup, sabaha karşı Keferbaytara karakolunu basmışlar; ancak karakoldaki erlerin cephaneleriyle kendilerini savunmaları sonucunda zayiat meydana gelmemiştir.[65]

28 Şubat 1919'da, Kilis'teki Türklerin Halep'te çıkarılan bir kargaşalıkla ilgisi olduğu bahane edilerek buradaki aydın ve ileri gelenlerden 16 kişi tutuklanmıştır. Yine Halep'ten hareket eden 1500 kadar Ermeni, yöredeki Ermeniler tarafından "intikam alınız" sözleriyle uğurlanmıştır. Diğer taraftan kendi işleriyle uğraşan fakir köylüleri dahi öldürmekten ve yakaladıkları yerlerde çeşitli bahanelerle cezalandırmaktan çekinmemişlerdir. Bölgedeki bütün yiyecek maddelerine el konularak halka ölmeyecek kadar yiyecek bırakılmıştır.

Bu haksız uygulamalar karşısında halk yer yer kaynaşmaya başlamıştır. Bu arada Belediye başkâtibi ve maliye tahsildarlarından Ahmet Rami Efendi "Müştak-ı Hürriyet" imzası altında İngiliz Komutanına bir mektup göndererek duygularını "...haksız olarak işgal edilen ana vatanımızda, insanlık şerefini ve medeni duyguları ayaklar altına alıyorsunuz. Türkiye

---

[65] Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, C. II, Ankara 1995, s. 9.

yenilmemiştir. Buna rağmen vatanımızı yakıp yıkmaya ve Türk halkına eziyet etmeye, onun malını elinden almaya ve yağma ettirmeye hakkınız yoktur. Ermenilerin kışkırtmalarına kapılarak yapılan bu işler, soğukkanlı İngiliz milletine yakışmaz." sözleriyle ifade etmiştir.

Bu mektup üzerine İngiliz Komutanı 14 Nisan 1919'da hükûmet erkânı ile ileri gelen aydın kişileri bir meydana toplayarak şöyle bir nutuk vermiştir: "Türkiye'de mevcut çeşitli insanların hukukunu korumak için Türk toprakları işgal edildi. Bu işgal normaldir. Çünkü yenilen insanlar sarhoşlar gibi olduğundan çeşitli unsurları idare edemezler. Hiç kimseye gelişigüzel muamele yapılmamıştır." Türkler her ne kadar Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilmiş olarak çıkmışlarsa da her cephede savaşa devam edebilecek orduları vardı. Bu ordular Çanakkale ve Kut'ül-Ammare'de İngilizleri yenilgiye uğratmıştı. Türk milleti istiklal azim ve imanının verdiği büyük bir enerjinin etkisi altında yeniden canlı ve heyecanlıydı.

(4) Antep Bölgesinde

Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalandığı tarihte Türk kuvvetlerinin elinde kalan Katma İstasyonu'ndan 80 km içeride bulunan bölgenin önemli bir ticaret ve sanayi merkezi olan Antep 17 Aralık 1918'de İngilizler tarafından işgal edilmiştir.

İşgal kuvvetleri 5'inci İngiliz Tümeninden 3'üncü Süvari Tugayı, bir istihkâm müfrezesi, bir batarya ve otomobilli ağır makineli tüfek birliklerinden ibaretti. İngilizler bu işgali ateşkes anlaşmasının 7'nci maddesine dayanarak yaptıklarını iddia etmişlerdir. İşgalin diğer bir sebebi de sözde, kış mevsiminde süvari hayvanlarının iaşesini sağlamaktı. Gerçekte gerek İngilizlerin ve gerekse İtilaf devletlerinin güvenini sarsacak bir durum yoktu. Bu sebeple işgal hareketleri Anteplileri son derece üzmüş ve yurtlarını savunmak için onları her türlü çareye başvurmaya zorlamıştır.

İngilizler, Antep'te Ermeniler tarafından büyük bir sevinç içinde törenle ve çiçek buketleriyle karşılanmışlardır. Şehirde bulunan Ermeni azınlığı aşırı taşkınlıklar yapmaya ve rastladıkları Türklere hakaret etmeye başlamışlardır. 23 Ocak 1919'da Hükûmet Konağı İngilizler tarafından basılmıştır. Memleketin ileri gelenleri ve aydınları çeşitli bahanelerle Halep'e ve oradan da Mısır'a sürülmüşlerdir. Bunlara Mısır hapishanelerinde çeşitli ağır işkenceler yapılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermeni ayaklanmasında Ermenileri göç ettirdikleri ileri sürülerek birçok masum ve suçsuz Türk tutuklanmıştır. Ayrıca şehirde silah toplama hareketine girişilmiştir. Silah vermeyen halk ağır para cezasına çarptırılmıştır. Aksine Ermenilere silah dağıtılmıştır.

İngilizlerin işgali dolayısıyla Antep'te bir miting yapılmıştır. Bu mitingde Antep Belediye Başkanı Mehmet Lütfi Bey, halkın bu işgali kabul etmediğinin barış konferansına bildirilmesini istemiştir. Antep halkı, bu miting aracılığıyla sancak ahalisinin %95'i Türk olan ve Suriye ile hiç ilgisi bulunmayan bu öz Türk topraklarının haksız biçimde işgal edildiğini ve hiçbir asayişsizliğe

meydan verilmediğini, bu sebeple işgalin kesin olarak reddedildiğini bütün dünyaya ilan etmiştir.[66]

Bu mitingle beraber Antep'te özellikle Ermeni taşkınlıkları dolayısıyla Türk bilgin ve ileri gelenleri tarafından Bülbülzade Hacı Abdullah Efendi Hoca'nın başkanlığında Cemiyet-i İslamiye adı altında bir cemiyet kurulmuştur.

(5) Maraş Bölgesinde

22 Şubat 1919'da Maraş, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7'nci maddesi bahane edilerek İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Antep'in işgalinden sonra İngilizlerin Maraş'a da gelecekleri anlaşılıyordu. Nitekim Antep'ten Maraş'a Yüzbaşı Garram ve Teğmen Persi komutasında 360'ı süvari, kalanı piyade olmak üzere 600 kişilik bir İngiliz kuvveti gelmiş ve İngiliz Komutanlığınca dört maddelik bir beyanname yayınlanmıştır. Bu beyannameye göre:

Maraş ve mıntıkasında ikamet etmekte olan muhtelif cemaat arasında asayişin bulunmadığı hakkında raporlar olduğu

Bunun üzerine Halep ve civarındaki İngiliz birlikleri Maraş'a gelmeye karar vermişlerdir. İngiliz birlikleri asayişi sağlamak amacıyla geldikleri ve burada mahalli hükûmete yardım edecekleri

Şehrin İngiliz birlikleri komutanının kontrolü altında Türk memurlar tarafından idaresine devam edileceği

İngiliz generalinin, bütün Türk memurlarının kendisine ve İngiliz müfreze komutanlarına görevlerinin icrası konusunda yardım etmelerini istediği belirtilmiştir.

Bu beyannameye karşılık Maraş mutasarrıflığı tarafından Maraş'ta asayişe aykırı hiçbir olayın olmadığı, güvenlik ve asayişin sağlanmış olması nedeniyle bu işgalin hiçbir şekilde kabul edilemeyeceği uygun bir şekilde izah edilerek kendilerine Maraş'ta ikametleri boyunca misafir muamelesi yapılacağı ve işgalin ateşkes anlaşmasına da aykırı olduğu gerekçesiyle kuvvetlerin geri alınması istenmiştir.[67]

Bu arada Maraş'ın işgal edileceğini anlayan bir kısım Maraş ve yöresi halkı, kendiliklerinden Narlı kesimindeki Aksu köprüsünü yakmışlardır. İngilizler Antep - Maraş yolunu onararak Maraş'a doğru ilerlemeye başlamışlardır. Aksu üzerindeki köprünün yanmış olduğunu görünce dar bir köprü kurarak yürüyüşe devam etmişlerdir.[68]

İngilizlerin yanlarında bulunan Maraşlı ve Zeytinli Ermeniler çok taşkınlık yapıyorlardı. İngilizlerin Maraş'a gelmekte olduğunu haber alan şehirdeki Ermeniler de önlerinde bando olduğu hâlde çiçeklerle hükûmet

---

[66] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 18, Belge: 18 - 1, 18 - 2.
[67] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 79, Göm: 28, Belge: 28 - 1.
[68] Ali Bağdatlıoğlu; Uzun Oluk (İstiklal Harbi'nde Maraş), Ülkü Basımevi, İstanbul 1942, s. 23.

caddesinden geçerek Şeyhadil denilen mevkinin ilerisinde İngilizleri ve gelmekte olan Ermenileri karşılamışlardır. Taşkınlık ve çılgınlık son haddine varmıştı. "Yaşasın İngilizler, yaşasın Ermeniler, kahrolsun Türkler!" diye bağırıyorlardı. Şehre önde bando, arkasında Ermeniler ve en geride İngilizler olmak üzere girilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ve Türk milleti tarafından kendilerine daima şefkatle muamele edilen ve hatta son zamanlara kadar askere dahi alınmayan Ermenilerin bu derece aşırı taşkınlıkları Türklere çok ağır gelmiştir.

Maraş'ta Türk birliklerinden sadece kışla muhafızı olarak bulundurulan bir takım kadar piyade birliği vardı. Hükûmet caddesinden bu şekilde geçen yürüyüş kolu kışlaya doğru ilerlemekte iken kışla önüne geldiklerinde takım komutanı Teğmen Cemal'in davranışından çekinen İngiliz birlikleri komutanı yürüyüş istikametini Amerikan Kolejine doğru değiştirmiştir. Maraş'a ilk giren bu İngiliz birliği çoğu Hintli olmak üzere bir alay kadar süvariden ibaretti.[69] İngilizler; Amerikan Koleji Ahırbaşı Kilisesi, Ermeni ve Katolik kiliseleri ile Alman Çiftliği binalarına yerleşmişlerdir.

Başka yerlere göç etmiş olan Ermeniler de tekrar Maraş'a dönmeye başlamışlardır. Fransız ve İngilizlerin desteğinden cesaretlenen Ermeniler bazı yerli halka hakaretlerde bulunmuş ve fırsat buldukça saldırmaya başlamışlardır. Bu sırada bazı Ermeniler birçok Türk aleyhine hukuk davası açmışlardır.[70] Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeni ayaklanması dolayısıyla yapılan göç hareketinde haksız olarak Ermenileri sürdürmek suçu ile o devirde Maraş mutasarrıfı olan Sivas Valisi İsmail Kemal Bey'i Maraş'a getirtmişler, tutuklu olarak mahkemeye vermişlerdir. Mahkemeden beraat kararı alan İsmail Kemal Bey Halep'e sürülmüştür.[71] Bu olaylar Maraşlıları her geçen gün daha da üzmüştür.

İngilizler, Ermenilerin bu gibi şımarıklıklarının ve tecavüzlerinin gittikçe arttığını ve Türkler üzerinde İngilizlere karşı devamlı bir reaksiyon yarattığını gördükçe Türklerin ayaklanabileceği düşüncesiyle tedbir almaya başlamışlardır.

İşgalden bir hafta sonra Halep'ten Maraş'a gelen bir İngiliz Generali, Türk ileri gelenlerinden her şeyden önce asayiş isteğinde bulunmuştur. Bu sırada oraya davet edilenlerden Doktor Mustafa "Maraş'ta asayişsizlik yoktur." diye cevap vermiştir. Fakat İngiliz Generali, söz hakkı verilmeden konuşulmamasını söyleyerek sözlerine devam etmiştir. Memleket ileri gelenlerinin hepsini Halep'e sürmek niyetinde olduğunu fakat mutasarrıfın söz vermesi üzerine şimdilik bundan vazgeçtiğini bildirmiştir.[72] Bu karar değiştirme, mutasarrıfın aracılığından çok, İngilizlerin kendi çıkarlarından ileri gelmekte idi.

3'üncü Kolordu Komutanı Kurmay Albay Selahattin Bey, güney bölgesindeki önemli olayları daha yakından görmek amacıyla Sivas'tan

---

[69] Bağdatlıoğlu; s. 24.
[70] A.g.e.; s. 24, 25.
[71] A.g.e.; s. 29, 30.
[72] A.g.e.; s. 27, 28.

Elbistan'a gelmiş, Maraş'ın birkaç gün sonra Fransızlar tarafından işgal edileceğini anlamış ve 26 Ekim 1919'da Sivas'taki vekiline aşağıdaki emri vermişti (özet):

"Urfa, Antep ve Maraş'tan İngiliz kuvvetlerinin çekilmekte olduğu, yerlerine Fransız askerlerinin geleceği ve Antep'e iki Fransız subayı gelerek telgrafhaneye sansür koydukları[73], halkın bu yersiz işgal ve müdahaleyi ret ile yardım istediği anlaşıldı.

İngilizlerin işgali, aslında anlaşma hükümlerine aykırı idi. Bu suretle başkasına devir, milletin hukukuna ve hükûmetin haysiyetine vurulmuş bir yumruktur. Bahsedilen bölgeye Fransız kuvvetleri gelmeden fiilen orada millî teşkilatın kurularak hukukuna sahip olması ve işgale karşı koyması kutsal bir görevdir.

13'üncü Kolordu Urfa'ya bir süvari alayı gönderecektir. Bununla beraber Maraş'ı ve mümkün olduğu takdirde Antep'i 3'üncü Kolordu işgal edecek ve Elbistan ile Maraş ve Antep'te mevcut millî mukavemet teşkilatını düzenleyecek ve tertipleyecektir. Malatya'dan da Maraş'a bir müfreze gönderilmesi düşünülmelidir.

Kolordunun en çabuk şekilde Maraş'taki millî kuvvetleri ele alması için Aziziye (Pınarbaşı)'den seçilmiş bir süvari takımının acele güneye yollanmasına derhâl emir verilmesini isterim.

Sivas'tan bir subayla iki hafif makineli tüfek, bu müfrezeye yetişmek üzere yollanmalı ve müfrezenin yiyecek parası verilmelidir. Müfreze subayı telgraf vasıtasıyla Elbistan ve Maraş'tan duruma dair Kolorduya devamlı bilgi verecektir. Eline şifre de verilmelidir.

Müfrezenin hareketi gizli tutulacaktır. Hristiyanların mal ve canlarına dokunulmayacaktır. Müfreze kısa zamanda hareket edecektir."

Diğer taraftan Maraşlı Ermenilerden bir grup, Adana'daki Fransız Komutanına giderek bir an önce Maraş'ı İngilizlerden teslim almalarını rica etmiştir. Bunu haber alan halk, Fransızların Maraş'a gelişini protesto etmek amacıyla Ulucami'de bir miting hazırlamıştır. Miting heyeti başkanı, memleketin gençlerinden doktor Mustafa idi.[74] Fakat Fransızlarla iyi geçinmek isteyen mutasarrıf, bu gibi mitinglerin faydalı olmayacağı düşüncesiyle mitingin yapılmasına izin vermemiştir.

Ermeniler sevinç içinde idiler. Kendi düşüncelerine göre, Fransızların gelmesiyle daha çok imtiyaz sahibi olacaklardı. İşgalden bir gün önce Osmaniye'de bulunan bir Ermeni doktoru, Maraşlı bir Ermeniye çektiği telgrafta "Yarın misafirimizle birlikte Maraş'tayız." diyordu.[75] Bu misafirler bir süre sonra Maraş'ı Ermenilere teslim ederek çekilip gideceklerini sandıkları Fransızlar idi.

[73] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 21, Belge: 21 - 1.
[74] Bağdatlıoğlu; s. 32.
[75] Bağdatlıoğlu; s. 41.

Birkaç gün sonra Fransızlar Maraş'ı işgal etmişler ve Türklerin Fransız işgalini önleme yönündeki çabaları hiçbir sonuç vermemiştir.

(6) Urfa Bölgesinde

Bazı olaylar ve alınan haberler, İngilizlerin Antep ve Maraş gibi Urfa'yı da işgal edeceklerini gösteriyordu.

13'üncü Kolordu Komutanlığı, İngilizlerin bir tabur kadar askerle Birecik'i işgal ettiğini, Urfa ve Adıyaman'ın işgali haberlerinin de dolaşmakta olduğunu ve buna göre uyanık bulunulmasını bir emirle bildirmişti.

24 Mart 1919'da Urfa'da bulunan 1'inci Süvari Alayı Komutanı Binbaşı Hüseyin, Urfa'nın İngilizler tarafından işgalini haber vermiştir. (Özet):

"İngilizler 24 Mart 1919 günü öğle vakti Urfa'yı işgal ettiler. İngiliz komutanına aşağıdaki protesto mektubunu bir subayla gönderdim. Henüz cevap alamadım.

Urfa bağımsız bir sancaktır. İtilaf hükûmetleriyle kendi hükûmetinin imza ettiği mütarekede bu bölgenin işgaline ait hiçbir kayıt olmamakla beraber işgali gerektiren bir güvensizlik eseri de yoktur. Bu nedenle anlaşma hükümlerine tamamen aykırı olan bu işgali protesto eder ve buraya gelme sebebinin bildirilmesini ve hürmetlerimin kabulünü rica ederim.

400 kadar tahmin edilen ve 24/25 Mart gecesini Sultantepe'de geçiren İngiliz piyadelerinin Urfa'ya doğru ilerlemekte olduğu haberi alınmıştır. Ayrıca bu piyadelerin yanında Ermeni askerlerinin de bulunduğu bildirilmiştir.

Ordugâhta toplu olarak sonucu beklemekteyim. Şimdi piyadeler Urfa'ya girdiler."[76]

Süvari Alay Komutanının bu raporundan bir süre sonra Kolorduya gönderilen ikinci bir raporda da şöyle denilmekteydi:

"Urfa'yı işgal eden kuvvetin gerçek miktarı 200 kişilik iki piyade bölüğü, bir zırhlı, altı yük ve üç binek olmak üzere 10 otomobil ve 50 kadar yük arabasından ibarettir.

Bu kuvvetlerin başında bir yarbay var. Protesto mektubunu gösteren subayımız, tercümandan bu subayın 51'inci Tümen Komutanı olduğunu duymuş.

İşgal şu şekilde gerçekleştirildi:

İngiliz yarbayı, iki subayın bindiği bir binek otomobili ile bir zırhlı otomobil Urfa'ya girerek mutasarrıfın yanına gittiler. Bir süre görüşüldükten sonra askerî hastaneyi ve çevresindeki bazı binaları dolaşarak İsviçreli Yakop'un evine misafir oldular. Protesto mektubu İngiliz yarbayına misafir

[76] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 340, Göm: 4, Belge: 4 - 5.

olduğu ev önünde verilmiş ve yarbay şimdi işi olduğunu söyleyerek cevabını biraz sonra vereceğini bildirmiştir." [77]

İngilizler Mondros Ateşkes Anlaşması'nın 7'nci maddesini ileri sürerek anlaşma sırasında elimizde kalan ana vatan parçalarından bazıları gibi Urfa'yı da mütarekenin esas ruhuna aykırı olarak işgal etmek suretiyle büyük bir haksızlık yapmışlardır. Bu hareket, tarihte daima şeref ve haysiyetini korumuş olan Türk milletinin benliğini de zedelemiş bulunuyordu. Öteden beri Osmanlı Devletinin zayıflığından faydalanarak ayaklanmalar ve güvensizlikler çıkarmak suretiyle Osmanlı ülkesi içinde bir Ermeni devleti kurmak hülyasına kapılan Ermenilerin İngilizlerle birlikte asker kılığında Urfa'ya gelerek Türk şeref ve onurunu kıracak hareketlere kalkışmaları, halkın morali üzerinde kötü etkiler yapmıştır.

İngilizler, Urfa'yı işgale kalkıştıkları sırada Urfa'da bulunan 1'inci Süvari Alay Komutanı Binbaşı Hüseyin'le görüşmek isteğinde bulunmuşlar ve saat 16.30'da yapılan görüşmede Alayın Urfa'dan çekilmesini istemişlerdir. Alay Komutanı Urfa'dan çekilmek için kendisine emir verilmediğini ve emir verilmeden çekilmeyeceğini söylemiştir. İngilizler ısrar ederek sabaha kadar Urfa'nın kesinlikle boşaltılmasını aksi takdirde durumun kötü sonuçlar verebileceğini bildirmişlerdir. Alay Komutanı durumu bağlı bulunduğu makama bildireceğini ve bu isteklerinin yazılı olarak bildirilmesini rica etmiştir. Bununla beraber Alay Komutanı durumu Kolorduya bildirdiği hâlde Urfa'da daha fazla kalmanın bir olaya meydan vereceğini düşünerek çekilmeye karar vermiştir.[78] 25 Mart 1919 günü Alay, ordugâhta bir subay komutasında bir süvari takımı bırakarak bütün mevcudu ile Urfa'nın 5 km kuzeyinde Karaköprü köyüne çekilmiştir.

26 Mart 1919 günü İngiliz Komutanı, Süvari alayının emir subayına alayın Karaköprü'de bulunmasını uygun görmediğini, Urfa'nın içindeki takımla birlikte alayın kesinlikle Siverek'e çekilmesini istemiştir. Aksi takdirde alay komutanını İstanbul'a yazarak cezalandırabileceğini söylemiş, alayın çekilmesi için kolordudan bir emir verilmişse bunu kendisine göstermesini istemiştir. Bu suretle İngiliz birlikleri komutanı, Türk Alay Komutanına açık bir şekilde gözdağı vermek istemiştir.

Bu durum karşısında süvari alay komutanı 30 Mart 1919 günü, yani işgalden altı gün sonra Karacurun'da (Hilvan) bir takım bırakarak alayını Siverek'e çekmiş ve olayı da kolorduya bildirmiştir.

Türk kuvvetlerinin çekilmesiyle İngiliz kuvvetleri Urfa'da serbestçe yerleşmiş oldu. Ekim 1919 sonuna kadar Urfa'da kalan İngilizler Fransızlarla aralarında önceden yapılmış olan Sykes - Picot Anlaşması gereğince Maraş, Antep sancakları gibi Urfa sancağını boşaltmışlar ve bunların yerini Fransızlar almıştır.

---

[77] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 340, Göm: 4, Belge: 4 - 5.
[78] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 340, Göm: 4, Belge: 4 - 6.

ç. Suriye İtilafnamesi

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere ile Fransa arasında gizlice imzalanan Sykes - Picot anlaşması gereğince Osmanlı Devleti'ne ait olan Basra Körfezi'nden Musul'a kadar olan sahanın İngiliz nüfuzu altına girmesi kararlaştırılmıştı. Adana, Mersin, Antep, Maraş ve Musul vilayetleri ile Suriye toprakları ise Fransız nüfuz sahası olarak kabul edilmişti.

Bolşeviklerin iktidara gelmesiy ve Rusya'nın savaştan çekilmesi, İngiltere ile Fransa'yı bölge üzerindeki hesapları açısından yeniden karşı karşıya getirmiştir. Gerçekte İngiltere, öteden beri İran'a ve zengin petrol yataklarına sahip olan Musul'a göz dikmiş; ancak burayı kendi nüfuz bölgesi ile Rusya arasında tampon bölge oluşturmak amacıyla Fransa'ya bırakmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Filistin, Irak ve Suriye'de savaşarak savaşın bütün yükünü çeken taraf olarak İngiltere; gizli anlaşmalarla Fransa'ya verdiği Musul'u tekrar elde etmek istiyordu. Bu amaçla harekete geçen İngiltere'nin hedefi Çukurova'yı geçici de olsa işgal edip elinde tutarak Musul'u almak için Fransızlara karşı koz olarak kullanmaktı. Nitekim İngiltere, bu amacını yerine getirmek için bu bölgeyi işgal etti. Fransa buna sert tepki gösterdi. İngiltere buradan çekileceğini ama bazı şartları olduğunu ileri sürdü ve Musul bölgesinin kendisine verilmesini ve Filistin'de nüfuzunun tanınmasını istedi. Aralık 1918'de yapılan görüşmede İngiltere buna karşılık Türk Petrolleri şirketinden, Almanya'nın hissesinin %25'ini Fransa'ya devredebileceğini belirtmiştir.

Bunun üzerine 26 Nisan 1919'da Fransa ve İngiltere arasında Long - Berenger Petrol Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile İngiltere ve Fransa; Rusya, Romanya, İngiliz ve Fransız sömürgelerinde özellikle Mezopotamya'da bulunan petrol bölgesindeki ilişkileri yeniden düzenlemiştir. Buna göre Fransa, petrolün %25'ini kullanabilecekti.

İngiltere, 9 Şubat 1919'da Musul ile birlikte Suriye'nin önemli bir bölümünde haklarının tanınmasını, Fransa ise tüm Suriye'nin mandaterliğinin kendisine verilmesini istedi. Görüşmeler uzadı. Nihayet Temmuz 1919'da Llyod George ve Clemenceau, yaptıkları görüşmeler sonunda Adana, Maraş, Antep ve Urfa ile Suriye'nin bir kısmında İngiliz birliklerinin yerine Fransız kuvvetlerinin geçmesini, Şam ve Halep şehirlerinde İngilizlerin, yerini Şerif Hüseyin birliklerine bırakmasını ilke olarak kabul etmişlerdir.

Llyod George, Clemenceau ile yaptığı görüşmeler çerçevesinde Fransa ve Araplara sunulmak üzere bir memorandum hazırlattı. Buna göre İngiliz ordusu, Suriye ve Çukurova'yı boşaltmak için derhâl harekete geçecek ve bu bölgedeki sorumluluklarını Fransız ve Arap kuvvetlerine devredecekti. Filistin, İngiltere'nin elinde kalacaktı. Musul dâhil Mezopotamya da İngiltere'ye tabi olacaktı. İngiltere aynı zamanda Ermenileri himaye sorumluluğunu üstlenen Fransız birliklerinin Çukurova'ya gönderilmesini kabul ediyordu.

13 Eylül 1919'da Paris'te Clemenceau'ya, 15 Eylülde de Dörtler Konseyine resmen sunulan bu memorandum üzerindeki görüşmeler sonucunda 1 Kasım 1919 tarihinden itibaren İngiliz kuvvetlerinin Çukurova ve Suriye'den çekilmesi ve yerlerini Fransızlara terk etmesi hakkındaki Suriye İtilafnamesi olarak tanınan İngiliz - Fransız Anlaşması imzalanmıştır.

Suriye İtilafnamesi'nin imzalanması üzerine Fransa; Suriye ve Adana bölgesi Yüksek Komiseri olarak General GURO'yu atamıştır. Maraş, Antep ve Urfa'daki İngiliz birlikleri ile Fransız birliklerinin yer değiştirme görevi Albay de PICPAPE'ye verilmiştir.

İstanbul Hükûmeti adına Harbiye Nazırı Cemal Paşa, anlaşmayı duyunca kolordulara birer telgraf çekerek İngilizlerle Fransızların 17 Eylül 1919'da "Suriye İtilafnamesi"adı altında bir anlaşma yaptıklarını bildirerek anlaşma maddelerini şöyle sıralamıştır:

Doğuda Fransız nüfuzuna dâhil olacak saha iki bölgeye ayrılmıştır. Bunlardan biri şimdiye kadar mevcut bulunan İngiliz birlikleri yerine Fransız kuvvetlerinin geçeceği bölge, diğeri de Fransa tarafından işgal edilmemek şartı ile İngilizler tarafından tahliye edilecek bölgedir. İtilafnamede bu bölgelerden birincisi, mavi bölge, ikincisi ise A bölgesi olarak isimlendirmiştir.

Bu bölgelerden birincisi, Kilikya'yı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmını ve Suriye'nin sahil kısmını ihtiva etmektedir ve sınırı Beyrut'un güneyinden başlar ki bizi esas olarak ilgilendiren saha da burasıdır. Bu alanın hudutları Beyrut'un güneyinden başlayarak doğuya ve sonra kuzeydoğuya yönelir. Şam, Hama, Humus, Halep şehirlerini dışarıda bırakır. Halep'ten Urfa, Malatya, Harput şehirlerini içine alarak Sivas'a gider. Bu şehri de içine alarak doğru bir hat olarak güneye yönelir ve Mersin'in biraz batısında denize kavuşur.

İkincisi ise Halep, Hama, Humus ve Şam şehirlerini ihtiva eden bölgedir. Birinci mavi bölgede Fransız memurları, kurulacak bir mahalli hükûmetle arzu ettikleri gibi bir kontrol hakkına, doğrudan veya dolaylı bir idarenin kurulmasında yetkili olacaklardır.

İkinci A bölgesinde Fransızlar müstakil bir Arap hükûmetini tanımaya mecbur olacaklardır. A bölgesinde Fransa'nın mali ve iktisadi menfaatleri gizli tutulacak, Arap hükûmeti yabancı müşavir veya öğretmen çağırmaya lüzum görürse bunları Fransa'dan getirtecektir.

Musul ve havalisi şimdilik yine İngilizlerin işgali altında kalacaktır.

Bütün bu havalideki Fransız birlikleri Beyrut'ta bulunacak olan Fransız generali GOUREAU'un emrinde olacaktır.

Mavi bölgede Fransızların Senegalli ve Cezayirlilerden oluşmak üzere otuz bin kadar askeri bulunacağını ve bunun cengâver kabilelerle meskûn olan geniş bölgenin işgali için kâfi olduğunu, Kuvayımilliye merkezine yaklaştıkça tehlikenin artacağını Maden gazetesi yazmaktadır.

General ALLENBY, Türklerin Araplarla bir ittifak yapabileceğini düşünmekte, bu nedenle bölgeyi işgal sırasında çetin çarpışmalar yapmaya mecbur kalmamaları için Araplarla uzlaşmalarını Fransızlara tavsiye etmektedir.

Bu itilafname Emir Faysal'ın son defa Suriye'den Marsilya'ya gitmesinden bir gün önce kaleme alınmış, Faysal bunu değiştirememiştir. Bu itilafnameden bizim kadar belki bizden daha çok, Arapların da nefret ettikleri açıktır. Emir Faysal'ın geçenlerde Paris gazetelerine çıkan bir beyanatına göre o taraflarda başka hiçbir ümitleri kalmaz ise haklarını müdafaaya başlayacakları anlaşılmaktadır. Llyod George'un son konuşması ve Arapların İngilizler tarafından mütemadiyen silahlandırıldıkları ve savaşa hazırlanmakta oldukları dikkati çeken bir husustur.[79]

d. Fransız İşgali ve Fransızlara Karşı Millî Direnmenin Başlaması (Sivas Kongresi'nden Önce)

(1) Nur Dağları Bölgesinde Yapılan Millî Direnmeler

Fransızlar, İskenderun'a asker çıkardıktan sonra 11 Aralık 1918'de takviyeli bir piyade alayı ile Dörtyol kasabasını işgal etmişlerdir. Fransızlar, Dörtyol'u işgal ederken 400 Ermeni'den oluşan bir Fransız taburundan yararlanmışlardır. Bu kuvvetlerin arkasından Ermeni alayına ait bazı birlikler de gönderilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Dörtyol'da bulunan birçok Ermeni, Suriye'ye göç ettirilmişti. Savaşın sona ermesiyle bu Ermeniler Fransızların da desteğiyle Dörtyol'a geri dönmüşlerdir. Bu şekilde Dörtyol'daki Ermeni nüfusu kısa sürede 12.000'i geçmiştir. Bunlar Fransızlardan destek alarak Dörtyol dolaylarındaki köylerde işkence ve zulüm yapmaya başlamışlardır.[80] Çok üzgün olan halk, kendi durumlarından endişeye düşmüştür. Dörtyol'un hemen güneyinde Özerli köyünden Hacı Hüseyin oğullarından Emin Hoca başkanlığında üç kişilik bir heyet Fransız kuvvetlerinin ve özellikle Ermenilerin yaptıkları işkence ve zulümlerin Fransızlar tarafından korunduğunu ileri sürerek bölgede bulunan İngiliz işgal kuvvetleri komutanlığına şikâyette bulunmuşlardır. Heyetin şikâyetleri üzerine Dörtyol'a bir Hint müfrezesi gönderilerek asayişsizliğin önü kısmen olsun alınabilmiş ve geçici bir sükûnet meydana gelmiştir.

Bir müddet sonra Dörtyol'a yakın Özerli köyünde Fransız askerleri, halka yine hakaret etmeye başlamışlardır. Bu hakaretlere tahammül edemeyen köy halkı karşı koyduklarından Fransız ve Ermenilerden kurulu bir müfreze halkın malını yağma etmiş ve köy ihtiyar heyetinden Muhtar Şeyhmuzzade Mehmet Ağa ile üye Abdülkadir Ağazade Yusuf Ağa'yı elleri bağlı olarak Fransız işgal komutanının kapısı önünde süngülemek suretiyle şehit etmişlerdir. Bu duruma katlanamayan Ömer Hocaoğlu Mehmet (Kara) çatışmaya girdiği Ermenilerden ikisini vurarak Karakese köyüne kaçmıştır. Fransız ve Ermeniler bu cinayetten sonra da Dörtyol'un hemen güneyinde

---

[79] Akbıyık; s. 48 - 56.
[80] Çelik; s. 54.

bulunan Karakese köyüne taarruz etmişlerdir. Buradaki halk kendisini savunmak için Dörtyol'a ve Özerli'ye giden yolları taştan barikatlar yapmak suretiyle kapatmış ve buraya gelen Fransızlara ateşle karşı koymuşlardır. Fransızlar bu umulmayan karşı koymada büyük şaşkınlığa uğramışlar, çarpışmalar sırasında 15 asker kayıp vererek Dörtyol'a çekilmek zorunda kalmışlardır. 19 Aralık 1918'de yapılan bu çarpışma, Türk milletinin saldıran düşmana karşı ilk ayaklanması ve direnişi başlatması bakımından çok önemlidir. Dörtyol'a dönen Fransız müfrezesi, Jandarma Komutanı Teğmen Hasan'ı sebepsiz yere ağır şekilde yaralamıştır. Fransızların ve Ermenilerin Dörtyol'da cinayetleri devam ediyordu.

Fransız kuvvetleri tarafından bölgede cinayet ve baskılar devam ederken bu sırada Kara Hasan'ın kardeşi Osman'ın Kurtkulağı'nda şehit edilmesi halk arasında nefret ve öç alma hislerini harekete geçirmiş ve sonuçta millî teşkilat kurmaya ve mücadeleye başlamaya yol açmıştı. Bunun üzerine Kara Hasan, Fransız kuvvetlerine rastladığı yerde taarruz etmeye başlamıştır. 1919 başından itibaren harekete geçen Kara Hasan ve arkadaşları Türkiye'de ilk millî mukavemeti meydana getirmişlerdir.

Kara Hasan müfrezesi, köylerden topladığı hayvanları götüren Fransız kafilesine Dörtyol kesiminde baskın düzenlemiştir. Fransızlardan bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı da kaçarak canlarını kurtarabilmişlerdir. Hayvanlar da tamamen geri alınmıştır.

Bu saldırılar Dörtyol ve çevresindeki halkın millî kuvvetlere karşı ilgi ve yardımlarını sağlamıştır. Her genç, hayvan ve mallarını satmak suretiyle tedarik edebildiği para ile silah satın alarak Kara Hasan'ın kurduğu millî kuvvetlere katılmaya başlamıştır. Bu suretle bölgede Kara Hasan Müfrezesi adıyla büyük ve kuvvetli bir milis birliği kurulmuştur. Kısa zamanda 300 mevcudu bulan bu kuvvetler Nur dağlarına sığınarak zaman zaman Fransızların ve İngilizlerin geçtiği yollarda pusu kurarak baskın tarzında taarruza başlamışlardır.

Kara Hasan kuvvetlerinin taarruzlarından son derece güç bir duruma düşen Fransız ve İngiliz kuvvetleri 5 Eylül 1919'da milis kuvvetlerini ortadan kaldırmak amacıyla birisi İngiliz diğeri Fransız olmak üzere iki piyade taburu, bir dağ ve bir sahra bataryasından kurulu kuvvetli bir müfreze ile Nur dağlarını taramaya başlamışlardır.

Kara Hasan kuvvetleri ise Dörtyol'un güneydoğusunda 1155 rakımlı Gürlevik mevkisinde savunma için tertiplenmiş bulunuyordu.

Fransızlar topçularını mevziye sokarak Gürlevik tepesini ateş altına almış ve piyadeleri de topçunun ve makineli tüfek ateşlerinin desteği altında ilerlemeye başlamıştır. Fransız piyadeleri 300 metreye kadar yaklaşınca millî kuvvetler ateş açmışlardır. Tesirli ateş karşısında düşman, taarruzlarına devam etmek istemişse de buna muvaffak olamamış ve nihayet kayıplar vererek akşama doğru Rabat köyünden Dörtyol'a çekilmek zorunda kalmıştır. Muharebe altı saat devam etmiştir.

Bu başarının sonucunda milis komutanı Kara Hasan'a halk tarafından "Paşa" unvanı verilmiştir.

(2) Ali Batı Olayı

Midyat'ın güneyinde bulunan aşiretlerden en önemlisi olan Hayergi Aşireti Reisi Ali Batı, ateşkes anlaşmasından sonraki düzensizlik ve karışıklıktan faydalanarak Nusaybin, Savur, Mardin havalisine yani şimdiki Mardin iline hâkim olmak amacını gütmeye başlamıştır. İngilizlerle iş birliği yapan bu adam, bölgenin Süryani büyükleri ile de anlaşmıştır.

Ali Batı "Hükûmet zayıf düştüğünden padişah bu yörenin muhafazasını bana emanet etti, yakında Mardin'de oturarak buraları muhafaza edeceğim." gibi propagandalar yaparak Midyat, Nusaybin ve Savur kazaları dolaylarındaki aşiretlerin büyük kısmını nüfuzu altına almıştır. Buralarda haydutluk ve eşkıyalık yapan Ali Batı, adeta hükûmet içinde hükûmet gibi davranmaktaydı.[81]

5'inci Tümen Komutanlığının 22 Haziran 1919 tarih ve 1/4850 numaralı yazısında bildirildiğine göre Bu azılı haydut 11 Mayıs 1919 günü üç dört yüz kadar silahlı ile Nusaybin'e gelerek Kaymakama hakaret etmiş ve halktan da para toplamıştır. Hapishanede yatan dört tutukluyu da zorla tahliye ettirmiştir. Ali Batı kazadan üzerine sevk edilen askerî birliklere karşı da cephe alarak "Gerekirse bundan sonraki top ve mitralyözleri de alırım." gibi sözlerle hükûmeti küçük düşürmeye çalışmış ve Midyat hükûmet erkânına ve çevredeki aşiretlere karşı tehdidini artırmıştır. Ali Batı, gezdiği yerlerde "Artık hükûmet kalmamıştır. Buraların idaresi bana havale edilmiştir. Ben ıslahata memurum." gibi cahil halkın hükûmetten kopmasına yol açabilecek sözler sarf etmiştir. Ancak gerek hükûmetin içinde bulunduğu siyasi durum itibarıyla büyük oranda bir tertibat icra ederek olayı siyasi bir mesele hâline getirmek istemeyişi ve gerekse esasen askerî kuvvetlerinin önemli bir tertibat için yeterli olmaması dolayısıyla barış anlaşması imzalanıncaya kadar iyi niyetli bir idare ile meselenin büyümesini önlemek yönünde bir karar almıştır. Ancak Ali Batı'nın günden güne kuvvet tertip etmesi ve haber alındığına göre İngilizlerle de haberleşme içinde olmasının cahil halk arasında siyasi sıkıntılara sebep olabileceği üzerinde duruluyordu. Ali Batı ayrıca Midyat'ta önce Müslüman daha sonra tekrar Hristiyan olan bir grupla ilgili Süryani meselesini kurcalamaya başlaması ve yine Savur kazasının 70 - 80 hanelik köyden ibaret olan bir nahiyesinde[82] aşiretler arasında düşmanlığa yol açıp ve bunlardan bir aşiretin yanında yer alarak diğeri aleyhinde davranması, bu suretle büyük aşireti elde ederek bölgede nüfuzunu büsbütün genişletmeye çalışması, yetkilileri rahatsız etmiştir.

Tüm bu gelişmeler üzerine 2 Haziran 1919'dan 15 Haziran 1919'a kadar dost aşiret ve askerlerle Ali Batı arasında yapılan çarpışmalar sonucunda Nusaybin çevresindeki Ali Batı yandaşları darmadağın edilmiş ve Ali Batı'nın maddi ve manevi bütün nüfuzu kırılmıştır. Yüzbaşı Hulusi komutasındaki bir müfreze de Ali Batı'yı takip ederek 21 Haziran 1919

---

[81] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 342, Göm: 13, Belge: 13 - 1.

[82] Nahiye ismi okunamamıştır.

tarihinde Nusaybin'in 25 km kuzeydoğusundaki Harabe Meşgi köyünde öldüğünü haber almıştır. 22 Haziran 1919 sabahı Midyat ve Nusaybin'deki birliklerden Yüzbaşı Hulusi'ye destek gelmiş ve Ali Batı'ya casusluk eden ve yardım gönderen kimseler Midyat'taki yetkililer tarafından ele geçirilmiştir.[83] Bu suretle Midyat ve Nusaybin gibi önemli noktaların güvenliği sağlanmıştır.

(3) Kilis'in Fransızlar Tarafından İşgali

Sykes - Picot Anlaşması'na göre İngilizlerin Kilis'i boşaltmak zorunluluğunda bulunması üzerine aynı gün (29 Ekim 1920) Fransızlar, Ermenilerin de bulunduğu bir taburla Kilis'i işgal etmişlerdir. Fransızların gelişi Ermeniler için daha sevinçli, Türkler için de o oranda acı olmuştur. Fransızlara güvenen Ermeniler, Türk şeref ve namusuna sataşmaya, millî ve dinî inançlarımızı lekelemeye ve kadınların çarşaflarını yırtmaya, yüzlerini açmak gibi hakaretlere başlamışlardır. Halk arasındaki huzursuzluğu, jandarma bölük komutanı ve diğer jandarma subayları yanlarına aldıkları erleriyle durdurmaya uğraşmasalardı Kilis'te bir katliam olacaktı. Fransızlar da usulen işgal kuvvetlerine karşı herhangi bir harekete girişilmemesi hakkında tehdit edici bir bildiri yayınlamışlardır. Bu durum, işgal kuvvetleri nezdinde protesto edilmiştir.

Ermeniler, Fransızlara istediklerini kolaylıkla yaptırmada güçlük çekmiyorlardı. Bu durum karşısında Kilis'te halk arasında derin bir nefret uyanmıştır. Fakat şehirde Fransız kuvvetlerinin çokluğu dolayısıyla karşı koymak için çalışmalar yapılamıyordu.

(4) Maraş'ın İngilizler Tarafından Fransızlara Devri (30 Ekim 1919)

Fransızlar, 29 Ekim 1919 Çarşamba günü bir subay komutasında bir takım kadar kuvvetle Maraş'a gelerek İngiliz Komutanı ile görüşmüşlerdir. İngilizler, Maraş'ı Fransızlara devrettikten sonra Maraş'tan tamamen ayrılmışlardır.

Ertesi gün (30 Ekim 1919) 42'nci Fransız Alayından bir bölük, Ermeni Legion D'orient alayından bir tabur ve bir süvari müfrezesi tarafından Maraş işgal edilmiştir. İşgal kuvvetlerinin sayısı 400 kadar Ermeni, 100 Fransız ve 50 Cezayir süvarisinden ibaretti.[84] Ermeniler, Fransızları İngilizlerden daha gösterişli bir şekilde bando ve çiçek buketleriyle karşılamışlardır. "Kahrolsun Türk padişahı, kahrolsun Türkler, yaşasın Fransızlar ve Ermeniler!" diye bağırarak ortalığı çınlatmışlardır.

Maraş'ın İngilizler tarafından Fransızlara devredilmesi, Ermenilerde kendilerine bağımsızlık verileceği kanısını doğurmuş ve büsbütün taşkınlıklarına sebep olmuştur. Ermeniler bu hareketleri ile sözde kendilerine bağımsızlık getirdiklerini sandıkları Fransızlara karşı minnettarlık göstermek istiyorlardı. Bu durum, bütün Türk milletini ve dolayısıyla Maraş, Urfa, Antep'i harekete geçirdiği gibi bölgede bulunan Türk kuvvetlerini ve Heyet-i

---

[83] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 342, Göm: 13, Belge: 13 - 2.
[84] Bağdatlıoğlu; s. 41'de bu rakam 1000 Fransız ve 500 Cezayirli olarak verilmektedir.

Temsiliye'yi uyarmış, esaslı tedbirler alınmasını gerektirmişti. Olay karşısında Maraşlı Doktor Mustafa ile birkaç arkadaşı Elbistan'a giderek Heyet-i Temsiliye başkanı Mustafa Kemal Paşa ile telgrafla görüşmüşlerdi. Mustafa Kemal Paşa, Maraş'ın işgalini İtilaf devletleri nezdinde protesto etmiş ve tüm Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Heyet-i Merkeziye ve idareleri ile belediye başkanlıklarının bu haksız işgali telgraflarla İtilaf devletleri memleketleri ile Asya ve Avrupa kamuoyuna bildirerek protesto etmelerini istemiştir.[85] Bu bildirinin ardından bütün yurttan protesto telgrafları yağmaya başlamıştır. Bunlardan bazıları aşağıdadır:

Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, protestosunda aşağıdaki satırlara yer vermiştir:

"...Fransızlar mütarekeyi müteakiben Adana havalisini adalet ve insan haklarına aykırı olarak işgal etmekle yetinmeyerek, son olarak da Maraş, Urfa, Antep vilayetlerinde İngilizlerin tatbik ettiği bir haksızlığa ihya ile buraları işgal edip milletimize karşı tecavüzden geri kalmadılar. Günden güne artmakta olan haksızlıklar karşısında biz İslam kadınları, son derece üzüntülü olarak erkeklerimizle bir safta vatanımızı, istiklalimizi, din ve namusumuzu korumak ve savunmak için her türlü fedakârlığı kabule yemin ettik. Öyle ümit ediyoruz ki Avrupa ve Amerika'nın hür ve medeni milletleri, kendi tarihlerini lekeleyecek olan bu badirelere sebebiyet vermeden hak ve adaletin gereğini yerine getireceklerdir."[86]

Mustafa Kemal Paşa, hukuki ve siyasi müracaatlara ve protestolara önem verilmediği takdirde fiilen müdafaa ve mukabele için millî teşkilat hazırlıklarının hızlandırılmasını istemiştir.[87] Nitekim Doktor Mustafa ve arkadaşları Kuvayımilliye teşkilatını kurmak için gerekli temaslarda bulunmuşlardır. Elbistan bölgesi de Maraş Sancağı Müdafaa-yi Hukuk Cemiyetine bağlanmış, gerekli silah ve cephane tedarikine girişilmişti. Maraş'ın kurtuluşunda Elbistan adeta bir idare merkezi durumunda idi. Çünkü Sivas'taki 3'üncü Kolordunun bölgesinde olan Maraş harekâtı, bu kolordu tarafından kısmen Elbistan'dan idare edilmekte idi. Teşkilat merkezi olan Elbistan'da Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Ali Rıza Bey ile Salim Asaf Bey bu teşkilatın idaresine memur edilmişlerdir. Elbistan Şubesi Başkanı Binbaşı Suzi Bey teşkilata yardımcı olacak ve Kolordu ile haberleşmeye aracılık edecekti. Teşkilat, işgal altında olmayan yerlerde de yayılacak, işgal altındaki yerlerde ise Cemaat-i İslamiye adı ile gizli olarak kurulacaktı. Her mahaldeki asker alma daireleri başkanları bulundukları yerin Müdafaa-i Hukuk cemiyetinin çalışmalarını takip ve idare edecekti. Yine asker alma şubeleri oradaki müdafaa-i hukuk cemiyetinin silah ve er ihtiyacını belirleyecek ve askerlik şubesince çıkarılan bir taburla subayların ikmali sağlanacaktı. Şimdiye kadar Maraş ve Antep livalarını teşkil eden Elbistan, Maraş, Antep, Pazarcık, Çardaklı, Rumkale, Kilis kazalarında

---

[85] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 128, Belge: 128 - 1.
[86] Akbıyık; s. 86.
[87] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 36, Belge: 36 - 1.

kurulan müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin kimlerden kurulduğu, teşkilatın ne dereceye kadar kurulduğunun takip ve ikmali Elbistan Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi vasıtasıyla kolorduya bildirilecekti.[88]

Maraş'ta şehir içi çarpışmalarından önce meydana gelen bazı olaylar:

(5) Uzunoluk Olayı (31 Ekim 1919)

Birkaç Fransız askerinin önüne düşerek onlara çarşıyı gezdirmek için Uzunoluk'a gelen Ermeni gönüllüleri o civardaki hamamdan çıkan kadınları görerek kadınlara sarkıntılık etmişler ve kadınların peçelerini yırtarak birkaçının bayılmasına ve ötekilerinin de bağırarak kaçışmalarına neden olmuşlardır. Bunları korumak isteyen civar kahvelerdeki Türklerden ikisini de yaralamışlardır.

O sırada sütçülük yapan ve "Sütçü İmam" adıyla anılan bir ihtiyar, kadınlara taarruz eden ve erkekleri yaralayan birkaç azgın Ermeni'yi tabancasıyla vurup oradan kaçarak gözden kaybolmuştur.[89] Maraş'ın kurtuluşunda önder olan ve bugün Maraşlıların gönüllerinde yaşayan bu kahramanın Maraş'ta yapılmış bir anıtı bulunmaktadır.

1 Kasım 1919 günü Zeytinlik'te boğazlanmış ve parça parça edilmiş bir Türk genci bulunmuştur. Tiyetlioğlu Kadir adındaki bu genç, yakalanamayan Sütçü İmam'ın dayısının oğlu idi ve Maraş'ın ilk şehidi olmuştur.

Bu gelişmeler üzerine 2 Kasım 1919'da 13'üncü Kolordu Komutanı Albay Ahmet Cevdet; Elazığ, Malatya ve Sivas'taki birliklere gönderdiği bir yazıda, Maraş'ta Fransız üniforması giymiş Ermeni askerlerinin müslüman halkı katlettiğini ve halka işkence ettiğini bildirerek birlikleri durumdan haberdar etmiştir.[90]

Yine o günlerde çevrede dolaşırken arkadaşlarından biraz geri kalmış bir genç, bir Ermeni asker tarafından sessizce öldürülmüştür.[91]

Bu olaylardan birkaç gün sonra Fransızlar Maraş Ermenilerine silah dağıtmaya başlamışlardır. Bunu gören Türk polisi ile bir Türk genci hükûmete haber verirler korkusuyla öldürülmüşlerdir. Dağıtılan silahlar İngilizler tarafından mühürlenmiş olan Türk silah deposundan ve cephaneliğinden alınmıştır.[92]

Yine Maraş'ta, Fransız üniforması giymiş olan Ermeni askerleri misafirlikten evine dönen yüzü peçeli bir Türk kadınına saldırarak "Daha peçeli gezecek misiniz? serbest olunuz" diyerek kadının peçesini açmaya çalışmışlardır. Orada bulunan halkın Ermeni askerlerini engellenmeye

---

[88] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 350, Göm: 73, Belge: 73 - 1.
[89] Bağdatlıoğlu; s. 43.
[90] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 341, Göm: 9, Belge: 9 - 6.
[91] Bağdatlıoğlu; s. 44.
[92] A.g.e.; s. 44, 45.

çalışması üzerine çıkan müsademe neticesinde Fransız askerlerinden birisi yaralanmış ve ertesi gün ölmüş, Türklerden de iki kişi yaralanmıştır.

Ermeni askerleri çarşıya inerek simitçi dükkânından simit alıp "Türklerin yedikleri bunlar mıdır?" diyerek simidi ayaklarının altında çiğnemek suretiyle Türklere hakaret etmişlerdir. Yine aynı gün Fransız istihbarat subayı olan bir Ermeni, hükûmete gelerek Osmanlı sancağının indirilmesini teklif etmiştir. Yanında bulunan beş Ermeni'nin de jandarmalara saldırmaları üzerine iki taraf arasında müsademe başlamış ve Çakmakçı Sadık kurşunla yaralanarak şehit olmuş, bir Türk jandarması yaralanmış ve Ermenilerden de bir kişi ölmüştür.[93]

Ermeni askerlerden bezmiş olan Maraşlıların şikâyeti üzerine Fransızlar, Ermenileri geriye alıp yerine Müslüman asker getireceklerini bildirmişlerdir. Gerçekten 8 Kasım 1919'da Adana'dan iki bölük kadar Cezayirli süvari kuvveti gelmişse de Ermeni askerleri geriye alınmamıştır. Bunlar sadece kışladan dışarı bırakılmamıştır. Fransızlar, Maraş'taki Türk halkını Ermeni askerlerden kurtarmak için Türk halkına söz verdikleri hâlde bunu yapmamışlar[94] aksine Maraş'ı daha çok takviye etmişlerdir.

13/14 Kasım 1919 gecesi Mercimektepe yönünden tüfek sesleri gelmiş ve hükûmet konağından çıkan inzibat kuvveti de buna karşılık ateşe başlamıştır. Bunun üzerine Fransızların bulunduğu kışlaya doğru kaçışma olmuş ve silah sesleri kesilmiştir. Sonradan bunların Ermeni askerleri oldukları anlaşılmıştır. Amaçları şehirde asayişsizlik ve kargaşa çıkarmaktı. Yapılan şikâyet üzerine bu olayı yerinde incelemek için Osmaniye Askerî Valisi ANDREA, Maraş'a gelmiştir. Ermenilerle valinin emrinde bulunan bazı hainler, Fransa Dışişleri Bakanlığına Maraş ileri gelenlerinin imzalarıyla bir telgraf çekmiş, valiliğin bu adama verilmesini istemişlerdir.[95] Olay, Elbistan Telgrafçısı Ali tarafından Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmiştir.[96] Mustafa Kemal Paşa, Maraş'ın işgalinin bütün yurtta protesto edildiği ve Kuvayımilliye'nin bu işgal karşısında silahlı mücadeleye karar verdiği bir sırada böyle bir telgraf çekilmesine izin verilmesini son derece üzücü bulduğunu belirtmiş, bu tayinin araştırılmasını ve sorumlularının kanunlar çerçevesinde cezalandırılmasını istemiştir.[97] Ayrıca Maraş mutasarrıfı da Mustafa Kemal Paşa tarafından ağır bir şekilde kınanmıştır.[98]

(6) Kaledeki Türk Bayrağının Fransızlar Tarafından İndirilmesine Halkın Tepkisi

Maraş askerî valiliğinin bir süre sonra ANDREA'ya verildiğinin duyulmasının ardından ANDREA, Maraş'a geleceğini bildirerek büyük bir

---

[93] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 160, Belge: 160 - 1.
[94] Bağdatlıoğlu; s. 45.
[95] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 173, Belge: 173 - 1.
[96] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 173, Belge: 173 - 2.
[97] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 178, Belge: 178 - 1.
[98] Bağdatlıoğlu; s. 47, 48.

kalabalık tarafından karşılanmasını istemiştir. Gerçekten 26 Kasımda Maraş'a geldiği zaman Ermeniler tarafından büyük bir karşılama töreni düzenlenmiştir. Askerî vali doğruca hükûmet konağına gitmiştir. Bunu izleyen kalabalık bir Ermeni grubu da hükûmet konağına girmek istemiştir. Fakat o sırada kapıdaki nöbetçinin yerine geçerek nöbeti teslim alan jandarma çavuşu Yusuf ve karakol erleri Ermenilerin içeriye girmelerine engel olmuştur.[99]

27 Kasım 1917 akşamı, her gece olduğu gibi Ermenilerden birinin evine ziyafete gitmiş olan Askerî Vali ANDREA, evin kızı ile dans etmek istemiştir. Ermeni kızının Fransız ve Ermeni bayraklarının dalgalanmadığı yerde maalesef dans edemeyeceğini söylemesi üzerine vali, kalede dalgalanmakta olan Osmanlı sancağının indirilmesini emretmiştir. Ertesi günü 28 Kasım 1919 Cuma sabahı uyananlar Osmanlı sancağının yerinde Fransız bayrağının asılmış olduğunu görmüşlerdir.[100]

Evi kale ile karşı karşıya olan Avukat Mehmet Ali de bayrağı yerinde göremeyince çok üzülmüş ve Maraşlılara bir yazı yazmak lüzumunu hissetmiştir. Bu yazıyı ayrı ayrı zarflar içine koyarak Ulucami'de namaz kılmaya gelenlerin okuması için caminin birkaç yerine bırakmıştır.

Bu yazının özeti şöyle idi:

"Ey asil Türk milleti, millî varlığın ve dinin ölüyor. Dedelerinin, kanı karşılığında fethettiği kalenin burcundaki al sancağın Fransızlar tarafından indirilmiştir. Acaba sende bunu yerine koyacak birkaç damla Türk kanı yok mu? Soğukkanlılıkla ve korkmadan al sancağımızı tekrar yerine koyalım ve gurur ile yerlerimize dönelim. Korkma, seni buradaki birkaç Fransız kuvveti kıramaz, sen varlığını gösterecek olursan, değil birkaç yüz Fransız askeri, hatta bütün Fransız milleti kıramaz. Buna emin ol!"[101]

Bu yazının elden ele dolaştığı sırada cuma namazı vakti yaklaşmıştır. Camide ve cami avlusunda bulunanların sayısı 1000'i geçmiştir. Egemenlik olmayan yerde cuma namazı kılınmaz diye söylenenler vardı. Heyecan, gittikçe artmaya başlamıştı.

Bu büyük topluluk, bazılarının ellerinde Türk bayrağı olduğu hâlde ağır ağır ve tam bir sükûnetle Maraş Kalesi'ne doğru ilerlemeye başlamıştır. Kale bedenine gelince her taraftan hücum eder gibi tırmanılmaya başlanmıştır. Bazı gençler de Fransız askerlerine karşı geriyi güvenlik altında bulunduruyorlardı. Kale içinde bulunan bir manga kadar Fransız askeri ellerini kaldırarak teslim olmuştur.

Kaleye ilk girenlerden Onbaşı adıyla Zelka Hocaoğlu Osman, indirildikten sonra bir tarafa atılmış olan Osmanlı sancağını görerek yerden

---

[99] A.g.e.; s. 48, 49.
[100] Bağdatlıoğlu; s. 52.
[101] A.g.e.; s. 53.

almış, öperek başına koymuş ve büyük sevinç gösterileri arasında direğe çekmiştir.[102]

Osmanlı sancağının yerine çekilmesini; bütün Maraşlılar sokaklara, evlerin damlarına ve ağaçlar üstüne çıkarak bekliyorlardı. Bu mutlu an, büyük bir sevinç yaratmıştır. Maraş, bu andan itibaren bağımsızlık için ölmeye manen karar vermiş bulunuyordu.

Kaleden inenler sükûnetle ilerleyerek hükûmet konağına gitmişlerdir.[103] O sırada evinde olan Mutasarrıf Ata Bey'i telefonla çağırarak hükûmet konağına gelmesini istemişlerdir. Bir süre sonra Askerî Vali ANDREA da hükûmet konağına gelmiştir. Görüşme sırasında Ermeni tercümanının "Bir bez parçası için bu kadar gürültü çıkarmaya ne lüzum var?" dediği duyulmuştur. Bunun üzerine halk, tercümanın üzerine atılmıştır. ANDREA'nın Çerkes yaveri ise taşıdığı kamayı çıkararak halkın üzerine saldırmıştır. Bu anda Kayabaşılı Nacar Ahmet oğlu ve Kocabaş Hacı Naci oğlu Mahmut derhâl saldırganın üzerine atılarak elinden kamasını almışlar ve bu kişiyi dövmeye başlamışlardır. Maraş jandarma komutanının araya girmesiyle Ermeni tercüman ile yaverinin linç edilmesi önlenmiştir.[104]

Olay karşısında ANDREA, oradaki Fransız jandarmalarına silah kullanma emrini vermiştir. Fakat hazır bulunan Türk jandarma erleri kendiliklerinden derhâl süngülerini takmışlar ve Fransız jandarmalarından önce silaha davranmışlardır. Mutasarrıfın ve Fransız askerî valisinin araya girmesi üzerine güçlükle sükûnet sağlanarak halk yavaş yavaş dağılmaya başlamıştır. Böylece kahraman Maraşlıların kaleye çektiği şerefli Osmanlı sancağının ebediyete kadar dalgalanacağı bütün dünyaya bir kere daha gösterilmiştir.[105]

(7) Urfa'nın Fransızlara Devri (30 Ekim 1919)

26 Ekim 1919'da Urfa telgraf memurlarından alınan bilgiye göre Urfa'da bulunan İngilizler karargâhlarını trenle götürmüşler ve kısım kısım çekilmeye başlamışlardır.[106] Aynı gün Urfa'ya gelen iki Fransız subayı telgrafhaneye sansür koymuştur. Birkaç güne kadar üç tabur Fransız kuvvetinin geleceği haber alınmıştır.[107]

Fransızlar, 30 Ekim 1919'da otomobillere bindirilmiş 300 mevcutlu bir kuvvetle Urfa'yı işgal etmişlerdir. Fransız askerlerinin Urfa'ya girerken bir kısmının Türkçe şarkı söylemelerinden, içlerinde Fransız üniforması giymiş Ermenilerin bulunduğu anlaşılmıştır.[108]

Fransızlar Urfa'ya gelir gelmez jandarma tabur komutanına işten el çektirmişler ve Suruç kaza kaymakamı ile jandarma komutanını tutuklayarak

---

[102] A.g.e.; s. 54.
[103] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 214, Belge: 214 - 2.
[104] Bağdatlıoğlu; s. 55.
[105] A.g.e.; s. 56, 57.
[106] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 22, Belge: 22 - 3.
[107] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 21, Belge: 21 - 1.
[108] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 29, Belge: 29 - 2, Kutu: 341, Göm: 9, Belge: 9 - 5.

Adana'ya sürmüşlerdir. Urfa Jandarma Komutanı Ali Rıza Bey'in de görevine son vermişlerdir.[109] Bu idarecilerin, vatanlarına hizmet etmek ve Fransızların emellerine boyun eğmemekten başka suçları yoktu. Ayrıca kendilerine hizmet edenlerin yakınlarını hapishaneden çıkarmışlardır. Bu suretle Fransızlar, devlet amir ve memurlarıyla devletin iç işlerine ve hatta adliye işlerine el atmışlardır. Bu durum Urfa mutasarrıfı tarafından gerekli makamlara bildirilmişse de bir sonuç alınamamış ve ancak kuvvetin halkı koruyabileceği kanısına varılmıştır.

Urfa'da kurtulma çareleri kararlaştırılırken Deyrizor Seyyar Jandarma Müfrezesi Komutanı olup Kadirli'ye ve oradan da Urfa Jandarma Tabur Komutanlığına atanan Revandizli Yüzbaşı Ali Saip 29 Aralık 1919'da Urfa'ya gelmiştir.[110]

(8) Antep'in İngilizler Tarafından Fransızlara Devri (5 Kasım 1919)

Antep'teki Fransız askerî kuvvetleri komutanı ve İngiliz askerî kuvvetleri komutanı tarafından şehrin Fransızlara teslim edilmesinden önce 1 Kasım 1919 tarihinde bir beyanname yayınlanmıştır. Bu beyannameye göre:

"Paris İtilaf Meclisinin kararıyla Antep şehrini işgal eden İngiliz askerî kuvvetlerinin yerine Fransız askerî kuvvetleri geçecektir.

Fransız askerî kuvvetleri, İngiliz askerî kuvvetleri gibi İtilaf devletlerinin tümünün vekilleri olup yetki ve vazife yönünden İngiliz askerî kuvvetlerinin Antep'i işgal ettiği süre zarfındaki yetki ve vazifeleri ile tamamıyla aynıdır. Hizmetleri, İngiliz askerî kuvvetlerinin yaptığı gibi inzibat ve asayişin devamını sağlamaktan ibaret olacaktır. Şimdi herkese Müslüman olsun, Hristiyan olsun yahut başka mezheplere tabi olanlardan olsun temin edilir ki Antep, Maraş ve Kilis havalisinin sükûnet ve selameti sağlanacaktır. Rahat bir şekilde kendi işlerine devam edebilirler.

Ateşkes anlaşmasından da anlaşılacağı üzere askerî işgal kuvvetleri semtlerde Osmanlı hükûmetini icraat mevkisinde bırakacaklardır. Askerî kuvvetlerinin vazifesi yalnız icraatı kontrol etmektir. Şimdi intizam ile asayiş ve adaletin baki kalmasını temin ettiği takdirde bu hükûmetin şeklinde değişiklik yapılamaz. Anlaşma hükümlerine göre bu talimatların esasları düzenlenmiş olup Fransız Askerî İdaresinin İngiliz Askerî İdaresinin yerine geçmesi nedeniyle değişikliğe uğrayamaz. Bu iki askerî idare de yetkilerini aynı sınıftan almış olmaları sebebiyle bu beyanatın doğruluğundan şüphe duyanlar yalnız asayişin düşmanı olanlardır.

Halkın hangi kavim veya mezhebe mensup olursa olsun en ufak bir endişe verici durum karşısında İtilaf devletleri konferansında verilecek kararları sakin bir tarzda takibi bildirilir ve bunu yapmak vazifeleridir."[111]

---

[109] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 212, Belge: 212 - 1.
[110] Ali Saib Ursavaş; Kilikya Dramı ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay. Ankara 2000, s. 46.
[111] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 341, Göm: 9, Belge: 9 - 10.

Buna göre Antep şehri de 5 Kasım 1919 günü Maraş ve Urfa gibi Fransızlar tarafından İngilizlerden devralınmıştır.

Bu devir teslim üzerine 13'üncü Kolordu Komutanı Kurmay Albay Ahmet Cevdet, Harbiye Nezareti ile Sivas'ta 3'üncü Kolordu Komutanlığına bir yazı göndermiştir. Bu yazıda Albay Ahmet Cevdet "Yayınlanan beyannamede işgalin anlaşma hükümlerine dayandığı bildiriliyorsa da işgalin anlaşmanın 24'üncü maddesindeki bölgeler haricinde olduğunu ve anlaşmanın 1'inci maddesinin adı geçen sahada tatbikine lüzum olmadığını" bildirmiştir. 13'üncü Kolordu Komutanı Kurmay Albay Ahmet Cevdet "beyannamenin 3'üncü maddesinde intizam, asayiş ve adalet devam ettikçe idare şeklinin değiştirilemeyeceğinin bildirildiğini ve şimdiye kadar bütün bölgelerde asayişe aykırı hiçbir olay olmadığını ve bunu seyahat eden yabancıların da tasdik ve takdir ettiğini" belirtmiştir. Albay Ahmet Cevdet ayrıca "Fransız işgal kuvvetlerindeki askerlerin çoğunun Ermeni olduğunu ve bunların bölgeyi koruma yerine bilakis bölgeye müdahale için vesile aramaya başladıklarını ve olay çıkarmak için tecavüzlerden geri durmadıklarını; bu nedenle asayişi korumak için bütün Ermeni askerlerinin Fransız birliklerinden çıkarılması ve siyasi durumun tahrip edilmemesi gerektiğini" bildirmiştir. [112]

Öyle ki şehre ilk giren Fransız birlikleri; bir albay komutasında bir Ermeni taburu, bir Afrika avcı bölüğü ve bir Fransız bölüğünden ibaretti. Ermeniler, Fransızları İngilizlerden daha büyük bir gösteri ile karşılamışlardır. Özellikle Fransız birlikleri arasında bir Ermeni taburunun bulunması onları ayrıca coşturmuştu. Bu olaylar dolayısıyla Antep Türkleri çok üzgündüler. Türk topraklarının bir düşmandan diğer bir düşmana hiç hakları yokken devredilmesi, Türk haysiyetine ve gururuna indirilmiş bir darbe olarak kabul ediliyordu. Bu olay, Antep halkını harekete geçirmişti. Önce büyük bir miting yapılmış ve Antep'teki Fransız komutanına bir protesto mektubu gönderilmişti.

Diğer taraftan Diyarbakır'da bulunan 13'üncü Kolordu Komutanı Kurmay Albay Ahmet Cevdet de işgal olaylarını protesto etmiş ve bu protesto birkaç kez tekrar edilmiştir.

Buna rağmen Fransızlar Antep'te diğer yerlerde olduğu gibi yolsuzluk yapmaya, en küçük bahanelerle Türkleri ezmeye ve Ermenileri açıkça korumaya başlamışlardır. Daha geldikleri gün Akyol polis karakolu üzerindeki Osmanlı sancağını indirmişlerdir. Buna engel olmak isteyen ve "ancak kendisi öldürüldükten sonra onun indirilebileceğini" söyleyen Türk polisi memuriyetten atılmıştır. Türk halkının müracaatı üzerine yersiz hiddet gösteren Fransız Komutanı bu kez resmî dairelere Osmanlı sancağı çekilmesini yasaklamıştır. Sözde Fransızların başarısı demek olan bu olaylar, Ermeni ve Fransız taşkınlıklarını daha çok artırmıştır. Sokaklarda kadınların zorla yüzleri açılıyor, çarşafları yırtılıyor ve yalnız rastlanan Türkler öldürülüyordu. Ermeni mahallelerinde dolaşılamaz olmuştu. Fransız askerlerinin saldırısına uğrayan bir kadını korumak isteyen 7 - 8 yaşlarındaki

[112] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 341, Göm: 9, Belge: 9 - 10.

oğlu Mehmet süngülenmiştir. Bunun üzerine bütün dükkânlar kapatılmış, protestolar yağdırılmış, Fransızlara açıkça tepki gösterilmeye başlanmıştır. Yaptıkları hatayı anlayan Fransızlar, Ermeni taburunu bir Cezayir avcı taburu ile değiştirdilerse de bu olay, kırılan Türk şeref ve haysiyetini tamir edemezdi ve edememiştir.

Haksız işgallerle Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı yakından ilgilenmekte, kendi teşkilatını ve milleti uyarmakta idi. Heyet-i Temsiliye başkanı Mustafa Kemal de bir yayın ile Fransızların bütün millet ve kuruluşlar tarafından protesto edilmesini önemle bildiriyor ve şöyle diyordu (özet):

"Anlaşma maddelerine esasen aykırı olarak İngilizler tarafından işgal edilen Antep ve Maraş dolaylarının Fransızlara devredilmesi asla uygun olamaz. Hükûmet, halkın hukukunu ayaklar altına alan bu işgali muhtelif hükûmetler nezdinde protesto etmekle beraber Türk hükûmeti, vatanın en küçük parçasının bile ayrılamayacağını büyük mitingler yapmak suretiyle cihana ilan etmelidir. Müdafaa-i Hukuk Heyeti ve belediye başkanları tarafından protesto edilmesi ve bu haksızlığın düzeltilmesi istenmelidir."

e. Fransızlara Karşı Kuvayımilliye Teşkilatı (Sivas Kongresi'nden Sonra)

(1) Sivas Kongresi'nde Millî Ordu Teşkili İçin Alınan Kararlar

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesinden sonra 8 Ağustos 1919'da memleketi haksız olarak işgal eden İtilaf devletlerine karşı Türk bağımsızlığını koruma uğrunda millî kuvvetlerin kurulması, devlet ve milletin kendi iradesine hâkim olması bütün Türk milletine bildirilmiştir. Komutanların emir dahi verilse güvenilir kişiler yerlerine gelmedikçe komuta kademelerini bırakmamaları orduya emredilmiştir.

İstanbul hükûmeti tarafından bazı birliklerin lağvı hakkında verilen emrin uygulanmaması kesinlikle bütün birlik komutanlarına bildirilmiştir.

Bu kesin emirleri veren Heyeti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, milleti millî gaye uğrunda kurulmuş olan Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetleri gibi teşkillerin yardımına koşmaya ve beraber çalışmaya çağırıyordu. Bu emirler, bütün kolordu ve tümen komutanlarına vilayetlere, sancaklara ve Müdafaa-i Hukuk teşkillerine ulaştırılmış ve memleket ileri gelenlerine duyurulmuştu.

Sivas Kongresi'nin tespit ettiğine göre bu bölgede yapılan saldırılar şunlardı:

"Fransız ve İngiliz memurlarıyla bunlar tarafından teşvik ve yardım gören Ermeni komitelerinin ve Türklerin millî haysiyetini kırmaktan çekinmeyen ve hatta bundan zevk alan Ermeni halkının saldırıları

Türk vatanının diğer yerlerinde ve özellikle Diyarbakır çevresiyle Halep, Suriye bölgelerinde bulunan Ermenilerin göçlerini sağlayarak ve kolaylaştırarak bu dolaylarda Ermeni nüfusunun çoğunluk hâline getirilmesi

Yabancı ve özellikle Fransız üniformasıyla Ermeni birliklerinin bölgeye gönderilmesi ve buralardaki Ermenilerin yabancı birliklere katılması suretiyle takviye edilmesi

Siyasi, sosyal, ekonomik ve her türlü baskınlarla Müslümanların zor duruma düşürülmesi ve sosyal üstünlüğün yok edilerek yavaş yavaş halkın göç etmeye zorlanması

Halk arasında birçok ayırıcı olay çıkararak birlik ve beraberliğin bozulması çabası ve yabancı himayesinin zorla kabul ettirilmesi."[113]

Sivas Kongresi'nde bu tespitlerden sonra Güney Cephesi'ni ilgilendiren şu kararlar alınmıştır (özet):

Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şeklinde değiştirilmiştir.

Doğu Anadolu'yu temsil eden Heyet-i Temsiliye "Vatanın bütününü temsil eder." şeklinde değiştirilmiştir.

Her türlü işgalin ve özellikle Rum ve Ermeni teşkiline ait çalışmaların kabul edilmemesi için iş birliği yapılması esası kabul edilmiştir.

Genel olarak Doğu Anadolu'dan bahseden Erzurum Kongresi'nin 4'üncü maddesinde Türk vatanının herhangi bir kısmının ihmal ve terk edilmesinin asla caiz olamayacağı ve Türk vatanının tamamının ayrılmaz bir bütün olduğu kararlaştırılmıştır.

Sivas Kongresi'nde Doğu Anadolu'nun savunmasının bütün Türkiye için genişletilmesinden başka ayrıca Türk askerinin hiç bulunmadığı Adana bölgesinde de savunma için yapılacak teşkiller ve kurulacak millî ordu hakkında kararlar alınmış ve bunun için esaslı bir nizamname hazırlanıp yayınlanmıştır.

Bu arada güney cephesinin güvenlik bakımından kolordulara bölünmesi kararlaştırılmış ve bunun gerekçesi aşağıdaki şekilde açıklanmıştır:

"Mütarekeden sonra Osmanlı hükûmetinin Adana vilayetiyle Antep, Maraş ve Urfa sancaklarını askerî kuvvetlerden boşaltmak gafletinde bulunmuş olmasından istifade edilerek bu bölgedeki Ermeniler İngiliz ve Fransız desteği altında bir varlık göstermek hevesiyle her türlü haksız ve hukuk dışı işlere girişmeye başladılar. Ermeniler, Türklere karşı akla gelmeyecek insanlık dışı hareketlerde bulunmaktaydılar. Önceleri çeşitli sebeplerle göç eden Ermenilerin (100.000 kişinin üstünde) bu bölgelere yeniden yerleştirilmek istenmesi ve bir Ermeni devleti kurmak çabaları bütün hızıyla devam etmekteydi. Buna karşılık işgal bölgesinde Fransızların ve İngilizlerin baskısı altında bulunan ve henüz bir cemaat teşkiline bağlanmamış ve kendi başlarına kalmış olan Türk varlığı hiçbir şey yapamamaktaydı. Yalnız olarak yapılan fedakârlıklarda ağır şekilde

---

[113] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 350, Göm: 108, Bel: 108 - 1.

cezalandırılmaktaydı. Millî bağımsızlık ve vatanın bütünlüğü bakımından Türk vatanında yaşayan bütün Müslüman halk, bir inanç etrafında birleştirilecekti. Mütarekenin imzalandığı 30 Ekim 1918'de bayrağımız altında kalan sınırlar içindeki vatan parçaları her türlü saldırı ve taarruza karşı sonuna kadar savunulacaktı. Sivas Kongresi'nde hakiki veçhesini alan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, geçici bir işgal bahanesiyle ana vatandan zorla koparılmak istenen parçasının işgali gibi kötü sonuçlara seyirci kalamaz. Bu bölgede gerek yabancı işgali ve istilalar ve gerekse perde arkasında uygulanmak istenen Ermenilik gayelerini derhâl durdurmak ve çoğunluğu teşkil eden Türk halkının haklarını koruyarak bu bölgedeki düşmanları kovmak ve işgalden kurtarmak amacıyla yer yer kurulmak istenen millî teşkillerin 13'üncü, 3'üncü, 2'nci ve 12'nci Kolordular bölgelerine bağlanması gerektir.[114]

Bu maksatla 11 Eylül 1919'da güvenlik bakımından bölge aşağıdaki gibi kolordulara bölünmüştür (Kroki - 6):

Birinci Bölge: Develi - Niğde - Ulukışla - Lamas Çayı (dâhil) hattı ile Bahçecik - Kozan - Osmaniye - İskenderun (dâhil) hattı arasındaki bölgedir. Bu bölge 20'nci Kolordu ile bölge içindeki Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerine verilmiştir. Bu bölgenin batısında 12'nci Kolordu bulunuyordu. 20'nci Kolordu, bölgedeki güvenlik işlerini Niğde'deki 11'inci Tümen ile sağlayacaktı.

İkinci Bölge: Birinci bölgenin doğu sınırı (hariç) ile Adıyaman - Samsat - Birecik (hariç) Antep - Kilis (dâhil) hattı arasındaki bölgedir. Bu bölge 3'üncü Kolordu ile bölge içinde bulunan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine verilmiştir. 3'üncü Kolordunun tümenleri Amasya ve Samsun bölgesinde bulunduğundan fiilen yardım yapılması mümkün değildi.

Üçüncü Bölge: İkinci bölgenin doğusunda İran sınırına kadar uzayan geniş arazi kısımları olup burası da 13'üncü Kolordu ile bölge içinde bulunan Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerine verilmiştir.

3'üncü Kolordu Sivas'ta bulunduğundan kolordunun kendi bölgesi oradan, 20'nci Kolordu bölgesi de Ankara'dan idare edilecekti.

Konya'da bulunan 12'nci Kolorduya da Lamas Çayı(Mersin hattında)'nın batısı verilmiştir. 12'nci Kolordu, Konya'da bulunan 41'inci Tümenin alaylarına emniyet, asayiş ve ikmal bakımından aşağıdaki bölgeleri vermiştir:

Karaman, Silifke, Anamur; Ermenek askerlik şubeleri ve bölgeleri Karaman'da bulunan 139'uncu Alaya; Konya, Bozkır, Akseki, Alanya, Şereflikoçhisar askerlik şubeleri ve bölgeleri Karaman'daki 131'inci Alaya; Sille, Beyşehir, Seydişehir, Antalya, Elmalı askerlik şubeleri ve bölgeleri de Konya'da bulunan 132'nci Alaya verilmiştir.

Kolorduların mevcudu çok az ve bunlara bağlı tümenler de Çukurova'ya çok uzak idi. Esasen İstanbul hükûmeti tarafından birliklerin

---

[114] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 350; Göm: 108; Belge: 108 - 1.

İtilaf kuvvetlerine silahla karşı koymamaları emredildiğinden, bu kolorduların kendi bölgeleri içinde yapacakları işler, millî teşkilleri takviye ve yardım etmekten daha ileri gidemiyordu.

Her kolordu kendisine verilen bölgeyi duruma uygun olarak ikinci derecede bölgelere bölecek ve her bölge için en yakın yerlerde birer teşkilat merkezi kuracaktı. Bu merkezler, teşkilata memur olacakların ikmal yeri, gönderilecek silah, cephane ve diğer malzemenin depo yeri ve muhabere merkezi olacaktı.[115]

Bir taraftan bu merkezlerin teşkili ile uğraşılırken diğer taraftan da o bölgenin durumu incelenerek hizmetlerin güvenle hazırlanması sağlanacaktı.

Bu teşkilat çok gizli tutulacak, teşkilatın muhafaza ve emniyeti bakımından emniyet kuvvetleri ve müfrezeler teşkil edilerek görevlendirilecekti.

Ayrıca halkta bozgunluk yaratmamak için özellikle Maraş ve Antep bölgelerine şu direktifler verildi:

"Göç yasaktır.

Arazi ve emlak ancak Türklere satılacaktır ve yabancılarla Hristiyanların araziye sahip olmalarına meydan verilmeyecektir.

Halk arasında gayet samimi bir birlik ve beraberlik kurulmasına çalışılacak, herkes birbirine millî amaçlar uğruna mal ve beden bakımından yardım etmekle görevli tutulacaktır.

Köyler ve nahiyelerde yardım sandıkları meydana getirilerek millet uğrunda çalışan personele ve ailelerine yardım yapılacaktır.

Türk olmayan unsurlar hakkında sıkı bir boykot tatbik olunarak alışveriş Türkler arasında yapılacaktır.

Jandarma, polis, orman, köy ve çarşı bekçiliği ve her türlü kurulda kolculuk gibi hizmetlerde Türklerin kullanılması sağlanacaktır. Bu kuvvet personelinin kesin olarak sıkı bir disiplin altında tutulması gerekir.

Teşkilat başkanlarının ve personelin güvenle çalışması için gerekli emniyet tedbirleri alınmalı ve kişisel güvenlikleri sağlanmalıdır. Bu cümleden olarak teşkilata karşı koyan nüfuzlu şahısların etkisiz bırakılmasına da çalışılacaktır.

Millî kurulların idaresi kesinlikle ordu subay ve astsubaylarının ve özellikle başkanlıkta büyük hizmete layık tecrübeli diğer vatanseverlerin eline verilmeli ve bu amaçla kolordu bölgelerinden seçilerek gönderilmelidir."

Bu esaslara göre Millî Ordu teşkilinde alınacak tedbirler için şu direktifler verilmiştir:

---

[115] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 350, Göm: 108, Belge: 108 - 1; Kutu: 275, Göm: 5, Belge: 5 - 1.

"Millî ordu teşkil edilecektir. Bu teşkiller ne kadar gizli kalırsa o kadar başarılı olur. Bunu da İslam cemaati teşkilleri şeklinde kurmak ve milleti İslam mabetleri etrafında birleştirerek hukukunun korunması amacına yönelik olarak dinî ve ruhani esaslarla kutsal bir şekilde vermek çok büyük başarı sağlar.

Bu esasa göre cami veya mescidi olan her köy ve mahalle, bir piyade takımı sayılarak bu takımın idaresi mescidin imam ve müezzini veya köyün hocası gibi din adamlarına veya bu sıfatı takınacak olan gönüllülere teslim edilecektir. Sayısı fazla olacak takımlara komutan tedariki mümkün olmazsa terhis edilmiş çavuş ve başçavuşlardan faydalanılır.

Her nahiye merkezi bir bölük ve her kaza merkezi (vilayet ve sancak merkezleri dâhil) bir tabur heyeti teşkil edecektir. Askerlik şubeleri başkanları tabur ve askerlik şubelerindeki subaylar da bölük komutanı olarak atanırlar.

Cami ve mescitlere veya buraya yakın gizli yerlere veyahut da kontrol altında olmayan askerlik şubesi depolarına gizlemek üzere kolordular şimdiden silahlarla cephane vesair gereken gereçleri göndererek hazırlığa başlamalıdırlar.

Millî ordunun iskeletini takım, bölük, tabur teşkilatı oluşturacaktır. Sonra genel bir plan gereğince bunların seferberliği kolaydır. Bu amaçla kolordular, bölgenin durumunu göz önünde tutarak bir yönetmelik hazırlamalıdırlar.

Gönüllü müfrezeler saldırıya uğrayan köy ve kasabaları savunamayacak kadar zayıfsa, heyetin karar ve askerlik şube başkanlarının emirleriyle bu köy ve kasabalardaki millî ordu takımları gizli bir suretle silah altına alınabilir.

Hükûmet ve bölge heyetlerinin ve askerî kurulların millî teşkillere üstün derecede yardımda bulunması başarı için şarttır."[116]

(2) Sivas Kongresi'nden Sonra Kuvayımilliye'nin Kurulması

Fransızların Adana, Maraş, Antep ve Urfa bölgelerini işgal etmeleri üzerine her tarafta yerli halkın teşebbüsü ile millî müfrezeler kurulmaya ve düşman kuvvetlerine baskınlar yapılmaya başlanmıştır:[117]

Sivas Kongresinden sonra Kuvayımilliye teşkilatı, Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve direktifleriyle de düzenli bir şekilde tamamlanmıştır. Bu kuvvetlerin başına komutan olarak subaylar atanmıştır.

Kozan'ın Fransızlar tarafından işgali üzerine, Kozan'dan kaçarak Kayseri sancağına bağlı Develi kazasına sığınan üç kişilik bir heyet, Sivas Kongresi sırasında memleketin savunulması için gereken direktifleri almak üzere Sivas'a gelmiştir. Heyet-i Temsiliye 30 Ekim 1919 günü akşam Sivas

[116] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 350, Göm: 108, Belge: 108 - 1; Kutu: 275, Göm: 5, Belge: 5 – 1.
[117] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 334, Göm: 131, Belge: 131 - 1.

Lisesi salonunda toplanarak, Adana durumuna ait kendilerinden bilgi almak üzere Kozan heyetini de davet etmiştir. Bu heyet; Kurtoğlu Hulusi, Dava Vekili Mustafa ve Halil Efendilerden ibaretti.

Heyet, Kozan sancağından başka yerlere dair bilgileri olmadığını ve fakat bütün Kozanlıların Fransız işgal kuvvetlerine karşı koymak istediklerini, silah ve cephanelerinin olmadığını, buna karşılık mal ve beden bakımından her türlü yardımdan çekinmeyeceklerini bildirmiştir. Ayrıca Kayseri sancağına bağlı Develi kazası bölgesinde bulunan Aydınlı aşiretinin çıkarabileceği 5000 kadar silahlı kuvvetten faydalanmanın mümkün olabileceğini de açıklamıştır. Kozan heyetinin bu açıklaması, kongrede memnunluk yaratmış ve bölgede teşkilat yapılması hakkında kararlar verilerek Topçu Binbaşı Kemal (Korgeneral DOĞAN), Kilikya Kuvayımilliye Komutanlığına atanmıştır. Piyade Yüzbaşı Osman Nuri (Tümgeneral TUFAN) de komutan muavinliğine getirilmiştir. Topçu Binbaşı Kemal, Kozanoğlu Doğan Bey ve Piyade Yüzbaşı Osman Nuri de Aydınlıoğlu Tufan Bey takma adı ile vazifeye başlamışlardır.

Bundan sonra Sivas'taki Heyet-i Temsiliye tarafından Yüzbaşı Salim, Kurtoğlu Yörük Salim Bey ve Üsteğmen Asaf, Kılıç Ali Bey[118] takma adlarıyla Maraş bölgesi Kuvayımilliye teşkilatına memur edilmişlerdir. Aslında bir piyade subayı olan ve Millî Mücadele'nin başında Kayseri Jandarma Taburuna atanan; fakat millî faaliyetlerde bulunduğundan dolayı şube emrine alınan Edirneli Yüzbaşı Ratıp Tekelioğlu, Sinan Bey takma adıyla Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal ile yaptığı telgraf muhaberesinde Adana bölgesi Kuvayımilliye Komutanlığına atanmış ve görevi kendisine bildirilmiştir. Kozan sancağında da Jandarma Komutanı Yüzbaşı Ali Rıza çalışıyordu. Bir süre sonra Yüzbaşı Ali Rıza, Fransızların kuşkulanması üzerine Urfa'ya atandırılmıştır.

Daha batıda Silifke havalisinde de Emin Arslan Bey Kuvayımilliye teşkilatına memur edilmiştir.

Bu suretle Maraş'tan Silifke'ye kadar olan bölgede Kuvayımilliye kuruluşu tamamlanmıştır.

Tekelioğlu Sinan Bey'in bu göreve atanması dolayısıyla bölge ikiye ayrılmıştır:

Doğu bölgesi:

Zamantı Çayı - Tümlükale - Yumurtalık hattı (dâhil) ile Göksun - Andirin - Kaypak hattı (dâhil) arası.

Bu bölgenin komutanlığına Aydınoğlu Tufan Bey memur edilmiştir.

Batı bölgesi:

Zamantı çayı - Tümlükale - Yumurtalık hattı (hariç) ile Maden (Bereketli) - Pozantı - Tarsus hattı (dâhil) arası.

---

[118] Der. Hulusi Turgut; Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları..., s. 83.

Bu bölgenin komutanlığına da Tekelioğlu Sinan Bey memur edilmiştir. Bütün Adana bölgesi Kuvayımilliye Komutanlığına da Kozanoğlu Doğan Bey atanmıştır.

Adana bölgesinin batısında Silifke ve Mersin bölgesi bulunuyordu. Ayrıca Antep ve Maraş'ta Kuvayımilliye teşkilatı kendi bölgelerinde ileri gelenler tarafından düzenlenmekte ve verilen talimata göre gelişmekteydi. Islahiye, Kilis, Osmaniye ve İskenderun bölgesinde de düzenli Kuvayımilliye teşkilatı kurulmaya başlamıştı. Buralarda Yüzbaşı Kâmil (Polat Bey) ve Üsteğmen Kilisli Yusuf Rıza (Arslan Bey) çalışıyordu.

Sivas Kongresi'nde hazırlanan yönetmelikten başka Kuvayımilliye, Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin, asker ve sivil idarecilerin birbirleriyle olan ilişkileri düzenlenmiştir.

Sivas'ta yapılan kongreden sonra 20'nci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa Kayseri'ye gelerek Doğan, Tufan ve Sinan beylerle görüşmüş ve bunlara gerekli talimatı vermiştir.

(3) Toroslar Bölgesinde Kuvayımilliye'nin Kurulması

Fransızlar işgal ettikleri Adana bölgesinde karşı koyacak askerî birlik olmadığından istedikleri gibi hareket ediyorlardı. Adana genel meclisi üyesi olup Fransızlar tarafından görevden alınan Kozanlı Hasan Bey'in ifadesine göre Kozan bucağının merkezi olan Sur kasabasında Fransız işgal memurları tarafından 36 kişi hapsedilerek işkenceye maruz kalmış, 10.200 adet evrak tahrip edilmiş ve Fransızlar 800 madeni lira talep etmişlerdir.[119] Fransızlar bu ve buna benzer keyfî uygulamalara daha sonraki tarihlerde de devam etmişlerdir. Adana'daki durumu tetkik etmek üzere buraya gönderilen Yüzbaşı Vahi Efendi'nin Adana Valisi Celal Bey'den aldığı bilgiye göre Fransızlar milletvekili seçimlerini çeşitli bahanelerle engellemişler ve haberleşmeye sansür koymuşlardır.[120]

Adana'da Fransız yöneticisinin tercümanı Kemal, Evkaf Müdürü Şefik ve polis Cemal Efendiler bir Ermeni tarafından katledilmişlerdir.[121]

Bu ve buna benzer keyfî uygulamalarla topraklarımıza haksız olarak yerleşen yabancı kuvvetlere karşı silahla karşı koymak için çalışmalara başlanmıştır.

Tekelioğlu Sinan Bey (Paşa) mütarekeden beri Kayseri'de millî hareketlerin uyanmasında hizmet etmiş ve bu hareketlerin başlaması için çalışmaya geçmiştir.

Kayseri o zaman silahla hükûmete karşı koyan ve Türk halkına saldıran Ermeni azınlığının bulunduğu Saimbeyli, Zeytin ve Şar bölgelerine en yakın önemli bir merkezdi. Her yerde olduğu gibi bu bölgede de bir kısım

---

[119] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 25, Göm: 1, Belge: 1 - 3.

[120] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kutu: 274, Göm: 133, Belge: 133 - 1, 133 - 2.

[121] Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi; Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., C. III, Ankara 1997, s. 63.

halk, İstanbul hükûmetini tutmakta ve bir kısmı da Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın direktiflerine göre vatanın kurtarılması için mücadele isteğini beslemekte idi. Tekelioğlu Sinan Bey de bunlar arasındaydı. Osmanlı hükûmetine taraftar ve millî hareketlere karşı olanlar Sinan Bey ile mücadeleye başlamışlardır. Sinan Bey de durumu Sivas'ta Heyet-i Temsiliye başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiş ve Kayseri'ye bir soruşturma heyeti gönderilmesini istemiştir. Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın 2 Kasım 1919'da yazdığı cevapta: "Kutsal millî emellere sarf edilen yüksek hizmetinize teşekkür ederim. Şu sırada oraya bir heyetin gönderilmesine imkân yoktur. Millî teşkilatın bütün köylere varıncaya kadar genişletilmesi fevkalade önemli olduğundan memleketin selameti bakımından bu hizmetinizin devamını temenni ederim. Vatansever hizmetleri geçen Kâtipzade Nuh Naci, Erciyas gazetesi sahibi Ahmet Hilmi Beylere selam ve hürmetlerimin ulaştırılmasını ve başarınızın devamını temenni ederim." deniyordu.

Bu mektuptan sonra çalışma hızını artıran Tekelioğlu Sinan Bey, teşkilatı genişletmeye devam etmiş ve kendisi Kayseri'de Redd-i İlhak Cemiyetini kurmuştur. Bu Cemiyetin başkanlığını üzerine almıştır. Bu faaliyetlerinden ötürü Sivas'ta Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal, kendisini Adana bölgesinde Kuvayımilliye'nin kurulmasına memur etmiştir.

Tekelioğlu Sinan Bey'in Toroslar'daki Faaliyeti:

Sinan Paşa adı ile çağrılan Sinan Bey, Kayseri Numune İlkokulu öğretmeni yedek subaylardan Kemal'le işe başlamış ve Niğde'ye hareket etmiştir. Burada Süleyman adında bir yedek subay da kendisine katılmıştır. Kozan Belediye Başkanı Sehlikzade Hasan Efendi de beraberlerindeydi. Kıyafet değiştiren bu dört arkadaş kasaba ve köylere giderek halkın Kuvayımilliye teşkilatına girmesi için çalışmalarda bulunmuşlardır. Adana'nın Kamışlı bucağı ve Hamidiye köyü halkı ile jandarma erlerinin yardımlarını görmüşler ve peşlerine düşen Fransız müfrezelerinin taarruzlarından korunmuşlardır.

Niğde'ye varıldığı zaman 11'inci Tümenden bir miktar piyade cephanesi temin edilmiş ve 100 kişilik bir kuvvet toplanarak 22/23 Mart 1920'de Niğde'den Maden'e gelinmiştir. İstihkâm Üsteğmen Mustafa, Teğmen Cemal (Albay EFE) de Tekelioğlu Sinan Bey'in emrine verilmiştir. Adana dolaylarında bulunan 20 kişilik atlı kuvvet de bu müfrezeye katılmıştır. Müfrezeler Adana bölgesinde Fransızlarla vuruşmak üzere daha güneye gönderilmişlerdir. 25 Mart 1920 günü öğle zamanı Adana vilayeti sınırı içine girilmiştir. Her tarafta müfrezeler teşkil ediliyordu. Bu arada yedek Teğmen Besim de bir atlı müfreze teşkil ederek Kuvayımilliye'ye katılmıştır. Müfrezeyi Cevizli'de bulunan jandarma karakolu, emir almadığını ileri sürerek köye sokmak istememişse de piyadelerle takviye edilen atlı müfreze karşısında teslim olmak zorunda kalmıştır. Süvari müfrezesi daha sonra Fındıklı ve birkaç karakolu aynı şekilde ele geçirmiştir. Bu şekilde Kamışlı nahiyesine bağlı olan bu karakol ve Kamışlı nahiyesi Sinan Bey'in emrine girmiştir. O zaman idari teşkilat Osmanlı hükûmetinden emir almakta idi. Bu sebeple

birçok memur Osmanlı Hükûmetine bağlı ve millî teşkilattan çekinen bir durum takınmıştır.

Millî kuvvetler 31 Mart 1920 günü halkın ve jandarmanın sevinç gösterileri arasında Karaisalı kazasına gelmiştir. Fransızlar ancak demir yolu boyunu işgal etmiş ve Pozantı'ya kadar ilerlemişti. Demir yolu dışında hemen hemen kuvvetleri yok gibiydi.

Tekelioğlu Sinan Bey, halka bir bildiri yayınlayarak mahalli hükûmetin büyük arzu ve güvenle vatan savunmasına yardım etmesi ve halkın silahlanarak düşmanla dövüşmeye koşmasını istemiştir.

Tekelioğlu Sinan Bey; Kamışlı'dan Sofulu köyüne, oradan da Karsantı bucağına gelmiştir. Karsantı'da çarpışılarak burası da millî kuvvetlerin eline geçmiş ve itaate mecbur edilmiştir. Nahiye müdürü değiştirilerek millî kuvvetlere eğilimli Gediroğlu Ali Ağa nahiye müdürlüğüne, Yusuf Çavuş da Kuvayımilliye Komutanlığına atanmıştır. Çok sayıda silahlı ve silahsız er toplanmıştır. Köpekli köyünden 12 kişilik silahlı bir Rum çetesi yok edilmiştir.

(4) Silifke, Mersin Bölgesinde Kuvayımilliye'nin Kurulması

Pozantı - Mersin (hariç) hattının batısında ve Silifke bölgesinde, Silifke Askerlik Şubesi Başkanı Binbaşı Emin (Emin Arslan) millî teşkilata memur edilmiştir. Binbaşı Emin, Sinan Bey'e verilen bölgenin batısında Kuvayımilliye komutanı olmuştur. Kendisi çok kısa bir zamanda teşkilatı tamamlayarak bölgedeki Ermeni çetelerinin faaliyetlerine engel olmuş ve Fransızların Mersin batısına geçmelerini de önlemiştir. Fransızlar bu çalışmaları aksatmak için gerekli tedbirleri almak istemişlerdir. 3 Şubat 1920 günü Fransız Fevkalade Komiserliği, Osmanlı Hariciye Nezaretine yazdığı bir yazıda: "Mut'ta 500 kişilik bir ordu birliği idaresinde eşkıya çetelerinin toplanmakta olduğu ve köylere silah ve cephane dağıtıldığı, bu durum dolayısıyla bölgede güvenliğin bozuk olduğu ve bunların başında subayların da bulunduğu bildirilerek bu gibi hareketlere son verilmesi ve bölgede güvenliğin sağlanması" istenmiştir. Bu yazı Osmanlı Sadaret makamından Harbiye Nezaretine yazılmış ve bilgi istenmişti. Bu hususta verilen cevap şöyleydi (özet): "Civarda silahlanan Ermeni çetelerinin Mağara nahiyesine gelmesi dolayısıyla bölgedeki silahlı Türk halkının, Ermeni çetelerini bir olay çıkarmadan kovduklarını ve bu durumdan korkan Mağara'daki Ermeni halkının şikâyeti üzerine durumun nahiye müdürlüğünden Silifke mutasarrıflığına bildirilmiş olduğu ve bundan başka bir olay olmadığı anlaşılmıştır." Hakikatte Emin Arslan Bey komutasındaki 500 kişilik Kuvayımilliye, bu bölgedeki Ermeni çetelerinin faaliyetlerine son vermişti.

Silifke'de güvenliği sağlayan Emin Arslan Bey, Mersin bölgesine geçmiştir.

Fransızlar, Mersin şehrini ve iskelesini güven altında bulundurmak amacıyla civarda kıyı başı olarak geniş bir bölgeyi ellerinde bulunduruyorlardı. Millî kuvvetlerin taarruzları yüzünden bu kıyıbaşı hattı bazı köyler ve tepeler kısa zamanda el değiştirmekle beraber genel olarak

Gödebes - Yalınayak - Kocavilayet - Mezit'ten gelmekteydi. Bu suretle Fransızlar, Mersin iskelesi vasıtasıyla Adana bölgesinde bulunan kuvvetlerini sürekli olarak ve her bakımdan ikmal etmekteydiler. Fransızların burada takviyeli bir alayından fazla kuvvetleri vardı. Bu bölgede Kuvayımilliye Komutanı olan Emin Arslan Bey, 1/2 Nisan 1920 gecesi Fransızların kıyıbaşı olarak ellerinde bulundurduğu bölgelere baskınlar yaparak Tarsus'la bağlantıyı kesmiş ve Mersin kuşatılmıştır.

Sonraki günlerde Fransızlar kuvvetli topçu ateşlerinin desteği altında bir tabur kadar kuvvetle taarruz ederek bir çıkış hareketine girişmişlerse de başarı elde edememişlerdir. Bunun üzerine Emin Arslan Bey, Mersin'deki Fransız kuvvetleri komutanlığına ve Mersin'in Hristiyan azınlığına teslim olmaları hakkında bir bildiri yayınlamış ve "Mersin'in 10.000 kişilik bir kuvvetle kuşatıldığını ve er geç Türklerin eline geçeceğini, Mersin'deki Hristiyan halkının güvenliğinin sağlanacağını" vadetmiştir.

Bir süre sonra Fransızların Mersin açıklarına getirdikleri harp gemileri ile Kuvayımilliye'nin bulunduğu köyler ve bölgeler devamlı olarak bombardıman edilmiş ve Mersin'deki kuvvetleri Fransız birlikleriyle takviye edilerek bu kuşatmanın başarı ile sonuçlanmasına engel olunmuştur. Mersin kuşatması, Kuvayımilliye'nin bu bölgedeki ilk önemli muharebesi olmuştur.

(5) Osmaniye Bölgesinde Kuvayımilliye'nin Teşkili

Cebelibereket sancağının merkezi olan Osmaniye kasabası da Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Fransızlar her yerde olduğu gibi Ermenilerin de teşviki ile hükûmet işlerine devamlı olarak müdahale etmişler ve Türk halkına zulüm ve işkence yapmışlardır. Bu haksız işgal ve kötülükler Osmaniye'de Kuvayımilliye teşkilatı çalışmalarına hız verdirmiştir. Fransız işgalini protesto etmek amacıyla 28 Mayıs 1919'da cami meydanında toplanan halka, Fransızlar haksız ve sebepsiz olarak ateş açmışlardır. Neye uğradığını anlayamayan halk, heyecan ve telaş içinde sağa sola dağılmaya başlamıştır. Kadınlar, çocuklar ve ihtiyarlar kaçamayarak perişan bir hâlde kalmışlardır. Bu insanlığa sığmayan davranış karşısında cami yanındaki okulu siper yapan Hacı Ali oğlu Gâvur Ali, Hoca Mehmet Efendi ve bir arkadaşı daha Fransızlara ateşkesle karşı koymak zorunda kalmışlardır. Türklerin karşılık vermesi üzerine biraz duraklama geçiren Fransızların ateşi hafifleyince ortada kalan çoluk çocuk da canlarını kurtarmayı başarmışlardır. Bu sırada Osmaniye'nin güneyinde Ağyar'daki Hasan Paşa Müfrezesi de Osmaniye civarına gelmiş ve Fransızların saldırılarını duyar duymaz taarruza başlamıştır. Bu durum karşısında geri çekilen Fransızlar birkaç Ermeninin evine sığınmak zorunda kalmışlardır. Fakat bir taraftan da Nordanfilt[122] ateşiyle Osmaniye camisinin minaresini tahrip etmişlerdir.

Her yerde olduğu gibi vatanın düşmandan kurtarılması için Osmaniye, Haruniye, Yarpuz, Bahçe, Islahiye bölgelerinde de Kuvayımilliye teşkil edilmiş ve gittikçe kuvvetlenmiştir.

---

[122] Birkaç döner namlulu küçük çaplı top.

Osmaniye sancağında birçok yerde Kuvayımilliye teşkilatı kurulmuştur. Kasaba merkezinde halk tarafından 25, 50 mevcutlu beş Kuvayımilliye müfrezesi teşkil edilmiştir. Bunlar Karayığınlı, Nuri Efe, Yeşiloğlu, Taşçı Bekir ve Süleyman Ağa müfrezeleriydi.

Kasaba dışında ve sancak bölgesinde Islahiye, Bahçe, Haruniye, Yarpuz, Yanıkkışla, Çardak, Tiyet, İkiz, Kefruz, Köserli, Kerhanköprüsü, Muhacir, Tatarlı, Andrin, İnceali, İsmail, Alihan ve Ceyhan adında birçok Kuvayımilliye müfrezesi kurulmuştur. Bunların birkaç tanesi bir araya gelip bir grup teşkil etmiş ve mevcutları 25 - 100 kişi arasında değişmiştir.

Ceyhan Kaymakamı İbrahim Hakkı Bey de bütün Ceyhan Kuvayımilliye'sine komutanlık etmiştir.

Osmaniye Kuvayımilliye'sine kadınlar da katılmışlardır. Bu arada Yanıkkışla ve Karayeğin köyleri halkından kurulan ve Kırmızı Müfreze denilen Kuvayımilliye bölüğüne Rahime adında 25 yaşlarında genç bir kadın da savaşçı olarak katılmıştır. Osmaniye'nin Raziyeler köyünden Kösenin kızı diye çağrılan bu kadın tüfeği ile daima bölüğün önünden yürümüş ve bütün muharebelere katılmıştır. Bu cesur ve kahraman Türk kadını onbaşılık rütbesine yükseltilmiştir. Kahraman Rahime Onbaşı 5 Ağustos 1920'de Osmaniye'de yapılan muharebede göğsünden vurularak şehit olmuştur.[123]

(6) Haruniye Bölgesinde Yapılan Millî Mücadele Hareketleri, Haruniye ve Bahçe Bölgesinin Fransızlardan Temizlenmesi

Haruniye'de Kuvayımilliye 4 Mart 1920'de kurulmuştur. Burası Fransızların elinde bulunuyordu. Fransızların iki batarya ile iki tabur kuvveti vardı.

300 kadar mevcudu olan Haruniye Kuvayımilliye'si kasabanın dışında zaman zaman Fransızlara baskınlar yapmıştır. Bundan ötürü güç duruma düşen ve kayıplar veren Fransız kuvvetleri, Haruniye'nin güneyine, demir yolu boyuna, çekilmek zorunda kalmışlardır.

7 Mart 1920'de 150 kişilik bir Ermeni kuvveti, Haruniye'nin 4 km kuzeyinde Gökçayır bölgesine gelerek Sabunsuyu kuzeyindeki Kuvayımilliye'yi yok etmek istemiştir. Onların bu gelişini daha önceden haber alan Kuvayımilliye'nin taarruzu üzerine iki saat kadar süren çarpışmadan sonra Ermeniler 15 ölü bırakarak kaçmışlardır. Bahçe'den gönderilen 25 kişilik Ermeni takviye kuvveti de yolda pusuya düşürülerek yok edilmiştir.

15 Martta Fransız yiyecek koluna, Haruniye bölgesinde yapılan baskında kayıplar verdirilerek Fransızlar dağınık bir hâlde kaçmak zorunda bırakılmıştır.

---

[123] Ferhat Uyanıker; "Millî Mücadele'de Türk Kadını", (basılmamış daktilo metni - Gnkur. ATASE. Bşk.lığı Kütüphanesi) İstanbul 2007, s. 114 – 116. A. Neş'et Dinçer; Rahime Onbaşı, Hançer Matbaası, Osmaniye 1983, s. 17, 18. Zeki Sarıhan; Kurtuluş Savaşı Günlüğü, TTK. Yay., C. III, Ankara 1995, s. 106.

27 Mart 1920'de Yörük Selim Bey Maraş Kuvayımilliye'si, birkaç yüz kişiyi bulan kuvveti ve iki ağır makineli tüfek ile Haruniye bölgesine gelerek emir ve komutayı ele almıştır. Bu suretle Haruniye Kuvayımilliye'si oldukça kuvvetlenmiştir. Yörük Selim Bey; buradaki Fransızlara baskınlar yapmış, bu çarpışmada da Fransızlara çok kayıp verdirilmiştir. Yörük Selim Bey'le gelen Yıldırım Bölüğünün komutanı Yüzbaşı Abdullah çarpışmada en önde hücum ederken şehit olmuştur.[124]

Fransızlardan alınan silah, malzeme ve cephane ile Kuvayımilliye gittikçe kuvvetleniyordu.

Kuvayımilliye müfrezeleri devamlı olarak demir yolunu ve özellikle köprüleri tahrip ederek Antep ve Adana bölgeleri arasındaki bağlantıyı kesmişlerdir. 15 Mayıs 1920'de Yarbaşı ile Bahçe arasında ve Yarbaşı'na üç km mesafede Kokarpınar köyünün güneyinde 8'inci ve 9'uncu Tümenler arasındaki köprü tahrip edilmiştir. Demir yolunu korumakla görevli ve içinde 150 kadar er olan bir Fransız zırhlı treni aynı anda bu bölgeden geçmekte iken sökülen vidalar nedeniyle yıkılan köprüde suyun üzerine devrilmiştir. Esasen civarda pusuda bulunan millî kuvvetlerin baskın tarzında ateşleriyle Fransızlar yok edilmiştir. Ancak sekiz er kurtulmuş ve esir alınmıştır. Bu çarpışmayı haber alan Fransızlar, Mamure'den 300 kişilik bir kuvvetle akşama doğru çarpışma bölgesine yetişmiştir. Ertesi gün yapılan çarpışmalarda Fransızlar bir topçu bataryasının desteğine rağmen çok kayıp vererek Yarbaşı'na çekilmek zorunda kalmışlar, buradan da trenle Mamure'ye dönmüşlerdir. Bu çatışmada da 25 Fransız eri esir ve çok sayıda ağır makineli tüfek, silah ve cephane ele geçirilmiştir. Fransız ölüleri arasında bir binbaşının da cesedine rastlanmıştır. Muharebelerde Mamure ile Bahçe arasında hiçbir lokomotif kalmadığından Fransızların bu bölgede gidiş gelişleri bir süre için duraklamıştır.[125]

Adana Cephesi'nde yapılan 20 günlük mütarekeden sonra Fransızların Kayabaşı'ndaki kuvvetleri tekrar sarılmıştır. Bu durum karşısında Fransızlar yeniden takviye birlikleri göndermişlerdir. Bunlarla yapılan çarpışmalarda çok kayıp verdirilmiş ve birçok gereç ele geçirilmiştir. Bu sırada 500 mevcutlu bir kuvvetle Yarbaşı'na gelen Yörük Selim Bey, önceden kurulmuş olan çemberi kuvvetlendirmiş olmasına rağmen Fransızlar bir çıkış hareketi yaparak önce Mamure'ye burada da tutunamayacaklarını anlayınca Osmaniye'ye kadar çekilmişlerdir.

Bu suretle Bahçe ile Osmaniye arasında hiçbir Fransız askeri kalmamıştır. Son çarpışmalar üç gün sürmüş ve Fransızlar çok sayıda ölü ve yaralı vermişlerdir. Muharebelerde geri çekilebilen Fransız kuvvetleri demir

---

[124] Çelik; s. 209.

[125] Paul Du Vêou; La passion de la Cilicie 1919 - 1922, (Çev.: Reşat Göğen, Kilikya Facialarıadıyla basılmamış daktilo metni - Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşiv Kütüphanesi), Paris 1937, s. 302, 306. Çelik; s. 210.

yolunun iki tarafındaki yeni yetişmiş ve henüz biçilmemiş buğday ve arpa ürünlerini tamamen yakmışlardır.

Haruniye bölgesinde bütün Kuvayımilliye'yi emrine alan Yörük Selim Bey'in Osmaniye'ye gelmesine ve yedi gün süren çarpışmaya rağmen Fransızlar Osmaniye'den tamamen atılamamıştır. Birkaç gün sonra da Yörük Selim Bey Islahiye Cephesi'ne gönderilmiştir. Haruniye'de yalnız yerli millî kuvvetler kalmıştır.

(7) Maraş'ta Kuvayımilliye'nin Kurulması

Maraş'taki Fransız birlikleri takviye ediliyordu. Bu arada bir bölükten fazla Cezayirli askerle bir batarya da topçu gelmişti.

Fransızlar işgal ettikleri yerleri ve binaları berkitmiş; kışla, depo ve kâgir binaların etrafını hendeklerle ve tel örgü engelleriyle çevirmişlerdir. Ayrıca bir de uçak iniş pisti hazırlanmaya başlanmıştır.

Fransız birliklerindeki Ermenilerle yerli Ermeniler, Türklere karşı hareket etmekte ve camilerde namaz kılanları toplu bir hâlde bombalamak için fırsat kollamakta idiler.

Ermeni alayına bağlı askerlerden başka Maraşlı Ermeni gençlerin birçoğu da Fransız ordusuna katılmışlardır. Bunlar kışla meydanında devamlı eğitim görmekte ve askerlik bilgilerini artırmakta idiler.

Maraşlılar bu olaylar karşısında vatanlarının kurtarılması için harekete geçmenin zamanı geldiğini ve bu amaçla esaslı teşkilat yapmak gerektiğini kavramışlardır. Bir taraftan kendi aralarında teşkilatlanırken diğer taraftan da durumu Heyet-i Temsiliye başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya bildirerek gerekli direktifleri almaya başlamışlardır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, 21 Ekim 1919'da gönderdiği bir telgrafta Maraş'ta asker alımının hızlandırılmasını istemiştir. Fakat beklenen direktiflerin gelmesi gecikiyor, bazen de hiç cevap gelmediği oluyordu. Çünkü Fransızlar telgraf ve posta işlerine sansür koymuşlardır. Buna rağmen vatansever telgraf ve posta memurları Heyet-i Temsiliye başkanı ile olan haberleşmelerin bir kısmını sansürden kaçırarak gizlice ve son derece beceriklilik ve fedakârlıkla yerlerine ulaştırmaktan çekinmemişlerdir.

27 Kasım 1919'da cereyan eden bayrak olayından iki gün sonra gece yarısı Veziroğlu Mehmet'in evinde toplantı yapan Maraş yurtseverleri Maraş'ın kurtarılması hazırlıklarını geliştirmek için ilk kez sekiz kişilik bir heyet seçilmesine karar vermişlerdir.[126] Kurul üyeleri ayrı ayrı: "Milletin ve vatanın selameti uğrunda canımı feda edeceğime ve meşru millî teşkilatımıza karşı hainlik edenlerin velev öz kardeşlerimiz dahi olsa idamına ve sır saklayacağıma Vallahi ve Billahi" şeklinde yemin etmişlerdir.

Bu kurul, toplantılar yapıyor ve kararlar alıyordu. Heyet zamanla genişlemiş ve mevcudu 35'e kadar yükselmiştir.

---

[126] Bağdatlıoğlu; s. 61.

İkinci toplantıda geçici bir yönetmelik hazırlanarak çoğaltılmıştır. Bundan sonra Heyet-i Merkeziye'den gelen yönetmelik ile bildiri de tedarik edilerek faaliyete başlanmıştır.

Diğer taraftan Maraş'ın Şekerli ve Hatuniye semtinde de başka bir heyet faaliyete geçmiştir. Bu çalışmaların Fransızlar tarafından anlaşılmaması için geniş teşkilat yapmak tehlikeli göründüğünden, Maraşlılar semt semt harekete geçmişlerdir. Önceleri birbirlerinin bu çalışmalarından haberleri olmamıştır.[127]

Yaptıkları toplantılar sonunda şehir: Bayazıtlı, Rastebaiye, Kayabaşı, Divanlı, Ademli, Şekerli, Hatuniye, Ekmekçi ve Dereiçi adlarında dokuz semte bölünmüş ve her biri için birer şube heyeti teşkil edilmiştir. Ayrıca şube heyeti başkanlarından ibaret 10 kişilik bir de merkez heyeti kurulmuştur. Bu teşkilat, kazalara ve Antep'e bildirilerek buna göre teşkilat yapılması öğüdü verilmiştir. Heyetin merkezi Ulucami Medresesi idi. Bu suretle Maraş'ta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur (29 Kasım 1919). Köylere ayrı ayrı adamlar gönderilerek oralarda da teşkilat kurma çalışmaları yürütülmüştür.[128]

Maraş ve dolaylarında merkez teşkilatına bağlı olmak üzere yeteri kadar şube kurulacak ve bu şube teşkilatı bölgelerinde ne kadar halk varsa davet edilecekti.

Teşkil edilen kurullar bölgede mevcut silah ve cephane ile silah kullanabilecek erlerin kayıtlarını düzenlemiştir.

Hazırlanan bu kayıtlar gereğince sayılara göre gruplar oluşturulmuş ve her gruba komutan olarak bir çavuş ve iki onbaşı atanmıştır. Bunlar, askerlikte aynı rütbeyi almış değerli ve yeterli olanlardan seçilmiştir. Çavuşlar grup komutanı, onbaşılar da komutan yardımcısı idiler. Her dört grup birleştirilerek gruplar komutanlığı teşkil edilmiştir. Bunlar da yedek subay veya söz geçirebilen kimselerden seçilmiştir.

Gerektiğinde silahsız halk, evlerine çekilerek Müdafaa-i Hukuk merkezlerinden alacakları emirleri bekleyecekti.

Şubeler ve gruplar arasında tam bir anlaşma sağlanmıştır. Birbirleriyle bağlantı için yollar ve ulaşım araçları konusunda ellerine krokiler verilmiştir.

Silahlı mücahitler "silah başına" emrini aldığı zaman bunu eksiksiz olarak ve büyük bir dikkat ile yapmak zorundaydı. Teşkilat tamamlanınca Heyet-i Merkeziye, hükûmete başvurarak vatanın kurtarılması için her türlü mücadeleye hazır olduğunu bildirmiştir.

Sancak merkezlerinde merkez heyeti, ilçe merkezlerinde de bir şube veya bölge heyeti teşkil edilmiştir. İlçe merkezinde bir başkan ve beş üyeden ibaret bir kurul yer almıştır.

---

127 Bağdatlıoğlu; s. 62.
128 A.g.e.; s. 65.

Genel olarak köylerde ve özellikle büyük köylerde bu teşkilat tamamlanmış, bir başkan ile iki üyeli bir Müdafaa-i Hukuk kurulu teşkil edilmiştir.

Bu teşkilat; mahalli idare gelirleri ve daha çok halkın yaptığı özel yardımlarla besleniyor, ihtiyaçları tamamlanıyor ve faaliyetlerinin devamı sağlanıyordu.

Maraş da Kurtuluş Savaşı'nda diğer bölgeler ve şehirlerdeki halk gibi Kuvayımilliye'yi kendi bünyesinde teşkil etmiştir. Diğer yerlerde olduğu gibi burada da askerî yardım yapılması, hükûmetin içinde bulunduğu siyasi durumdan ötürü mümkün olamıyordu. Esasen terhis edilmiş ve memleketin muhtelif yerlerine dağılmış, mevcutları ve birlikleri azalmış olan bölgedeki askerî birlikler hangi olaya yardım edeceğini kestiremez bir hâle gelmişti. Bunu yapmak istemesine rağmen elinde yeterli kuvvet ve malzemesi de yoktu.

3'üncü Kolordunun 24 Aralık 1919 gün ve 1478 sayılı şifresinde bu durum şöyle açıklanmıştır:

"Fransızların Maraş, Antep ve Urfa sancaklarındaki kuvvetlerini azar azar artırarak işgali olup bittiye getirmeye çalıştıkları anlaşılıyor. Barışın arifesinde bahsedilen bölgede yıkılmaz ve sarsılmaz bir millî varlık görüldüğü takdirde, bir silahlı ayaklanma karşısında, milletlerine karşı bir sorumluluk yüklenmemesi için bazı iktisadi imtiyazlar ve saire ile yetinmek istemeleri hatıra gelebilir. Kolorduca bu bölgedeki teşkilatın kuvvetlenmesine çalışmakla beraber bu işi idare edebilmek için fedakâr ve çalışkan komutan ve subaylara lüzum görülmektedir. 5'inci ve 15'inci Tümenler böyle kudretli ve hizmete hevesli birer astsubay ve ikişer subayı izinle bu bölgeye geçici olarak gönderecek ve adlarını bildireceklerdir."

Görülüyor ki Kolordu ancak subay vererek gerekli yardımı yapabilecek durumdaydı. Gerçekte Kolordunun alayları Sivas, Amasya, Tokat, Samsun, Kavak ve Havza'da bulunmakta ve bu alaylar da Pontus çetelerine karşı güvenliği sağlamaya çalışmakta idiler.

Mustafa Kemal Paşa diğer taraftan 25 Ocak 1920 tarihinde 3, 13, 15, 20, 10, 14 ve 12'nci Tümenlerle Balıkesir'de Kâzım Bey ve Nazilli'de Refet Bey'e gönderdiği telgrafta, bu bölgede karşı hareketin gecikmesinin bölgenin geleceği açısından ileride tehlikeler doğurabileceğini bildirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa gönderdiği telgrafta Maraş müsademesinin sonuçları hakkında henüz bir bilgi alınamadığını; ancak Fransızların kuvvet takviyesi alarak olayları kanlı bir şekilde bastırmalarının ve halkın parça parça ezilmesinin muhtemel olduğunu bildirmiş ve buna engel olunması için her yerde millî müfrezelerle bir karşı hareket başlatmanın zorunluluğundan bahsetmiştir. Ancak bu hareketin Aydın'da olduğu gibi kademe kademe bir cephe hâline geçmesi uzak olsa da işgal bölgesi dâhilinde sessiz kalmanın uygun olmayacağı ve hareketin tehir edilmesinin mümkün görülmediğini

belirtmiştir. Barış konferansında da geçici olarak işgal edilen bölgelerin tekrar geri alınmasının mümkün olmayacağını ve bu durumun Adana bölgesinde de fiilen görünmesinin icap ettiğini; bu nedenle Fransız işgali altında bulunan yerlerde işgale karşı teşebbüslere başlanmasının gerekli olduğunu bildirmiştir.[129]

(8) Antep'te Kuvayımilliye'nin Teşkili

Antep'te de vatan parçasının savunulması için çalışmaya ve teşkilatlanmaya karar verilmiş ve durum sık sık Heyet-i Temsiliye başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmiştir.

Önce Cemiyet-i İslamiye adı altında bir cemiyet kurulmuştur. Bu teşkilat, Heyet-i Temsiliye başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın direktifinden sonra Kuvayımilliye'yi kuracak olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını almıştır.

(9) Urfa'da Kuvayımilliye'nin Kuruluşu

Yüzbaşı Ali Saip, mutasarrıf ve Urfa ileri gelenlerinden bazı kimselerle anlaşarak 29 Aralık 1919'da Urfa'da Kuvayımilliye teşkilatını kurmuştur.

Bundan sonra, aşiret reislerine mektuplar gönderilmiş ve aşiret reislerinin hepsinden olumlu yanıtlar alınmıştır. Özellikle Aneze Aşireti reisi Hacim, emre hazır olduğunu ve bütün kuvvetiyle bu kutsal amaç için çarpışacağını bildirmiştir.

Bu hazırlıklar için Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile temasa geçirilerek gelişmeler bildirilmiştir.[130]

Urfa'da millî kurtuluş hazırlıkları şöyle tasarlanmıştır:

Urfa bölgesi kamuoyunun, Kurtuluş Savaşı için tek düşünce hâlinde hazırlanması

Esas direnme kuvvetini teşkil eden aşiret reisleriyle gerekli anlaşmayı yaparak millî kuvvetlerin hazırlanması ve teşkil edilmesi

Urfa hapishanesindeki tutuklu gençlerin çıkarılması sağlanarak silahlandırılması ve kurtuluş için kullanılması

Bu amaçla aşiret reislerine, Ali Saip imzasıyla bir bildiri gönderilmiştir. Bu bildiride Fransız ve Ermenilerin yaptığı insanlığa yakışmayan hareketler karşısında bütün Türk milletinin birleşmesi ve mücadele etmesi istenmiştir.

Bu sıralarda Maraş ve Antep'te millî hareketi idare etmekte olan Kılıç Ali Bey'den de 11/12 Ocak 1920'de yazılmış şöyle bir telgraf gelmiştir (özet):

"Düldül dağlarında seyahat eden Aydınoğlu Tufan Bey tarafından size tanıtılan Kılıç Ali benim. Urfa'nın durumuna, hazırlık derecesine, heyetin kimlerden ibaret olduğuna ve düşman kuvvetlerine dair vereceğiniz bilgiyi

---

[129] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 274, Göm: 145, Bel: 145 - 1.
[130] Ursavaş; s. 61.

sabırsızlıkla bekliyoruz. Haberleşmemizin Antep Müdafaa-i Hukuk Heyeti vasıtasıyla yapılmasını."[131]

Urfa'da yapılacak millî ayaklanma hareketi, Antep ve civarındaki Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerine de bildirildi. Bu hareketin başarı ile sonuçlanması için Milli Aşireti ile Aneze Aşireti'nin de katılması gerekli görülmüştür. Fakat bu aşiretlerden de henüz haber alınamamıştır. Bu durum karşısında millî hareketin 18 Ocak 1920'ye bırakılması kararlaştırılmıştır.[132]

Urfa Jandarma Tabur Komutanı Ali Saip'in aşiret reisleriyle olan temasları Fransızlar tarafından duyulmuştur. Bu sebeple Ali Saip, yakalanmamak için birkaç arkadaşıyla 16 Ocak 1920 gecesi gizlice Diyarbakır'a gitmek zorunda kalmıştır.

Bu olay, kurtuluş hareketini bir süre daha geciktirmiştir. Fakat Urfa heyetinin, civardaki aşiret reisleriyle ve Diyarbakır'da kolordu komutanı ile görüşmüş olması, hazırlıkların daha iyi düzenlenmesini sağlamıştır.

(10) Kilis'te Kuvayımilliye'nin Kurulması

22 Eylül 1919'da Heyet-i Temsiliye başkanı Mustafa Kemal Paşa, gönderdiği bir bildiri ile memleketin her tarafında kurulmakta olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin çalışmalarının ve millî kurtuluş hareketinin başlamış olduğunu bildirmiştir. Bu bildiri üzerine Kilis'te kurulan Cemiyet-i İslamiye, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında programlı olarak çalışmalarına başlamıştır. Süvari Yüzbaşısı Kâmil (Albay Polat) Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından önce Maraş'a gönderilmiştir. Buradan Kilis'e gelen Polat Bey'in ileri gelen kimselerle görüşmesiyle Kilis'te Cengin ve Tilhabeş köyleri ve başka yerlerde merkezler açılarak Kuvayımilliye kurulmuştur. Bunu haber alan Fransızlar Cengin ve Tilhabeş köylerini basarak yakıp yıkmışlardır. Cengin köyünden kaçan Kuvayımilliye kurulu, Sitroz köyüne ve oradan da Burç ve Lohan köylerine yerleşerek göreve devam etmiştir.

Kuvayımilliye, Antep ve Maraş'ta olduğu gibi Kilis içinde de bir süre faaliyet gösterememiştir. Çünkü Kilis, Fransızların devamlı olarak büyük kuvvetlerinin bulunduğu bir yerdi.

18 Şubat 1920'de Kilis - Antep yolu üzerinde, Fransız yiyecek kollarına baskın yapılmıştır.

Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar Kilis - Kürt dağları ve Antep ile Maraş güney bölgesinde Polat Paşa diye çağrılan Polat Bey ve arkadaşları devamlı olarak baskınlar yapmışlardır. Bu çalışmalardan ötürü Polat Bey'e Kilis Belediye Meclisinin 13 Ocak 1924 tarihli kararıyla Kilis fahri hemşehriliği unvanı verilmiştir. Ayrıca Gaziantep vilayeti genel meclisi tarafından 5 Kasım 1927 günü Kilis kasabasına bağlı Mümbiç bucağı Polateli ve aynı nahiye içinde yer alan Cerik Köyü Polatbey olarak adlandırılmıştır.

---

[131] A.g.e.; s. 69.
[132] Ursavaş; s. 72.

İKİNCİ BÖLÜM

FRANSIZ İŞGALİNDEN MÜTARAKEYE KADAR SÜREN DEVREDEKİ OLAYLAR (30 EKİM 1919 - 30 MAYIS 1920), MÜTAREKE (30 MAYIS 1920), MÜTAREKEDEN SONRA ADANA VE ELCEZİRE CEPHE KOMUTANLIKLARININ KURULMASI (26 HAZİRAN 1920)

1. Fransız İşgalinden Mütarekeye Kadar Süren Devredeki Olaylar ve Harekât

a. Maraş Bölgesinde

(1) Maraş Dolaylarındaki Faaliyetler ve Çarpışmalar

General Keret (QUERATTE); Fransa, Suriye ve Çukurova'daki Fransız Cumhuriyeti'nin fevkalade Komiseri ve Fransız Doğu Ordusu Komutanı Françes Syru' tarafından Antep, Maraş ve Urfa sancaklarındaki Fransız kuvvetlerinin komutanlığına atanmıştır. 13 Aralık 1919'da Antep, Urfa, Maraş sancakları halkına hitaben bir beyanname yayınlayan General QUERATTE bu beyannamede, buradaki Fransız kuvvetlerinin komutasını üzerine aldığını ve hâlihazırda bugün Fransız hükûmeti icraatının Suriye, Çukurova ve doğu arazisi üzerine daha himayeci şekilde yayıldığını ve bütün halkın cins ve mezhep olarak ayrılmaksızın kuvvetini galibiyetiyle doğrulayan silahların himayesi altında olduğunu belirtmiştir. Osmanlı memleketlerinde kanunlara hürmet edeceklerini ve ettireceklerini hatırlatarak uzun savaş senelerinden sonra barış dönemine girildiğini ve namuslu olanların Fransız tarafını tutmalarının gerekli olduğunu bildirmiştir."[133]

General QUERATTE Maraş, Antep, Kilis; Urfa, Cerablus işgal kuvvetleri komutanı sıfatıyla 6 Ocak 1920 tarihinde yanında 1500 kadar mevcutlu bir birlik olduğu hâlde Maraş'a gelmiştir.

General QUERATTE aynı gün şehir halkından ileri gelenleri toplayarak memleketin korunması işini kendi üzerine aldığını ve Kılıç Ali gibilerin de eşkıyadan başka bir şey olmadığını söylemiştir. Toplantıda bulunanlardan Refet Hoca:

"Korumaktan ve medeniyetten söz ediyorsunuz, hâlbuki Ermenilerin bizlere yaptığı kötülükleri de önlemiyorsunuz; kadınlarımıza saldırdılar, birçok dindaşımızı öldürdüler, bir taraftan da Ermenileri silahlandırıyorsunuz. Bu kadar işleri yapmaya gücünüz yetiyor da eşkıya dediğiniz Kılıç Ali Bey'i neden cezalandırmıyorsunuz?" demiştir.

General son derece hiddetlenmiş ve fakat bu doğru söz karşısında hiçbir şey söylememiş ve yapamamıştı.[134]

Maraş'ta Ermenilerin silahlandırılması devam ediyor ve Ermeniler gittikçe şımarıyorlardı. 7 Ocak 1920'de Maraş'ın Çukuroba mahallesindeki

---

[133] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 274, Göm: 106, Belge: 106 - 1.

[134] Bağdatlıoğlu; s. 67, 68.

camiye giren üç Ermeni, camiye bomba atmaya teşebbüs etmişlerse de başarılı olamamışlardır. Aynı anda cami kapısından geçen üç Fransız üniformalı asker, minarede ezan okuyan müezzine iki el ateş etmiştir. Ayrıca günbatımından sonra şehre giren herkesin sorgusuz sualsiz kurşuna dizileceği bildirilmiştir.[135] Maraşlılar, vatanlarının işgali ve yapılan insanlık dışı davranışlardan dolayı Fransızları protesto ederek uyarmak gereğini duymuşlardır. Bir taraftan 447 Maraşlı tarafından imzalanan bir protesto mektubu, General QUERATTE'e verilmek üzere Maraş mutasarrıfına gönderilirken diğer taraftan da millî kuvvetler teşkilatı çalışmaları hızlandırılmış ve askerlik şubesi ile jandarma komutanlığındaki fazla silahlar millî kuvvetlere dağıtılmıştır.[136]

Pazarcık'ta bulunan Kılıç Ali Bey de millî kuvvetleri kurma hazırlıklarını hızlandırmıştır.

Maraş ve Elbistan'daki yedek subaylar çağrılarak kendilerine yeni teşkilatta görev verilmiştir. Pazarcık adeta bir karargâh hâline gelmiştir. Bu faaliyetin emniyette bulundurulması ve gerekli temasların yapılarak Maraş ve Antep bölgelerinde gerekli bilgileri toplamak maksadıyla Ufacıklı köyünün Aşağı Pazarcık ve Dehliz mevkilerine subaylar komutasında müfrezeler gönderilmiştir. Kılıç Ali Bey ile gelen Süvari Yüzbaşı Salim (Yörük Selim Bey) de Göksu tarafına geçip o bölgenin millî kuvvetler teşkilatını tamamlayarak birlikleri Maraş'a göndermeye başlamıştır. Maraş merkez heyeti başkanı olan Komiser Arslan Bey de Pazarcık'a gitmiş ve Kılıç Ali'den gerekli talimatı alarak geri dönmüştür.[137]

(a) Eloğlu (Türkoğlu) Çarpışmaları (5 - 7 Ocak 1920)

Gittikçe kötüleşen Maraş sorunu, Fransızları kaygıya düşürmüş olduğundan Fransızlar bölgeye dönem dönem yardımcı birlikler göndermeye devam etmiştir. 5 Ocak 1920'de 150 er, iki top ve birkaç makineli tüfekle takviyeli bir Fransız müfrezesi Maraş yolunu açmak ve İslahiye'den gönderilecek yardımcı birliklerin güvenliğini sağlamak üzere Maraş'tan Islahiye'ye doğru yola çıkarılmıştır. Ayrıca bir müfreze de Bahçe kazasından Sarılar köyü üzerinden Maraş'a doğru yürüyüşe geçirilerek Maraş yolu üzerindeki ulaşım bu yönden de güven altına alınmak istenmiştir. Maraş'tan yürüyüşe geçen müfreze, Eloğlu kuzeyinde Kıllı köyüne yaklaştığı zaman Muallim Hayrullah'ın 60 kişilik müfrezesinin pususuna düşmüştür. Yapılan çarpışmada Fransızlar bozguna uğratılmış ve 30 kadar esir alınmıştır.

7 Ocak 1920'de İslahiye'den Maraş'a gönderilmekte olan bir tabur kadar Fransız kuvveti Ceceli (Eloğlu'nun sekiz km güneybatısında) civarına yaklaştığı sırada durumu önceden haber alan ve o civarda pusu kuran 100 kişilik Muallim Hayrullah ve Benli Ökkaş Kuvayımilliye Grubunun baskınına uğramıştır. Fransızlar ilk önce ne yapacaklarını kestirememişlerdir. Fakat

---

[135] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 272, Göm: 24, Belge: 24 - 1.
[136] Bağdatlıoğlu; s. 68, 70.
[137] A.g.e.; s. 71, 72.

sonradan Ceceli köyüne doğru taarruza geçmişlerdir. Millî kuvvetler üstün Fransız taarruzları karşısında geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Böylece Ceceli köyünü ele geçiren Fransızlar, öç almak için köyü yakıp yıkmaya başlamışlardır. Hayvanlar öldürülmüş, halkın yiyeceği gübre yığınlarına dökülmüş, eşyalar yağma edilmiştir. Ceceli Köyü Ekim 1919 ile 4 Kasım 1919'da da Fransızların taarruzuna uğramış ve köy bombardıman edilerek yakılmış ve birçok kimse şehit edilmişti.[138] Son olaylar üzerine o civarda bulunan Zafer ve Muharrem Kuvayımilliyelerine Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından emir verilmiş ve Muallim Hayrullah'ın takviyesi ile Eloğlu - Maraş yolunun kapatılması istenmiştir. Ayrıca Dehliz'de bulunan Yakup Hamdi Müfrezesi de Atmalı Aşireti Kuvayımilliyesi ile Bababurnu'na doğru harekete geçerek Eloğlu bölgesine gelmiştir. Bu sırada, Fransızların İslahiye'den Maraş'a gelmekte olan bir tabur kadar kuvveti daha görülmüştür. Bu Fransız kuvveti, yeni gelen millî kuvvetlerle karşılaşmıştır. Önce Beyazıt oğullarından Muharrem ve Zafer komutasındaki millî kuvvetler, ateş açarak karşı koymak istemişlerse de Fransızlar, Eloğlu köyüne girmiş olduklarından yeterli sonuç elde edilememiştir. Bu sırada Ceceli'den gelen Muallim Hayrullah Efendi kuvvetleri de yetişerek Tanıştepe'de Fransız öncüleri ile çarpışmaya başlamıştır. Millî kuvvetler, Fransızların makineli tüfek ateşleri altında çok güç duruma düşmüşlerdir. Müfrezenin moralini yükseltmek için civardaki bir kaya üzerine çıkarak hiç çekinmeden emirler veren Muallim Hayrullah, ağır şekilde yaralanmış ve Maraş'a götürüldükten bir süre sonra şehit olmuştur. Bu durum karşısında, onun emrinde bulunan millî kuvvetler de geri çekilmek zorunda kalmıştır. Fakat Zafer ve Muharrem kuvvetleri tekrar taarruz ederek Eloğlu köyünü kuşatmışlar ve Fransızlar bu köyde kuşatılmış bir durumda kalmışlardır.[139]

Maraş'taki Fransız komutanı, Eloğlu ve Tanıştepe çarpışmalarını haber alınca hükûmete müracaat ederek yol üzerindeki çetelerin dağıtılmasını istemiştir. Fakat hükûmet buna engel olamayacağını anlayınca çetelere öğüt vermek için Maraş'tan bir heyet gönderilmesini ve böylelikle çetelerin dağıtılmasını mutasarrıfa emretmiştir.[140] Çok zor bir şekilde hazırlanabilen heyete Maraş'tan bir Fransız taburu da muhafız olarak verilmiştir. Bir süre sonra heyet Kuvayımilliye ile görüşmüş, Fransız taburu, Eloğlu'na ulaşarak oradaki Fransız kuvvetlerini de alıp Maraş'a dönmüştür.

Bu olay, Eloğlu dolaylarındaki millî kuvvetleri kötü etkilemiş, böyle bir heyet aracılığıyla kendi başarılarının önlenmesi morallerini sarsmıştı. Fakat Maraş Heyeti Merkeziyesi Fransızların baskısı karşısında böyle hareket etmek zorunda kaldıklarını ve bundan dolayı morallerinin bozulmamasını gönderdikleri ayrı bir heyetle açıklamışlardır. Aynı zamanda Fransızların Eloğlu'nda ve Ceceli'de yaptıkları zulümleri zarar ve ziyanı tespit için de bir inceleme heyeti gönderilmiştir.

---

[138] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 29, Belge: 29 - 13, 29 - 14.
[139] Bağdatlıoğlu; s. 75, 76.
[140] A.g.e.; s. 76.

Fransızların Eloğlu'nda evleri yıktıkları, köylülerin tahıllarını gübrelere döktükleri, din kitaplarını parçaladıkları, hayvanları öldürdükleri ve halkı bir araya toplayıp çoluk çocuk 20 kadar nüfusu öldürdükleri,[141] Ceceli'de evlerin çoğunun yıkılmış olduğu, erzak ve eşyanın tahrip ve birçok köylünün şehit edildiği üzüntü ile görülmüştür.[142] Fotoğraflarla belgelendirilen bu acıklı olaydan sonra 13 Ocak 1920'de Maraş'a dönen inceleme heyeti, durumu Heyet-i Temsiliye başkanı Mustafa Kemal'e bildirmiştir.

Olayın bilançosu şöyle idi:

35 ev yıkılmış, 23 köylü şehit edilmiş, 400 koyun telef edilmiş, 2500 çeşit cins hayvan, yağma ile birçok ev eşyası yok edilmiştir.[143]

Fransızlar da oldukça çok kayıp vermiş ve onların moralleri de kırılmıştı. Olaydan sonra Maraş'a gönderilen Fransız askerleri, bu yoldan geçmemek ve Beypınar - Çakmak yolu ile Hacıbebekli - Şerefoğlu yolundan yararlanmak zorunda kalmışlardır.[144]

(b) Araplar Çarpışması (13 Ocak 1920)

Antep'teki kuvvetlerinden bir kısmı ile Maraş'ı takviye etmek isteyen Fransız Komutanlığı Türk hükûmetine haber vermeksizin süvari ve piyade kuvvetleriyle takviyeli 4 dağ ve 50 makineli tüfekten ibaret 450 kişilik bir Fransız müfrezesini Maraş'a doğru yürüyüşe geçirmiştir.[145] Taburun Antep'ten hareketi haber alınınca Boynuyoğunoğlu Memik Ağa ve Yamaçobalı Dede Ağa'nın emrindeki müfrezeler tarafından tabur izlenmeye başlanmıştır. Fransızların bu hareketi Pazarcık'ta da duyulmuştur. Burada bulunan Yakup Hamdi'nin arkadaşlarından ve Karayılanoğlu komutası altında bir kuvvet, yolu kesmek üzere Antep istikametine gönderilmiştir.[146]

Fransız kuvveti bir günlük yürüyüşten sonra 12/13 Ocak 1920 gecesini Araplar köyünde geçirmiştir. Köyün bazı binalarından da faydalanmak isteyen Fransızlar, yiyecek sağlamak amacıyla köylüye baskı yapmaya başlamışlardır. Özellikle Fransız asker elbisesi giymiş olan yerli Ermeniler bu saldırıları daha çok artırarak kadınlara tecavüz etmek dahi istemişlerdir. Bu durum karşısında bütün köylü namus ve canlarını kurtarmak kaygısıyla geceleyin köylerini terk ederek dağlara çıkmışlar ve ateş yakmışlar, ateşi gören civar köylüler olağanüstü bir durumun olduğunu anlayarak ateş mahalline gelmişlerdir.[147] Böylece civardaki bütün köyler de Fransız ve Ermenilerin saldırılarını öğrenmiştir. Milislerden başka eli silah tutan bütün köylüler öç almak için harekete geçmişlerdir.

---

[141] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 205, Göm: 249, Belge: 249 (1:3).
[142] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 29, Belge: 29-13, 29 - 14.
[143] Bağdatlıoğlu; s. 77.
[144] A.g.e.; s. 78.
[145] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 822, Göm: 17, Belge: 17 - 9.
[146] Bağdatlıoğlu; s. 78, 79.
[147] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 272, Göm: 29, Belge: 29 - 1.

13 Ocak 1920'de yürüyüşe geçen Fransız müfrezesi, Sarılar köyü kesiminde Boynuyoğunoğlu Memik Ağa ile Karayılanoğlu emrindeki millî kuvvetlerin baskınları karşısında dağılmaya başlamıştır. Millî kuvvetlerin bu baskın hareketi Fransızlara üç yönden yapılmıştı. Bir kısım millî kuvvetler de erzak, cephane, mühimmat taşımakta olan arabalarla yüklü hayvanlara taarruz etmiş ve ulaştırma kolunu perişan bir hâlde dağıtmıştır. Bunlar, bütünü ile millî kuvvetlerin eline geçmiştir.

Daha geriden gelmekte olan yiyecek koluna Ufacıklı çeteleri taarruz etmiştir.

Yüzbaşı Kılıç Ali'nin 16 Ocak 1920 gün ve 29 sayılı raporunda Araplar çarpışmasında Fransızların 50 ölü ve bir o kadar da yaralı bıraktığı, ölüler arasında bir de subay bulunduğu, millî kuvvetlerin kaybı olmadığı bildirilmiştir.

Araplar çarpışmalarında ağır kayıplara uğrayan Fransızlar, mahalli hükûmete başvurarak saldırıya uğradıklarını bildirmişler ve olayın yerinde incelenmesini istemişlerdir. Fransız ve Türk personelinden birleşik bir kurul tespit edilerek Araplar köyüne ve çarpışmaların meydana geldiği bölgelere gönderilmiştir. Yapılan incelemede Fransızların olaya sebep oldukları ve Türk halkına kötülük yaptıkları ortaya çıkmıştır.

(c) Harabe Çarpışması (19 Ocak 1920)

Antep yolunun Pazarcıklılar tarafından kapatılması Fransızların moralini bozmuş ve Maraş'ı takviye edememek kaygısına düşülmüştür. Bu sebeple Fransız Komutanlığı eşkıya dedikleri Pazarcık'ta toplanan kuvveti dağıtmak için asker göndermeye karar vermiştir. Bu durumu haber alan Yüzbaşı Kılıç Ali Pazarcıklıların eşkıya değil, millet fedaileri olduklarını, hürriyet ve bağımsızlık uğruna silaha sarılmış bulunduklarını, bunun için Pazarcık'a gönderilecek Fransız kuvvetlerinin ateşle karşılanacağını ilan etmiş ve Fransızları da protesto etmiştir.[148] Fransız askerinin Maraş'tan yola çıkmak üzere olduğu, Yüzbaşı Kılıç Ali'ye bildirilmiştir.

19 Ocak 1920'de bir Fransız taburu, dağ yolundan (Mutlu üzerinden), iki süvari bölüğü de güneyden Maraş - Pazarcık şosesi üzerinden Pazarcık'a yürüyüşe geçmiştir. İki kol hâlinde harekete geçen Fransız birlikleri, Pazarcık-Maraş yolunu millî kuvvetlerden temizlemek amacını gütmüşlerdir.

Yüzbaşı Kılıç Ali, Pazarcık'ın bir kilometre kadar batısında Hacıahmet mevkisinde taşlıklar arasında pusu kurmuş ve düşmanı beklemeye başlamıştır.

Pazarcık Kuvayımilliyesinden olan Yakup Hamdi müfrezesi Pazarcık'ın beş kilometre kadar güneyinde ve Pişkin Ali Rıza müfrezesi de şose boyunda Aksu köprüsünde uygun şekilde yerleşmiştir. Yüzbaşı Kılıç Ali

---

[148] Bağdatlıoğlu; s. 79

Pazarcık batısında ve Aksu Çayı'nın kuzeyinde bulunan Harabe köyü sırtlarına ayrıca güvenlik için küçük bir müfreze göndermiştir.

Yakup Hamdi, telefonla Aksu köprüsündeki millî kuvvetlerin Fransız süvari kuvvetine baskın yaptıklarını ve bunun iyi sonuçlandığını, Fransızların da Harabe köyüne doğru çekildiklerini bildirmiştir. Harabe köyünde bulunan müfreze de bu Fransız bölüğüne baskın tarzında taarruz etmiştir.

Bu çarpışmalarda her taraftan sarılan Fransızlar birçok ölü ve yaralı verdikten sonra Maraş'a doğru kaçmaya başlamışlardır. Kaçan Fransız süvarileri daha batıda Tomsuklu Jandarma Karakoluna doğru ilerlemekte iken Eloğlu yönünden gelen Hüseyin Efe'nin komuta ettiği 80 kişilik kuvvetin taarruzuna uğramış ve tekrar bir hayli ölü ve yaralı verdikten sonra geri kalanlar Maraş'a sığınabilmişlerdir. Bu durum üzerine kuzeyden, Armutlu üzerinden gelen Fransız kuvvetleri de Maraş'a dönerek canlarını kurtarabilmişlerdir.

Bu olaylar, Fransızların moralini o kadar bozmuştur ki Pazarcık'tan itibaren Maraş ve Antep'e kadar olan bütün bölgenin Kuvayımilliye ile dolu olduğunu sanmışlardır.[149] Çünkü nereye çekilmek isteseler oradan baskına ve taarruza uğramışlardır. İyi tertiplenen Türk kuvvetleri, haklı olarak Fransızlarda bu düşünceyi doğurmuştur.

(2) Maraş Şehri İçindeki Muharebelerden Önce Meydana Gelen Olaylar

Fransızlar, Maraş'ta birçok büyük ve taş binayı işgal etmiş ve önemli mevkileri berkitmişlerdir. Ayrıca karargâh olarak kullanılan kışla da tel örgü ile çevrilmiş ve gerekli ateş mevzileri hazırlanmıştır. Şehrin doğusunda bir taraftan Alman Çiftliği, diğer taraftan da Dedepaşa konağının arkasında yüksek ve çok hâkim yerdeki bağ, kışla batısındaki Şükrübey bağı ve şehrin batısındaki Mercimektepe de Fransızların eline geçmiştir. Bundan başka şehrin giriş çıkış yolları ve sokak başları da tutularak tıkanmıştır. Birçok yerde gözetleme postaları bulunduruluyordu.[150]

Maraş şehri içinde bulunan Fransız kuvvetleri daha çok Ahır dağları üzerinden ve Bertiz tarafından gelmesi beklenen Elbistan Millî kuvvetlerinin taarruzlarından çekinmekte idiler. Bu sebeple Bertiz bölgesine bir süvari müfrezesi göndererek silah toplamaya teşebbüs ettilerse de yedek subaylardan Beyazıtlıoğlu Muharrem Bey komutasındaki Türk müfrezesi, bu harekete engel olmuş ve Fransızlar hiçbir sonuç alamadan Maraş'a dönmüşlerdir. Bu yoldan çekinen Fransız Komutanlığı bu kez de kışlanın kuzeyindeki Kırkgöz, Taşocağı ve Yumurta tepeleriyle şehrin batısındaki Mercimek Tepesine bir takım göndererek buraları da berkitmeye başlamışlardır.

---

[149] Bağdatlıoğlu; s. 80.
[150] A.g.e.; s. 81.

(a) Bertiz Kuvayımilliyesi'nin Taarruzu

Maraş Kuvayımilliyesi'ne yardıma gelen Doktor Mustafa, Eczacı Lütfü ve yedek subay Ökkaş Beylerin komutasındaki Bertiz Kuvayımilliyesi Ahır dağlarının kuzeyinden batıya doğru ilerleyerek Maksutlu - Sarıçukur üzerinden Maraş'ın kuzeybatısında Yumurtatepe'ye hâkim Sulutarla tepesini ve Taşocağı tepesine hâkim olan Kandil sırtlarını işgal etmiş ve sabahleyin Taşocağı ve Yumurtatepe'deki Fransız kuvvetlerine baskın tarzında taarruz etmiştir. Bu taarruz sırasında kışlanın kuzeyindeki düzlükte bulunan Fransız birliklerine ait koşum ve binek hayvanları da ateş altına alındığından hayvanların birçoğunun telef olduğu, birçoğunun da başıboş bir hâlde mahalleler içine kaçtıkları görülmüştür. Birkaç defa tekrarlanan bu taarruz, arazinin çıplak ve açık olması dolayısıyla Fransızların şiddetli makineli tüfek ateşleri altında ilerleyememiştir. Esasen Elbistan - Göksun yollarını kapatmak ve Fransızların bulundukları yerden daha kuzeye geçmesini önlemek amacıyla yapılan bu baskın, amacına ulaşmıştır. Bu sebeple fazla kayıplardan kaçınmak için taarruzda direnilmemiştir.

Mercimektepe'de bulunan Fransız kuvvetine güneybatıdan gelen Türkoğlu Mustafa Çavuş'un müfrezesi ve Maraş şehrinden gelen Kuvayımilliye ile iki koldan yapılan kuşatıcı taarruzlar büyük başarıya ulaşmış ve burada bulunan Fransız takımı esir alınmıştır.

Ayrıca Dereliköy yolundan Ahır dağları üzerine de bir Fransız müfrezesi gönderilmiştir. Çok karlı ve soğuk bir havada harekete geçen bu müfreze, Bertiz Millî kuvvetlerinin diğer bir grubu tarafından pusuya düşürülerek ağır kayıplar verdirilmiş ve kurtulabilenler Maraş'a sığınmışlardır.

(b) Maraş Şehri İçinde Millî Mücadele'nin Başlaması (21 Ocak - 11 Şubat 1920)

Maraş şehri içinde muharebelerin başlangıcı olan 21 Ocak 1920'den önce Fransız kuvvetlerinin durumu şöyle idi:

Bir piyade alayı, dört batarya, iki süvari bölüğü, dört zırhlı otomobil, altı nordanfilt, 2000 kadar Ermeni gönüllüsü toplam 4500 - 5000 kadar silahlı kuvvet.

Maraş'ın işgal edilmesiyle cereyan eden olayların Fransızlar tarafından kanlı bir şekilde bastırılmış olup ahalinin parça parça yok edilmesi muhtemeldir. Ayrıca yöreye nereden geldiği belli olmayan birçok Ermeninin dahi her türlü hıyanet içinde oldukları, buna engel olmak için her yerde millî müfrezelerle küçük büyük harekâtta bulunulması gerektiği; ancak bu hareketin Aydın'da olduğu gibi cephe hâlini almasının uygun olmadığı, 25 Ocak 1920'de kolordu komutanlıklarına bildirilmişti.[151]

[151] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 274, Göm: 145, Belge: 145 - 1.

Maraş'ta şehir içinde meydana gelen bu mücadelenin düzenli ve her türlü modern donatımlı bir kuvvet karşısında Türklerin lehine sonuçlanacağı pek umulmamıştır. Bu bakımdan Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, mücadelenin Türkler yararına sonuçlanması için çok sıkı bir şekilde işe sarılmış ve üstün kuvvet karşısında memleketini savunmak için her türlü çareye başvurmak zorunda kalmıştır. Bu maksatla geceli gündüzlü çalışılarak siperler hazırlanmış, şehir savunmaya elverişli hâle getirilmiştir.

Fransızların Maraş'ı devraldığı 30 Ekim 1919'dan beri iki ay gibi kısa bir süre içinde yurtlarını savunmak için ant içmiş olan Maraşlılar başarılı bir şekilde teşkilatlanmış ve hazırlıklarını kısmen tamamlayarak kuvvetlenmiştir. Özellikle moraller çok üstündü. Vatan ve millet aşkı bütün Maraşlıları sarmıştı. Fransızlar da bunu sezdikleri için kuşku içinde idiler. Bu sırada Maraş'ta bulunan Türk Kuvayımilliyesi'nin durumu:

Antep - Maraş yolu ile İslahiye - Maraş yollarında Fransız ikmal kollarına baskın yapmakta olan sayıları değişik 5 - 6 müfreze hâlinde, ayrı ayrı milis komutanları emrinde 500 kadar er vardı. Bu erler Pazarcık, Elbistan, Bertiz ve Maraş dolaylarındaki köylerden Millî Mücadele'ye katılmışlardır.

Maraş şehri halkı da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin direktiflerine göre şehrin içinde Ermeni ve Fransız kuvvetlerine karşı kendi mahallelerini savunmakta idiler. Bunların sayıları değişik olmakla beraber ortalama 1500 - 2000'den fazla değildi. Ancak millî kuvvetler topçudan mahrum bulunuyorlardı.

Şehirde Fransız komutanlığınca sıkı yönetim ilan edilmişti. Geceleri belli saatlerden sonra sokakta dolaşmak yasaklanmasına rağmen Maraş delikanlıları yasal saatlerde gruplar hâlinde sokağa çıkmakta ve Fransızlara karşı gösteriler yapmaktan çekinmemekteydiler.

Maraş'a gelen yollardaki çarpışmaların şehrin içine bulaşması bir an meselesi idi. Fransızlar bu gergin duruma rağmen idari işleri baskı altında yürütmek istemişlerdir. Nitekim 20 Ocak 1920'de Fransız komutanı General QURETTE Maraş hükûmet binasının işgal edileceği hakkında emir aldığını mutasarrıfa bildirmiştir. Bu durum Maraş telgraf memurları tarafından Yüzbaşı Kılıç Ali'ye bildirilmiştir. Kılıç Ali de Fransız komutanını telgraf başında protesto etmiş, ayrıca Fransızların hükûmet konağına yaklaştırılmaması kararı alınmıştır.[152] Hükûmet binasının savunulması için Kızılkırlık mevkisinde Muallim Evliya komutasında siperler kazılmaya başlanmıştır. General QURETTE, kararını ileri gelenlere de duyurmak amacıyla 21 Ocak 1920 Çarşamba günü hükûmet memurlarıyla Maraş büyüklerinin toplanmasını emretmiştir.[153] Toplantı aynı gün yapılmıştır. General QURETTE şöyle bir konuşma yapmıştır:

---

[152] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 822, Göm: 15, Belge: 15 - 1.
[153] Bağdatlıoğlu; s. 84.

"Kılıç Ali'nin Fransız komutanlığını tehdit etmesi ve Türk çetelerinin Maraş yolunda gidiş ve gelişe engel olması, kuvvetlerimize saldırması, Fransız hükûmetine karşı gelmek demektir; bunların Maraş'tan idare edildiği anlaşılmıştır. Bundan dolayı bütün sorumluluk Maraşlılara yöneltilecektir. Eğer sorumluluğu kabul etmiyorsanız Fransız askerleriyle birlikte Kılıç Ali'yi yola getiriniz".[154]

Orada hazır bulunanlardan Rafet Hoca şu cevabı verdi:

"Bir subay verin biz de birisini yoldaş edelim, gitsin gördüklerini anlatsınlar. Bakalım Pazarcık'a göndereceğiniz kuvvet orada iş görebilecek mi?". Bu söze Fransız Generali kızarak orada toplanmış olan Maraş ileri gelenlerinin en nüfuzlu olanlarını tutuklamıştır.[155]

Rafet Hoca: "Bizden arkadaşlarımızı soracak olan halka ne cevap verelim onlara da müsaade edin de birlikte gidelim, belki bu suretle öğütlerimiz halka tesir eder. Eğer onlara müsaade edilmeyecekse biz de kalalım." dedi.

Aynı gün hükûmet binasının önünde ve yollarda çarpışmaya hazır bir hâlde Fransız askerleri yerleştirilmişti. Bu toplantıdan geri dönenler yollarda sonucu bekleyen topluluklarla karşılaşmışlardır. Halk heyecan içinde idi. 21 Ocak 1920'de Fransız generali QURETTE'nin Maraş mutasarrıfını ve şehrin ileri gelenlerini sebepsiz ve keyfî olarak tutuklaması üzerine mevcut galeyan son haddini bulmuştur.[156] Bu sırada bir silah sesi duyulmuştur. Bir Fransız veya Ermeni tarafından atılan kurşun bir Türk jandarmasını yaralamıştı. Fransız jandarmalarından büyük bir grup da hükûmet binasını işgal etmek için o istikamete yürüyüşe geçmiştir. Bunlar Kızılkırlık'ta siper içinde bulunan Türk millî kuvvetlerinin ateşi ile karşılaşmışlar ve püskürtülmüşlerdir.[157] Bütün Maraş'ta silah sesleri duyulmaya ve Fransızlar her tarafa top ve makineli tüfek ateşi yağdırmaya başlamışlardır.

Bu sırada Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı olan Komiser Arslan Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın emirlerinden cesaret alarak Maraş halkına şunu ilan ediyordu:

"Arkadaşlar savaş başlamıştır. Allah'ın inayeti, Peygamberin ruhaniyeti, din kardeşlerin fedakârlığı ile her şey göze alınmıştır. Vatanımız tek kişi kalıncaya kadar düşmana teslim olmayacaktır. Gayret bizden, yardım Allah'tan[158]..."

Bu suretle Maraş'ta Millî Mücadele başlamıştır. Fransızların top ve makineli tüfekle ateşe başlamaları, halkın jandarma dairesine girerek silahlanmasına sebep oldu.

---

[154] Bağdatlıoğlu; s. 85.
[155] A.g.e.; s. 85.
[156] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA-ZB, Kutu: 25, Göm: 125, Belge: 125-1.
[157] Bağdatlıoğlu; s. 86.
[158] A.g.e.; s. 88.

Çeşitli mahallerdeki kilise ve Ermeni evlerinde bulunan 400 Fransız askeri kendilerine katılan Ermenilerle birlikte ateşe başlamışlardır. Ayrıca 600 kadar Fransız askeri de kışladan çıkarak top, tüfek ve makineli tüfek ateşi açmışlardır. Maraş'a gönderilen kilitli cephanenin bir kısmı Fransızlar tarafından Ermenilere verilerek Ermeniler silahlandırılıyordu.

Bir taraftan da Bertiz ve diğer köylerden yetişen Türkler, şehir civarına yerleşen Ermenilerle çarpışmaya başlamıştır. Ermeniler tarafından telefon hatları kesilmiş ve şehrin, dışarı ile haberleşmesi durmuştur.

Maraş şehri içinde 21 Ocak 1921'de başlayan ve 22 gün süren bu muharebeler, başlangıçta Türkler için çok başarısız olmuştur. Özellikle ilk iki gün kritik geçmiştir. Çünkü sivil halkın kurduğu küçük müfrezeler düzenli ve her türlü imkânları olan askerî birlikler ile çarpışmak zorunda kalmıştır. Müfrezelerin ve halkın sığınacağı ve korunacağı belli yerler de yoktu. Ateş sesi üzerine dükkânlarını kapatıp evlerine dönmek isteyen halk Ermenilerin taarruzlarına uğruyordu. Bu taarruzlarda ölenlerin bir kısmının cesetleri günlerce yollar üzerinde kalmış ve kokmuştu. Ermeniler, Maraş'ı top ve mitralyözlerle yakıyor, halka tecavüzde bulunuyordu. Şehrin hâkim noktaları, giriş ve çıkış yerleriyle sokak başları ellerinde olan Fransızlarla Ermeniler, daha ilk günde çarşıya da hâkim olmuşlardır. Bu suretle mağaza ve dükkânlardaki eşya da yağma edilmiştir. Fransızlar binaları topçu ateşiyle yakıp yıkmışlardır.

Maraş hapishanesindeki tutuklulardan mücadelede faydalanılması düşünülmüştür. Bunlar bir yere toplanarak durum kendilerine açıklanmış ve ellerine tüfek verilerek mücahitler arasına katılmışlardır.[159]

Moralleri asla sarsılmamış olan Türk mücahitleri ilk iki günün şaşkınlığından sonra yavaş yavaş duruma hâkim olmaya başlamışlardır.

Maraş'ta çarpışmalar başlayınca Sivas'tan Elbistan'a ve buradan da Maraş'a gelen Süvari Yüzbaşısı Kâmil (Albay Polat), Polat Bey adı ile Maraş'a gelmiştir. Binbaşı Cemil, Binbaşı Hasan, Yüzbaşı Yörük Selim, Yüzbaşı Mahmut da Maraş'a gelerek hep birlikte muharebelerin sonuna kadar çarpışmıştır. Şehirde ilk günden itibaren yangınlar başlamıştır.

Muharebelerin ikinci günü Fransızlar şehri daha şiddetli bir şekilde ateş altına almışlardır. Kışla önünde ve Pınarbaşı'ndaki Türk evlerini topçu ateşi ile yakıp yıkmışlardır.[160] Bu civara yakın bir bölgede bulunan Tekke kilisesindeki Ermeniler, birkaç istikamete kolaylıkla ateş etmek durumundaydılar. Bu nedenle 23 Ocak 1920'de Evliya Efendi emrindeki mücahitlerle harekete geçilerek bu kilisedekiler yok edilmiştir.

Yüzbaşı Kılıç Ali, şehirde başlayan çarpışmaların üçüncü günü (23 Ocak 1920) Maraş'a gelmiş bulunuyordu. Fransızlarla muharebe başladığını

---

[159] Bağdatlıoğlu; s. 92.
[160] A.g.e.; s. 94.

bir bildirge ile şehir halkına duyurdu. Bundan sonra sık sık yayınladığı bildirilerle halkın moralini kuvvetlendirmeye çalışmıştır.[161]

Olay 3'üncü Kolordu Komutanı Kurmay Albay Selahattin tarafından iki rapor hâlinde Heyet-i Temsiliye başkanına duyurulmuştur. Raporda Maraş'taki muharebeler şöyle açıklanmıştır (özet):

"Bertiz köylerinden yardıma koşan Kuvayımilliye, Maraş'ın batı tarafını kuşatan Fransız kuvvetleriyle akşama kadar çarpışmıştır.

Fransızlar kısmen daha gerilerdeki mevzilere çekilmişlerdir.

Çarpışmaların başlaması ile memurlar hükûmet binasından çıkamamışlardır. Bu sırada sokakta bulunan ceza reisini (hâkim) Ermeniler şehit etmişlerdir. Şehidin cesedi alınamadığından üç günden beri sokakta bulunmaktadır. Ermeni evlerindeki otomatik silah ve bombaların etkili ateşleri altında sokağa çıkmak imkânsızdır. Üç gün hapsedildikten sonra serbest bırakılan mutasarrıf vekili ile gönderdikleri bildirgede silahlar bırakılmazsa şehrin yakılacağı bildiriliyordu. Mutasarrıf vekilinin ilgililerle görüşüp bu bildirgeye cevap vereceği bir sırada Adana bölgesinde bulunan Türklere zulüm yapıldığı haberi mevcut heyecanı daha da artırarak çarpışmalar durdurulamamıştır. Bağımsızlıkları uğrunda çarpışan Maraşlılar, bu kutsal amaçlarının elde edilmesi pahasına memleketlerinin harap olmasını, yuvalarının yakılmasını ve canlarının feda edilmesini umursamamaktadırlar."

Şehir içinde muharebeler devam ederken Maraş'a gelen yollarda rastlanan Fransız kuvvetlerine de baskınlar yapılıyordu.

24 Ocak 1920'de bir süvari müfrezesinin desteğinde Antep'ten Maraş'a gelmekte olan Fransız yiyecek kolu, şehrin güneyinde Karataşlık mevkisinde yakalanmıştır. Bu müfrezeye Pişkinzade Ali Rıza emrindeki Kuvayımilliye ile baskın yapılarak Fransız askerleri tamamen yok edilmiş ve yiyecek kolu da ele geçirilmiştir. Bu suretle Maraş şehrinin erzak ihtiyacı kısmen giderilmiştir. Yine aynı tarihte İslahiye'den yola çıkan 150 kişilik Fransız askerinin cephane ve mühimmat arabaları yolda zaptedilmiş ve muhafızların elleri bağlanarak bu kişiler geri gönderilmiştir.

Fransızlar, kışla bölgesinde Maraş'a hâkim sırtlarda yerleştirdikleri bataryalarla şehri ve millî kuvvetleri ateş altında bulundurmaktaydılar. Bu yüzden mücahitlerden ağır surette yaralananlar ve ölenler oluyordu.

Millî kuvvetler, gücünü yavaş yavaş artırmaya başlamıştı. Heyet-i Temsiliye başkanı Mustafa Kemal ile temasa geçerek durum hakkında sık sık rapor verilmekteydi. Özellikle Doktor Mustafa bu görevi Maraş'ın batısındaki Cancık mevkisinde kurduğu karargâhı ile devamlı olarak başarılı bir şekilde yapıyordu. Maraş'taki olayları düzenli olarak takip eden Mustafa Kemal Paşa, Fransız ve Ermenilerin yaptıkları katliam karşısında halkın mitingler yaparak İstanbul'u ve telgraflarla da İtilaf devletleri temsilcilerini

[161] Bağdatlıoğlu; s. 94.

protesto ederek Fransız ve Ermenilerin bu katliamlara son vermelerini talep etmelerini istemiştir.[162]

15'inci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa da 26 Ocak 1920'de Erzurum'daki Heyet-i Temsiliyeye gönderdiği bir telgrafta "Maraş ve civarında devam etmekte olan çarpışma ve katliamların insanlığı şaşkına çevirecek surette devam etmekte olduğunu ve bu bölgede de İzmir olaylarının tekrar edildiğini" belirtmiştir. Kâzım Karabekir Paşa gerek bu civardaki Müslümanların haklarının korunması ve gerekse bütün Anadolu ve Rumeli halkının kendilerine yapılmakta olan mezalimden dolayı müteessir olmasının bilhassa İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikalı milletlere gösterilmesi amacıyla resmî makamlar yoluyla tebliğ edilmesini ve bu teşebbüsten Maraşlıları da haberdar etmek üzere bu konuda imza toplanması ve bu durumun protesto edilmesini istemiştir.[163]

Pazarcık bölgesinde bulunan Kuvayımilliye'nin de Maraş'a getirilmesine başlanmıştı. Bu arada Pazarcık Jandarma Komutanı Teğmen Ramazan da Yüzbaşı Kılıç Ali'nin emrine girerek Maraş savunmasına katılmıştır. Ayrıca Yakup Hamdi, Dehlis civarından topladığı kuvvetleri de Maraş'a getirerek şehrin doğusundaki Hazinedarlı mevkisinde mevziye yerleştirmiştir.[164]

25 Ocak 1920'de Pazarcık'tan gelen 400 mevcutlu diğer bir müfreze de Maraş'ın doğusunda Arapkirli çiftliği bölgesinde mevziye sokularak Yüzbaşı Kılıç Ali'nin emrine girmiştir. Bu bölgedeki Alman çiftliğinde 80 kişilik Fransız kuvveti bulunmakta idi. Bunlara birkaç istikametten yapılan baskın tarzındaki taarruzlarla çiftlik ele geçirilmiş ve sağ kalan Fransızlar esir edilmiştir. Yüzbaşı Kılıç Ali, Maraş doğu bölgesinde bulunan bütün Fransız ve Ermeni müfrezelerini geriye atarak ve kısmen de esir ederek Alman yetimevi ve şehrin doğusundaki Kuyucak mahallesini ele geçirmiştir. Bu mahallede Fransızlar tarafından tahkim edilmiş Ermeni zenginlerinin taştan evleri bulunmaktaydı. Bu evler de temizlenmiş oldu.

Maraş mutasarrıf vekili Cevdet Bey şehrin devamlı ateş altında bulunduğunu ve yangınların devam ettiğini, kendisinin de üç gün, üç gece tutuklu bir hâlde kuru tahtalar üzerinde bırakıldığını, diğer arkadaşlarının hâlâ tutuklu bulunduklarını 3'üncü Kolorduya bir raporla bildirmiştir.[165]

Fransızlar Mutasarrıf vekili ile bir beyanname göndermişlerdir. Gönderilen beyannamede silahlar bırakılmazsa memleketin ateşe verileceği ve önceden millî harekete katıldıkları gerekçesiyle idama mahkûm edilenlerin cezalarının paraya çevrileceği gibi hususlar yer almıştır. Mutasarrıf vekili tam bazı kimselerle temasa geçeceği sırada Çukuroba mahallesinin ateşe

---

162 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA-ZB, Kutu: 26, Göm: 31, Belge: 31 - 1.
163 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA-ZB, Kutu: 26, Göm: 30, Belge: 30 - 2.
164 Bağdatlıoğlu; s. 95.
165 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 822, Göm: 18, Belge: 18 - 1.

verilmesi üzerine halk galeyana gelmiş ve beyannameye cevap verilememiştir.

Bertiz köyünü kuşatan Kuvayımilliye, Maraş'ın batı yönünü kuşatan düşman kuvvetleriyle uzun süre çarpışmıştı. Düşman kısmen mevzileri terk ederek daha geriye çekilmiş, arada bulunan Ermeni evlerindeki otomatik tüfek ve bomba gibi silahlarla her tarafa ateş edilmesi iç kısımlarda olayların çıkmasına neden olmuştur. Bunun üzerine hükûmet tarafından buraya gönderilen memurlar yolda Ermeniler tarafından şehit edilmişlerdir.

Maraş şehri içinde devam eden bu kanlı boğuşma, Türkleri asla yıldırmamıştır. Mılhış Nuri adındaki bir kahraman, gönüllü olarak Ermenilerin kale hâline getirdikleri ve Türklerin bu yüzden ateş etkisi altında kaldığı Ermeni evini, içindekilerle yakarak yok etmiş ve kendisi de şehit olmuştur. Maraş savaşçılarının bulunduğu bölgeler arasında önemli bir engel olan bu Ermeni evi yok edilerek şehirdeki savunma hattının birleşmesi sağlanmıştır.

Maraş'ta şiddetli çarpışmalar devam ederken şehre gelen yollar üzerinde de pusular kurulmuş ve Fransızların geleceği bütün yollar tutulmuştu. Maraş'taki müsademeyi duyanlar Maraş yakınlarında top ve mitralyöz ateşiyle karşılandıkları için şehre girememişler ise de Maraş'ı muhasara etmişlerdi.[166] Bu arada 26 Ocak 1920'de Maraş - Antep yolu üzerindeki Aksu köprüsünü muhafaza eden Fransız kuvvetleri, Benli Ahmet komutasındaki Millî kuvvetler tarafından yapılan bir baskınla tamamen yok edilmişlerdir. Ne yazık ki Benli Ahmet de çarpışmada şehit düşmüştür. Çarpışma sonunda Fransızlardan bol sayıda silah ve özellikle cephane ve çeşitli malzeme ele geçirilmiştir. Esasen Kuvayımilliye çok eksik olan ihtiyaçlarını düşmandan elde ettiği ganimetlerle tamamlamaktaydı. Buna rağmen Fransız ve Ermeni kuvvetlerine karşı Kuvayımilliye başarıyla mücadele ediyordu. Maraş'ın Etolga, Turak ve Kuyucalı mahalleleri tamamen, Çarşıbaşı ile Hatuniye mahalleleri kısmen Kuvayımilliyenin eline geçmişti.[167] Antep yolu üzerindeki Kapıçam bölgesinde bulunan 150 kişilik bir Fransız müfrezesine de baskın yapılmıştır. Geri çekilen bu müfreze, Maraş'ın güneyinde bulunan Atizi Çiftliği Obası kesiminde diğer Fransız kuvvetleriyle birleşebilmiştir.[168]

Şubat 1920 başında Maraş'ta bulunan Fransız kuvvetleri, Ermenilerle birlikte şöyle tahmin ediliyordu:

---

[166] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 57, Göm: 13, Belge: 13 (1:11).
[167] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 25, Göm: 131, Belge: 131 - 1.
[168] Bağdatlıoğlu; s. 99.

Bulunduğu Yer	Fransız	Ermeni
Depo ve kışlada	200	150
Kolejde	100	50
Alman hastanesinde	25	-
Abarabaşı kilisesinde	250	200
Alman yetimevi ve çiftliğinde	200	50
Kümbet mahallesi kilisesinde	150	100
Bahtiyaryokuşu Protestan kilisesinde	100	100
Katolik kilisesi ve okulunda	300	120
Kırklar kilisesi ve civarında	150	100
Seke kilisesinde	100	50
Çeşitli yerlerde	400	-
Mercimektepe'de	700	-
Toplam	**2675**	**920**

Bu suretle Fransız ve Ermeni olmak üzere Maraş'ta bulunan düşman kuvvetlerinin mevcudunun 4000 kadar olduğu hesaplanmıştır.

1 Şubat 1920'de Fransızlar, kışlaları aralıklarla bombardıman ateşine tutmuşlar, çarşı ve pazarların büyük kısmını yakmışlardır. Yanan birçok bina arasında belediye binası ile mevlevihane de vardı. 2 Şubat 1920'de de Fransız birlikleri şehri her taraftan bombardıman etmeye devam etmişlerdir. Manastır ve kiliselerdeki Ermeniler de Türk halkı üzerine mitralyöz ve bombalar yağdırmıştır.[169]

Maraş'ta muharebelerin başlamasından 10 - 12 gün sonra Türklerin bu mücadelede başarıya ulaşacakları umudu artmıştır. Türkler sadece yiyecek sıkıntısı çekmekteydi. Bununla beraber etrafta buğday, un gibi asıl yiyecek maddeleri bulunduğundan ve özellikle Türklerin kanaatkâr olmasından dolayı bu sıkıntı da önemli görülmemiştir.

Yiyecek maddeleriyle beraber takviye kuvvetleri de gelmekteydi. 2 Şubat 1920'de 80 süvari ve 120 piyade ile Göksun'dan gelen süvari Yüzbaşısı Selim (Yörük Selim Bey) Maraş'ın kuzeybatısındaki Sulutarla sırtlarına ulaşmıştır. İki makineli tüfekten ibaret bölüğü ile Üsteğmen Hamdi de Yörük Selim Bey emrine girmiştir. Bu bölüğün takım komutanı Teğmen İhsan'dı. Ayrıca Süvari Yüzbaşısı Kâmil'de (Albay Polat) katırlara bindirilmiş süvari bölüğü ile Elbistan'dan gelerek Yörük Selim Bey kuvvetlerine katılmıştır. Bu bölüğün takım subayı Abdullah (Kurmay Albay Önalp) idi.

---

[169] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 25, Göm: 144, Belge: 144 - 4.

3 - 4 Şubat 1920 gecesi düşman şiddetli ateş açmak suretiyle birkaç noktadan huruç harekâtı yapmaya teşebbüs etmiş ise de hareket, Türkler tarafından bastırılarak bunun başarıya ulaşması engellenmiştir.[170]

Bu arada Maraş'a takviye kuvvetleri gelmeye devam etmekteydi. Elbistan'da eşraftan Mehmet Ağa komutasında 100 kişilik üçüncü ve dördüncü kafilelerin 3 Şubat 1920'de ve 100 kişilik beşinci kafilenin de eşraftan Mahir Efendi emrinde 4 Şubat 1920'de Maraş'a hareket ettikleri bildirilmiştir.[171]

Gelen takviye kuvvetleriyle ağır makineli tüfeklerin desteği altında Sulutarla güneyinde bulunan ve kuzeye karşı Maraş'ı koruyan Fransız kuvvetlerine taarruz edilmiştir. Fakat arazi açık ve örtüsüz olduğundan esaslı bir sonuç elde edilememiştir. Bir süre sonra Üsteğmen Tevfik komutasında buraya gelen iki mantelli top da mevziye girerek taarruzu desteklemişse de cephane azlığı yüzünden taarruz ileriye götürülememiştir. Durumun özelliğini ve önemini takdir eden Fransız komutanlığı, kışla bölgesinden şehre ateş etmekte olan altı dağ topu ile taarruz eden Türk kuvvetlerine etkili ateşlere başlamıştır. Türk kuvvetleri geri çekilerek başka taraftan baskınlar yapmak zorunda kalmıştır.

Bir taraftan açlık, diğer taraftan üstün Fransız topçu ve makineli tüfek ateşleri altında moralleri bir an sarsılmayan Maraşlı savaşçılar aralıksız olarak muharebelere devam etmişlerdir.

Maraş şehri içinde yer alan Bedesten de Fransızların elinde tahkim edilmiştir. Buradaki Taşhan'ın, Türk mevzilerine hâkim durumda olması sonucu işgali kaçınılmaz bir hâl almıştı. Maraş olaylarının başından beri çarpışan Maraş Evkaf Memuru Evliya Efendi yanına yeteri kadar mücahit alarak Taşhan'ı Fransızlardan temizlemiş ve ele geçirmiştir. Bundan sonra kuzeye dönerek kışla tarafındaki Fransız ve Ermenilerin sığındıkları evleri birer birer temizlemeye devam ederken, bir düşman kurşunu bu kahraman Türk evladını da şehit etmiştir.[172]

Memleketin kurtarılması için ant içmiş olan Maraşlılar arasında Türk kadınları da çarpışmaya katılmışlardır. Bir kısmı mermi taşıyor, diğer bir kısmı erzak ve su yetiştirmeye gayret ediyordu. Birkaç fedai Türk anası da cephede erkeklerle omuz omuza mevziler içinde çarpışıyordu. Bu arada Kayabaşı mahallesinde Bitlis defterdarının eşi Türklerin uğradıkları bu haksızlıklar karşısında heyecana gelerek evinden açtığı mazgaldan çarpışmaya katılmış ve bir gün akşama kadar dövüşerek yararlılıklar göstermiş ve düşmandan bazılarını öldürmüştü. Bu kahraman Türk kadını erkek elbisesi giyerek muharebelere katılmıştı.

---

[170] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 25, Göm:144, Belge: 144 - 4.
[171] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 25, Göm:146, Belge: 146 - 1, 146 - 2.
[172] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 25, Göm:148, Belge: 148 - 1.

Bunun gibi adları bilinmeyen birçok kahraman Türk anası vardı. Bunlardan Senem Ayşe Kadın da kocasının şehit olması üzerine erkeklerle birlikte Kurtuluş Mücadelesi'nin sonuna kadar çarpışmıştı.

Esasen Maraşlılar bağımsızlıklarını tekrar elde etmek için esaslı hazırlıklarda bulunuyorlardı. Halk şehri sekiz bölgeye bölmüş ve komutanlığını mevcut ihtiyat subaylarına vermişti. Ayrıca şehir içinde bir mahalleden diğerine gitmek için polis elbiseleri hazırlamışlar ve halktan da 100, 200, 300, 400 kuruş ve zenginlerden daha fazla olmak üzere para ile zahire toplamışlar, Antep'ten Maraş'a gelen Fransızlara ait cephane, silah ve erzak kafilelerine taarruz ederek bunları ele geçirmişlerdir.[173]

Şehir muharebeleri başladığından beri gönderilen Fransız ikmal kollarının Maraş'a ulaşamaması ve yollarda parça parça yok edilmesi dolayısıyla 8 Şubat 1920'de İslahiye'den Albay NORMAND komutasında büyük bir takviye kuvveti gönderilmiştir. Bu kuvvet; bir piyade alayı, iki süvari bölüğü, dört sahra topu, yiyecek ve cephane deve kollarından kurulu idi. Yürüyüş kolu Maraş'ın güney bölgesinde Yörük Selim Bey kuvvetlerinin baskınına uğramıştır. Fakat üstün Fransız kuvvetleri karşısında müfreze bir başarı gösteremeyerek geri çekilmek zorunda kalmıştır.[174] Böylece Maraş'taki Fransız kuvvetleri önemli sayıda takviye edilmiştir.

6 Şubat 1920 günü saat 04.00 civarında Adana tarafından Maraş'a gelen bir Fransız uçağı Doğu Ordusu Genelkurmayından Maraş Fransız Komutanına hitaben yazılmış bir kese içindeki üç deste kâğıt atmıştır. Bu kâğıtlar incelendiğinde bunların hava haberleşmesi için birtakım resmî işaret ve şifre olduğu anlaşılmıştır. Elbistan'dan alınan haberlere göre ise alınan kâğıtlardaki işaretlerin insan, top ve mitralyöz zayiatının gösterilmesine mahsus şifre olduğu belirtilmiştir.[175]

(3) Türklerin Teslim Olma İsteği ve Maraş'tan Fransızların Çekilişi (11 Şubat 1920)

20 günden beri Maraş'ta devam eden sürekli çarpışmalar ve şehrin tamamen yakılıp yıkılmasının halk üzerindeki etkileri giderek derinleşiyordu. Maraş hadisesi hakkında her gün taarruz ve tahribat haberleri geldiği hâlde hükûmet tarafından tesirli bir hareket yapılamaması ve hiçbir İslam gazetesinde Maraş'taki olaylardan bahsedilmemesi nedeniyle halkın kırgın olduğu belirtiliyor, Fransızların adeta hükûmetin ve saltanatın gözü önünde kundakçılık yapmasının içler acısı olduğu söyleniyordu.[176] Bu durum, bir kısım halkın savunma gücünü de yavaş yavaş azaltmıştır. Millî kuvvetlerden bir kısmı köylerine dönmek istediklerinden savaş gücü daha da zayıflamaya başlamıştır.

---

[173] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA-ZB, Kutu: 25, Göm: 148, Belge: 148 - 4.
[174] Bağdatlıoğlu; s. 107, 108.
[175] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 25, Göm: 148, Belge: 148 - 3.
[176] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 25, Göm: 154, Belge: 154 - 2.

Bir kısım halk ise Maraş'ı sonuna kadar savunmaya ant içmiş olduğundan bu mücadelenin ölünceye kadar devamını gerekli görüyordu. Özellikle Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Arslan Bey savaşçıları teşvik ediyor ve teslim olma fikrini ileri sürenlere bütün gücüyle savaş gayreti aşılamaya çalışıyordu.

Buna rağmen ve özellikle yiyecek sıkıntısı yüzünden morali günden güne kırılan bir kısım halk arasında teslim olma isteği belirmiştir.

Böylece bir kısım ileri gelenler teslim şartlarını görüşmek üzere bir heyetin Fransız komutanlığı yanına gönderilmesini Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine bildirmiştir. Bu durum karşısında Maraş savunmasının başından beri halkı teşvik etmek, teşkilat yapmak ve fiilen Kuvayımilliye'yi kurmak ve komutanlığını yapmak gibi büyük hizmetleri geçen ve büyük bir fedakârlıkla çalışan genç doktor Mustafa Bey'e Fransızlarla görüşmek için baskı yapmaya başlamışlardır. Doktor Mustafa Bey bazı Maraşlıların ısrarı karşısında Fransızlarla barış maksadıyla görüşmek zorunda kalarak 11 Şubat 1920'de General QUERATTE'in yanına gitmiştir. Fakat geri dönerken yolda Ermeniler tarafından şehit edildiğinden neler görüştüğü anlaşılamamıştır.[177]

Aynı gece (11/12 Şubat 1920) 5000 kişilik (bir tümene yakın) Fransız kuvvetinin çekilmiş olduğu, 12 Şubat 1920 günü sabaha karşı anlaşılınca bütün Maraşlılar hayrette düşmüşlerdir. Son günler Türkler için cidden tehlikeli bir hâl almıştı. Buna rağmen 11/12 Şubat 1920'de Fransızların Maraş'ı bırakarak çekilip gitmeleri bütün Maraşlılarda sevinç, onlara güvenen Ermeniler üzerinde ise derin üzüntü yaratmıştı.

Çekilme şöyle olmuştur: 9 Şubat 1920'de Maraş Garnizonuna ulaşan Albay NORMAND, garnizon komutanı olan General QUERATTE'le görüşmek imkânını bulamadan Maraş'ı boşaltarak bütün Fransız birliklerinin İslahiye'ye doğru çekilme hazırlıklarının yapılmasına karar vermiş ve bu işe başlamıştır. Esasen kışın bütün şiddetiyle devam ettiği o günlerde Türklerin de büyük etkileriyle işlemez hâle gelen Fransız muhabere şebekesi onarılamamış olduğundan General QUERATTE'le haberleşme imkânı sağlanamamıştır. Bu maksatla Maraş'ın güney bölgesinde ve kendi yakınında bulunan Fransız binbaşısına çekilme hazırlıklarına başlamasını bildirilmiştir. Bu subay da doğrudan doğruya Maraş Garnizon Komutanlığına bağlı olmasına rağmen, Garnizon Komutanlığından emir almadan hazırlıklara başlamış ve bu arada yaralıları geriye göndermiştir.

Maraş'ın güney bölgesinde çekilme hazırlıklarının başladığını duyan General QUERATTE, Albay NORMAND ile temas etmek üzere onun yanına gelmiştir. Yapılan görüşmede General QUERATTE de savunmasına memur edildiği bu bölgeyi bırakıp gitmek ve çekilmek kararını vermiştir. Kararlaştırılan bir işaret üzerine çekilme emri verilecekti. General

[177] Bağdatlıoğlu; s. 110, 111.

QUERATTE, Albay NORMAND ile görüştüğü zaman Doktor Mustafa ile de görüşmüş bulunuyordu. Bu sebeple Maraşlıların durumunu öğrenmiş olmasına rağmen yine de çekilme kararını uygulamıştır.

Çekilme sebeplerine gelince: Fransız kaynakları Albay NORMAND'ın gizli bir sözlü talimat alması ihtimalini ileri sürmüşlerdir (Bu talimat tespit edilememiştir.). Alınan bu talimattan Albay NORMAND'ın bağlı bulunduğu Tümen Komutanı General DÜFİÖ (DUFIEUX)'nün de haberi olmadığı anlaşılmıştır. Yalnız Suriye'deki Fransız Yüksek Komiseri General GURO (GOUREAU)'dan böyle bir talimat almış olması umulmaktadır. Albay NORMAND ise kendi eserinde bu yolda bir emir almadığından bahsetmektedir.

Albay NORMAND'a göre: "Urfa'da bir ayaklanma hazırlanmıştı ve bunun nerede ise patlak vereceği bir sırada Maraş'ta kalmak doğru olamazdı. İslahiye'ye çekilip Urfa'nın yardımına yetişmenin daha uygun olacağı düşünülmüştür.

Hava çok soğuk (-16), insan ve hayvanların yiyecekleri yeterli değildi. Hiç yoktan kayıp verilmesi uygun olmazdı. Her ne olursa olsun General QUERATTE, Maraş'a geldiğinden beri sevk ve idareye tamamen hâkim duruma geçememiştir. Bundan başka General QUERATTE ilk geldiği günden beri Ermenilerle Türklerin arasını açmak suretiyle bir idaresizliğe sebebiyet vermiştir.

Maraş güneyinde Hamidiye köprüsünde 11/12 Şubat gecesi sabaha karşı Elbistan Bölge Komutanlığına yazılan raporda, Fransızların bu gece Maraş'tan İslahiye'ye doğru çekildikleri bildirilmiştir.

Fransızlar, Maraş'ı bir süre topçu ateşi altında tuttuktan sonra gece yarısı çekilmişlerdir.

Maraş'ta Abarabaşı, yetimevi gibi yerlerde bir kısım hasta ve yaralı Fransız askeri bırakılmıştır.

Çekilme başladığı gece, bunu gizlemek için bir yönden şehir, ateş altında tutulurken öbür yönden Fransız askerleri tepelerin üzerinde öbek öbek ateş yakıyorlardı. Götüremedikleri 24 yaralıyı Amerikan hastanesi başhekimine teslim etmişlerdir. Nihayet çekilme için kararlaştırılan renkli işaret fişekleri atılınca Fransız birlikleri de Maraş'ın batı ve kuzeyindeki çeltik tarlalarından sessizce yürüyüşe başlamışlardır.

Maraş'ın güneyinde, Aksu köprüsüne geldikleri zaman öncüye memur edilmiş olan Binbaşı BERNARD (BERNAR)'ın taburu 12 Şubat 1920'de Millî kuvvetlerin ateşiyle karşılaşmıştı. Fakat zayıf olan millî kuvvetler geri çekilmişlerdi. Fransızlar daha ileride Belpınar köyüne ulaştıklarında, Bahçe ilçesinden gelen halk tarafından hücuma uğramışlardı. Fransızların topçu

ateşlerine rağmen 50 kadar Fransız öldürülmüştü.[178] Halktan 4 şehit vardı. Fransızlar çok dağınık bir hâlde çekiliyorlardı.

Soğuk çok etkiliydi ve kar fırtınası devam ediyordu. Fransız birlikleri güçlükle İslahiye'ye gelebilmişlerdi.

1'inci Tümen Komutanı General DUFIEUX Adana'da ani olarak bu umulmadık çekilme haberini alınca süratle İslahiye'ye gelmişti. Çekilen Fransızların yanında Ermeni askeri ve halkı da bulunduğu için General, askerlerle başıbozukların tanınmaz bir hâle geldiği bu acıklı insan yığınını depo vesaire gibi binalara yerleştirmeye ve donmaktan kurtarmaya çalışmıştır. Bu perişan askerler arasında bir eşya arabasına binmiş General QUERATTE de bulunmaktaydı. Türklerle Ermeniler arasındaki anlaşmazlığı körükleyen General QUERATTE bir süre sonra emekliye ayrılmıştır.

Türkler Fransızların çekilişini İslahiye'ye kadar takip etmişlerdir. Fransız Komutanı General QUERATTE, Belediye Reisi ve Heyet-i Merkeziye üyesi Hacı Bey, Şişmanzade Arif Bey, Kocabaşzade Hacı Naci ve Mühendis Lütfi Efendileri tutuklayarak 21 gün süreyle işkence ve baskı altında tuttuktan sonra çekilme sırasında beraberinde götürmüştür.[179] Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal ve Harbiye Nezareti arasındaki yazışmalar sonucunda Amiral Bristol'un vasıtasıyla bu şahısların iadesi General QUERATTE'den resmen istenmiştir Ancak ne yazık ki bu şahıslar arasında bulunan Maraş Jandarma Komutanı karlar üzerinde bırakılmış olarak bulunmuştur. [180]

12 Şubat 1920'de Kerhan köyünde bulunan Kılıç Ali'ye Fransızların çekildiği haberi verilince Kılıç Ali derhâl Maraş'a gelmiştir. Yakup Hamdi ve daha bazı Kuvayımilliye komutanları da emirlerindeki müfrezelerle şehre girmişlerdir. Fransızların tekrar gelmeleri ihtimaline göre yeniden tertibat almak birinci derecede önemli görülmüştür. Özellikle Maraş'a giden yollar civarındaki sırtlar üzerinde mevziler hazırlanmaya başlanmıştır.

Maraş'ta Zeytin (Süleymaniye) Askerlik Şube Başkanı Binbaşı Cemil'in başkanlığında sıkıyönetim ilan edilmiş ve Divan-ı Harp kurulmuştur.[181] Kılıç Ali Bey, Arslan Bey ve Yörük Selim Bey toplanarak Ermeni askerlerinin ve silahların teslim alınması için heyetler kurmuştur. Bu heyetlerin yaptıkları araştırmalarda kiliselerde ve savunmaya hazırlanmış binalarda yüzlerce silahlı Ermeni ile gece verilen çekilme kararından habersiz 100 kadar Fransız askeri ve çok sayıda silah, cephane teslim alınmıştır. Kilise ve evlere toplu bir hâlde sığınan Ermenilerin mal, can ve namusları tamamen güvenlik altına alınmıştır. Bu tedbirler sayesinde hiçbir zararlı olay meydana gelmeden Maraş'ta güvenlik ve asayiş çok kısa

---

[178] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 334, Göm: 173, Belge: 173 - 1.
[179] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 26, Göm: 12, Belge: 12 - 1.
[180] Bağdatlıoğlu; s. 113.
[181] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 334, Göm: 173, Belge: 173 - 1.

zamanda sağlanmıştır.[182] Bir süre sonra Maraş halkı, dükkânlarını da açarak iş güçleriyle uğraşmaya başladılar. Artık Maraş'ta normal hayat başlamıştı. 3'üncü Kolordu Komutanı bu durumu bir raporla Ankara'da Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal'e bildirmiştir.

Gerek birlikler ve gerek Kuvayımilliye tarafından esir edilen Fransız eratının hayatının korunması için çok sıkı emirler verilmişti. Yaralılar içinde Maraş'ta bulunan doktor ve eczacılar tarafından gerekli sağlık tedbirleri alınmıştır. Fransız cesetlerine saygı gösterilerek cesetler gömülmüştür.

Maraş şehrinin yarısı yanmış ve üçte biri de top mermileriyle yıkılmıştı. Yapılan tahminlere göre en büyük mahallelerden 10 kadarı tamamen harap olmuştu. 7 - 8 cami, 15 okul ve Maraş kışlası yakılmıştı. Maraş'ın maddi kaybı çok büyüktü. Fakat manevi kazancı hiçbir varlıkla ölçülemeyecek derecede üstündü.

Halk, olayın dehşeti karşısında yorgun ve perişandı. Yapılan araştırmalara göre Maraş'ın 200 şehit ve 500 yaralı vermiş olduğu anlaşılmıştı. Yaralılar, uçları kesik mermilerle yaralanmış olduğu için bu kişilerin yaraları ciddiydi. Yaralılar, şehrin doğu ve batı mahallelerinde açılan iki hastaneye kaldırılmış ve askerî doktorlar tarafından tedavi altına alınmıştır. O sırada Maraş'ta bulunan Amerikan Kızılhaç Heyetinin de yardımları olmuştur. Maraş'ın boşaltılması sırasında Türk kuvveti olarak makineli tüfekli bir piyade taburu (9'uncu Kafkas Piyade Alayının Sivas'tan gelen 3'üncü Taburu) ile az mevcutlu iki süvari bölüğü vardı. Diğer kuvvetler Kuvayımilliye'den ibaret idi. Şehrin güvenliğine piyade taburu memur edilmiştir.[183]

Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi, iki üyesinin şehit ve dört üyesinin Fransızlar tarafından esir olarak götürülmesi nedeniyle 15 Şubat 1920'de yeniden teşkil edilmiştir.

Bir taraftan da iaşe işinin düzenlenmesine önem verilmiştir. Maraş'ta bulunan subayların maaşlarından yaptıkları yardımla aşevi açılarak fakir halka sıcak yemek dağıtılmaya başlanmıştır.

Fransızlar kaçtıktan sonra tasaya düşen Ermeniler, Türklerin kendilerine şefkatle muamele ettiklerini görünce af dilemişler ve Türk makamlarıyla İtilaf devletleri temsilcilerine başvurarak Fransızları suçlamışlardır.

3'üncü Kolordu Komutanlığının 16 Şubat 1920 gün ve 739 sayılı şifresinin ilgili maddelerinde şöyle denilmekteydi (özet):

"Maraş'ta Latin kilisesi Ruhani reisi ve Ermeni büyükleri tarafından Dâhiliye Nezaretine çekilen ve bir benzeri Kolorduya gönderilen telgrafla Fransızların Maraş'a gelir gelmez zorla bazı ev ve kiliseleri işgal ettikleri,

---

[182] Bağdatlıoğlu; s. 114.
[183] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 26, Göm: 8, Belge: 8 - 1.

Türklere karşı dostane duygularını belli edenleri sıkıştırdıkları ve hapsettikleri, bir kısmını da beraber götürdükleri, memleketi yakarak binlerce Ermeninin kanına girdikleri ve Fransızlar gittikten sonra can, mal ve namus hususunda her gün rahat ve emniyette oldukları" bildirilmişti.

Amerikalıların Maraş çarpışmaları hakkındaki görüşleri de çok önemlidir. Bütün çarpışmalar süresince Maraş'ta bulunan Amerikalı bir doktorun, Antep'teki Amerikalı diğer bir doktora yazdığı mektubun özeti aşağıdadır:

"Bütün Maraş tamamen yıkılmıştır. Tahminime göre Ermenilerin ve Türklerin ölü ve yaralısı çoktur. Fransızların da 150 ölü ve 200 kadar yaralıları vardır.

Maraş'ın büyük kısmı yanmıştır. Altı kilise, sekiz cami ve bunlar arasındaki hemen hemen bütün evler harap olmuştur. Halk sağlam evlere yerleştirilecektir.

Asayiş sağlanmaya başlanmıştır. Mutasarrıf İrfan Bey ve arkadaşları çok iyi hareket ediyorlar, kendilerine müteşekkiriz. Bu muharebe ve kayıplardan dolayı Fransızlar sorumlu tutulmalıdır. Ermenilerin de bu konuda kabahatleri vardır. İki milleti birbirine karşı düşürerek aradaki düşmanlıktan faydalanmaya kalkışmak, iyi bir politika değildir. Fransızlar burada Hristiyanları korumak için bulunduklarını iddia ediyorlardı. Onlar gittikten sonra daha kötü olması gerekirdi. Hâlbuki onların yoklukları, Ermeniler için varlıklarından daha hayırlı oldu. Ermenilerle Türklerin beraber yaşamalarına şaşmıyorum. Zira tabii ve mantıki bir şeydir. Fransızlar bunu anlayamadılar."

Adana'daki Fransız birliklerinde askerlik yapan Ermeni genci Leon'un Elazığ'daki bir Ermeniye yazdığı 24 Şubat 1920 tarihli mektubunda (özet) olaylar şu şekilde değerlendirilmektedir:

"Maraş'a gelişimizin üçüncü günü çarpışma başladı. 22 gün sürdü. Bu süre içinde haşlanmış buğday, kedi eti yedik. Çarpışmalarda ben yaralandım, arkadaşlarım öldü. Çekilirken yolda karlar üzerinde birçok insan soğuktan dondu. Paralarımı kaybettim, buna yanmıyorum, yalnız üç yıldan beri hizmet gören 3000 Ermeni askerimizi kaybettik, buna ağlıyorum. Son günlerde Ermenistan kurulacaktı. Bu olmadı ve bizim başımıza patladı."

Maraş'taki tarihî "Maraş Aslanı Heykeli" bir taş parçası değil, bu kahramanlığın sembolüdür. Binlerce arslanla dolu Maraş şehri ancak Kahraman Maraş unvanı ile anılabilir.

Maraşlılar bu mücadelede Elbistan, Göksun ve Pazarcık kazalarının ve diğer civar kazaların önemli yardımlarını görmüşlerdir.

Cephane; Maraş, Elbistan ve diğer depolarda Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin hizmetleriyle sağlanmıştır.

İaşe, halk kışlık erzakını yazın evine depo ettiği için yine Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin yardımıyla halktan ve civar köylerden sağlanmıştır.

Sağlık işleri, Maraşlı doktorlar ve eczacılar tarafından evlere ve müfrezelerin bulundukları yerlere gidilerek başarılı bir şekilde yürütülmüştür.

Muhabere hizmetleri de fedakâr muhabere ve posta memurları tarafından büyük zorluklarla sağlanmıştır. Maksutlu ve Bertiz'de yeniden açılan telgraf muhabere merkezleri de çalışmaya başlamıştır.

İşgal süresince hükûmet ve belediye hizmetleri normal bir şekilde yürütülememiştir. Fransızlar da ayrıca bir idare kurmamışlardır. Maraşlılar ve özellikle Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hem Maraş'ın mülki ve idari hizmetlerini büyük bir olgunlukla başarmış ve hem de askeri sevk ve idareyi kutsal ve büyük bir başarıya ulaştırmıştır.

Maraş'taki çarpışmalarda kuvvetlerin çoğunluğunu halk ve Kuvayımilliye oluşturmuştur. Ancak Kuvayımilliye'de oluşan bazı düzensizliğe son vermek ve Kuvayımilliye'yi yavaş yavaş komuta altına almak amacıyla İzmir ve İstanbul taburu adında iki tabur kurulmuş, bölük komutanlıklarına mahalli ihtiyat subayları, tabur komutanlıklarına ise birer yüzbaşı verilmiştir. İaşe ve idareleri ise Müdafaa-i Milliye tarafından temin edilmiştir.[184]

(4) Zeytin Olayları

Maraş'ın kuzeybatısında Ceyhan Nehri ile Göksun Çayı arasında sarp, dağlık ve ormanlık bölgede çok zeytin ağacı bulunduğundan bu bölgeye Zeytin denilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Ermenilerin ayaklanması dolayısıyla yapılan çarpışmalarda kasaba tamamen yanmış ve Ermeniler göç ettirilmiştir. Zeytin Ermenileri, Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan sonra İtilaf devletleri tarafından tekrar buraya getirilmiş ise de kasabada bina olmadığından kışla binasına yerleştirilmişlerdir. Ermeniler kışla ve civardaki 25 kadar binayı tahkim ederek hükûmete karşı gelmeye başlamışlardır. Bunların 500 kişilik kuvveti vardı. Hükûmet tarafından hem Ermenileri korumak hem de Ermeni saldırılarına meydan vermemek amacıyla kışlanın 5 km kadar doğusundaki Ziyaret Tepe'ye bir müfreze yerleştirilerek ilk zamanlarda bölgede güvenliğin sağlanmasına çalışılmıştır. Ermeniler de kışlada kendi aralarında seçtikleri 12 kişilik bir heyetle kendi kendilerini idare etmeye başlamışlardır. Görülüyor ki bu dağlık bölgede Ermeniler adeta bir bağımsızlık havası içinde yaşamışlardır. Kendilerinden silahlarının teslimi istenmiş ise de bunu asla kabul etmemişlerdir. Diğerleri gibi Fransızlardan cesaret alan bu Ermeniler de birer birer ayaklanmaya ve asayişi bozmaya başlamışlardır. Fırnıs Bucak Müdürü ile ileri gelen birkaç Türk vatandaşını da bağlayıp kışlaya hapsetmişler ve birkaç jandarmanın silahlarını almak küstahlığını dahi göstermişlerdir.

---

[184] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 822, Göm: 36, Belge: 36 - 1, 36 - 2.

5 Mart 1920'de Süleymanlı kaymakamı, kasabanın 7 km doğusundaki Beşen köyüne gelmiştir. Tarafsız bölgeye birkaç silahlı Ermeni getirterek Jandarmanın silahlarını, bucak müdürü ve arkadaşlarının teslimini, tahrip ettikleri şehitliğin onarımını istemiş ve 24 saat içerisinde cevap verilmesini şart koşmuştur. Verilen mühletin bitmesine rağmen Ermenilerden olumlu cevap alınmadığı gibi Türk devriyeleri ile karşılaşınca Ermeniler ateş açmışlardır. Bu suretle Zeytin bölgesinde çarpışmalar başlamıştır. Ermeniler Beşen köyüne doğru harekete geçmişler ve buradaki Kuvayımilliye ile çarpışmaya başlamışlardır. Birkaç saat devam eden çarpışmadan sonra Ermeniler tekrar Zeytin'e çekilmişlerdir. Fınıs bucak müdürünün Ermeniler tarafından tutuklanması üzerine bu görevi vekil olarak yerine getirmek için 8 Mart 1920'de Maraş'tan bir jandarma çavuşu ve yeteri kadar jandarma eri gönderilmiştir. Durumu yakından takip etmek üzere de Süleymanlı jandarma komutanı Çardak mevkisinden yola çıkarılarak kendisine Ermenilerle temas etmesi ve onlara gerekli nasihatlerde bulunması emredilmiştir.

Ermenilerin Türk köylerine taarruzu karşısında bir kısım halk, köylerini savunmak için silah ve cephane almak üzere Elbistan'a gitmiş ve kısmen buradan, kısmen de Sivas'tan yeter derecede silah ve cephane sağlamıştır.

3'üncü Kolordu Komutanı, Zeytin'de Türklerle Ermeniler arasında çıktığı haber alınan olayın yerinde incelenmesi için Elbistan kazasından bir jandarma subayının gönderilerek soruşturma yaptırılmasını, Maraş'ta 9'uncu Tümen Komutanından ve Maraş mutasarrıflığından istemiştir. Maraş mutasarrıfının 30 Mart 1920'de 3'üncü Kolorduya verdiği raporda : "Zeytin'e gönderilen nasihat heyeti döndü. Gerek bunun verdiği bilgi, gerek oradaki Ermeni ileri gelenlerinin beyanlarına göre bölge halkı hükûmet idaresinden memnun olduklarını bildiriyor. Kendilerinde önceden İngilizlerin belgeli olarak verdiklerinden başka silah olmayıp bunu da vahşi hayvanlar korkusundan elde bulundurduklarını bildirmektedirler. Şimdilik sükûnet sağlanmıştır. Gerek Türkler gerekse Hristiyanlar tarafından birbirlerine taarruza asla meydan verilmemesi lüzumu Süleymanlı kaymakamlığına ve Fırnıs bucak müdürlüğüne bildirilmiştir." deniyordu.

Fakat Ermeniler, Süleymanlı kazasında kışlaya yerleşmiş ve kısmen de tahkim etmiş olduklarından buradan çıkarılmaları ve köylerine dağıtılmaları gerekiyordu.

Ermenilerin bu taşkınlığı devam ederken 15 Mart 1920'de İstanbul'daki Harbiye Nezaretinden Sivas'taki 3'üncü Kolordu Komutanlığına aşağıdaki emir geldi (özet): "Ermenilerle Türkler arasında sonuçları endişe verici bazı olayların meydana gelmesi beklenmektedir. Bu olaylar barış üzerinde kötü etki yapabilir. Bu sebeple Zeytin olaylarının daha başka olaylar doğurmasına engel olunması" isteniyordu.

Kolordunun 25 Mart 1920 tarihli raporunda (özet): "Ermenilerin hükûmete sadık kalacakları, bununla beraber Süleymanlı'da bir müfreze bulundurulacağı" bildirilmiştir.

Her tarafla irtibatı güç olan bu dağlık bölgede idarenin ve birlik komutanlıklarının aldığı ciddi tedbirler karşısında boyun eğmek zorunda kalan Zeytin Ermenileri, bir müfrezenin kasaba içerisinde bulundurulmasına razı olmuşlardır.

Bölgedeki durumu yakından görmek üzere Genelkurmay Başkanlığından Kurmay Binbaşı İsmail Hakkı, 30 Mart 1920'de Zeytin'e gönderilerek durum incelettirilmiştir. İnceleme sonunda Binbaşı İsmail Hakkı şu sonuca varmıştır: "Zeytin civarı yağ ve kereste bakımından çok zengin olduğu için mülk sahipleri bugünkü durumda memnuniyetsizlik göstermekte ve güvenliğin sağlanması hâlinde kışlayı bırakarak eski kasabalarını yeniden canlandırmayı düşünmektedirler. Aralarında eşkıyalığa ve ayaklanmaya taraflı olanlar azınlıkta kalmaktadır. Bununla beraber Zeytin Ermenileri ister kışlada ister kasabalarında bulunsun, bugün veya yarın bu bölge ve bütün memleket için güvenlik bakımından zararlı oldukları kanısındayım. Kendilerine gerekli nasihatler verildi ve silahlarının teslimi istendi ise de buna yanaşmadılar. Bir kısım Ermeninin de göç etmekte serbest bırakıldığı takdirde bölgeyi terk edeceği sanılmaktadır. Ermenilerin gelecekte Haçin gibi bir olaya meydan vereceklerini sanıyorum."

Bu olaylar bazen yatışmış, bazen de tekrar alevlenmiş olarak 1921 yılı ortalarına kadar sürmüştür.

(5) Şar Olayı

Şar, Saimbeyli - Elbistan yolunda ve Saimbeyli'ye 50 km mesafede Göksun çayı üzerinde 250 evli bir Ermeni köyü idi. Bu köyde de 300 kadar asi Ermeni toplanmıştı. Maraş'tan kaçan Ermeni çeteleri de buraya sığınmış olduğundan asi miktarı fazlalaşmıştır. Köydeki Ermenilerin silahlarının teslimi istenmiş; fakat Ermeniler 2 Mart 1920'de mektupla hükûmetin bu isteğini reddetmişlerdir.

Şar'daki asi Ermeniler zaman zaman civar köylere ve Türk kuvvetlerine baskın yapıyorlardı. 7 Nisan 1920'de yapılan bir baskında çarpışma birkaç saat sürmüş ve sonuçta asi Ermeniler yine köye sığınmak zorunda kalmışlardır.

22 Nisanda Göksun kaymakamı, Ermeni papazını da yanına alarak Şar'a gitmiş ve ikinci kez gerekli öğütlerde bulunmuş ise de Ermeniler, Saimbeyli'de durumun güvenli olmadığını ileri sürerek silahlarını teslim etmekten çekinmişlerdir. Bu durum karşısında Saimbeyli bölgesinden bir kısım kuvvet ayrılıp Şar'a gönderilmiştir. Göksun, Sarız, Toklar'dan toplatılan millî kuvvetlerle de takviye edilmiştir. Ayrıca Ceyhan'ın kuzeyinde ve Mercimek (Ceyhan Nehri üzerinde) köyünde bulunan Tufan Bey, Doğan Bey tarafından Saimbeyli'ye getirilmiş ve Doğan Bey de Urumlu (Doğanbeyli) müfrezesinden 80 kişilik bir kuvvetle ve bir sahra topu ile Şar'a gitmiştir. 2/3 Temmuz 1920 gece yarısı Doğan Bey taarruza geçmiş ve köyü işgal etmiştir. Bu suretle de Şar olayı ortadan kalkmıştır.

b. Urfa Bölgesinde Meydana Gelen Olaylar

(1) Urfa'da Millî Harekâtın Başlaması

İngiliz askerlerinin Urfa'yı tahliye etmesinden sonra, Fransızların burayı işgal etme olasılığına karşı Mustafa Kemal daha 25 Ekim 1919'da böyle bir millî saldırıya karşı fiilen karşı koyabilmek ve asayişsizliğe ve düzensizliğe meydan verilmemesini sağlamak amacıyla bu bölgede millî teşkilatın hızla kurulmasını ve 1'inci Süvari Alayının Urfa'ya gelmesini 13'üncü Kolordu Komutanı Cevdet Bey'e bildirmiş, hükûmet merkezinin karşı çıkması durumunda buna önem verilmeyerek mevcut siyasetin devamını istemiştir.[185]

16 Ocak 1920 gecesi gizlice Diyarbakır'a gitmek zorunda kalan Yüzbaşı Ali Saip, 13'üncü Kolordu Komutanı ve aşiret reisleriyle görüşmüştür.

Aşiretlerle yapılan bu temaslar ve çalışmalar, gerçekten iyi sonuçlar vermiş ve Urfa'nın kurtuluşu için gerekli kuvvetler hazırlanmıştır. Diyarbakır'dan dönen Yüzbaşı Ali Saip ve arkadaşları 7/8 Şubat 1920 gecesi, Urfa'nın 5 km kuzeyinde Karaköprü köyüne gelmişler ve geceyi orada geçirmişlerdir.[186] Bu zamana kadar 3000'e yakın kuvvet de bu bölgede toplanmış ve etraftan gelmeye devam etmiştir. Bunların Karaköprü'ye gelişi Urfalılar üzerinde büyük bir sevinç yaratmış, halkın moralini kuvvetlendirmiştir. Birçoğu buraya koşarak millî kuvvetlerle görüşmek istemiştir. Halk ve şehrin ileri gelenlerinin hemen hepsi, bu kuvvetlerin Karaköprü'ye gelmiş olduğunu gördükten sonra Urfa'nın kurtulacağına inanmıştır. Her tarafta Fransızlara karşı koyma duygusu canlanmıştır. Bu arada Siverek halkından Kolordu Komutanlığına 40 imzalı bir telgraf çekilerek "Bütün millet, vatanımızı kurtarmak için çırpınmaktadır. Toprağımıza giren düşmana karşı çarpışmaya ant içtik. Fakat silahımız yoktur. Silah verilmesi" denilmiş ve hazır olunduğu bildirilmiştir.

Urfa'ya yapılacak taarruz için gereken hazırlıklar tamamlanmıştır. Taarruzdan önce Fransız işgal kuvvetlerini uyarmak gerekli görülmüş ve Urfa Kuvayımilliye komutanı Namık (Yüzbaşı Ali Saip) imzasıyla şu protesto telgrafı gönderilmiştir:

"Urfa'da Fransız İşgal Kuvvetleri Komutanlığına,

Yüzyıllardan beri hür ve asil yaşamış bir millet esirliği kabul edemez. Wilson prensiplerine ve mütareke hükümlerine aykırı olarak gittikçe artan işgal hareketine karşı kutsal haklarımızın korunmasına ant içmiş bulunuyoruz.

Urfa'daki konukluğunuza daha fazla müsaade etmemize imkân yoktur. Mütarekeye aykırı işgalinizi reddeder 24 saat içerisinde Urfa'yı

---

[185] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 270, Göm: 22, Belge: 22 - 4, 22 - 5.
[186] Ursavaş; s. 85.

boşaltmadığınız takdirde kesin hareketlere başvurulacağını ve dökülecek kanların sorumluluğunun size ait olacağını bildiririz. Hristiyan vatandaşlarımızın her türlü hukuku korunacaktır. Urfa'yı boşaltmaya razı olduğunuz takdirde sınırımızın dışına kadar serbestçe gidebileceğinizi temin ederiz."[187]

Aynı gün İşgal Kuvvetleri Komutanlığı siyasi komiseri Sajö(Sajeues)'den şu cevap gelmiştir:

"Urfa civarında bulunan bütün aşiretlere:

Yazınızı aldım. Sizlerle savaş hâlinde değiliz. Arazinin boşaltılması, General Gourau'nun emrine bağlıdır. General'e bu isteğinizi bildirdim. Aramızda mevcut olan samimi bağları bozacak hâllerin kaldırılması için gelecek cevabı beklemeniz rica olunur. Bu cevabın kesinlikle ve çabuk geleceğinden eminim. 7 Şubat 1920"[188]

Fransız siyasi komiseri Sajö, bu cevabını yazdıktan sonra Urfa mutasarrıfını ve ileri gelenlerini toplayarak Kuvayımilliye'nin bu işten vazgeçmesini istemiştir.

Ali Saip Bey tarafından Urfa Ermeni azınlığına da bir bildiri gönderilerek Urfa'ya yapılacak taarruzun doğrudan doğruya Fransız kuvvetlerine yöneltileceği, Ermenilerin güvenlik içinde bulunduğu belirtilmiştir. Ermeni topluluğundan, Urfa Türklerinin gösterdikleri bu şefkatli davranıştan dolayı memnun olduklarını bildiren cevap alınmıştır.

8 Şubat 1920 sabahı mutasarrıf Ali Rıza, Urfa müftüsü Hasan Efendi, eski müftülerden Şeyh Müslim Efendi ile Belediye Başkanı Hacı Mustafa Efendi ve ileri gelenlerden bir heyet, millî müfrezelerin bulunduğu Karaköprü'ye gitmişlerdir. Fransız Komutanı bu kuvvetleri Urfa'ya girmekten vazgeçirmek için gereken öğütleri vermek maksadıyla heyet göndermişti. Fakat bu kişilerin hepsi de millî müfrezelerin harekâtını uygun görmekteydiler. Komutan, Namık Bey ile görüşürken eski müftülerden Şeyh Müslim Efendi, komutana bazı sorular sorarak durumu öğrenmiş ve o, Kuvayımilliye'nin taarruz edebilecek kuvvette olduğunu anlayınca:

"O hâlde ne duruyorsunuz, yürüyün!" diye bağırmaktan kendini alamamıştır.

Gerçekte ise Badilli Aşireti reisi Sait Bey'le Siverek aşiretlerine komuta eden Mehmet Emin Bey, Mehmet Ramazan ve Mehmet Sakıp Efendilerin kendi müfrezelerinin iaşesi için getirmiş oldukları yiyecek ancak o akşamki ihtiyacı sağlayacak kadardı. Para ise hemen hemen hiç yoktu.[189]

---

[187] Ursavaş; s. 86 - 87.
[188] A.g.e.; s. 88.
[189] Ursavaş; s. 92 - 93.

(2) Millî Kuvvetlerin Urfa'ya Girişi

8 Şubat 1920'de saat 23.00'te millî kuvvetlerin Urfa'ya girmesi kararlaştırılmıştır. Fransızlar tarafından direnme olmadıkça ve saldırıda bulunulmadıkça millî kuvvetlerin de silah kullanmaması emri verilmiştir.[190]

Harran ve Bey kapılarından tam saatinde millî kuvvetler, atlı ve yaya olarak büyük bir vakar ve sükûn içinde iki koldan Urfa'ya girmişlerdir.[191] Fransızlar hiçbir karşılık vermemiş ve hareket göstermemişlerdir. Sabaha karşı hanlar, camiler ve büyük binalara yerleşilmekle beraber bir taraftan da esaslı savunma tertipleri alınmaya devam edilmiştir. Bu suretle Urfa şehrinin yarısı millî kuvvetler tarafından işgal edilmiştir. Fransızlar hastane ve civarına Ermeniler de kendi mahallelerine sığınmışlardır.

Urfa'nın işgali Heyeti Temsiliyeye ve bağlı ilçelere bildirilmiştir. Bu suretle 9 Şubat 1920'de Kuvayımilliye, Fransızları püskürterek Urfa'ya girmiştir. Fransız bayrağı indirilerek yerine Osmanlı sancağı asılmıştır. Urfa halkının tamamen Kuvayımilliye'ye katıldığı bu günde Fransız ve Ermenilerin tamamen çekildiği anlaşılınca intizam ve asayişi sağlamak için 13'üncü Kolordu Komutanlığı tarafından Urfa'ya bir müfreze gönderilmiştir. Ayrıca kasabada asayişe aykırı bir durum olmadığı bildirilmiştir.[192]

Aynı gün Belediye dairesinde bütün memurlar ve ileri gelenler toplanarak millî harekâtın fiilen başlamış olduğu, hükûmet ve belediye hizmetlerinin eskisi gibi yürütülmesi için ayrıca belediye heyetinden kurulan bir komisyon tarafından Kuvayımilliye'nin iaşe ve diğer masraflarının da sağlanması kararlaştırılmıştır. 9 Şubat 1920 sabahı Urfa'da Müdafaa-i Hukuk tarafından idare ve iaşe işleri için Hacı Kâmilzade, Hacı Mustafa Efendi başkanlığında 18 kişilik bir heyet seçilmiştir. [193]

Heyetlerin kuruluşundan sonra Fransızları Urfa'dan çıkarmak için gerekli çalışmalar başladı. Gereken yerlerde avcı hendekleri ve yol ağızlarında barikatlar yapılmıştır. Bazı evler ateş etmeye elverişli bir hâle getirilmiştir.

9 Şubat 1920'de Urfa'da mevcut Türk ve Fransız kuvvetlerinin durumu genel olarak şöyle idi:

Türk kuvvetleri: Kuvayımilliye

Badilli Aşireti: Reisi Sait

Döğerli Aşireti: Reisi Bekir

Şeyhanlı Aşireti: Reisi Hacı Ömer

Baziki Aşireti: Reisi Bozan

---

[190] A.g.e.; s. 94.
[191] A.g.e.; s. 95.
[192] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi, Kol: ISH, Kutu: 396, Göm: 29, Belge: 29 - 1.
[193] A.g.e.; s. 98 - 99.

Borova Aşireti: Reisi tespit edilememiştir.

Siverek Aşiretleri: Mehmet, Ramazan ve Mehmet Sakıp idaresinde

Bu kuvvetlerin sayıları 3000 kişiyi buluyordu. 13'üncü Kolordunun raporu şöyle idi(özet):

"Urfa'da 3000 kişiye yakın Kuvayımilliye'nin dün (8 Şubat 1920) Urfa'nın bir buçuk saat kuzeyinde bulunan Karaköprü'den Urfa'ya girmek üzere hareket ettiği ve dolaylardan zaman zaman kuvvet gelmekte olduğu, Kuvayımilliye komutanı Namık imzasıyla Siverek'e gelen haberden anlaşılmıştır "

Ayrıca Samsat'tan gelen 600, Adıyaman'dan 100 kişilik bir millî kuvvet ile Hacı Bedir Ağa'nın 1000 kişilik millî kuvvetleri 14 Şubat 1920'de Urfa'ya hareket emrini almışlardır.

Halkın hepsi Kuvayımilliye'yi desteklemiştir. İki saatte bakım ve yiyecek işleri ve diğer ihtiyaçları için 1000 altın lira toplanmıştır.

Fransız kuvvetleri:

Bir binbaşı komutasında 500 er, 12 makineli tüfek ve bir takım süvariden kurulu takviyeli bir taburdur. Bunlara ayrıca 500 kadar silahlandırılmış Ermeni de katılmıştır.

(3) Urfa'da Yapılan Muharebeler

9 Şubat 1920'de Urfa'da yapılması kararlaştırılan millî harekâta Urfa cezaevindekilerin de katılması için gerekli hazırlıklara geçilmiştir. Bu tutuklu gençler silahlandırılmış ve cezaevinden çıkarılmaya başlanmıştır. Bu sırada, işlerin bir an önce sonuçlandırılması için tutuklu gençlerin emirle çıkarıldığı kendisine duyurulmamış olan bir nöbetçi eri, tutuluların kaçtığını zannederek havaya bir el ateş etmiştir. Silah sesini duyan Fransızlar, Urfa'ya gelen Kuvayımilliye'nin taarruza geçtiğini sanarak hedef gözetmeksizin ateş etmeye başlamışlardır. Böylece Urfa'da çarpışma başlamıştır. Esasen her iki tarafın sinirleri gayet gergindi. Fransızlar devamlı ateş ediyorlardı; makineli tüfekler çalışıyor, el ve tüfek bombaları şehrin muhtelif yerlerinde patlıyordu. Bu durum akşama kadar sürmüştür.[194]

Urfa'da Amerikan misyonerlerinin kurmuş oldukları Amerikan yetimevi müdiresi Bayan Holmes Kuvayımilliye harekâtının önüne geçilmesi için mutasarrıfa bir tezkere yazmıştır.[195] Türkleri haksız ve asi kabul eden bu kadının mektubunda dikkate değer şu pasajlar yer almıştır:

"Gerçeği anlamayan ve halkının büyük bir kısmı okuma yazma bilmeyen bir şehrin kaderini kendi üzerine alanlar, ağır sorumluluk altına girmiş oluyorlar. Fransız kuvveti hakkında yanlış bilgi almışsınız... Paris'te

---

[194] Ursavaş; s. 100.
[195] A.g.e.; s. 102.

bulunan yüksek meclis bile General ALLENBY'den direktif alıyor. Böyle büyük bir kişi, önemli noktaları tutmak için bir avuç kuvvet göndermez. Siz, askerî eğitimden yoksun ve öteye beriye etkisiz ateş eden kuvvetlerinizle modern harp gereçleriyle donatılmış ve Almanya'yı kendi sınırları içinde yenmiş bir kuvveti yenemezsiniz. Yazıktır size..."[196]

Bu tezkerede yer alan fikirler, Kuvayımilliye üzerinde hiçbir etki yapmamıştır. Vatanını kurtarmak için kesin karar vermiş ve ant içmiş olan Türk milleti, bunun gibi boş sözlerle sarsılamazdı.

Urfa'da artık harekât başlamıştı. Türk kuvvetleri çeşitli bölgelerden taarruz etmek ve Fransızları sarmak için fırsat arıyorlardı. Bazı evlerde yerleşmiş Ermeni müfrezelerine karşı baskınlar yapılarak bunlar püskürtülüyor veya esir alınıyordu.

9/10 Şubat 1920 gecesi yapılan bir baskında Fransız komutanının karargâhına girilmiştir. Fransızlar dört ölü vererek püskürtülmüşlerdir. Buradaki Fransız bayrağı indirilerek yerine Osmanlı bayrağı çekilmiştir. Bu baskında birçok harp gereci alınmış ve bunlar, hücumu gerçekleştiren Badilli Aşireti'ne verilmiştir.[197] Ayrıca baskında üstün cesaret gösteren erler de para ile mükâfatlandırılmıştır.

Bu başarı üzerine Fransızların Urfa'yı boşalttıkları sanılarak Urfa'daki disiplinin sağlanması için daha önce Siverek'e çekilmiş olan 1'inci Süvari Alayı ile 14'üncü Piyade Alayının dört makineli tüfekli 1'inci Taburunun hemen Urfa'ya hareketi kolordu tarafından emredilmiştir.

Hâlbuki Fransızlar her ne kadar şehri boşaltmışlarsa da şehir dışındaki hastane ve buna benzer binalarda savunmaya devam etmişlerdir. Yapılan taarruz ve hücumlar Fransızların bina içinde olması dolayısıyla etkisiz kalmıştır. Bu nedenle nizamiye birliklerinin gönderilmesi geri bırakılmıştır. Fakat Fransızların sığındıkları binaları yıkmak buralardan yapılan ateşleri susturmak için topa gerek duyulmuştur. Millî kuvvetlerin yapmakta olduğu mücadelelere ordunun karışmasının, siyasi bir mesele olarak kabul edileceği düşüncesiyle bazı komutanlar İstanbul'daki Harbiye Nezaretinin etkisiyle, işe karışılmasını uygun görmemişlerdir. Urfa'ya başlangıçtan beri top gönderememişlerdir. Bu durum halk tarafından Ankara'da Heyet-i Temsiliye Başkanı Muskafa Kemal'e bildirilmiş ve o da 13'üncü Kolordu Komutanlığına şu emri vermiştir(özet):

"Fransız kuvvetlerinin Urfa'da Kuvayımilliye tarafından çevrildiği ve bu kuvvetin yok edilmesinin top gönderilmesine dayandığı, Urfalıların müracaatından anlaşılmıştır. Siverek'te iki dağ topunun bulunduğu Urfa'dan bildirildi. Bu takımın derhâl en kısa yoldan Urfa'ya gönderilmesi gerekmektedir. Topların yola çıkarılmasıyla beraber Harbiye Nezaretine bu dağ takımının subaylarıyla birlikte Kuvayımilliye'ye kendiliklerinden katıldığı

---

[196] Ursavaş; s. 109 - 110.
[197] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 330, Göm: 23, Belge: 23 - 1.

hakkında usulen bir yazı yazılması uygun olur. Sonucunun bildirilmesini rica ederim."

13'üncü Kolordu Komutanlığı, 11/12 Şubat 1920 gecesi Siverek'te bulunan 70 - 80 mermilik bir Şınayder dağ topuyla bir makineli tüfek takımının Urfa'da millî kuvvetler emrine gönderildiğini ve gerekirse daha başka yardımların da yapılabileceği bildirilmiştir. Kolordu Komutanı, bu kuvvetlerin Kuvayımilliye tarafından basılarak zorla götürüldüğünü Harbiye Nezaretine bildirmekle birlikleri sorumlu durumda bırakmamak istemiştir.

Bundan başka 1'inci Süvari Alayı ile 14'üncü Piyade Alayından bazı subay ve erler kıyafetleri değiştirilerek Urfa'ya yardıma gönderilmiştir. Bu subaylar izinli gösterilmiştir.

Urfa'ya devamlı yardım gelmekteydi. Samsat ve Adıyaman'dan millî kuvvetlerin yola çıktıkları bildirilmişse de Urfa'daki millî kuvvetlerin mevcudu o kadar fazlalaşmıştı ki hem bunların hem de Urfa halkının yiyecek ihtiyacı büyük bir problem hâline gelmişti. Bu sebeple Kolordu, Elazığ Askerlik Dairesine şu emri vermişti (özet):

"Urfa'da yeterli derecede Kuvayımilliye toplanmıştır. Hatta Siverek, Viranşehir'den 800 kişilik bir kuvvet daha hazırlanmış iken Urfa'da bulunan Kuvayımilliye komutanı bu kuvvetlerin gönderilmesini istememiştir. Yiyecek sıkıntısı çekilmemesi için fazla kuvvet zararlıdır."

Urfa'da hava şartları çok kötü ve ağırdı. Hemen hemen hiç görülmemiş büyük bir kış hüküm sürüyordu. Gerek Urfa ve gerek Diyarbakır'da devamlı kar yağmakta, ısı derecesi gittikçe düşmekteydi. Bu durum her iki taraf için de güçlük veriyordu. Her yerde hatta köyler arasında bile gidiş geliş yapılamıyordu. 13'üncü Kolordu, 18 Şubat 1920'de Ankara'ya yazdığı bir raporda (özet): "Devamlı olarak kar yağıyor, ikmal yapılamıyor. Karacadağ civarındaki yollar kapanmıştır. Haberleşme de yapılamamaktadır. Bu sebeple Urfa'dan yeni bilgi alınamamıştır. Urfa telgraf hattı da onarılamamıştır."diyordu.

15 Şubat 1920'de Ermeni ve Süryanilerden oluşan 1200 kişi, kendilerine iyi muamele yapılmasına rağmen Fransızlara katılmış ve hemen silahlandırılmıştır. Ermenilere tarafsız kalmaları hakkında öğüt verilmişse de bu kişiler, Türklere karşı gelmişler ve Fransızların tarafında çarpışmaya katılmışlardır. Ayrıca Ermeni mahallelerinde gizlenmiş olan 200 Fransız ile 2 makineli tüfekli bir kuvvet, Telkandır tepesini işgal etmiş, Amerikan yetimevi ve kilisesiyle çevredeki büyük binalarda yerleşerek ateş etmeye başlamışlardır. Ermeniler hastane ile kendi mahalleleri arasına gizli yollar açarak Fransızlarla birleşmişlerdir. Siverek'ten yola çıkarılan top, Urfa'ya gelmiş, Fransızların bulunduğu hastaneye ateş etmeye başlamıştır.

Urfa'da çarpışmalar sürüp giderken bazı başarılar da sağlanmıştır. Fakat 4000 kadar Kuvayımilliye eri mevcut olduğu ve son zamanlarda bunlara top da verildiği hâlde önemli bir başarı elde edilememiştir. Bunun

başlıca sebebi, bu kuvvetleri sevk ve idare edecek askerî bilgilere sahip bir komutanın bulunmamasıdır. Komutanlar, aşiret reislerinden ibaretti. Hiç olmazsa birkaç muvazzaf üstsubayın bu kuvvetlerin başına atanması kesin bir zorunluluk hâlini almıştır. Bu maksatla 13'üncü Kolordu, Süvari Alay Komutanı Binbaşı Hüseyin'in, bir piyade subayını da yanına alarak Urfa'ya hareketini ve Urfa'daki kuvvetlerin sevk ve idaresini eline almasını emretmiştir. Bununla beraber bu husus, gizli tutulacak ve komşu komutanlarla muharebeler Komutan Namık tarafından sağlanacaktı. Fransızlar, Urfa'ya takviye birlikleri göndermeden bu sorunun çözülmesi gerekiyordu. Ayrıca piyade taburundan bir miktar bomba ile kıyafeti değiştirilen bombacı er de yeniden gönderilmiştir.

Ermenilerin Fransızlar tarafına geçişi, durumu Türklerin aleyhine çevirmiş gibi görünüyordu. Urfa harekâtını yakından izleyen 5'inci Tümen Komutanı Kurmay Yarbay Mehmet Kenan da 13'üncü Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Halit'e şu şifreli telgrafı göndermişti(özet):

"Urfa'da Fransızlar 1700 Ermeni'yi silahlandırdıklarına ve 7 - 8 makineli tüfekleri olduğuna göre ateş kuvvetleri Kuvayımilliye'den üstün bulunmaktadır. Bu sebeple önce Kâhta, Adıyaman ve Siverek tarafından gelecek iken gerek görülmeyen Kuvayımilliye'nin yola çıkarılmasıyla büyük bir çoğunluk meydana getirilmesi ve buna bir an önce son verilmesinin uygun olacağı."

Fakat Kolordu, Urfa'da 4000 Kuvayımilliye erinin toplandığını, Samsat'tan 700 kadar kişi gönderildiğini, fazla kuvvet toplanırsa yiyecek sıkıntısı ve idaresizlik başlayacağını ileri sürerek bu teklifi uygun görmemiştir.

17 Şubat 1920 akşamı Urfa'nın kuzeyinde Hacı Bedir Ağa'nın evine sığınan Fransızlara aşiretler tarafından taarruz edilerek bu kişilerin bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı da esir alınmıştır. Bir de makineli tüfek elde edilerek Fransızlara karşı kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca Ermeni ve Süryani askerlerinden 20 kişi öldürülmüştür. Türklerden, dört şehit verilmiştir.

Çarpışmalar devam ederken gönderilen bir topun yetmeyeceği anlaşılınca Mardin'den bir dağ topçu takımı daha gönderilmiştir. Urfa'da mevcudu ikiye yükselen top sayısını belli etmemek için toplar birer birer ateş etmiştir. Bu, kolordu tarafından özel olarak emredilmiştir. Bu; amacın, ordunun böyle hareketlere karışmamış olduğunu ve siyasette bir bulanıklık meydana getirmemek istendiğini göstermektir.

Aneze Aşireti reisi Hacim Bey de 800 eri ile Urfa'ya gelmiş olduğundan kesin taarruz hazırlıkları başlamıştır.

Fransızlara bu zamana kadar kendi kuvvetleri tarafından hiçbir yardım gönderilmemiştir. Yalnız 20 Şubat 1920'de bir Fransız uçağı gelerek yarım saat kadar dolaştıktan sonra iki kâğıt atarak dönmüştür. Bu kâğıtların niçin atıldığı anlaşılamamıştır.

Urfa harekâtı gittikçe karışık bir durum almaya başlamıştı. Kuvayımilliye erlerinin bazıları harekâtın uzaması dolayısıyla ziraat işlerini bahane ederek memleketlerine dönmeye ve bazıları da başka yerlerde Fransız kuvvetlerine baskınlar yapmak bahanesiyle Urfa'dan uzaklaşmaya başlamışlardı. Bu durum, hem komutanları hem de halkı kaygıya düşürmüştür. Halktan bazıları Ankara'da Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal'e telgrafla durumu anlatmışlardır. Mustafa Kemal de bu durum karşısında Kolorduya şu emri vermiştir(özet):

"Mutasarrıflıktan ve halktan alınan telgraflarda Urfa'da yapılan muharebelerin aleyhimize sonuçlandığı, halkın heyecan içinde göçe hazırlandıkları, takviye kuvvetleri gönderilmesini istedikleri bildiriliyor. Bu sonucun meydana gelmesine, Urfa hareketini yapan kuvvetlerin düzensizliği ve beceriksizliği birinci derecede etki yapmıştır. Bu hareketin mümkün olduğu kadar 13'üncü Kolordu tarafından düzeltilmesine çalışılmasını mutasarrıfa yazdım. Bu yolda mümkün olan tedbirlerin alınarak halkın göç etmekten vazgeçirilmesini ve sükûnetle yerlerinde kalmalarının sağlanmasını rica ederim."

Mustafa Kemal'in bu emri ve çeşitli kaynaklardan alınan bilgiler üzerine 13'üncü Kolordu Komutanı, Urfa'ya gerekli ciddi yardımların yapılması için şu emri vermiştir(özet):

"Siverek Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden ve Urfa'dan alınan haberlere göre Urfa'daki Kuvayımilliye mevcudunun 1000 kişiye indiği ve Urfalıların morallerinin sarsıldığı, Cerablus'a büyük Fransız takviye kuvvetlerinin geldiği; asker, sahra topu, bol cephane, takviye kuvveti ve bunları idare edecek bir baş gönderilmediği takdirde aşiretlerin dağılacağı bildirilmektedir. Urfa'da 4000 kadar er olduğu daha önce bildirilmiş ve sonradan da Hacim'in 800 mevcutla Urfa'ya geldiği haberi verilmişti. Ya bu önceki bildiri yanlış, veyahut şimdiki haberler doğru değildir. Cerablus'a geldiği bildirilen büyük Fransız kuvvetleri ne vakit gelmişler ve sayıları nedir? Bunları Siverek müfreze komutanı, Siverek Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden ve Urfa'dan ivedi inceleyecek ve bildirecektir.

Urfa'daki kuvvetleri idare etmek üzere Viranşehir'den sivil kıyafetle Binbaşı Salih maiyetinde birkaç subay ve birkaç bombacı erle top da gönderilmişti. Bunların bugün Urfa'ya gelmeleri ve işe başlamaları umulur. Asker gönderilmesinin imkânsız olduğu; çünkü bunun Fransız hükûmetiyle harp ilan etmek demek bulunduğu, halk ve aşiretlerin bağımsızlık, hukuk ve namuslarını savunmak için İzmir Cephesi'ndeki ve Maraş'taki kardeşleri gibi mal ve can bakımından biraz fedakârlık yapmaları gerektiği, yoksa Siverek, Viranşehir hatta Diyarbakır'ın Ermeni ve Fransız çizmeleri altında ezilmesine meydan verileceği bir kere daha Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığına ve ilgililere açıklanmalı ve anlatılmalıdır.

Urfa'ya yardım etmek için Hacı Bedir Ağa emrindeki mücahitlerin Adıyaman ve Samsat'taki kuvvetlerinin Urfa'ya hareketi uygundur. Bunlara

haberi 2'inci Kolordu Askerlik Dairesi verecektir. Bundan başka Mahmut Bey'in de üstün bir kuvvetle Urfa'nın yardımına koşması ve aşiretlerle Urfa yönünün kapatılması çok önemli görülmektedir. 1'inci Süvari Alay Komutanı, Mahmut Bey'le görüşmeli ve durum kararlaştırılmalı ve bir an önce kuvvet gönderilmesi sağlanmalıdır. Mardin'den de Urfa'ya bir miktar millî kuvvet gönderilmesini 5'inci Tümen sağlamalıdır. Herhâlde Urfa meselesinin her neye mal olursa olsun bir an önce olumlu bir sonuca bağlanması ve Fransızların takviye almasına meydan bırakılmaması ve eğer Urfa alınırsa ilerlemelerinin durdurulması gerektir. Durum, Salih Bey'e de uygun bir surette anlatılmalı ve herhâlde Fırat geçitlerinin güvenliğinin önce yerli kuvvetlerle sağlanması gerektiği bilinmeli ve her duruma karşı Urfa'daki toplar kesinlikle elde bulundurulmalıdır.

Urfa sorununun sürüncemede kalması, aşiretlerin kısmen dağılması ve Fransızların takviye almaları üzerine işgalin genişlemesine engel olmak amacıyla komutan olarak 2'nci Tümen Komutanı Yarbay Akif Siverek'e gönderilecek ve emrine 18'inci Alayın Garzan'da bulunan taburlarıyla makineli tüfek bölüğü, alay karargâhı ve Osmaniye (Maden)'den gelecek olan sahra top takımı verilecektir. Bu durumda Siverek ve Viranşehir'de bulunacak kuvvetler tamamen Akif Bey emrine gireceklerdir. Silvan'daki 18'inci Alayın 1'inci Taburu, yanındaki makineli tüfek bölüğü ile şimdilik olduğu yerde kalacaktır. Garzan'a Siirt'ten kuvvet gönderilmesi 2'nci Tümenin isteğine bırakılmıştır. Birliklerin hareketi ayrıca emredilecektir. Şimdilik hazırlık yapılmalıdır. Siverek'e yeni kuvvetler geleceği ancak ilgililere gizli olarak söylenmelidir. Bu emir okunduktan sonra yok edilecektir."

Alınan bu tedbirlerden sonra 5 ve 6 Mart 1920'de Urfa'daki millî kuvvetler taarruza geçmiş ve şiddetli çarpışmalar olmuştur. Fransızların işgal ettiği binalar, Kuvayımilliye tarafından kısmen tahrip edilmiş olmasına rağmen aşiret erleri taarruzda kesin bir sonuç elde edememişlerdir. Son zamanlarda gönderilen subayların mevcudu çok azdır. Ayrıca Fransızların bol miktarda ateşli silaha ve özellikle makineli tüfeğe sahip oluşu ve üstün bir ateş kuvvetine malik bulunmaları, savunma imkânlarını artırmış ve sonuç elde edilememiştir.

Bu, millî kuvvetlerin yaptığı ilk taarruz idi. Bu sebeple Kuvayımilliye oldukça kayıp vermiştir. Taarruz sonunda 18 şehit ve 67 yaralı tespit edilmiştir. Fransız kayıplarının ise daha fazla olduğu anlaşılmıştır.

Bu başarısızlık üzerine Kolordu, sayıları az olan Urfa Kuvayımilliyesi'nin takviyesi amacıyla civarda bulunan ve henüz o ana kadar Urfa'ya gelmemiş olan aşiretlerin de getirilmesi için gerekli emirleri vermiştir. Ayrıca Kolordu, şu tedbirlerin alınmasını da gerekli görmüştür:

Taarruzda başarıya ulaşılmamasına rağmen Fransızlar sıkı bir baskı altında bulundurulacaktı.

Urfa'nın boşaltılması hâlinde gerektiğinde işgal edilmek üzere Urfa kuzeyinde Karaköprü civarında bir savunma mevzisi seçilecekti.

18'inci Alayın Urfa'da toplanması emredilmişti. Cephanesi biten topçu takımına Diyarbakır'dan cephane gönderilecekti. Viranşehir'deki tabur derhâl Karacurun (Hilvan)'a hareket edecekti.

Urfa'ya yeni bir taarruz yapılması asla doğru değildi. Karacurun'da toplanması emredilen 14'üncü Alayın 1'inci Taburu gelmiş, Urfa yolu üzerinden uygun yerlerin berkitilmesi için gerekli keşifleri yaparak tahkimata başlamıştı.

Urfa'daki karışık ve kuşkulu durum üzerine Siverek'e gelen 2'nci Tümen Komutanı Yarbay Akif, Urfa Kuvayımilliye Komutanı ile görüşerek durumu açıklayan aşağıdaki raporu 17 Mart 1920'de Kolorduya gönderdi(özet):

"15 Mart 1920 günü öğle üzeri Urfa Kuvayımilliye Komutanı ile görüştüm.

Aşiretler eğitim görmediklerinden ordu birlikleri kadar başarı gösterememektedirler. Makineli tüfek yoktur. Topların cephanesi bitmiştir.

Aneze Aşireti reisi, Akçakale bölgesine giderek orada Fransız takviye birliklerine baskınlar yapmaktadır. Badilli Aşireti reisi Sait Bey ve Bozan Ağa (Ordumuzda onbaşı rütbesini kazanmış, muharebelere katılmış cesur bir adamdır.) Urfa harekâtında en ciddi, itaatli aşiret komutanları olarak görünmektedirler. Her türlü durum karşısında kabadayılık göstermekten zevk alan aşiretler, önemli ve ciddi meselelerde esaslı varlık gösterememektedirler. Urfa meselesinin ancak düzenli kuvvetlerle çözülebileceği kanaati uyanmıştır.

Urfa halkının askerlik çağında olanlarından düzenli bir tabur oluşturulması için yapılan teşebbüs, bazı sebepler yüzünden başarıyla sonuçlanamamıştır.

Keşif ve tertibat işlerine hiç önem verilmemiştir. Esasen bu işleri yapacak yetişmiş personel de yoktur. Bu sebeple süvari Teğmeni Sıtkı, bir miktar süvari eriyle Kuvayımilliye komutanı emrine verilmiştir."

Bu rapordan anlaşılacağı gibi Urfa'nın kurtuluş mücadelesi oldukça karışık bir durum almıştı. Durumu düzeltmek için Kolordu ve bölgedeki tümen komutanları, idari amirler ve hatta Ankara'da bulunan Heyet-i Temsiliye her türlü imkândan faydalanmak için gayret gösteriyordu.

Mart sonlarında Fransızlar Urfa'daki çeşitli binalara sığınmış ve bunları oldukça berkitmişlerdi. Şehre hâkim iki tepe de Fransızların elinde bulunuyordu. Bu tepeler, yan ateşleriyle birbirini koruyacak şekilde berkitilmişti. Fransızların sayıları Ermenilerle çoğalmıştı; 36 makineli tüfeği ve otomatik tüfekleri olduğu öğrenilmiştir. Yiyecek durumları sıkışıktı. Türkler, Ermenileri beslediği için Fransızlar da bundan faydalanıyordu.

23 günden beri sonuçlandırılamayan Urfa harekâtı, Ankara'da gittikçe daha yakın bir ilgi ile izlenmeye başlamıştı. Esasen Diyarbakır, Büyük Millet

Meclisi için yapılacak mebus seçimi işini tereddütle karşılamış olan illerden biriydi. Bunun için Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal, 13'üncü Kolorduyu harekete geçirmek ihtiyacını duyarak 24 Mart 1920'de makine başında şu emri verdi:

"Bir miktar birliğin millî kuvvet şeklinde Urfa'ya süratle gönderilmesi, meseleyi bir an önce çözümler. Bu görev, vatan menfaati gereğidir. Meselenin Kolordu tarafından layık olduğu derecede göz önüne alınamamasındaki sebepler bir türlü anlaşılamıyor. Bu hususta rica ederim bilgi veriniz.

Büyük Millet Meclisi için yapılan bildiri dairesinde bir an önce seçimin yapılmasına kolordunun da yardım etmesi gerekir. Bu hususta Kolordu tarafsız durumda gibi görünüyor. Düşmanların millet ve memleket menfaatlerini ve bağımsızlığımızı merhametsizce yok etmeye uğraştıkları bir sırada hepimizin en büyük duygu ve çalışma göstermemiz için bilmem ki söz söylemeye lüzum var mıdır?

Üç mebusu bir an önce hareket ettiriniz."

Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal'in bu emri üzerine aynı gün kolordu tarafından aşağıdaki cevap verildi:

"Kolordu subay, silah ve cephane bakımından her türlü yardımı yapmaktadır. Er gönderilmesi ise henüz mümkün olacak dereceye gelmemiştir. Buna da çalışılıyor.

Seçimlerde ilden istenecek yardım hemen yerine getiriliyor. Buna güvenilmesini.

Mebusların hareketi için vesait verilecektir efendim".

Ayrıca 26 Mart 1920'de Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal, 13'üncü Kolordu Komutanı Kurmay Albay Ahmet Cevdet'e aşağıdaki tamamlayıcı emri vermiştir:

"Halkı disiplinli bir duruma getirmek ve Fransızları ise şimdiki durumlarında bulundurmak esastır. Halka söz verildiği gibi muktedir kişilerden Urfa'ya adam gönderilmesini ve Urfa ile yakından ilgilenilmesini rica ederim.

Seçimlere Diyarbakır iştirak etmezse kendi kendimize bir mesele çıkarmış olacağız. Böyle ayırıcı bir meselenin ortaya çıkmasına meydan verilmemesi için yeni valiyle birlikte seçimlerin kesin olarak yapılmasının sağlanmasını vatanseverliğinden bekleriz efendim".

29/30 Mart gecesi Badilli Aşireti'nden bir kısım kuvvetle Fransızlara bir baskın yapıldı[198] ise de yine düşmanın kuvvetli ateş baskısı altında başarı ile sonuçlanamamış ve geriye çekilmek zorunda kalınmıştır.

---

[198] Ursavaş; s. 220.

Ermeni mahallesinden kaçan ve bize geçen Süryanilerin ifadelerinde, Ermenilerin kendi mahallelerinde dinamit ve bomba yaptıkları bildirilmiştir. Ayrıca Fransız ve Ermeni kuvvetlerinin taarruz için hazırlanmakta oldukları öğrenilmiştir.

Fransızlar, yiyecek bakımından günden güne sıkıntıya düşmekte idiler. Urfa çarpışmalarının başlamasından beri Fransızlara yetecek derecede yiyecek ve diğer ihtiyaçlar gönderilmemişti. Yapılan takviye hareketleri de Telebyaz ve Suruç'tan Urfa'ya gelen yollarda millî kuvvetler tarafından yapılan baskınlarla sürekli olarak dağıtılmış ve bunların Urfa'ya ulaşmalarına engel olunmuştur.

Alınan haberlere göre Fransızlar tuzsuz ekmek ve katır eti yemekte idiler. Ermenilerin yardımları Fransız yiyecek durumunu az da olsa kolaylaştırıyor; fakat Fransızların yiyecekleri yavaş yavaş azalıyor ve bitmek üzere bulunuyordu.

30/31 Mart gecesi Fransızların berkittiği hastaneye yaklaşan bir keşif kolu, şiddetli ateşe tutulduğundan birkaç yaralı vererek geri çekilmiştir.

1/2 Nisan 1920 gecesi Fransızlar, Türk mevzilerine taarruza geçtilerse de geriye atılmışlar, yapılan çarpışma birkaç saat sürmüştür.

3 Nisan 1920 günü Fransızların gece hücumuna karşılık olarak ve kendilerine son kez yapılan teslim teklifine cevap vermelerini sağlamak için bir taarruz yapılmışsa[199] da bu, başarıyla sonuçlanmamıştır. Bu taarruzdan önce Fransızlara teslim olmaları teklif edilmiştir. Fakat bu teklif kabul edilmemiş, verilen cevapta "durumun yüksek komutanlığa arz edildiği ve kendilerinin teslim olma yetkilerinin bulunmadığı" bildirilmiştir. Bu cevaptan anlaşılacağı gibi Urfa'da Fransızlar güç durumda idiler. Esasen alınan haberler de bunu gösteriyordu. Nitekim 7 Nisan 1920'de Ermeni cemaatinden bir heyet, Kuvayımilliye komutanına gelerek Ermenilerin yiyeceklerinin bittiğini, zor durumda kaldıklarını ve yiyecek verilmesini rica etmişlerdir. Esasen Urfalılar, Ermenilere kuşatmanın başından beri yiyecek vermekte ve Ermenilerin hayatlarını korumaktaydılar. Bu kez de verilmesinde hiçbir sakınca görülmemiştir. Bununla beraber Türk halkı da sıkıntı içindeydi. Aylardan beri her türlü ticaret işlemleri durmuş, dışarıdan şehre pek az ihtiyaç maddesi getirilebilmişti. Fransızlar çekilip gitmedikçe bu durumun sürüp gideceği şüphesizdi. Ermeni heyetine bu durum açıklanmış ve kendilerinin Fransızlarla görüşmeleri bildirilmiştir.[200]

Urfa'daki bu ciddi durum, özellikle Fransız askerleri üzerinde daha çok kendini gösteriyordu. Bir Fransız subayının not defterinden alınan aşağıdaki pasaj bunu açık bir şekilde anlatıyordu:

---

[199] A.g.e.; s. 225.
[200] Ursavaş; s. 231 - 232.

"Gece ve gündüz sükûnetle geçti. Öğleden sonra bir Türk jandarması yanında iki Ermeni ile ziyaretimize geldi. Komutanlarla uzun süre görüştüler. Urfa'yı terk etmek konusundaki koşullar kararlaştırıldı. Bu müracaat tam zamanında yapılmıştı. Çünkü Puvalü (Poilu)'lerin[201] fikri herhâlde Urfa'yı boşaltmaktı. Gerçekten bunlar umduğumuzdan çok dayandılar."[202]

Bu sırada, bir taraftan da Urfa sancağını teslim etmek üzere Ankara'da kurulması kararlaştırılan ve hazırlıkları tamamlanmakta olan Millet Meclisine üye gönderilmesi için gerekli çalışmalara hız verilmiştir. Urfa sancağından beş kişi seçilmişti. Bunların içinde Ali Saib (Komutan Namık) de vardı. Bu kişinin bir süre sonra Urfa'dan ayrılması gerektiği için 2'nci Tümen Komutanının 6 Nisan 1920'de verdiği emirle Urfa Kuvayımilliye Komutanlığına 24'üncü Alay Komutanı Binbaşı Nuri, "Pehlivanzade" takma adı ile atandı.[203] Pehlivanzade Nuri bu emri aldığı zaman Resülayn (Ceylanpınar)'da 24'üncü Alayın bir taburunu denetlemekte idi. Emri alır almaz hareket ederek 7 Nisan 1920'de Urfa'ya geldi. Malatya'da bulunan 14'üncü Süvari Alayının 1'inci Taburu (Gurup) da Siverek üzerinden Karaköprü'ye yola çıkarılarak Binbaşı Nuri'nin emrine verildi.

Fransızlarla bir anlaşma ümidi olduğundan sonuç alınıncaya kadar Ali Saip'in de Urfa'dan ayrılmaması uygun görüldü ve Ali Saip, harekâtın sonuna kadar izinli olarak burada kalmıştır.

(4) Urfa'nın Boşaltılmasıyla İlgili Anlaşma ve Çekilmede Meydana Gelen Olaylar

8 Nisan 1920'de Fransızlar, Mutasarrıf Ali Rıza Bey'e yazdıkları bir mektupla mevzi bir mütareke yapılmasını istemişlerdir. Bu mütarekeden sonra Urfa'dan çekileceklerini belirtmişlerdir.

Fransızların bildirdikleri koşullar şunlardı:

Ermenilerin hayatlarının korunması.

Amerikalıların hayat ve mallarının korunması,

Urfa'da ölen Fransızların mezarlarına saygı gösterilmesi,

Cerablus'a kadar ağırlıklarının taşınması için 60 deve ve 25 mekkarinin verilmesi

Esir düşen Fransız askerlerinin teslimi,

Urfa ileri gelenlerinden 10 kişinin Cerablus'a kadar beraber gönderilmesi

---

[201] Kıllı demek, onlarda Mehmetçik karşılığı.
[202] Ursavaş; s. 232 - 233.
[203] A.g.e.; s. 230 - 231.

Bu koşullar, Urfa Kuvayımilliye Komutanı tarafından kabul edilmiş ve iki taraf da bulunduğu yerlerde kalmak üzere mütareke yapılmıştır.[204]

9 Nisan 1920 günü saat 14.00'te iki taraf komutanlarının buluşması kararlaştırıldığından mutasarrıf Ali Rıza Bey, Belediye başkanı Hacı Mustafa ve Komutan Namık; Urfa hastanesi yanındaki köprü başında, Fransız komutanı, siyasi komiseri ve hastaneden bir doktorla buluşarak görüşmüştür.[205]

Görüşmeye göre geri çekilme hazırlıklarına başlayan Fransızlar 11 Nisan 1920 günü saat 01.00'de Urfa'yı boşaltmışlardır. Büyük bir sevinç içinde olan Urfa ve dolayları halkı, gece olmasına rağmen bu mutlu anı daha yakından görmek için akın akın yollara dökülerek şehre gelmiştir.

Urfa, 11 Nisan 1920 sabahı tatlı bir bahar havası içinde özgürlüğüne kavuşmuş bulunuyordu.

Urfa'dan çekilen Fransızlar, yolda Firuzpaşa deresinde aşiretlerin taarruzuna uğramıştır. 13'üncü Kolordu Komutanlığının 17 Nisan 1920 tarihli raporunun 3'üncü maddesinde durum şöyle anlatılmaktadır (özet):

"Çekilen Fransızlar, Urfa'nın 15 km kadar batısında Firuzpaşa Şebike boğazı deresinde aşiretler tarafından taarruza uğramışlar ve bir süre çarpışmadan sonra teslim olmuşlardı. Bu baskında Fransızlar 296 ölü, 67'si yaralı olmak üzere 140 er de esir vermişlerdir. Esirlere Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından bakılmaktadır. Fransızlar, Urfa ileri gelenlerinden hiç kimsenin kendileri ile gitmek istememesi üzerine kendi silahlarına güvenerek yanlarına aldıkları kılavuzla gece yarısından sonra şehirden ayrılmışlardı. Fakat Kılıç Ali tarafından Fransızların silahlı olarak çekilmelerinin Antep'teki durumu güçleştireceğine dair gönderilen telgrafı aşiretler haber aldıkları için Fransızlar aşiretlerin baskınına uğradılar."

Fransızların Urfa'dan çekilmeleri sırasında yolda başlarına gelen bu olay, Türk makamları tarafından önemle ele alınmıştır. Gerekli inceleme yapılmıştır. Bu konuda 13'üncü Kolordu Komutanlığı ikinci bir raporla olayı Heyet-i Temsiliye Başkanlığına daha geniş bir şekilde şöyle açıklamıştır(özet):

"Yapılan soruşturmaya göre Fransızlar Urfa'dan çekilirken kimseye taarruz etmemişlerdir. Yalnız çekileceklerinden haberdar olan aşiretler, vaktiyle Firuzpaşa mevkisinde uygun yerleri tutarak Fransızlar bu yerlere varınca ateşe başlamışlardır. Bunun da sebebi diğer başka Fransız kuvvetlerinin takviye edilmesiydi. Fransızlara yapılan bu muamele Kolordu tarafından iyi karşılanmamıştır. Kuvayımilliye komutanının ve hükûmet mensuplarının bilgisi dışında aşiretler tarafından yapılan bu hareket, ileride aleyhimize yayınlara sebep olacak durumdadır. Fransızların da yalnız bir

---

[204] Ursavaş; s. 233.
[205] A.g.e.; s. 234.

kılavuzla ve silahlarına güvenerek ihtiyatsız hareketleri bu olaya sebebiyet vermiştir. Bu çarpışmada 250 ölü gömülmüş, 163 kişi esir olarak Urfa'ya getirilmiştir. Esirlerin 60 kadarı yaralıdır. Tahminen 40 kadarı Fransız olmak üzere geri kalanı Cezayirli ve Müslümandır. İçlerinde bir de Cezayirli subay vardır. Yaralılar Urfa'da tedavi edilmekte olup ikisi ölmüştür. Eşya, silahlar, cephane ve makineli tüfekler yağma edilmiştir. Makineli tüfeklerin toplatılmasına çalışılıyor. Yaralı ve sağlam esirler şimdilik Urfa'da Kuvayımilliye tarafından bakılıyor. Yaralılar Amerikan hastanesindedir. Bunlar hakkında yapılacak işlemin bildirilmesini Heyet-i Temsiliyeden rica ederim."

Kılıç Ali, Urfa'dan çekilirken saldırıya uğrayan Fransız kuvvetlerinin Antep ve havalisini her an tehdit edebileceğini düşünmüştür. Bu nedenle Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafta Urfa'daki nizamiye taburuyla top ve mitralyözlerin Akçakoyunlu'daki düşmanı uzaklaştırmak amacıyla kullanılması için 13'üncü Kolordu Komutanlığına emir vermesini rica ederek gerekli tedbirleri almıştır.[206]

Urfa harekâtı sonuçlandırılırken Türk milletinin vatanını savunmada gösterdiği gayretleri aşağıdaki rapor belirtmektedir:

13'üncü Kolordu Komutanlığının 21 Nisan 1920 tarihli raporunun ikinci maddesi (özet):

"Urfa'ya gelen Amerikan Kızılhaç heyeti 20 Nisan 1920'de Urfa'dan ayrılmıştır. Bu heyet, millî mukavemeti haklı görmüş, Türk olmayan elemanlarla esirlere yapılan işlemden memnun kalmıştır.

Yalnız aşiretler tarafından, çekilen Fransızların baskına uğratılması kötü etki yarattığından mutasarrıflık tarafından Amerikalılara bir rapor verilmiştir. Bunun üzerine Amerikalılar Fransızların Urfa'ya bir daha gelmemesi için teşebbüste bulunacağını bildirmiştir. Nitekim önceleri yapılmış olan böyle bir teşebbüsle Fransızların Maraş'a gelmeleri önlenmişti. Ermeniler de güvenlik altında yaşadıklarına dair bir tutanak düzenleyerek Amerikalılara vermiş ve Fransızlar tekrar gelirse Türklerle beraber Urfa'yı savunacaklarını bildirmişlerdir."

61 gün süren Urfa kurtuluş savaşı bu suretle sona ermiş ve şehir kurtarılmıştır.

c. Nur Dağları Bölgesinde

(1) Hamamköy Baskını

Fransızlar, İskenderun İskelesi'nden devamlı surette kuvvet ve gereç çıkararak Adana, Halep bölgelerine gönderiyordu. Bu sebeple İskenderun - Belen - Kırıkhan - Reyhanlı - Halep yolu üzerinde sürekli olarak Fransız ulaştırması yapılmakta idi. Buna engel olmak için o zamana kadar Dörtyol

---

[206] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 160, Belge: 160 - 1

kasabasının hemen kuzeyinde Kuzucular köyünde bulunan Kara Hasan müfrezesi; Ömer Hoca oğlu Mehmet Ağa, Bıyık Hacı Ağa, Yusuf Ağa müfrezeleri ile birleşerek 400'e yakın millî kuvvetle 8 Şubat 1920'de Hamamköy kuzeyinde Muratpaşa boğazına gelmiştir. Bu civardaki tepelerde pusu mevzisine giren müfreze, İskenderun'dan gelip Kırıkhan'dan yola çıkan Fransız taburuna baskın yapmıştır. Fransızlara çok kayıp verdiren müfreze, üstün kuvvet karşısında Hamamköye çekilerek burada baskını tekrarlamıştır. Bu baskın devam ederken bir kısım Kuvayımilliye, diğer taraftan taarruza başlamıştır. Fransız taburu çok kayıp vererek Halep istikametine geri çekilmiştir. 400 kadar silah ve yüzlerce sandık cephane, birçok da hayvan elde edilmiştir. Fransızlardan alınan bu silahlardan bazıları Kuvayımilliye'ye yardımcı olan silahsız köylülere dağıtılmıştır.

(2) Meydanıekbez Çarpışması

Fransızların Hassa ilçesine bağlı Meydanıekbez köyünde bir hastanesi ve bu hastaneyi savunan bir de müfrezesi vardı. Bu köy, Kara Hasan Paşa'nın yolu üzerinde bulunuyordu. Köyün ve Hassa istikametinin ele geçirilmesi güvenlik bakımından çok gerekliydi. Kara Hasan Paşa, Hassa civarında Şehli ve Tiyek köylerinde bulunan Kuvayımilliye müfrezesi ile de haberleşerek buraya baskın yapmayı kararlaştırmıştır. 6 Mart 1920'de Meydanıekbez köyü sarılarak şiddetli çarpışmalar yapılmıştır. Fransızlar kuşatılan kuvvetlerini kurtarmak için bir takviye müfrezesi göndermişlerdir. Çarpışma günlerce sürdü. Fransızlar, Hassa ve Meydanıekbez'i boşaltmak zorunda kalmışlardır. Hassa ilçe merkezi temizlendikten sonra burada millî hükûmet adına idare kurulmuştur. Diğer taraftan bir Fransız savaş gemisi, Dörtyol'un üç km batısında ve kıyıya yakın bir yerde bulunan Çaylı köyünü bombalamaya başlamıştır. Köy halkı Kuzuculu, Örencik köylerine sığınmıştır. Bölgenin yardımına koşmak gereğini duyan Kara Hasan Paşa, Hassa'dan Kuzuculu'ya gelmiş ve buradan da Payas'a hareket etmek zorunda kalmıştır. Fransızlar Payas'a bir Rum kaymakamı tayin etmişlerdir. Bu kaymakam, Fransız hükûmeti adına ilçeyi idare ediyordu. Kara Hasan Paşa, hem kaymakamı değiştirmek hem de Ermeni çiftliklerindeki erzakı almak üzere buraya gelmiştir. 7 Mayıs 1920'de Payas'a taarruz etmiştir. Çarpışma birkaç saat sürdüyse de ilçe kurtarılamamıştır. Kara Hasan Paşa, Toprakkale'nin altı kilometre batısında önemli bir yer olan Mustafabey İstasyonu yakınında demir yolunu tahrip ederek o gün Adana'dan gelen trenin yoldan çıkarılmasını sağlamıştır. Bunun öcünü almak isteyen Fransızlar bir zırhlı trenle Mustafabey istasyonu'na gelip civardaki köyleri top ateşine tutarak yakıp yıkmışlardır.

(3) Erzin'in Geri Alınması

Kara Hasan Paşa müfrezesi, Mustafabey köyünden Erzin ilçesine hareket ederek buradaki Fransızlara baskınlar yapmaya başlamıştır. Tutunamayacaklarını anlayan Fransız kuvveleri çekilmek zorunda kalmışlardır. Erzin'i bu suretle geri alan Kara Hasan Paşa, buradaki millî hükûmet adına Türk idaresini kurdu. Tekrar büyük bir kuvvetle taarruz eden

Fransızlar, Erzin'i işgal etmişlerdir. Kara Hasan da Osmaniye'nin güneyinde Ağyar'a çekilerek 28 Mayıs 1920'ye kadar burada kalmıştır.

Ayrıca İskenderun - Antakya yolunun Nur dağları üzerindeki tarihî geçit yerinde bulunan Belen ilçesinde Mürsel oğullarından Neşet Bey tarafından Kuvayımilliye teşkilatı kurulmuş ve bu teşkilata sonradan Serdar-ı Ekrem Abdülkadir Paşa'nın torunu olup Kilis Lisesinde edebiyat öğretmenliği yapan Ekrem Bey de katılmıştır.

ç. Fırat Doğu Bölgesinin Fransızlardan Temizlenmesi

(1) Arappınarı, Sarımağara Muharebeleri (13 Nisan - 5 Haziran 1920) (Kroki - 7)

Fransızların Urfa'dan çekilmelerinden iki gün sonra (13 Nisan 1920) Binbaşı Pehlivanzade Nuri komutasında iki top ve iki makineli tüfekle takviyeli Urfa millî taburu 14 Nisan akşamı Suruç'a gelmiştir. İlçenin 10 kilometre kadar güneyindeki Arappınar İstasyonu'nda Fransızların bir bölük kadar kuvveti vardı. Binbaşı Pehlivanzade Nuri 15 Nisan 1920 sabahı, istasyonda bulunan Fransız bölüğünü topçu ateşiyle geriye çekilmek zorunda bırakmış ve istasyonun kuzeyinde hâkim sırtları ele geçirmiştir. Fransızlar bu hareket üzerine hem durumu düzeltmek hem de Urfa'ya yeni bir hareket hazırlamak amacıyla daha batıda bulunan Siftek İstasyonu'nda Albay Norman komutasında kuvvetler toplamaya başlamışlardır. Bir topçu taburu ile takviyeli bir piyade alayından ibaret olan bu kuvvetler 16 Nisan 1920 günü Arappınarı'na hareket etmiştir. Demir yolunun Arappınarı'na kadar Fransızların elinde bulunması, ikmal bakımından çok gerekliydi. Buraya gelen Fransız kuvvetleri karşısındaki Urfa millî taburu, kayıp vermemek için Suruç ilçesine çekilmek zorunda kalmıştır. Bölgede bulunan aşiretlerin de Binbaşı Pehlivanzade Nuri emrine girmesiyle Suruç'ta yeteri kadar kuvvet toplanmıştır. Bu kuvvet, buradaki sırtları tahkime başlamıştır. Aşiretlerin de millî tabur emrine girmesi üzerine Binbaşı Pehlivanzade Nuri, bütün kuvvetlerin komutanı olmuş ve millî tabur komutanlığına da Binbaşı Hacı İzzet (Batı Cephesi'nde şehit oldu) verilmiştir.

Türk kuvvetleri çoğu millî müfreze olmak üzere ancak 250 piyade, 60 süvari, dört top ve sekiz makineli tüfekten ibaretti.

Fransız kuvvetlerinin taarruzu beklenmekte iken Antep'te durum kritik bir hâl aldığından Albay Norman, Arappınarı İstasyonu'nda bir batarya ile takviyeli bir piyade taburu bırakarak diğer kuvvetleriyle bu istikamette yürüyüşe geçmiştir.

Arappınarı istasyonunda bulunan Fransız taburu da 18 Nisan 1920'de Suruç'a hareket ederek topçu desteğinde Türk mevzilerine taarruza geçmiştir. Ateş kuvveti bakımından zayıf olan Türk birlikleri, 10 kilometre kuzeydoğusunda ve Urfa yolu üzerindeki Birdiş köyü bölgesine çekilmek zorunda kalmış ve burada tahkimata başlamıştır.

11 Nisan 1920'de Urfa'dan çekilmek zorunda kalan ve bu çekiliş sırasında Firuzpaşa Deresi'nde aşiretlerin baskınına uğrayan Fransızlar, bu acının öcünü almak amacıyla Suruç'tan Urfa'ya ikinci bir harekete geçmek için hazırlıklara başlamışlardır. Bu sebeple Suruç'u takviye ederek Urfa'ya yürümeye karar vermişlerdir. Fransızların bu kararı, çeşitli kaynaklardan Türk komutanlığına ulaştırılmıştır. Bir piyade alayı, iki süvari bölüğü, iki sahra ve bir dağ bataryasından kurulu Fransız birlikleri 6 Mayıs 1920 sabahı Arappınarı istasyonundan hareketle Suruç'a gelmiş ve 7 Mayıs günü de Birdiş'e doğru ilerlemeye başlamıştır.

Fransızların Urfa'ya yürüyüşe geçtiğini haber alan 1500'den fazla mücahit, Sarımağara'ya doğru harekete geçmiştir. Suruç'tan Birdiş'e giden müfreze de Urfalılarla birlikte savunmaya geçmek için Sarımağara'ya çekilmiştir. Ayrıca Siverek'e gönderilmiş olan iki sahra topunun da Sarımağara'ya hareketi sağlanmıştır. Bu suretle Sarımağara'da 200 kadar Türk kuvveti toplanmıştır. Burada geceli gündüzlü çalışarak yapılan berkitme ve engelleme işleriyle savunma mevzisi kuvvetli bir hâle getirilmiştir.

8 Mayıs 1920 sabahı Fransızlar Sarımağara'da Türk savunma mevzileri karşısında gerekli tertibatı alarak topçuların ve ağır makineli tüfeklerin desteğinde taarruza geçmişlerdir. Muharebe akşama kadar 6 saat sürmüştür. Fransız birlikleri, etkili ateşler karşısında zaman zaman duraklamak zorunda kalarak yeniden taarruza geçiyordu. Fakat büyük kayıplara uğradıklarından gece artçı desteğinde Suruç'a çekilmek zorunda kalmışlardır.[207] Ertesi gün Fransızların çekildiği anlaşılınca ileri harekete geçilmiştir. Muharebe alanında yapılan inceleme sonucunda, Fransız birliklerinden 150 kadar ölü ve yaralı olduğu anlaşılmıştır.

Suruç'a gelen Fransız birlikleri kasabayı da yağmalamışlar ve Arappınarı İstasyonu'na çekilmişlerdir. Türk kuvvetleri, güçlükler yüzünden takip yapamamış ve ancak üç dört gün sonra Suruç, Türkler tarafından geri alınabilmiştir.

Bu başarısızlıkları üzerine Urfa harekâtından vazgeçen Fransız kuvvetleri Arappınarı İstasyonu'nun güvenliğini sağlamak üzere 200 piyade, 100 süvari ve iki top bırakarak mayıs ortalarında Cerablus'a çekilmişlerdir.

Arappınarı'nda Fransızların azaltıldığını haber alan Türkler, 15 Mayıs 1920'de taarruz ederek Fransızların buradan atılmalarını sağlamıştır. Bu taarruzda Fransızların iki dağ topu tahrip edilmiş ve 18 hayvan ele geçirilmiştir. Fakat taarruzun sonlarına doğru millî kuvvetler arasında kendini gösteren gevşeklik ve disiplinsizlik Fransızların emniyetle geri çekilmelerini sağlamış ve bu suretle büyük bir fırsat elden kaçırılmıştır.

Fransızların Urfa'ya yapmaları beklenen herhangi bir yeni taarruzun önlenmesi için Urfa güneyi bölgesinde daha çok kuvvet toplanması gereği Kolordu ve 5'inci Tümen Komutanlıklarınca da anlaşılmış bulunuyordu. Bu

[207] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 822, Göm: 120, Belge: 120 - 1.

sebeple 24'üncü Alayın Adıyaman'daki bir bölüğü de Urfa'ya hareket ettirilmiştir. Ayrıca Elazığ'da bulunan 15'inci Alay Siverek'e ve bu alayın Malatya'daki taburu iki topla birlikte Urfa civarına gönderilmiştir. Mardin'de bulunan 14'üncü Alaydan bir taburun da harekete geçirilmesi için hazırlıklara başlanmıştır. Bu suretle Urfa bölgesinde 1000 kadar mevcutlu bir birlik toplanmıştır.

Türklerin Urfa bölgesinde ordu birliklerini toplamakta oldukları Fransızlar tarafından öğrenilince Akçakale İstasyonu'nda bulunan müfrezelerini Arappınarı'na çekerek bu bölgede toplu ve kuvvetli bulunmaya karar vermişlerdir. Böylece Akçakale (Telebyaz) İstasyonu da Türk kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. Ayrıca Gültepe ve Harabnas istasyonlarında bulunan müfrezeleri de civarındaki aşiretlerin yaptıkları baskın karşısında kayıplar vererek çekilmek zorunda kalmıştır. Böylece Arappınarı'na kadar olan 70 kilometrelik demir yolu Türklerin eline geçmiştir. Fransızların demir yolu boyunda en doğudaki kuvvetleri Arappınarı İstasyonu'ndaydı. 4/5 Haziran 1920 gecesi Suruç'ta bulunan kuvvetler ve Kuvayımilliye tarafından yapılan bir baskın hareketiyle Arappınar İstasyonu da geri alınmıştır. Akçakale'den Arappınarı'na kadar olan bölgede yapılan baskınlarda Türk millî kuvvetleri tarafından birçok eşya, araç gereç ve cephane ele geçirilmiştir.

Haziran başında Siftek ve Cerablus istasyonları Fransızların ellerindeydi. Yapılan bir baskınla Siftek İstasyonu da ele geçirilmiş ve buradan Cerablus istikametinde geri çekilen Fransız kuvveti Siftek boğazında daha önce mevziye girmiş olan Türk kuvvetlerinin baskınına uğrayarak büyük kayıplar verdikten sonra Cerablus bölgesine çekilebilmiştir. Bu suretle Türk birlikleri Fırat doğu bölgesini temizlemiş ve Haziran 1920 sonlarına doğru Fransız kuvvetleri tamamen Fırat'ın batısına atılmış ve düşman takip edilerek Antep civarında Akçakoyunlu'da tamamen muhasara edilmiştir.[208]

(2) Akçakoyunlu Muharebeleri (12 Temmuz - 4 Ağustos 1920) (Kroki - 8)

Fırat batısında ve hatta Cerablus'ta tutunamayıp Antep'in istasyonu olan Akçakoyunlu'ya çekilerek savunma hazırlıkları yapan Fransız kuvvetlerinin buradan da atılması gerekliydi. Çünkü Fırat batısında en önemli çarpışmaların yapıldığı Antep'te Fransız kuvvetleri için iki önemli ikmal merkezi bulunmaktaydı. Bunlardan birisi demir yolu istasyonu olan Akçakoyunlu, diğeri de büyük bir ilçe olan Kilis'ti. Antep'in kurtarılması için Fransız kuvvetlerinin takviyesine engel olmak en önemli sorundu. Bunun için Akçakoyunlu'dan ve Kilis'ten Antep'e giden yollar üzerinde çeşitli zamanlarda ve elverişli bölgelerde, Kuvayımilliye tarafından pusular kurularak birçok baskın yapılmış, Fransız kuvvetlerine ağır kayıplar

---

[208] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 29, Belge: 29 - 4, 29 - 5.

verdirilmiş Maraş, Urfa ve Antep'te bulunan Fransız kuvvetleri günlerce yiyecek sıkıntısı çekmişlerdir.

Bu derece önemli bir yer olan Akçakoyunlu'nun Fransızlardan alınarak demir yolu ile ikmal maddesi ulaşımının önüne geçmek gerekliydi.

Bu amaçla Suruç ve Sarımağara muharebelerini idare eden Binbaşı Pehlivanzade Nuri, Akçakoyunlu'ya taarruz etmek için gerekli emri almış ve hazırlıklara başlamıştır. 12 Temmuz 1920'de Binbaşı Hilmi komutasındaki 24'üncü Alayın 1'inci Taburunu Akçakoyunlu'nun kuzeyine ve 13 Temmuz 1920'de bu alayın Yüzbaşı İzzet komutasındaki 2'nci Taburunu da Akçakoyunlu'nun güneyine göndermiştir. Kuzeydeki tabur emrine iki dağ topu verilmiştir. Bu taburların yanında Birecik ve Nizip millî müfrezeleri de vardı. Akçakoyunlu, bu kuvvetlerle kuşatılarak etrafla burasının bağlantısı kesilmiştir. 15 Temmuz 1920'de Akçakoyunlu kesimine Türk akıncıları tarafından keşif taarruzu yapılmıştır. Fransızların istasyon ile demir yolunun geçtiği Sacur suyu üzerindeki köprü arasında berkitilmiş ve bölgeye hâkim bir tepeyi işgal eden kuvvetli mevzilere yerleşmiş oldukları anlaşılmıştır. Bu mevzinin önünde üç sıra tel örgü engelleri de bulunuyordu. Buradaki Fransız kuvvetinin bir süvari bölüğü ve iki batarya ile takviyeli bir tabur olduğu öğrenilmiştir. Türkler bu berkitilmiş bölgenin etrafla olan bağlantısını kesmek ve bölgeyi her yönden kuşatmak için gerekli tertipleri almaya başlamışlardır. Bu tertipler alındıktan sonra 20 Temmuz 1920'de taarruza geçildi. Fakat kuvvetli ateş desteği ile savunan Fransız birlikleri direniyorlardı.

Bu sırada Antep'e takviye birlikleri ve yiyecek götürmekte olan Fransızlar 21 Temmuz 1920'de Akçakoyunlu kesimine yetişmiş bulunduklarından batı bölgesinde Fransızları kuşatmış olan Türk kuvvetlerinin Sacur suyu doğusuna alınması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bir süvari bölüğü ve iki batarya ile takviyeli bir piyade alayı ve birçok arabalı nakliye kolundan kurulu olan bu büyük Fransız birliği, Akçakoyunlu'ya girerek Fransız birliklerini takviye etmiştir. Bir süre sonra Fransızlar, Akçakoyunlu'nun kuzeyindeki Türk kuvvetlerine taarruz etmişler ve yapılan muharebeler sonucunda Türk kuvvetleri geriye atılmıştır. Bu kuvvetler bir kısmı ile Hülman - Karakuyu kesimine ve büyük kısmı ile de Cerablus batısı bölgesiyle Fırat doğusuna çekilmek zorunda kalmışlardır.[209]

Fransızlar, 1 Ağustos 1920'de süvariyle Hülman'daki kuvvetlere bir keşif taarruzu yapmışlardır. Buradaki kuvvetler zayıf emniyet birliklerinden ibaretti.

Akçakoyunlu'nun çok önemli bir yer olması dolayısıyla Fransızlar bu bölgeyi daha uzaklardan yani Fırat boyundan güven altında bulundurmak için Halep ve Kilis'ten getirdikleri kuvvetlerle takviye etmişlerdir. Bu suretle Akçakoyunlu'da oldukça büyük bir kuvvet toplanmış bulunuyordu.

---

[209] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol. ISH, Kutu: 867, Göm: 5, Belge: 5 - 7.

Bir süvari alayı, bir piyade alayı ve bir topçu taburundan kurulu Fransız kuvvetleri 3 Ağustos 1920'de Cerablus (Barak) istikametinde taarruz için harekete geçmişlerdir. Cerablus kesiminde ve Fırat'ın batısında bulunan Urfa müfrezesi köprü başını elde bulundurmaktaydı. Diğer Türk birlikleri de Fırat doğusunda mevzilere girmişlerdi. Bu bölge Türkler tarafından eldeki gereç orantısında berkitilmişti. Buradaki Türk kuvvetleri de çoğu yerli erlerden olmak üzere 2000 kişiden fazlaydı.

Fransızlar, 4 Ağustos 1920 günü yaptıkları taarruzda Türk kuvvetlerini özellikle topçu ateşlerinin yardımı ile oldukça güç duruma düşürmüşlerdi. Üstün Fransız kuvvetlerinin Cerablus mevzisinin bir yanını kuşatmak istemesi üzerine Urfa, Birecik, Nizip ve Siverek şubesinden olan yerli erlerin hemen önemli bir kısmı geri çekilmeye ve hatta bazıları dağılmaya başlamışlardır. Fransızlar aynı gün akşamı Cerablus köyünü ve istasyonunu işgal etmişlerdir. Türk kuvvetleri de Fırat Nehri doğusuna çekilmek zorunda kalmıştır. Fransızlar Cerablus köprüsünün batısında bulunan Çakıroğlu'na kadar gelmiş ve Cerablus demir yolu köprüsüne yaklaşmışlarsa da bu köprünün tahrip edilmesinden ötürü suyu geçememişlerdir. Köprü dışında Fırat'ın kayıklarla ve sallarla geçilmesi ise ateş altında mümkün olamayacağından tekrar hareket üsleri olan Akçakoyunlu'ya doğru geri çekilmişlerdir.

Bu muharebeler sırasında yerli erlerin kısmen ürün kaldırma zamanı olmasından köylerine gitmeleri Türk birliklerinin mevcutlarını çok azaltmıştı. Elde ancak Orta Anadolu askerlik şubelerinden olan erler kalmıştır.

Akçakoyunlu'ya çekilen Fransızlar, takviyeli bir tabur kadar kuvveti burada bırakarak büyük kısımlarıyla Antep'e yönelmişlerdir.

Bu muharebelerden sonra Fransızlar için büyük önemi olan Akçakoyunlu İstasyonu, Ankara Anlaşması'na (20 Ekim 1920) kadar, Fransızların elinde kalmıştır. Yapılan baskınlar karşısında da Fransız kuvvetleri gereken zamanlarda burayı devamlı olarak takviye etmeyi ihmal etmemişlerdir. Bu suretle Fırat'ın doğusu, Türk kuvvetleri ve Fırat batısı da Fransız kuvvetlerinin elinde kalmıştır. Fakat Fırat'ın doğusu ve özellikle de Urfa tam olarak güven altına alınmıştır.

d. Antep Bölgesinde

(1) Kilis - Antep Yolunun Teğmen Şahin Tarafından Kapatılması ve Teğmen Şahin'in Şehit Olması (Kroki - 9)

Fransızlar, başlangıçta Anteplilerden açıktan açığa pasif karşı koyma görüyorlardı. Antepliler ve köylüleri, Fransızlara ve Ermenilere tahıl, keresteciler de tahkimat yapılıyor diye kereste satmıyorlardı. Antep'ten erzak tedarik edemeyeceklerini anlayan Fransızlar, yiyecek maddelerini diğer bölgelerden getirmek zorunda kalmışlardır. Fransızlar ikmallerini devamlı olarak Kilis - Antep yoluyla yaptıklarından burası önem taşımaktaydı. Bu arada muvazzaf bir subay olan Teğmen Şahin (asıl adı Sait) esaretten

İstanbul'a döndükten sonra Birecik ilçesi askerlik şubesine atanmış ve buraya giderken memleketi olan Antep'e gelerek Millî Mücadele'ye katılma kararı vermiştir. Bu kararını Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine bildirmiş ve buradan olumlu cevap almıştır. Bundan sonra Teğmen Şahin buradan aldığı emre göre Antep'te teşkilat kurmaya başlamıştır.

Antep savunmasını her şeyin üstünde tutan Teğmen Şahin, Çapalı köyüne giderek burayı merkez yapmış ve köyleri dolaşarak 100 mevcutlu bir kuvvet teşkil etmiştir. Bir süre sonra Ulumasara köyünü kendine karargâh yapmıştır. Kilis'ten itibaren birer boğaz olan Kızılburun, Kertil, Ulumasara gibi üç önemli yerde siperler kazarak hazırlanmış ve bu yoldan geçen bütün Fransız kollarına baskınlar yapmaya başlamıştır. Bu suretle Antep'le Kilis bağlantısı hemen hemen kesilmiştir.

Yiyecek ikmali bakımından güç duruma düşen Antep'teki Fransız garnizonunun ihtiyacını sağlamak kesin bir zorunluluk hâline gelmişti. Bu amaçla Fransız Komutanlığının Kilis'te 150 arabalık bir erzak kolunu hazırlamakta olduğu ve yakında Antep'e kuvvetli muhafızlarla sevk edileceği haberi Teğmen Şahin'e ulaştırılmıştır. Teğmen Şahin 3 Şubat 1920 günü iki piyade bölüğü ile bir süvari takımının desteğindeki bu kolu Kilis'ten yola çıktıktan sonra Kertil'de pusuya düşürmüş ve onlara önemli kayıplar verdirmek suretiyle geri dönmek zorunda bırakmıştır.

18 Şubat 1920'de Fransızlar bu yoldan geçmeyi bir daha denemişlerdir. İki dağ topu, bir süvari takımı ile takviyeli bir piyade taburu desteğinde yola çıkan erzak kolu, yine Teğmen Şahin'in kurduğu pusuya düşürülmüştür. Çok sayıda kayıp veren bu kol da geri dönmek zorunda kalmıştır. Fransızların telefonları kesilerek ve gönderdikleri gizli haberciler yakalanarak haberleşmeleri de önlenmiştir.

Bu son hareketin de başarısızlığı, Kilis'ten Katma'daki Fransız karargâhına bildirildiği zaman artık Türk Kuvayımilliyesi'nin ihmal edilemeyecek bir kuvvet olduğu kanısı uyanmıştır. Bu olay üzerine Fransız garnizon komutanı 21 Şubat 1920 günü Antep mutasarrıfına bir mektup göndererek Teğmen Şahin kuvvetlerinin yoldan çekilmelerini istemiş ve bir anlaşma yapılmasını da teklif etmiştir.

Antep Heyet-i Merkeziyesi bu başarılı sonuçlardan faydalanarak 22 Şubat 1920'de Teğmen Şahin kuvvetlerinin çekilmesi için aşağıdaki şartları ileri sürmüştür:

Antep'teki Ermeni gönüllü birliklerinin uzaklaştırılması ve bunların Türk iç işlerine karıştırılmaması,

Antep'e başka takviye birliklerinin getirilmemesi,

Bölgedeki disiplinin sağlanması amacıyla Antep ve dolaylarına iki Türk taburunun getirilmesine müsaade edilmesi,

Bu teklif, Fransızlar tarafından kabul edilmediğinden anlaşmaya varılamamıştır. Fransızlar her neye mal olursa olsun Antep yolunun açılması için daha büyük birlikler göndermeye karar vermişlerdir. Fransızlar kamuoyu karşısında zor duruma düşmüş bulunuyorlardı. Bundan başka, Antep'te bulunan Fransız erlerinin bir kısmının terhis ve diğer sebeplerle değiştirilmesi zorunluluğu vardı.

24 Mart 1920'de Küçükkızılhisar'da bulunan Teğmen Şahin'e ve Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine, Kilis Milis Kuvvetler Komutanı Polat Bey'den şöyle bir rapor gelmiştir (özet):

"Bu akşam, Kilis'e Katma'dan 6000 kadar Fransız kuvveti geldi. Fransız karargâhındaki telaşlı hareketlerden birçok arabanın şose üzerinde ve Fransız karargâhı etrafında toplanışından Antep için kuvvetli bir ulaştırma kolu hazırlamakta oldukları ve şu bir iki gün içinde hareket edecekleri kesin olarak anlaşılmıştır."

Antep Heyet-i Merkeziyesi bu rapor üzerine bir taraftan Teğmen Şahin'e takviye kuvvetleri gönderilmesine başlamış bir taraftan da durumu 25 Mart 1920'de telgrafla Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal'e bildirmiştir.

Bu telgrafta özellikle Antep yolunun açılması hâlinde Fransızların süresiz olarak takviye kuvveti göndereceklerinden kuşkulanıldığı bildiriliyor ve Besni ilçesinde Antep'e gönderilmek üzere hazırlandığı bildirilen topçu ve makineli tüfek müfrezelerinin Antep kesimine yollanması isteniyordu.

26 Mart 1920 sabahı Yarbay ANDREA komutasında aşağıdaki kuvvetler Kilis'ten hareketle Antep'e doğru yürüyüşe geçmişlerdir:

Üç piyade taburu (bir Cezayir avcı taburu, bir Senegal avcı taburu, bir müstahkem taburu).

İki süvari bölüğü (Birisi atlı piyade. Bunlar hayvanlarını Antep'te bulunan iki süvari bölüğü hayvanları ile değiştirecektir.)

Bir dağ bataryası (65 mm)

1/2 istihkam bölüğü

Ulaştırma bölüğü (halktan toplanmış arabalarla takviye edilmişti. Birliklerin arabaları ile beraber 400 kadardı.)

Bir seyyar hastane

Toplam olarak 2500 insan ve 1400 hayvandan ibaretti. Bu kuvvetler emrinde tanklar ve zırhlı otomobiller vardı.

Fransızların yürüyüş tertipleri şöyleydi:

Öncü

Bir süvari takımı

İki piyade bölüğü ve bir makineli tüfek takımı

1/2 istihkam bölüğü

1/2 65 mm'lik topçu bataryası (Muhafız olmak üzere bir takım atlı piyade verilmişti.)

Ayrıca yancı ve artçı olarak da kuvvetli birlikler ayrılmıştı.

Bunların kuvvetleri şöyle idi:

Bir piyade bölüğü

1/2 makineli tüfek

1/2 süvari takımı.

Büyük kısım, öncünün gerisinden yürüyordu. Arabalar en geride mesafeli olarak geliyordu. Arabalar her biri bir subay komutasında olmak üzere dört kısma ayrılmış olup bunların hepsi ulaştırma bölük komutanı emrindeydi.

Öncüler araziye göre ve makineli tüfeklerin kademeli ateş desteği altında üçgen şeklinde yürüyorlardı ve gerektiğinde 1 km'lik bir cepheyi kapatacak şekilde tertiplenmişti. Yancıların ve artçıların tertipleri de buna göre idi. Her yönden gelecek tehlikeyi önleyecek düzende tertiplenilmişti. Yalnız yancılar, üçgenin ucu dış tarafa gelecek şekilde düzenlenmişti. Bu tertip, gayrinizami harpte alınması gereken iyi bir savaş düzeniydi.

Bu kuvvetli yürüyüş kolu, Oylum köyünü geçtikten sonra Kantara ve Kızılburun tepelerinin millî kuvvetler tarafından tutulduğunu görünce bu tepeleri topçu ile dövmeye başladı. Topçu ateşi altında ağır ağır ilerleyen Fransızlar millî kuvvetler tarafından tahrip edilen Sempa köprüsüne kadar geldiler ve köprüyü onarıma başladılar. İki taraf ateş muharebesine devam ediyor ve köprü de onarılıyordu. Bu durum, akşama kadar sürmüş ve çok kayıp veren Fransızlar, 26/27 Mart 1920 gecesini köprü civarında geçirmişlerdir.

Geceleyin Teğmen Şahin, Fransızlara bir baskın yapmayı düşünmüş ise de düşman kuvvetlerinin üstünlüğü karşısında vazgeçmiş ve kuvvetlerini ikinci savunma hattı olan Kertil tepelerine çekerek bu tepeleri savunmaya karar vermiştir.

Fransızların 27 Mart 1920 günü harekete geçerek Kertil hattına taarruzlarıyla oldukça şiddetli bir muharebe başlamıştır. Topçu, bu sırtlara ateş ederken tank ve zırhlı otomobiller şosenin kıvrımlarını dolaşarak sırtlara doğru ilerlemiştir. Teğmen Şahin bu taarruz karşısında tutunamayarak üçüncü savunma hattı olan Elmalı Deresi kuzey sırtlarına çekilmek zorunda kalmıştır. Düşman da 27/28 Mart 1920 gecesini Bostancık - Beşgöz arasındaki bölgede ve daha çok şose civarında geçirmiştir.

Birinci ve ikinci savunma hatlarından geri çekilmek zorunluluğu, Teğmen Şahin'i daha esaslı tedbirler almaya zorlamıştır. O, düşmanı kesin olarak bu yoldan geçirmemek ve en son mermiyi atıncaya kadar direnmek kararını vererek şöyle diyordu: "Düşman, buradan ancak benim ölüm üzerinden geçebilir."

Teğmen Şahin'in bu yola verdiği önem tamamen yerindeydi. Çünkü yolun kapanması yukarıda açıklandığı gibi Antep'teki Fransız kuvvetlerini güç duruma düşürebilirdi.

Teğmen Şahin, gece sabaha kadar uyumadan savunmayı düzenlemiş ve erlerine ayrı ayrı öğütler vermişti.

Buradaki tertipler şöyle idi:

Bostancık sırtlarından şosenin dönemeç teşkil ettiği yerde Karayılanoğlu Molla kuvvetleri

Elmalı kuzeyinde Harabe sırtlarında Boynuyoğun Memik kuvvetleri

Ulumasara batısındaki zeytinliklerin bulunduğu yamaçlarda Antep müfrezeleri yer almıştı.

Ortada tam şose üzerinde ve Elmalı köprüsünün korkuluk taşları etrafında Teğmen Şahin ve yanında bulunan arkadaşları mevziye girmişlerdi.

28 Mart 1920 günü düşman topçu, ağır ve hafif makineli tüfeklerinin ateş desteğinde Boynuyoğun Memik Ağa kuvvetlerine taarruza başlamıştır. 100 kadar süvari ile 300 kadar Fransız piyadesinin Mızmız Deresi istikametinde millî kuvvetlerin gerilerine doğru ilerlemeye başladığı görülmüştür. Bu durum karşısında kuşatılmak tehlikesiyle karşılaşan Türk müfrezeleri çekilmek zorunda kalmışlardır. Fransızlar, taarruzlarını Elmalı tepelerinde ve Ulumasara zeytinliklerindeki kuvvetlere yöneltmişlerdir. Teğmen Şahin hâlâ yerinden ayrılmış değildi. Fransızlar Şahin Bey ve arkadaşlarının bulunduğu köprüyü siddetli topçu ve piyade ateşi altına almıştı. Teğmen Şahin devamlı olarak arkadaşlarına cesaret veriyor ve sonuna kadar onların direnmelerini istiyordu. Fakat millî kuvvetlerin ateşleri azalmış ve önemli bir kısmı çok üstün kuvvetler karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştı. Teğmen Şahin'e yanındaki arkadaşları tarafından geri çekilme teklifi yapıldı ise de o çekilmedi ve son mermisini atıncaya kadar köprünün üzerinde direndi. Bütün millî kuvvetlerin ve yanındaki arkadaşlarının çekilmelerine rağmen Elmalı köprüsü üzerinde yalnız başına savunan Teğmen Şahin, en sonunda vurulmuş ve şehitlik mertebesine ulaşmıştır. Onun şehadeti üzerine millî kuvvetler daha gerilerde de tutunamayarak Antep kuzeyine çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu kahramanın köprünün kuzeyinde karayolları şantiyesi yanında anıtı bulunmaktadır.

ANDREA kuvvetleri de artık bir direnme karşısında kalmadıklarından Antep'ten takviye ve yol güvenliği amacıyla Kızılhisar istikametinde

gönderilen karşılayıcı Fransız müfrezesi ile de birleşerek 28 Mart 1920 akşamı Antep'e girmiştir.

Fransız kuvvetlerinin Antep'e girişi Ermeniler tarafından büyük bir sevinçle karşılanmış ve onların gösteri yapmalarına sebep olmuştur.

Teğmen Şahin'in şehit olması ve Türk kuvvetlerinin yenilgiye uğraması Anteplileri çok üzmüştür. Fakat bu sırada Yüzbaşı Kılıç Ali'nin Antep'e gelişi Anteplilerin moralini yükseltmiştir. Sivas'tan hareketle Elbistan'dan Pazarcık'a, oradan da Maraş'a gelmiş olan Yüzbaşı Kılıç Ali, Antep Heyet-i Merkeziyesinin isteği üzerine Mustafa Kemal tarafından Maraş'tan Antep'e gönderilmiştir.[210] Antep'teki millî kuvvetlerden başka Kilis'te Kâmil Polat, Nizip'te Nizipli Habeş, Urfa'da Ali Saip Bey ve Pehlivanzade Nuri milis kuvvetleri bulunuyordu. Bunların mümkünse bir komuta altında birleştirilmesini tasarlayan Kılıç Ali Bey Antep'lilerin savunma gücünü artırmıştır.

Antep - İslahiye yolu üzerinde Sakçagözü köyünde Fransızlara hizmet eden Hurşit Ağa'yı yola getirdikten sonra Antep'in 15 km güneybatısında Burç köyüne gelen Yüzbaşı Kılıç Ali, Antep'lilerle temasa başlayarak gerekli bilgileri topladıktan sonra Küçükkızılhisar köyüne geçmiş ve karargâhını kurmuştur. Burada Kilisli Jandarma Üsteğmeni Arslan Bey (Yusuf Rıza) de Yüzbaşı Kılıç Ali ile iş birliği yaparak Kılıç Ali'nin verdiği talimatla Antep'e hareket etmiştir. Bu zat, Kılıç Ali ile birlikte Antep savunmasının sonuna kadar yararlı hizmetler görmüştür.

(2) Şehir İçindeki Muharebeler

Şehir içindeki muharebelerin başlaması ve iki taraf kuvvetleri:

Teğmen Şahin müfrezesini çekilmek zorunda bıraktıktan sonra Kilis'ten Antep'e gelen Fransız Yarbayı ANDREA, değiştirilen erlerle birlikleri Kilis'e götürmek üzere 1 Nisan 1920 günü 600 piyade, 150 süvari, iki top, dokuz makineli tüfek ve 100 boş araba ile yola çıkmıştır. Kafile Küçükkızılhisar'ın iki kilometre kadar kuzeyindeki Gedik civarına geldiği zaman önceden burada mevzilenmiş olan Yüzbaşı Kılıç Ali kuvvetlerinin baskınına uğramıştır. Bu baskında Fransızlar büyük rütbeli bir subay ve 20'den fazla ölü bırakarak güçlükle Bostancık'a doğru yürüyüşe devam edebilmişlerdir. 1/2 Nisan gecesini Bostancık'ta geçiren Fransız birliklerine 2 Nisan 1920 sabahı Kılıç Ali'nin gönderdiği millî kuvvetler tarafından ikinci bir baskın yapılarak 30'dan fazla ölü verdirilmiştir. Bu iki günlük çarpışmada millî kuvvetler, ancak biri ağır dördü hafif olmak üzere beş yaralı vermişlerdir.

1 Nisan 1920 günü Küçükkızılhisar kesiminde Fransızlara yapılan baskında Antep kolej binasına yerleştirilen Fransız toplarının ateş etmesi üzerine top seslerini işiten Ermeniler, şehirde taşkınlık yaparak Türk mahallelerine ateş açmışlardır. Türk halkının bu heyecanlı ve kritik anında

---

[210] Cumhurbaşkanlığı Kitaplığı Atatürk Arşivi; 1920 yılına ait 4'üncü karton, 2334, 2335, 2336 sayılı belgeler; Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, Der. Hulûsi Turgut, s. 82, 83, 84, 85.

yanlışlıkla bir nöbetçi jandarma erinin ateş etmesi sinirleri gergin bir hâlde olan Antepliler üzerinde Fransızların baskın yaptıkları zannını doğurmuş ve tüfekleri kapan halk ateş mevzilerine koşmuşlardır. Bu suretle Antep şehri içindeki muharebeler 1 Nisan 1920 günü başlamıştır.

Bu günkü muharebelerde Millî Kuvvetler şehir civarında bazı önemli tepeleri de ele geçirmeyi başarmışlardır. Antep güneyindeki Düztepe'yi işgal ederek şehre ve yollara hâkim bir duruma gelmişlerdir. Amerikan Kolejinde bulunan Fransız kuvvetleri, bu tepeden yan ateşine alınıyordu.

2 Nisan 1920 günü çarpışmalar devam etmiştir. Fransız komutanı Antep mutasarrıfı ile görüşerek Düztepe'yi işgal eden Türk kuvvetlerinin çekilmelerini aksi hâlde burasının topçu ateşi altına alınacağını bildirmiştir. Bunun üzerine esasen çıplak ve savunmaya elverişli olmayan bu tepe Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından bırakılmıştır.

4 Nisan 1920 günü Yüzbaşı Kılıç Ali şehre gelerek Heyet-i Merkeziye ile bir toplantı yapmıştır. Toplantıda şehrin savunulacak yerleri ve ikmal hizmetleri tespit edilmiştir.

Kararlaştırılan esaslar şunlardı:

Şehrin içinde bulunacak kuvvet ve savunma tertibi

Şehir dışında bulunacak kuvvetler ve yerleri

Sargı yerleri ile bakım ve tedavi yerleri

Yapılacak tahkimatın cinsi ve malzemenin tedarik şekli

İaşe ve ikmal işleri

Bunlardan başka asker alma, malların muhafazası, göç ve ulaştırma işleri ile uğraşacak ayrı ayrı komisyonlar kurulmuştur.

Bu işler büyük bir gizlilikle yapılmıştır.

Şehir içindeki savaşlar şimdiki anıtın bulunduğu yerde daha önce mevcut olan Çınarlı Camisi merkez kabul edilerek idare ediliyordu. Şehirde yapılacak muharebenin sevk ve idaresi için Antep şehri, cephe adı verilen yedi bölgeye ayrıldı:

Tabakhane Cephesi

Şeyh Camisi Cephesi

Mağarabaşı Cephesi

Şehreküstü Cephesi

Aydınbaba Cephesi

Musullu Cephesi

Çınarlı Camisi Cephesi

İki Taraf Kuvvetleri

Türk Kuvvetleri

Antep halkından eli silah tutanlar bu savaşa katılmışlardır. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından Şimşek ve Yıldırım adlarında dörder bölüklü iki millî tabur teşkil edilmiştir. Şimşek Taburu Komutanı Antepli Üsteğmen Mustafa, Yıldırım Taburu komutanı Üsteğmen Salih idi. Taburların subayları Antepli yedek subaylardandı. Herbirinin mevcudu 300 - 400 kadardı. Ayrıca 400 kişilik tabur teşkilatına bağlanmış gruplar hâlinde, ayrı ayrı komutanlar emrinde Antep, Besni ve Urfa savaşçıları adı altında milis kuvvetler de vardı. Antep'teki kuvvetlerin hepsinin mevcudu 1000 - 1200 kadardı. Türklerin elinde bomba, makineli tüfek ve top yoktu. Her erde birer tüfek ve 70 - 80 mermi vardı. Bu piyade tüfekleri de çeşitliydi.

28 Nisan 1920'den sonra Maraş'tan 9'uncu Kafkas Alayı da (1'inci ve 2'nci taburlar) Antep'e gelmiştir. Bu Alaya 30 Mayıs 1920'ye kadar Binbaşı Hamdi komuta etmiştir. Binbaşı Hamdi'nin hastalığı üzerine Tokat bölge komutanı olan Binbaşı Kalkandelen Recep (Albay Yazıcı) 9'uncu Alay Komutanlığına atanarak Maraş'a ve oradan da Antep'e gelmiş, Kuvayımilliye komutanlığını da üstlenmiştir.

Millî Mücadele'ye katılmak üzere Maraş'a gelen Teğmen Cevdet (Orgeneral Sunay) 9'uncu Topçu Alayı komutanı Binbaşı Kalkandereli Recep'in emir subaylığı görevini almıştı. Sonradan 5'inci Kafkas Tümeninin 5'inci Topçu Alayı da Antep'e gelince Teğmen Cevdet bu Alayın 105 mm'lik skoda obüs bataryası komutanlığına atanmış ve Antep savaşlarının sonuna kadar bu bataryada hizmet görmüştür.

Fransız Kuvvetleri

Antep Bölge Komutanlığı: Komutanı Kurmay Yarbay Abadie Birlikleri

18'inci Cezayir Alayının 3'üncü Taburu, 17'nci Senegal Alayının 3'üncü Taburu, 412'nci Piyade Alayından bir piyade bölüğü, Ermeni gönüllü Alayı (1000 kişi).

İki sahra bataryası

İstihkam ve muhabere takımları

İkmal ve sıhhiye müfrezeleri

Ulaştırma kolları (400 araba ve 600 deve)

Bu kuvvetler şöyle tertiplenmişti:

Cezayir Alayının 3'üncü Taburu kolej, hastaneler, Latin kilisesinde.

Bataryalar kolej ve civarında

Ermeni gönüllü Alayı, Ermeni mahallesinin batı kenarlarında

Fransızların cephane ve yiyecekleri tamamdı. Ayrıca üç aylık da stokları vardı. Ulaştırma kolları Kilis - Antep ve Antep - Akçakoyunlu yollarında çalıştırılmakta idi.

(3) Antep Ermenilerinin Uyarılması İçin Yapılan Çalışmalar

Antep'te çarpışmalar başlayınca Ermeni mahallesindeki Türkler, evlerini ve eşyalarını olduğu gibi bırakarak Türk mahallelerine sığınmak zorunda kalmışlardır. Türk mahallelerinde oturan Ermeniler de kendi bölgelerine kaçmışlardır. Türk mahallelerindeki Ermeni evlerinin eşyaları teşkil edilen "Malları Koruma Komisyonu" tarafından toplattırılıp Kürkçühanı'na gönderilerek muhafaza altına alınmıştır. Evlerin hiçbiri tahrip edilmemiş ve ateş edilmeye uygun evlerden ancak ufak mazgallar açılmıştır. Ermeni mahallelerinde olan Türklerin eşyaları ise yağma edilmiş ve evleri yıktırılmıştı.

Yüzbaşı Kılıç Ali yüzlerce yıldan beri aynı yerde Türklerle yaşayan, aynı vatanın havasını teneffüs eden Ermeni azınlığını uyarmak ve Fransız emellerine hizmet etmekten vazgeçirmek için 6 Nisan 1920 günü Antep'te bulunan Ermenilere haber göndermiş ve özellikle: "Antep'in, vatanın ayrılmaz bir parçası olduğunu, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde de bu bölgenin düşmandan kurtarılması için son damla kana kadar çarpışmaya karar verildiğini, Ermenilerin Fransızlarla birleşmemelerini ve Türklerin yalnız Fransızları düşman tanıdıklarını" ifade etmiş; fakat hiçbir sonuç elde edilememiştir.

Sonunda Kılıç Ali, 9 Nisan 1920'de Maraş'taki Ermeni büyüklerinden üç kişilik bir uyarıcı heyeti Antep'e göndermiştir. Bu heyete bir subay, bir başçavuş, 11 piyade ve 6 jandarma eri de muhafız olarak verilmiştir. Heyet, buluşma yerine gittiği zaman orada yalnız Amerikan hastanesi doktorunu bulmuş ve Antep Ermenilerinden kimsenin gelmemiş olduğunu hayretle görmüştür.

Doktorla yapılan görüşme sonunda şu bildiri hazırlanmış ve imzalı olarak ilgililere dağıtılmıştır:

"1. Saat 21.00'den itibaren her iki tarafa "ateşkes" emri verilecektir.

2. Bir noktadan ateş açıldığı takdirde diğer noktalar ateşe katılmayacak ve mevziyi surette ateş açan noktaya koşup ateş kestirilecek, sebep olanlar yakalanacaktır.

3. Her iki taraf da yangın çıkarılmasını ve yeni bir cephe açılmasını yasaklayacaktır.

4. Türk ve Ermenilerden kurulu iki komisyon, her iki tarafı gezip taraflar arasında uzlaşma çarelerini arayacaktır.

5. Antep'in kurtarılması amacıyla dışarıdan gelen sivil halk yavaş yavaş şehirden çıkarılacak, içeride yalnız şehirliler kalacaktır.

6. Ermeniler dükkânlarını açıp iş ve güçleriyle meşgul olacaklardır".

Bu bildirilerin dağıtıldığı günün akşamı Ermenilerin bulunduğu Kozanlı tarafından makineli tüfek, bomba ve ateş sesleri duyulmuştur. Her taraftan ateş edilmeye başlandı. Bu olay üzerine, Amerikan doktoru tekrar davet edildi ise de kimse gelmedi. Bu teşebbüsten de hiçbir sonuç elde edilemeyince heyet geri dönmek zorunda kaldı.

(4) Antep'in Fransızlar Tarafından Kuşatılması

1 Nisan 1920 başından beri Antep'te geçen olaylar ve Fransız birliklerinin Millî kuvvetler tarafından çevrilmesi üzerine, Fransızlar durumu düzeltmek için takviye kıtaları göndermek zorunluluğunu duymuşlardır. Bu amaçla Cerablus'tan Albay NORMAND komutasında takviyeli bir alay kadar kuvvet, 15 Nisan 1920 günü Nizip yolu ile doğru Antep'e yola çıkarılmıştır. NORMAND birlikleri, Sinan köyünü geçtikten sonra Şahmelek hayratı denilen oldukça düz ve çukurlu arazi bölgesine geldiğinde durumu önceden haber alan ve bu bölgenin kuzeyindeki tepelerde mevzilenmiş bulunan 50 - 60'ar mevcutlu üç millî müfrezenin taarruzuna uğramıştır. Fransızlar, Sinanköy civarına mevzilendirdiği topçularıyla millî kuvvetlere ve bu civarda bulunan köylere ateşe başlamışlardır. Fransız yürüyüş kolunun her iki tarafında yancılar bulundurulmakta idi. Özellikle sol yancı, millî kuvvetlerin etkisi altına girmiştir. Sağ yancı da millî kuvvetler tarafından hırpalanmakta idi. Fakat Fransızların mevcut süvari birlikleri sağ yancının karşısındaki millî kuvvetlerin gerisine doğru sarkmakta ve geri ile bağlantısını kesmekte idi. Millî kuvvetler geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Fransız kıtaları da Antep'e doğru ilerlemeye devam ederek 15/16 Nisan 1920 gecesi şehrin doğu ve güneyinde Hacıbaba, Çıksurut, Acemkaya, Cunut sırtlarını işgal ettiler ve topçularıyla şehre ateş etmeye başladılar. Şehrin batısında daha önceden mevzilenmiş olan Fransız topçusu da ateşe katıldığından Antep iki yönden atılan mermilerle tahrip ediliyordu.

Öbür yönden Albay Debieuvre(Debiövr) komutasında Kilis'ten Antep'e gönderilen birlikler de 17 Nisan 1920 günü Antep'e gelmiştir. Bu suretle Antep'teki Fransız birliklerinin mevcudu çok artmış ve şehir Fransızlar tarafından sarılmıştır.

Bu sıkışık günlerde Jandarma Üsteğmeni Kilisli Arslan Bey Antep'te konuşmalar yaparak halkın şehrin savunmasındaki moral kuvvetini artırmaya çalışmıştır. Bu subay, sağa sola dağılmış olan savaşçıları toplamış ve ayrıca cephede de gerekli düzeltmeyi yapmak suretiyle Antep çarpışmalarına yeni bir şekil ve düzen vermiştir.

(a) Mağarabaşı Muharebesi (26 Nisan 1920)

Antep şehrinin dışındaki doğu, batı ve güney kesimleri Fransızların elinde bulunmasına ve şahrin kuşatılmasına rağmen şehir içindeki büyük ve önemli yerler Türk kuvvetlerinin elinde bulunmakta idi. Fransızlar şehri tamamen elde ederek Antep sorununa son vermek amacıyla şiddetli

taarruzlara giriştilerse de bu taarruzlar Türk kuvvetleri tarafından her seferinde geriye atılmıştır. Fransızlar bulundukları yerleri en modern gereçlerle berkitirlerken Türkler de tedarik edebildikleri gereçlerle kuvvetli siperler yapmışlardır.

26 Nisan 1920 sabahı şehrin doğu kısmını kuşatan Albay NORMAND birlikleri Mağarabaşı semtini aralıksız olarak üç saat top ateşine tuttular. Taarruzun doğudan yapılacağını gizlemek için batıda bulunan Albay Debieuvre birlikleri de batı ve güney cephelerine ateş etmeye başlamıştır. Bu şiddetli topçu ateşi karşısında bir taarruz yapılacağını anlayan Antep savaşçıları esaslı savunma tedbirleri alarak uyanık durumda düşmanı beklemeye başlamışlardır. Bu sırada iki tankın desteği altında 400 kişilik bir Fransız kuvveti, Nizip yolu üzerinden şehrin doğu cephesine taarruz etmiştir. Küçük çaplı top ve makineli tüfeklerle donatılmış tanklar,Türk siperlerine en yakın mesafeye sokularak ateşe başlamışlardır. Bu suretle piyadelerin ilerlemesini sağlamışlardır. Fransızlar millî kuvvetlerin ateşleri karşısında ağır kayıplar vermelerine rağmen şehrin kenarına girmeye ve buradaki evleri elde etmeye başlamışlardır. İhtiyatta bulunan millî müfrezeler, bu cepheyi takviye etmiş ve Fransızların ilerlemesini durdurmuştur. Bir kısım Türk fedaisi de yanlardan dolaşarak karşı taarruza geçmek suretiyle Fransızlara ağır kayıplar verdirmişlerdir. Bir yönden tanklara da etkili ateşler yapılıyordu. Tankın biri hareket edemez hâle gelmişti. Bunun üzerine ilerleyemeyeceğini anlayan Fransızlar daha fazla kayıp vermemek için geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Böylece Fransızların Mağarabaşı taarruzu büyük bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Bu muharebeden sonra 28 Nisan 1920 günü durum şöyle idi:

Fransız birlikleri Antep'te işgalden beri yer alan garnizon kuvvetlerinden başka, Antep'in doğusunda ve kısmen güneyinde Albay NORMAND müfrezesi, batısında Albay Debieuvre müfrezesi olmak üzere Antep'i sarmış ve şehrin dışarı ile bağlantısını kesmiştir.

Millî kuvvetlere gelince Antep içinde iki milis taburundan ibaret olan kuvvetler şehri savunmak üzere tertiplenmişlerdir. Ayrıca Sam köyünde 9'uncu Kafkas Alayı Karargâhı ve 2'nci Tabur ve Beylerbeyi'nde 1'inci Tabur vardı. Yine bu bölgelerde Bertiz ve Pazarcık millî kuvvetleri bulunuyor ve emniyet birlikleri olarak kullanılıyordu. Silah olarak da özellikle altı makineli tüfek, üç Rus dağ topu ve İbrahimli köyünde de 105 mm'lik bir top vardı. Fransızların kuvveti Türklerden çok üstündü. Sivas ve Tokat'tan yeni gelen 9'uncu Alayın taburları, terhis dolayısıyla 180 - 200 er mevcudundaydı. Pazarcık ve Bertiz savaşçıları tahminen 700 - 800 mevcudunda olup seyyar müfreze adı altında kullanılıyordu.

(b) Antep'i Çeviren Fransız Kuvvetlerine Türk Kuvvetlerinin Taarruzu (28/29 Nisan 1920)

Antep'i çeviren kuvvetleri atmak amacıyla 28/29 Nisan 1920 gece yarısından sonra Antep'in doğu ve batısındaki Fransızlara 9'uncu Kafkas

Alayı Bertiz ve Pazarcık millî kuvvetleri ile baskın yapıldı. Bu taarruz şöyle hazırlanmıştı:

1'inci Tabur: İki ağır makineli tüfek ve 150 kadar savaşçı, Antep'in doğusundan taarruz edecek,

2'nci Tabur: Dört makineli tüfek, üç Rus dağ topu ile Bertiz ve Pazarcık savaşçılarından kurulu olan kuvvetle Antep'in batısından taarruz edecekti. Plana göre Türk birlikleri 29 Nisan 1920 saat 02.00'de ilerlemeye başladılarsa da Fransızların bıraktıkları zayıf emniyet birliklerinden başka bir kuvvetle karşılaşmadılar. Onlar Türk birlikleriyle temas etmeden erkenden mevzilerini bırakarak geriye çekilmişlerdir.

Suriye ve özellikle Halep dolaylarındaki durum iyi değildi. Fransızlar Türkiye'den çekebilecekleri kuvvetlerle Suriye'deki durumu düzeltmek zorundaydılar. Bu sebeple esasen 28/29 Nisan 1920 gecesinden itibaren geri çekilmeye başlayarak savunma mevzilerini bırakmış bulunuyorlardı. Bu suretle Türk birlikleri de Fransız mevzilerini kolaylıkla işgal etmiştir.

29 Nisan 1920 günü Antep'in Fransızlar tarafından çevrilmesi böylece son bulmuş oldu. Yalnız güneyde şehre hâkim Kurbanbaba tepesi ile şehrin batı kesiminde bazı Ermeni evlerini ve kolej bölgesini devamlı olarak elde tutmaktaydılar.

(c) Kurbanbaba Tepesi Muharebesi (3 Mayıs 1920) (Kroki - 10)

Kurbanbaba tepesi, Antep şehrine tamamen hâkim olduğundan bu tepe, Fransızların elinde bulundukça şehir içindeki Türk kuvvetleri ateşle tedirgin edilecekti. Bu sebeple burasının ve civarındaki tepelerin elde edilmesi zorunluluğu vardı.

Fransızların tertipleri şöyle idi:

Mardin İbadethanesi - Yetimlerevi - Sipahi Çiftliği - Kurbanbaba Tepesi Cezayir Alayının 3'üncü Taburu tarafından;

Kolej, hastaneler, Latin Kilisesi, Senegal Alayının 3'üncü Taburu tarafından işgal edilmişti. Topçusu kuzey ve doğu cephelerini ateş altına alacak şekilde kolej bölgesinde mevzilenmişti.

Türk kuvvetlerinin taarruz tertipleri ise:

9'uncu Kafkas Alayının 1'inci Taburu batıda ve 2'nci Taburu da onun solunda doğuda olmak üzere Çıksurut sırtlarının güney yamaçlarında taarruz hazırlık mevzisinde bulunuyordu.

Bertiz ve Pazarcık savaşçıları da Çıksurut tepesinin güneydoğusunda hazırlık mevzisinde idi. Ayrıca Hacıbaba Tepesi ile İbrahimli köyü bölgesinde yol güvenliği ve topçuların yakın savunması için bir müfreze bulundurulmakta idi.

3 Mayıs 1920 günü Türk kuvvetleri bütün Fransız cephesine taarruza başlamışlardır. Topçu ve ağır makineli tüfekler taarruzu destekliyorlardı. Ateş desteği önce İbrahimli'de bulunan 105 mm'lik topçunun düşman topçusuna ateş açmasıyla başlamıştır. Bundan sonra Teke sırtına mevzilendirilen bir dağ bataryası da ateş açmıştır. Topçu ve ağır makineli tüfeklerin yarım saat kadar süren hazırlık ateşinden sonra Türk kuvvetleri hücuma geçmişler ve Düztepe'yi elde etmişlerdir. Fransızlar Mardin İbadethanesi Tepesi'ne geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Fakat geri çekilen bu Fransız erleri Sarmısaktepe'de bulunan Türk makineli tüfeklerinin yan ateşleri altında ağır kayıplar vermişlerdir. Bu kuvvetler Düztepe'den Mardin İbadethanesi'ne taarruz ederken Bertiz ve Pazarcık Kuvayımilliyesi de güneyden Sipahi Çiftliği bölgesine taarruz ettiğinden Mardin İbadethanesi ve Yetimevi kesiminde bulunan Fransız birlikleri batıda kolej bölgesine çekilmek zorunda kalmışlardır.

Fransızların direndiği Kurbanbaba Tepesi bir taarruzla işgal edilmiş ve Fransızlar buradaki kuvvetleriyle kolej ve hastane bölgesine çekilmişlerdir. Antep'in doğu ve güneyindeki sırtlar bu suretle tamamen Türkler tarafından işgal edilmiştir. Sonuç olarak Akçakoyunlu ve Kilis yolları Türklerin eline geçmiştir.

Fransızlar her zaman olduğu gibi bu defa da kolej ve Garaf bölgesinde çok kuvvetli olarak berkitilmiş mevzilere sığınmışlardır. Yapılan taarruzlar çok kayba sebep olduğundan bu mevzilerinden atılmaları mümkün olmamıştır. Fakat Türk kuvvetleri tarafından kolej, hastane ve Garaf bölgesinde kuşatılmışlardır. Bu sırada Fırat doğusunda bulunan 5'inci Tümenin 24'üncü Alayı Cerablus - Nizip - Antep yoluyla Antep'e gelerek teşkil edilen Mıntıka Komutanlığı emrine girmiştir.

Aradaki Muharebeler

Fransızlar'ın 10 Mayıs 1920 günü saat 11.00'de bir miktar süvari, piyade ve zırhlı otomobilin koruması altında yaptığı gösteri ateşine topçumuz başlangıçta karşılık vermemiş; ancak gösteri ateşinin giderek taarruz şeklini alması üzerine askerlerimiz tarafından Fransızlara pek çok zayiat verdirilerek Fransızlar bozguna uğratılmıştır. Türk tarafı bu saldırıda zayiat vermemiştir. Düşman başarılı olamayınca Akbaba Tepesi'yle Büyük Masara köyünden doğuya doğru uzanan sırtı işgal etmiştir.[211]

Antep çevresinde bu muharebeler devam ederken Antep içinde de Fransız taarruzları devam ediyordu. 11 Mayıs 1920'de Fransız ve Ermeniler tarafından Türk mahallelerine tüfek ve topçu ateşi açılmıştır. 12 Mayıs 1920'de ise Mardin Tepesi'ndeki Amerikan binası içinde bulunan Fransızlar şehre makineli tüfek ateşi açmışlar ve o sırada pazarda dolaşan iki Türk yaralanmıştır. Aynı gün Kilis yönünden gelen bir Fransız uçağı şehrin çeşitli

---

[211] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 168, Belge: 168 - 3.

mahallelerine ve Sarımsak tepelerine on kadar bomba atmış ise de zayiat olmamıştır.[212]

14 - 15 Mayıs 1920 gecesi Ermeniler tarafından Antep camisine konan dinamit ateşlenmiş ise de camiye büyük bir zarar vermemiştir. Yine 14 Mayıs 1920 günü saat 16.00'da dört Fransız uçağı Antep'e gelerek şehrin çeşitli bölgelerinde otuzu aşkın bomba atmış, olayda bir zayiat meydana gelmemişti.

17 Mayıs 1920 de Bağce ve İran'da 200 piyade, iki makineli, bir dağ topu ve bir otomatik tüfekten oluşan Fransız kuvvetiyle Eriklikaş civarında Yörük Salim birlikleriyle yedi saat devam eden muharebede Fransızlar bir esir bırakmış ve hayli zayiat vererek geri çekilmeye mecbur edilmiştir.[213]

(ç) Akbaba Muharebesi (22 Mayıs 1920) (Kroki - 11)

16 Mayıs 1920 tarihinde Antep havalisi Kuvayımilliye komutanı Ahmet Hamdi tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen telgrafta son durum hakkında bilgi verilerek Kilis'e 1000 kişilik düşman kuvvetinin gelmekte olduğu ayrıca Kilis'te 500 er mevcutlu 3 tabur, 60 süvari, 1 batarya, 12 mitralyöz ve Katma'da 1 tabur piyadesi olduğunun haber alındığını ve düşmanın 1100 kişilik bir kuvvetle Kilis'ten bir veya iki koldan Antep'e gelmesinin mümkün olabileceğinden bahisle düşmanın Kilis'te sıkıyönetim ilan ettiği ve Kuvayımilliye'nin merkezle haberleşmesini kestiği bildirilerek muhtemel Antep taarruzuna karşı Behisni'den veya diğer yerlerden acele birlik gönderilmesini istemişti.[214]

Nitekim Fransızlar, Antep'te kuşatılmış olan birliklerini takviye etmek ve kuşatmadan kurtarmak amacıyla Kilis'te hazırlık yapmaya başlamışlardır. 21 Mayıs 1920 günü saat 17.30'da Kilis'in 5 kilometre kuzeyindeki Damburalı köyünde bulunan Kilis Kuvayımilliye Komutanı Polat Bey'den alınan raporda 200'den fazla araba ve birkaç otomobilden kurulu bir erzak kolunun süvari ve topçu ile takviyeli bir Fransız piyade taburunun muhafazasında Damburalı yolu ile Kilis'ten Antep'e doğru harekete geçtiği bildirilmiştir. Bir süvari bölüğü, üç batarya ve zırhlı otomobille takviyeli bir piyade alayının da Kilis-Antep şosesini izleyerek yola çıktığı haber alınmıştır. Bu kolun yanında da 200'den fazla araba vardı. Fransızların sağ kolu, Kazıklı civarında ve sol kolu da Kızılgöl'de geceyi geçirmiştir. Ertesi gün her iki kol da erkenden yürüyüşe başlamıştır. Bu kuvvetlerin baskına uğratılması için Antep'te bulunan birlikler ve Kuvayımilliye müfrezeleri aralarında durumu incelemişlerdir.

Antep mıntıka komutanı, şehrin savunma kuvvetlerinden Yıldırım Taburunu, Antep'e yeni gelen 24'üncü Alayın 1'inci ve 2'nci Taburlarıyla üç Rus, bir şınayder dağ topundan kurulu bir kuvveti Antep - Kilis şosesi üzerinde bulunan Mazmahor köyü civarında toplamıştır. Bu birlikler şoseyi

---

[212] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 175; Belge: 175 - 1.
[213] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 181, Belge: 181 - 1.
[214] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 177, Belge: 177 - 1.

kapayacak şekilde Akbaba Ziyareti Tepesi'nin doğusunda savunma için tertiplenmişlerdir.

Bu kuvvetlerin ilerisine bir bölük kadar emniyet kuvveti gönderilmiştir. Bu kuvvet de Ulumasara köyünün batısında ve Akbaba Tepesi'nin güneyindeki yamaçlarda gerekli berkitmeyi yapmıştır.

Damburalı'ya doğru yola çıkan Fransız sol kolu burada bulunan Polat Bey kuvvetlerinin baskınına uğramış ise de üstün kuvvet karşısında Kuvayımilliye, geri çekilmek zorunda kalmıştır.

21 Mayıs 1920 gecesi harekete geçen Türk birlikleri, fecirle beraber emredilen yerleri almışlardır.

22 Mayıs 1920 günü saat 05.30'da Fransız öncü kuvvetlerinin Kertil'den çıkarak Ulumasara köyüne doğru şose üzerinde yürüdüğü görülmüştür. Fransızlar ağırlıkları ortada, ön, arka ve yanlarda kuvvetli emniyet birilikleri olduğu hâlde yürüyorlardı. Akbaba tepesinin güney yamaçlarında mevziside bulunan Türk bölüğü tarafından Fransızlara ateş edilmeye başlanmıştır. Bir süre sonra Fransızlar da uzun mevzili toplarıyla Türk bölüğüne ateşe başlamışlardır. Buna karşılık Türk topçusu da ateş açmıştır. Türk kuvvetlerinin elinde Alman, Rus ve İngiliz tüfekleri olup çok az Osmanlı mavzeri vardı. Osmanlı mavzerinin cephanesi çok, diğer tüfekleri ise azdı. Öğleye kadar iki taraf arasındaki çarpışmalar bütün şiddetiyle devam etmiştir. Türk birliklerinde cephane ihtiyacı baş göstermiş ve Fransız topçusu daha çok etkili olmaya başlamıştı. Bundan cesaret alan Fransızlar taarruzlarını hızlandırmışlardır. Bu durum karşısında Türk bölüğü geri çekilerek Akbaba ziyareti tepesinde bulunan Tabur bölgesinde savunma mevzisine girmiştir. Buradaki 24'üncü Alayın birlikleri ile diğer birlikler de savunma için büyük gayret gösterdilerse de üstün Fransız kuvvetlerini durdurmak mümkün olamamıştır ve geri çekilerek Kilis - Antep yolunu serbest bırakmak zorunda kalmışlardır. Kızılgöl üzerinden yürüyen Fransız kolu da Ulumasara güneyinde sağdaki kol ile birleşmiştir.

Bu muharebelerde Fransızlara çok kayıp verdirilmiştir.

Oldukça önemli bir kuvvetle yapılan bu muharebede Türk birliklerinin başarı elde edememeleri, Fransızların sayıca üstünlüğünden başka, eğitim ve donanımlarının mükemmel oluşundan, Türk birliklerinin cephane eksikliğinden ve iaşe işlerinin zamanında yapılmamış olmasından ileri gelmiştir. Buna subayların eksik olmasından dolayı emir ve komuta işinin de aksak gittiğini eklemek zorundayız.

e. Toros Geçitleri Bölgesinde Yapılan Muharebeler

(1) Hacıkırı ve Belemedik Çarpışmaları

Hacıkırı, (Pozantı'nın 25 km güneyinde) Pozantı ile Adana arasındaki demir yolu üzerinde olduğundan Pozantı'daki Fransız kuvvetlerinin ikmal ve irtibatını kesmek bakımından önemliydi.

2/3 Nisan 1920'de Hacıkırı kuşatılarak buradaki Fransız komutanına teslim olması teklif edilmiştir. Burada 1000 kişilik bir düşman kuvveti bulunuyordu. Bunların bir kısmı silahlı Ermeni ve Rumlardan ve bir kısmı da Fransız üniforması giymiş Ermeni askerlerinden ibaretti. Türk kuvvetleri ise 300 silahlı ve 2000'e yakın silahsızdı. Henüz yeteri derecede silah sağlanamadığından gönüllü gelmiş millî kuvvetlere silah verilememişti. Düşman silahlandırılmış ve iyi eğitim görmüş olduğundan direniyordu. Çarpışmalar üç gün sürdü. Sonunda Hacıkırı, millî kuvvetler tarafından işgal edilmiş ve Fransızlara ağır kayıplar verdirilmiştir. Millî kuvvetlerden ise üç şehit, beş yaralı verilmiştir. Bu hareket millî kuvvetlerin Toroslar bölgesindeki ilk önemli çarpışmasıydı. Komutanları Teğmen Kemal, Yedek Teğmen Besim, Karaisalı Ali Ağa, Kuşçulu Reşit Ağa ve Adil Bey idi.

Karaisalı Hacı Osman komutasındaki 20 kişilik bir müfreze de demir yolunda Durak istasyonu ile Yenice arasındaki Baraniş köprüsünü yıkarak Adana ile bağlantıyı kesmiştir. Fransızlar zırhlı tren göndererek bu köprüyü onarmak ve yolu açmak istedilerse de yapılan baskında çok ölü ve yaralı verdiklerinden geri dönmek zorunda kalmışlardır.

Bundan sonra sıra Belemedik'e gelmişti. Belemedik'te Fransızların bir hastanesi ve ayrıca onarım atölyeleri vardı. Fransız, Rum, Ermeni gibi işçiler ve ustalar da bulunuyordu. Pozantı'daki taburun komutanı Binbaşı Mesnil'in eşi de burada hastalara bakıyordu. Fransızların 412'nci Alayından bir takviyeli bölük tarafından savunuluyordu. Türkler için çok önemli bir yer de bir baskınla işgal edilmiş ve Binbaşı Mesnil'in eşi de esir alınarak geriye gönderilmiştir.

Bu baskınlar sonunda Toroslarda oturan halkın moral kuvveti artmış ve vatanın savunması hakkında müspet ve tam bir inanç kökleşmiştir. Diğer taraftan Pozantı'da bulunan kuvvetler de devamlı baskınlar yapıyordu. İstihkâm teğmeni Cemal Efe komutasında Pozantı - Tarsus şosesine gönderilen bir müfrezenin Kadirhan ve Çamalan'ı işgal etmesiyle Fransızların kara yolu bağlantısı da kesilmiştir.

Akköprü'yü yıkan Hacı Osman Efendi müfrezesi 60 mevcuda yükseltilerek daha kuzeyde bulunan Kelebek'e de baskın yapılmış ve burası kuşatılmıştır. Yapılan teklif üzerine buradaki Fransızlar teslim olmak zorunda kalmışlar ve alınan esirler bir kısım Ermeni ve Rum halkıyla birlikte Karaisalı'ya getirilmiştir. Daha doğuda Adana - Kozan şosesine kadar bölge ve demir yolunun kuzeyi tamamen millî kuvvetlerin eline geçmiştir.

Bu çarpışmalarda bölge halkı üstün fedakârlık ve kahramanlık göstermiştir.

İlçe ileri gelenleri Karaisalı ve dolaylarındaki köy halkının Millî Mücadele'ye katılmaları yolunda çaba göstermiştir. Bu kişilerin himmet ve gayretleriyle eli silah tutan genç ve ihtiyarlar cepheye koşmaya başlamışlardır. Cephe gerisinde de erzak ve cephane getiren kadınlar çalışıyordu. Bu durum "Büyük bir cesaretle mücadeleye atılan Niğde sancağı

ile dolaylarının ve Ulukışla'nın sayın halkına teşekkür ederim." diye 11'inci Tümen komutanı tarafından takdir de edilmişti. Türklerin bu başarıları üzerine Adana'da bulunan Rum ve Ermenilerin bir kısmının Türklere sempati göstermeye başladıkları haberleri gelmeye başlamıştır.

(2) Pozantı Bölgesinde Yapılan Hareketler ve Çarpışmalar (1 Nisan 1920) (Kroki - 12)

Niğde'deki 11'inci Tümen birlikleri Niğde, Ulukışla, Kayseri, Develi, Tomarza, Yahyalı, Bereketli'de bulunuyordu.

Millî kuvvetler 11'inci Tümenin yardımıyla bu başarılı işleri görürken 11'inci Tümen komutanı da kolordunun ve Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal'in direktiflerine göre gerekli tedbirleri almakta devam ediyordu. Tümen Komutanı Yarbay Mümtaz 1 Nisan 1920'de millî kuvvetler tarafından işgal edilen bölgelerin güvenliğini, geri ile olan bağlantının sağlanmasının doğrudan doğruya tümene ait olduğunu emretmiş ve aşağıdaki tedbirlerin alınmasını gerekli görmüştür:

Ulukışla'daki 126'ncı Alayın Çiftehan'da ileri karakolda bulunan bölüğü, iki makineli tüfekle takviye edilerek Pozantı kuzeyinde Akköprü kesimine ileri sürülecekti. Bu bölük yolu ateş altında bulunduracak şekilde yolun iki tarafında mevziler hazırlayacak ve berkitecekti. Aynı zamanda Pozantı istikametinde bulunmakta olan Kuvayımilliye ve Sinan Bey birlikleriyle de devamlı irtibat yapacaktı.

Çiftehan'dan ileriye giden bölüğün yerine alaydan başka bir bölük hemen yola çıkarılacak ve Çiftehan'da bulunan mevzileri işgal edecekti. Bu bölük Horozköy bölgesine de bir müfreze göndererek tahkimat yapacaktı.

Çiftehan'da bulunacak olan bölük komutanı yolun iki tarafındaki köylerin silahlı halkını gayrete getirerek Pozantı'daki millî müfrezelere katılmalarını sağlayacaktı. 136'ncı Alaydan ayrıca diğer bir müfreze de Ömerli'ye gönderilecekti.

126'ncı Alayın doktoru gerekli sağlık malzemesini alarak Çiftehan'da sağlık yerleri açacaktı.

Bereketlimaden'de bulunan 33'üncü Alayın 2'nci Taburu da bir bölüğünü Kamışlı'ya göndererek ve Kamışlı Boğazı kesimini elde bulunduracaktı. Bu bölük Ömerli'de bulunacak olan 126'ncı Alay müfrezesi ve Gülbane sırtta bulunan Kâhya Mehmet Ağa komutasındaki millî müfreze ile irtibat kuracaktı.

126'ncı Alay Komutanı Binbaşı Rüştü, Ulukışla - Pozantı ve Ömerli; 33'üncü Alay 2'nci Tabur Komutanı Binbaşı Ali Rıza Bereketli - Maden - Kamışlı ile irtibat kuracak ve savunma tedbirlerinden kesin olarak bizzat kendisi sorumlu olacaktı.

Pozantı istikametinden Fransızların taarruzu hâlinde Çiftehan'da bulunan bölük derhâl Akköprü'de bulunan bölüğü takviye ederek mevzileri işgal edecek ve beraberce savunacaklardı.

Kamışlı Boğazı'ndan ilerleyecek Fransız kuvveti için 33'üncü Alayın Kamışlı'daki bölüğü, alay merkezinden gönderilecek diğer bir bölükle takviye edilerek burada savunacaktı.

Eldeki cephanenin yetersizliği hesaba katılarak sarfedilenlerin boş kovanları toplattırılacak ve yeniden doldurulmak üzere Ulukışla ve Maden'e gönderilecekti.

4 Nisan 1920'de Adana batı bölgesi komutanı Tekelioğlu Sinan Bey 11'inci Tümen Komutanına şu raporu göndermiştir (özet):

"Durumumuz yüksek yardımlarınızla pek düzgündür. Bugün silahlı mevcudumuz 500'ü geçti. Silahsız olarak da 3000'den fazla savaşçı karargâhta bulunmaktadır. Adana'ya iki saat mesafeye kadar olan arazi işgalimiz altındadır. Silahsız erler, av tüfekleriyle cepheye koşmaktadırlar. Hacıkırı, Kelebek ve Durak istasyonları işgal edildi. Buralarda Fransızlar inat ederek savunmaya devam etmişlerse de millî kuvvetlerin fedakârlığı sayesinde bu bölgeyi bize bırakmak zorunda kalmışlardır. Karaisalı ilçesiyle Kamışlı, Çatalan, Karsıntı nahiyeleri de millî kuvvetler tarafından ele geçirilince mevcudun daha çoğalması sağlandı. Kuşçular İstasyonu sarılmıştır. En çok sıkıntımız silah ve cephanedir. Ne kadar tüfek gönderilirse o kadar kuvvete malik olacağız. Makineli tüfek, bomba, cephane, piyade tüfeğiyle bir veya iki dağ topu gönderilirse pek iyi olur. Moralimiz kuvvetlidir. Halk akın akın Kuvayımilliye'ye katılmaktadır."

Bu zamana kadar bağımsız olarak çalışan ve ordudan özel surette yardım gören Kuvayımilliye, Sivas Kongresi'nde alınan kararlara göre 11 Nisan 1920 günü Ankara'dan verilen bir emirle bölgelerindeki kolordu ve tümen komutanlıklarına bağlandı. Böylece Tekelioğlu Sinan Bey müfrezesi, bölgesinde bulunduğu 11'inci Tümene; bunun batısındaki Emir Arslan Bey müfrezesi 12'nci Kolordu'ya ve Sinan Bey'in doğusundaki Kozanoğlu Doğan Bey müfrezesi de 20'nci Kolorduya bağlanmak suretiyle emir ve komuta işi daha iyi düzenlenmiş ve ikmal kolaylıkları sağlanmıştır

Tekelioğlu Sinan Bey Fransızlar tarafından işgal edilmiş olan Pozantı bölgesine çok önem veriyordu. Bu sebepten 1920 başında, Pozantı millî birlikler tarafından savunulmuş ve Pozantı bölgesinden Tarsus'a inen bütün yollar kontrol altına alındığından Fransızların geri ile bağlantıları tamamen kesilmiştir.

10 Nisan 1920'de Pozantı'daki Fransız kuvvetlerine teslim olmaları teklif edilmiştir. Fakat bu teklifi kabul etmediler. Pozantı'daki kuvvetlerin topçuya olan ihtiyaçları göz önüne alınarak 11 Nisan 1920'de Niğde'den Yüzbaşı Mehmet Avni komutasında iki sahra topu Pozantı'ya gönderilmiştir. Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin merkezi Karaisalı'ya alınarak burada

Tekelioğlu Sinan Bey ile iş birliği yapılması sağlanmıştır. Adana Müdafaa-i Hukuk teşkilatınca bir haber alma şebekesi kurularak Adana, Tarsus ve Mersin bölgelerindeki Fransızların durumları hakkında devamlı bilgi elde edilmesi de istenmiştir. Ayrıca Kuvayımilliye'nin iaşesi için Kamışlı'da bir erzak ambarı ve cephanenin ikmal kolaylığı için de Karaisalı'da bir cephane deposu kurulmuştur.

17 Nisan 1920'de Pozantı'da iki taraf kuvvetleri şöyle idi:

412'nci Fransız Alayının 2'nci Taburu Pozantı'da savunma için tertiplenmişti. Fransızların işgal ettikleri mevziler esaslı olarak berkitilmiş ve tel örgü engelleriyle takviye olunmuştu.

Kuvayımilliye:

Çoban İbrahim müfrezesi (50 kişi), Pozantı kuzeydoğusunda ve Gökbez kuzeyinde,

200 kişilik bir müfreze Akköprü ile Anaşa arasında,

Cemal Efe müfrezesi (50 kişi) Anaşa ile demir yolu arasında ve Pozantı, Tarsus yolu üzerinde,

Çeçeli Kuvayımilliyesi Gökbez güneyinde,

Topçu Yüzbaşı Mehmet Ali emrinde bulunan iki sahra topu Akköprü'nün batısında ve yol yakınında mevzide bulunuyordu.

18 Nisan 1920 günü Tekelioğlu Sinan Bey komutasında Pozantı'ya keşif amacıyla bir taarruz yapılmış ve Pozantı'nın batısındaki Fransız siperleri ele geçirilmiştir. Burada Kocatepe ve Kırmızıtepe'ye taarruz eden Türk müfrezeleri tel örgülere kadar yaklaşmışlar; fakat mevcut makaslarla tel örgüler kesilemediğinden engeller aşılamamıştır. Bu taarruzlar birçok defa tekrarlandı ise de kuvvetli berkitildiğinden tepeler ele geçirilememiştir. Pozantı'da çevrilmiş olan Fransızlar kendi irtibatlarını ancak uçaklarla sağlayabiliyorlardı.

27 Nisan 1920'de topçu ve piyadeden oluşan bir müfrezemiz Pozantı'daki Fransız kuvvetlerine taarruz ederek Fransızları kuşatmış ve bir miktar silah ele geçirilmiştir. Yine 28 Nisan 1920'de Pozantı'da mahsur kalan Fransızlara yardım etmek için Tarsus'tan hareket eden iki tabur piyade ve bir kısım topçudan oluşan bir kuvvet, Bayramlı civarında Türk birliklerinin taarruzuna uğramış ve 100'e yakın zayiat vererek Tarsus istikametinde geri çekilmiştir.[215]

5 Mayıs 1920 günü 11'inci Tümen Komutanı Yarbay Arif, Pozantı'da kuşatılmış bulunan Fransız kuvvetlerini yok etmek maksadıyla 400 kişilik bir piyade birliği, dört toplu bir dağ bataryası ve bir makineli tüfek bölüğü ile Pozantı'ya gelerek taarruza karar vermiştir.

---

[215] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 29, Belge: 29 - 7.

Yeni gelen bütün birliklerle toplar ve önceden Pozantı'da bulunan Kuvayımilliye müfrezeleri mevzilere yerleştirilerek gerekli tertipler alınmış ve taarruz hazırlıkları tamamlanmıştır.

6 Mayıs 1920 günü fecirle beraber topçunun ateş hazırlığından sonra bütün cephede taarruza başlanmıştır. Muharebe akşama kadar bütün şiddetiyle devam etmişse de başarı elde edilememiştir. Türk birlikleri eski mevzilerine geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Fakat Fransızlara ağır kayıplar verdirilmiştir.

11'inci Tümen Komutanı 8 Mayıs 1920'de Mustafa Kemal Paşa'dan Tümenin Düzce bölgesine intikali için hazırlık emrini aldığından birliklerini Pozantı kesiminden çekmiştir.

Kuvayımilliye ise Fransızların Tarsus Kuvayımilliyesi'ne taarruz hazırlıklarına başladıkları haberini aldığından Pozantı bölgesinde Üsteğmen Tahsin komutasında bir miktar kuvvet bırakarak Karaisalı bölgesine çekilmiştir.

(3) Birinci Kavaklıhan Muharebesi (12 Nisan 1920) (Kroki - 13)

Fransızların Toros geçitlerine hâkim olmak ve Pozantı'da çevrilmiş bulunan takviyeli taburlarını kurtarmak amacıyla Tarsus - Pozantı şosesi boyunca taarruza geçecekleri haberi alınmıştır. Bu taarruzlarda tank ve zırhlı otomobilleri kullanacakları da öğrenilmiştir. Bu sebeple Türk kuvvetleri, tanklara karşı gerekli savunma hazırlıklarının tamamlanmasına son derece önem vermiştir. Arazi tankların hareketlerine elverişli idi. Fakat günlerden beri yağan yağmurlar Koson Deresi'ni taşırmış ve şose dışındaki arazi kesimlerini kısmen bataklık hâline getirmiştir. Bu sebeple tankların şose boyunu takip etmeleri beklenmekteydi. Millî kuvvetler gece gündüz çalışarak tankların gelmesi umulan yerleri tank engelleriyle kapatmışlardır.

Fransızlar her gün devamlı olarak yaptıkları hava keşifleriyle şose boyunca Türk kuvvetlerinin durumları ve hazırlıkları hakkında bilgi toplamaya çalışıyorlardı. Yapılan hazırlıkların ve özellikle tank engellerinin, Fransız uçakları tarafından anlaşılmaması için Türk millî kuvvetleri her türlü çareye başvuruyorlar, tank hendeklerinin üzerlerini toprakla sıvanmış eski çuval ve bez parçalarıyla örtüyorlardı.

Bu bölgede Kavaklıhan ve civarını savunan Türk kuvvetlerinin durumu şöyle idi:

Veli Haşim, Molla Kerim ve Kara Hacı Kuvayımilliye komutanlarının emirlerindeki müfrezeler şosenin batısında ve cadde üzerinde savunma mevzilerinde bulunmaktaydılar. Tekeli Kerim ve Emin Ağa müfrezeleri de şose ile Koson Deresi arasındaki bölgede mevzilenmişlerdi. Bu müfrezeler 11 Nisan 1920 günü İstihkâm Teğmeni Cemal (Cemal Efe)'in Karaisalı ilçesinde topladığı milislerle de takviye edilerek biraz daha kuvvetlenmiştir. Bununla beraber bütün bu Türk kuvvetlerinin sayısı ancak 500 kadardı.

11 Nisan 1920 günü kuzeye doğru harekete geçen Fransızlar Çamtepe, Kayadibi, Bayramlı (Kurbanlı) köylerini işgal etmişler ve tamamen ateşe vermişlerdir. 11/12 Nisan 1920 gecesini Kurbanlı sırtları üzerinde lüks lambaları altında geçirirken bu köylerin alevlerini seyretmekten adeta zevk duyuyorlar ve sabaha kadar perişan bir hâlde feryat ederek kaçışmakta olan Türk kadın ve çocuklarının acılarını seyrederek dinleniyorlardı.

12 Nisan 1920 günü, bir piyade alayı, üç batarya, bir süvari bölüğü, tank ve zırhlı otomobillerden ibaret 3000'den fazla mevcutlu Fransız kuvveti Kurbanlı sırtlarından açılarak asıl kuvvetleriyle şose üzerinden Türk mevzilerine taarruza geçmiştir. Fransız topçusu şose üzerinde mevziye girerek ateşe başlamıştır. 150 kadar mevcutlu Fransız süvari bölüğünün de Koson Deresi boyunca ilerleyerek Türk kuvvetlerinin doğu kanadını ve gerisini kuşatmak isteğinde olduğu anlaşılmıştır. Şose boyunca iki tarafta mevzilenen Türk müfrezeleri büyük bir cesaretle direniyorlardı. Fransızlar ileriye sürdükleri birkaç tank ile kendi piyadelerini destekliyorlardı. Özellikle topçu etkili ateş etmekte olduğundan Türk mevzileri birçok yerde yıkılmıştı. Bu sırada tanklardan biri şose üzerindeki tank engeline çarparak hareketsiz hâle gelmiştir.

Bu esnada Karaisalı'dan gelerek Koson deresinin doğusunda Çırpıklar köyüne yetişen Derviş Ağa komutasındaki küçük bir müfrezeyi emniyet birliği olarak daha güneye süren Cemal Efe, Fransızların yanına bir baskın yapmıştır.

Cemal Efe ve Derviş Ağa komutasındaki millî müfrezenin Koson Deresi doğusundan Fransız birliklerinin doğu yanına baskın tarzında yaptığı taarruz Fransız kuvvetlerini güç duruma düşürmüştür.

Cephede mevzilenmiş olan Emin Ağa müfrezesi de ateşe başlayınca Fransızlar geri çekilmişlerdir. Bu durum, iki günden beri savunmak için hazırlanan ve kadınlarla çocukların perişan hâllerini görmekten dolayı üzüntü içinde bulunan Kuvayımilliye'nin moralini çok yükseltmiştir.

Şosenin batısında mevzide bulunan Veli Haşim, Molla Kerim, Tekelioğlu, Kara Hacı ve Emin Ağa müfrezeleri de Fransız piyadelerine karşı taarruza geçmiştir. Fransızlar güç durumda bulunuyorlardı. Öğleden sonra geri çekilmek için hazırlıklara başladılarsa da etkili Türk ateşi altında buna da cesaret edememişlerdir. Nihayet şose boyunda topladıkları bir bölük kadar kuvveti Koson Deresi'ne doğru mevzilendirerek Cemal Efe'nin ilerlemesini kısmen geciktirebilmişlerdir.

Aynı gün (12 Nisan 1920) alacakaranlığın basması ile çekilmeye başlamışlar ve muharebe meydanında birçok ölü ve yaralı bıraktıktan sonra Tarsus'a kadar gitmişlerdir.

Bu muharebelerde bir avuç Türk, on misli üstün Fransız kuvvetini bir kere daha ağır bir şekilde yenmiştir.

(4) İkinci Kavaklıhan Muharebesi (19 - 21 Mayıs 1920) (Kroki - 14)

Birinci Kavaklıhan taarruzundan sonra Fransız kuvvetleri Tarsus kuzeyi dolaylarına çekilmiştir. Türk kuvvetleri de Çamtepe köyü bölgesine kadar Fransızları takip ederek teması muhafaza etmişler ve köy yanındaki sırtlarda savunma için yeniden tertiplenmeye başlamışlardır.

Fransızlar, Pozantı'daki sarılmış taburu kurtarmak amacıyla 19 Mayıs 1920'de taarruzlarını yine Tarsus - Pozantı şosesi boyunca tekrarlamaya karar vermişlerdir. Bir topçu taburu ve iki süvari bölüğü ile takviyeli iki piyade alayına yakın bir kuvvetle Yunusoğlu - Yeniköy ve Tarsus - Kavaklıhan istikametlerinde iki koldan Türk mevzilerine doğru taarruza geçmişlerdir. Birinci Kavaklıhan muharebesindeki kuvvetlerden ibaret olan Türk müfrezeleri, Fransızların bu hareketi karşısında Çamtepe köyü sırtlarından çekilerek Çırpıklar - Körlü - Bozağaç bölgesinde savunma için tertiplenmişlerdir. Aralıksız gayretlerle bir taraftan mevziler berkitilirken diğer taraftan da tank engellerinin hazırlanmasına çalışılıyordu. Koson Deresi kesiminden tankların hareketi güçtü. Yine şose boyundan ilerlemek zorunda kalacaklardı. Bu sebeple tank engelleri genel olarak şose boyunda hazırlanmakta idi.

Fransızlar Kurbanlı köyü - Yeniköy güneyi kesimine geldikleri zaman topçuyu şosenin doğu ve batısında mevziye sokarak onun desteğinde taarruza başlamışlardır. Millî kuvvetlerin etkili ateşleri karşısında Fransız taarruzu ağır ilerliyordu. Fransızlar topçu ateşlerini geriye de kaydırarak köyleri yakıp yıkıyordu.

Düşman piyadeleri Yeniköy, Musul köyü ve Kavaklıhan köyü istikametlerinde çok ölü ve yaralı vermelerine rağmen ilerlemişler ve taarruzlar 21 Mayıs 1920 gününe kadar tekrarlanmıştır. Aynı gün de bütün hızı ile devam etmiştir. Fakat taarruz bir türlü hedefine varamamış ve başarıya ulaşamamıştır. Bu sebeple Fransızların morali oldukça sarsılmıştır.

Bu durumu sezen Tekelioğlu Sinan Bey yaveri (emir subayı) Yaşar Bey ile gönderdiği bir emirle doğu kanatta bulunan Cemal Efe'nin emrindeki müfrezeyi takviye ederek Fransız cephesinin gerisinde bulunan ihtiyat kuvvetine, Yeniköy'ün beş kilometre kadar güneyinden bir baskın yapılmasını emretmiştir. Cemal Efe, bu Fransız ihtiyat kuvvetine Fransızlar kısmen dinlenme hâlinde iken Koson Deresi kesiminden bir baskın yapmıştır. Fransızlar oraya buraya kaçmaya ve arazi engebelerinden faydalanarak gizlenmeye çalışmışlardır. Bu durum karşısında, cephede taarruzu esasen duraklamış olan Fransız birlikleri de geri çekilmeye başlamıştır. Bu sırada cephanesinin azlığından dolayı o ana kadar kullanılmamış bir top da ateşe başlayınca Fransızların moralini büsbütün bozmuş ve bir Fransız topunu da muharebe edemeyecek derecede hasara uğratmıştır.

Yandan taarruz yapan Türk kuvvetlerine karşı gerekli savunma düzeni alarak karşı koymaya çalışan birliklerin desteği altında geri çekilmek zorunda

kalan Fransız kuvvetleri akşama doğru, Yenice - Tarsus - Hacıtalip Çiftliği hattında ve demir yolunun hemen kuzeyinde savunma tertipleri almaya başlamıştır. Bunları takip eden Türk kuvvetleri de Fransız topçu ateşinin etkisi dışına kadar Tarsus şosesi boyunca ileriye yanaşmıştır.

Pozantı'daki Fransız taburunu kurtarmak amacıyla tekrarlanan ve inatla yapılan Fransız taarruzları bunca uğraşmalara rağmen başarıya ulaşamamıştır.

(5) Pozantı'daki Fransız Taburu Çekilirken Baskın Verilmesi ve Taburun Esir Düşürülmesi (Kroki - 15)

Fransızlar, Pozantı'daki taburu kurtarmak için çok uğraşmışlardır. Nihayet taburun Pozantı çemberinin elverişli bir yerinden sızarak gizli yollardan ve Türklerin takibine uğramadan Mersin bölgesine çekilmesi kararlaştırılmıştır. Adana'da bulunan 1'inci Tümen komutanı tarafından Pozantı'daki Fransız karargâhına uçaktan atılan bir haber torbasıyla taburun çıkış yaparak dağ yollarından Mersin'e çekilmesini bildiren bir emir ile bir kroki gönderilmiştir.

Pozantı'daki Fransız tabur komutanı Binbaşı Mesnil bu talimatı aldıktan sonra çıkış hazırlıklarına başlamış ve 25 Mayıs 1920 gecesi, güneyde Çuğbeli bölgesinden geçerek çemberden çıkmayı başarmıştır. Fransız taburu, yanına yolları bilen ve içinde kadın da bulunan kılavuzlar almıştır. Fransız taburunun geceleyin Pozantı - Gülek şosesini takip ederek Pozantı'nın 15 kilometre kadar güneyinde İbrahimpaşa tabyaları civarında Teker mevkisine geldiği, daha güneyde bulunan Panzınçukuru köylüleri tarafından duyulmuştur. 26 Mayıs 1920 sabahı Çamalan'dan gelen atlı jandarmalarla birlikte köyün eli silah tutan genç - ihtiyar bütün erkekleri bir kısmı atlı, bir kısmı yaya olarak Fransızlara baskın yapmak kararıyla taburun takibine koyulmuşlardır.[216] Diğer taraftan Çamalan'da yakalanan bir Rum'dan Fransızların yaralılarını Pozantı'da bırakarak bilinmeyen bir istikamette çekilip gittikleri öğrenilmiş ve bu haber Tekelioğlu Sinan Bey'e ulaştırılmıştı. Sinan Bey, Kâhyazade İbrahim Bey'e tasarruf edilecek kuvvetle Çamalan'a doğru hareket ederek Fransızlara baskın yapması emrini vermiştir. Ayrıca Hacıkırı bölgesinde bulunan ihtiyat süvari bölüğü de Çamalan istikametinde hareket emrini almıştır. 127'nci Alayın 1'inci Taburunun Karaisalı'da bulunan ve Teğmen Şefik'in (Albay Mete) komutasındaki bir topla takviyeli makineli tüfek bölüğü, Karaisalı Jandarma Tabur Komutanı Üsteğmen Hasan ve Jandarma Takım Komutanı Teğmen Besim ve bir kısım jandarma eri de hep birlikte Karaisalı'dan Panzınçukuru'na doğru harekete geçirilmiştir.

Panzınçukuru'ndan hareket eden köylüler sıkı bir yürüyüşle Teker'e geldikleri zaman, Fransızların Teker'den kuzeybatıya Elmalı Boğazı'na giden yolu takip etmiş olduklarını insan ve hayvan izlerinden anlamışlardır.

---

[216] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 942, Göm: 54, Belge: 54 - 1.

Gülek'te süvari müfrezesi komutanı Gülekli Kemal ve Aydınlı Aşireti'nden 12 kişi de bu köylüler kafilesine katılmıştır. Bu suretle Fransızları yürümekte oldukları Elmalı Boğazı'nda, arkalarında adım adım takip eden Türk millî kuvvetlerinin mevcudu 44 kişi olmuştur. Bu müfreze biraz ileride Ağaçkesen Deresi'ndeki Sünedir Boğazı'nda Fransızlara önden ve arkadan pusu kurmayı kararlaştırmıştır.

Müfrezeden 10 er bulundukları yerden Fransızları gözetleyeceklerdi. Geri kalan 34 er de dağ yamaçları üzerinden aşarak boğazın çıkış yollarını tutacaktı. Kafile çok güç şartlar altında ilerliyordu. Hava yağmurlu ve etraf çok karanlıktı.

Bu kafileden 17 kişi boğazın bir tarafında ve 17 kişi diğer tarafında mevziye girmiştir. Pusu kurulan dere adeta duvar gibi sert yamaçlarla çevrilmişti.

27 Mayıs 1920 sabahı Fransızların emniyet tertibatı ile yaklaşmakta oldukları görülmüştür.

Tabur, etkili menzile girince boğazın her tarafından ateş başlamıştır. Fransızlar büyük bir şaşkınlık içinde bozguna uğramışlardır. Ateşler etkisini tamamen göstermiştir. Fransızlar boğazı geçebilmek için ileriye doğru koşuşmaya başlamışlar; fakat önlerinin kapalı olduğunu görünce geri dönmek zorunda kalmışlardır. Akşam olmak üzereydi, artık kurtulamayacaklarını anlayan Fransızlardan Türkçe bir ses yükselmiştir: "Komutanımız teslim olacak, komutanınızla görüşmek istiyor!" devamlı olarak tekrar edilen bu ses üzerine Fransız komutanı ile görüşülmüş ve taburdan sağ kalanlar esir alınmıştır. Tabur komutanı Binbaşı Mesnil'in üniformalı bir komutan ile görüşmek istemesi üzerine Fransız taburunu takiple görevlendirilen Karaisalı ilçesi Jandarma Tabur Komutanı Üsteğmen Hasan Karaafet yanına Panzınçukuru'na götürülmüştür. Bu görüşmede bir teslim protokolü imzalanmıştır. Fransız esirleri, daha güneyde bir su başına götürülerek esirlere sıcak bulgur pilavı ve ayran ikram edilmiştir.

Tekelioğlu Sinan Bey'in 29 Mayıs 1920'de Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'e verdiği raporda (özet): "Cesur ve fedakâr Kuvayımilliye'miz Pozantı'dan çıkış yapan düşmanı, Kar Boğazı ilerisinde Sünerdir Boğazı'nda (Gülek köyünün 15 km kuzeybatısında) sıkıştırarak bir süre muharebeden sonra teslime mecbur etmiştir. 100'ü ağır ve hafif yaralı olmak üzere 550 er, biri binbaşı olmak üzere 9 subay esir alınmıştır. Bilan Ovası, Akarca Deresi, Köce Yaylası ve Teke Yaylası sırtları cesetlerle doludur. Düşmanın 200'den fazla ölüsü vardır. İki top,sekiz makineli tüfek, 40 otomatik tüfek, 1000 kadar çeşitli silah, 13 katana, 90 katır ele geçirilmiştir. Pozantı sorunu başarı ile sonuçlandırılmış olduğundan öbür gün bütün

kuvvetimle Adana'ya taarruz ederek morali tamamen kırılmış olan düşmandan bu şehri temizleyeceğim."[217] deniliyordu.

29 Mayıs 1920'de Genelkurmay Başkanı İsmet (İnönü)'den Niğde'deki 11'inci Tümen Komutan Vekili Yarbay Mümtaz'a Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'in aşağıdaki telgrafının en çabuk vasıta ile Kuvayımilliye komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'e ulaştırılması emredilmişti (özet):

"Devamlı başarınızı tebrik ederim. Adana'nın kurtarılması için tarafımızdan gerekli teşebbüslerde bulunulmaktadır. Fransızlarla yaptığımız geçici mütareke anlaşmasından maksadımız esasen vatanımızı, öz memleketimizi düşmandan temizlemek için hazırlanmaktan ibarettir. Ancak devlet adı altında kabul edilen şartlara uymamanın haysiyet ve namusa aykırı olduğunu bir an hatırdan çıkarmayarak verdiğimiz sözde durmak lazımdır. Fransızlarla görüşmelere devam ediyoruz. İsteklerimizi yerine getirmedikleri takdirde taarruza devam edilmesi için karar vereceğiz. Buradan emir almadan katiyen taarruz etmemenizi ve fedakâr arkadaşlarınıza da durumu anlatarak disiplinin bozulmamasının teminini beklerim."

Gerçekten Fransızlarla mütareke görüşmelerinde anlaşmaya varılmıştı. Bu taburun tesliminden sonra Mersin - Tarsus - Adana demir yolunun kuzeyinde ve Toroslar bölgesinde hiçbir Fransız kuvveti kalmamış oluyordu.

(6) Fırat Doğusunda Güvenlik Olayları

Cemil Çeto Olayı: Siirt, Garzan bölgelerinde eşkıyalık yapan Cemil Çeto, Garzan bölgesindeki aşiretleri kendisine bağlayarak küçük bir beylik kurmak fikrini gütmüş ve bu bölgenin kendisinin olduğunu ileri sürmüştür. Bu haydut birçok köye taarruz ederek buraları yakıp yıkmıştır. Elinde her zaman 250 - 300 silahlı bulunuyordu. 20 Mayıs 1920'den itibaren takip kuvvetleri tarafından sıkıştırılan Cemil Çeto kurtulamayacağını anlayınca 7 Haziran 1920'de teslim olmuştur.[218]

Milli Aşireti Olayı: Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey görünüşte hükûmete bağlılık gösterirken gizli olarak Fransızlarla haberleşmeye devam etmiş ve Suriye'de Fransızların himayesi altında kurulmak istenen Arap hükûmeti ile teması muhafaza etmiştir. Aynı zamanda Siirt ve Dersim (Tunceli) dolaylarına kadar bütün aşiretlerle bağlantı kurmuştur. Kendisi Viranşehir ve Karacadağ bölgesinde oturduğundan daha çok bu bölgenin güvenliğini bozmakta idi. Bu asinin Haziran 1920 ortalarında takibine geçilmişse de bu kişi Suriye'ye kaçarak canını kurtarmıştır.

---

[217] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 766, Göm: 140, Belge: 140 - 3.

[218] Rahmi Apak; Türk İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar (1919 - 1921), C. VI, Gnkur. ATASE. Bşk.lığı Yay., Ankara 1964, s. 134 - 136.

Milli Aşireti Reisi, takip kuvvetlerinin çekilmelerini fırsat bilerek Ağustos 1920 başında yine Karacadağ bölgesine gelmiş ve burada ikinci kez eşkıyalığa başlamıştır. 5'inci Tümen birlikleri tarafından tekrar takibe geçilerek eylülün ilk yarısında bu ayaklanma da bastırılmıştır.[219]

2. Fransızlarla Yapılan Mütareke, Elcezire ve Adana Cepheleri Komutanlıklarının Kurulması

a. Mütarekenin Başında Güney Cephesi'nde Askerî Durum

(1) Pozantı ve Adana Kesimi

Tekelioğlu Sinan Bey'in idaresinde bulunan Kuvayımilliye, 1920 başından beri fiilen Toroslar bölgesinde Fransızlarla savaşmaya başlamış ve etraftaki Türklerin katılmasıyla gittikçe kuvvetlenmiştir. İlk önce millî kuvvetler taraflısı olmayan Bereketli (Maden), Kamışlı ve Karaisalı'daki bazı memurlarla, çıkarlarını düşünenler yola getirildikten sonra buralardaki Ermeniler de yenilgiye uğratılmış ve daha sonra Hacıkırı, Belemedik'teki Fransız kuvvetleri de yenilgiye uğratılarak Toroslar üzerinde önemli bir yer olan Pozantı kuşatılmış ve buradaki kuvvetlerin Adana ile bağlantısı kesilmiştir.

Mütarekeden üç gün evvel (27 Mayıs 1920) Pozantı'da kuşatılmış olan Fransız taburunun Toros dağları üzerindeki gizli yollardan kaçarak kurtulmak istemesi ve Kuvayımilliye tarafından yapılan baskınla esir edilmesi olayı Pozantı bölgesindeki başarıyı tamamlamıştır.

Bu suretle Toros yamaçları ile Pozantı ve Gülek geçitleri Kuvayımilliye tarafından Fransızlardan temizlenmiş ve Fransız kuvvetleri de demir yolunun hemen kuzeyine atılmıştır.

(2) Kozan ve Saimbeyli Kesimi

Kozan (Sis) kasabası Fransızların ve Saimbeyli de Ermeni kuvvetlerinin işgali altında idi. Kozanoğlu Doğan Bey tarafından kurularak kuvvetlendirilen Kuvayımilliye 1500 Ermeninin bulunduğu Saimbeyli'yi kuşatmıştı. Kozan'da da Aydınoğlu Tufan Bey, Ermeni çeteleri ve Fransız kuvvetleriyle savaşmaktaydı.

(3) Osmaniye,Ceyhan ve İslahiye Kesimi

Buralarda Kuvayımilliye teşkilatı tamamlanmış olup küçük Fransız müfrezelerine baskınlar yapılmaktaydı. Özellikle Kara Hasan Paşa Kuvayımilliyesi Nur dağları kesiminde Dörtyol dolaylarında yaptıkları baskınlarda başarılar kazanmıştır.

(4) Maraş Kesimi

Mütarekeden sonra İngilizler tarafından işgal edilen ve aralarındaki anlaşmayla Fransızlara devredilen Maraş'ta 21 Ocak 1920'den 11 Şubat

[219] A.g.e.; s. 134 - 136.

1920'ye kadar yapılan muharebelerde Maraş Kuvayımilliyesi tam bir başarıya ulaşmış ve Fransızları buradan çekilmek zorunda bırakmıştır.

(5) Urfa Kesimi

Maraş gibi İngilizlerin işgalinden sonra Fransızlara devredilen Urfa'da da Kuvayımilliye ile Fransızlar arasında 9 Şubat 1920'de başlayan muharebe 11 Nisan 1920'ye kadar sürmüş ve Fransızlar buradan da çekilmek zorunda kalmışlardır.

(6) Antep Kesimi

Maraş ve Urfa gibi Antep de aynı şekilde işgal edilmiştir. Burada da kısa zamanda kurulan ve kuvvetlendirilen Kuvayımilliye ile Fransız kuvvetleri arasında 1 Nisan 1920'de çarpışmalar başlamıştır. Mütareke (30 Mayıs 1920)'ye kadar süren zaman içinde gerek Antep şehri içinde savaşçılar ve gerek şehir dışındaki Kuvayımilliye ile zayıf Türk birlikleri Fransızlarla önemli çarpışmalar yapmışlardır. Bu çetin savaşlar devam etmekteydi.

b. Mütareke İsteği ve Sebepleri

Fransızlar Suriye ve Adana bölgesini işgal ettikten sonra Adana bölgesinde Türk kuvvetleri tarafından çok güç durumlara düşürülmüştür. (Kroki - 16) Maraş ve Urfa'da yenilgiye uğratılan Fransızlar, buralardan çekilmek zorunda kalmışlardır. Antep'te çok ciddi direnmeler karşısında güç durumlara düşmüşlerdir. Toroslar ve Adana Ovası'nda Kuvayımilliye'nin baskıları Fransızlara ağır kayıplar verdirmiş ve Pozantı'da kuşatılan Fransız taburu çekilmek zorunda kalınca yolda baskına uğramış ve esir edilmiştir.

Suriye bölgesinde halk arasındaki hoşnutsuzluklar, zaman zaman ve yer yer çıkan kargaşalıklar Fransızları burada da zor duruma düşürmüştür. Esasen Birinci Dünya Savaşı'nın en ağır yükünü taşımış ve savaştan usanmış Fransız milleti, savaş yanlısı olmayan bir tutum takınmış ve 1919'da Sovyet Rusya'ya karşı Besarabya'da savaşan Fransız kolordusunda bu durum açık olarak görülmüştür.

Bunlardan başka birçok siyasi konuda ve özellikle Ren Havzası sorununda Fransızlarla İngilizler arasında anlaşmazlıklar baş göstermiş olduğundan İngilizleri Fransız çıkarlarına daha elverişli bir durum almaya zorlamak amacıyla henüz kurulmuş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti ile temas ve görüşme lüzumu duymuşlardır.[220]

Bu sebeplerle Fransızlar Mayıs 1920 başlarında Türk millî hükûmeti ile görüşme ve anlaşma yollarını aramışlardır. Önce Ankara'ya, İstanbul'dan bir binbaşı ile bir sivil memur gelmiştir. Bunlara Van eski milletvekili Haydar Bey de katılmıştır. Bu görüşmelerde esaslı bir sonuç elde edilememiştir. Fakat mayıs sonlarına doğru Suriye ve Kilikya Yüksek Komiseri General GURO (GOUREAU) adına hareket eden M.Rober DÖKE (Robert DE CAIX)

---

[220] Nutuk; Cilt: 1, s. 285, 286.

başkanlığındaki Fransız heyeti Ankara'ya gelmiştir. Bu heyetle 20 günlük mütareke yapılması kararlaştırılmıştır.

Bu mütareke ile Adana bölgesinde bulunan ve kısmen ordu birlikleri ile takviye olunan Millî kuvvetleri düzenlemek mümkün olacaktı. Genelkurmay Başkanı İsmet Bey, 29 Mayıs 1920'de Niğde'de 11'inci Tümen komutanına yazdığı yazıda Adana, Tarsus ve Mersin'in zabtı için mütareke döneminde esaslı hazırlıkların yapılması ve eli silah tutan tüm halkın bu harekâta iştirak etmesini ve harekât için ne kadar cephaneye ihtiyaç duyulduğunun hesaplanarak bildirilmesini istedi.[221] Büyük Millet Meclisi de henüz İtilaf devletlerince tanınmamış olduğundan mütareke döneminde ayrıca Fransızları İstanbul hükûmeti ile konuşmaktan alıkoyarak Ankara'daki millî hükûmetin varlığını tanımak gibi siyasi kazanç elde edilecekti.

Bu mütareke Fransızların Adana dolaylarını boşaltarak Türklere teslim edecekleri umut ve kanısını doğurmuştur.

c. Mütarekenin Yapılışı ve Mütareke Şartları

25 Mayıs 1920'de Genelkurmay Başkanı Kurmay Albay İsmet (İnönü) Fransızların bütün Adana bölgesinde geçici olarak mütareke için bize başvurduklarını bu konuda Fransızlarla görüşüleceğini, bu husustaki düşüncelerinin bildirilmesini 13'üncü Kolordudan soruyordu.[222]

13'üncü Kolordu Komutanlığı, aynı gün verdiği cevapta (özet): "Geçici mütareke teklifi Fransızlar tarafından yapılmış ise bu hâl Fransızların zayıflığını ve Adana bölgesine fazla kuvvet getiremeyeceğini gösterir. Esasen gerçek de böyledir. Bununla beraber bu teklif kendi durumlarını daha ziyade kuvvetlendirmek için vakit kazanmak amacını da güdebilir. Bu teklifin Büyük Millet Meclisince askerî ve siyasi bir amaç için yapılmış olduğu da hatıra gelebilir. Bu sebeple hiç olmazsa Fransız politikasını lehimize çevirmek ve bundan faydalanmak mümkünse bu bölgede geçici dahi olsa mütareke kabul edilmelidir. Bu süre içinde Kuvayımilliye teşkilatı esaslandırılır." demiştir.[223]

Bundan başka Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal 29 Mayıs 1920'de Antep mutasarrıflığına, Antep Kuvayımilliye Komutanlığına, Urfa Mutasarrıflığına ve 13'üncü Kolordu Komutanlığına birer şifre göndermiştir. Bu şifrede Antep Askerlik Dairesi Başkanı Kurmay Yarbay İrfan'ın Kilis'teki 2'nci Fransız Tümeni Komutanı General Lamot (Lamothe)'un yanına gönderilmesi, Antep ve Urfa Cephesi'nde mütarekenin tatbikatını müzakere etmesini bildirmiştir. Kurmay Yarbay İrfan'ın vazifesi şöyle tespit edilmişti (özet):

---

[221] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 766, Göm: 144, Belge: 144 – 1.
[222] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 342, Göm: 5, Belge: 5 - 15.
[223] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu:342, Göm: 5, Belge: 5 - 21.

"Antep şehrindeki askerî duruma göre şehrin boşaltılması ve Fransız birliklerinin ordugâhlarına çekilmelerini düzenlemek,

Maraş, Antep ve Urfa sancaklarında esir veya tutuklu olarak bulundurulan asker ve sivillerin Fransız esirleri karşılığında değiştirilmesini düzenlemek,

Bunun için önce ilgili makamlar, tutuklu olanların sayısını ve sebeplerini derhâl bildirmelidir.

Yarbay İrfan gereğinde ilgili makamlarla muhabere edecek ve Antep civarında Fransız Komutanı ile temas sonucunda Kilis'e hareket edeceği zamanı Ankara'ya bildirecektir."[224]

13'üncü Kolordu Komutanlığı 29 Mayıs 1920'de Büyük Millet Meclisine çektiği telgrafta (özet): "Bu mütareke haksız yere işgal edilen topraklarımızın büsbütün boşaltılacağına bir delil olarak kabul edilmiştir. Bu başarı, milletin birlik ve dayanışmasının mükâfatıdır. Bu başarıdan dolayı Ulu Tanrı'ya hamdeder, Millet Meclisini ve özellikle zat-i alinizin bu husustaki başarılarınızı içten kutlarım." diyordu.[225]

Adana bölgesi için Konya'da bulunan 12'nci Kolordu Komutanlığına 28 Mayıs 1920'de Genelkurmay Başkanı İsmet imzasıyla mütareke için ayrıca emir verilmiştir.

Bu emre göre yapılacak geçici mütareke hükümlerinin uygulanmasını kontrol etmek üzere 12'nci Kolordudan bir kurmay subay seçilerek Adana'ya gönderilmesi isteniyordu. Bu subaya Adana Cephesi'nin durumu hakkında aşağıdaki bilgiler verilmiştir:

"11'inci Tümene bağlı olan Adana bölgesi Kuvayımilliye Komutanı Karaisalı'da Sinan Bey'dir. Asıl adı Yüzbaşı Ratıp'tır. Bu komutanın emrindeki Kuvayımilliye, Pozantı'yı kuşatmaktadır. Emniyet birliklerini Mersin, Tarsus demir yolu yakınına kadar sürmüştür.

Sis (Kozan)'teki Fransızları kuşatan Kuvayımilliye'nin komutanı Aydınoğlu Tufan Bey komutasındaki diğer Kuvayımilliye tarafından kuşatılmıştır. Fransızlar Saimbeyli ve Şar için hiçbir istekte bulunmamışlardır. Yalnız Pozantı ve Sis'teki kuvvetlerinin serbestçe çekilmesini istemişlerdir.

Fransızların büyük kuvvetleri Adana ve Tarsus bölgesindedir.

Bu subay, Adana'da 4'üncü Tümen Komutanı General DUFIEUX'nün yanına gidecektir. Kendisine aşağıdaki vazife verilmiştir:

Pozantı ve Sis, Fransız garnizonlarının güvenle Adana - Mersin demir yolu hattına kadar hiçbir taarruza uğramadan gitmelerini sağlamak: Bunun için Sinan Bey ile görüşmelidir.

---

[224] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu:621, Göm: 114, Belge: 114 - 1, 114 - 2.
[225] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu:342, Göm: 5, Belge: 5 - 20

Adana valisi ile telgraf haberleşmemizin derhâl açılması için gerekli onarım işi tamamlanacaktır.

Pozantı'nın boşaltılmasından sonra demir yolu hattının ne kadar zamanda tarafımızdan işletilebileceği keşfedilecektir.

Pozantı ve dolaylarındaki Kuvayımilliye'nin gelecekte yapmak zorunda kalacakları taarruz için ihtiyaçlarının incelenmesi ve Kuvayımilliye'nin mütareke sırasında disiplinin sarsılmamasını ve aksine kuvvetlendirme yoluna gidilmesi hususu komutanlarla görüşülerek tespit edilecektir.

Bu vazifeler için Kurmay Binbaşı Şemsettin'in atanmasının uygun olacağını düşünüyoruz. Uygun görüldüğü takdirde adı geçen veya bu vazifeyi yapabilecek başka bir subay görevlendirilecek ve hemen hareket ettirilecektir.

Gönderilecek olan subay, Pozantı'ya varışında bizim muhasara komutanı tarafından Fransız subayına 30 Mayıs 1920'den itibaren 20 gün süreli mütareke yapılacağı bildirilecektir."

Adana'daki General DUFIEUX ile mütareke şartlarını görüşmeye 12'nci Kolordu Komutanı adına Kurmay Binbaşı Şemsettin görevlendirilmiştir. Tercüman olarak yanına mühendis Ethem Bey verilmiştir. Fakat tarifeye göre tren birkaç gün sonra gideceğinden hem Binbaşı Şemsettin'i hem de Konya'da toplanan 200 Fransız esirini Ulukışla'ya götürmek üzere Kolordudan Genelkurmay Başkanlığına yapılan teklif üzerine 29 Mayıs 1920'de özel bir tren tertip edilmiştir.

Binbaşı Şemsettin, Konya'dan hareketinden önce Genelkurmay Başkanlığından aşağıdaki bilgilerin de verilmesini istemiştir:

"Fransızların Adana'da kabul edilen son durumu nedir?

Antep ve Maraş dolaylarındaki işlere bakmak üzere diğer kolordulardan görevli olarak başkasının gelip gelmeyeceği,

Demir yollarının en son nereye kadar onarılacağı ve Adana'ya trenlerin işletilmesinin mümkün olup olmadığı,

Şar ve Haçin'deki Ermenilerle mütareke yapılıp yapılmayacağı."

Bizzat Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal tarafından verilen cevapta: "Ermenilere tarafımızdan hiçbir taarruz yapılmayacağı ve yabancı işgalinden kurtulan memleket parçalarında Osmanlı elemanlarının beraber ve kardeşçe yaşayacakları, Mersin - Tarsus - Adana - Osmaniye demir yolu cephemizde ve doğrudan doğruya muharebe hattı üzerinde olduğundan Fransızlar tarafından hiçbir suretle onarılmasına müsaade edilmeyeceği" emredilmiştir.

Fransızlarla yapılan mütareke sonucunda iki taraf arasında aşağıdaki maddelerin kararlaştırıldığı Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'in imzasıyla bütün Adana Cephesi'nde bulunan birlik komutanlıkları ile Kuvayımilliye komutanlıklarına ve idari makamlara bildirilmiştir.[226]

"29 - 30 Mayıs 1920 gece yarısından itibaren bütün Fransız cephesinde Fransızlarla mütareke yapılacaktır. Mütareke süresi 20 gündür.

Pozantı ve Sis'te bulunan Fransız birlikleri bütün eşya ve gereçleriyle birlikte Adana - Mersin demir yoluna kadar çekileceklerdir. Antep, Fransızlar tarafından boşaltılacak ve şehir içindeki Fransız kuvvetleri ordugâhlarına çekileceklerdir. Ateşkesin ilk 10 gününde Pozantı, Sis ve Antep'in tahliyesi son bulacaktır.

Mütarekenin ilk on günü içinde elimizde bulunan Fransız esirlerinin geri verilmesine başlanacaktır. Fransızlar'da bulunan siyasi tutuklular ve esirlerimiz teslim alınacaktır.

Adana valisi ile Osmanlı hükûmeti memurları arasında serbestçe haberleşme yapılacaktır.

Pozantı - Sis ve Antep'in boşaltılması şartları ve esirlerin değiştirilmesi hakkında ayrıca bilgi verileceğinden şimdilik yalnız 30 Mayıs 1920 sabahından itibaren mütareke yapılması sağlanmalıdır.

Bu emir 30 Mayıs 1920 sabahına kadar en ileri hattaki birliklere bile tebliğ edilmiş bulunacaktır. Bu maddeler ciddiyetle uygulanacaktır."[227]

ç. Mütareke Şartlarının Tatbikatı

Kurmay Binbaşı Şemsettin ilk önce Adana valisinin durumu ile ilgilenmiştir. Vali Celal Bey, Fransızların isteklerine uymadığı için birkaç kişiyle Mersin'e götürülüp orada göz altına alınmıştır. Bu durum Binbaşı Şemsettin tarafından üst makama yazılmıştır. Ayrıca vali ve yanındakilere karşılık kendi esirlerinden de bir kısmının geri verileceği Fransızlara bildirilmiştir. Fransızlar işi daha sağlama bağlamak için valinin İstanbul Hükûmeti tarafından merkeze gönderilmesinin istendiğini bildirmişlerdir. Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, Silifke mutasarrıflığı vasıtasıyla Mersin'de bulunan Vali Celal Bey'e "İstanbul hükûmetinin sizi çağırmaya hiçbir yetkisi yoktur. Memleketin kaderine el koyan Büyük Millet Meclisi sizi resmen Adana valisi tanımaktadır. Esasen yapılan mütareke şartlarında da sizin hükûmet memurlarıyla serbestçe haberleşmeniz gerekir. Buna göre Adana'ya dönmenizi Fransızlar istemedikleri takdirde derhâl ilişkilerin kesileceğini kendilerine bildirin." diyordu.

---

[226] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 342, Göm: 5, Belge: 5 - 22.
[227] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 766, Göm: 144, Belge: 144 - 2; Kutu: 342, Göm: 5, Belge: 5 - 22.

Binbaşı Şemsettin 4 Haziran 1920'de vali vekili bulunan Bağdatlızade Abdurrahman Efendi'yle mütarekede yapılması gereken işler hakkında görüşmüş, ayrıca Fransız generalini de ziyaret ederek Vali Celal Bey'in Adana'dan ayrılmasının sebebini sormuştu. General, "Celal Bey'in İstanbul'dan çağırıldığını, hâlen yolda olduğunu ve bir daha Adana'ya gelmeyeceğini" bildirmiştir.

Vali Celal Bey'in iade edilmemesi üzerine 11 Haziran 1920'de Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal: "Vali meselesine temas etmeyiniz. Mukavele gereğince 10 gün içinde esirlerin değiştirilmesine başlanmış olmak üzere önce bildirildiği gibi ilk kafileyi teslim ederek tutuklularımızı isteyiniz." emrini vermiştir.[228]

Çeşitli sebeplerden dolayı mütarekenin ilk 10 günü esir mübadelesi başlayamamıştır. Bu konuda yalnız Kilis'te İrfan Bey ile General Döleman arasında uygulama yapılmış olup Adana'da ise mübadelenin yeni başlamış olması ve ateşkes süresinin bunu sağlamaya yetmeyeceği göz önüne alınarak Fransız Komutanı General GURO tarafından mütarekenin 10 Temmuz 1920'ye kadar uzatılması teklif edilmiştir.[229]

Kararlaştırılan mütareke şartlarında Pozantı'nın boşaltılması ve Türk kuvvetlerine teslimi vardı. Hâlbuki 27 Mayıs 1920'de yani mütarekeden iki gün evvel Pozantı boşaltılmıştı.[230]

Fransızlar mütareke şartları gereğince her ne kadar Sis kasabasını boşaltmışlarsa da Türklere teslim etmeyip oradaki silah ve cephane ile birlikte Ermeni çetelerine bırakarak ayrılmışlardır.

Haruniye'den Yörük Selim Bey tarafından gönderilen bir raporda da "Mütareke, Fransız ve Ermenilere bildirildiği hâlde, Osmaniye'de çarpışma hâlâ devam ediyor. Fransızlar ve hain Ermeniler getirdikleri zırhlı otomobillerle şehri devamlı yakıyorlar. Fransız komutanı kendi başkomutanlıklarından emir almadıkça ateş kesmeyeceğini bildirdi." deniyordu.

Fransızlar, Antep şehrinin boşaltılması hakkındaki mütareke maddelerini eksik olarak uygulamışlardır. 1 - 3 Haziran 1920'de Kilis'te 2'nci Tümen Komutanı General Lamot (Lamothe) ile yapılan görüşmede, şehrin kenarında ordugâh olarak kullandıkları kolej civarındaki evlerle Garaf su deposunu şehir dışı kabul ederek boşaltmayacağını bildirmiştir. Tarafımızdan işgal edilmemek şartıyla Kurbanbaba ve Mardin mevkisinin boşaltılması uygun görülmüştür.

Antep'teki Ermeniler, özellikle Amerikalılar, Türklerin yapacağı sanılan katliamdan korktuklarını ve her gün heyecan içinde olduklarını bu sebepten Antep'in büsbütün boşaltılmasının doğru olmayacağını ileri sürmüşlerdir.

---

[228] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 621, Göm: 149, Belge: 149 - 1.
[229] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 97, Belge: 97 - 1.
[230] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 621, Göm: 117, Belge: 117 - 1.

Bunun asıl sebebi kolej binalarının Fransızlar tarafından iyi berkitilmiş olması ve birçok gereç deposunun bulunmasıydı.

General Lamot, Antep'in boşaltılması ile top menzili dışına çıkılması hakkındaki Türk isteğini General GURO (GOUREAU)'ya yazacağına söz vermiştir.

Antep hakkındaki görüşmeler 8 Haziran 1920'de bitti.

Fransızlar mütareke için kararlaştırılan esaslara uymamışlardır. Mütarekeden amaçları, esirlerini kurtarmak ve Türklere yapacakları taarruz hazırlıklarını tamamlamaktı. Nitekim Kuvayımilliye komutanı Recep, Antep'ten Mustafa Kemal Paşa'şa çektiği telgrafta Fransızların şehir içinde ve dışında tahkimata devam etmekte olduklarını, bu durumun mütarekeye aykırı olması nedeniyle bunu şiddetle protesto ettiklerini belirtmiş, Fransızların cevaben tahkimat yapmayacaklarını bildirmelerine rağmen sözlerinde durmadıklarını ifade etmiştir.[231]

Fransızlar, mütareke sırasında Türk halkını Ermenilere öldürtmüşlerdir. 8 - 9 Haziran 1920'de Antep'in Kıpçatlı ve Tahtaköprü köyleri civarından geçen birliklerin hasat nedeniyle tarlalarında çalışan masum halka saldırdıkları, bir kadını öldürdükleri, diğer bir kadını yaraladıkları ve iki kız ile iki erkek çocuğunu yanlarına alarak Medayini Ekber İstasyonu'na götürdükleri ve birçok harmanın yakıldığı bildirilmiştir.[232] Bu ve buna benzer mezalimleri protesto etmek için Asker Alma Dairesi Başkanı Yarbay İrfan tarafından General GURO'ya bir protesto metni gönderilmiştir.[233] Fransızlar, mütarekeden sonra büyük memurları, ileri gelenleri ve birçok suçsuz Türk'ü hapse atmışlardır.

Fransızlar ayrıca 8 Haziran 1920'de mütarekeden faydalanarak Karadeniz Ereğlisi'ne çıkarma yapmış ve memleketin önemli bir noktasını daha işgal etmekten çekinmemişlerdir. Bu sebepler yüzünden Fransız Komutanı GURO'nun Adana'da esir mübadelesinin tamamlanabilmesi için verdiği 13 Haziran 1920 tarihli mütarekeyi 10 Temmuza kadar uzatma teklifi kabul edilmemiş ve 18/19 Haziran 1920 gece yarısından itibaren bütün Fransız cephesinde muharebenin tekrar başlaması, Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'in 17 Haziran 1920 tarihli şifresiyle emredilmiştir.[234]

d. Mütareke Devresinde Tarafların Faaliyetleri ve Olaylar

(1) Türk Birliklerinin Kurulması ve Donatımı

Mütareke sırasında muharebe hazırlıklarına devam edilmiştir. 18 Haziran 1920'de Emekli Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) Mustafa Efendi

---

[231] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 2, Belge: 2 - 1.
[232] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622,Göm: 63, Belge: 63 - 1.
[233] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 103, Belge:103 - 1, 103 - 2.
[234] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 29, Belge: 29 - 12.

komutasında bir Kuvayımilliye taburu kurulmuştur. Bölüklerin başına yedek subay verilmiştir. Taburun eğitimi ve eksiklerin giderilmesi için uğraşılmıştır.

Antep'te daha önceden kurulan Yıldırım Taburu, bir maksim, bir Fransız hoçkins ve üç İngiliz levis hafif makineli tüfeğinden kurulu bir makineli tüfek bölüğü ile takviye edilmiştir.

Ayrıca bölüğe Fransızlardan ele geçirilen otomatik silahlar da verilmiştir. Levis makineli tüfeklerin cephanesizliğinden ötürü bunlardan hakkıyla faydalanılamıyordu. Tabur tüfekçisi Yusuf Usta bu tüfekleri Türk cephanesine uydurmuş ve bunlara "Yıldırım Yusuf" adı verilmiştir. Yıldırım taburundan Ökkeş Bey komutasında bir inzibat bölüğü kurulmuştur. (Bu bölük, sonradan Merkez Komutanı Kilisli Yüzbaşı Arslan emrine verilerek taburdan ayrılmıştır.)

18 Haziran 1920'de mütareke resmen bitmiş olmakla beraber Antep'te sükûnet devam ediyordu.

(2) Mütareke Süresince Suriye ve Adana'da Fransız Faaliyetleri

Türkler bu hazırlıklarla uğraşırlarken Suriye'nin kıyı kısımlarıyla Adana bölgesi ve Güney Anadolu'yu işgal eden Fransızlar, henüz Suriye'nin işgalini tamamlayamamışlardı. Şam'da Faysal'ın idaresi altında bağımsız bir Suriye Krallığı vardı. Halep, Hama, Humus gibi şehirler bu hükûmetin idaresi altında bulunuyordu.

Mütarekenin imzası üzerine Antep'teki Fransız kuvvetleri yine eski mevcuduna indirilerek bazı birlikler geriye alınmıştır. Urfa'nın düşmesi ile Akçakale'den Cerablus'a kadar istasyonlardaki garnizonların kaldırılması faydalı görüldüğünden buralardaki kuvvetler de Katma'da toplanmıştır. Bu kuvvetlerle kuzeyden ve Beyrut'taki 3'üncü Fransız Tümeni ile Beyrut'tan harekete geçen Fransızlar 20 Temmuz 1920'de Halep ve Şam'ı, sonraki günlerde de diğer Suriye şehirlerini muharebesiz işgal ederek Suriye'nin işgalini tamamlamışlardır. Emir Faysal da Filistin yolu ile Avrupa'ya kaçmıştır. Suriye'nin tamamen işgali üzerine Fransızların karşısında direnen, yalnız Antep'le Adana kalmıştır. Ellerindeki kuvvetlerini buralara göndererek yeniden ve daha önemli muharebelere girişecekleri pek tabii idi.

Fransızlar, bu mütarekeyi iki devlet arasında yapılmayıp, bölge Kuvayımilliye komutanları ile Fransız komutanı arasında yapılmış bir anlaşma olarak kabul etmek istemişlerdir. Mütareke sırasında 8 Haziran 1920'de Karadeniz Ereğlisi'ni işgal etmeleri bunu göstermiştir.

Bu mütareke devresinde Fransızların Adana bölgesinde güttükleri amaçlar şunlardı:

İstanbul hükûmetine atandırdıkları vali ve memurlarla halkı zorlayıp millî hareketi durdurmaya çalışmak.

Halkı, özellikle Ermenilerle baskı altında tutmak ve halka birçok işkence yapılmasına izin vermek.

İşgal edilen yerlerin halkından, Fransız idaresini istediklerine dair oy almak.

Esir aldıkları Türkleri Padişah ve Halifeye karşı asi kabul ederek bu kişilerin birçoğunu idam etmek.

Bu son olaylara meydan bırakmamak için elimizdeki Fransız esirlerine karşılıklı aynı işlem yapılacağı kendilerine bildirilmiştir. Bu karar, Fransızlar üzerinde beklenen etkiyi yapmış ve bu olumsuz hareketlerini engellemiştir.

(3) Mütarekede Adana Bölgesindeki Olaylar

Türkler, mütareke şartlarına son derece bağlılık gösterirken Ermeniler ve Fransızlar Türk köylerine baskın yapıyorlardı.

Mütareke sırasında 5 Haziran 1920'de Fransızların Islahiye civarında Kıçanlı ve Tahtaköprü civarından geçen birlikleri, tarlalarda çalışan amelelere saldırmışlar ve birçok tarlayı yakmışlardır.[235]

11 Haziran 1920'de Adana'dan gelen bir tren, Kürkçü İstasyonu'nda Kürkçü köyünü bombardıman etmiş ve buradaki Ermeniler tarafından köy tamamen yağma edilmiştir.

11/12 Haziran gecesi Yüreğir Ovası'nda (Adana'nın güneydoğusunda) Türk köylerine baskın yapan Ermeniler 150 kişiyi öldürmüşler ve bundan fazlasını da yaralamışlardı. Tekelioğlu Sinan Bey tarafından yapılan incelemede Micis bucağının Çuhlu köyünde 5 Türk çocuğunun gözlerinin oyulduğu, Gemisıra köyünde iki erkek ve bir kadının öldürüldüğü, Cevherli bucağında Abdullah Ağa ve Akarcalı İbrahim Efendi, Yağzade Hacı Ali Efendi'nin çiftlikleri tamamen yağma edilerek birçok ölü ve yaralı bulunduğu tespit edilmiştir. Bunları yapanların 170 kadar Ermeni ve Asuri'den ibaret çeteler olduğu anlaşılmıştır. Yine 11 Haziran 1920'de Fransızlar Adana'nın 10 km doğusundaki Anbarlık köyünde bütün halkı şehit etmişler, aynı tarihte Hacı Bayram köyündeki Müslüman mahallelerine hücum ederek bütün halkı zorla evlerinden çıkarmışlar ve halk Kâhyaoğlu çiftliği ve Küçükdelikli yoluyla kaçmış; ancak aynı gün saat 14.00'te 30 kişilik bir Ermeni çetesinin saldırısına uğrayarak Ermeniler tarafından kama ile öldürülmüşler, kadınların bilezik ve küpelerini kollarını ve kulaklarını kesmek suretiyle gasp etmişlerdir. Aynı tarihte Adana'dan gelen bir tren vagonundaki topla Görücü köyünü bombardıman etmişler ve köyü yağma ederek ablukaya aldıktan sonra yakmışlardır.[236] Bu olaylar karşısında köylüler toplu olarak dağlara çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu durum 13 Haziran 1920'de Sinan Bey tarafından TBMM Başkanı Mustafa Kemal'e bildirilmiştir.

Ayrıca 16 Haziran 1920'de Tarsus'tan gelen 80 kadar Fransız süvarisi Kızhöyüğü, Baltalı, Kargılı, Karsavuran köylerini basarak zorla yağma

---

[235] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 29, Belge: 29 - 14.

[236] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 29; Belge: 29 - 14, 29 - 15. İsmet Görgülü; ATATÜRK' ten Ermeni Sorunu, s. 20.

etmişler ve köyleri yakmışlardı. Bunu gören köylüler, Fransızları pusuya düşürerek onlarla çarpışmışlar ve Fransızlara dört ölü verdirerek onları Tarsus'a ve Yenice'ye kaçırmışlardır.

Bu arada Yenice bölgesinde de köyler basılarak yakılmış ve bir kısım köylü öldürülmüştür.

Mütareke devresi devam etmesine rağmen Fransız ve Ermeniler tarafından Türk halkına ve köylerine yapılan zulüm ve işkenceler devam etmiş ve hatta hızlanmıştır. Bu zulümler hakkında çeşitli grup ve müfreze komutanlarından alınan raporlarda bilgiler veriliyordu.

Seyhan grubu komutanı, Genel Cephe Komutanlığına yazdığı 11 Haziran 1920 tarihli raporda şöyle diyordu:

"Ermenilerin yapmış oldukları zulüm gibisini şimdiye kadar ne tarih kaydetmiş ve ne de dedelerimiz görmüş ve işitmişlerdir. Bu zulümler artık yeter! 600 seneden beri namusuna halel getirtmeyen Türkler, şimdi de getirmez ve getiremez. Türklerin gözleri önünde her gün ve her gece kardeşlerimize karşı yapılan zulümlerin iniltileri işitildikçe milletin sabrı tükenmeye başladı. Fransız bayrağı altında toplanan birtakım Ermeniler gerek şehir ve gerek köylerde bulunan kardeşlerimizin ırz, namus ve canlarına saldırmaktadırlar. Hatta 8 - 10 yaşında bulunan küçük kızlara bile tecavüz etmekten çekinmemektedirler. Birkaç gün içinde 100'den fazla sefil ve perişan ırkdaşlarımız grubumuza sığındı. Artık erleri tutmak imkânı kalmamıştır. Emirlerinizi sabırsızlıkla bekliyoruz."

Diğer taraftan Kavaklıhan grubu komutanı Osman Nuri de: "Milletimizin her tarafta olduğu gibi Tarsus'ta da uğramakta olduğu zulüm ve işkence çok büyüktür. Hapse atılan zavallılara İlk Çağ'da görülmeyen katlanılmaz işkenceler yapılmaktadır. Fransızlarla yapılan mütarekeden amaç, bu insafsızlara fırsat ve zulümlerine meydan vermek ise o başka! Tarsus halkı feryat ediyor. İmdat istiyor, Tarsuslular süngülerle sürüklenerek götürülmektedir. Birçok masum insana eziyet olsun diye zorla tuzlu su içiriyorlar, kadınlara tecavüz ediliyor ve yakında hepsinin bu türlü işlemlere uğrayacağını söyleyerek hakaret ediyorlar. Bunların yaptıkları faciaları anlatmak imkânsızdır." diye raporlar gönderiyordu.

Yine bu sıralarda Adana'nın Şambiyadi köyünde 21 erkek,18 kadın ve üç çocuk olmak üzere 42 kişi Ermeniler tarafından öldürülmüştür.[237]

Bütün bu zulümler dolayısıyla Adana bölgesindeki halkın hemen hemen çoğu yapılan mütarekeden memnun olmamıştı. Adana bölgesindeki mütareke, Ermenilerin zulüm ve işkencelerini çok daha fazla artırmıştı. Bu sebeple halk bir an önce bu kötülüklerden kurtulmak için savaşa devam edilmesini ve vatanın kurtarılmasının gecikmemesini istiyordu. Bunun için

---

[237] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 29, Belge: 29 - 15.

birçok başvuru oluyordu. Aynı tarihlerde Tekelioğlu Sinan Bey'e gönderilen bir yazıda: "Kabul ettiğimiz mütareke milletin ve memleketin harap olmasına sebebiyet vermektedir. Adana ve civarı kan ağlamaktadır. Bugün ırzımız, namusumuz ve kutsal varlıklarımız düşmanların taarruzuna maruz kalıyor. Sabır ve tahammül kalmadı. Cephedeki bütün kuvvetlere taarruz emrinin verilmesi" isteniyordu.

17 Haziran 1920'de Batı Adana bölgesi Genel Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey de şöyle yazıyordu: "Düşman, sabahtan beri cephemiz yakınındaki köyleri bombardıman ediyor. Artık mütarekeyi topçu ateşi ile bozan düşmana karşı halka dur emrini vermek mümkün değildir. Irkdaşlarımızın ırz ve canları yok edilirken kollarımız bağlı olarak bu hâle seyirci kalmak mümkün olamayacağından birliklere hazırlık emri verdim."

Memleketin bir an önce kurtarılması ve Türk halkının şeref ve haysiyetinin korunması elbette ki çok önemli bir problem teşkil etmekteydi. Bunu devlet büyükleri ve komutanlar da takdir ederlerdi. Fakat Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'in de dediği gibi Ankara'da teşekkül eden Türk hükûmetinin bir İtilaf devleti tarafından tanınmış olmasını gösteren bu mütarekenin büyük bir değeri vardı. Ayrıca Türk kıtalarının daha iyi bir şekilde yeniden organize olmaları için de gerekliydi. Bütün bu facialara rağmen 20 günlük geçici mütareke, Türk milleti için çok yararlı olmuştu.

Bu siyasi kazanç, Türkiye için kuvvet kaydırmalara ve bazı bölgelerin takviyesine imkân verdi. Fransızların kendi istekleri üzerine yapılan 20 günlük mütareke ile Suriye'deki durumlarının iyi olmadığı ortaya çıkmış ve bu nedenle Adana'dan bir kısım Fransız birliğinin Suriye'ye gönderilmesi üzerine Türklerin de Adana'daki bir kısım birliklerini Batı Cephesi'ne göndermeleri mümkün olmuştur.

e. Adana Bölgesindeki Yeni Teşkiller ve Kuvvetlerin Durumu

(1) Yeni Emir ve Komuta Değişikliği

Fransızların kendi istekleri üzerine yapılan 20 günlük mütareke ile Suriye'ye kuvvet göndermeleri üzerine 11'inci Tümenin, Adana Cephesi'nden Batı Cephesi'ne alınmasına başlanmıştır. Bu amaçla Genelkurmay Başkanlığı (Daha önce 8 Mayıs 1920'de 11'inci Tümenin Düzce bölgesine intikali için hazırlık emri vermişti.) 4 Haziran 1920'de 11'inci ve 41'inci Tümenler için Konya'da 12'nci Kolordu Komutanlığına yazdığı bir emirde şöyle diyordu (özet): "Adana Cephesi'nin Mersin'den Osmaniye'ye kadar olan kısmı bütünüyle 41'inci Tümene verilerek 11'inci Tümeni Geyve bölgesinde toplamak niyetindeyiz. Osmaniye'den Fırat'a kadar uzanan Adana Cephesi'ni, Maraş'ta kuracağımız bölge komutanlığı emrine vermeyi düşünüyoruz. Ancak şu günlerdeki durum, emir ve komuta değişikliğine elverişli görülmediğinden bir süre eski şekli muhafaza etmeyi gerekli gördük. Bu duruma göre 41'inci Tümen karargâhının Pozantı'ya alınması daha uygun olacaktır".

5 Haziran 1920'de Genelkurmay Başkanlığı, Adana bölgesinin yalnız Emin Arslan Bey Kuvayımilliyesi tarafından işgal edilen kesimini 41'inci Tümen emrine vermişti. Sinan Bey Kuvayımilliyesi tarafından işgal edilmekte olan bölge, şimdilik eskisi gibi 11'inci Tümen emrinde kalacaktır dendiyse de iki gün sonra yani 7 Haziran 1920'de Genelkurmay Başkanlığından yeniden şu emir verildi (özet): "Adana Cephesi'nin Mersin'den Adana'ya kadar uzanan kesimi Adana dâhil olmak üzere 41'inci Tümen emrine verilmiştir. Bu cephede bulunan Emin Arslan ve Sinan Beyler komutasındaki Kuvayımilliye, 41'inci Tümen Komutanı emrine girecektir. Bu Tümen komutanının Pozantı'da komutayı ele almasından sonra 11'inci Tümen Adana Cephesi'yle ilişiğini kesecektir. 11'inci Tümenden Sinan Bey Kuvayımilliyesi'ni takviye için gönderilen birlikler ve gereçler orada kalacak ve 41'inci Tümen emrine girecektir." Bu suretle önce yalnız Emin Arslan Bey bölgesindeki Kuvayımilliye, 41'inci Tümen emrine girmiş iken bu son emirle Sinan Bey bölgesindeki Kuvayımilliye de 41'inci Tümen emrine verilmiştir.

41'inci Tümen, 12'nci Kolordu kuruluşundan çıkarılıp askerî harekât bakımından şimdilik Genelkurmay Başkanlığına bağlanmıştır. Fakat raporların bilgi için Kolorduya verilmesi de emredildi. Tümenin idare ve iaşesi eskisi gibi 12'nci Kolordu tarafından sağlanacaktı. Bu suretle 20'nci Kolordu kuruluşunda bulunan 11'inci Tümen yerini 41'inci Tümene bırakarak Batı Cephesi'ne nakledilmeye başlanmıştır.

Tekelioğlu Sinan Bey kendi bölgesinin eskisi gibi 11'inci Tümen emrinde bırakılması için 11'inci Tümene telgrafla müracaatta bulunmuştur. Bu müracaat, tümen tarafından Genelkurmay Başkanlığına arz edilmiştir. Tümen komutanı, Tümenin elinde Niğde bölgesinde bulunan piyade müfrezelerinden başka kuvveti olmadığından Kuvayımilliye komutanlarının taşkınlıklarını yatıştırmaya kuvvetinin yetmediğini ve bu yüzden sorumluluk kabul edemeyeceğini bildirmiştir. Hatta Adana Cephesi Komutanlığının gerektiğinde bölgesinde ayrı bir idare kurmak kaygısından dahi bahsetmiştir.

Müdafaa-i Hukuk heyetlerinin askerî ve mülki işlere hâkim olmak istemeleri de şımarıklıklarını artırmıştır. Bu gibi durumlara müsaade edilmeyeceği her tarafa kesin olarak anlatılmış bulunduğunu arz ederim" diyordu. Adana bölgesindeki mütareke işleri için Fransızlarla temasa memur edilen 12'nci Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Şemsettin'in 11 Haziran 1920'de Karaisalı'dan Kolordu'ya bu konuda yazdığı raporda: "41'inci Tümen karargâhının Pozantı'ya gelmesi israfların önüne geçilmesi için lüzumludur." diyordu. Adana Cephesi genel komutanlığı namına Mustafa imzasıyla Genelkurmay Başkanlığına yazılan bir yazıda da olay şu suretle bildiriliyordu: "Şimdiye kadar yalnız kendi subay ve erlerimizin kahramanlıkları sayesinde birçok başarı elde ettik. Bölgemizde bazı ufak tefek yolsuzluklar olmuşsa da bunu yapanlar cezalandırılmıştır. Diğer bölgelere oranla bölgemizde uygulanan adalet sayesinde halkın sempatisi kazanıldı ve bunca başarılar elde edildi. Şimdiye kadar askerî harekât bakımından hiçbir tümenin emrinde değildik. Gelen emrinizde 41'inci Tümen komutanlığına bağlanmamız

bildiriliyor. Bu bizim için üzüntülü olduğundan Adana ve Tarsus'un geri alınmasına kadar eskisi gibi bağımsız olarak hareket etmemiz veyahut öteden beri bize yardımı dokunan 20'nci Kolorduya bağlı 11'inci Tümen emrinde bırakılmamızı arz ederim."

Bu müracaatlar üzerine 20 Haziran 1920 günü Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, Batı Adana Kuvayımilliye Komutanı Sinan Bey'e 12'nci Kolordu eliyle şu telgrafı göndermiştir (özet): "Adana Cephesi'nin 41'inci Tümen komutanı emrine verilmesi üzerine gönderilen telgrafınızı büyük bir hayret ve teessüfle aldım. Ermenilerin zulüm yapmaya başlamaları ile husule gelen şu karışık zamanlarda kişisel duygulara kapılarak vatanın askerî savunma, harekât ve tertiplerini zedelemek, şimdiye kadar Adana bölgesini savunmak için elde edilen bunca üstün çalışma ve başarıları yok ederek düşmanlarımızın yapmak istedikleri kötülükten daha büyük bir kötülük doğuracaktır. Bunu takdir edeceğinizi biliyorum. Derhâl itaatle bağlı bulunduğunuz 41'inci Tümen komutanlığından alacağınız emirleri iyi karşılamanızı ve göreve devam etmenizi isterim. Aksi takdirde hareketlerinizi vatana ihanet kabul ederek ona göre işlem yapacağımı kesin olarak bilmenizi ve şimdiye kadar geçen hizmetlerinizi ve üstün durumunuzu alt üst edecek böyle bir hareketten sakınmanızı hatırlatır ve tavsiye ederim. Bu gibi hareketler bir asker için en büyük kusurdur. Bu yersiz ve aşırı hareketlerden sizi kati surette men ederim."

Bu yazılar ve cevaplar üzerine Karaisalı'da bulunan Adana Heyet-i Merkeziye reisi Sadettin imzası altında Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'e çekilen bir telgrafta (özet): "Bildirimizin pek yanlış surette anlaşılmış olduğu aldığımız cevaptan öğrenilmiştir. Hâlbuki müracaatımız iyi niyet üzerine tertip edilmiş ve sırf olayların gerçeklerini açıklamak amacından başka bir şey değildi. Hiçbir surette askerî harekâtı aksatmak düşünülmediği gibi, yurdumuzun kurtarılması için her tümenin emrinde çalışmaya hazır olduğumuzu ve binaenaleyh yüksek teveccühlerinizin devam etmesini ,vatan ve memleket savunması uğrunda bütün varlığımızı fedaya hazır olduğumuzu arz ederiz." deniyordu.

41'inci Tümen karargâhı ve bağlı birliklerinden bir kısmı Kurmay Başkanı Binbaşı Salim Cevat (Tümgeneral AYALP) emrinde olarak Pozantı'ya gelmiştir. Denetlemede bulunan Tümen Komutanı Kurmay Yarbay Mehmet Hayri de Genelkurmay Başkanlığının ivedi emirleri üzerine 21 Haziran 1920'de Pozantı'ya gelmiştir. Bu Tümenin 132'nci Piyade Alayı daha 19 Nisan 1920'de Akşehir'den trenle Batı Cephesi'ne nakledilmişti. 131'inci Alay da Konya'dan Akşehir'e gönderildi. Topçu alayının bir kısım bataryaları da giden piyade alayları emrine verilmişti. Tümen kuruluşunda olup merkezi Karaman'da olan Yarbay Şemsettin komutasındaki 139'uncu Alay ile Emin Arslan Bey ve Sinan Bey Kuvayımilliyesi bu tümenin emrindeydi. 41'inci Tümen, bir alayı ile (139'uncu) Adana Cephesi'ne verilmişti.

(2) Elcezire ve Adana Cephesi Komutanlıklarının Teşkili (26 Haziran 1920)

Ankara'da Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla millî teşkilat bir hükûmet şekli alınca orduda da yeni teşkiller meydana getirmek gereği ortaya çıkmıştır. Bir kısım birlikler önemsiz bölgelerden alınarak Batı Cephesi'ne sevk edilmiş ve genel olarak her cephede bir sorumlu komutanlık teşkiline başlanmıştır. Bu arada, bakanlar kurulunun 26 Haziran 1920 tarihli kararnamesiyle İran sınırı ile Fırat Nehri arasındaki bölgede Elcezire Cephesi Komutanlığı kurulmuştur. Bu cephe komutanlığının bölgesi 13'üncü Kolordu bölgesini yani Musul, Bitlis, Diyarbakır ve Elazığ illerini kapsamıştır. Cephe karargâhını, 13'üncü Kolordu karargâhı teşkil etmiştir. Seferde ordu yetkisinde olan bu komutanlığa, kendi bölgesindeki il ve bağımsız sancaklara iç güvenlik bakımından emir ve talimat hazırlamak yetkisi de verilmiştir.

Cephe komutanlığına Nihat Paşa (Korgeneral ANILMIŞ) atanmıştır. 29 Haziran 1920 günü Ankara'dan hareket eden cephe komutanı yolda Hekimhan ile Kangal arasında eşkıyaların baskınına uğrayarak yaralandığından ancak 7 Ağustos 1920 günü Diyarbakır'a varabilmiştir. Bu cephe komutanlığı birliklerinde hiçbir değişiklik yapılmamıştır.

(a) Adana Cephesi Komutanlığının Kurulması

Aynı tarihte (26 Haziran 1920) Fırat'ın batısından Toroslara kadar olan bölgede de Adana Cephesi Komutanlığı kurulmuş ve komutanlığına Kurmay Albay Selahattin Adil (Tuğgeneral) atanmıştır. Bu cephe komutanlığı, Fırat Nehri'nden Antalya sancağına kadar olan bölgedeki vilayet, kazak ve sancakları kapsıyordu. Önceden merkezi Konya'da olup henüz Pozantı'ya alınan 41'inci Tümenin eski bölgesi olan batı Adana kesimi, doğu Adana bölgesi ve Antep Kuvayımilliye komutanlıkları Adana Cephesi Komutanlığı emrine verilmiştir.

Bu cephede diğer iki alayı daha önce Afyon'a gönderildiğinden bir alaylı 41'inci Tümen ve Antep'teki 9'uncu Alay ile mevcutları ancak 3000'i geçmeyen Kuvayımilliye birliklerinden başka bir kuvvet yoktu.

Cephe komutanlığı karargâhı Genelkurmay Başkanlığınca Kayseri olarak tespit edilmiştir.

Kurmay Albay Selahattin Adil 29 Haziran 1920'de bir emir subayı, bir topçu komutanı (Albay Recep), bir kurmay yüzbaşı ve bir yedek subaydan oluşan karargâhıyla Ankara'dan yola çıkmıştır. Karargâhın eksik olan subayları Konya'daki 12'nci Kolordudan ve İstanbul'dan gelecek subaylardan tamamlanacaktı. Konya'ya varışta karargâha üç subay daha verilmiştir. Cephe komutanı Ereğli'ye geldiği zaman, topçu komutanını karargâhı teşkil etmek üzere Kayseri'ye göndermiştir. Kendisi de diğer subaylarla Pozantı'ya doğru yoluna devam etmiştir. Pozantı'da 41'inci Tümenden birkaç subayla 5 Temmuz 1920'de Tarsus doğusundan itibaren durumu yakından görmek

üzere bütün cephenin denetlemesine başlamıştır. 41'inci Tümen bölgesi gezildikten sonra 10 Temmuz 1920'de cephe komutanı, Karaisalı'dan Maraş'a hareket etmiş ve daha sonra da Antep bölgesine intikal ederek burada kalmıştır.

Bu komutanlık kurulduğu zaman Adana Cephesi'nde birçok başarı kazanılmıştı. Türk kuvvetlerinin azlığına rağmen şimdiye kadar elde edilen bu büyük başarılar dolayısıyla moral durumu üstündü.

Nitekim 21 Temmuz 1920 tarihinde Tarsus İstasyonu kuzeyindeki bağlığa karşı yapılan taarruzla Fransızlara 100'er ölü ve yaralı zayiat verdirilmiş, 400 tüfek, 18 otomatik silah ve 80 sandık cephaneyle önemli miktarda ganimet elde edilmiştir.[238]

Hatta Batı Cephesi Komutanı Tuğgeneral Ali Fuat (Cebesoy) tarafından 11 Ağustos 1920'de gönderilen yazıda (özet): "Düzce ve Hendek dolayları halkı yeniden ayaklanmıştır. Bu bölgede kullanılmak üzere emrinizdeki Kuvayımilliye'den süvari ve piyade 300 - 400 kadarının süratle gönderilmesi"ni denerek asker isteniyordu. Cephe komutanı bu isteğe verdiği cevapta yardım sağlanamayacağını bildirmek zorunda kalmıştır.

6 Ağustos 1920'de Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, Adana Cephesi Komutanlığının kısa zamanda yaptığı çalışmalar karşısında şu emri göndermiştir:

"Alınan bilgilerden, komuta heyetinin cepheyle esaslı olarak ilgilendiği ve genel durumun gerekliliğine göre tedbirler alındığını memnuniyetle gördüm. Haber alma işine daha fazla önem verilmelidir. Cephedeki Kuvayımilliye'nin mevcudunu artırmaya ve bu kuvvetlerin zamanla askerî teşkilata dâhil edilmesi hususuna önem verilmelidir. Yeniden teşkil edilecek olan Tümen (9'uncu Tümen) kuruluncaya kadar cephedeki Kuvayımilliye'nin düşmanı tedirgin etmeye devam etmeleri çok önemlidir."

6 Eylül 1920'de Cephe Kurmay Başkanlığına Kurmay Yarbay Hayri atanmıştır. Birkaç subaydan ibaret olan cephe karargâhı, daha önce bulunduğu Kayseri'den Maraş'a getirilmiştir. Bu suretle cephe karargâhı kısmen çalışır bir duruma gelmiştir.

(b) 9'uncu Tümen (Maraş Tümeni)in Teşkili

Adana Cephesi'nde Fransızların iki tümen kadar kuvvetine karşı Türk kuvvetleri çok zayıftı. Cephenin en önemli kesimi olan Antep'te ordu birliği olarak iki taburlu bir piyade alayı bulunmaktaydı. Bu sebeple Antep kesimini takviye için Maraş'ta bir piyade tümeni kurulmasına karar verilmiştir.

Bu maksatla Adana Cephesi komutanlığından alınan 9 Eylül 1920 gün ve 13 sayılı emirle 9'uncu Tümen teşkil edilmiştir. Adana Cephesi Kurmay

---

[238] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 763, Göm: 100, Belge: 100 – 1.

Başkanı Kurmay Yarbay Mehmet Hayri de Tümen Komutanlığına atanarak 14 Eylül 1920 günü Tümenin emir ve komutasını ele almıştır.

Tümenin kuruluşu şöyle idi (Kuruluş-2):

9'uncu Tümen Komutanı: Kurmay Yarbay Mehmet Hayri

9'uncu Tümen Kurmay Başkanı: Kurmay Yüzbaşı Hayri

25'inci Alay(1'inci Antep Alayı) Komutanı: Yarbay Mahmut

(9'uncu Kafkas Alayının 1'inci Taburu, Yıldırım millî taburu ve Antep Millî Taburundan kuruldu).

26'ncı Alay (2'nci Osmaniye Alayı) Komutanı: Binbaşı Recep

(9'uncu Kafkas Alayı 2'nci Taburundan kuruldu. Bu Alayın bir taburu sonradan teşkil edildi).

27'nci Alay (3'üncü Maraş Alayı) Komutanı: Yarbay Ali

(Maraş millî taburu ve İzmir Millî Taburundan kuruldu. Bir taburu sonradan teşkil edildi.)

Topçu Alayı:

Komutanı: Binbaşı Nazım

1'inci Tabur(iki bataryalı)

2'inci Tabur (iki bataryalı)

Süvari bölüğü: Teğmen Abdülhalim (Kurmay Albay ÖNALP) komutasında katırlara bindirilmiş.

İstihkâm ve muhabere takımları çok zayıf olarak teşkil edilebildi.

Bu Tümen birliklerinin mevcutları çok zayıftı. Bir fikir edinmek üzere 27'nci Alayın mevcudu şöyle idi:

35 subay, 393 er, 62 hayvan, 258 tüfek, 21.700 cephane.

İlk önce Maraş Tümeni adıyla teşkil edilen bu Tümene 9 Ekim 1920'de Kafkasya harekâtında büyük hizmetleri görülen 9'uncu Tümenin adı verilmiştir. (Doğu Cephesi'nde 15'inci Kolordu kuruluşunda bulunan 9'uncu Tümenle karıştırılmamalıdır.) Alaylara da 25, 26, 27 numaraları verilerek bir süre sonra merasimle alay sancakları da teslim edilmiştir. Tümenin piyade tüfeklerinden birçoğu muaddel martin tüfeği idi. Fişek hazneleri birer fişek aldığından ateş hızları çok düşüktü.

Tümen teşkil edildikten sonra Antep bölgesinde kullanılmıştır.

(3) Mütarekeden Sonra 29 Haziran 1920'de 41'inci Tümenin Durumu (Kroki - 17)

Sağ taraftan itibaren tümen birlikleriyle tümen emrinde bulunan milis kuvvetinin konuşu aşağıdaki gibiydi.

(a) Sahil Grubu

Bölgesi: Anamur (dâhil) - Tece Deresi (hariç)

Merkezi: Silifke'de idi. Merkezinde 3 muharip subay ve 100 mevcutlu 139'uncu Alay 3'üncü Tabur vardı.

Komutanı: 139'uncu Alay 3'üncü Tabur Komutanı Binbaşı Emin

Karargâhı Silifke'de; Anamur, Gilindere, Taşucu, Lamas ve Elvanlı (Tömük)'da 106 kişilik (bir takım kadar) gözetleme müfrezeleri vardı. Kıyı grubunun mevcudu 300 er kadardı.

139'uncu Piyade Alayı:

Bölgesi: Tece deresinden (dâhil) Tarsus çayı (dâhil)

Komutanı: Yarbay Şemsettin Bey (Tuğbay SALUR)

Karargâhı: Gözne Yaylası

Bu bölge Mersin ve Tarsus gruplarına ayrılmaktaydı.[239]

(b) Maraş Grubu

Merkezi Emirler civarında olup 100'ü süvari olmak üzere 690 mevcudu vardı. Bu kuvvet 9 bölüğe ayrılmıştı:

1'inci bölük: Şeyh Emurlu'nun 4 km kuzeydoğusundaki Çiftlikdeğirmeni sırtlarında.

2'nci bölük: Emirler'de

3'üncü Bölük: Kocaevlad civarında

4'üncü bölük: Hasanbeyli'de

5'inci bölük: Halefli'de

6'ncı bölük: Hasbelli'de

7'nci bölük: Çavuşköyü kuzeyinde

8'inci bölük: Emirler'de

9'uncu bölük: Süvari ve bir hafif makineli tüfek, Emirler civarında idi.

(c) Tarsus Grubu

Bölgesi: Deliçay(dâhil) Tarsus çayı (dâhil)

Merkezi Yankar'da olup bir büyük dağ grubu merkezde idi. [240]

Komutanı: Binbaşı İsmail Ferahim Bey (ŞALVUZ), daha önce Yaşar Bey'di.

---

[239] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 766, Göm: 159, Belge: 159 - 3.
[240] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 629, Göm: 132; Belge: 132 - 1.

Karargâhı: İhsaniye (Melemez)'de

Kıtaları:

23'ü süvari olmak üzere 798 mevcudu olup 8 bölükten ibaretti.

Bölük Nu	Komutanı	Mevcudu	Yeri
1'inci Çeliktaş Bölüğü	Molla Kerim	100	Akçakocalı
2'nci Tozkoparan Bölüğü	Veli Haşim	115	Sucular
3'üncü Bölük	Galip Efendi	150	Sarıibrahim[241]
4'üncü Bölük	Ahmet Efendi	140	İhsaniye
5'inci Bölük	Mustafa Efendi	95	Sarıköy
6'ncı Bölük	Tevfik Efendi	90	Şükraniye
7'nci Bölük	Ahmet Mithat Efendi	75	Yaşpaz
8'inci Bölük	Sefa Efendi	100	İhsaniye

Bu grupta genç Yedek Subay İzzettin komutanlık ve Yedek Subay Ömer Lütfü komutan yardımcılığı yapmıştır.

139'uncu Alayın 5'inci Bölüğü ve 4'üncü Ağır Makineli Tüfek Bölüğü Eshabıkehf'te. Bu grubun genel mevcudu 800 - 1000 piyade ve 100 süvariden ibaretti.

Bu üç grup sağ kanat mıntıkası adıyla 139'uncu Alay Komutanlığı emrinde olup birliğin merkezi Gözene'de idi. Gözene'de beş muharip subay ile 50 mevcutlu 139'uncu Alay 1'inci tabur ile sekiz ağır ve bir hafif makineli tüfeği vardı.

Adana sol kanat mıntıkası:

Bölgesi: Tarsus Çayı (hariç) – Adana - Kozan şosesi (dâhil)

Komutanı: Tekelioğlu Sinan Bey

Karargâhı: Karaisalı kazasının merkezi olan Hamitli'de idi.

Bu mıntıkada iki büyük dağ, iki Fransız dağ, 10 ağır, bir hafif makineli tüfek vardı. Mıntıkanın silah mevcudu 1500'dü. Bu bölge dört gruba ayrılmıştı:

(ç) Birinci Kavaklıhan Grubu

Bölgesi: Tarsus: Çayı(hariç) - Koson Deresi doğu sırtları(dâhil)

Merkezi: Çamtepe'de

Komutanı: İstihkâm Teğmen Cemal (Cemal Efe) bu gruba Üsteğmen İbrahim de komutanlık etmiştir.

---

[241] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 766, Göm: 159, Belge: 159 - 3.

Karargâhı: Çamtepe'de

Kıtaları:

Molla Nusuh Taburu

Bölük Nu	Komutanı	Mevcudu
1'inci Bölük	Tekelioğlu Mustafa	50
2'nci Bölük	Abdullah Halim Efendi	40
3'üncü Bölük	Rıza Efendi	60
4'üncü Bölük	Molla Nasuh	55

Aynı zamanda Tabur Komutanı

Bu tabur Tarsus Çayı'ndan doğuya doğru Dadalı sırtlarında idi.

(d) Kumdere Grubu

Bölgesi: Koson Deresi doğu sırtları (hariç) - Topçuköy - Gerdan(hariç)

Merkezi: Yenice'nin 1 km kuzeyindeydi.

Komutanı: Teğmen Cemil Cahit

Karargâhı: Nailihürriyet'te

Kıtaları:

Bölük Nu	Mevcudu	Bulunduğu yer
1'inci Bölük	70	Tepeçaylak
2'nci Bölük	25	Yenice
3'üncü Bölük	25	Hamamkurbu
4'üncü Bölük	70	Tekeliviran

Grubun genel mevcudu 190 erdir.

Bu grupta iki büyük dağ, iki ağır makineli tüfek vardı.

(e) Çakıt Grubu

Bölgesi: Topçuköy - Gerdan (dâhil) – Kurttepeköy - Şakirpaşa İstasyonu (dâhil)

Merkezi: Çakıt'ın batısında Karahanlı'dadır

Komutanı: Emekli Yüzbaşı Rifat

Karargâhı: Karahan

Kıtaları:

Bölük Nu Komutanı Piyade Süvari Bulunduğu yer

1'inci Bölük	İzzet Efendi	75		Tepeçaylak doğusu
2'nci Bölük	Emin Efendi	150	40	Kahyaoğlu
3'üncü Bölük	Abdülgani Efendi	100	40	Çakalkuyu

Grubun genel mevcudu 325 piyade ve 80 süvariden ibaretti.

Bu grupta dört ağır makineli tüfek olup Kurttepe'de, (haritada Kumtepe yazılıdır.) Fransızlardan alınan eski büyük dağ topu Karaisalı'dadır. Bu grubun 323 piyade, 88 süvarisi olup grup 3 bölüğe ayrılmıştır.

(f) Ceyhan Grubu

Çakıt grubunda doğuda Misis ve kuzeydoğuda[242] Buruk'a kadar uzanır. Merkezi Buruk'tadır. Kuvvetleri Akanbuçak – Zincirlik - Büyükkürsü civarındadır.

(g) Seyhan Grubu

Bölgesi: Kurttepe - Şakirpaşa İstasyonu (dâhil) - Kürkçüler (dâhil)

Komutanı: Teğmen Nazım

Karargâhı: Buruk köyü

Bu grubun kuvvetleri Balcılı, Madama çiftliği ve Kürkçü bölgesinde bulunmaktaydı.[243]

Komutanları: Abdülselim Efendi, Üsteğmen Yusuf İzzettin ve Üsteğmen Tahir idiler. Bunların toplamı 400 - 500 kişi idi.

Doğusunda 80 kişilik bir müfreze olup bu müfreze seyyar bir hâlde faaliyet göstermekte olduğundan mevkisi tespit edilememiştir.

Grupların kuvvetleri değişken olup barış zamanında halk civar köylere giderek iş güçleriyle meşgul olmakta ve hareket zamanlarında silahlarını alarak gruplara katılmaktaydılar.[244]

Seyyar Müfreze (Misis grubu müfrezesi):

Seyhan grubunun doğusunda Kürkçüler'den Misis'e (Ceyhan Nehri'ne) kadar olan bölgede mevcudu daima değişen atlı bir müfreze vardı. Teğmen İbrahim tarafından komuta edilen bu müfrezenin de mevcudu 150 - 200 kişi olup bunların büyük bir kısmı atlı idi. Genel olarak Kozan istikametini kapıyordu.

41'inci Tümenin topçuları:

2 sahra topu Belemedik'te tamirde

2 sahra topu Tarsus grubunda Şükraniye'de

---

242 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 629, Göm: 132, Belge: 132 - 3.
243 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 766, Göm: 159, Belge: 159 - 5.
244 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 629, Göm: 132, Belge: 132 - 4.

Bir 105 mm'lik sahra obüsü Kavaklıhan'da

1 büyük dağ topu Karayayla'da

1 büyük dağ topu Çakıt, Görgün sularının birleştiği yerlerde

1 büyük dağ topu tamir için Pozantı'da

1 büyük dağ topu Karaman'a gönderilmiş

1 Şınayder dağ topu Seyhan grubunda Çarhpare'de

1 Şınayder dağ topu Salbaş'ta eğitim topu.

41'inci Tümen emrindeki makineli tüfekler:

4 ağır makineli tüfek Tarsus grubunda (Sonradan 12'nci Alayın tüfeklerini teşkil etti.).

2 ağır makineli tüfek Mersin grubunda.

3 ağır makineli tüfek Kurttepe'de (11'inci Tümenin 126'ncı Alayının tüfekleri).

3 ağır makineli tüfek Salbaş'ta (11'inci Tümenin 33'üncü Alayının tüfekleri).

4 ağır makineli tüfek Kelebek'te (sonradan 16'ncı Alayın tüfeklerini teşkil etti).

2 ağır makineli tüfek Pozantı'da.

41'inci Tümenin ve özellikle Kuvayımilliye'nin silahları Osmanlı mavzeri, Alman mavzeri, Rus, Fransız Hanri Martini, Yunan Grası ve İngiliz tüfeği gibi daha birçok çeşitli silahtan ibaret olup çoğu değerlerini kaybetmişlerdi.

Cephane mevcudu çok azdı. Fakat erlerin morali çok kuvvetliydi.

41'inci Tümenin genel mevcudu: Mevcutlar daima değişiyordu. Bazen yapılan çarpışmalarda başarısızlık görülünce Kuvayımilliye'den bir kısım erler dağılıyor ve yine toplanıyor, bazen de askerlik şubelerinden ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinden fazla er gönderilerek mevcutlar birdenbire fazlalaşıyordu. Fakat hiçbir zaman Tümenin mevcudu 4000 - 5000'i geçmiş değildi. Özellikle birliklerin yerleri sık sık değişmekteydi. Bir bölüğün bir gün veya bir gece sonra başka bölgeye gittiği ve bir yere defalarca geldiği oluyordu. Baskınlar ve değişik yerlerde mecburi kuvvet toplamaları buna sebep oluyordu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜTAREKEDEN SONRA ADANA CEPHESİ KOMUTANLIĞININ 2'NCİ KOLORDU ADINI ALDIĞI TARİHE KADAR GEÇEN OLAYLAR VE 1920 YILININ SONUNA KADAR YAPILAN HAREKÂT

1. 1920 Yılının İlk Aylarındaki Önemli Siyasi Olaylar, Batı ve Doğu Cephesi'ndeki Askerî Durum

İstanbul'da 12 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan açılmış;[245] Heyet-i Temsiliye, bu meclisin faaliyetini yakından takip etmek üzere daha önceden 27 Aralık 1919'da Sivas'tan Ankara'ya gelmişti.[246]

16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf devletleri tarafından resmen işgali[247] ve Meclis-i Mebusan'ın dağılması[248] üzerine 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılmış, birkaç gün sonra (2 Mayıs 1920) Büyük Millet Meclisi Hükûmeti de kurulmuştu.

Bu olaylar sırasında millî davayı ve millî birliği bozmak, kurulan hükûmeti devirmek amacını güden gerek İtilaf devletlerinin, gerek padişahın ve Ferit Paşa hükûmetinin tertipleriyle Anadolu'da yer yer ayaklanmalar çıkartılmış (Birinci Düzce, Birinci Yozgat ve Zile Ayaklanmaları);[249] bundan başka İstanbul'da bir de "Kuvayı İnzibatiye" adı ile bir tümen teşkil edilerek Kuvayımilliye'ye karşı İzmit bölgesinde harekete geçirilmişti.

Kuvayımilliye ile Millî Hükûmet'in aldığı olumlu tedbirler ve ordu birlikleri sayesinde ayaklanmalar bastırıldı. Kuvayı İnzibatiye de dağılmak zorunda bırakıldı.

İtilaf devletlerinin başbakanları Türkler ile yapılacak olan barış antlaşması esaslarını kararlaştırmak üzere San Remo'da 18 - 26 Nisan 1920'de bir konferans yaptılar.[250] Bu konferansta barış antlaşmasının esasları tespit edildi. Hemen ardından İtilaf devletleri, milletin ve Millî Hükûmet'in mücadele azmini kırmak ve daha önceden İstanbul hükûmeti tarafından kabul edilmiş olan barış şartlarını zorla kabul ettirmek üzere Milne (Miln) hattında (Ayvalık - Bergama - Turgutlu - Ödemiş - Aydın - Büyük Menderes hattı) bulunan Yunan Ordusunu 22 Haziran 1920'de Bursa ve Uşak'a doğru taarruza geçirdiler.[251]

a. Batı Cephesi'nde

İzmir Kuzey Cephesi, İzmir Doğu Cephesi ve İzmir Güney Cephesi'nde bulunan Türk kuvvetleri (61'inci, 23'üncü, 57'nci Tümenler ile

---

245 Takvim-i Vakai (Resmî Gazete); 13 Ocak 1920, Sayı 3743, s. 1.

246 Nutuk; Cilt: 1, s. 271, 272, 332.

247 Tük İstiklal Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi II'nci Kısım; Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1999, s. 127, 128.

248 A.g.e., s. 138.

249 Türk İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar, C. VI; Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1974, s. 54, 55, 67, 72, 120.

250 Türk İstiklal Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi II'nci Kısım, s. 231.

251 Sarıhan; C.III, s. 95.

Kuvayımilliye) Yunan taarruzu karşısında Bursa ve Uşak'a doğru geri çekildiler. Yunanlar bir hafta içinde Balıkesir, Alaşehir'i; 30 Haziran'da Nazilli batısı - Eşme - Demirci'yi alarak Sındırgı - Balıkesir hattına vardılar.[252] Türk kuvvetleri ise Bursa batısı - Uşak batısı - Sarayköy hattını tutmuştu. Yunanların bu ileri harekâtı sebebiyle Trakya'da bulunan Türk kuvvetlerinin ise (üç tümenli 1'inci Grup), Anadolu'daki kuvvetlerle hiçbir bağlantısı kalmamıştı.

b. Doğu Cephesi'nde

Bu cephedeki Türk kuvvetleri (3'üncü Kafkas, 9'uncu Kafkas, 11'inci Kafkas Tümenleri ile 12'nci Tümen) Mondros Mütarekesi gereğince 1919 yılı başlarında Kafkasya'yı boşaltmış ve Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki sınır gerisine çekilmiş bulunuyordu.[253]

Ermeniler, Ermenistan içinde ve dışında bulunan Türkleri kitleler hâlinde öldürüyorlar, onlara her türlü zulüm ve işkenceyi yapıyorlardı. Kafkasya'nın boşaltılması üzerine, güneybatı Kafkasya'da kurulmuş olan yerli "Millî Şura İdareleri"ne karşı da devamlı saldırıdan geri kalmıyorlardı. 13 Nisan 1919'da İngilizler, işgalleri altında bulundurdukları Kars'ı Ermenilere devrettiler.[254] Bundan sonra, Oltu Millî Şurası toprakları da Ermeniler tarafından işgal edildi.

Ermenilerin bu hareketleri 1920 başlarında artık dayanılmaz bir hâl almıştı.

Bu durum karşısında Millî Hükûmet, Ermenistan Seferi'ne karar verdi. 8 Haziran 1920'de Doğu Cephesi'nde kısmi seferberlik ilan edildi ve buradaki birlikler sınıra yaklaştırıldı.[255]

21 Haziran 1920'de Doğu Cephesi kuvvetlerinin durumu şöyleydi:

9'uncu Kafkas Tümeni ve 12'nci Tümen, Zivin - Mecingert bölgesinde, sınıra yaklaşmış durumda,

11'inci Kafkas Tümeni, Doğubeyazıt - Bulakbaşı bölgesinde sınıra yaklaşmış durumda,

3'üncü Kafkas Tümeni Trabzon bölgesinde.

2. Güney Cephesi'nde

a. Adana Bölgesindeki Genel Durum

Mondros Mütarekesi'nin bazı maddelerine dayanılarak Fransız ve İngiliz birlikleri tarafından bütün Kilikya işgal edilmişti. Bu işgaller, bu bölgede

---

[252] Sarıhan; C.III, s. 104, 105.
[253] Türk İstiklal Harbi I, (Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı); s. 262.
[254] Sarıhan; C. III, s. 203.
[255] Türk İstiklal Harbi III'ncü Cilt Doğu Cephesi (1919 - 1921); Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., C. III, Ankara 1995, s. 130.

oluşturulmaya başlanan Müdafaa-i Hukuk heyetlerince protesto ediliyordu.[256] Ancak Fransızlar, Adana ve dolaylarındaki kuvvetlerini Ermeniler ile takviye etmekte ve Ermenilerle birlikte Müslüman halka karşı bin bir çeşit mezalim uygulamaktaydı. Ayrıca Toros Tünellerini, Ceyhan'ı, Pozantı'yı ve Sis (Kozan) kazalarını da Fransızlar işgal altında tutuyorlardı.[257]

Sivas Kongresi sonrasında oluşturulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yürütme kurulu olan Temsil Heyeti, Güney Cephesi'ndeki bu faaliyetleri yakından takip etmekteydi.

Temsil Heyeti Başkanı olan Mustafa Kemal Paşa, 13'üncü Kolordu Komutanlığının İstanbul'daki Harbiye Nezareti'ne gönderilen 27 Ekim 1919 tarihli telgrafını haber almıştı. Telgrafta, Adana ili ile Antep, Maraş ve Urfa'da bulunan İngiliz birliklerinin geri çekileceği[258] ve bu bölgelerin Fransızlar tarafından işgal edileceği bildiriliyordu.[259] Bu gelişme üzerine Mustafa Kemal Paşa da 10 Kasım 1919 tarihinde Güney illerine yayımladığı bildiride Fransız ve İngilizlerin Güney illerini içerisine alan bir Küçük Ermenistan kurulması konusunda mutabakata vardıklarının anlaşıldığını belirterek bu bölgelerde millî teşkilatın hızla harekete geçmesi gerektiğinin altını çizmekteydi.[260]

23 Kasım 1919'da Temsil Heyetinin yayımladığı genelge ile Adana bölgesinde millî teşkilatı oluşturmak ve teşkilatın kapsamını genişletmek amacıyla Kilikya Kuvayımilliye kuvveti oluşturulmuştu. Bu kuvvetin komutanlığına Topçu Binbaşı Kemal Bey (Kozanoğlu Doğan Bey takma ismi ile), komutan yardımcılığına ise Yüzbaşı Osman Bey (Aydınoğlu Tufan Bey takma ismi ile) atanmıştı. Kemal Bey ile Osman Bey Develi'ye giderek burada bir Merkez Heyeti oluşturacaklardı.[261]

Fransızların Ermeniler ile birlikte Müslüman halka yönelik başlattıkları bu zulüm hareketlerine[262] karşılık galeyana gelen halk, namus ve haysiyetini savunmak için silaha sarılmaktan başka çare kalmadığını anlamış ve Kuvayımilliye teşkilatıyla birlikte müdafaaya başlamıştır. Ordu mensubu subaylar da Kuvayımilliye ile çalışarak Mersin'den Edirne'ye kadar olan sahra harekâtını başlatmış ve bir cephe tesis etmişti.[263] Maraş ve çevresinde gelişen Fransız işgaline karşı oluşan tepkiler ile birlikte Adana Cephesi de Fransızlara karşı tepki göstermekte geç kalmamıştı. 15'inci Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa 3 Şubat 1920'de Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal'e yazdığı raporda Sivas Kongresi'nde alınmış olan "Millî

[256] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 156, Belge: 156 - 1.
[257] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 626, Göm: 29, Belge: 29 - 7; Kutu: 567, Göm: 97, Belge: 97 - 1.
[258] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 822, Göm: 1, Belge: 1 - 1.
[259] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 205, Göm: 180, Belge: 180 - 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11.
[260] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 142, Belge: 142 - 1, 142 - 2.
[261] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 186, Belge: 186 - 1, 186 - 2.
[262] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA-ZB, Kutu: 25, Göm: 151, Belge: 151 - 2.
[263] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 626, Göm: 29, Belge: 29 - 1.

Sınırlar" ile ilgili kararı vurguladıktan sonra vatanın her karış toprağının milletin namusu sayılacağını belirterek Kuvayımilliye'nin etkin şekilde kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca bu konuda üzerine düşen tüm görevleri yerine getirmeye hazır olduğunu bildirmişti.[264]

Fransızların Adana bölgesinde kullandıkları Ermeniler genellikle jandarma görevini üstlenmekteydiler. Bu durum halkta daha büyük galeyanların ortaya çıkmasına neden olmaktaydı. Çünkü kolluk kuvveti olarak kullanılan Ermeniler keyfî davranışlar sergilemekteydiler. 2 Şubat 1920'de Adana Jandarma Komutanı, Nomanaltı İstasyonu çevresinde Kuvayımilliye birliklerince esir alınmıştı.[265]

20 Şubat 1920 tarihinde Maraş Kuvayımilliye Komutanı Kılıç Ali Bey, Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı şifrede Adana çevresindeki Ermenilerin Fransızlar tarafından silahlandırılarak Maraş'a sevk edilmeye başlandığını bildirmekteydi.[266] Bu durum Fransızların Ermenileri sadece Adana bölgesindeki jandarma görevi için silahlandırmadığını ortaya çıkarmaktaydı.

Ermenilerin Fransızlarla iş birliği içerisinde Anadolu halkına karşı yürüttükleri faaliyetler ne yazık ki Avrupa'da tam aksi yönde anlatılıyordu. Avrupalılar, Anadolu içerisinde yaşamakta olan Ermenilerin Türklerin zulmü ve eziyeti altında kaldıklarını ve buna karşı olarak da silahlanarak kendilerini koruduklarını zannetmekteydiler. İşte bu yönde Avrupa'da yapılmakta olan propagandayı yalanlamak ve bir kısım Anadolu Ermenilerinin de desteklediği Ermeni zulmünü ortaya çıkarmak amacıyla Kilikya'da bir Avrupalı heyetin durumu inceleyebileceği, 3'üncü Kolordu Komutanlığı'nca 4 Mart 1920 tarihinde Temsil Heyeti Başkanlığı'na bildirilmişti.[267] Böylece Kilikya'da Ermenilerin yapmış oldukları olumsuz çalışmaların Avrupa kamuoyuna doğru yansıtılması sağlanacaktı.

İstanbul'da Fransız Yüksek Komiserliği ile Hariciye Nezareti arasında yapılan müzakereler sonucu Fransızların ve onların kullandıkları Ermenilerin Kilikya'da yaşayan Müslüman halka karşı daha seviyeli davranacakları İstanbul Hükûmeti Dâhiliye Nazırı Ebubekir Hazım Bey tarafından Ankara Valiliği aracılığıyla Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmişti.[268]

Fransızların Adana bölgesindeki hareketleri 1920 yılı başlarında oldukça artmıştı. Maraş ve Urfa bölgelerindeki Kuvayımilliye başarıları ve direnişleri Fransızların Kilikya'daki varlıklarını tehlikeye düşürmüştü. Bu nedenle Fransızlar Adana'nın elde tutulmasının bir zorunluluk olduğunun

---

[264] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 25, Göm: 144, Belge: 144 - 1, 144 - 2.
[265] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 25, Göm: 68, Belge: 68 - 1.
[266] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 26, Göm: 11, Belge: 11 - 5.
[267] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 26, Göm: 16, Belge: 16 - 1, 16 - 2.
[268] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 26, Göm: 21, Belge: 21 - 3.

farkındaydılar. Bu yüzden Adana bölgesinde Kuvayımilliye birlikleri ile Fransız kuvvetleri arasında sık sık çatışmalar gerçekleşmekteydi.

Adana'nın Pozantı kasabasında bulunan Fransız kuvveti bu bölgedeki Türk müfrezelerini geriye atmak için uğraş veriyordu. Bu sırada 126'ncı Alay komutanı Yarbay Rüştü Bey, Kilikya Merkez Bölgesi Genel Kuvayımilliye Komutanı olan Tekelioğlu Sinan Bey'den Pozantı bölgesinde bulunan Fransız birliklerine taarruz etmesi emrini vermişti. 30 Nisan'ı 1 Mayıs'a bağlayan gece Topçu Tepesi bölgesine yapılmaya başlayan taarruz 1 Mayıs 1920 tarihinde de devam etmiş ve Kırmızı Tepe bölgesi Türk birliklerinin eline geçmişti.[269] Böylece Fransız kuvvetleri Pozantı kasabası içerisinde kuşatma altına alınmıştı. 27 Mayısta Kuvayımilliye birlikleri Pozantı'ya taarruz ederek bu bölgedeki Fransız kuvvetlerini kasabanın dışına çıkarmaya muvaffak olmuşlardı. Bu muharebelerde Kuvayımilliye birlikleri Fransızlardan 55 asker ile birçok subayı esir almışlardı. Ayrıca iki Fransız topu da Türk kuvvetlerinin eline geçmişti.[270]

9 Temmuz 1920'de Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Doğu Cephesi Komutanlığı'na gönderdiği emir ile Adana ve havalisinde Adana Cephesi Komutanlığının kurulduğunu bildirmiştir. Bu emre göre Adana Cephesi, Mersin'den itibaren Fırat Nehri'ne kadar uzanan Fransız Cephesi'ni kapsar. Silifke, Niğde, Kayseri kuvvetleriyle Adana ili ve Konya ilinin Ereğli kazası, Maraş, Antep sancakları ikmal ve askere alma bölgesi olarak Adana Cephesi Komutanlığına ayrılmıştır. Bu cephede bulunan Pozantı, Maraş ve Adana çevresindeki kuvvetin 1'inci Tümen ile Haçin, Sis bölgesindeki Kilikya Kuvayımilliyesi ve Maraş, Antep, İslahiye bölgesindeki Antep Kuvayımilliyesi doğrudan doğruya Adana Cephesi Komutanlığı'nın emrine gireceklerdir. 3'üncü ve 20'nci Kolordulardan şimdiye kadar Kilikya Cephesi'ndeki Kuvayımilliye'ye katılmış olan birlikler, makineli tüfek ve hayvanlar bulundukları yerlerde kalacak ve Adana Cephesi Komutanlığının emrine verilecektir. Adana Cephesi Komutanlığı kendi bölgesinde yer alan illerdeki asayiş ve askerî konular ile bunlara ilişkin hususlarda yetkilidir. Adana Cephesi Komutanlığı askerî hareketler ve idari işler konusunda Millî Savunma Bakanlığına bağlıdır. Cephe karargâhı için gerekli subaylar Millî Savunma Bakanlığınca atanacaktır. Adana Cephesi Komutanlığına Kolordu Komutanı yetkisiyle Albay Selahattin Âdil Bey atanmıştır.[271]

b. Mersin, Tarsus ve Adana Dolaylarında Yapılan Baskınlar ve Yeni Teşkiller

(1) Hacıtalip Çiftliği Baskını

Tarsus dolaylarında bulunan Fransızlar, esas kuvvetleriyle Tarsus içinde bulunuyorlardı. Fakat bu birliklerin demir yolu ve köprülerin güvenliğini

---

[269] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 942, Göm: 25, Belge: 25 - 1.
[270] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 29, Belge: 29 - 8.
[271] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 748, Göm: 200, Belge: 200 - 1.

sağlamak için Tarsus'un dört tarafında emniyet birlikleri vardı. Bu birlikler içerisinde görev alan Ermeniler de bulunmaktaydı. Bu Ermeni jandarmalarının Elmalı'daki Müslüman halka karşı yaptıkları zulümlere 30'a yakın Fransız süvarisi de katılmıştı. Bu zulümler karşında bölgedeki halkın galeyana gelmesi üzerine 17 Haziran 1920'de, Fransızlar'ın Tarsus'tan Yenice'ye sevk ettikleri toplarla destekli 100 piyade ile 150 süvariden oluşan kuvvet Elmalı çevresindeki Kırgılı ve civar köylere taarruz etmişti. Bölge halkının direnişi sonucu iki Fransız süvarisi ile dört hayvan öldürülmüştü.[272]

Fransızların Tarsus etrafındaki emniyet birliklerinden birisi de Hacıtalip Çiftliği'ndeydi. Buradaki Fransız kuvvetlerinin çoğu Cezayirli olup makineli tüfeklerle takviyeli bir bölük kadardı.

Hacıtalip Çiftliği Tarsus'un 7 km güneybatısında Kölemusalı Kanalı'nın hemen batısında Tarsus demir yolu kuzeyindedir. Fransızlar, Mersin - Tarsus kara yolu ile demir yolunu güvenlik altında bulundurmak ve iki şehir arasındaki ulaşımın aksamasını önlemek gayesiyle Karacailyas Köprüsü ve İstasyonu, Godebes Köprüsü ve Hacıtalip İstasyonu ile Köprüsü'nü üstün ateş gücüne sahip birliklerle koruma altında tutuyorlardı.[273] Kuvayımilliye Grup Komutanlığı, Fransızların demir yolu ulaştırmasını bir süre için aksatmak amacıyla buradaki müfrezeye taarruza karar verdi. Bu taarruz, tümenin emriyle Tarsus Grup Komutanı Binbaşı İsmail Ferahim (ŞALVUZ) tarafından düzenlendi. Çiftlik her taraftan sarılarak akşamüstü baskın yapılacak ve gece taarruzla ele geçirilecekti. Taarruzu Grubun emrinde bulunan bir kudretli dağ topuyla Asteğmen Kemal komutasındaki bir ağır makineli tüfek destekleyecekti.

Taarruz görevi Tarsus Grubundan Yedek Teğmen Mustafa Nail komutasındaki Demirbaş; Yedek Üsteğmen Ali Rıza (TİMURTAŞ) komutasındaki Kayıhan; Jandarma Üsteğmen Galip Tekin Komutası'ndaki Gökbayrak Müfrezelerine verildi. Yedek Teğmen Veli Haşim komutasındaki Tozkoparan ve Yedek Üsteğmen Mithat (TOROĞLU) komutasındaki Bozkurt Müfrezeleri de Çiftliğin güneybatısındaki Godebes bölgesinde bulunan Fransız birliklerinden yardım geldiği takdirde bu tarafa karşı Grubun sağ kanat ve yanını güven altında bulundurmak üzere Sarı İbrahim Deresi civarında bırakıldı.

Taarruz, 25 Haziran 1920 akşamı, gün batmadan yarım saat önce kudretli dağ topunun ateş desteğinde müfrezelerin kendilerine verilen bölgede ilerlemesiyle başladı.

Yavaş yavaş çiftliğin kuşatma çemberi daraltılıyordu. Karanlık basmıştı. Fransızlar direniyor ve özellikle karanlıkta sağa sola el ve tüfek bombaları yağdırıyorlardı. Bu sırada Hacıtalip Çiftliği yakınındaki demir yolu köprüsü kesiminde mevziye girmiş olan ve bu köprüyü korumakla görevlendirilen Fransızların Makineli Tüfek Grubu, karanlıktan faydalanarak

---

[272] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 622, Göm: 116, Belge: 116 - 1.
[273] Çelik; s. 352.

Tarsus'a çekilebildi. Hacıtalip Çiftliği iki saat sonra tamamen kuşatılmış olmasına rağmen Fransızlar teslim olmuyorlardı. Taarruz, gece yarısına kadar devam etti. Fakat Çiftlik hâlâ alınamamıştı. Nihayet her taraftan sarıldığı ve bu sebeple teslim olması gerektiği Fransız Müfrezesine bildirildi. Fransızlar bu bildiri ve teklife ateşle karşılık verdi. Bu durumda, geçecek zamanın kendileri açısından tehlikeli olacağını düşünen Kuvayımilliye birlikleri çiftliğin sahibi olan Hacıtalipzadelerin onayını da alarak Çiftlik binasını yaktılar. Binada bulunan Tunus ve Cezayirli Müslüman Fransız askerleri teslim oldular. Teslim alınan 32 esirden, yaralı olan 11'i hastaneye yatırıldı. Diğerleri ise daha sonra Pozantı'daki Tümen karargâhına gönderildi. Bu savaşta Fransızların kaybı bir teğmen, bir başçavuş ile 10 er idi. Kuvayımilliye'nin kaybı, üç şehitten ibaretti. Erlerimizden sekizi de yaralanmıştı.[274] Hacıtalip taarruzunu takiben, Tarsus Ovası, Tarsus Grubunun kontrolü altına girerken Fransızlar, manevi bakımdan iyice çökmüşlerdi. Kuvayımilliye'nin yeni hedefi, Tarsus Bağlarına taarruz ederek buradaki savunma hattını ele geçirmek ve şehre girmekti.[275]

(2) Adana Civarında Yapılan Çarpışmalar

Fransızların Mevziî Taarruzları (2 ve 4 Temmuz 1920)

Fransızlar, Türk kuvvetlerinin Adana ve Tarsus'a kadar sokulmalarından hiç de memnun değildiler. Bunun için devamlı olarak mevziî taarruzlarla şehre ve kasabalara yaklaşan Türk birliklerini geriye atmak için çalışmışlardı.

Bu amaçla Fransızlar, şehrin 5 km kuzeydoğusundaki Madama Çiftliği ile çiftliğin kuzeyindeki Çarhıpare köyüne taarruz ettiler. 2 Temmuz 1920'de, topçu ve makineli tüfekle takviyeli iki Fransız bölüğü tarafından gerçekleştirilen bu saldırı, Kuvayımilliye birlikleri tarafından püskürtüldü. Fransızların buraya düzenledikleri ikinci ve üçüncü taarruzlar da başarısızlıkla sonuçlandı. Bu çarpışmalarda büyük kayıplar veren Fransızlar, Adana'ya çekildiler. Aynı gün, Yüreğir Ovası'ndan bazı köylerin halkı, Ermeniler ile Süryanilerin zulmünden çekinerek Adana'ya sığındılar. Hükûmet Meydanı çoluk çocukla doldu. Bu sırada, Mihmandar köyünün basıldığı ve 99 Müslüman'ın öldürüldüğü hakkındaki bir haber, Türkler tarafından büyük bir tepkiyle karşılandı.[276]

Adana'nın doğusunda bulunan Türk kuvvetlerine taarruzlarında sonuç alamayan Fransızlar, 4 Temmuz 1920'de Adana'nın batısında Şakirpaşa Çiftliği kesiminde taarruza geçmiş ve dört saat kadar süren çarpışmadan sonra Adana'ya çekilmek zorunda kalmışlardı.[277]

---

[274] Çelik; s. 353.

[275] İsmail Ferahim Şalvuz; Kurtuluş Savaşı'nda Kahraman Çukurovalılar (Adana, Tarsus, Mersinliler), Aydınlık Basımevi, İstanbul 1938, s. 30 - 35.

[276] Çelik; s. 401. Sinan Tekelioğlu; "Adana Cephesi Hatıratımdan", Dirlik, 27 Nisan 1965 - 19 Ağustos 1965, Adana 1965, Sayı: 651.

[277] Sarıhan; C.III, s. 110.

Adana'da bazı vatanseverler şehrin durumunu Sinan Bey'e rapor ediyorlardı. Bunlar Kuvayımilliye için halktan toplanan paraları ve ayni yardımları el altından Sinan Bey'e gönderiyorlardı. Bölgenin sıtmalık oluşu yüzünden Kuvayımilliye eratı sıtmaya tutuluyordu. Çok yüksek fiyatlarla şuradan buradan ve özellikle Fransızların Ermenilere dağıttıkları kininden, pek güçlükle satın alınabiliyor ve bu, Kuvayımilliye'ye gönderiliyordu.

Kuvayımilliye'nin her defasında kazandığı başarı Adana şehri üzerinde etki yapıyor ve halkın Fransızlara karşı olumsuz davranışları artıyordu. Bu sebeple Fransız tümen komutanı 24 Temmuz 1920'de Adana'da sıkıyönetim ilan etti.[278] Bu sıkıyönetim bildirisinde "Vazifeli olanlardan başka hiç kimsenin silahlı olarak sokaklarda dolaşamayacağı, lokanta, sinema ve kahve gibi genel oturma yerlerinin belirli zamanlarda açık bulunacağı" istenmekteydi. Buna rağmen Ermeniler, silahlı olarak Türk evlerine taarruzdan, Türklere hakaret etmekten ve sokaklarda gezmekten vazgeçmemişlerdi. Fransızlar da bu hâllere engel olmak istememişlerdi.

(3) Misis Baskını (5 - 6 Temmuz 1920)

Ermeniler, 25 Haziran 1920 Perşembe günü akşamı, Misis Höyüğü eteğinde bulunan İslam mahallesine düzenledikleri baskında, Misis ileri gelenlerinden Ali Efendi, Hacı Ömer Efendizade Mustafa Efendi ve kayınbiraderi başta olmak üzere, kadın ve çocuk demeden 50 kişiyi katletmişlerdi.[279] Misis halkının, Buruk Cephesi Grup Komutanı İbrahim Kethüda'ya olayı bildirmesi ve şikâyeti üzerine, 26 Haziranda harekete geçen Buruk Grubuna, Ceyhan'ın Mangıt ve çevre köyler halkı da katıldı. Aynı gün öğleye doğru, İnce Ali Müfrezesinin de katılmasını takiben, Misis'e giren Kuvayımilliye birlikleri geceye kadar süren sokak çatışmasında, cephaneleri tükendiğinden, 27 Haziranda, Müslümanları da yanlarına alarak Misis'ten dışarı çıktılar ve kasabayı kuşatma altında tuttular. Bu savaşı takiben, Misis'teki İslam evlerini yakan düşmana karşı, yeniden taarruz kararı alındı.[280] 5/6 Temmuz 1920 gecesi, Sırkıntı bölgesindeki 300 kişinin de katılmasıyla gerekli hazırlıkları tamamlayan Kuvayımilliye birlikleri Seyhan Grup Komutanı Mehmet Tahir komutasında Misis'teki Fransız birliklerine baskın yaparak kısa sürede şehre girmiş ve Misis'in büyük bir bölümünü ele geçirmişti. Fakat akşama doğru Fransızların zırhlı trenle gönderdikleri takviyelerin açtıkları ateşler dolayısıyla Kuvayımilliye birlikleri düzensiz bir şekilde geri çekilmek zorunda kaldılar. Fakat Fransızların durumun farkına varamaması nedeniyle fazla bir kayıp vermediler. Bu savaşta, Kuvayımilliye'nin kaybı üç şehit ve iki yaralıydı. Sayıları 200'ün üstünde olan ve bir top ile birkaç makineli tüfek ve otomatik tüfeğe sahip Fransızların ise 30 ölü ve 30'a yakın da yaralıları vardı.[281] Ceyhan'da bulunan Kuvayımilliye'nin takviyesi için 10 Temmuz 1920 tarihinde Sis'te oluşturulan

---

[278] A.g.e.; s. 110.
[279] Tekelioğlu; Dirlik, 10 Ağustos 1965, Sayı: 651. Çelik; s. 409.
[280] Çelik; s. 409.
[281] A.g.e.; s.410.

bölükten 50 kadar askerin Ceyhan'a nakli gerçekleştirildi.[282] Öte yandan Fransızlar, Temmuz 1920 sonlarına doğru demir yolu hattını tamir ettirerek Ceyhan ve Misis'teki kuvvetlerini Adana'ya çekmişlerdi.[283]

(4) Tarsus Bağları Taarruzu (15 - 19 Temmuz 1920) (Kroki - 18)

Hacıtalip Çiftliği'nde yenilen Fransızlar, Tarsus'un 2 km kuzeybatısında Bağlar mevkisinde bulunan ve o dönemin en modern silahlarıyla donattıkları 400 kişilik bir kuvveti geri çekmemiş, aksine Kuvayımilliye'nin Tarsus'a karşı kuzeyden girişebileceği taarruzları önlemek gayesiyle bu mevkiyi daha güçlü bir savunma noktası hâline getirmişlerdi.[284]

Tarsus Grubu Komutanı Binbaşı İsmail Ferahim, Hacıtalip zaferi hakkında bilgi vermek ve Tarsus'a yapılacak taarruzla ilgili görüşmek üzere Gözne'deki Sağ Kanat Bölgesi ve 139. Alay Komutanı Yarbay Şemseddin (SALUR)'in yanına gitmişti. Bu arada, Pozantı'daki 41. Tümen Komutanlığından gelen bir telgrafta, Adana Bağlarına kadar sokulmuş olan Tekelioğlu Sinan Kuvvetlerinin (Sol Kanat), Adana şehrine karşı taarruza geçeceği bildirilmekteydi. Adana'daki Fransız kuvvetleri bu taarruzla uğraştıkları sırada, Tarsus tarafındaki Kuvayımilliye'nin de taarruza geçmesinin yerinde bir hareket olacağı düşünüldü. Yarbay Şemseddin ve Binbaşı İsmail Ferahim, zaman geçirmeden Tarsus Bağlarına taarruza karar vererek hazırlıklara başladılar.[285] Hazırlanan plana göre bu harekâta Tarsus Grubu emrindeki kuvvetler katılacaktı ayrıca Mersin Grubu Kuvvetleri ile Tekelioğlu Sinan Kuvvetleri de bir taraftan Mersin ve Adana'dan yardıma koşması muhtemel düşmanı oyalarken bir taraftan da gerektiği takdirde Tarsus taarruzuna katılan Kuvayımiliye'ye destek vereceklerdi. Yine Mersin Grubunun bütün kuvvetlerine Mersin bölgesindeki Fransızları baskı altında bulundurmak ve Fransızlara yardım yapılmasını engellemek amacıyla sıkı temas ve keşif taarruzları yapmak görevi verildi. Ayrıca ilçe kaymakamlıklarına ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine de emirler yayınlanarak Kuvayımilliye'nin cephane ve yiyecek gibi ihtiyaçlarının belirtilen yerlere önceden gönderilmesi sağlandı. 41'inci Tümen'den istenen cephane de Karadiken köyünde toplanacaktı.

Köylerde mevcut silahlı, kılıçlı ve baltalı bütün halka, Bilenkeşli Hacı İshak Ağa'nın komutasında taarruzun başlangıcı olan 15 Temmuz 1920'de Sayköy'de toplanması, burada taarruz kuvvetlerinin genel ihtiyatı olarak bulunması emredildi ve sağlandı.

Bu hazırlıklar devam ederken Maraş bölgesindeki denetlemeden dönen Cephe Komutanı Kurmay Albay Selahattin Âdil, birliklerde gördüğü düzenden memnun olarak "Karşımda milisten teşekkül etmiş bir çete değil, adeta bir ordu birliği görüyorum ve morallerinin yüksekliğine de hayran

[282] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 791, Göm: 141, Belge: 141 - 1.
[283] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kls: 12, Dos: 48 - 34, Fih: 12, 18, 23.
[284] Çelik; s. 353.
[285] Çelik; s. 354.

oluyorum." diye takdirlerini bildirmişti. Sonra Tarsus'un 10 km kuzeybatısında bulunan Eshabıkehf Tepesi'ne çıkılarak düşmanın durumu ve taarruz tertipleri hakkında görüşüldü. Cephe Komutanı ile birlikte gelmiş olan 41'inci Tümen Kurmay Başkanı Binbaşı Salim Cevat, alay komutanına Fransızların berkittikleri Tarsus Bağları bölgesindeki durumun kritik olduğunu ve taarruzun başarılması için çok iyi hazırlık yapılmasını hatırlatarak gerekli bilgileri verdi. Bu taarruz, Tarsus'u düşman işgalinden kurtarmak amacıyla yapılıyordu. Taarruz önce Kızıltepe Bağları bölgesindeki Fransız mevzilerine yapılacak ve burası işgal edildikten sonra kasabaya yöneltilecekti. Tarsus'a girildiğinde Ermenilerin ve diğer azınlıkların evlerinin berkitilmiş olması göz önünde bulundurularak ona göre hazırlıklar ve düzenler tamamlanıyordu.

Fransızların Mersin'den takviyelerine engel olmak üzere Mersin Grubunun Karacailyas sırtlarını tutması ve bu Grubun gereğinde Tarsus'a yardımını sağlamak amacıyla Süvari Bölüğünün kendi sol kanadında hazır bir hâlde bulundurulması bildirildi. Ayrıca Hebilli'de bulunan Osman Muzaffer Efendi komutasındaki 6'ncı Bölük, 14 Temmuzda Deliçay doğusuna geçerek Tarsus Grubu Komutanlığı emrine verildi. Tarsus'un işgali hâlinde Kuvayımilliye'den gönüllü Gökbayrak Bölüğü (Mersin Jandarma Bölüğü) Tarsus'ta güvenliği sağlayacaktı.

139'uncu Alay Komutanı Yarbay Şemsettin, bir emirle bunları düzenleyerek kendisi de 15 Temmuz 1920'de Şarköy'de bulunacağını bildirdi.

Tarsus Grubu Komutanı Binbaşı İsmail Ferahim tertipleri düzenledi. Buna göre hareketleri gizli tutulan Tozkoparan, Çeliktaş ve Selçuk Müfrezeleri, Tarsus Bağlarının batı yönüne cepheden açacakları şiddetli ateşle taarruz edecekleri hissini vermekle birlikte taarruza geçmezken Çeliktaş Müfrezesi, düşmanın sağ kanadını, Demirbaş Müfrezesi ise sol kanadını ateş baskını altında tutarak taarruzun gelişmesine yardımcı olacaklardı. Tarsus'un güneybatısındaki Pirice köyünde bulunan Bozkurt ve Tarsus Gençler Müfrezeleri, Tarsus - Mersin kara yolunun başlangıç noktasında yer alan Rasim Bey Fabrikasını ateş altında tutacak, Tarsus ve Gözlükule'de üslenen Fransız kuvvetlerinin hareketine engel olarak Bağlar'daki kuvvetlerine takviye göndermesini önleyeceklerdi. Akdam köyünden Burhan köyüne nakledilen Alsancak Müfrezesi de Mersin'den gelebilecek muhtemel bir Fransız yardımını önleyecekti.[286] Fransız casusları öğrenmesin diye asıl harekât planı gizli tutulmuştu. Bir taraftan müfrezeler hazırlık yaparken Gözlükule ve Sadık Paşa Bağları civarındaki Fransız topçusuna karşılık, Kuvayımilliye'nin sahip olduğu bir tek dağ topu da çalılıklar arasına iyice gizlendi.[287]

Tarsus bölgesinde Fransızların takviyeli bir piyade alayı kadar kuvvetleri vardı. Bu kuvvetler, Bağlar bölgesini çok kuvvetli olarak

---

[286] Çelik; s. 354 - 355. Şalvuz; s. 228.
[287] Çelik; s. 355.

berkitmişlerdi. Piyade ve ağır silahların mevzileri irtibat hendekleri ve mevzi önündeki engeller taarruzları karşılayacak derecede tamamlanmıştı. Fransız topçusu Bağlarbaşı güneyi bölgesinde mevzilendirilmişti.

15 Temmuz 1920 gecesi saat 21.00'den sonra harekete geçen Kuvayımilliye birliklerinin ilk hedefi, Fransızların ileri karakolu durumundaki Kolukırık Bağları mevzilerini ele geçirmekti. İstihkâm Teğmeni Cemal (EFE) komutasındaki Kavaklıhan Müfrezesi de Tarsus'un güneyindeki bahçelere inerek Fransızlara karşı şiddetli bir taciz ateşi açmış, dikkati o yöne çekmişlerdi. Taarruza katılan Kuvayımilliye birlikleri, hemen ileri atılarak düşmanı bir an önce geri atmaya çalışırken daha önceleri birçok kez olduğu gibi bu kez de aralarındaki irtibatı kaybettiler. Asıl taarruzu başlatmakla görevli olan Demirbaş Müfrezesi henüz ateş menziline girmeden diğer bazı müfrezelerden açılan ateş Fransızları uyardı ve onların hemen gerekli tedbirleri almalarını sağladı. Gecenin karanlığı dolayısıyla aralarındaki irtibatı da kaybeden Kuvayımilliye birlikleri, taarruz planını tam uygulayamadılar. Bu durum karşısında gece baskınının başarı gösteremeyeceği anlaşılınca taarruz ertesi geceye bırakıldı. Bu taarruz, Tozkoparan Müfrezesi ve komutanı Yedek Üsteğmen Ömer Nazmi (ÇİFTÇİ)'ye verildi. Kuvayımilliye birliklerinin 16/17 Temmuz gecesi yapılan ikinci harekâtı da ilk taarruzdaki nedenler dolayısıyla başarılı olamadı. Bu sırada Fransızlar, Bağlar'daki kuvvetlerini iyice takviye etmişlerdi. İki gün üst üste süren taarruzdan yorulan Kuvayımilliye birlikleri dinlendirildi. Bu arada birlik komutanları Şayköy'de toplanarak taarruzun tekrarlanması için yeni kararlar aldılar ve tamamlayıcı emirler verdiler. Bu emirler doğrultusunda yeni tertibat alındı. Tarsus Müdafaa-i Hukuk Heyetinden Yanparlı Hüseyin Efendi'nin de Tozkoparan Müfrezesine yanlarındaki milis kuvvetleriyle katılması uygun görüldü.[288] 18/19 Temmuz 1920 gecesi üçüncü kez taarruza geçen Kuvayımilliye birlikleri, aralarındaki irtibatı kaybetmeksizin kararlaştırılan hatta geldiklerinde, sabaha karşı saat 03.30'da silahlı silahsız bütün köylülerin de desteğiyle topçu ateşimiz, boru ve trampet sesleri, "Allah! Allah!" sedaları ve açılan şiddetli ateş sonucunda Fransız kuvvetlerini bozguna uğrattılar. Paniğe kapılan Fransız kuvvetleri, perişan bir hâlde Tarsus'a doğru çekilirken "Küçük Verdün" adını verdikleri ve çok güvendikleri savunma mevzileri 3 - 5 saat süren bu taarruz sonunda Kuvayımilliye'nin eline geçti. Fransızlar, açık durumdaki Güney İstasyon tarafından takviye kuvvetleri getirerek taarruzu durdurmak ve karşı taarruza geçmek istedilerse de başarılı olamadılar.[289]

Bu muharebede Fransızlardan 200'den fazla piyade tüfeği, yedi ağır makineli tüfek, beş otomatik tüfek, bir telemetre ve birçok eşya ile yiyecek ele geçirildi. Kuvayımilliye, Tarsus - Mersin bağlantısını sağlamak amacıyla Adana'dan kuvvet göndermeye başladı.

---

[288] Çelik; s. 355.

[289] Mithat Toroğlu; "Bağlar Muharebesi", Kurtuluş, 5 Ocak 1922, s. 10 – 13. Ali Rıza Timurtaş (Doğan Efe); "Doğan Efe Hatıralarını Anlatıyor", Kuva-i Milliye, Sayı: 24.

(5) Tarsus'u Kuşatan Türk Kuvvetlerine Fransızların Taarruzu (27-29 Temmuz 1920)

Fransızlar, süregelen bu kanlı başarısızlıkları dolayısıyla Adana bölgesindeki kuvvetlerini takviye etmek zorunda kaldılar. Bu amaçla İstanbul'daki birliklerinden bir alay kadar kuvveti Karataş'a çıkararak Adana bölgesindeki 1'inci Tümeni takviye ettiler.

27 Temmuz 1920'de Adana'da tertiplenen çeşitli sınıflardan kurulu bir alaydan fazla (2000 kişi)[290] ve zırhlı otomobillerle takviyeli diğer bir Fransız birliği, kuşatmayı yarmaya teşebbüs etmiş ve Tarsus'a doğru yürüyüşe geçmişse de Fransız birliğinin ilerleyişi, Tekelioğlu Sinan Müfrezeleri tarafından yakından izlenerek 41'inci Tümen Komutanlığı'na bildiriliyordu. Fransızlari, Şakirpaşa Çiftliği ve Kâhyaoğlu kesimindeki Türk müfrezelerini taarruzla atarak Yenice istikametinde ilerlemeye devam ettiler. 41'inci Tümen Komutanlığı Kavaklıhan Grubunun Adana'dan gelmekte olan Fransız kuvvetlerine karşı korunması amacıyla bir kısım kuvvetlerine taarruz etmelerini ve çayın batısında Akçahocalı'da bulunan Molla Kerim komutasındaki, 1'inci Çeliktaş Bölüğü ile bir top ve bir ağır makineli tüfek birliğini Tarsus Çayı'nın doğusuna geçirmesini emretti.

Sol Kanat Bölgesi Komutanı Tekelioğlu Sinan, Fransızların çıkış hareketini 41'inci Tümen Komutanlığı'na rapor etmişti. 41'inci Tümen Komutanlığı da bu rapor üzerine Sağ Kanat Bölgesi Komutanlığı'na düşmanın ilerleyişini durdurma emri verdi. Sağ Kanat Bölgesi Komutanı Şemseddin de bu görevi, Sol Kanata çok yakın mevkide bulunan ve Tarsus Grubunun en kuvvetli müfrezesi olan Molla Kerim komutasındaki 370 mevcutlu Çeliktaş Müfrezesi'ne verdi. Tekelioğlu Sinan, düşmanın sıkı sıkı takibe alındığı haberini verdiğinden Çeliktaş Müfrezesi, Fransızları iki ateş arasında bırakmak düşüncesiyle gece vakti Tarsus Çayı'nı geçerek Kamberhüyüğü Deresi'nde mevzilendi. 28 Temmuz 1920 sabahı erkenden Binbaşı Knall - Delmars komutasında Yenice'den harekete geçen Fransızlar, Kamberhöyüğü'ne doğru ilerlediler. Düşmanın yaklaşması üzerine, Molla Kerim, yardımcı kuvvetler geleceği düşüncesiyle ateş emri verdi. Fakat beklenen yardım gelmediği gibi müfrezenin cephanesi de yetersizdi. Tarsus Grubu uzak bir mevkide idi. Tarsus Çayı'nı kayıkla aşmak ve yardım göndermek zamana bağlıydı. Öte yandan, Çeliktaş Müfrezesi'ni korumak maksadıyla Sol kanada getirilen dağ topu, mevziine zamanında yerleştirilmemiş ve gerekli korumayı yapamamıştı. Bu durumda, Fransız zırhlı otomobilleri tarafından cepheden taarruzda ısrar eden ve yapılan

---

[290] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 29, Belge:29 - 9.

uyarılara rağmen, aşırı cesaret gösteren Müfreze Komutanı Molla Kerim, ağır kayıplara uğrayarak müfrezesiyle birlikte Fransızlara esir düştü.[291]

Kuvayımilliye'den, Fransızlar'a esir düşenlerin sayısı 311 kişiydi. Fransızlar, ilk esir aldıkları 36 kişiyi ve daha sonraki 24 esiri, kollarından birbirine bağlamışlardı.[292] Yollarına devam eden Fransızların elindeki esirlerimiz, Tarsus Çayı üzerindeki tarihî Baç Köprüsü'ne yakın bir yerde Ermenilerin saldırısına uğradı. Tam bu sırada, Fransız ileri hareketini takip etmekte olan Tarsus Grubu Kuvayımilliye topçusu da ateşe başladı. İlk mermi düşman yaralılarını taşıyan araca isabet etti. Bu arada Fransızların şaşkınlığından faydalanan esirlerden 170 kadarı, kendilerini Tarsus Çayı'na atarak veya yakındaki tarla ve hendeklere kaçarak kurtuldular. Çeliktaş Müfrezesi Komutanı Molla Kerim ise kaçamadı. Ermeni ve Fransızlar tarafından tanındı. Kollarında birbirine bağlı bulunduğu diğer esirlerle birlikte Ermeni Diran tarafından, makineli tüfeklerin yaylım ateşiyle şehit edildi. İnsanlık dışı ve savaş kurallarına uymayan bu olayı takiben, Fransızlar, karanlıktan da faydalanarak Tarsus'a girdiler.[293]

Fransızlar Tarsus'a girdikten sonra, Türk topçusu Tarsus'un muhtelif yerlerine ateşe başladı ve Fransızlara ağır kayıplar verdirdi. Kuvayımilliye Genel Komutanı Tekelioğlu Sinan'ın, Fransızlar Tarsus'a girdikten sonra, 41'inci Tümen Komutanlığı'na gönderdiği raporda da: "Üç gün süren kanlı savaşlardan sonra, Tarsus'a giren düşmanın Mersin'den cephane getireceği, Adana'nın, Seyhan Grubunu bombardımana tuttuğu ve Molla Kerim Müfrezesinin, Fransızlar tarafından büyük kayba uğratılarak esir alındığı, düşmanın Adana'ya döneceği düşünülerek gerekli hazırlıkların yapıldığı ve yeterli cephane gönderilmesi"[294] belirtilmekteydi.

Tarsus'ta iki gün kalan Fransızlar, 30 Temmuz 1920 Cuma günü öğleye doğru Mersin istikametinde harekete geçtiler. Tekelioğlu Sinan, aynı gün Kurttepe Grup Komutanlığına gönderdiği bir emirde, seçme bir müfrezenin iyice silahlandırılarak Kâhyaoğlu Grubu emrine gönderilmesini

---

[291] Paul Du Vêou; La passion de la Cilicie 1919 - 1922, (Çev.: Reşat Gögen, Kilikya Facialları adıyla basılmamış daktilo metni - Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi Kütüphanesi), Paris 1937, s. 372'de, "Kamberhüyüğü çarpışmasında Türklerin 400 ölü, 250 esir verdiği yazılıdır." İsmail Ferahim Şalvuz; s. 63, 64. "...Molla Kerim'in komutasındaki Kuvayımilliye, Yenice'nin batısındaki büyük dereyi tutarak Adana tarafından gelen Fransız kuvvetlerini karşıladı... Düşmanı buralarda saatlerce tuttu. Tarsus tarafına geçirmedi. Fakat Molla Kerim kuvvetlerinin cephanesi bitti. Asker, derhâl silahlarını çevirerek düşmana öyle hücum etti. Tabii, yağmur gibi yağan düşman kurşunları, bu kahramanları yere seriyordu... Molla Kerim ve birkaç arkadaşı derenin bir tarafında Müslüman Tunus askerleri tarafından esir alındı..." Yusuf Ayhan; "Molla Kerim Şehit Düştü", Çukurova Albümü - 1, s. 61.

[292] "Çeliktaş Molla Kerim ve Kamberhüyüğü Muharebesi"; Kuvayimilliye, Sayı: 2, s. 15. Rıfat Sakallı; "Çukurova'nın Son Harbi", Kuvayimilliye, Mersin (Eylül) 1964, Sayı: 49, s. 19.

[293] Çelik; s. 362.

[294] Bk. Ahmet Remzi Yüreğir; "Millî Mücadele'de Çukurova", Yeni Adana, 9 Ocak 1953 - 30 Eylül 1953, Sayı: 8412. Damar Arıkoğlu; Hatıralarım, İstanbul 1961. s. 168 - 170. Y. Ayhan'ın adı geçen makalesinde, hiç fotoğrafı olmadığı söylenen Molla Kerim'e ait, bir grup arkadaşı ile birlikte çekilmiş bir fotoğraf yer almaktadır.

istedi. Bu arada Fransızlar, 29 Temmuz'da Ceyhan'dan yola çıkardıkları beş katardan oluşan 190 vagonluk bir tren kafilesini kısa aralıklarla Adana'ya sevk etmişlerdi. Gece, demir yolu üzerinde faaliyet gösteren Kuvayımilliye'ye ait keşif kolları, devriye gezen Fransız zırhlı karakol trenleri nedeniyle ancak kısıtlı bir şekilde faaliyet gösterebiliyordu. Çarhıpare'den gelen bir top ise Buruk Mevzilerine yerleştirilmişti. Bu arada, Tarsus'tan çıktıktan sonra ilerleyen Fransızlar, Hacıtalip - Evci köyleri arasında Üsteğmen Mithat (TOROĞLU) komutasındaki Bozkurt ve Üsteğmen Galip (TEKİN) komutasındaki Gökbayrak (Jandarma) müfrezelerinin yan ateşiyle karşılaştılar. İki saat kadar süren bir çarpışmadan sonra, hayli kayıp vererek Küçük Ziyaret ve Godebes'teki birliklerine ulaşan Fransızlar, burada yeniden düzene sokularak gece Mersin'e girdiler.[295] Mersin'de yedi gün kalan ve demir yolu ile gönderilen her türlü silah, cephane ve erzak ikmalini yapan Fransız kuvvetleri, 7 Ağustos 1920 Cumartesi günü Tarsus'a doğru yola çıktı. Kuvayımilliye birlikleri, bu kez de düşmanın dağlık kesim tarafına düşen sol kanadını baskı ve kontrol altında tutmaya çalıştılar. Bazı yerleri ele geçirmesini önlemek istediler. Fransızlar, Evci köyü önlerinde, Gökbayrak ve Bozkurt müfrezelerinin baskınına uğradılar. Müfrezelerin baskını ve Evci ile Pirice köylerinden açılan ateşler Fransızlara önemli kayıp verdirdi. Erzak ve cephanelerini topçu bataryalarının koruma ateşi altına alan Fransızlar ise sazlık ve bataklık araziye saparak Ali Sabah Çiftliği ve Cincioğlu üzerinden Tarsus'a girdiler. Bu arada, Fransızlara ait erzak ve malzeme yüklü sekiz adet araba, Kuvayımilliye'nin eline geçti.[296]

8 Ağustosta, Tarsus'tan Adana'ya dönmek üzere yola çıkan Fransızlar Emin Ağa ve Derviş Ağa Bölükleri ile Zafer Grubu tarafından kontrol altında tutuldular. Yolun birçok kısmı Kuvayımilliye tarafından tahrip edildiği için güneydeki Çıldıris'e yönelen ve geceyi burada geçiren Fransızlar, ertesi sabah, Adana'dan gönderilen zırhlı tren refakatinde ve sık sık Kuvayımilliye birlikleriyle çatışarak Adana'ya girdiler. Bu çıkış hareketi neticesinde, Tarsus'taki Fransızlar, takviye kuvveti aldıkları hâlde, Tarsus'un güneydoğusunda yer alan çiftlik ve köyler dışında, Tarsus'tan başka yere gidemiyorlardı.[297]

11 Ağustos 1920'de Emin Arslan Bey, Mersin Grubu Komutanlığından alınmış, yerine 139'uncu Alayın 1'inci Tabur Komutanı Binbaşı İhsan atanmıştı. Bu tarihte Grubun 407 Alman, 113 Osmanlı Mavzeri, 190 Rus ve dört Fransız tüfeği ile iki ağır ve hafif makineli tüfeği vardı. Grup mevcudu 900 - 1000 arasında idi. Sekiz piyade ve bir makineli tüfek bölüğünden mürekkep olan Grup, Kuvayımilliye birliklerindendi. Subaylar veya yedek

---

[295] "...Hacıtalip Bağlarındaki Hristiyanlara, 2000'den fazla silah ve cephane dağıtılmış ve aynı günün akşamı, Delisu (Deliçay) üzerinden hareketle sıcak bir havada Mersin'e girilmişti..." Paul Du Vêou; s. 372.

[296] A.g.e.; s. 379.

[297] Timurtaş; s. 25. Paul Du Vêou; s. 379'da, Fransız kuvvetinin Adana'ya dönüş tarihi 11 Temmuz 1920 öğle üzeri olarak belirtilmiştir.

subayların çoğunluğu Mersinliydi. Binbaşı İhsan'dan sonra bu Gruba Binbaşı Osman atandı.

(6) 41'inci Tümenin Eksik Olan Alaylarının Teşkili

Adana Cephesi Komutanlığı Pozantı'da bulunan 41'inci Tümen karargâhı, iki taburlu 139'uncu Alay ve Kuvayımilliye'den ibaret olup Torosların güney yamaçlarında Fransızlarla çarpışmaktaydı. Bu tümenin diğer birlikleri daha önceden Batı Cephesi'ne gönderilmişti.

Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'in 8 Ağustos 1920'de Adana Cephesi Komutanlığına verdiği emirde (özet): "41'inci Tümenin Adana Cephesi'nden başka bölgede kullanılan yedi taburu, Tümen ile ilgisini kesmiş olduğundan bugün bu Tümen'den Adana Cephesi'nde mevcut iki tabur çekirdek olmak üzere, 41'inci Tümen yeniden teşkil edilecektir. Gereken silahlar için Millî Savunma Bakanlığınca önce Malatya'dan, 41'inci Tümen emrine verilmiş olan cephanesiyle birlikte (4000) martin tüfeğinden faydalanılacaktır. Personel ikmali Tümen bölgesindeki 1892 - 1899 doğumlu erlerden tamamlanacaktır. Subaylar Millî Savunma Bakanlığınca atanacaktır. 41'inci Tümenin yeniden teşkili çok önemli olduğundan tedbirlerin alınması" isteniyordu.[298]

Büyük Millet Meclisi'nin yeni kararları ile Kuvayımilliye teşkilatındaki bazı milis komutanlarının yerine alay ve tabur komutanlarının ataması yapıldı. Anılan emir üzerine 41'inci Tümenin Batı Cephesi'ne gönderilen iki piyade alayı yerine 12'nci ve 16'ncı Piyade Alaylarının teşkiline başlandı. Önce 12'nci Alayın 1'inci, 2'nci ve 3'üncü Taburları kuruldu. Bu teşkilatta mevcut Kuvayımilliye erlerinden askerlik çağı içinde olanlar resmen askerî birliklerde rütbeli veya rütbesiz asker olarak yazıldı ve askerlik çağı dışında bulunanlar da Kuvayımilliye teşkilatında bırakıldı. Yeni kurulan bu birliklerin komuta kadroları da İstanbul'dan gelen subaylarla yavaş yavaş tamamlanıyordu.

41'inci Tümen'in komuta kademesi eylül ayı içerisinde değiştirilmişti. Adana'ya vali olarak atanan Yarbay Mehmet Nuri Bey, eylül ayının sonlarına doğru tümen komutanlığı görevine başlamıştı. 41'inci Tümenin bazı birlikleri ise o dönemde Büyük Millet Meclisini fazlasıyla meşgul eden ayaklanmalar dolayısıyla başka bölgelere doğru kaydırılmaya başlanmıştı. 6 Ekim 1920 tarihinde Genelkurmay Başkanlığından gelen şifrede 41'inci Tümen birliklerinden olan Adana Müfrezesinin Konya'da baş gösteren Delibaş Mehmet Ayaklanması'nın bastırılmasında görev aldığı bildirilmekteydi.[299]

(7) Adana'ya Askerî Vali Atanması

Fransızların elinde bulunan şehir ve kasabalardan başka il ve ilçelerin mülki idareleri eskiden olduğu gibi Türk kanunları ile yürütülmekteydi. Adana

---

[298] Sarıhan; C. III, s. 164.

[299] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 625, Göm: 167, Belge: 167 - 1, 2.

valisi ve Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Pozantı'daydı. Vali birkaç defa değişmiş ve Fransızların şiddetli siyasi baskısı ile il merkezini terk etmek zorunda kalmıştı.[300] Adana Valiliği, Fransızların etkisi altında, mektupçu veya defterdar gibi memurlar tarafından idare edilmekteydi. Bu makamın sancaklara ve özellikle Türklerin elinde bulunan bölgelere hiçbir nüfuz ve etkisi yoktu. Eylül ayı başlarından İstanbul hükûmeti tarafından Adana vilayetine vali ataması da yapılmıştı. İstanbul Hükûmeti tarafından Adana valisi olarak atanan Ali Galip Bey bölgeye 40 kadar subay ile gelerek makama geçmek istediyse de halkın olumsuz tepkileri sonucunda geri dönmek zorunda kalmıştı.[301]

Bu sebepler dolayısıyla Türk bölgesinde, bütün Adana ili için bir valiye ihtiyaç vardı. 1 Ağustos 1920'de Adana Vali Vekilliğine Büyük Millet Meclisi üyelerinden Sefa Bey atanmış ise de vilayet tamamen askerî harekât bölgesi olduğundan atanacak kimsenin hem vali hem de komutan olması uygun görülmüştü. Ayrıca bu süre içerisinde halkın üzerinden daha etkili olacak bir askerin bu bölgeye vali olarak atanması 41'inci Tümen Komutanlığınca da istenmişti.[302] Bunun üzerine 8 Eylül 1920'de Kurmay Yarbay Mehmet Nuri (Albay CONKER) Adana Valiliği ve 41'inci Tümen Komutanlığına atanarak 26 Eylül 1920'de Pozantı'da vazifeye başlamıştı.[303] 41'inci Tümen Komutanı olan Yarbay Hayri Bey ise 24 Eylül 1920 tarihinde Genelkurmay Başkanlığınca Kayseri'de oluşturulmakta olan 7'nci Atlı Piyade Tümeni Komutanlığı'na atanmıştır.[304]

(8) Küçük Ziyarettepe (Birinci Eshab-ı Kehf)[305] Taarruzu (15 - 17 Ağustos 1920)

Tarsus ile Mersin arasında ve Deliçay'ın kolları üzerinde önemli bir yer olan Godebes köyü ile bunun doğusundaki Küçük Ziyarettepe'de, Fransızların çok sayıda demir yolu koruma birliği bulunuyordu. Bunların görevi, Tarsus civarındaki başarılardan sonra, demir yolunun Türk kuvvetleri tarafından tahribine engel olmak ve ulaştırmayı sağlamaktı. Fransızlar, Mersin'e yapılabilecek bir taarruzu önlemek gayesiyle iki makineli tüfekle takviye ettikleri bir bölük kadar kuvveti Küçük Ziyarettepe'ye yerleştirmişlerdi. Bu kuvvet, Kazanlı köyü açıklarında demirlemiş olan düşman gemilerinin uzun menzilli büyük toplarıyla korunmaktaydı. Fransızlar, stratejik önemini dikkate alarak bu tepeyi siperlerle ve dikenli tel örgülerle çevirerek tahkim

---

[300] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 625, Göm: 108, Belge: 108 - 1.
[301] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 625, Göm: 131, Belge: 131 - 2.
[302] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 625, Göm: 109, Belge: 109 - 1.
[303] Ahmet Remzi Yüreğir; Millî Mücadele'de Çukurova, Yeni Adana, 23 Haziran 1953, Sayı: 8519. Kasım Ener; Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı, 1. Baskı, Berksoy Matbaası, İstanbul 1963, s. 232. Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 625, Göm: 156, Belge: 156 - 2.
[304] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 625, Göm: 149, Belge: 149 - 1, 2.
[305] Küçük Ziyarettepe: Mersin ve Tarsus'a eşit (13'er kilometre) uzaklıkta, kara yolu ve demir yolu hattının kuzeyinde yer alan, güney yamacında Yakaköy'ün bulunduğu sivri bir tepedir. Üstünde bir türbe vardır ve Eshab-ı Kehf ile karıştırılmaması için Küçük Ziyarettepe adı verilmiştir.

etmişlerdi. Godebes ve Karacailyas Köprüleri ile yakın çevreyi de benzeri şekilde tahkim eden Fransızlar, böylece demir yolunun Kuvayımilliye tarafından tahribine engel olmayı planlamıştı. Kuvayımilliye bölgesine yakın bir sahada bulunan ve düşmanın elinde kaldıkça Kuvayımilliye'nin faaliyet ve başarısına engel teşkil edecek olan bu müstahkem tepenin ele geçirilmesi gerekmekteydi. Bunun için Tarsus Grubu Komutanlığı, Bağlar Savaşı'nda olduğu gibi bir gece baskını[306] ile Fransız kuvvetleri üzerine taarruz ederek düşmanın buradaki demir yolu ulaşımına zarar vermeyi planlıyordu. Bu amaçla baskında görevlendirilen 3'üncü Gökbayrak Jandarma Bölüğü ile Albayrak Kayıhan ve Bozkurt müfrezeleri Küçük Ziyarettepesi'ne taarruzla görevlendirildi.

Taarruz 14/15 Ağustos 1920 gecesi baskın tarzında başladı. Fakat birlikler önceden birbirleriyle anlaşamadıklarından ve irtibat yapılamamış olduğundan bunda başarıya ulaşamamış ve ertesi geceye kalmıştı. Taarruz, ertesi geceye kalınca baskın etkisini kaybedeceğinden baskının 16/17 Ağustos gecesi, yapılması kararlaştırıldı. Gece baskını hâlinde ve düzenli bir iş birliği içinde yapılan bu taarruz, düşmanla göğüs göğüse boğuşmalar şeklinde devam ederek başarı ile sonuçlanmış ve Fransızlar geri atılarak tepe elde edilmişti. Fakat üstün kuvvetlerle yaptıkları karşı taarruzla tepe tekrar Fransızlara geçmiş oldu. Bu kez tepeyi daha kuvvetli bir şekilde berkittiler ve Godebes civarına da 105 mm'lik bir batarya yerleştirdiler. Bu taarruzdaki başarısızlık nedenlerini 41'inci Tümen Komutanı Hayri Bey, Genelkurmay Başkanlığı'na bir şifre ile bildirdi. Şifrede, taarruzdaki başarısızlık Adana ve Tarsus'taki halk arasında tam bir birlikteliğin sağlanamamış olmasına bağlanmaktaydı.[307]

(9) Fransız Donanmasının Bombardımanı

Fransızlar 26 Ağustos 1920[308] günü, Kazanlı köyü kıyıları yakınına birkaç savaş gemisi getirerek Evci, Teke, Kürkçü, Yukarı ve Aşağı Burhanlı, Hebilli, Sarıibrahimli gibi köyleri sabahtan akşama kadar top ateşine tuttular. Fransızlar, her yenilgiye uğrayışlarında öç almak amacıyla savaş gemilerini kıyılara yaklaştırarak Türk köylerini bombardıman ediyorlar ve onları haksız yere yakmak ve yıkmaktan çekinmiyorlardı.

(10) Kurttepe ve Çakıt Bölgesinde Yapılan Fransız Taarruzları (20 Kasım 1920) (Kroki - 19)

Fransızlar, Tarsus bölgesinden, Tarsus - Pozantı caddesi boyunca Kavaklıhan bölgesine yaptıkları taarruzlar gibi; Adana bölgesinden de Adana'nın 15 km kuzeyinde Kurttepe ve Çakıt Vadisi istikametinde birçok taarruz yapmışlardı. Bu taarruzlardan iki amaç güdülüyordu: Birisi, Adana ve Tarsus gibi önemli garnizonların güvenliğini sağlamak için Türk kuvvetlerini mümkün olduğu kadar uzakta tutmak, diğeri de önemli istikametler olan

---

[306] Çelik; s. 365.

[307] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 625, Göm: 109, Belge: 109 - 1.

[308] Şalvuz; s. 84'te bu tarih "18 Ağustos 1920" olarak verilmiştir.

Pozantı ve Karaisalı yollarını güven altında bulundurarak Adana bölgesinin işgalini gerçekleştirmekti. Bu taarruzlar sırasında Mersin çevresinde bulunan bölgelerdeki halk da çok kötü durumdaydı. Bu konuda Adana Cephe Komutanlığından Genelkurmay Başkanlığına bildirilen 2 Ekim 1920 tarihli şifrede bölgede özellikle esir durumda tutulan eşraf hakkında Fransız İşgal Komutanlığı nezdinde girişimde bulunulması talep ediliyordu.[309] Genelkurmay Başkanlığı bu istek doğrultusunda Dışişleri Bakanlığına başvurarak esir durumda bulunan insanlarımızın durumlarının iyileştirilmesine yönelik olarak Fransız İşgal Komutanlığı ile müzakerelerde bulunulmasını talep etmiştir.[310]

Kurttepe kesimine yapılan düşman taarruzları çok kez tekrarlanmışsa da her seferinde püskürtülmüş[311] ve başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Sağ Kanat Mıntıka Komutanlığı 17 Kasımda burada karşılıklı top atışları gerçekleştirildiğini bildirmişti.[312] Bu durum, Fransızların bu bölgede yeniden taarruz hazırlıklarına giriştiklerini gösteriyordu. Bunlardan 20 Kasım 1920'de başlayan taarruz, büyük kuvvetlerle yapılmış ve günlerce sürmüştü.

Kurttepe ve onun 10 km kadar batısında bulunan Karahan bölgesi, her zaman için Türklerin elindeydi. Bu son taarruzun başladığı sırada Türk emniyet kıtaları Kurttepe ve Karahan bölgesinde bulunmaktaydı. Kuvvetin çoğu ise daha gerilerdeydi.

20 Kasım 1920 günü Adana ve Kâhyaoğlu Çiftliği kesimlerinden iki kolla Kurttepe ve Karahan'a doğru hareket eden Fransız kuvvetleri iki piyade alayı, beş batarya, üç süvari bölüğü ve 5 - 10 kadar zırhlı otomobil ile bir o kadar tanktan ibaretti. Ayrıca çok sayıda uçak da bu birliğe destek veriyordu.[313] Fransızlar Çakıt ve Gürgün sularının birleştiği yer ile bunun batısında Hasandede Dağı arasındaki bölgede ilerliyorlardı. Bu ilerleme karşısında Kurttepeköy ve Karahan'da bulunan emniyet kıtaları kuzeye çekildiler.

Türk kuvvetleri Çakıt Suyu kuzey ve batısında Fransızlara baskınlar yaparak onları yenilgiye uğratmayı kararlaştırdı. Tekelioğlu Sinan, karargâhıyla Urgankıran'da bulunuyordu. Urgankıran sırtlarındaki mevzilere iki top yerleştirilmişti. Topçu köyü bölgesinde bir tabur, Tepeçaylak köyünde 16'ncı Alayın 2'nci Taburu, Bekirli bölgesinde bir tabur, Bekirli'nin kuzeybatısında demir yoluna yakın bölgede bir tabur, Çakıt Suyu kuzeyindeki Salbaş, Kuzgun ve Abdurrahman köylerinde birer bölük, Körkün Suyu doğusunda Memişli köyünde bir bölük ve Memişli'nin doğu kesiminde bir süvari müfrezesi bulunuyordu.[314]

---

[309] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 625, Göm: 166, Belge: 166 - 3.
[310] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 625, Göm: 166, Belge: 166 - 1, 2.
[311] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 625, Göm: 116, Belge: 116 - 1.
[312] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 585, Göm: 84, Belge: 84 - 1.
[313] Sarıhan; C. III, s. 289.
[314] Arıkoğlu;s. 190 - 191. Ener; s. 253.

20 Kasım 1920'de toplar, makineli tüfekler ve uçaklar desteğinde mevzilerimize saldıran Fransızlar, burada Kuvayımilliye'nin direnişiyle karşılaştılar. Emin Polat ve İncirgedikli Derviş Ağa müfrezeleri, düşmanı durdurmaya çalışırken Karaisalıları coşturan Emin Polat'ın babası Halil Ağa ve daha sonra İbo Osman ile Teğmen Cemal (EFE)'in yardımcı kuvvetleri ve Üsteğmen Sadık (SÖKÜN) komutasında Zafer (YOLGEÇEN) Grubunun bir müfrezesi muharebe sahasına yetiştiler. Buna rağmen, askerî donanım ve sayıca üstün olan Fransızlar, kayba uğramakla birlikte, Kuvayımilliye birliklerine karşı etkili oldular. Dörtler köyünde az bir kuvvet bırakarak diğer kuvvetlerini Memişli köyünde topladılar. Kaşoba köyünden Yılancılar'a doğru ilerleme hazırlığındaki Fransızların, Sağ Kanat Grubumuz üzerine giriştiği taarruzu, karşı taarruzla püskürten Kuvayımilliye birlikleri, bir de gece baskını planladılar. 21 Kasım sabahı ilerleyen Fransızlara, topçu atışlarıyla engel olmaya çalışan Kuvayımilliye birlikleri, top atışlarında isabet kaydetmekle birlikte, bütün kuvvetiyle taarruza devam eden düşmana karşı, mermileri bitinceye kadar savundukları mevzilerini terk etmek zorunda kaldılar. Mevzilerimizin bulunduğu sırtlar, Fransızlar'ın eline geçti. Kırıklı sırtlarına çekilen Kuvayımilliye birliklerinde üç şehit ile üç yaralı vardı. Yaklaşık 3000 kişilik piyade kuvveti ve altı adet topa sahip olan Fransızlar, Örcün'ün güneyindeki sırtları tutmayı başardılar Buna karşılık, cephane ihtiyaçları giderilen Kuvayımilliye birlikleri, Kamışlı Taburunun da savaşa sokulması ile güçlendirildi. Yine 21 Kasım sabahı, Fransızlar keşif kollarını Kütüklü köyü ilerisine kadar sürerek Sağ Kanat Grubunun mevzilendiği Tepeçaylak ile Fadıl sırtlarını top ateşine tuttular.[315]

21 Kasım gecesi, Sol Kanat Grubumuzun verdiği baskın sonucunda çekilmek zorunda kalan Fransızlar, bu kez de Süvari Bölüğümüze taarruz ettiler. Sayı üstünlüğü kendilerinde olduğundan Süvari Bölüğümüzün Körkün-Çakıt batısındaki sırtlara çekilmesinden faydalanarak asıl kuvvetlerini Kabasakal ve Karahan üzerinden batıya sevk ettiler. Bir piyade taburu, iki dağ topu ve bir makineli tüfek bölüğünden oluşan bir Fransız birliği de Kelebek'e doğru ilerlemeye başladı. Kuvayımilliye Cephesi kısmen dağınıklık içindeydi. 41'inci Tümen Komutanlığı'nın isteği üzerine Dahiliye Vekili Refet (BELE) Bey, Delibaş İsyanı'nın bastırılmasını yakından takip etmek için o sırada gelmiş olduğu Konya'dan telgrafla Çumra'daki İsmail Ferahim Bey'e, kuvvetleriyle 41'inci Tümen Komutanlığı emrine girmesini bildirdi. Zaten o günlerde Delibaş İsyanı da bastırılmış, Kuvayımilliye'nin Çumra ve Karaman'da yapacağı bir iş kalmamıştı. 23 Kasım 1920'de, Jandarma Üsteğmeni Nazmi ve Manisalı Ali Bey Müfrezeleriyle Pozantı'ya gelen İsmail Ferahim Bey de 41'inci Tümen Komutanlığının: "Fadıl'a ilerleyen Fransızları durdurması yolundaki" emrini alarak trenle Kelebek'e gitti.[316]

Bu arada, Sağ Kanat Grubunu güçlendirmek amacıyla 16'ncı Alay 2'nci Bölük de düşmana karşı gönderilmiş, Komutanlık Karargâhı,

---

[315] Çelik; s. 456. Ener; s. 253.
[316] Şalvuz; s. 98 - 100. Arıkoğlu; s. 191.

Fransızların hareketini yakından takip edebilmek için Urgankıran köyünün üç kilometre doğusundaki en yüksek sırta taşınmıştı. 22 Kasımda, Karaisalı Müftüsü Hacı Mehmet (ALDATMAZ) Efendi, Bölge Komutanlığına gönderdiği bir yazıda: "Pozantı'dan hareket ettiklerini, Kaşoba Cephesi'nden Kırıklı köyüne geçerken, kaçan erleri silahlı olarak tutup geri çevirdiklerini; fakat erlerin tutumunu beğenmediklerini, Kara Hüseyinzade Süleyman Bey'in de durumu iyi görmediğini, Karsıntı'dan gelen yüz kadar erin cepheye gönderilmesine emir buyrulmasını" istedi. Bu üzücü haberin peşinden de Merkez Bölük Komutanı İbo Osman Ağa'nın: "Düşmanın kovulduğu yolundaki" müjdesi ulaştı. Fransızların o günkü kaybı 400 ölüydü. 30 katır öldürülmüş, iki katır, bir otomatik tüfek ele geçirilmişti. Kuvayımilliye üç şehit vermişti, yaralı sayısı da üçtü. Fransız kuvvetleri, Abacılar yönüne çekildiler. Aynı gün, Kuvayımilliye birlikleri, Abdilli köyünün üç kilometre batısındaki tepelerde düşmanın önünü kestiler. Salbaş köyünü işgal ederek birkaç evi yakan Fransızlar, bu kez Fadıl yönünde ilerlemeye başladılar. Memişli tarafına doğru giderken Deveci'ye bir miktar kuvvet bıraktılar. 22 Kasım 1920 gece yarısından önce gönderilmiş olan müfrezelerimiz, Salbaş köyüne girmiş, keşif kollarımız ise Çakıt Vadisi'ne kadar inmişti. Fransızlar da Çakıt Suyu'nu geçerek Fadıl doğusundaki tepelerden güneye inmişlerdi. Bu kesimdeki mevzilerini koruyan Sağ Kanat Grubumuz, yandan ve geriden düşmandan gelebilecek tehdide karşı sol kanattan bir kilometre kadar geriye çekildi.[317]

41'inci Tümen Komutanlığı: "Zayıf olduğu bir noktadan vurulacak bir darbe ile" düşmanın uzaklaştırılmasını beklediğini bildirirken Sağ Kanat Grubundan iki müfreze, Fadıl sırtlarında düşmanla çarpışmaktaydı. Teğmen Cemal Grubu ise Fadıl ile Tepeçaylak köyü arasındaki Kargılı Deresi'nin sırtlarını tutmuştu. 23 Kasım günü, sabahtan akşama kadar süren çarpışmalar sonunda büyük kayıplara uğrayan Fransızlar, kaçarcasına geri çekildiler. Kuvayımilliye'ye mensup topçu bataryaları, Fransızları, Avadan köyü kesiminde gözden kaybedinceye kadar topa tutarken süvarilerimiz de düşmanı sol kanattan takip ediyorlardı. Tam bu sırada 23/24 Kasım 1920 gecesi, 41'inci Tümen Komutanlığı: "Trenle gönderilen İsmail Ferahim Bey komutasındaki yardımcı kuvvetlerin, Kelebek'e ulaştığını, ikinci trenin de hareket edeceğini, düşmana aman verilmeyerek düşmanın Naili Hürriyet ve Yenice'den kovulması" emrini verdi. 24 Kasım sabahı Fadıl ve dolaylarından geriye atılan Fransızlar, Kütüklü'ye kadar çekildi. Tepeçaylak, gece Kuvayımilliye birliklerinin eline geçti. Fransızlar çekilirken Fadıl köyünün erkekleri ile Tepeçaylak'tan Bekir Ağa'yı birlikte götürdüler, Bekir Ağa tutuklandı. Diğerleri hakkında bilgi alınamadı. Bu geceki muharebede, Fransız topçu bataryası komutanı ile gözetleme subayı vuruldu. Diğer kayıpları ise öğrenilemedi. Bu savaşta, İncirgedikli Derviş Ağa Müfrezesi büyük yararlık gösterdi. Bu müfrezeden 11 şehit, 27 yaralı vardı. 24 Kasımda, Fadıl Savaşı'nı takiben yorgun düşen Kuvayımilliye'ye mensup

---

[317] Ener; s. 257, 258.

piyadeler, öğle üzeri istirahate çekildiği sırada, Karaman'dan dönen Kuvayımilliye birlikleri de cepheye yetişmiş; fakat artık savaş bitmişti. Fadıl Savaşı sonunda, 12'nci, 18'inci ve 412'nci Alayları ile bu savaşa katıldıkları anlaşılan Fransızlar, bir kısım kuvvetlerini Kazıkbaş ve Yenice'de bırakarak asıl kuvvetlerini Adana'ya çektiler. Kütüklü, Hüseyinbeyli ve Avadan, süvarilerimiz tarafından geri alındı. Fransızların, Sol Kanat ve Merkez Gruplarımıza ait bölgelerde bıraktığı ölü sayısı 500 - 600 kadardı. Düşmana ait 35 katır ölmüştü. Fransızların ölü ve yaralılarını, Yenice'den Adana'ya hareket eden iki trenle gönderdikleri sanılıyordu. Ganimet olarak da 100 adet top mermisi, kuvvetlerimizin eline geçti. Kuvayımilliye birliklerinin toplam kaybı 25 şehit, 40 yaralıydı. Bu savaşta, İbo Osman Ağa (Bekir ÖZÇETEBAŞI)'nın büyük yararlılıkları görüldü.[318] İbo Osman Ağa'nın bu başarısı Tekelioğlu Sinan'ın gözünden kaçmamış ve o, 41'inci Tümen Komutanı Mehmet Nuri Bey'e gönderdiği yazıda: 2'nci Tabur, 1'inci Bölük Komutanı İbo Osmanoğlu Bekir Ağa'nın "Teğmenliğe" yükseltilmesini rica etmiştir.[319]

Fadıl Savaşı'nda, uçaklar da Türk kuvvetlerini devamlı olarak ateş altında tuttular. Uçakların desteği ile yok edilmekten kurtulan Fransız birlikleri önemli sayıda silah, cephane ve her türlü malzeme terk ederek Kâhyaoğlu istikametinde geri çekilmek zorunda kaldı.

20 - 23 Kasım günlerinde yapılan bu hareketler, Türk kuvvetleri için iyi tertiplenmiş bir taktik hareketidir. Türk kuvvetlerinin kuvvet çoğunluğu ile Topçu köyü ve Urgankıran arasındaki bölgede Fransızlara yan tesiri yapacak şekilde tertiplenmeleri bu muharebelerin başarılı bir şekilde sonuçlandırılmasına yardım etti.[320]

Bu muharebeden sonra özellikle 1921 başından itibaren Fransızlar Adana, Tarsus ve Mersin gibi merkezleri ve demir yolunu ellerinde bulundurarak[321] devamlı surette küçük birliklerle mevziî taarruzlar yaptılar. Türkler her defasında Fransızlara kayıplar verdiriyor ve çok sayıda silahla gereç elde ediyorlardı. Toros geçitlerini elde bulundurmak için yapılan taarruzlardan beklenen sonuçlar alınamayınca Fransızlar, tamamen savunmaya geçtiler.

Fransızlar, Adana Cephesi'nde esir aldıkları Türk askerlerini savaş hukukuna aykırı olarak idam ediyorlardı. Bu durum Adana'nın Büyük Millet Meclisinde bulunan milletvekillerince Büyük Millet Meclisine açıklanmaktaydı.[322] Fransızlar, gerek kendilerinin gerekse Ermenilerin yaptığı birçok haksızlığa ve zulme göz yumduğu hâlde,[323] zaman zaman

---

[318] Arıkoğlu; s. 192, 193. Ener; s. 259, 261.
[319] Ener; s. 261.
[320] A.g.e; s. 263. Çelik; s. 459.
[321] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 656, Göm: 15, Belge: 15 - 1.
[322] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 602, Göm: 110, Belge: 110 - 1
[323] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 622, Göm: 116, Belge: 116 - 1; Göm: 29, Belge 29 (1 - 15) .

Türk Kuvayımilliyesi'nin kendilerine taarruz ettiğinden, baskın yaparak askerlerini öldürdüğünden dem vurarak her defasında haklı çıkmak istiyorlardı. Bu maksatla Tekelioğlu Sinan Bey'e protesto dahi gönderiyor ve bunun cevabı alınıyordu. Bu cevaplarda Türk Kuvayımilliyesi'nin çete olmayıp vatanını savunan kahraman Türk kuvvetleri olduğu ve bu gerçeğin Fransızlar tarafından hâlâ takdir edilmemiş bulunduğuna hayret edildiği yazılıyordu.

c. Kozan, Haçin Olayları ve Muharebeleri

(1) Kozan (Sis) Olayları

Kozan, o dönemde büyük bir sancak idi. Kars (Kadirli), Haçin (Saimbeyli), Feke ve Sis (Kozan) olmak üzere, dört ilçe merkezine sahipti. Daha önce belirtildiği üzere, Brémond tarafından, Kozan'a kaymakam olarak atanmış olan Fransız Yüzbaşısı TAILLARDAT, 8 Mart 1919 Cuma günü, yardımcısı Üsteğmen Suby ile Kozan'a geldi.[324] Hemen çevresini saran Ermeniler; TAILLARDAT'ı, Fransız ve Ermeni bayrakları ile süslemiş oldukları bir zafer takının altından geçirerek "Mutasarrıflık Makamı"na götürdüler. TAILLARDAT, henüz görevine başlarken "ALLENBY ve orduları küçük bir davet ve işaretimizle hazırdır." şeklinde bir konuşma yaparak Türklere gözdağı vermeye çalışmıştır.[325] İşgal sırasında, Fransız ve Ermenilerin kaza dâhilinde yaptıkları zarar ve ziyanın karşılığı ise o dönemin parasıyla tam olarak 122.838.019 kuruştur.[326]

1918 yılı Aralık ayı ortalarından itibaren, Adana vilayetinin diğer yerlerinde olduğu gibi Kozan ve çevresi de beyaz kalpaklı, kamalı, çifte tabancalı ve çoğu Kafkasya'da "Çar Ordusunda" savaşmış olan Antranik çetesinden veya diğer anarşist Ermeni cemiyetlerine mensup olan kimselerle, cinayet işlemek, Türkleri soymak ve öldürmek gayesiyle Amerika ve Bulgaristan'dan gelmiş veya getirtilmiş Ermenilerle doldu.[327] Bu Ermeniler; yakmayı, yıkmayı ve yöre halkını öldürmeyi bir geçim vasıtası hâline getirmişlerdi. Hepsi birer insan kasabı hâline gelmişti. Bu kimselerin, Brémond ve diğer işgal yöneticileri tarafından, polis ve jandarma hizmetinde kullanılmaları ise halk arasında, büyük tepkilere neden oluyordu. Çünkü bu Ermeniler, giyindikleri değişik üniformalarıyla kendilerini Fransız subayları olarak tanıtıyorlardı. Bu Ermeni gönüllü fedaileri, Brémond'un emrindeki Ermeni İntikam Alayından da daha cüretkâr davranıyorlardı.[328] Diğer

---

[324] Ali Sâib Ursavaş; Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları, s. 26 - 27'de, "...1919 senesi Martının Cuma günü..." diyerek ayın biri veya sekizi olduğunu belirtmemiştir. Ahmet Cevdet Çamurdan; Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Kilikya Olayları, Adana 1969, s. 239 ve ayrıca Mustafa Onar; Kurtuluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları İle Saimbeyli, Ankara 1989, s. 84'te "1 Mart 1919 Cuma" olarak geçmektedir.

[325] Ursavaş; s. 27.

[326] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 116, Göm: 55, Belge: 55 - 32.

[327] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA-ZB, Kutu: 25, Göm: 126, Belge: 126 - 3.

[328] Ermeni nüfusunun çoğaltılması amacıyla Anadolu'nun muhtelif yerlerinden ve Amerika'dan, Adana Bölgesi'ne yapılan Ermeni göçlerinin durdurularak Adana'da yapılan mezalimin önüne geçilmesi hakkında Bab-ı Ali nezdinde yapılan teşebbüsler için, bk. Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 62, Göm: 54, Bel. Nu: 54 - 1; Kutu: 198, Göm: 108, Belge: 108 - 1; Kutu: 622, Göm: 116, Belge: 116 - 1. Ursavaş; s. 27 - 28.

taraftan, Kozan'ın yerlisi genç Ermenilerden de bunlara hayli katılan olmuştu. Yaşlı Ermeniler, bu fedailerin yaptığı zulümlere ve gençlerin bunlara katılmasına taraftar olmamakla birlikte ya engel olmuyor veya bir şey yapamıyorlardı. Ermeni fedailerini korumak ve yönlendirmek gayesiyle Ermeni Fedâkâran Cemiyeti (Askayin Müytün) adını taşıyan bir de cemiyet kurulmuştu. Kozan'da, Türkler aleyhinde gerçekleştirilen zulüm ve işkenceler bu cemiyete bağlı Ermeniler tarafından yapılıyordu. Ermeni fedaileri, göze batmayan ıssız yerlerde Türkleri öldürmekten çekinmiyorlardı. Fransız kaymakamı Yüzbaşı TAILLARDAT ise Ermenilerin gerçekleştirdiği işkence ve ölüm olaylarını hoş görüyor, suçlular hakkında soruşturma yaptırmıyordu.[329]

Aralık 1919'da Haçin müftüsü Ziyor Efendi ile arkadaşı Halil Efendi Ermeniler tarafından katledildi. Feke'de yine aynı zaman zarfında Ermeniler tarafından 32 Müslüman katledildiği hâlde Fransızlar katilleri himaye etti ve meydana çıkartmadı.[330] Ayrıca Ermeniler, Haçin'de ve diğer kazalarda hükûmet memurlarını hapsettiler. Bu olaylar üzerine galeyana gelen Feke, Haçin ve Sis halkı da silahlanmaya başladı.

Fransızların kötü idaresinden bıkan Türk halkı dağlara ve Kayseri sancağına sığınmaya mecbur oldular.

Bunun üzerine Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, Kozanoğlu Doğan Bey'i telgraf başına çağırarak harekâta başlamasını emretti. Bütün teşkilatın bir an önce tamamlanması için daha büyük bir gayretle çalışmalara başlanmasına rağmen, harekât, bölgenin engebeli ve ikmal merkezlerinden uzak bulunmasından ötürü istenildiği gibi geliştirilemiyordu.

Feke ilçesinin Kiske Bucak Müdürü Ermeni olduğundan burada da Kuvayımilliye teşkilatının kurulduğunu ve hayatının tehlikede olduğunu TAILLARDAT'a bildirdi. TAILLARDAT olayın yerinde soruşturulması için Feke kaymakamı Şerafettin Bey ile Jandarma Bölük Komutanını nahiye merkezine gönderdi. Esasen Kuvayımilliye teşkilatına dâhil olan Şerafettin Bey, nahiye merkezine geldiği zaman, Eşelek köyünde Doğan Bey ile görüşmeyi kararlaştırdı ve 11/12 Ocak 1920 gecesi görüşüldü. Bu görüşmede Develi kazası kaymakamı Atıf Bey ile belediye başkanı Kanberli Osman Efendi de beraber bulundular. Feke kazasının teşkilatı, silah ve cephane tedariki hususları bu görüşmede Şerafettin Bey'e anlatıldı. Kozan sancağı millî müfrezelerinin silah dağıtımına 10 Şubat 1920'de başlandı. Andırın'a silah ve cephane gönderildi.

4 Mart 1920 tarihinde Develi'den İstanbul'daki Dâhiliye Nezaretine gelen ve üzerinde Adana genel meclis üyesi, Adanalı bir avukat, Adana ve Feke eşrafından üç kişi olmak üzere toplam beş kişinin imzası bulunan

---

[329] Ursavaş; s. 27 - 29. Çamurdan; s. 234.
[330] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 29, Belge: 29 - 12, 29 - 13.

telgrafta Kozan'da ulema ve eşrafın hiçbir sebep gösterilmeksizin tutuklandığı, Feke'nin ise Ermeni kuşatması altına alındığı belirtilmekteydi.[331]

Yahyalı Müfrezesi komutanı, 50 mevcutlu bir kuvveti Zamantı Vadisi'nden Sis ilçesine doğru sevk ederek burada meydana gelen olayları izlemek, Tümlükale bölgesinde bulunan Aydınlı Aşireti ile bağ kurarak Sis - Adana ulaştırmasını kesme kararını verdi ve 5 Mart 1920'de müfrezeyi yola çıkardı. Kiske Bucak Müdürü de buradan uzaklaştırıldı ve TAILLARDAT'a gönderildi.

Fransızların, Kozan sancak merkezi olan Sis ilçesinde 800 mevcutlu takviyeli bir taburdan fazla kuvveti vardı. Feke'de 300 kadar Fransız eri, dört makineli tüfek ve birkaç bin silahlı Ermeni bulunuyordu.

8 Mart 1920'de 20'nci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa (CEBESOY) tarafından 10 Mart 1920'den itibaren Feke, Sis ve Haçin bölgelerinde harekâtın başlaması ve buraların Ermenilerden temizlenmesi emredildi.

22 Mayıs 1920'de Binbaşı Talât, Osmaniye Mıntıka Komutanlığına atandı. Emrine Feke Taburu, Depo Taburu, kudretli dağ topu verilerek o bölgede baş kaldıran Gâvur Ali Çetesi'nin takibi ile görevlendirildi. Bu çete, Kozan kuzeyinde sıkıştırıldı ve kaçabilen bir kısım eşkıya Göksun istikametinde takip edildi.

2 Mart 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal tarafından Sivas'taki 3'üncü Kolordu Komutanlığına verilen emirde(Özet):

"Kozan'da birçok Türk'ün kiliseye doldurulduğunun tespit edildiği, Feke ilçesinin 80 Ermeni tarafından sarıldığı bildiriliyor; ayrıca Haçin'e az zamanda takviye yetiştirilmediği takdirde Türklerin sonunun fena olacağı, bu sebeple genel tedbirlerin acele olarak alınması ve Haçin civarında Ermeniler üstün olduğundan Aziziye'den (Pınarbaşı) süratle tertiplenecek bir millî müfrezenin bu bölgeye gönderilmesi ve Binbaşı Kemal Bey'in (Kozanoğlu Doğan Bey) derhâl Develi'ye hareket ederek bu işleri düzenlemesi ve aynı zamanda bu hareketler sırasında yağma vesaire yapılmaması ve silahlı olmayan Ermenilere hiçbir sebeple taarruz edilmemesi" rica ediliyordu.[332]

Başta Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal olmak üzere bütün Türk milleti, Ermeniler hakkında böyle düşünmesine rağmen onlar yine Fransız ve İngilizlere güvenerek Türk milletinin egemenlik haklarının tamamen yok olduğu zannına kapılarak her yerde ve her fırsatta çeşitli sebeplerle ayaklanmaya devam ediyorlardı.

Nitekim Sivas valisi tarafından da 3'üncü Kolordu Komutanlığına gönderilen bir yazıda; Haçin ve Kozan taraflarında Fransız işgaline istinaden

---

[331] BOA.; DH. Ds. 2556 - 2 Nr. 23, 25, 26.
[332] Zeki Sarıhan; Kurtuluş Savaşı Günlüğü II, TTK. Yay., Ankara 1994, s. 402.

Ermenilerin Müslüman halka karşı günden güne daha da artarak devam eden bu mezaliminin acilen durdurulması gerektiği bildirilmekteydi.[333]

Fransızlarla yapılan 20 günlük mütareke hükümlerine göre, Kars, Sis, Osmaniye ve Tümlükale Fransızlar tarafından boşaltıldı. Kozan sancağının merkezi olan Sis ilçesi de sancağın siyasi ve askerî müşaviri TAILLARDAT tarafından bu bölgede bulunan Ermeni aileleri de beraber götürülmek şartı ile 2 - 3 Haziran 1920 gecesi boşaltıldı. Fransız komutanı, Osmaniye'nin boşaltılması için gerekli şartları görüşmek üzere Aydınoğlu Tufan Bey'in Osmaniye'ye gönderilmesini istedi. Tufan Bey'in hareketinden birkaç gün sonra da Osmaniye, Fransızlar tarafından boşaltıldı.

15 Haziran 1920'de Genelkurmay Başkanlığına gelen telgrafta 12'nci Tümen Kurmay Başkanı Şemseddin Bey'in Adana İran Konsolosu Asaf Han ile Kurttepe bölgesinde bir görüşme yaptığı ve bu görüşmede Kozan bölgesinden Adana'ya gelen Ermenilerin Adana'da yaşayan Müslüman halka baskı ve şiddet uyguladığı İran Konsolosu tarafından belirtilerek durum karşısında neler yapılmasının düşünüldüğü sorulmuştur. Bölgedeki Ermeni faaliyetleri sonucu Adana'nın doğusunda bulunan Cam Ali ve Kürekçiler bölgelerindeki halkın tamamına yakınının katledildiği bildirilmiştir.[334]

Sis'i boşaltan düşman komutanı Tümlükale'de 400 kişilik bir Fransız kuvveti bırakmıştı. Bu kuvvet, üç gün sonra Adana'ya alındı. Bu suretle Tümlükale de Türkler tarafından işgal edilmiş oldu. Sis'in boşaltılması dolayısıyla orada serbest kalan Kuvayımilliye birliklerinden bir kısmı Haçin'e gönderildi. Kozan boşaltıldıktan sonra harekât tamamen Adana ve Ceyhan bölgelerine geçti.

13 Haziran 1920'de dönemin Genelkurmay Başkanı İsmet (İNÖNÜ) Bey tarafından Sivas Askere Alma Daire Başkanı Yarbay İrfan[335] Bey'e gönderilen bir yazıda, kendilerinin Adana havalisinde Müslüman halk aleyhine yapılmakta olan mezalimi General GURO nezdinde protesto ettiklerini bildirdiği[336] anlaşılmakla birlikte Adana yöresinde cereyan eden olaylar karşısında bu protestoların arkası kesilmemiştir.

(2) Haçin (Saimbeyli) Olayları (Kroki - 20)

(a) Haçin'in Durumu

Haçin, Seyhan Nehri'nin iki önemli kolu olan Göksu Çayı ile Zamantı çayları arasında, Çatak veya Haçin Suyu denilen vadisi dar bir çayın

---

[333] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 316, Göm: 153, Belge: 153 - 1.

[334] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 106, Belge: 106 - 1, 106 - 2.

[335] Yarbay İrfan Bey; 1920 başlarında Antep Askere Alma Daire Başkanlığı ile Maraş Mutasarrfı Vekilliği görevlerini üstlenmişti. Ancak hakkında çıkan düşmanın işini kolaylaştırdığı şayiası İrfan Bey'in bu iki görevden de alınarak Sivas Askere Alma Daire Başkanlığına atanması sonucunu doğurmuştur. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 822, Göm: 121, Belge: 121 - 1.

[336] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 99, Belge: 99 - 1.

kenarında ve bu çayla Kirkok Deresi'nin teşkil ettiği açıda, sarp ve kayalık sahada kurulmuş bir kasabadır.

Harekâttan önce, 4800 evi ve 30000 kadar nüfusu vardı; Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk nüfusuna oranla Ermenilerin en kalabalık bulunduğu yer burasıydı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan ve Mütarekeden sonra, İngiliz ve Fransızların yardımı ile evvelce göç eden Haçin Ermenileri eski yerlerine dönmeye başladılar.[337] Ermeniler beraberlerinde çok sayıda silah ve cephane ile birlikte ve başkaldırma ruhuyla geliyorlardı.[338] Bu amaçla teşkilatlanarak aynı ruh içinde eğitime başladılar. Bunların askerî eğitimlerini Fransız komiseri TAILLARDAT, Feke'den bizzat gelerek denetlemişti.

1920'nin Ocak ayı içerisinde Haçin Jandarma Komutanı olan Ohates Zangoçya, Elazığ'da bulunan bir dostuna yazdığı mektupta kendilerini Fransızların eğittiğini belirterek Fransızların görevi karşılığında 19 sarı lira ödediğini belirtmekteydi.[339]

Haçin, resmen Osmanlı hükûmetine karşı silaha sarılmış ve baş kaldırmıştı. Bu hâli benimseyen Haçin'in Ermeni kaymakamı Ermenak Efendi; İstanbul Hükûmeti'nin bir memuru olmak sıfatıyla halka kanunlar çerçevesinde bu hareketlere müsaade etmeyeceğini anlatarak bunları önlemek istediyse de bir hafta içerisinde görevinden uzaklaştırılarak yerine Ermeni emellerine hizmet eden diğer bir Ermeni kaymakamı, TAILLARDAT'ın isteği üzerine, İstanbul Hükûmetince atandı. Bu kaymakam, TAILLARDAT'a güvenerek Türklere karşı tutumunu zulüm derecesine vardırmıştı. Bu arada alışveriş için köylerden yola çıkan Türkleri yakalayıp öldürmek, silahlı Ermeni çetelerinin her fırsatta Türk köylerini basıp yağma etmek gibi hareketlerine göz yumuyordu.[340]

Haçin Ermenilerinin, baskınlarından usanmış bulunan civar köy ve kasaba Türkleri bunlara karşı tedbir almak için çalışıyorlardı.[341]

---

[337] Buna göre: Tehcire tabi tutulan 60000 Ermeni tekrar Adana'ya dönmüştü. Ayrıca Fransızlar, Haçin'e 8000, İsabeyli'ye 1000, Dörtyol'a 12000, Osmaniye'ye 1000, Abdioğlu ve Nacarlı'ya 1000, Misis'e 1500, İncirlik'e 1200, Tarsus'a 4000, Mersin'e 2000 - 3000 Ermeni'yi yerleştirmiş; kalanları da Kozan, Kadirli, Bahçe, İslahiye vs. dağıtmışlardı. Ayrıca Antep, Maraş, Süleymanlı gibi şehir ve kasabaları, yeniden Ermeniler ile dolduran Fransızlar, İstanbul ile Anadolu'nun bazı büyük şehir ve kasabalarından getirttikleri 50000 Ermeni'yi de Adana ve çevresine yerleştirmişlerdi. Buna karşılık, Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslardan kaçan, Vanlı 8000 Müslüman bu bölgeden sürülmüş ve onların toprakları Ermenilere verilmişti. Bk. Çelik; s. 120. Ener; s. 38 - 39.

[338] Ermeni nüfusunun çoğaltılması amacıyla Anadolu'nun muhtelif yerlerinden ve Amerika'dan Adana bölgesi'ne yapılan Ermeni muhaceretinin (göç) durdurularak Adana'da yapılan mezalimin önüne geçilmesi hakkından Bab-ı Ali nezdinde yapılan teşebbüsler için bk. Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 198, Göm: 108, Belge: 108 - 1; Kutu: 62, Göm: 54, Belge: 54 - 1.

[339] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 116, Belge: 116 - 1.

[340] Çelik; s. 79, 82.

[341] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 25, Göm: 126, Belge: 126 - 3.

(b) Haçin Dolaylarında Yapılan Hareketler

Haçin harekâtı; batıdan doğuya doğru yapıldı. Yani Develi ve dolaylarında kurulacak Kuvayımilliye birlikleri Haçin'e yürüyeceklerdi. Mevsim kış, arazi de çok engebeliydi. Develi bölgesiyle Haçin bölgesi arasında kuzeyden güneye doğru akan derelerin meydana getirdiği dik vadiler ve bu vadilerin arasında sarp, karlı ve ormanlı dağlar mevsimin etkisiyle de önemli bir engel teşkil ediyordu. Ancak mevcut birkaç gedikten geçmek mümkündü. Bu gedikler:

Gezbel Gediği: Haçin'in kuzey bölgesinde, Çatoluk - Saraycık - Doğanbeyli (Rumlu) yolu ile Zamanti Vadisi'ni Göksu Vadisi'ne bağlar. Yalnızca yayaların geçmesine elverişlidir.

Kuvvetlibel Gediği: Haçin'in batısına düşer. Oluk - Yeniköy - Sarıpınar Deresi üzerinden Zamantı Vadisi ile Yağnıkçay Deresi'ni ve Göksu Vadisi'ni birbirine bağlar. Bu gedikten de yayalar geçebilir. Bölgede bunlardan başka geçit yoktur. Dağlar çok sarp ve engebelidir.

Kozanoğlu Doğan Bey gelinceye kadar bu bölgede esaslı bir millî teşkilat kurulmamıştı. Yalnızca birçok kasaba ve köyde, silahlı gruplar hâlinde küçük müfrezeler, Ermeni saldırılarına karşı şehir ve köyleri savunmak için hazırlanmaktaydılar. Doğan Bey geldikten sonra ilk iş olarak düzenli Kuvayımilliye birliklerinin kurulmasına başlandı. Bu teşkilat ilk önce Develi ilçesinde kuruldu.

Develi ilçesi kaymakamı Atıf Bey'in yardımıyla belediye başkanı Kanberli Osman Efendi (takma adı Yaşar Bey) emrinde 40 kişilik bir Millî Müfreze kuruldu. Kendisine yardımcı olarak bir de yedek subay verildi. Bu müfreze, 5 Mart 1920'de Kiske bucağına gönderildi. Kuvvetin komutanı bölgede ve özellikle Zamantı Suyu kesiminde bulunan köylerin silahlarını Kiske'ye toplayarak mevcudunu artıracaktır. Aynı zamanda Feke ile bağ kuracak ve Haçin hakkında bilgi toplayacaktı. Feke bölgesinde de belediye başkanı Cezmi Bey çalışıyordu.

Pungu köyünde bulunan 50 kişilik bir kuvvet ve bir yedek subay, Kozan ileri gelenlerinden Sehlikzade Hasan Efendi'nin emrine verildi ve 6 Mart 1920'de Gezbel'e gönderildi. Bu kuvvet, kendi bölgesi ile Zamantı Suyu arasındaki köylerde silahlandırılmış Kuvayımilliye birliklerini Gezbel'de emri altında toplayacak; Haçin, Mağara bucağı ve Şar köyleri hakkında bilgi alacak; ayrıca Gezbel doğusundaki Şansa köyüne kuvvetli bir keşif kolu gönderecekti.

Develi'nin 40 km kadar güneyinde bulunan Yahyalı bucağında yaya ve atlı olarak kurulan 50 mevcutlu Yahyalı Müfrezesi; Zamantı Vadisi'nden Sis istikametinde gönderildi. Bu kuvvet, 5 Mart 1920'de Sis hakkında bilgi toplamak, Sis - Adana şosesini gözetlemek ve Tümlükale (Adana Ovası'nda) dolaylarında bulunan Aydınlı Aşireti ile bağlantı kurmak ve Sis - Adana ulaştırmasına engel olmak görevini aldı.

Develi ve Yahyalı'da yeni müfrezeler kurulmasına da başlandı. Nitekim Develi'de yeniden kurulan 300 mevcutlu Millî Müfrezenin yarısı buradaki ve diğer yarısı da Tomarza'daki piyade bölükleriyle birleştirilerek 11 Mart 1920 akşamı iki kuvvetli müfreze kuruldu.

Bölge Ermenilerinin yaptığı zulümlerden bezmiş olan Türk halkını kurtarmak, halkın namus ve şerefini korumak zamanı gelmiş de geçmişti. Çaresiz, silaha sarılıp bu hainlere layık oldukları dersi vermek gerekiyordu.

Nitekim Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal de Kuvayımilliye'ye ve birliklere yayınladığı emirlerle Türk halkının nefsini savunmak zorunda olduğunu ve bundan doğacak sorumluluğun Fransızlara ait bulunacağını bildiriyordu.

Bu hazırlıklardan sonra, Ankara'da bulunan 20'nci Kolordu Komutanlığı; 11'inci Tümen ve Kuvayımilliye Komutanı Binbaşı Kemal'e özet olarak şu emri vermiş ve bilgi olarak da 3'üncü Kolordu'ya göndermişti:

"Sis, Feke ve Haçin olayları üzerine 20'nci Kolorduca yapılması düşünülen millî harekâtın esasları bazı bölge komutanlıklarınca iyice anlaşılamamıştır.

Feke Kuvayımilliyesi'nin fedakârlığı üzerine burası düşman kuşatmasından kurtarılmıştır.

Harekâta her taraftan 10 Mart'ta başlanmalıdır. Bu harekâttan beklenen amaç; Sis ve Haçin'de Ermeniler tarafından saldırıya uğrayan Türkleri kurtarmak ve Pozantı - Islahiye tren hattı kuzeyindeki bölgede diğer bölgeler gibi, halkı saldırıdan korumaktır.

Politik durum dolayısıyla bize taarruz etmeyen düşman kuvvetlerine asla taarruz etmemeyi, harekâtın Kuvayımilliye ile yapıldığını ve özellikle Ermenilerin halka zulüm yaptığını dışarıya karşı göstermeyi gerektirmektedir.

Niğde'de hazırlanan müfrezeler, önceden kararlaştırıldığı gibi Karaisalı kesimine geleceklerdir. Yahyalı'daki piyade bölüğü ile Millî müfrezeler Binbaşı Kemal'in tertibine göre Sis bölgesine hareket edeceklerdir. Develi ve Tomarza'daki Nizamiye Bölüğü ile Millî müfrezeler ve Develi'ye gelecek olan Dağ Topçu Takımı doğrudan doğruya Binbaşı Kemal komutasında Haçin bölgesine hareket edecektir.

Andırın'daki Yüzbaşı Osman (Aydınoğlu Tufan Bey), Binbaşı Kemal'in emriyle Sis'e hareket edecektir.

Haçin bölgesinde Ermenilerin fazlaca kuvveti olduğu sanıldığından 3'üncü Kolorduca gönderilmesi gereken müfrezelerin zamanında yola çıkarılmasını Kolordudan rica ederim."

11 Mart 1920'de Kuvayımilliye Komutanı Kozanoğlu Doğan Bey (Binbaşı Kemal) Türk halkına aşağıdaki bildiriyi yayınladı:

"Kozan ileri gelenlerinden birçoğu kiliseye hapsolunmuştur. Bütün Kozan Türkleri heyecandadır, silahlara sarıldılar ve bizden de takviye istiyorlar. Kardeşlerimizin yardımına koşmak artık farz olmuştur. En kutsal dinî ve millî vazifemizi canla ve başla yapmak zamanı gelmiştir. Adana ili içinde zulüm ve işkenceler altında inleyen kardeşlerimizi kurtarmak için Kuvayımilliye müfrezeleri her taraftan şu birkaç gün içinde Adana'ya geleceklerdir. Genel harekâtın başlayacağı gün bildirilecektir. Türk olmayan vatandaşların, karşı koymadıkları takdirde hayatları tamamen emniyettedir."

Bütün bu gelişmelerle birlikte Yahyalı'da bin mevcutlu bir gönüllü müfrezesi teşkil edildi.

Niğde'den gönderileceği bildirilen iki toplu kudretli dağ bataryası, 80 atım cephanesiyle 8 Mart 1920'de Develi'ye (Everek) geldi. Ayrıca dört şvartslozeden ibaret bir makineli tüfek bölüğünün de Niğde'den gönderileceği bildiriliyordu.

12 Mart 1920 akşamı Tomarza Müfrezesi, Şeyhbarak - Köseler yolu ile iki; Develi Müfrezesi de Şahmelek - Pungu istikameti ile üç günde Gezbel'e vardı.

Yollar karla kaplı olduğundan topçu geçici olarak Develi'de bırakılmak zorunda kalındı.

Kozanoğlu Doğan Bey de harekâta katılmak üzere yola çıkmış ve 12/13 Mart 1920 gecesini Çataloluk köyünde geçirmişti. Doğan Bey; 13 Mart sabahı Kiske'deki Yaşar Bey Müfrezesini yanına alarak 14 Mart akşamı Feke'ye vardı ve oradaki kuvvetlerin komutasını da eline aldı.

Gezbel'de bulunan Şehlikzade Hasan Efendi Müfrezesinin mevcudu 270'e yükselmişti. Bu da Şansa'ya gönderildi. Gezbel Gediği'ni çok güçlükle aşan bu müfreze, 13 Mart akşamı geç vakit Şansa'ya varabildi.

Tomarza Müfrezesi ise 13 Mart akşamına doğru Gezbel'e vardı. Doğan Bey de 13/14 Mart gecesini Gezbel'de geçirdi. 14 Mart 1920 sabahı Hasan Efendi Müfrezesi Rumlu'ya yollandı. Tomarza Müfrezesi de Gezbel'den Şansa'ya yürüyüşe geçirildi.

Bir kısım Haçinliyle takviye edilmiş olan Rumlu Ermenileri, Hasan Efendi Müfrezesine ateş açtı ve bu suretle başlayan çarpışma bir süre devam ettikten sonra Rumlu kasabası, Kuvayımilliye birlikleri tarafından işgal edildi.

15 Mart 1920'de, Şansa'da bulunan Develi Bölüğü Komutanına, Şar Kuvvetleri Komutanlığı görevi verilerek Mağara Bölgesi'ne sevk olundu. Mağara, Damlalı, Akpınar, Hastahane, Polatpınar gibi civar köylerde silahlandırılan savaşçılar Şar Kuvvetleri Komutanlığının emrine verildi. Develi Gönüllü Müfrezesi de Rumlu'ya aldırılarak Tomarza Müfrezesi Şansa'da bırakıldı.

Rumlu'dan 50 mevcutlu bir kuvvet Çatakpınar güneyine ve Feke'den 50 mevcutlu bir kuvvet de Haçin'in güneyindeki Kısık Boğazı'na gönderilerek Haçin'in kuzey ve güneyi de kapatılmış oldu.

Ayrıca Haçin'in güneydoğusuna da kuvvetli bir müfreze gönderildi. Kötün Dağı'nın geçitleri de tutularak Haçin gözetlenmeye başlandı ve buralardaki köylerin halkı da silahlandırıldı. Bu müfrezeye de Kötün Müfrezesi adı verilerek komutanlığına Haçin müftüsü atandı.

Göksun'da silahlandırılıp Haçin bölgesine gönderilen 40 kişilik müfreze de doğu istikametini kapatmış ve dağlar geçidini tutmuştu.

Feke bölgesinde de Tapan ve Yağbasan'da, o civar köylülerinden teşkil edilmiş, 100 kişiden fazla olan bir Kuvayımilliye birliği vardı. Bunlar, Feke bölgesini gözetlemek amacı ile burada bırakılmıştı. Bu Kuvayımilliye birlikleri 21 Mart 1920'de Haçin Ermenilerine silah ve cephane getiren 80 kişilik bir kafileye baskın yaparak hepsini yok ettiler. Bu çarpışmada 15 katır yükü silah ve cephane ele geçirilerek Kuvayımilliye birliklerine dağıtıldı.

Mağara bucağına bağlı olan Ermeni köyü Rumlu, 13 Mart 1920'de Develi Kuvayımilliyesi tarafından yapılan taarruz sonucunda işgal edilmiş ve düşmandan 17 kişi ölmüş, geri kalanı da esir alınmıştı.

İki Taraf Kuvvetleri

Türk kuvvetleri

5 Nisan 1920 akşamı Türk kuvvetlerinin durumu şöyle idi:

Haçin'in kuzey bölgesi;

Çatak Suyu (dâhil) ile Dağlar yolu (hariç) arasında Kayarcık Müfrezesi,

Haçin'in batı bölgesi;

Çatak Suyu (hariç) ile Yeniköy yolu (dâhil) arasında ve kuzeybatıda Tomarza Müfrezesi, batıda Manastır yolu kuzeyinde de Kötün Müfrezesi bulunuyordu.

Haçin'in güney ve güneydoğu bölgesi;

Güney kesiminde Çatak Suyu (hariç) ile Kirkok Deresi (dâhil) arasında Tapan Müfrezesi bulunuyordu. Bu iki müfreze arasında ve Çatak Suyu Vadisi üzerinde Saimbey Müfrezesi vardı.

Rumlu Müfrezesinde iki, Kayarcık ve Tomarza Müfrezelerinde birer makineli tüfek vardı. Topçu, şehrin kuzeybatısında ve Yeniköy yolunun kuzeyinde mevzilenmişti. Kuvayımilliye; Haçin, Teke, Develi ve Göksun halkından ibaretti. Son zamanlarda Kayseri'den gönderilen zayıf bir piyade bölüğü ile 3'üncü Kolordu'dan gönderilen bir katırlı süvari bölüğü Haçin'e gelmiş ve Yeniköy yolu üzerinde ihtiyatta tutulmuştu.

Bu kuvvetler 1400 - 1600 Kuvayımilliye ile 200 kadar piyade ve katıra bindirilmiş, bölük olarak toplamı 2000 kişiyi geçmemekte idi.

Bunlar, Doğan Bey'in emrinde bir takviyeli alay kadar kuvvetti. Katıra bindirilmiş bölük Haçin kurtarıldıktan sonra tekrar geriye alındı.

Ermeni Kuvvetleri

Haçin'de bulunan Ermenilerin genel toplamı 15000 kişiden ibaret olup 5000 kadarının silahlı olduğu tahmin edilmekteydi. Ermenilerin elinde sekiz makineli tüfek ve birçok bomba mevcuttu. Bu silahlı Ermenilerin 1000 kadarı atlı idi. Ermeniler, her gün Kışla Meydanı'nda Fransız usulüne göre eğitim yapıyorlardı.

Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Ermeni kuvvetinin sayısını olduğundan çok tahmin etmiş ve öyle bildirmişti. Ermenilerin gerçek kuvvet sayısı 1000 - 1500 silahlıydı. Kozanoğlu Doğan Bey'in bir raporunda ise 1200 silahlı olarak geçmektedir. Haçin'de bir Ermeni binbaşı komutasındaki bu kuvvet, Kozan kaymakamı Yüzbaşı TAILLARDAT tarafından desteklenmekteydi. Kuvayımilliye'nin kuşatma harekâtı karşısında, Ermeni kuvvetlerinin büyük bir kısmı, kasabanın Çatak Suyu ile Kirkok Deresi'nin birleştiği kuzeyindeki kesime ve Tepe mahallesine mevzilenmişti. Zaten tabii yapısı itibarıyla tahkimli olan kasaba, Ermeniler tarafından da iyice savunmaya uygun hâle getirilmiş, bilhassa okul, kilise, resmî daire ve konak gibi büyük taş binalar için özel savunma tedbirleri alınmıştı.

(c) Haçin'e Yapılan Son Taarruzlar ve Haçin'in İşgali (Kroki - 21)

Haçin'e taarruzun yapılması için 6 Nisan 1920'de gerekli emir verildi. 6/7 Nisan 1920 gecesi müfrezeler Ermeni siperlerine 1000 - 1500 metreye kadar yaklaştılar. 7 Nisan sabahı erkenden ve topçu ateşinden sonra hücum yapıldı. Muharebe akşama kadar devam etti. Fakat düşmanın şiddetli tüfek ve bomba ateşleri karşısında başarıya ulaşamadı. Ermenilerin savundukları binaların bir kısmı topçu tarafından tahrip edildi. Hücum gece tekrarlandı ise de Ermeni siperlerine girmek mümkün olamadı. Bu kez Ermeniler karşı taarruza geçti fakat püskürtüldüler. Bugün yapılan hücumda Kuvayımilliye birliklerinin piyade cephanesi oldukça azalmış ve top cephanesi ise hemen hemen hiç kalmamıştı. Bu durum karşısında, 8/9 Nisan 1920 gecesi müfrezelere 6 Nisandaki durumu aldırmak ve bu amaçla biraz geriye çekmek zorunda kalındı. Ayrıca kar ve yağmura rağmen Kayseri ve Niğde'den cephane getirilmeye başlandı. Bu durum, nisan sonuna kadar böyle sürdü.

Düşman binalarda olduğundan piyade tüfekleri yetersiz kalıyor; ancak topçu etki yapabiliyordu. Bu sebeple en az dört topa ihtiyaç olduğu Genelkurmay Başkanlığına bildirilmiş ise de ancak bir obüs topu gönderilebilmişti.

Kilikya Kuvayımilliye Komutanı Kozanoğlu Doğan'ın 19 Mayıs 1920'de Niğde 11'inci Tümen karargâhına verdiği raporda Haçin kazasının kuzey

kısmındaki mahallelerde üç günden beri süren muharebede iki şehit ile üç yaralı olduğu bildirilmişti.[342] Ayrıca Kozanoğlu Doğan Bey Haçin'de başarının elde edilmesinde çok gerekli olan top cephanelerinin kısa sürede bölgesine gönderilmesini 11'inci Tümen Komutanlığından istemekteydi.[343]

Kağnıpazarı kesimi ilerisindeki 10 kadar berkitilmiş binadan Türk müfrezelerine yan ateşi yapılmakta olduğundan 18 Mayıs 1920'de yapılan taarruzla bu binalar işgal edildi. Bununla beraber asıl Kağnıpazarı kesiminin işgali için taarruz devam etti; fakat başarı gösterilemedi. Topçu yine yeterli görülmüyordu. Daha iki topun ve mümkünse 150 mm'lik bir ağır obüsün gönderilmesi istendi.

Bu bölgede teşkiline devam edilen Kuvayımilliye birlikleri, Kozanoğlu Doğan Bey'in emrine gönderiliyordu. Bu arada Kayseri ve Bünyan'da teşkil edilen 200 kadar silahlı Kuvayımilliye birliği de gönderildi.

Haçin'in Tepe Mahallesi, diğer mahallelere hâkim ve sağlam yapılı berkitilmiş evlerden ibaret olduğundan yeni gelen takviyeler Tepe Mahallesi karşısındaki Rumlu Müfrezesi emrine verilerek bu Müfreze iki kat kuvvetlendirilmiş oldu. Bu yeni takviye birlikleri ile Tepe Mahallesi'ne taarruz edildiyse de bölgenin çok iyi berkitilmiş olması yüzünden başarı elde edilemedi.[344]

Bu sırada, 30 Mayıs 1919'da, yirmi günlük "Geçici Mütareke" yürürlüğe girdi. Kozanoğlu Doğan Bey, Fransızlar tarafından tahliye edilecek olan Kozan'a gitmesi gerektiği için Haçin Kuşatması'nın Güney Cephesi (Kalesekisi) komutanı olan Kamberlizade Osman (Özdemiroğlu Yaşar) Bey'i, yerine vekil bırakarak Kozan'a hareket etti. Doğan Bey burada Fransız tahliyesini takiben işleri yoluna koymaya ve Kozan'a gelmiş olan kendi emrindeki Adana Doğu Cephesi komutanı Aydınoğlu Tufan ve Adana Batı Cephesi komutanı Tekelioğlu Sinan Beylerle birlikte memur atamalarını yapmaya çalıştı. Kozanoğlu Doğan Bey, 1920 Haziranının ilk on gününü Kozan'da geçirdi.[345]

8 Haziran 1920 akşamı alınan telgrafta, Ermenilerin yaptığı bir gece baskını sonunda, Haçin'in güneyindeki Kuvayımilliye'nin dağıldığı bildirilmişti. Bunun üzerine Doğan Bey, Haçin'e dönmek zorunda kaldı. Şar ele geçirildikten sonra buradan getirilen kuvvetler de Kozan kuvvetleri ile birlikte Doğan Bey'in emrine verilerek Tepe Mahallesi kesimi takviye edilmiş oldu.[346] 13 Temmuz 1920'de Tepe Mahallesi ile daha güneyde bulunan Hükûmet

---

[342] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 942, Göm: 32, Belge: 32 - 1.
[343] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 942, Göm: 32, Belge: 32 - 2.
[344] Paul Du Vêou; s. 336'da kuşatma ile ilgili şu bilgiyi veriyordu: "18 Mayıs 1920 günü Haçin'den yola çıkan ve 30 Mayısta Adana'ya ulaşan iki haberciden, Haçin halkının, kendilerini büyük bir cesaretle müdafaa etmekte olduklarını öğrendik."
[345] Çelik; s. 456. Ener; s. 232.
[346] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 791, Göm: 140, Belge: 140 - 1.

Konağı Mahallesi'ne, kuzey ve güneyden taarruza geçildi. Bu suretle düşmanı şaşırtmak ve kararsızlık içine sokmak isteniyordu. Bu taarruzu Kozanoğlu Doğan Bey ve Aydınoğlu Tufan Bey idare ettilerse de başarı elde edilemedi.[347] Taarruz birkaç şehit ve 10 yaralıya mal olmuştu. Bu taarruzda kudretli dağ bataryasının cephanesi tamamen bitmiş olduğundan batarya Kozan'a aldırıldı.

1 Temmuzda Ermeniler Gâvur Dağı'na çekildiler ve bir reisicumhur ilan ettiler.[348] Böylece Ağustos 1920 başına kadar her iki taraf arasında çarpışmalar devam etti. 6/7 Ağustos 1920 gecesi Ermenilerin gece yarısı yaptıkları bir baskın Türk kuvvetlerinin bir kısmının dağılmasına ve önemli bir kısmının geriye çekilmesine sebep oldu. Bu baskından sonra düşman yine Haçin'e döndü.

Haçin'deki Ermenilerin, taşkınlık yapmalarını önlemek ve kasabaya giriş çıkışlarını denetleyebilmek amacıyla muhtelif istikametlere Kuvayımilliye birlikleri sevk edildi. Ermeniler 14 - 15 Ağustos 1920'ye kadar tarassut postaları tarafından sürekli gözlem altında tutuldu. Bunun yanında Kozanoğlu Doğan Bey, Haçin Cephesi'ni yeniden ve daha güçlü bir biçimde düzenledi.[349] 24 Ağustos 1920'den itibaren Kuvayımilliye birliklerinin mevzilerine yerleştiği haberinin yayılması, düşmanda korku ve paniğe yol açtı.

Ermenilerle yapılan önemsiz çatışmalarla geçen ağustos ayını takiben 1 Eylül 1920'de Kuvayımilliye birliklerinin cephane ihtiyacının Kayseri'den temin edilmesi kararlaştırıldı.[350] Nitekim Adana Cephesi Komutanı Selahaddin Âdil, 1 Eylül 1920'de Genelkurmay Başkanına yazdığı bir yazıda, 3'üncü Kolordudan iki dağ obüsünün ve Konya'daki dağ obüslerinden birinin Kayseri üzerinden Haçin'e sevkini istemiştir.[351] Hemen ardından 175'lik obüs topunun 9 Eylül 1920 tarihinde Sivas'tan Kayseri'ye hareketle Haçin'e sevk edildiği[352] ve Haçin'in kurtuluşu için gerekli olan 15'lik obüs topunun da 7 Eylül 1920'de Adana Cephesi'ne sevk edildiği görülmüştü.[353] 15'lik obüs topunun gönderilememesi hâlinde İskoda obüs topunun 300 adet mermiyle gönderilmesi gerektiği 8 Eylül 1920'de Adana Cephesi Komutanlığına bildirilmişti.[354]

Bir süre önce ortaya çıkmış olan, Develi - Kozan sürtüşmesi eylül ayının ilk günlerinde şiddetlenmişti. Develi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı Kamberlizade Osman; Everekli Doktor Osman ile Alizade Osman

---

347 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu:791, Göm: 141, Belge: 141 - 1.
348 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 51, Belge:51 - 1.
349 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 791, Göm: 167, Belge:167 - 1;167 - 2.
350 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 111, Belge: 111 - 1.
351 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 120, Belge:120 - 1.
352 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 130, Belge: 130 - 2.
353 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 132, Belge:132 - 1.
354 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 125, Belge: 125 - 1, 2.

Beylerin görevlerini bırakarak gitmelerinin nedeni olarak Kozanoğlu Doğan Bey'in uygulamalarını göstermekte ve bu konuda Mustafa Kemal Paşa'ya bilgi vermekteydi.[355] Kozanoğlu Doğan Bey ile anlaşamayan ve cephede bulunan Develiler, Kamberlizade Osman öncülüğünde, bizzat Ankara'ya gidip Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek Haçin Kuşatması'nda başarısızlığın sorumlusu olarak gördükleri Kozanoğlu Doğan Bey'in, Kuşatma Komutanlığından alınmasını istemişlerdi.[356]

Kozanoğlu Doğan Bey bütün bu şikayetlerin başlamasının hemen öncesinde 4 - 5 Eylül günü Genelkurmay Başkanlığına yazdığı raporda Haçin kuşatması içerisindeki başarısızlık nedenlerini açıklıyor ve kendisi hakkında "istifa etti" söylentileri çıkarıldığını iddia ediyordu.[357] Kilikya Kuvayımilliye Komutanı olan Kozanoğlu Doğan Bey, 7 Eylül günü Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya yazmış olduğu telgrafta kendisi hakkındaki kararın ne olduğunu beklediğini bildirmekteydi.[358] Adana Cephesi Komutanı Selahattin Âdil Bey ise 8 Eylül 1920 günü Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği şifrede Haçin bölgesindeki başarısızlıkta Kilikya Kuvayımilliye Komutanı olarak görev alan Kozanoğlu Doğan Bey'in verilen emirlere uymadığını belirterek gereğinin yapılmasını istemekteydi.[359] Selahattin Âdil Bey'in göndermiş olduğu şifre aynı gün içerisinde Genelkurmay Başkanlığınca yanıtlanmıştı. Genelkurmay Başkanlığı, Adana Cephe Komutanlığına gönderdiği şifrede Kilikya Kuvayımilliye Komutanlığının kaldırıldığını belirterek Haçin bölgesindeki Kuşatma Komutanlığına Yüzbaşı Osman Bey'in (Aydınoğlu Tufan) atandığını ve Kilikya Kuvayımilliye Komutanı olan Kozanoğlu Doğan Bey'in ise Millî Savunma Bakanlığı emrine gelmesini bildirmişti.[360] Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa 14 Eylül 1920 günü Meclisçe kurulmuş olan Kilikya Kuvayımilliye Komutanlığının teşkilat ve savaş düzeni gereğince kaldırılmış olduğunu Genelkurmay Başkanlığına bildirerek bu bölgede Kilikya Kuvayımilliye Komutanlığını yapan Kozanoğlu Doğan Bey'in görevinin son bulduğunu belirtmişti.[361]

Tüm bu gelişmeler sırasında Haçin Kuşatması devam ediyordu. Kuşatmanın devamı için Haçin Cephesi'ne gelmesi gereken toplar beklenirken 9 Eylül 1920'de, Kozan'a gelmek üzere Maraş'tan yola çıkan Adana Cephesi Komutanı Selahattin Âdil Paşa, 11 Eylülde Andırın, 12 Eylülde Kadirli[362] ve 13 Eylülde Kozan'a geldi. Burada bir gün dinlendikten

---

[355] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 110, Belge:110 - 1, 110 - 2, Kutu: 625, Göm: 112, Belge: 112 - 1.

[356] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 129, Belge: 129 - 1; Kutu: 625, Göm: 123, Belge: 123 - 1; 123 - 2.

[357] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 117, Belge:117 - 1, 2, 3, 4, 5, 6.

[358] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 123, Belge: 123 - 1, 2.

[359] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 126, Belge: 126 - 1, 2, 3.

[360] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi,; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 126, Belge: 126 - 4.

[361] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 136, Belge: 136 - 1.

[362] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 134, Belge: 134 - 1.

sonra, 15 Eylülde Feke'ye geldi ve karargâhı burada olan Haçin Kuşatma Komutanı tarafından karşılandı. 17 Eylülde, birlikte Haçin'e giderek cephedeki durumu incelediler. Haçin'de, yola çıkarılmış olan topların, henüz Develi'ye bile ulaşamadıkları öğrenildi. Selahattin Âdil Paşa, 18 Eylülde Feke'ye geri döndü. Buradan da 19 Eylül 1920'de Kozan'a gitti.[363]

7 Eylül 1920'de Genelkurmay Başkanı tarafından Adana Cephe Komutanlığına gönderilen bir beyannamede, Haçin Ermenilerinin kadın ve çocuklarının hatta erkeklerinin de silahlarını bırakma koşuluyla Haçin'de emniyette olacakları ve istedikleri şekilde hareket edebilecekleri bildirildi.[364] Feke kaymakamı olup Hamurcu Gediği kuzeyinde Çatak Suyu bölgesi komutanlığını yapmakta olan Yedek Üsteğmen Saim'e birkaç gün üst üste Ermeni çocukları gelerek aç durumda olduklarını, Haçin'de yalnız silah kullananlara erzak verildiğini ve kendilerinin de açlıktan ölmemek için Türklere sığınmak zorunda kaldıklarını söylediler. Bu arada Ermenilerin erzak almak için Feke istikametinde bir çıkış hareketi yapacaklarını da sözlerine eklediler. Haber üzerine, Saim Bey, Kalesekisi (Güney) Cephesi'ni takviye etti. Bu takviye diğer cephelerden yapıldığı için, doğu ve kuzey cepheleri zayıflamıştı. Fırsatı değerlendiren Ermeniler, 21 - 22 Eylül sabahı Haçin'den çıkarak[365] 23 Eylül 1920 gecesi, kuzeydeki Obrukbeli yolundan 100 - 150 kişilik bir kuvvetle Kuvayımilliye mevzilerine, baskın tarzında bir taarruz yaptılar. Sansan Boğazı'nı geçerek Rumlu (Doğanbeyli) dağlarında gizlendiler. Kuvayımilliye'den Pekmezlili Mustafa Çavuş, çok sayıda ayak izinden kuşkulanarak durumu Haçin'e bildirmiş ve tedbir alınmasını istemişti. Haçin'den Rumlu'ya da haber gönderildi, dikkatli ve tedbirli olunması istendi. Ermeniler bir süre sonra Güzelim köyüne baskın yaptılar ve halkı toptan öldürdükten sonra köyü yakıp yıktılar. Bu sırada, 23 Eylül 1920 Perşembe günü Rumlu'ya gelen Haçin Kuşatma Komutanı, henüz her şeyden habersiz olmakla birlikte karargâh erlerinin sayıca azlığını bildiğinden, Çerkez köylerinden getirttiği 45 kişiyi Kuvayımilliye'ye katmış ve kazdırdığı istihkâmlara bunları yerleştirmişti. Fakat köyün hemen üstündeki dağda gizlenen Ermeniler, o gece Rumlu'ya da baskın yaptılar. Sayıları 160 civarında olan Rumlu'daki Kuvayımilliye, bu baskın karşısında dağıldı ve Doğan Bey yaralandı. Yanında bulunan doktorun ısrarı üzerine Gezbel'deki revire güçlükle götürüldü. Rumlu'daki Türkleri yaşlı kadın ve çocuk demeden şehit eden Ermeniler, Rumlu ve Güzelim baskınını sürdürürken ateş yakarak Haçin'deki Ermenilere durumu bildirmişlerdi. Bunun üzerine Haçin'deki Kuvayımilliye'nin, baskına uğrayan yerlere kuvvet göndermesini önlemek gayesiyle Haçin Ermenileri de bütün cephelerde taarruza geçtiler. Naltaş baskınını gerçekleştiren Ermeniler de Kuvayımilliye karargâhının bulunduğu

---

[363] Selahattin Âdil Paşa; Hayat Mücadeleleri, İstanbul 1982, s. 346 - 347. Mustafa Onar; s. 316 - 317.

[364] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 121, Belge: 121 - 1.

[365] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 150, Belge: 150 - 1.

Rumlu büyük önem taşıdığı için daha sonra Rumlu'daki baskıncılara katıldılar.[366]

Asilerin bu hareketi açlık etkisiyle Haçin'e erzak sokmak amacından ileri gelmişti. Haçin'in çetin arazisi Türk kuşatma kuvvetlerinin birbirleri ile anlaşmasını güçleştiriyordu. Güney Cephesi'nde bulunan 500 kişilik kuvvetten faydalanılarak Haçin'in Kuzey Cephesi Haçin'e yaklaştırıldı. Bu tedbirler üzerine Aziziye sınırına doğru göçe başlayan çevre köyler halkı yavaş yavaş gelmekte olan takviye kuvvetleri tarafından yerlerine döndürüldü ve bu suretle durumun kritik bir hâle girmesi önlendi.

Kuzeyden baskın yapan Ermeniler tekrar Haçin'e girdiler. Ermenilerin, Güzelim köyünden aldıkları altı araba erzak, Haçin'in kuzeyi yakınında Türk müfrezesi tarafından yolları kesilerek ellerinden alındı.

Haçin'deki Ermenilere kesin bir darbe indirmek isteniyordu. Bu amaçla çevredeki kuvvetler toplandı. Yakın kazalardan da takviye birlikleri getirildi.[367] Daha önce yola çıkarılmış olan 105 mm'lik obüs ile 150 mm'lik top da Haçin'e getirilerek 15 Ekim 1920'de uygun mevzilere yerleştirildi. Kuşatma semtlere ayrılarak cephedeki kuvvetlere yeniden bir çekidüzen verildi.

15 Ekim 1920 sabahı topçuların ateşi ile taarruza başlandı. Taarruz bütün cephelere yapılıyordu. Ermeniler özellikle kuzey ve güney kesimlerinde taarruzun daha imkânsız olduğunu anladıklarından 15/16 Ekim gecesi, taarruzdan kurtulmak amacıyla Haçin'in Güney Cephesi'ne karşı hücuma geçtiler ve bu cephenin Komutanı olan Saim Bey'in iyi direnmesine rağmen 200 kadar Ermeni, Türk hatlarını yarıp geceden de faydalanarak güneydeki dağlara kaçmayı başardılar. Bunlardan bir kısmı Hamurcu Gediği civarında yakalanarak yok edildi.

Gece baskınından kaçabilen Ermenilerin takibine geçilmiş ve Kozan dolaylarında bir kısmı yakalanmış, önemli bir kısmı da Ceyhan'a sığınmışlardı.[368] Bu taarruzda Kozanoğlu Doğan Bey ile Aydınoğlu Tufan Bey de bulunmuş, emir ve komuta işlerini yürütmüşlerdi.

Türklerin Haçin'e 15/16 Ekim 1920 gecesi girdiği sırada Ermenilerin, buradaki Müslümanları katletmiş ve etrafı ateşe vermiş oldukları görüldü.[369] Meydana gelen yangınlar dolayısıyla ilçenin tümü yanmış ve harap olmuştu.

Haçin olayında Aziziye kaymakamı Fahri Bey de vatan için çok çalışanlar arasındadır. Cephe Komutanı Selahattin Paşa, bu subay hakkında "Geçen hizmetleri memnunluk vermiştir." diye bir emirle takdirlerini bildirmişti.

---

[366] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 157, Belge: 157 - 1; Kutu: 625, Göm: 150, Belge: 150 - 1, Kutu: 625, Göm: 153, Belge: 153 - 1.

[367] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 159, Belge: 159 - 1.

[368] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 29, Belge: 29 - 10.

[369] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 29, Belge: 29 - 5.

ç. Osmaniye ve Nur Dağları Bölgesinde Yapılan Muharebeler

(1) Osmaniye ve Nur Dağları Bölgesinde 1920 Yılı Başlarındaki Durum

Osmaniye (Cebelibereket) Osmanlı İmparatorluğu'nun Kilikya'daki en önemli sancak merkezlerinden biri durumundaydı. Bu bölgenin tarihî önemi ve ulaşım yolları üzerinde (özellikle Adana - Antep - Maraş üçgenini birbirine bağlayan bir kavşak) olması Fransızların bu bölgeyi ele geçirme ve elde tutma isteklerini ortaya çıkarmıştı. Kilikya'da 1918 Mütarekesi'nin ardından başlayan düşman işgalleri Osmaniye'ye de ulaşmıştı.

28 Ocak 1920'de 12'nci Kolordu Komutanlığından alınan raporda Maraş bölgesinde Fransız ve Ermenilerin yaptıkları zulüm ve eziyetlerin Osmaniye ile Adana bölgelerine de sirayet ettiği ve Osmaniye'deki halkın silah ve cephaneye gereksinim duyduğu belirtiliyordu.[370]

Bu süreçte Maraş Bölge Komutanlığının, Osmaniye çevresindeki Fransız kuvvetlerinin durumuna ilişkin Sivas Askere Alma Daire Başkanlığına 29 Mayıs 1920'de gönderdiği rapora göre Geçit'ten Bahçe'ye (Bahçe dâhil) olan bölgede 350, Bahçe ile Islahiye arasındaki bölgede 900, Kanlıgeçit ile Kardere arasındaki bölgede ise 1050 Fransız askeri bulunmaktaydı.[371]

Osmaniye bölgesinde Kuvayımilliye birlikleriyle Fransızlar arasında çarpışmalar devam ediyordu. Genelkurmay Başkanlığına 4 Temmuz 1920'de Maraş Bölge Komutanlığı tarafından gönderilen harp raporunda Osmaniye çevresinde şiddetli çarpışmaların başladığı haber verilerek düşmanın irtibat sağladığı Yarbaşı ve Bahçe arasındaki iki tünelin Türk birlikleri tarafından imha edildiği bildirilmekteydi.[372]

Bu bölgede bulunan Ermeniler de Fransızlarla iş birliği içerisinde çalışmaktaydı. 12 Eylül 1920'de Osmaniye Bölge Komutanlığından alınan bilgide bölgedeki Ermeni şirketlerinin Fransızlara yardım ettiği ve Fransızların da bölgedeki Ermenilere silah dağıttığı belirtilmekteydi.[373]

(a) Mercin Muharebeleri (Kroki - 22)

(I) Birinci Mercin Muharebesi (18 Ağustos 1920)

Ceyhan Kuvayımilliye Grubu, Mercin Suyu'nun kuzey kıyısında hazırlanan mevzide yerleşmişti. Fransızlardan elde edilen iki ağır makineli tüfek, Cezayirli Mehmet Çavuş'un komutasında olarak Köprübaşı'nda mevziye sokuldu. Bu grupta 150 kadar mevcutla Kösreli Hacı Ali Efendi ve Alicaf Ağa Müfrezeleri bulunuyordu. Kuvayımilliye muharebe ileri karakollarını Mercin Suyu'nun güneyindeki değirmene ve Ceyhan yolu

---

[370] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 25, Göm: 130, Belge: 130 - 5.
[371] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 55, Göm: 55, Belge: 55 - 2.
[372] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 823, Göm: 65, Belge: 65 - 1, 65 - 2.
[373] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 936, Göm: 135, Belge: 135 - 3.

üzerinde, Mercin'in iki km kadar ilerisine sürmüşlerdi. Bunların mevcutları iki süvari ve 12 piyade erinden ibaretti. Fransızların bir piyade alayı, bir süvari bölüğü ve iki bataryadan ibaret birlikleri, 18 Ağustos 1920'de tan vaktiyle beraber Mercin Grubuna taarruz etmek üzere ilerlemeye başladılar. Muharebe ileri karakolları bu kuvveti ateşle karşıladı. Fransızlar bir bataryasını Zabitzade Çiftliği'nde ve diğerini de değirmen doğusunda mevzilendirmişlerdi. Topçu desteği altında ilerleyen Fransız kuvvetleri, Türk mevzilerine 400 metre kadar yaklaşınca Türk müfrezeleri ateşe başladı. Fransız piyadeleri ilerlemeye devam ediyordu. Fakat şiddetli ateş altında kayıplar veriyorlar ve duraklamak zorunda kalıyorlardı. Mercin Suyu gerisindeki Türk mevzilerine Fransız topçusu durmadan ateş ediyordu. Muharebe öğleye kadar devam etti ise de bir başarı elde edilemedi. Fransızların 20 kadar ölü ve 100 kadar da yaralı verdiği anlaşılmıştı.

(II) İkinci Mercin Muharebesi (28 Ağustos 1920)

Birinci muharebedeki yenilgilerini hazmedemeyen Fransızların Mercin'e tekrar taarruz hazırlıklarına geçtikleri öğrenildi. Bunun üzerine Mercin Müfrezesi; Muhacir Bölüğü ve İnce Ali Müfrezesiyle takviye edilerek müfrezenin mevcudu 400 kişiye çıkarıldı. Türklerin düzenleri yine aynıydı. Mevziler biraz daha takviye edildi. Fransızlar 28 Ağustos 1920'de iki piyade alayı, bir süvari bölüğü, üç batarya ve iki tanktan ibaret olan kuvvetiyle saat 04.00'te Mercin'e taarruza başladı. Fransız topçuları eski yerlerinde mevzilendirilmişti. Topçu ateşi desteğinde piyadeler tanklarla taarruza başladılar; fakat köprü tahrip edildiğinden tanklar suyu bol olan Mercin Çayı'nın kuzeyine geçemedi. Fransız taarruzu öğleye kadar başarısızlıkla devam etti ve taarruz, suyun güneyinde durdu. Fransızlar, Kuvayımilliye'nin şiddetli ateşleri altında piyadelerini geriye de çekemiyorlardı. Fransızlar, üç bataryanın ve bütün makineli tüfeklerin ateşlerini köprü kesiminde toplayarak üçüncü defa tanklarla hücuma geçtilerse de yine çok kayıp vererek püskürtüldüler. Muharebe, karanlık basıncaya kadar şiddetle devam etti. Ortalığın kararması üzerine ateş etkisinden kurtulan Fransızlar, Ceyhan'a geri çekilmek zorunda kaldılar. 15 saat kadar süren bu çarpışmada Fransızlar 300 kadar kayıp vermişlerdi.[374] Türk kayıpları ise yedi şehit ve 15 yaralıdan ibaretti. Şehitler arasında tank üzerine atılarak içindekileri yok etmek isteyen bir er de vardı.

Fransızlar, kuvvet bakımından en aşağı 7 - 8 misli üstün idiler. Bu muharebelerde gerek erler gerekse bunları sevk ve idarede başarıya ulaşan komutanlar muharebe kudretlerinin en üstün kabiliyetlerini gösterdiler.

Ceyhan Grubu; Mercin Suyu ile Ceyhan Nehri arasında bulunuyordu. Bu suretle bu bölgede ve daha gerilerde bulunan zengin ve büyük köyler de korunmuş oluyordu. Bu köylere dayanarak grubun iaşesi kolaylıkla sağlandı. Fransızlar da Ceyhan kasabasının pek yakınında bulunan bu Kuvayımilliye birliğini yok ederek kendi güvenliğini daha kolaylıkla sağlamak ve bu

---

[374] Sarıhan; C. III, s. 189.

bölgedeki zengin kaynaklara el koyarak birliklerinin yiyeceğini temin etmek istiyorlardı.

İkinci Mercin Muharebesi'nden sonra 10 Ekim 1920'ye kadar iki tarafta da önemli bir hareket görülmedi. Yalnız 2 Ekim 1920'den itibaren Fransız uçakları sık sık uçmaya başladı ve bundan da bir taarruz veya bir kuvvet kaydırmaya girişecekleri anlaşılıyordu. Fransızların İskenderun Limanı'na kuvvet çıkardığı da öğrenildi. Bu kuvvetler Toprakkale bölgesinde toplanıyordu ve hemen hemen bir tümen kadardı. 4 Ekim 1920'de Fransız Komutanı Albay imzasıyla Adana Cephesi Komutanı Selahattin Âdil Paşa'ya gelen yazıda barışın son bulması nedeniyle Ceyhan, Toprakkale, Osmaniye, Çardak, Erzin, İslahiye demir yolunun 20 km kuzeyine kadar olan bölümünün idaresinin Fransızlara geçtiği bildirildi. Bu durum, cephe komutanı tarafından Genelkurmay Başkanlığına bir şifre ile bildirildi.[375] Bu gelişmenin ardından Adana Cephesi Komutanlığı, 18 Ekimde Osmaniye Bölge Komutanlığına verdiği emirde[376] (özet): "Fransızların bu günlerde İslahiye, Osmaniye kesimlerine taarruz hazırlığında bulunduğu anlaşılmakta ve daha çok Osmaniye'ye taarruz edecekleri sanılmaktadır. Fransızların yan ve gerilerinde etki yapmak amacıyla emrinizdeki kuvvetlerin çoğunun Mercin'e yaklaştırılması ve toplu olarak bulundurulması uygundur. Gruplar arasında esaslı bağ kurulmalı ve alınan haberlerden bütün grupların aydınlatılması ve alınacak tedbirlerin bildirilmesi" isteniyordu. Bu emri alan Kuvayımilliye birlikleri de yeni bir düşman taarruzuna karşı hazırlanmaya başlamışlardı.

(b) Kovanbaşı Çarpışması (10 - 13 Ekim 1920) (Kroki - 23)

Türk birlikleri Osmaniye bölgesinde şu suretle tertiplenmeye başladılar ve 9 Ekim 1920'de bu düzeni tamamladılar.

Haruniye Bölükleri ile 26'ncı Alayın 2'nci Taburu ve Ağır Makineli Tüfek Bölüğü, bir Kudretli Dağ Takımı Kovanbaşı sırtlarında ve Beştepelerde,

Osmaniye Grubu denilen Çardak, Kıyak, Yarpuz Kuvayımilliyesi Osmaniye'nin kuzeydoğusundaki ova kesiminde görevlendirildi.

İslahiye Grubu, Domuz Gediği'ni kapadı. Hassa Kuvayımilliyesi de o kesimde Katma'dan gelecek kuvvetlere karşı hazır bir durumdaydı. Ceyhan Grubu, gereğinde kullanılmak üzere yine eski yerinde ve Mercin Suyu'nun kuzey kıyısında emre hazır bir hâlde idi.

Tatarlı'da Ceyhan Grubu ile bağ kurmak amacıyla bir irtibat grubu bulunduruldu. Süvari Bölüğü de Dikili'de toplandı. Fransızlar 5 Ekim 1920'den itibaren İskenderun'da karaya çıkardığı kuvvetlerle Erzin'de bulunan alaylarını hemen takviye ederek bu kuvvetlerini Toprakkale ve bunun hemen kuzeyindeki Karabahadır Tepesi'nde mevzilendirilmişti. Bu

---

[375] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 160, Belge:160 - 1.
[376] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 29, Belge: 29 - 10; 29 - 11.

kesimde bir tümene yakın kuvvet toplandıktan sonra 10 Ekim 1920 sabahı şu düzenle taarruza başladılar.

Toplarını genel olarak Karabahadır Tepesi'nin güneydoğu ve güney kesiminde mevzilendirmişlerdi. Bu topçu kuvveti, 6 bataryadan az değildi. Topçular, Kovanbaşı ve Araplar'daki Türk kuvvetlerine hep birden ateşe başladılar ve bu ateşin desteği altında piyadeler de ilerledi. İlk önce Araplar köyüne doğru ilerleyen bir kol, Beştepeler'deki Türk piyadelerinin şiddetli cephe ve yan ateşleriyle karşılaştığından, ilerleyemeyerek geri çekilmek zorunda kaldı. Osmaniye kuzeyindeki ova kesimine taarruz eden Fransız piyadeleri de Türk piyadelerinin şiddetli ateşleri karşısında ilerleyemediler. Fransızlar bir süre sonra büyük kısmı ile Haruniye Bölüklerinin bulunduğu Kovanbaşı Sırtına yönelerek 300 - 400 metreye kadar yaklaştılar. Etkili mesafe içerisine giren düşman piyadeleri üzerine şiddetli ateş açıldı. Taarruzlarını bütün şiddetiyle sürdüren Fransızlar bu hücumlardan bir sonuç alamamışlardı. Bu suretle 26'ncı Alayın 2'nci Taburunun cephesi kısmen serbest kaldı. Sıkışan Haruniye Bölükleri bu Taburun iki bölüğü ile takviye edildi. Öğleden sonra cepheye 20 - 30 metre kadar yanaşan Fransız piyadelerine karşı hücuma kalkıldı ve Fransızlar geriye atıldı. Türk kuvvetlerinin elindeki mekanizmaları değiştirilmiş martin tüfeklerinin iğneleri kırılmaya başladığından ateşlerinin etkisi gittikçe azalıyordu. Fransızlar bundan faydalanarak bir defa daha şanslarını denemek istedilerse de az sayıda Türk ağır makineli tüfeğinin etkili ateşleri karşısında Fransızların hücumları kırıldı. Daha gerilerde bulunan toplar da etkili ateşler açarak Fransızların kayıplarını artırıyordu. Akşama kadar yapılan hücumlar ağır kayıplarla tamamen durduruldu. Bu muharebelerde başarı gösteremeyen Fransız kuvvetlerinin gerisine etki yapmak için Ceyhan Grubunun, Tatarlı üzerinden Toprakkale istikametinde taarruza geçmesi emredilmiş ise de Fransızların Tatarlı'ya doğru ilerleyen diğer bir kolu karşısında Endel ve Hamidekale geçitlerinden geçerek Ceyhan Nehri'nin kuzeyine çekilmek zorunda kaldılar.

Muharebe 8 saat kadar sürdü. Ortalığın kararmasıyla her iki tarafta da ateş kesildi. Türk birlikleri eski mevzilerinde ertesi gün tekrarlanması beklenen taarruz için gerekli hazırlıklara giriştiler. Fransızlar ise yaptıkları hücumlarda ağır kayıplara uğradıklarından, taarruz etmeyip topçu ateşlerinin desteği altında cephedeki kuvvetleriyle ilk önce Yeniköy yönüne ve daha sonra da batıya çekildiler.

Fransızların Yeniköy ve batısı bölgesine çekilmeleri karşısında, Ceyhan Nehri kuzeyine taarruza geçecekleri düşünülerek Andırın'daki Kuvayımilliye'nin Araplar'a doğru hareket etmesi ve Kara Hasan Müfrezesi'ne de Erzin - Osmaniye arasında Fransızların hareketlerine engel olmak için Akyar sırtlarına gelmeleri emredildi. Ceyhan Grubuna da Hamidekale'den kuzeye çekilmeyerek orada mevziye girmesi ve Fransızların Ceyhan Nehri kuzeyine geçmelerine engel olması emredilmişti. Fakat Fransızların 12 Ekim 1920'de Hamidekale hizalarında ve Ceyhan Nehri'nin

güneyinde geceyi geçirerek 13 Ekim 1920'de Ceyhan üzerinde dar bir yer olan İnceyer köyü kesiminde kurduğu köprüden geçerek Adana'ya doğru çekildiği anlaşıldı. Toprakkale'deki kuvvetlerini de Erzin'e çekti. Fransızların Ceyhan kuzeyine çekilmelerinden daha kuzeyde bir hareket yapmak istedikleri anlaşılıyordu.

Kovanbaşı adıyla anılan bu savaş, Türk kuvvetlerinin kahramanca savunmaları ve karşı taarruzlarıyla başarıya ulaştı. Ağır kayıplar veren Fransızlar, ölü ve yaralılarını beraberinde götürdüler. Dörtyol Kaymakamlığından alınan bilgiye göre Fransızların bu çarpışmalardaki kayıpları 1000 kişiye yakındı. Kayıpların bu kadar ağır olmasında, pek az sayıdaki makineli tüfeklerin rolü büyük olmuştu. Araziden ustaca faydalanmak ve etkili atışlar, Fransızlar yakın mesafelere sokuluncaya kadar ateşe başlamayarak etkili piyade ateşi mesafesinde ateş açmak ve Fransız topçusuna hedef göstermemek; bu muharebelerin başlıca niteliklerini teşkil ediyordu. Türk Kuvayımilliyesi bu bölgedeki muharebede ve bundan önceki muharebelerde çok büyük yararlık ve kahramanlık göstermişti. 26'ncı Alayın 2'nci Tabur erleri ve subayları çok iyi savaştılar. Kuvayımilliye'den de Haruniye Millî Bölük Komutanı Yeşiloğullarından Mehmet ve İbrahim Hakkı, Düziçi Bölük Komutanı Kötüoğlu Mustafa Ağa ve Bahçe Bölük Komutanı Hacı Bey'in birliklerini sevk ve idarede gösterdikleri beceri ve hayatlarını esirgememekte gösterdikleri fedakârlıklar takdire değer bir durumdaydı.

Bu muharebelerden sonra cephane ikmaline önem verildi. Maraş'tan gönderilen iki şinayder dağ topu da Osmaniye Bölge Komutanlığı emrine gönderildi.

(c) Kanlıgeçit Dolaylarındaki Muharebeler (1 - 10 Kasım 1920) (Kroki - 24)

Alınan haberler Fansızların Osmaniye ve Kadirli'ye taarruza geçeceklerini gösteriyordu. Bu bölgeler üzerinde Fransız hava faaliyetleri de başlamıştı. Böyle bir taarruzu önlemek amacıyla Osmaniye Bölge Komutanlığı tarafından bir hazırlık emri verildi. Bu emirde (özet): "Fransızların bir süvari alayı ve birkaç batarya ile takviyeli bir piyade alayının Ceyhan - Mercimek - Anavarzakale'den Kadirli üzerine hareket ettiği ve bir tümen kadar kuvvetin de Toprakkale bölgesinde toplandığı anlaşılmıştır. Çona'da bulunan 26'ncı Alayın 2'nci Taburu, Ağır Makineli Tüfek Bölüğü, Kudretli Dağ Takımı ve Haruniye Bölükleri şimdi Haramibel'e hareket edecektir. Ceyhan ve Osmaniye Grupları bulundukları mevzilerde yenilgiye uğratılan Fransız müfrezelerine karşı savunacaktır." deniyordu. Fransızların yapması olası taarruza karşı birliklerin cephane ikmali de sağlanmaya çalışılmaktaydı. Bu amaçla Adana Cephe Komutanlığının 41'inci Tümen bölgesine gönderdiği 30 sandık Alman, 20 sandık Osmanlı Cephanesi Pozantı'da bulunuyordu.[377]

---

[377] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 14, Belge: 14 - 1.

Tahmin edildiği şekilde Fransızlar, 1 Kasım 1920'de Toprakkale'ye getirmiş oldukları kuvvetlerle iki koldan Osmaniye Cephesi'ne taarruza geçtiler. Sağ kol, Osmaniye - Çardak - Çona yönünde Kanlıgeçit'e doğru, büyük kısmı teşkil eden sol kol da Osmaniye İstasyonu'ndan Dervişiye ve Mamure İstasyonu'na doğru ilerlemeye başladı. Anavarzakalesi'nden doğuya doğru, Ceyhan Nehri kuzeyinden ilerleyerek Kuvayımilliye'yi çevirmekle görevli takviyeli bir Fransız Piyade Alayı, Ceyhan Nehri'nin en önemli geçiş yeri olan Sarp Geçidi'ne ulaşmış ve Fransızların, bir gün sonra topyekûn kuvvetleriyle girişeceği taarruza katılmak üzere bir taraftan geçidi aşmaya çalışırken bir taraftan da daha önce Ceyhan Nehri'nin batısında mevziye soktukları topçularıyla geçidi savunmaya çalışan Kuvayımilliye birliklerini şiddetli ateş altında tutmuşlardı. Topçu desteğinde geçidin doğu yönünde ilerleyen Fransızlar, sabah vakti bir bölük kadar kuvveti oldukça kolay bir şekilde karşıya geçirmelerine rağmen Kuvayımilliye birliklerinin açtığı ateş nedeniyle hayli kayıp vermişlerdi. Nehir yatağının genişlediği bu kesimde, ateş altında kalan Fransız piyadeleri, panik içinde kaçışmış, bunların bazıları suda boğulmuştu. Bu kesimdeki Fransız taarruzu böylece püskürtüldü. Kuvayımilliye'nin kuzeyden kuşatma altına alınma tehlikesi önlendi. Bu hareketi takiben, Kuvayımilliye, daha çok önem kazanan Kanlıgeçit bölgesindeki Karatepe'ye kaydırıldı. Karatepe de Kuvayımilliye'nin eline geçti.[378]

2 Kasım 1920 gününe kadar esaslı bir hareket olmadı. Fransızlar kuvvetlerini, 2 Kasım 1920'de tuttukları Kanlıgeçit - Mamure hattında toplamaya devam ettiler.

Osmaniye Bölge Komutanlığı bu süre zarfında çevredeki birlikleri muharebe meydanına toplamaya başladı. Osmaniye - İslahiye yolu açık olduğundan bu cepheyi kapatmak üzere İslahiye Grubu'nun cebri yürüyüşle Kızıldere köyüne getirilerek Kıyaktepe'yi işgal etmesi emri verildi. Bu müfreze, vaktinde emredilen yere yetişti ve tertiplendi. Yarpuz ve Karayiğit çetelerinin Kanlıgeçit'e gelerek Fransızların sağ yanına taarruz etmeleri emredildi. Bu da zamanında yapılarak düşman ileri harekâtına engel olundu. Kozan ve Kadirli kuvvetlerinin Haruniye üzerinden Yarbaşı'na hareket etmeleri Adana Cephesi Komutanlığından emredildi ise de ancak Aydınoğlu Tufan Bey komutasındaki 500 kişilik Kadirli Müfrezesi Haruniye'ye geldi.

4 Kasım 1920 günü bir faaliyet görülmedi; ancak keşif kolu çarpışması yapıldı.

6 Kasım 1920'de Fransızlar, kuvvet çoğunluğunu Kanlıgeçit'te topladı. Mamure'de iki alayları vardı. Aynı günde Türk kuvvetlerinin durumu şöyleydi.

Sol kanatta Yüzbaşı Bedri komutasında 26'ncı Alayın 2'nci Taburu bulunuyordu. 350 mevcutlu olup 150 eri silahsız olan bu tabur, bir mantelli

---

[378] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 29, Belge: 29 - 11.

top, iki makineli tüfek ve 30 - 40 erden ibaret Süvari Takımı ile takviye edildi. Bu kuvvet, büyük kısmı ile Kızıldere köyü güneyinde olup muharebe ileri karakollarını daha ileri sürmüştü.

120 mevcutlu Karayiğit ve Yarpuz Kuvayımilliye birliği Kanlıgeçit'in kuzeyindeki tepelere alındı ve orada mevzilendi. 280 mevcutlu Haruniye Bölükleri iki bölüğüyle Karatepe'de, bir bölüğüyle Yarbaşı'ndaydı. Haruniye'de noksanlarını tamamlamakla meşgul olan Tufan Bey Müfrezesi'nden 100 erlik bir kuvvet Şeker Deresi'ne gönderildi.[379]

8 Kasım 1920 günü sabahı saat 08.00'de Fransızlar Kanlıgeçit - Hasanbeyli şosesi üzerinde yerleştirdikleri üç batarya ile Türk piyadeleri üzerine ateşe başladılar. Uçaklar da mevziler üzerinde uçuyor ve ateş ediyorlardı. Fransız piyadeleri topçu ateşlerinin desteği altında Hasanbeyli şosesi boyunca taarruza geçti ve muharebe ileri karakollarının bulunduğu mevziler işgal edildi ise de buralar akşama doğru tekrar Türkler tarafından geri alındı. Fransızlar bu muharebelerin sonunda işgal etmiş oldukları araziden ancak bir tepeyi ellerinde tutabildiler.

Aynı gün akşamı, büyük bir Fransız birliğinin İskenderun'dan İslahiye'ye hareket ettiği hakkında haberlerin yayılması üzerine İslahiye Grup Komutanı Yüzbaşı Bedri'ye, emrindeki süvari ile İslahiye'ye hareket emri verildi ve bu bölgede kalan kuvvetlerin komutanlığına da Binbaşı Hasan Basri atandı. Bu sırada Fransızlar, İslahiye Grubuna bir taarruz yaptılar. İslahiye Grubu bu taarruz karşısında çekilmek zorunda kaldı. Bundan sonra Fransızlar, 9 Kasım 1920 saat 08.00'de üç piyade, bir süvari alayından kurulu bir kuvvetle ve bir kısmı uzun menzilli tümen topçusu desteğinde asıl kuvvetleriyle Kabatepe sol kanatlarını emniyete almak amacıyla da tali kuvvetleriyle önceden Şeker Deresi istikametinde taarruza geçtiler.

Topçu ve ağır makineli tüfeklerin desteğiyle ilk önce iki piyade taburu taarruza başladı. Piyadeler şoseden dereler içinden Kabatepe'yi güneyden kuşatmak üzere ilerlemeye başladılar. Bu taarruzu durdurmak üzere Burkaçlı batı sırtlarında mevziye giren şinayder top takımı saat 09.00'da Fransız piyadeleri üzerine ateşe başladı. Fakat toplarının piston başlığı kırıldığından ateşlerine devam edemediler. O zamana kadar muharebeye sokulmamış olan Kudretli Dağ Topu Takımı mevzilendirilerek ateşe başladı. Yapılan ateşin çok şiddetli olması ve bir merminin Fransız cephane arabasına düşerek arabanın içindeki topçu mermilerini patlatması kayıplara meydan vermişti. Ancak bu takımın da zamanında cephanesi ikmal edilemediğinden 30 atımdan sonra takım, ateşini kesmek zorunda kaldı. Şosenin güneyinde bulunan Türk kuvvetleri bir müddet dayandı ise de Sol Kanadın geriye

---

[379] Gnkur. ATASE Arşivi; Kls: 596, Dos: 145, Fih: 76; 76 - 1'de: 6 - 7 Kasım 1920'de, bir müfrezemizin, Kanlıgeçit civarındaki düşman ileri karakoluna başarılı bir baskın düzenlediği, düşman topçusunun Yarbaşı'ndaki mevzilerimizi ateş altına almasına karşılık iki taraftan piyade ateşi açıldığı ve Karatepe'ye gönderilen bir müfrezenin, bir düşman keşif kolunu pusuya düşürerek 6 kayıp verdirdiği belirtilmektedir.

çekilmesi üzerine o da çekildi. Bu durum karşısında Bahçe Kuvayımilliye Müfrezesi de Bahçe'ye doğru çekildi. Yalnız 26'ncı Alayın 1'inci Taburu ve Ağır Makineli Tüfek Bölüğü, Burçaklı'da direnmeye devam etti. Bu suretle Fransızlar, saat 12.00'de Kabatepe'yi işgal ettikten sonra Hasanbeyli'ye doğru yürüyüşe geçtiler ve akşamüzeri öncüleri bu köye girerek 9/10 Kasım gecesini Hasanbeyli batısındaki düzlükte; geriden gelen diğer alaylar da Kızıldere köyü güneyindeki şose üzerinde geçirdiler. Bu muharebelerde Fransızların kayıpları oldukça ağırdı.

10 Kasım 1920 sabahı, Fransızlar Hasanbeyli'nin batısındaki ordugâhtan saat 09.00'da hareketle akşam İslahiye'ye vardı. 10/11 gecesini burada geçirdi. 11 Kasımda buradan hareket eden Fransız birlikleri 12 Kasımda Meydanıekbez'e ve 13 Kasımda da Katma'ya varmış bulunuyordu. Katma'dan da Antep'e hareket ederek buradaki muharebelere katıldılar. Bu kuvvetler Geberal Goubeau (GUBO) komutasındaki 4'üncü Fransız Tümeni idi. Bunların Antep'e takviye kuvveti olarak gönderildiği anlaşılmıştı.

Takviyeli, dolgun mevcutlu ve modern silahlarla donatılmış olan bir tümene karşı bir avuç kahraman Kanlıgeçit ve doğusunda Fransızlara çok kayıplar verdirmişti. Birliklerin buradaki taktik yerleşmeleri, sevk ve idareleri örnek olacak derecede mükemmeldi. Kanlıgeçit savaşlarından sonra Türk kuvvetleri Bahçe, Haruniye, İslahiye ve Maraş istikametinde çekildiler. Bu harekât, 26'ncı Alay Komutanı Binbaşı Recep tarafından idare edilmişti.

Bu muharebelerden sonra Fransızlar Mamure kesiminde zayıf bir müfreze bırakarak kuvvetlerini Osmaniye'ye çektiler. Mamure'deki kuvvetleri istasyon civarında tel örgü engelleri ile korunuyordu.

(ç) Mamure Baskını (15 Kasım 1920) ve Bölgedeki Diğer Olaylar

Haçin, Türkler tarafından işgal edildiğinden, ilçenin kaymakamı olan Yedek Üsteğmen Saim komutasında bulunan kuvvetler de Ceyhan Grubu ile birleştirilerek Mamure kesimine alındı. Yedek Üsteğmen Saim yaptırdığı keşiflerle Mamure İstasyonu'nda 50 - 60 kadar Fransız piyade erinin olduğunu anlayınca 15 Kasım 1920'de bir baskın tertipledi. Fransızlar burada bir hile kullanarak Türk kuvvetlerine teslim olacaklarını söylemişler ve ellerini yukarı kaldırarak teslim işareti yapmışlardı. Bunun üzerine Türkler, emniyetle istasyona yaklaşmaya başlar başlamaz, Fransızlar derhâl ateş açarak Türklere ağır kayıplar verdirdiler. Bu muharebede, Grup Komutanı Üsteğmen Saim ile birlikte 15 Türk eri şehit oldu. Komutanlarının şehit olduğunu gören Müfreze de kısmen dağılarak Ceyhan Nehri'nin kuzeyine çekildi. Üsteğmen Saim; Haçin, Kars, Feke ve Kozan dolaylarında Kuvayımilliye'nin ilk oluşumundan beri büyük fedakârlıkları geçmiş bir kahramandı. Bu kahraman Türk evladının adı 30 Aralık 1923 tarihinde Haçin'e verilerek kasabanın ismi Saimbeyli olarak değiştirildi.[380]

---

[380] Selahattin Tansel; Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt: III, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1978, s. 229.

Aralık ayı başlarında Islahiye bölgesinde Osmaniye akıncı müfrezelerinin yaptıkları taarruz sonucu Harım bölgesi Türk kuvvetlerinin eline geçmiş, bu bölgede Fransızlara 300 kadar zayiat verdirilmişti.[381]

24 Ocak 1921 günü Güney Cephesi Komutanlığına gelen bilgide Adana bölgesinde bulunan Fransız kuvvet toplamının 4000'e yaklaştığı ve Fransız birliklerinin genellikle Cezayirli ve Tunuslulardan oluştuğu öğrenildi.[382] Şubat 1921 başına kadar önemli hareketler ve çarpışmalar olmadı. 4 Şubat 1921'de Fransızların Hasanbeyli istikametinde ilerlediği öğrenildi. Buna karşı şu düzen alındı:

Haruniye Bölükleri Kanlıgeçit ile Kabatepe arasında,

Bahçe Bölükleri Kanlıgeçit'te,

Dörtyol Müfrezesi, Kanlıgeçit Karakolu ile Osmaniye - Hasanbeyli şosesi arasında yerleşmişti.

Fransızlar, Kanlıgeçit'e girdikten sonra baskın tarzında ateşe başladı ve çarpışmalar şiddetli olarak saatlerce sürdü. Türkler, küçük gruplar hâlinde hücum ediyorlardı. Bu durum karşısında, her taraftan sarılan Fransız kuvvetleri kuzeye, Yarbaşı'na doğru yani aksi istikamete kaçarak çekildiler. Türkler, dört ağır makineli tüfek ile birçok silah ve cephane elde ettiler. Yarbaşı bölgesine çekilen Fransız kuvvetleri takip edildi ve burada da kuşatıldı. Bir süre sonra Fransızlar Yarbaşı, Karatepe, Kanlıgeçit'teki kuvvetlerinin büyük bir kısmını Osmaniye istikametinde çektiler.[383] Fransız kuvvetlerine karşı, mevcutları az ve silah kuvveti çok eksik olan bir avuç Kuvayımilliye ile yapılan kahramanca muharebeler 2'nci Kolordu Komutanlığınca şu emirle takdir edildi (özet): "Osmaniye bölgesinde Fransızların şimdiye kadar üstün kuvvetleriyle çarpışarak gösterdikleri kahramanlıklar için takdir ve teşekkürlerimin bütün subay ve erlere bildirilmesini rica ederim."

Mart ayı içerisinde ise Fransız kuvvetleri bölgede yeniden faaliyete geçmişlerdi. Kanlıgeçit bölgesini bombalayan Fransızlar, aynı zamanda Akçakoyunlu'nun batı sırtlarından hücuma kalkmışlardı. Fransızlar bu hareketlerini örtme amacıyla da Karatepe bölgesini makineli tüfeklerle ateş altında tutuyorlardı. Kuvayımilliye birlikleri Fransızlara karşı şiddetli direniş göstermekteydi. Çarpışmalar 7 Mart 1921 sabahına kadar devam etmiş, sabah vaktinde bölgede etkisini yitirmeye başlayan Fransızlar, birliklerini geri çekmek zorunda kalmışlardı. Osmaniye Bölge Komutanı Ali Bey, bölge için gerekli olan sekiz sandık Osmanlı fişeği, üç sandık Alman fişeği ve 60 atımlık top mermisinin acilen bölgeye sevkini istemekteydi.[384]

---

[381] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 628, Göm: 3, Belge: 3 - 1; Kutu: 568, Göm: 173, Belge: 173 - 1.

[382] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 723, Göm: 99, Belge: 99 - 1, 99 - 2.

[383] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 599, Göm: 43, Belge: 43 - 1.

[384] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 808, Göm: 112, Belge: 112 - 1.

13 Mart 1921'de Adana Valiliğinden Güney Cephesi Komutanlığına yazılan telgrafta Haruniye, Karatepe, Güllütepe, Ellek, Kokarpınar, Karacaören ve Yarbaşı'nın 10 Mart günü öğle üzeri Fransızlar tarafından işgal edildiği bildiriliyordu. Bölgede Türk kuvvetleri ile Fransızların Kandildere mevkisinde hâlen çarpışmakta olduğu ve Fransızların Hassa bölgesindeki Türklerin kendi yönetimlerinden memnun olduklarına ilişkin bir belge hazırlattıkları bilgisi de verilmekteydi.[385]

Mart ayı sonlarında Fransızların bölgeden çekilmekte olduğu haberleri alınmaktaydı. 27 Mart günü Osmaniye Bölge Komutanlığından alınan bilgide, 26 - 27 Mart gecesi Fransızların Mamure ve Osmaniye bölgelerinden çekildiği ve birliklerimizin 3 Mart günü kaybettikleri mevzileri tekrar ele geçirdiği bildirilmekteydi.[386] Millî Mücadele süreci, bu bölgede sona doğru yaklaşmasına rağmen özellikle Batı Cephesi'nde çok kritik bir aşamaya girmiş durumdaydı. Bu nedenle birliklerimizin silah ve mühimmat eksikliklerini tamamlamak Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin temel sorunuydu. Bu nedenle Kilikya bölgesini boşaltmaya başlayan Fransızların elinde bulunan silah ve mühimmatın para karşılığında satın alınması, ikmal açısından düşünülen çarelerden biri olmuştu.[387]

3. Antep'te Mütarekeden Sonra Yapılan Muharebeler, Batı Cephesi'nin İkiye Bölünmesi ve Adana Cephe Komutanlığının 2'nci Kolordu Adını Alması

a. Antep'te Mütarekeden Sonra Yapılan Muharebeler

(1) Mütarekeden Sonra Yapılan İlk Türk Taarruzu (29 Temmuz 1920) (Kroki - 25)

30 Ekim 1918'de imzalanan mütareke sonucunda Antep ve havalisini işgal eden Fransız kuvvetlerinin özellikle Ermeniler[388] ile birlikte bölge halkına uyguladıkları zulümler Kuvayımilliye'nin oluşumunu zorunlu kılmıştı. Sivas'ta bulunan Temsil Heyeti Başkanlığına 28 Ekim 1919 tarihinde gönderilen telgrafta Antep ve çevresinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin oluşturulma çalışmalarına başlandığı bildirilerek bu bölgeyi işgal etmiş olan İngiliz kuvvetlerinin bölgeyi boşaltmaya başladıkları ve Fransızların bölgede iki tümene yakın kuvvetinin bulunduğu bildiriliyordu.[389]

---

[385] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 723, Göm: 129, Belge: 129 - 1.
[386] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 804, Göm: 61, Belge: 61 - 1.
[387] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 661, Göm: 135, Belge: 135 - 1.
[388] Ermenilerin yaptıkları zulüm ve eziyetler sadece Adana, Antep ve Maraş bölgelerinde değil tüm Kilikya'da etkili olmaktaydı. 13'üncü Tümen Komutanlığının 16 Ocak 1920 tarihli bir raporunda Diyarbakır bölgesindeki Ermeni faaliyetleri açıklanmaktaydı. Diyarbakır'da bulunan Ermeni Piskopos Gavdiknikyan'ın bölgede yaşayan Ermeni ve Süryani halklarını örgütleyerek Müslüman halkı yok etme girişimlerinde bulunduğu bu rapordan anlaşılıyordu. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 205, Göm: 248, Belge: 248 - 1.
[389] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 35, Belge: 35 - 3.

Fransızların 1920 yılı içerisinde bölgedeki faaliyetleri daha da artmıştı. Ocak 1920'de 11'inci Tümen'den gelen bir raporda Tümen bölgesinde (Bu dönemde Adana Cephesi bölgesi, anılan Tümen'e aittir.) düşmana bırakılmış hiçbir askerî gerecin olmadığı belirtilmekteydi.[390] Büyük önder Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya ayak basar basmaz tüm birliklere gönderdiği emir ile silahların bırakılmaması gerektiğini bildirmişti. Adana bölgesinde görülen bu durum, Mondros Mütarekesi'nin Türk Silahlı Kuvvetlerince benimsenmediğini göstermesi açısından önemlidir. Türk Silahlı Kuvvetlerinin birlik ve beraberlik içerisinde harekâtını sürdürmesi de Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasında temel koşuldu. Bu nedenle Anadolu içerisinde yer alan tüm birlikler ile Mustafa Kemal Paşa irtibat hâlinde bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, 12 Kasım 1919'da Çanakkale Müstahkem Mevkisi Komutanlığı'na gönderdiği telgrafta Mondros Mütarekesi sonrasında ortaya çıkan işgallerin İstanbul hükûmetinin dirayetsiz tutumundan kaynaklandığını bildiriyordu.[391]

Fransızların Maraş, Urfa, Adana ve Antep dolaylarında yaptıkları işgaller ile başladıkları zulüm ve eziyetler sadece bu bölge halkları tarafından[392] değil, tüm Anadolu'dan tepkiler görüyordu. Emet'ten 22 Kasım 1919'da Sivas'ta bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen telgrafta Türk halkının, bayrağını katillere karşı savunacağı belirtiliyordu.[393] Aynı içerikli bir telgraf da Alanya'dan Sivas'a gönderilmişti.[394] Elazığ'dan Ankara'da bulunan Temsil Heyeti Başkanlığına 5 Şubat 1920'de gönderilen telgrafta, Elazığ'da İngiliz ve Fransızların Mondros Mütarekesi sonrasında -mütareke öncesi kabul ettikleri Wilson Prensiplerine aykırı olarak- başlattıkları işgallere karşı miting düzenlendiği ve bu işgallere karşı savaşmak için bu bölgeye yardım edilebileceği belirtilmekteydi.[395] 7 Şubat 1920'de Musul, Diyarbakır ve Bitlis bölgesinde bulunan aşiret reislerinin, işgalleri protesto için Fransız ve İngiliz birlikleri komutanlıklarına telgraf çektikleri Genelkurmay Başkanlığına bildirilmişti.[396]

Bu işgaller, aynı zamanda Türk basınında da yakından takip edilmekteydi. 26 Ekim 1919'da İstanbul'da bulunan gazete merkezlerine gelen telgrafta Urfa, Antep, Maraş ve Adana bölgelerindeki İngiliz kuvvetlerinin geriye çekilerek bu bölgenin Fransızlar tarafından işgal edileceği bildirilerek bu konunun halka duyurulması, ilgililerin uyarılması ve kamuoyunun dikkatinin bu konuya çekilmesinin basının genel görevi olduğu belirtiliyordu.[397]

---

390 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 271, Göm: 3, Belge: 3 - 1.
391 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 157, Belge: 157 - 1, 157 - 2.
392 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi, Kol: ATA - ZB, Kutu: 26, Göm: 42, Belge: 42 - 1, 2, 3.
393 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi, Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 185, Belge: 185 - 1.
394 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 175, Belge: 175 - 1.
395 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi, Kol: ATA - ZB, Kutu: 26, Göm: 35, Belge: 35 - 1, 35 - 2.
396 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 30, Göm: 56, Belge: 56 - 1.
397 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA-ZB, Kutu: 15, Göm: 40, Belge: 40 - 1, 2, 3.

Anadolu halkı sadece Antep için değil Maraş için de aynı tepkileri göstermekteydi. 5 Şubat 1920'de Erzurum Valiliğinden 20'nci Kolordu Komutanlığına gelen telgraf[398] ile 6 Şubat 1920 tarihinde Burdur'dan 20'nci Kolordu Komutanlığının aracılığı ile Temsil Heyeti Başkanlığına gelen telgraf[399] Maraş'ta yapılmakta olan mezalimin protesto edildiği yönündeydi. Hatta Maraş'ta yapılan mezalimin kitaplaştırılarak tüm insanlığa duyurulması yönünde çalışma yapılması Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyetince istenmekteydi.[400] Maraş'ta zarar gören sadece Müslüman halk olmamıştır, bölgede yaşamakta olan gayrimüslim halk da zarara uğramıştır.[401]

2 Mart 1920'de Antep'ten Ankara'ya gelen yazıda Akçakoyunlu İstasyonu bölgesinde teçhiz edilmiş 3000 kişilik bir Fransız birliğinin harekete hazırlandığı belirtilmekteydi. 3'üncü Kolordu Komutanlığınca bu birliğin Karkamış istikametinde hareket ederek Urfa'ya ulaşmaya çalışacağı ve bu bölgede harekât düzenleyeceği düşünülüyordu. Bu birlik harekete geçmeden bölgedeki Fransız siyasi temsilciliğiyle görüşülerek bu harekâtın önüne geçilmesi Temsil Heyeti Başkanlığınca istenmekteydi.[402]

Mayısın sonlarında Fransızlar, imzalanan mütareke şartlarına göre Antep'i boşaltmak üzereydiler. Antep bölgesinde 700 kadar Fransız askeri kalmıştı. Antep ve çevresinin Kuvayımilliye komutanı Kılıç Ali Bey'in üstün hizmetleri sonucunda bütün Antep halkı ile Kilis ilçesinin bütün köyleri komutanın emri altında birleşmiştir.[403]

Maraş ve Antep bölgesinin Kuvayımilliye Komutanı olan Kılıç Ali Bey'in Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Ankara'ya geri dönmesi de işleri zorlaştırmış ve bölgenin moralini bozmuştu. Antep'te gelişen bu olaylar üzerine Antep Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyeti, Büyük Millet Meclisi Başkanlığından bölgeye acil olarak subay gönderilmesini istemiştir. 23 Haziranda Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Merkez Heyetine çektiği telgrafta, bölgeye düzeni sağlayacak subayların gönderileceğini belirterek bölgede yapılmakta olan fedakâr hizmetlere devam edilmesini ve sakin olunmasını istemiştir.[404]

Antep'ten 23 Haziran 1920'de alınan bir raporda belirtildiği üzere; 22 Haziranda Kilis'ten hareket eden Fransız kuvvetiyle Türk birlikleri arasında Elmalı civarında 6 saat süren bir çarpışma olduğu fakat Türk birliklerinin üstün düşman kuvveti karşısında Dülük köyüne çekilmek zorunda kaldıkları, bunun üzerine Fransızların şehri tekrar sardığı ve Müslüman halkın tehlike altında olduğu anlaşılıyordu.[405]

---

[398] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA-ZB, Kutu: 26, Göm: 36, Belge: 36 - 1.
[399] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 329, Göm: 142, Belge: 142 - 4.
[400] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 26, Göm: 3, Belge: 3-1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.
[401] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşiv, Kol: ATA - ZB, Kutu: 26, Göm: 26, Belge: 26 - 1.
[402] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 57, Göm: 66, Belge: 66 - 1, 2, 3.
[403] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi, Kol: İSH, Kutu: 623, Göm: 105, Belge: 105 - 3, 4, 5.
[404] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 144, Belge: 144 - 1.
[405] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 142, Belge: 142 - 1.

Halep ve dolaylarındaki kritik durum yüzünden Adana bölgesinde bulunan Fransız kuvvetlerinin bir kısmının bu bölgeye gönderilmesi zorunluluğu olduğundan Fransızlar ateşkes isteğinde bulunmuşlardı. Antep'ten de bir kısım birlik Halep'e gönderildiği için Fransızların Antep'teki mevcutları oldukça azalmıştı. Bu durumdan faydalanarak kesin sonuç almak ve Antep'i kurtarmak için buraya bir taarruz yapılması Adana Cephesi Komutanlığınca Antep Bölge Komutanlığına emredildi. Adana Cephesi Komutanı Kurmay Albay Selahattin Âdil, Maraş'tan hareket ederek 26 Temmuz 1920'de Antep'in 12 km kuzeybatısındaki Sam köyüne geldi. 28 Temmuz 1920'de de Antep'te bulunan Bölge Komutanı Kurmay Yarbay İrfan ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti Başkanı Ferit Bey ve arkadaşlarından birkaç kişi bu köye gelerek Cephe Komutanı ile buluştular.

Antep'teki Fransız kuvvetlerinin, makineli tüfekle takviye edilmiş iki tabur piyade ile bataryadan ibaret olduğu tahmin ediliyordu. Bu kuvvetler, Amerikan Koleji ve kolejin bulunduğu Zerdalilik ile Garaf binalarında yerleşmiş ve buralar modern usul ve gereçlerle berkitilmişti. Fransız karargâhı, Zerdalilik'te bulunuyordu.

Taarruzun, Kuvayımilliye Müfrezeleri ve 9'uncu Alay tarafından, Fransızların eğitime çıktığı bir sırada baskın şeklinde yapılması kararlaştırıldı. Taarruz iki istikametten yapılacaktı. Bir tabur Maraş'tan gelen Dağ Topçu Takımı ile İbrahimli bölgesindeki müfrezeyi de emrine alarak Garaf'a taarruzla burayı elde edecekti. Diğer bir tabur da Antep güneydoğusundan Kurbanbaba'yı ve Azezyokuşu'nu işgal ile buradan Kolej'e taarruz edecekti. Birlikler 28/29 Temmuz 1920 gecesi taarruz için ileriye yanaştılar. Türk topçusu da mevzilendirildi. 29 Temmuz sabahı taarruz başladı. Bu sırada Fransız birliklerinin bir kısmı Garaf civarında eğitim yapıyordu. Bu kesime baskın şeklinde yapılan taarruz üzerine, Fransızlar önce biraz şaşaladılarsa da hazırlamış oldukları mevzileri işgale alışmış olduklarından mevzilerini kısa zamanda işgal ettiler. İbrahimli civarında yerleştirilen 105 mm'lik iki topla Fransızların sığındıkları kolej binası ateş altına alındı. Taarruz başarı ile gelişiyordu. Fakat piyadeler, Fransızların kuvvetli tel örgüleri karşısında durakladılar ve iki taraf kuvvetleri burada uzun zaman karşı karşıya kaldılar.

Güneyden taarruz eden Türk birlikleri de Kurbanbaba ve Azezyokuşu sırtlarını kolayca işgal ettiler; fakat Fransızların şiddetli ateşleri ve engeller karşısında Kolej önünde durakladılar.

Bu taarruz, Antep Garnizon Kuvvetleri tarafından yapılmıştı. Adana Cephesi Komutanlığının emrinde Maraş'ta yeni teşkil edilmekte bulunan 9'uncu Tümen ile 13'üncü Kolordu kuruluşunda olup daha sonra komutanlık emrine verilen 5'inci Tümen birlikleri, henüz Antep'e gelemediklerinden harekâta katılmamışlardı. Bu sebeple yapılan taarruz, Türk mücahitlerinin cesurane saldırışlarına rağmen, başarılı bir şekilde sonuçlandırılamadı. Türk birlikleri de geceden faydalanarak gerilerdeki mevzilerine alındı.

(2) Nafak Boğazı Çarpışmaları (9 Ağustos 1920)

Suriye'deki durumları kısmen düzelen Fransızlar, Antep'teki Türk kuvvetlerini atarak burayı işgal etmek istiyorlardı. Bu amaçla Albay Andre komutasında bir kuvvet gönderilerek Antep'i takviye etmek istediler. Akçakoyunlu İstasyonu'nda trenden indirilen bu kuvvet, 8 Ağustos 1920'de Antep'e hareket etti. Yeni Fransız kuvveti; bir Senegal Avcı Taburu, dört Cezayir Avcı Taburu, bir Makineli Tüfek Bölüğü, 75 mm'lik bir, 65 mm'lik iki, 155 mm'lik bir bataryadan kurulu bir Topçu Taburu, iki Süvari Bölüğü, bir İstihkâm Müfrezesi ve bir Tank Müfrezesi ile cephane ve yiyecek ağırlıklarından kuruluydu. Bu suretle Fransızlar, hem Antep'teki birliklerini takviye etmek hem de gerekli yiyecek ve gereç eksiklerini tamamlamak istiyorlardı. Birliklerin yolda bir baskına uğraması ihtimaline karşı Antep'ten de karşılayıcı bir birlik yola çıkarıldı. Bu kuvvet, yürüyüş sırasında Antep yolunda Azezyokuşu ile Kargasekmez tepelerini işgal eden küçük bir Kuvayımilliye Müfrezesi ile karşılaşarak taarruza geçti. İnatla savunan Türk müfrezesi, cephanesinin bitmesi üzerine geri çekilmek zorunda kaldı.[406]

Adana Cephesi Komutanı, yeni gelen Fransız kuvveti ile Antep'in takviyesine engel olmak için Antep Bölge Komutanına bütün kuvvetleriyle İkizkuyu'ya doğru hareketle Fransızları durdurmasını emretti.

Antep Bölge Komutanı, şehir dışında ve içinde toplayabildiği bir piyade taburu, bir milis taburu ve üç Kuvayımilliye müfrezesinden kurulu kuvvetlerle cadde üzerinde ve savunması kolay olan Nafak Boğazı bölgesinde savunma ve baskın için tertiplendi.

Albay Andre komutasında yürüyen Fransız kuvveti, birinci gün akşamı İkizkuyu bölgesine vararak geceyi burada geçirdi ve 9 Ağustos günü yürüyüşüne devamla Antep - Akçakoyunlu yolu üzerinde ve Antep'in 10 km güneyinde Nafak Boğazı güneybatısında Gürgün kesimine geldiği sırada Türk kuvvetlerinin baskınına uğradı. Türk Kuvayımilliyesi, baskın yapmış olmasına rağmen Fransızların üstün topçu ateşleri altında önceden duraklamak ve sonradan da geri çekilmek zorunda kaldı.[407] Nafak Boğazı'ndan daha geride savunmaya elverişli yerler bulunmasına rağmen Kuvayımilliye'nin dağılması yüzünden Boğaz'dan yeteri kadar faydalanmak mümkün olmadı. Piyade Taburu; İbrahimli, Düllük ve Sam köyleri üzerine, Milis Taburu da Antep şehri içine geri çekildi. Kuvayımilliye'nin ve kısmen muhtelif istikametlerde küçük gruplar hâlinde çekilen taburların yeniden tertiplenmesine çalışıldı.

Türk kuvvetlerinin dağılmasıyla önemli bir direnme görmeyen Andre kuvvetleri, Antep'e girdi ve şehrin şimdiye kadar Türklerde bulunan

---

[406] Sahir Uzel; Gaziantep Savaşı'nın İç Yüzü, Ankara 1952, s. 118. Gnkur. ATASE Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 629, Göm: 29, Belge: 29 - 2, 29 - 3, 29 - 4.
[407] Uzel; s. 119.

güneydoğu kesimini ele geçirdi.[408] Bir taraftan da Antep'i kuşatarak emniyet kıtalarını Dülükbaba - Sam köyü güneyi hattına kadar sürdüler.

Fransızlar, Antep dolaylarında oldukça fazla birlik bulundurmalarına ve şehir dışındaki Türk kuvvetlerine taarruz etmelerine rağmen şehir içindeki kuvvetlere taarruzdan kaçınmışlar ve buraları topçu ile piyade ateşi altında bulundurmakla yetinmişlerdi.

Bölge, bundan çok zarar gördüğünden Fırat Nehri'nin doğusundaki halk da silahlı olarak Antep'in yardımına koşmaya başlamıştı. Bu sebeple 12 Ağustos 1920'de Nizip'te piyade ve süvari olmak üzere bir kısım Kuvayımilliye toplanmaya başladı.

(3) Özdemir Bey'in Antep'e Gelişi ve Antep'in Teslim Olması İçin Yapılan Fransız Teklifleri

Suriye bölgesinde İngiliz ve Fransızlara karşı çarpışarak başarılar elde eden ve millî teşkilat başkanı olan yurtsever savaşçı Milis Kaymakamı (Yarbay) Ali Şefik Bey, "Özdemir Bey" takma adıyla Suriye'deki millî hareketler konusunda Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'e bilgi vermek ve onun emirlerini almak amacıyla 1920 Haziran sonunda Antep'e geldi.

Mısır kölemenleri torunlarından olup aslında subay olan ve Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda gönüllü olarak hizmet eden bu zatın yanında Üsteğmen Muharrem ile Mısırlı Tüfekçi Ahmet Usta da bulunuyordu.

Özdemir Bey, Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal ile haberleşerek ondan gerekli talimatı aldı. Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile de yaptığı temaslarda, kendisinin Antep Savaşı'na katılması rica edilince bunu kabul etti. Antep'teki Yıldırım Taburu Komutanı olan Üsteğmen Kâmil, istifa ederek ayrıldığından Özdemir Bey önce bu Tabur Komutanlığını, sonradan da 8 Ağustos 1920'de Antep'teki Kuvayımilliye Komutanlığını ele aldı.[409]

Antep savunma teşkilatı, Özdemir Bey'in sevk ve idaresi altında kuvvetlenmiş ve yeni bir çekidüzen almıştı.

Fransızlar, 11 Ağustos 1920'de Antep halkına gönderdikleri bir bildiri ile şehrin iki saate kadar kayıtsız şartsız teslimini ve bütün hükûmet memurlarının, Kuvayımilliye komutanının, Merkez Heyeti üyelerinin ve ileri gelenlerinin, Fransız komutanlık karargâhına gelmelerini, bütün kuvvetlerin silahları ile birlikte teslimini istemişlerdi. Bu bildiri, Yarbay Abadi ve Albay Andre tarafından imza edilmişti.[410]

---

[408] Gnkur. ATASE Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 29, Belge: 29 - 5, 29 - 6.
[409] Sarıhan; C. III, s. 163.
[410] Tansel; s. 210.

Antepliler tarafından kabulüne imkân olmayan bu şartlara karşılık Kuvayımilliye Komutanı Özdemir Bey, özet olarak: "Sizin bayrağınızın altına girecek hiçbir Türk düşünemiyorum." diye kesin cevap vermişti.[411]

Bunun üzerine Fransızlar, Antep Mutasarrıfına da bir nota göndererek şehrin teslimini istediler. Bu notaya Mutasarrıflıktan da aynı şekilde cevap aldılar.[412] Fransızlar bu defa Antep halkına gözdağı verecek bir bildiri yayınladılar. Bundan başka dört Antepli Ermeni'nin imzası ile bir de Ermeni bildirisi yayınlandı. Bunda: "Bugün akşama kadar siz Türkler, Fransızlara teslim olmazsanız, biz Ermeniler, bu teslim şartlarını size kabul ettirmek üzere bütün kuvvetimizle savaşacağız." deniyordu.[413] Bütün bu propaganda faaliyetlerinin hiçbiri Anteplilerin çelik iradesi üzerinde bir sarsıntı meydana getirmiyordu. Yalnız halk arasında zayıf düşünceli bazı kimseler, öteden beri besledikleri teslim olma düşüncelerini gerçekleştirmek için propaganda yapmaya başlamışlardı. Bunun üzerine halkın ileri gelenleri toplanarak bu konuda görüşmeler yaptı ve "Özgürlük ve bağımsızlığa kavuşmak için sonuna kadar savaşmaya" karar verildi. Bu karar, o gün telgrafla Mustafa Kemal'e de bildirildi. Mustafa Kemal karşılık olarak şu cevabı verdi (özet):

"Sayın Antep halkının vatan savunması için yaptıkları toplantı ve bu toplantıda alınan azimli kararları bildirir telgrafınız, Büyük Millet Meclisinin Genel Kurulunda okundu.

Antep halkının gösterdikleri cesaret, son derece takdir edilmiş ve gurur vermiş bulunduğundan halka bildirilmesi ve bu kararın yayınlanması rica olunur."[414]

Bu emir üzerine Antep halkı, tümüyle savunma kararında direndiğini bir kere daha tekrarladı. Fransızlar, teslim bayrağının kaleye asılacağını beklerken şanlı Türk bayrağının çekilmiş olduğunu görünce ateşe hazır olan ve kaleye çevrili bulunan topları ile Türk bayrağının üzerine ateşe başladılar; fakat bir mermi dahi isabet ettiremediler. Bununla beraber şehir bu ateşten çok zarar gördü, birçok bina yıkıldı.[415]

(4) 19 Ağustos 1920'de Yapılan Türk Taarruzu ve Antep'in Kuşatmadan Kurtarılması (Kroki - 26)

Urfa ve Maraş'ta olduğu gibi Antep'in de düşmandan kurtarılması için ordu ve millet el ele vererek çalışıyordu. Elcezire Cephesi Komutanlığı, Adana Cephesi Komutanlığı aracılığıyla Antep'e yazdığı ve birliklerine gönderdiği yazıda (özet): "Antep'e taarruz eden düşmanın bu taarruzunu pahalıya mal etmek ve Maraş'ta olduğu gibi yenilgiye uğratarak çekilmeye zorlamak üzere her taraftan Antep'e genel bir taarruz yönetilmesi gereklidir.

---

[411] Sarıhan; C. III, s. 167 - 168.

[412] Uzel; s. 126 - 127.

[413] 13 Ağustos 1920'de yayımlanan bu bildiri Lionuyan Ador, Nazar, Fıstıkçıyan, Girkor adlı dört Ermeni'nin imzasını taşımaktadır. Bk. Uzel; s. 125, 129.

[414] A.g.e.; s. 134.

[415] A.g.e.; s. 134 - 135.

Bunun için Maraş bölgesinden sağlanan ve Antep'e gönderilmesi mümkün olan birlikler ve Millî Aşiretler, en kısa zamanda Antep'e yollanmalı ve bu arada Maraş'ta büyük faydaları görülmüş Elbistanlıların, Pazarcıklıların ve Besni dolaylarındaki aşiretlerin bütün kuvvetleri de Antep'e yöneltilerek burası da düşmandan kurtarılmalıdır." deniyordu. Bu amaçla Urfa Bölgesi Komutanı Binbaşı Pehlivanzade Nuri, bir piyade taburu, iki top ve yeteri kadar makineli tüfek ve 700 kadar Kuvayımilliye ve aşiret erleri ile Nizip üzerinden Antep'e gönderilmiş ve Antep Kuvayımilliye Komutanı ile yapılacak iş birliğiyle buranın bir an önce kurtarılması düşünülmüştü. Diğer taraftan Antep Bölge Komutanı Kurmay Yarbay İrfan ile Kuvayımilliye Komutanı Özdemir Bey ve Antep'te bulunan birliklerin komutanları birleşerek bir bildiri yayınlamak suretiyle halkın moralini düzeltmeye çalıştılar. Bu bildiride, çeşitli bölgelerden Kuvayımilliye'nin Antep'i kurtarmak için koştuğu, bir kısım askerî birliğin de Antep'te savaşmak üzere emir aldığı bildiriliyordu.

Tam bu sırada Ankara'da bulunan Antep Mebusu Kılıç Ali'den (özet): "Önemli kuvvetlerin yola çıkarılması için gereken emrin verildiğini, onlar yetişinceye kadar direnilmesi"ni isteyen bir telgraf geldi.[416] Yayınlanan bildiriyi kuvvetlendiren bu telgraf, halk üzerinde iyi etki yaratmış ve halkın direnme isteğini bir kez daha tazelemişti. Mardin bölgesinde bulunan 5'inci Tümen'den 24'üncü Piyade Alayı da aynı amaçla Antep Bölge Komutanlığı emrine verilmişti.

Bunun üzerine Fransız kuşatmasını yarmak ve Fransızları çevirmek için karar verilerek gerekli tedbirler alındı. Bu genel taarruzu Bölge Komutanı Kurmay Yarbay İrfan idare edecekti.

Taarruza katılacak birlikler şunlardı:

24'üncü Piyade Alayı ve Maraş Taburu:

Komutanı Binbaşı Fikri.

Antep Kuvayımilliyesi:

Komutanı Ramazan Efendi.

Kilis Kuvayımilliyesi:

Komutanı Polat Bey.

Birecik Kuvayımilliyesi:

Komutanı Birecikli Hasip Bey.

Nizip Kuvayımilliyesi:

Komutanı Nizipli Hacı Ahmet Bey.

Pazarcık Kuvayımilliyesi:

Komutanı Pazarcıklı Paşo Ağa.

---

[416] A.g.e.; s. 137.

Besni Kuvayımilliyesi:

Komutanı Besnili Hasan Ağa.

Urfa Kuvayımilliyesi:

Komutanı Binbaşı Pehlivanzade Salih Bey.

Orul Kuvayımilliyesi:

Komutanı Osman Ağa.

Yamaçoba Kuvayımilliyesi:

Komutanı Yamaçobalı Dede.

Bezigi Aşireti:

Başkanı Bekir Ağa.

Barak Aşireti:

Başkanı Mustafa Reis.

Bu kuvvetlerin mevcutları: 24'üncü Alay, 200 - 300 er, Kuvayımilliye birlikleri 100 - 200 mevcutlu müfrezelerden kurulu olduğuna göre tümü 2000 kişiyi geçmiyordu. Aşiret kuvvetlerinin içinde süvari müfrezeleri de vardı.

Taarruz planı şöyle idi:

Amaç Antep'i kuşatmadan kurtarmak ve şehre girerek savaşçılara yardım sağlamaktı.

Türk kuvvetleri, düzenli ordu birlikleriyle Kuvayımilliye, kısmen karışık bir hâlde ve muvazzaf subaylar komutasında dört yönden taarruza geçecekti. Bu amaçla:

24'üncü Alay (1'inci Taburu eksik), genel olarak Beylerbeyi bölgesinde toplanarak Hacıbaba - Kuşçudağ hattına ve buradan Çıksurut sırtlarına taarruz ederek bu kesimi ele geçirecekti. Bu Alayın emrine Maraş Taburu, Antep Müfrezesi ve Bezigi Aşireti verildi. Bu Taarruz Grubunun batısında ve Dülükbaba Ziyareti güney kesiminde, sağ kanat emniyeti ve Maraş yolu boyunca taarruz eden kuvvetle irtibat için küçük bir emniyet müfrezesi bulundurulacaktı.

Orullu Osman Ağa ve Yamaçoğlu Dede emrindeki Kuvayımilliye birlikleri, Maraş - Antep yolu boyunca ve İbrahimli doğusunda Garaf istikametinde taarruz edecekti.

24'üncü Alayın 1'inci Taburu, Nizip kuvvetleriyle Suboğazı'ndan güneye doğru hareketle Hayrat üzerinden Rumevlek'e gelerek buradan Cunut sırtlarına taarruza geçecekti.

Süvari kuvvetleri, Kilisecik üzerinden Babilge istikametinde hareketle Nurgana'dan Sarımsaktepe'de bulunan Fransız kuvvetlerine taarruz edecekti.

Binbaşı Pehlivanzade Nuri emrindeki Urfa Kuvayımilliyesi, Kehriz köyü batısındaki sırtlardan Sarmaşık Tepe batısına taarruz edecekti.

Polat Bey emrindeki, Polat Bey Müfrezesi ve Suruç Aşiretleri Mazmahor köyü doğusundan, Pehlivanzade Nuri Bey kuvvetleri solunda Düztepe ve Kurbanbaba sırtlarına taarruz edecekti. Bu kuvvetler aynı zamanda Kilis - Antep yolunu kapatacaklardı.

Üç grup hâlinde birer bataryadan kurulu olan Türk topçusu; İbrahimli, Beylerbeyi güneyi ve Hayrat bölgesinde mevziye girerek bu taarruzu destekleyecekti.

Taarruz, şehir Kuvayımilliyesi tarafından da dışarıdaki kuvvetlerle iş birliği yapılarak yürütülecek, kuvvetin çoğu ve asıl taarruz yönü kuzeydoğuda Çıksurut sırtları olmak üzere her taraftan başlayacaktı. Şehir içindeki kuvvetlerin hareketini Özdemir Bey idare edecekti. Hazırlanan bu plana göre, taarruz; 18/19 Ağustos gece yarısı şehir içinin en önemli yeri olan kuzey bölgesinde Kuvayımilliye komutanı bulunan İncozade Hüseyin Bey'in komuta ettiği kesimden atılan işaret fişeği ile her taraftan aynı zamanda başladı. Kısa bir süre sonra taarruz gelişti ve Fransızlar ilk önce güneyde Cunut tepelerinden atıldı. Diğer bölgeler de arka arkaya Türk kuvvetleri tarafından ele geçirildi. Taarruz bütün gece sürdü. Sabaha karşı da Hacıbaba ve Çıksurut Tepeleri işgal edildi. Fransızlar, her taraftan sıkıştırılmış ve savunma cephesi iki taraftan yarılmıştı.[417]

Bazı yerlerde şehir ile irtibat sağlanmış ve bir kısım Kuvayımilliye şehre girmişti.[418]

Bu iyi düzenlenen ve idare edilen taarruz karşısında daha fazla direnmenin yersiz olduğunu gören Fransız kuvvetleri çekilmek zorunda kaldılar.

Türk kuvvetlerinin 19 Ağustos 1920'de yaptığı bu taarruz tam bir başarı ile sonuçlanmıştı.

Fransız birlikleri, Kolej, Zerdalilik ve Garaf bölgesine çekildiler. Birliklerin çoğu Zerdalilik kesiminde toplanmıştı. Zerdalilik, Garaf ve Kolej berkitilmiş bölgesine, Türklerin yaptıkları taarruzlar, başarısızlıkla sonuçlanıyor ve çok kayba sebep oluyordu. Birkaç kez deneme için yapılan

---

[417] A.g.e.; s. 140.

[418] Gece (18/19 Ağustos), içeriden ve dışarıdan yapılan baskınlar sonucu, Fransızlar Antep'in dışına çekildiler. 11 Ağustostan beri kuşatma altında bulunan şehrin çevresindeki Fransız çemberi yarıldı. 1000 kadar savaşçı Antep'e girdi. Halk, gelenleri sevinç gözyaşları ile karşıladı. Bk. Sarıhan; C. III, s. 180.

keşif taarruzları sonunda birlikler, çok üstün ateş kuvveti karşısında kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştı. Türk topçusu sayıca yetersiz olduğundan Fransızların bu berkitilmiş bölgesini düşürmek imkânını bulamıyordu. Bu yüzden Zerdalilik kesimine taarruzdan vazgeçilerek birlikler emniyet bölgelerine çekilmek zorunda kaldılar.[419]

(5) Fransız Karşı Taarruzu (21 Ağustos 1920)

19 Ağustos 1920'de yapılan Türk taarruzundan sonra Ermeni askerleri, kendi mahallelerinde berkitilmiş evlerde gizlenmişlerdi. Fransız birlikleri de Kolej, Garaf ve Zerdalilik bölgesinde toplanmış bulunuyordu.

Fakat Fransızlar, bu daracık alanda çok sıkışık durumdaydı. Esasen yeter derecede yiyecekleri de kalmamıştı. Durumlarını düzeltmek amacıyla kuzey ve doğu istikametlerinde taarruza geçtiler.

Bu taarruzdan önce Türk kuvvetleri iki grup hâlinde savunma mevzisinde bulunuyorlardı. 9'uncu Alay Düllük'te, 24'üncü Alay da Çıksurut ve Cunut bölgesindeydi. Bu birliklerin emrinde Kuvayımilliye grupları da vardı. Fransızlar bu iki gruba ayrı ayrı karşı taarruza geçtiler. Kuzeye, 9'uncu Alay bölgesine taarruz eden kuvvete Albay Andre ve doğuda 24'üncü Alaya taarruz eden kuvvete de Yarbay Abadi komuta ediyordu.

Albay Andre komutasındaki Fransız kuvvetleri, topçu ile takviyeli iki Cezayir Piyade Taburu idi. Bu kuvvetlerin mevcutları nispeten az olduğundan görevi, karşısındaki Türk kuvvetlerini oyalamaktan ibaretti. Yarbay Abadi emrindeki kuvvetler, topçu ve süvari ile takviyeli Senegal Piyade Alayı idi. Emrinde birkaç tank ve zırhlı otomobil de vardı.

21 Ağustos 1920'de taarruz başladı. Kuzey Taarruz Grubu, Düllük Tepe'yi işgal ederek geceyi burada geçirdi.[420]

Ertesi gün Türk birlikleri tarafından yapılan bir karşı taarruzla Fransızlar, bu tepelerden atıldı ve sıkı takip karşısında Fransız birlikleri hiçbir yerde tutunamayarak Garaf ve Kolej mevzisine geri çekilmek zorunda kaldı.

Doğu istikametinde ilerleyen Yarbay Abadi birlikleri, Rumevlek'in kuzeyinde bulunan 24'üncü Alayın Cunut ve Çıksurut sırtlarındaki kuvvetlerine taarruz etti. 24'üncü Alay iki saat dayandıktan sonra geri çekildi. Fransızların bu Doğu Taarruz Grubu, 24'üncü Alayı takip etti. Birecik'e kadar geri çekilen 24'üncü Alay Antep - Nizip yolunu Fransızlara bırakmış oldu.[421] Nizip'e kadar ilerleyen Fransız kuvvetleri yiyecek tedarik etmek amacıyla bir süre burada kaldılar.

24'üncü Alay, birkaç gün sonra Nizip'te bulunan Fransız kuvvetlerine başarılı gece baskını yaparak yiyecek kollarını dağıttı ve birçok araba elde etti. Baskın Alayın kırılan moralini yükseltti.

---

[419] Uzel; s. 140 - 141.
[420] Sarıhan; C. III, s. 183.
[421] A.g.e.; C. III, s. 184.

24'üncü Alayın Antep'ten erken çekilmesi 13'üncü Kolordu Komutanlığınca uygun görülmemiş ve Antep - Cerablus yolunun her zaman için elde bulundurulması 5'inci Tümen'e emredilmişti. 24'üncü Alay, 5'inci Tümen birliklerindendi. Tümen, ilk önce ancak bu kadar bir kuvvetle Antep'e yardım yapmış ve sonradan bütün kuvvetiyle Antep muharebelerine katılmıştı.

Şehir dışında bu muharebelerin süregeldiği sırada şehir içinde de birçok çarpışma yapılıyor, Fransızlar şehri sürekli olarak ateş altında tutuyordu. Halk bir taraftan bu ateşin etkisi ile kıvranırken diğer taraftan da yiyecek darlığı çekiyordu. Bu durum, Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından, Adana Cephesi Komutanlığı ile 13'üncü Kolordu ve Tümen komutanlıklarına, Genelkurmay Başkanlığına, milletvekillerine bildirildi.[422]

Antep halkının aylardan beri süren bu sıkıntılı günlerini bilen ve özellikle Ermeniler aracılığıyla durumu yakından izleyen Fransızlar, bir bildiri ile halkı teslime çağırıyorlardı. Bu amaçla Antep'i 23 - 25 Ağustos günlerinde de şiddetli topçu ateşine tuttular.[423] Halkın bir kısmı; Adana, Malatya, Maraş, Urfa, Elazığ gibi bölgelere göç etti. Bu günlerde Malatya Mebusu Hacı Bedir Ağa, 300 kişilik aşireti ile Antep'in yardımına koştu.[424] Fakat Antep'in kurtarılması için fazla kuvvete ve özellikle düzenli askerî birliklere ihtiyaç olduğu anlaşılmıştı. Bu durum devamlı olarak büyük komutanlara bildirilmekteydi. Antep Mutasarrıfı, önceleri yapılan savaşlarda kayıplar veren birlikler ve Kuvayımilliye'nin yeteri kadar savunma kudreti göstermediğini ileri sürerek bir an önce ordu birlikleriyle takviyesini istemekteydi. Bu başvurmalar üzerine Elcezire Cephesi Komutanlığı; Kolordu bölgesinin özel durumu, eşkıya hareketlerinin çokluğu ve Milli Aşireti'nin çıkardığı iki önemli olay yüzünden emrindeki birliklerden Antep'e yardım yapılmasının şimdilik mümkün olmadığını, bu sebeple Adana Cephesi Komutanlığından ve diğer kolordulardan ivedi olarak birlik gönderilmesini ilgili makamlardan rica etti.

Fransız birlikleri de yiyecek sıkıntısı içindeydiler. Özellikle hayvan yemi sağlama konusunda çok güçlük çekiyorlardı. Topçu, piyade ve süvari hayvanlarından başka ulaştırma için tuttukları hayvanların toplamı 1000'den fazlaydı. Bunların günlük yem ihtiyacı bir hayli tutuyordu. Bu sebeple Fransızlar, sürekli olarak iaşe ve ikmal kollarını kullanmak zorundaydılar. Bu kollar da Kuvayımilliye birlikleri tarafından yollarda kurulan pusularla basılmakta ve ikmal hizmetleri aksatılmaktaydı. Antep civarında yem ve yiyecek maddeleri tedariki mümkün değildi. Çünkü Antep çevresi, tamamen Kuvayımilliye tarafından tutulmuş bulunuyordu.

Bu durumlar yüzünden Fransızlar, eylül başında da yine propaganda yolu ile Türklerin teslimi işini denedilerse de verilen çeşitli gözdağlarına rağmen Türkler teslim olmadılar.

---

422 Ayrıntılı bilgi için bk. Uzel; s. 143 - 148.

423 Sarıhan; C. III, s. 187.

424 Mahmut Goloğlu; Cumhuriyet'e Doğru (1921 - 1922), Başnur Matbaası, Ankara 1971, s. 89 - 91.

Bütün bu işler sırasında Fransız topçusu, sürekli olarak Antep'i yakıp yıkıyor; evler, camiler, hanlar ve hamamlar harap oluyordu.

Eylül 1920 başında Elcezire Cephesi Komutanlığı, durumu kritik gördüğünden Genelkurmay Başkanlığına bildirdi. Antep'teki düşman 3000 kadar muharip piyade ile 150 ve 105 mm'lik olmak üzere 16 kadar sahra ve dağ topu ve bol makineli tüfekten ibaretti. Sarımsak ve Kurbanbaba Tepeleri berkitilmiş, Kilis ve Akçakoyunlu yollarını elde bulundurmaktaydı. Yuvalar ancak 105 mm'lik obüslerle tahrip edilebilirdi.

Düşmanı bu mevzilerden çıkarmak için topçuya ve taarruz edebilecek güçte 500 mevcutlu 4 - 5 piyade taburuna ve bu çekirdek etrafında Kuvayımilliye birliklerine ihtiyaç vardı. Hâlbuki mevcut olan 24'üncü Alay ile 9'uncu Alay, kısmen elbise ve ayakkabısız bulunan 70 - 80 mevcutlu taburlarla böyle bir taarruzu başaracak durumda değildiler.

Bir süre sonra, Fransızlar Antep'e çekildiler. 24'üncü Alay da Fırat doğusuna alındı. Burada elbise, ayakkabı gibi ihtiyaçlar sağlanarak ve Urfa erleri ile takviye edildikten sonra bu Alayın Fırat batısına geçirilmesi, Elcezire Cephesi Komutanlığınca emredildi.

Vatanın her tarafında düşmanla mücadele etmek zorunluluğu olduğundan buraya askerî yardım yapılamıyor; ancak halkın moralini yükseltmek için öğütler veriliyordu. Nitekim Genelkurmay Başkanı Kurmay Albay İsmet (İNÖNÜ) Bey (özet): "Antep halkının gayretli direnmesi dinî ve millî çok büyük övüncümüzdür. Civar kolordularca gerekli yardım yapılmalı, halk devamlı olarak gayrete getirilmeli ve teşvik edilmelidir." diyordu.

Merkez Heyeti Başkanı Ferit Bey imzasıyla Elcezire Cephesi Komutanlığına gönderilen bir yazıda (özet): "Antep'te Fransızlara teslim olmak isteyenlerin çoğaldığı, süratle kuvvet gönderilmesi, aksi takdirde sorumluluğun kabul edilemeyeceği" bildiriliyordu. Bu telgrafa "Gereken tedbirler alınmaktadır. Sebat etmek ve direnmek elzemdir." cevabı verildi.[425]

(6) Çınarlıcami Çarpışması (10 Eylül 1920)

10 Eylül 1920'de Fransızlar, Çınarlıcami'nin bulunduğu bölgedeki Türk kuvvetlerine taarruza geçtiler. Bu caminin bulunduğu caddenin bir tarafındaki evler, Fransızlar ve özellikle Ermeniler tarafından tutulmuştu. Karşı taraftaki evler de Türklerin elindeydi. Buraları, iki taraf kuvvetlerince esaslı surette berkitilmişti. Fransızlar, önce cami ve bölgedeki berkitilmiş Türk evlerini topçu ateşiyle yakıp yıktılar. Bundan sonra, Türk kuvvetlerinin zayıfladığını sanarak hücuma kalktılar.[426] Şiddetli topçu ve makineli tüfek ateşiyle desteklenen bu hücum karşısında Türk erleri sebatla direndiler ve Fransızların beklemediği bir sırada karşı hücum yapan Türkler, onları birçok kayıp verdirerek çekilmek zorunda bıraktılar.[427]

---

[425] A.g.e.; s. 196.
[426] Uzel; s. 171 - 172.
[427] Sarıhan; C. III, s. 207.

15 Eylül 1920'de Urfa ve Maraş muharebelerinde yararlıkları görülen Kâhtalı Hacı Bedir Ağa ile Samsatlı Abuzer Ağalar da emirlerindeki 400 kadar süvari ile cephanelerini 5'inci Tümen'den ikmal ettikten sonra, Antep'e geldiler.

Fransızlar, Suriye'deki hâkimiyetlerinin devamı için Antep ve Kilis'in elde bulundurulmasını çok önemsiyorlardı. Bu nedenle bu bölgelerin geri alınması ve buradaki bazı önemli mevzilerin tahrip edilmesi Genelkurmay Başkanlığınca istenmekteydi. Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa bizzat bu bölgeye gerekli olan topların sevkini Elcezire Cephesi Komutanlığından istiyordu.[428]

(7) İkinci Nafak Boğazı Muharebesi (20 Eylül 1920) (Kroki - 27)

19 Eylül 1920'de, Akçakoyunlu'dan Antep'e Fransız takviye kuvvetleri gönderilmek için hazırlıklara başlandı. Türk kuvvetleri de bu yoldan gelecek takviye kuvvetlerine baskınlar yapmak için her fırsattan faydalanıyordu. Bu amaçla 9'uncu Alayın 1'inci Taburu ve 24'üncü Alayın 3'üncü Taburu, Nizip Millî Taburu, Birecik Millî Bölüğü, Kâhta ve Samsat Millî Müfrezelerinden kurulu Türk kuvvetleri; Çağdın, Hacar ve Nafak Boğazı bölgelerini işgal etti. Bu sırada Akçakoyunlu'dan Antep'e gelecek Fransız birliklerini desteklemek ve yolu açmak için 20 Eylül 1920 sabahı Antep'ten bir piyade taburu, bir süvari bölüğü ve bir dağ bataryasından kurulu Fransız kuvvetleri Nafak Boğazı - Akçakoyunlu istikametinde yürüyüşe geçti. Bu kuvvetler Nafak Boğazı'na geldikleri zaman geceden mevziye giren Türk birlikleriyle karşılaştı.

Burada baskın etkisi yapan çarpışmalar sonunda Fransız birlikleri, birçok ölü bırakarak Antep'e çekilmek zorunda kaldı.

Kuzeye cephe alıp Antep'ten gelen Fransız kuvvetini geriye kaçmaya zorlayan Türk kuvvetleri; bu kez de güneyden, İkizkuyu'dan Antep'e gelmekte olan iki piyade taburu, bir süvari bölüğü ve bir topçu bataryasından kurulu Fransız kuvvetinin geriden taarruzuna uğradı. Önce Hacar köyü kesiminde ve Nafak Boğazı güneyinde mevziye giren Kâhta ve Samsat Kuvayımilliyesi, Fransızlarla çarpışmaya başladı. Fransızlar, Türk müfrezelerinin ateşleri altında kayıplar vererek Nafak Boğazı'na girdiği sırada boğazın kuzey yamaçlarında mevzide bulunan 9'uncu Alayın 1'inci Taburunun yan ateşleriyle karşılaştı ve çok güç duruma düştü. Fransızlar bu çarpışmada ağır kayıp vermelerine rağmen taarruzlarına devam etti. Şiddetli topçu ve makineli tüfek ateşlerinin desteği altında Türklerin bulunduğu mevzileri işgal etmeye başladılar. Türk birlikleri de Rumevlek yönünde geri çekilmek zorunda kaldı. Fransızlar da bir süre sonra Antep'e vardılar.

Fransızların Antep şehrini kuşatma istekleri ekim ayı içerisinde de devam etti. 15 Ekim 1920'de Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya Antep Merkez Heyeti Başkanının yazmış olduğu telgrafta,

---

[428] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 139, Belge: 139 - 1, 139 - 2.

Fransızların Antep şehrine 1000 kadar piyade ve süvari ile dört top ve birkaç makineli tüfek getirdikleri belirtiliyordu. Bu durum Fransızların, Antep'i iki taraftan kuşatma harekâtına başladıkları izlenimini uyandırmıştı.[429]

b. Batı Cephesi'nin İkiye Bölünmesi (9 Kasım 1920), Adana Cephesi Komutanlığının 2'nci Kolordu Adını Alması (10 Kasım 1920), Antep'in Takviyesi, 2'nci Kolordu Karargâhının Antep'e Gelişi ve Bundan Sonra Yapılan Muharebeler

(1) Batı Cephesi'nin İkiye Bölünmesi ve Adana Cephesi Komutanlığı'na 2'nci Kolordu Komutanlığı Adının Verilmesi ve 41'inci Tümenin 3 Mıntıkaya Ayrılması

Cephe teşkilatı hakkında Genelkurmay Başkanlığından 9 Kasım 1920'de verilen emre göre cephenin çok geniş olması dolayısıyla Batı Cephesi iki kısma ayrıldı. Batı Cephesi; İzmir, Ertuğrul (BİLECİK), Eskişehir ve Kütahya sancaklarını kapsıyordu. Komutanlığına, seferde Ordu Komutanlığı yetkisiyle Genelkurmay Başkanı Kurmay Albay İsmet (İNÖNÜ) Bey atandı.

Güney Cephesi; Afyonkarahisar, Isparta, Burdur, Denizli, Aydın, Menteşe(Muğla) ve Antalya sancakları ile Konya vilayeti, Silifke, Niğde sancağını ve Adana merkez sancağını kapsıyordu. Komutanlığına, seferde Ordu Komutanlığı yetkisiyle İçişleri Bakanı Kurmay Albay Refet (BELE) Bey atandı.

Batı Cephesi'yle Güney Cephesi arasındaki ara hattı; Gediz Nehri - Murat Çayı - Kızıldere - Döğer İstasyonu hattı idi. (Bu hat Güney Cephesi'ne dâhil).

Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal imzasıyla gönderilen 9 Kasım 1920 tarih ve 337 sayılı şifre ile Adana Cephesi Komutanlığı, 2'nci Kolordu Komutanlığı adını aldı.

Güney Cephesiyle 2'nci Kolordu arasındaki ara hattı denize döküldüğü yerden Adana'ya kadar Seyhan Nehri ve oradan itibaren Adana - Kozan - Feke şosesiydi.[430]

Yeni teşkil edilen Güney Cephesi'ne Adana bölgesinden bazı sancaklar eklendi. Bu suretle 41'inci Tümen tekrar 12'nci Kolordu emrine verilerek Güney Cephesi Komutanlığı'na bağlanmış oldu. 41'inci Tümen bölgesi Tümen Komutanının isteği doğrultusunda üç bölgeye ayrıldı. Bu bölgeler: Silifke Mıntıkası, Sağ Kanat Mıntıkası (aynı zamanda Merkez Grubudur) ve Sol Kanat Mıntıkasıdır.[431]

(2) 5'inci Tümen'in Antep'e Gelişi

Antep şehrinin ve bölgesinin düşmandan kurtarılması için çalışmalara hız verildi. Bu Tümenin Genelkurmay Başkanlığının emriyle Antep bölgesi

---

[429] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 174, Belge: 174 - 1.
[430] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 13, Belge: 13 - 2.
[431] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 13, Belge: 13 - 1.

kurtarılıncaya kadar, yapılacak harekât süresince emir ve komuta bakımından Adana Cephesi Komutanlığına bağlı olacağı; yiyecek ve ikmal desteğinin eskisi gibi Elcezire Cephesi Komutanlığınca yapılacağı bildirildi.

5'inci Tümen Komutanı Kurmay Yarbay Mehmet Kenan, Tümenin Diyarbakır, Urfa ve Siverek gibi merkezlerde bulunan depo ve eğitim hizmetlerinde kullanılan birlikler hariç olmak üzere geri kalan kuvvetleriyle Urfa sancağının oluşturduğu 1000 mevcutlu dört Millî Taburun ve Aşiret kuvvetlerinin bir hafta içinde Antep Cephesi'ne hareket etmek üzere hazırlığa başlamasını emretti. Önce, mevcutları 70 - 100 er olan piyade taburları, ikmal erleri ile 250'ye yükseltildi. İkmal erlerinin eğitim görmesi de gerekiyordu. Bu sebeple Tümen, Urfa'ya geldikten ancak bir ay sonra Antep'e hareket etmek zorunda kaldı. Birliklere gelen ikmal erleri, köylerinden don ve gömlekle gelmişlerdi. Mevsim kıştı, elbise ve hatta çamaşır yoktu. Diyarbakır'dan son anda gönderilen elbiselerin hemen yarısı pantolonsuzdu. Bir ay bu ağır ve güç şartlar altında hazırlanan ve eskisine göre iyi bir hâle gelen 5'inci Tümen; Kurmay Yarbay Mehmet Kenan'ın çalışmasıyla muharebe edecek bir kudret kazandı. Tümen komutanı, Elcezire Cephesi Komutanlığına yazdığı yazıda şöyle diyordu (özet): "Büyük zorlukla teşkil ettiğim kuvveti kimseye emniyet edemeyeceğimden Urfa'da 14'üncü Alay Komutan Vekili Binbaşı M. Arif'i bırakarak Tümen ile gidiyorum."

Kurmay Yarbay Mehmet Kenan'ın bu çabası, Elcezire Cephesi Komutanı Nihat Paşa (ANILMIŞ) tarafından da takdir ile karşılanmıştı.

3 Kasım 1920'de 5'inci Tümen, şu kuvvetlerle Urfa'dan Antep'e hareket etti:

14'üncü Piyade Alayı;

15'inci Piyade Alayı;

Urfa Piyade ve Süvari Aşiretleri;

Süvari Alayı (iki bölüklü);

Topçu Taburu (İkişer toplu iki sahra, bir dağ bataryası);

İstihkâm ve Muhabere Müfrezeleri;

Cephane ve erzak kolları (Halktan teşkil edilmişti.).

Süvari Alayından bir bölükle Cerablus'taki Piyade Taburu, Fırat Müfrezesi ile Cerablus bölgesinde bulunduruluyordu. Bu müfreze, harekât başlayınca bir kısım aşiret birlikleri ile takviye edilerek Akçakoyunlu ile Çobanbeyli arasında demir yolunun tahribi ile ulaştırmanın önlenmesi görevini aldı. Urfa'da eğitim için piyade, Depo Taburu ve üç top bırakıldı.

(3) Akçakoyunlu Muharebesi (16 Kasım1920) (Kroki - 28)

Akçakoyunlu bölgesini işgal etmiş olan Fransız birlikleri bu bölgeden Antep'e bir çıkış harekâtı düzenlemeye karar vermişti. Akçakoyunlu'dan Antep'e 27 Ekim 1920'de gerçekleştirilmeye başlayan bu harekâtı

Fransızların Antep'ten gönderdiği iki tabur piyade, 100 süvari ve basit makineli tüfekten oluşan kuvveti kapama görevini üstlenmişti. Kilisecik kuzey ve güney sırtlarında bulunan Türk kuvvetlerine saldıran bu Fransız birliği ile beş saat devam eden muharebe sonunda düşmana ağır zayiat verdirilmişti. Birliklerimiz Kilisecik güney sırtlarında 200 metre mesafeden süngü takarak hücumda bulunmuş ve Fransız taarruzunu sonuçsuz bıraktırmıştır. Bu sürede Fransızlar, Akçakoyunlu'dan geri dönen birliğinden ayırdığı bir tabur kadar kuvveti Kızılhisar yönünden yanımıza ilerletmek istemiş ise de bu birlik uzaklaştırılmıştır. İki şehit ve 10 yaralımıza karşılık düşmanın çok fazla zayiatı vardır. Düşman, yaralılarını toplamak için iki saatten fazla bir zaman harcamıştır. Kuvvetlerimizde ise Kâhta Hasan Mansur Destek Kuvvetleri Komutanı Hacı Bekir Ağa da yaralılar arasındadır.[432]

5'inci Tümen, Antep bölgesine giderken yolda Akçakoyunlu'dan Antep'e bir Fransız birliğinin geleceği haberini aldı. Tümen bu birliğe Akçakoyunlu - İkizkuyu arasında baskın yapmaya karar verdi. Bu taarruz, Akçakoyunlu - İkizkuyu yolunun doğusunda açılmak ve muharebeye hazırlanmak suretiyle yapılacaktı. Taarruza 9'uncu Tümenin yeni kurulan Antep ve Maraş Alaylarıyla Bekit ve Mülk kesimine gelecek olan Kilis Müfrezesinin de katılması kararlaştırıldı.

5'inci Tümenin mevcutları ve top sayısı, Fransızların kafile muhafızı kadar olduğundan ve sayıca 9'uncu Tümen ve diğer bazı aşiretler de bu taarruza katılacağından başarı ümit edilmekte idi. 5'inci Tümen komutanı, durumu ve araziyi yakından görmek üzere İkizkuyu'ya hareket etti.

5'inci Tümen, 15 Kasım 1920'de güneş doğarken yola çıkarak Nizip batısında Gâvurköy - Orul - Yarımtepeköy hattına geldi.

Fransızlar, 5'inci Tümenin bu hareketini haber almışlardı. 16 Kasım 1920 sabahı erkenden bir piyade alayı ve iki bataryadan kurulu kuvvetleriyle Akçakoyunlu İstasyonu'ndan yürüyüşe geçtiler. İstasyonun batısındaki Telhalit kesiminde açılarak Kılavuz köyü -664 Tepe hattına ilerlemeye başladılar. Fransızların bu hareketi, önceden Türkler tarafından düşünüldüğünden 664 rakımlı Tepe 24'üncü Alayın iki dağ topuyla takviyeli 3'üncü Taburu ve aşiret birlikleri ile tutulmuştu. Bunun gerisinde 24'üncü Alayın iki taburu, ihtiyat olarak bulunmakta idi. Ayrıca Haral'da da üç tabur kadar kuvvet, Tümen ihtiyatı olarak bulunuyordu.

5'inci Tümenin planı; 9'uncu Tümen kuzeyden Antep yönünden taarruz ederken yandan taarruza geçmekti. Düşman topçu desteği altında 664 rakımlı tepeye taarruza başladı. Bu tepedeki 24'üncü Alayın 3'üncü Taburu iyi direndi; fakat bir süre sonra, aşiret kuvvetlerinin çözülmesi üzerine, geri çekildi ve toplarını da düşmana bıraktı. Bu hareket, ihtiyatta bulunan 24'üncü Alayı da etkiledi ve bütün kuvvetler, dağınık bir hâlde geri çekilmeye başladı. Fakat Haral bölgesinde, Tümen ihtiyatında bulunan kuvvetlerle Tümen komutanı tarafından bir karşı taarruz yapılarak durum

---

[432] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 44, Belge: 44 - 1.

düzeltildi. Haral'dan Kılavuz istikametinde gelişen bu karşı taarruzun etkisiyle Fransızlar, akşama doğru çekilmek zorunda kaldı ve bırakılan dağ topları da tekrar ele geçirildi.

Antep'ten gelecek 9'uncu Tümen henüz teşkil edildiğinden zamanında hareket edememiş, Mülk'te bulunan Kilis Kuvayımilliyesi de geç kaldığından, taarruz, 5'inci Tümen tarafından yalnız yapılmıştı.

Ertesi gün, Fransızlar taarruzlarına devamla Antep'ten yola çıkarılan kuvvetle de birleşerek Antep bölgesine gelmeye muvaffak oldular.

Bu taarruzda, Aşiret Müfrezeleri çok erken geri çekildiler. Fransızlara oldukça kayıp verdirildi ise de Türklerin de şehit ve yaralısı çoktu.

(4) 4'üncü Fransız Tümeninin Antep'e Gelişi

Fransızların Suriye ve Adana bölgesindeki durumları gittikçe zorlaştığından Fransızlar, Antep harekâtını bir an önce sonuçlandırmak istiyordu. Bunun için General Goubeanu'nun komuta ettiği 4'üncü Tümeni Adana bölgesine getirdiler. Bu Tümen, bir kısım kuvvetini Tarsus - Pozantı ve Osmaniye bölgelerine ayırdıktan sonra büyük kısmı ile Antep'e yöneldi.

Bundan amaçları, Antep'teki kuvvetlerini takviye ederek şehri bir an önce düşürmekti. Çünkü şehir içinde savunan Kuvayımilliye ile dışarıda bulunan Türk birlikleri, Fransız kuvvetlerini burada tespit etmekle onların birçok siyasi ve askerî emeline engel olmaktaydılar.

Her şeye rağmen 4'üncü Fransız Tümeni birlikleri, 19 Kasım 1920'de Kilis'ten hareketle yolda önemli bir mukavemetle karşılaşmadan 21 Kasımda Antep'e vardılar.

Bu kuvvetler geldikten sonra, Antep'te Fransız birliklerinin mevcudu 13 piyade taburu, altı 75 mm'lik, beş 65 mm'lik, bir 155 mm'lik top ile bir 105 mm'lik obüs bataryası ve bir uçak filosu olarak toplamı 12000 insandı.[433]

Bu kuvvetler, Antep'e gelince bölgedeki tepelerde bulunan Türk kuvvetlerin ve Antep şehrini uzun ve etkili topçu ateşleriyle dövmeye başladılar. Bu hâl birkaç gün sürdü. Bu suretle Fransızlar, Türk kuvvetlerini Antep dolaylarından uzaklaştırdılar ve yakın tepeleri işgal ettiler. Bundan sonra Antep'in her yerle ilgisi kesilmiş ve yeniden sarılmıştı.

(5) Fransızların Taarruzu (24 - 26 Kasım 1920) (Kroki - 29) **ve 2'inci Kolordu Karargâhının Antep'e Gelişi**[434]

21 Kasım 1920'de gelen 4'üncü Tümen komutanı General Goubeanu, bir iki gün içinde, bölgede bulunan Kuvayımilliye'ye taarruza karar vermişti.

---

[433] ANDREA (Albay); Fransızlara Nazaran Suriye ve Kilikya Muharebatı (Basılmamış eser), Çev: Albay Kadri (Genelkurmay Bşk.lığı.), Gnkur. ATASE Bşk.lığı Kütüphanesi, Askerî Matbaa 1925, s. 101.

[434] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 131, Belge: 131 - 1, 131 - 2, 131 - 3, 131 - 4, 131 - 5.

Bu taarruzdan önce, Antep dışında bulunan Türk kuvvetlerinin durumu şöyle idi:

9'uncu Tümen, Antep kuzey bölgesinde, Erikçe - Düllükbaba (1211) - Beylerbeyi hattında; 5'inci Tümen, Antep doğusunda, Şahmelek - Ballıkaya hattında savunma mevzilerinde tertiplenmişti. Her iki Tümen arasında irtibat ve emniyet birliği olarak 1053 ve 1069 tepeler hattında 9'uncu Tümenin Antep Piyade Alayı (25'inci Alay) bulunmaktaydı.

Antep kuzeyinde ve batısında Fransızların kuvvetli emniyet birlikleri vardı.

23/24 Kasım gecesi büyük kısımlarıyla Antep'in doğusunda Nurgana - Çıksurut - Şaraptepe bölgesinde toplanan bir tümene yakın Fransız kuvveti, 24 Kasım 1920'de gün doğarken Rumevlek ve Güllüce Köyleri üzerinden ilerlemeye başladı.

Fransızların önce 5'inci Tümen'e taarruz edeceği sanıldı. Fakat bu kuvvetler doğuda, 5'inci Tümen'e taarruz etmeyip bu Tümen karşısında emniyet kıtaları bırakarak 1069 - 1053 rakımlı sırtlardaki Antep Alayına taarruz ettiler. Zayıf olan Antep Alayı, taarruz karşısında batıya çekildi. Fransızlar da bu bölgeyi işgal etmek suretiyle iki Tümen arasına girmiş oldular. Durumu gören ve taarruza uğramayan 5'inci Tümen, saat 09.00'a doğru Fransızların yanına taarruza başladı. Fransız kuvvetleri, 5'inci Tümenin bu etkisiz taarruzuna rağmen Suboğazı kesiminde ilerleyerek Suboğazı - Bedirköy bölgesinde toplanmaya başladı. Bir kısım Fransız kuvveti de 9'uncu Tümenin Beylerbeyi ve Karahöyük'teki kuvvetlerine taarruz ederek onları geri çekilmek zorunda bıraktı. 9'uncu Tümen bu düşman taarruzları karşısında Düllükbaba sırtlarında toplanarak savunmaya geçti.

Önce 9'uncu Tümen'e taarruz ederek onu geri çekilmeye zorlayan Fransız kuvvetleri, bu defa da 5'inci Tümen'e dönerek bu Tümeni de hırpalamak istedi. Bu amaçla 25 Kasım 1920 sabahı dört piyade taburu ve iki sahra topçu taburundan ibaret kuvvetle Suboğazı - Gurenis - Arıl istikametinde; bir süvari bölüğü ve bir sahra bataryasıyla takviyeli iki piyade taburundan mürekkep diğer bir kuvvetle de Suboğazı güneyinden Şahmelek kuzeyi yönünde ilerlemesi üzerine 5'inci Tümen, yanının kuşatılmasına meydan vermemek için Arıl - Sinan kesimine çekilerek savunmaya karar verdi. Fakat 1069 rakımlı tepe kuzeydoğusunu geçmiş olan düşman sağ kolunun, Sinan köyü üzerinde Nizip yolu istikametinde ilerlediği görülünce 5'inci Tümenin çekilme istikameti büsbütün tehlikeye girmiş oluyordu. Fransız kuvvetlerinin süratle ilerlemesi karşısında çok güç duruma düşen 5'inci Tümen, büyük güçlükle hiçbir esir vermeden yolun güneyinden çekilerek dağınık bir surette Nizip'te toplanabildi. Fransızların devamlı takipleri karşısında burada da duramayarak Fırat'ın doğusuna geçmiş

bulunuyorlardı.[435] Bu bölgede savunma için gereken tedbirler alındı. Fransızlar, 25/26 Kasım gecesi Orul - Tilfar - Abdullahdedeziyareti hattına varmışlardı.

26 Kasım 1920'de Fransızlar piyadeleriyle Birecik; üç bölük kadar süvarisiyle de Nizip'i işgal ederek Belkıs kuzeyi istikametinde ilerlemeye başladılar. Bunları desteklemek üzere iki batarya da vazifelendirilmişti.[436] Bu bataryalar, ilerideki piyadeleri desteklerken öğle vakti de iki Fransız uçağı Birecik doğusu sırtlarındaki Türk topçu mevzileriyle 5'inci Tümen Karargâhını bombalamışlardı. Fransızlar tarafından yolun güneyinde mevziye sokulmuş olan topçu, Fırat'ın batı kıyılarına tamamen hâkim olan Birecik güneyinde mevzilendirilen Türk topçusunun ateşiyle susturuldu ve toplardan biri de tahrip edildi. Hafif arazi dalgalarından faydalanarak Fırat Nehri kenarına kadar ilerlemiş olan Fransız süvarileri de topçu, makineli tüfek ve piyade ateşlerinin etkisiyle geriye atıldı. Bu durum karşısında piyade birlikleri, durmak zorunda kaldılar. Belkıs Geçidi istikametinde ilerleyen Fransız birlikleri, geçiş araçları önceden 5'inci Tümen tarafından tahrip edilmiş olduğundan, doğuya geçemediler. Daha kuzeyden Şeyhbekir Geçidi'nden doğuya geçerek güneye doğru yürümekte olan bir Türk piyade alayının ve daha önceden buraya yetiştirilen bir sahra bataryasının etkili ateşleri karşısında önemli bir hareket yapamayan Fırat batısındaki Fransız birlikleri, Türk topçu ve makineli tüfek ateşleri altında hep birden Nizip'e doğru çekilmek zorunda kaldılar.

Güneyde, Cerablus'ta bulunan Türk taburu, üstün Fransız taarruzu karşısında Fırat Nehri doğusuna çekildi[437] ve Fransızlar bir piyade taburu, bir süvari bölüğü, iki topla Cerablus'u işgal ettiler.[438] Fakat kuzeydeki kuvvetlerin çekilmesi üzerine 26 Kasım 1920 öğleden sonra Münbiç istikametinde geri çekildiler.

5'inci Tümenin gerek Birecik ve Belkıs gerekse Şeyhbekir Geçidi'nden Fırat Nehri'nin doğusuna çekilen birlikleri eksiksiz olarak Birecik bölgesinde toplanmış ve önemli bir kayıp vermemişti. Yalnız Nizip Millî Taburu dağılmış bulunuyordu.

Bir buçuk aylık bir çalışma sonunda tabur mevcutları çoğaltılan 5'inci Tümenin başarı gösterememesinin sebebi olarak; bölgeden alınan erlerden bazılarının köylerine dağılmaları sonucunda Tümenin Orta Anadolu erleri ile takviyesinin gerekli bulunduğu, Tümen komutanının raporunda belirtilmişti.

Fransızlar, 24 Kasım 1920'den beri Antep, Nizip bölgelerinde ve Fırat batısında yaptıkları muharebelerle, 5'inci Tümeni Fırat Nehri doğusuna

---

[435] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 131, Belge: 131 - 1.
[436] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 131, Belge: 131 - 2.
[437] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 131, Belge: 131 - 1.
[438] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 131, Belge: 131 - 3.

çekilmek[439] zorunda bırakarak 9'uncu Tümen'den ayırmak ve iki tümeni ayrı ayrı yenilgiye uğratmak amacını güttüler.

2'inci Kolordu Komutanı ve Genelkurmay Başkanlığı, Fırat doğusuna çekilen 5'inci Tümenin yeniden Antep muharebelerine katılmak üzere bu bölgeye gelmesini istiyordu.[440] 5'inci Tümen Komutanı Kurmay Yarbay Mehmet Kenan, Elcezire Cephesi Komutanlığına yazdığı yazıda (özet): "5'inci Tümenin tekrar Antep'e getirilmesi konusundaki 2'inci Kolordu'nun ısrarı, sizi temin ederim ki Antep'in kurtarılmasından çok 9'uncu Tümenin korunması ve Maraş istikametinin emniyete alınması içindir. Eğer Antep'ten sonra, Fransızların Maraş'ı işgal fikirleri varsa bu istek doğrudur. Aksi hâlde maksatsızdır. 9'uncu Tümen, 26 Kasım 1920 günü, 5'inci Tümenin kurtarılması için hiçbir hareket göstermedi. Fransızların dört gündür büyük kısmı ile Nizip'te olduğu ve Antep'teki Fransız kuvveti eskisinden daha az bulunduğu hâlde, 9'uncu Tümen, bir faaliyet gösteremedi. Eğer 5'inci Tümen birlikleri kolayca Fırat doğusuna geçirilmemiş olsaydı bugün Fransızların Birecik'i işgal etmesi ve Urfa'yı tehdide başlaması muhtemeldi." diyordu.

9'uncu Tümen, Maraş'ın kurtuluşundan sonra burada teşkil edilmiş olup personel, araç ve gereç bakımından ikmal tam yapılmamıştı. 5'inci Tümen ise Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde muharebe etmiş bir tümendi. Bu başarısızlık üzerine 2'nci Kolordu Komutanlığının, muharebeleri yakından sevk ve idare etmesi için karargâhın Antep'e gelmesi Genelkurmay Başkanlığınca emredildi. 2'nci Kolordu Komutanı, rahatsızlığından dolayı Antep civarına gidemediğini bildirince Genelkurmay Başkanlığı "Her iki tümenin bir elden sevk ve idaresi zorunlu olduğundan rahatsızlığınız devam ettiği müddetçe emriniz altında olmak üzere bir Antep Grubu teşkil edilerek 5'inci ve 9'uncu Tümenlerin bu grubun emri altında bulundurulması" emrini verdi. Kolordu Komutanı; teşkil edilen grubun başına daha kıdemli olduğundan Kurmay Yarbay Hayri'yi görevlendirdiğini ve kendisinin de iyileşince cepheye gideceğini 25 Kasım 1920'de Genelkurmay Başkanlığına bildirdi.

27 Kasım 1920'de Kolordu Karargâhı Antep'in 30 km kadar kuzeyinde Koçlu'ya geldi.

(6) Fransızların 9'uncu Tümen'e Taarruzları (1 Aralık1920)

5'inci ve 9'uncu Tümenlere taarruz ettikten sonra bir haftadan beri Nizip bölgesinde bulunan Fransız birlikleri, 30 Kasım 1920 öğle vakti, iki kolla yürüyüşe geçerek Antep'e geldiler.

Antep kuzeyinde bulunan 9'uncu Tümen, iki grup hâlinde Etebek - Karahöyük - Beylerbeyi ve Düllükbaba - Sammezrası - Erikçe bölgesinde bulunuyordu. Tümen; emniyet kıtalarını Beylerbeyi güneyi, İbrahimli ve İspatrin bölgesine sürmüştü.

[439] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 131, Belge: 131 - 5.
[440] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 131, Belge: 131 - 1, 2.

5'inci Tümen, Fırat Nehri doğusunda bulunmaktaydı. Bu durum karşısında Fransızlar, 1 Aralık 1920 günü iki alay kadar bir kuvvetle 9'uncu Tümeni doğudan ve batıdan kuşatacak şekilde iki koldan taarruza geçtiler. Topçu ile takviyeli bir alay kadar olan Fransızların sol kolu da İbrahimli ve İspatrin yönlerinde ilerlemeye başladı. Bu taarruz karşısında, 9'uncu Tümen emniyet kıtaları geri çekildiler. Tümenin büyük kısımları da Fransızların üstün kuvvetlerle yaptıkları taarruzlar karşısında İncesu gerisinde Karabıyıklı bölgesine çekilmek zorunda kaldı.

1 Aralık 1920 gecesini İncesu güneyinde Gücüğe bölgesinde geçiren Fransız birlikleri, 2 Aralıkta tekrar Antep'e döndüler.

9'uncu Tümen bu harekette önemli bir direnme göstermeden geri çekilmiş ve Fransızlar da adeta bir yürüyüş yapmışlardı. Esasen zayıf 9'uncu Tümenin üstün Fransız kuvvetleri karşısında yalnız başına direnmesi de güçtü.

Fransızların bu taarruzları üzerine Genelkurmay Başkanlığı 5'inci Tümenin tekrar Antep'e alınması için verdiği emirde (özet):

"Fransızlar 5'inci Tümen karşısındaki kuvvetlerini tamamen Antep yakınlarına kadar çekmiş ve 9'uncu Tümen'e taarruz etmiştir. Şimdi hedefi, bu tümeni dağıtmak ve bütün kuvvetleriyle Antep'i işgal etmektir. Bunun için 5'inci Tümenin en normal hareketi, 9'uncu Tümeni sıkıştıran Fransızların yanına taarruz etmektir. Antep direndikçe Fransızların Fırat Nehri doğusunda Urfa ve Mardin'e doğru bir hareket yapması umulamaz. Tümen, aslında 2'nci Kolordu emrinde olduğundan bütün emirleri bu kolordudan alacaktır." diyordu.

Bu emir üzerine 5'inci Tümen, 3 Aralık 1920'de büyük kısmı ile hareket etti.

General Goubeanu, bu iki harekâtı yaptıktan ve 5'inci Tümenle 9'uncu Tümeni birbirinden ayırdıktan sonra, Türk birlikleri Antep bölgesine gelmeden önce Antep Kuvayımilliye Komutanı Özdemir Bey'e teslim olması için bir nota gönderdi. Özdemir Bey de düşmanın bu teklifini reddederek Antep halkının esarete katlanmaya asla razı olmadığını ve vatanı kurtuluncaya kadar savaşacağını kesinlikle bildirdi.[441]

Fransızlar 12 Aralık 1920 günü sabahtan akşama kadar şehrin çeşitli bölgelerini muhtelif çaptaki toplarıyla bombardıman etmiş ve yalnız Mağarabaşı'ndaki Türk cephesinin ön ve arka siperlerini obüs ve sahra olarak 400'ü aşkın mermi ateşine tutarak saat 14.00'te piyadelerini Mağarabaşı ve Ömer Şeyh cephelerine sevk etmişti. Fransızların bu iki cepheye yönelmesi üzerine iki taraf arasında dört saat kadar çok şiddetli makineli tüfek ve piyade ateşi yaşanmış, bunun üzerine 200 metreye kadar

---

[441] Sadettin Gömeç; Millî Mücadele'de Gaziantep, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989, s. 86-87.

sokulan düşman bozguna uğramış olarak karanlıktan faydalanarak geri çekilmişti.[442]

(7) 4'üncü Fransız Tümeninin Antep'ten Geriye Alınması

Fransız kuvvetleri Antep'te başarı kazandıktan ve Türk tümenlerini birbirinden ayırdıktan sonra, diğer işgal bölgelerindeki durumlarını düzeltmek amacıyla Fransız Komutanlığı, bu Tümeni Antep'ten çekmeye karar verdi. 18 Aralık 1920'de 4'üncü Tümenin büyük kısmı geriye alındı ve Antep'te Yarbay Abadi komutasında aşağıdaki birlikler kaldı:

Dört piyade taburu,

İki süvari bölüğü,

Bir tank müfrezesi,

65 mm'lik bir dağ bataryası,

75 mm'lik yarım batarya (iki top),

Bir muhabere müfrezesi,

Bir istihkâm müfrezesi,

Bir nakliye bölüğü (arabalı),

Bir deve bölüğü,

Bir seyyar hastane.

Bu kuvvetlerin toplamı, 6500 insan ve 3000 hayvandı.

(8) 19 - 23 Aralık 1920 Muharebeleri (Kroki - 30)

19 Aralık 1920'de Türk birliklerinin durumu şöyle idi:

2'nci Kolordu Karargâhı Koçlu'da,

Kolordu Süvari Alayı Toktamurlu'da,

5'inci Tümen Karargâhı Sillo'nun obasında,

14'üncü Piyade Alayı (iki taburlu) Fırat batısında, Çardak ve Çağut bölgesinde,

15'inci Piyade Alayı, Hacımallı - Saraymağara'da,

24'üncü Piyade Alayı, Mavzıt - Güngürge'de.

5'inci Tümenin iaşe mevcudu, 1500 insan ve 700 hayvandı. Taburlar 100 mevcutlu idi.

9'uncu Tümen Karargâhı Akçaburç'da,

25'inci Alay, Karadinek - Karacaören'de,

---

[442] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 150, Belge: 150 - 5.

27'nci Alay, İncesu - Aşağıaraplar'da,

26'ncı Alay Sakçagözü'nden Karabıyıklı'ya henüz gelmişti.

İki tümen arasında keşif, emniyet ve muharebe hattı, Ağurca - Güngürge - Bedirköy - Antep (hat 5'inci Tümene dâhil) idi.

Tümenler emniyet kıtalarını, Göcüğe - Göksuncuk - Karahöyük - Bedirköy - Gürenis - 1069 rakımlı tepe hattına sürmüşlerdi. Ayrıca Düllük - Beylerbeyi - Taşbaşı sırtlarında muharebe ileri karakolları bulunuyordu.

Antep'teki Fransız kuvvetlerinin önemli bir kısmının 18 Aralıkta Antep'ten ayrıldığı, 2'nci Kolordu Komutanlığı tarafından haber alınmıştı. Bu durumdan faydalanmak isteyen Kolordu Komutanlığı, 19 Aralık 1920'de tan vaktiyle beraber iki tümenle Beylerbeyi doğu ve batısından Çıksurut - Hacıbaba ve batısı hattına taarruz kararını verdi. Bu taarruzda, şehirdeki Türk savunma kuvvetlerinin de bir çıkış yaparak Fransızların gerilerinden taarruza geçmeleri kararlaştırıldı. Fakat şehirdeki kuvvetlere bu haberi ulaştırmak mümkün olmadığından genel taarruz hareketi, 19/20 Aralık 1920 gecesine bırakıldı. Buna rağmen hazırlıklar tamamlanmadığından taarruz yine gecikti.

Önce topçu ve makineli tüfek ateşleri karşısında düşmana bir taarruz keşfi yapılmakla yetinildi. Bu suretle 27'nci Alay Düllük sırtlarına ve 25'inci Alay da Beylerbeyi sırtlarına kadar ilerlemiş oldu.

Türklerin zayıf kuvvetlerle Düllük - Beylerbeyi hattına ilerlediğini gören Fransız Komutanlığı, daha gerideki Türk kuvvetleri yetişmeden bu zayıf kuvvetleri hırpalamak amacıyla 23 Aralık 1920 sabahı erkenden Düllük - Beylerbeyi - Taşbaşı sırtlarında bulunan Türk ileri karakollarına şiddetli topçu ateşinden sonra iki grup hâlinde mahdut hedefli taarruza başladılar.

Fransızların Doğu Taarruz Grubu (iki piyade taburu, iki süvari takımı, 65 mm'lik bir yarım batarya) 5'inci Tümen cephesine yöneltildi.

Fransızların Batı Taarruz Grubu (Üç piyade taburu, iki süvari takımı bir yarım sahra bataryası, iki 65 mm'lik top) ise Maraş yolu doğusundan Samköyü ve Karahöyük istikametlerinde 9'uncu Tümen bölgesine taarruz etti.

Muharebe ileri karakollarını geriye atan Fransızlar, taarruzlarını 5'inci ve 9'uncu Tümenin asıl kuvvetlerine yöneltti.

9'uncu Tümenin Düllük'te bulunan 27'nci Alayının bir taburu şiddetli topçu ateşi altında tutunamayarak geri çekilmek zorunda kaldı. Bu durum karşısında, bu alayın solunda bulunan 25'inci Alay, kanadını kırarak savunmaya devam etti.

9'uncu Tümen, ihtiyatta bulunan bir alayı ve iki dağ topu ile cepheyi takviye etmek suretiyle Fransızların bu taarruzunu durdurdu ve Aşağı Araplar - İncesu bölgesinde savunmaya devam etti.

Bu suretle Fransızların muharebeyi kazanamayınca akşama doğru çekilmeye başladıkları görülmüş ve gece her iki tümen muharebe ileri karakollarını, teması koruyacak şekilde ileriye sürmüştü.

(9) Antep'i Kuşatmadan Kurtarmak İçin Yapılan Türk Taarruzu (27 Aralık 1920) (Kroki - 31)

Antep etrafındaki kuşatmayı yararak burayı savunanlara yardım etmek kesin bir hâl almıştı. Çünkü cephane ve yiyecek ihtiyacı pek çoktu. Bu amaçla 2'nci Kolordu, 5'inci ve 9'uncu Tümenlerle Antep'in kuzey ve güneyinden bir taarruz yapmayı kararlaştırdı. Antep her yönden Fransız kuvvetleriyle sarılmış ve berkitilmiş bulunuyordu. Kolordu, kuvvetinin çoğu ile Antep kuzeyinden, diğer kısmıyla da güneyde Kilis - Antep şosesi iki tarafından 27 Aralık 1920'de taarruz edecekti. 26 Aralık 1920'de Fransızların boş bir araba kolunun bir piyade taburu, bir süvari bölüğü ve 65 mm'lik bir bataryanın muhafazası altında Akçakoyunlu'ya giderek Antep'teki birliklere yiyecek getirmek üzere yürüyüşe geçtiği ve bu suretle Antep'te Fransız kuvvetlerinin azaldığı anlaşılınca bu taarruzun önemi daha da artıyordu.

Taarruzdan önce 2'nci Kolordu birlikleri şu durumda idi:

Kolordu Karargâhı; Koçlu'da,

5'inci Tümen Karargâhı ve birlikleri; Karacaviran - Göksuncuk ve İncesu - Çiğde bölgelerinde iki grup hâlinde,

Bu tümenden bir tabur Düllükbaba'da,

Süvari Bölüğü, Erikçe'de,

Her iki Tümen emniyet kıtaları, Erikçe - Düllükbaba - Baylerbeyi - Taşburun hattında,

Daha ileride Fransızlarla teması sağlayan Keşif Müfrezesi vardı.

Taarruz planı şöyle kararlaştırıldı:

5'inci Tümen Antep'e kuzeyden taarruz edecek, asıl kuvvetleri, Hacıbaba istikametinde bulundurulacaktı. Bu amaçla bölgeye dört tabur ayrıldı. İki tabur da Çıksurut istikametine taarruz edecekti. Bu Tümen, 9'uncu Tümen'den bir taburla takviye edildi. Taarruz saat 05.00'te başlayacaktı.

9'uncu Tümen Antep'i güneyden kuşatacaktı.

Bu amaçla Tümenin büyük kısmı, gece yürüyüşü ile Antep güneyine alınacak ve saat 06.00'dan itibaren Kilis - Antep şosesi iki tarafından Kurbanbaba sırtlarına taarruz edecekti. Maraş Alayından bir tabur, Maraş'tan gelen gönüllülerle bir süvari bölüğü ve 105 mm'lik dağ obüsü ve iki makineli tüfekten ibaret bir müfreze Düllükbaba batısından taarruz edecekti. Bu müfrezenin görevi irtibat ve yan korumaktı.

Katırlı süvari bölüğü emrine verilen 70 kadar gönüllü, atlılarla birlikte Erikçe'de toplanıp İbrahimli güneyinden baskınlar yapacaktı.

Her ne yönden olursa olsun açılan gedikten Antep'i savunanlara mümkün olduğu kadar çok yiyecek ve cephane verilecekti.

Taarruz 27 Aralık 1920 saat 06.00'da başladı. 5'inci Tümen, düşmanın ileri sürdüğü keşif kolları ile muharebeye tutuştu. Kıtalar 200 - 300 metreye kadar Fransız mevzilerine yanaşabildilerse de düşmanın şiddetli ateşleri altında daha fazla ilerleyemediler.[443] Fransızlar, mevzilerini çok kuvvetli berkitmişlerdi.

9'uncu Tümenin güneyden taarruza geçen birlikleri, ilk önce baskın tarzındaki harekâtı ile Fransızları şaşırtmış ve başarı ile ilerlemişti. Düşman, Kolej kesimindeki kuvvetlerinden bir kısmı ile burayı takviye etti. Daha önceden Akçakoyunlu'ya yiyecek almaya giden Fransız kolu da bu taarruz üzerine geri çevrilerek Fransız kuvvetleri takviye edildi.

Türk topçuları, bu taarruz sırasında büyük başarılar elde etmişler ve Fransızların iki topunu susturmuşlardı.

Düllük batısında gösteriş taarruzu yapmakla görevlendirilen müfreze, öğleye kadar hiçbir harekette bulunmamış ve hatta Fransızların bir karşı taarruz olasılığına karşılık 105 mm'lik topu mevzisinden almıştı. Bu top, sonradan verilen bir emirle tekrar ileriye aldırılmış ve Kolej bölgesindeki mevzileri etkili bir surette ateş altına alınmıştı.

Muharebe, bütün cephede akşama kadar sürdü ve geceleyin de taarruza devam emri verildi. Fakat bütün gayretlere rağmen Fransız siperleri ele geçirilememiş, Antep mücahitlerine yiyecek ve cephane yardımı yapılması için de bir gedik açılamamıştı.

Bu durum karşısında birlikler geriye alınmak zorunda kalındı.

5'inci Tümen Erikce - Düllükbaba - Beylerbeyi ve Taşbaşı hattında muharebe ileri karakolları bırakarak Göcüğe - Bedirköy - Suboğazı kesimine alındı.

9'uncu Tümen; Karaburç - Akçaburç bölgesinde toplanma emrini aldı.

Bu taarruz üzerine, 30 Aralık 1920'de Genelkurmay Başkanı Fevzi (ÇAKMAK) Paşa tarafından 2'nci Kolordu'ya şu emir gönderildi (özet): "27 Aralık 1920 taarruzu, başarı ile sonuçlanmamış ise de Antep içinde savaşanların morallerini artırmak bakımından faydalı olmuştur. Taarruzda başarısızlığın başlıca sebebi, dağınık hâlde birçok kolla taarruz edilmesi ve her tarafta kuvvetsiz ve zayıf bulunulmasıdır. Fransızların Antep etrafını kuvvetli bir surette tahkim ettiği bilindiğinden buna göre yeni tedbirler alınması gerekir. Antep, yakın bir zamanda açlık nedeniyle teslim olmaya mahkûmdur. Bu sebeple her ne olursa olsun Antep'e yiyecek gönderilmeli ve bunun için taarruz bir haftaya kadar tekrarlanmalıdır. Bunun sağlanması için şöyle hareket edilmesi önemlidir: Yaklaşık olarak iki - üç kilometrelik bir

---

[443] Sarıhan; C. III, s. 342.

cephedeki Fransız tahkimatı özellikle 105 mm'lik obüslerle ve bütün topçu kuvvetiyle ateş altına alındıktan sonra taarruzun yapılması, diğer cephelerde de zayıf birlikler bulundurulması veyahut bu şartlar içinde bir gece baskını yapılması gerektir. Bundan başka genel taarruzun yapılmasından önce keşif kollarıyla Antep mücahitlerine bildirilerek ayrı ayrı yollardan şehre azar azar yiyecek sokulmasına gayret edilmelidir. Kabiliyetsizlik, gevşeklik, cesaretsizlik gösteren ve firar edenlere en şiddetli cezanın uygulanmasını isterim."[444]

4. 30 Haziran 1920'den Sene Sonuna Kadar Geçen Önemli Siyasi Olaylarla Cephelerdeki Genel Askerî Durum

a. Siyasi Durum

İtilaf devletlerinin Türkleri ve Türk vatanını parçalamak amacıyla hazırladıkları Sévres (Sevr) adını taşıyan ve Büyük Millet Meclisi Hükûmetince hiçbir zaman tanınmayarak tarihe karışmış olan anlaşmayı 10 Ağustos 1920'de İstanbul hükûmetinin delegeleri imzalamışlardı. Bu sıralarda İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar Türk topraklarını nüfuz bölgelerine taksim ettiler (Accorde Tree Partaite). Buna karşılık daha kuruluşundan itibaren Sovyetlerle temasa geçmiş olan Millî Hükûmet, Moskova'ya bir heyet göndererek ileride yapılacak olan anlaşmanın esaslarını tespit etmiş oldu (24 Ağustos 1920). Böylece Millî Hükûmet için elverişli bir durum meydana geldi. Bundan başka 1920'nin Temmuz ve Ağustos aylarında bir yandan Batılı müttefikler Batum'u boşaltmak zorunda kalmış, öte yandan Polonya'da karşı taarruza geçmiş bulunan Pilsurski Sovyet Ordusunu mağlup ederek Rusları zor bir duruma sokmuştu. 1920'nin Eylül ayında ne Sovyetler ne de Batılı müttefikler artık Türk - Ermeni savaşına etkili bir şekilde karışmayacak ve Türk kuvvetlerinin Ermenistan'a taarruz harekâtını önleyemeyecek bir duruma girmişlerdi.

Bu sırada Yunanlar da Batı Cephesi'nde Bursa - Uşak hattında duraklamış bulunmaları nedeniyle eylül ayı Ermenilere karşı harekete geçmek için en uygun bir zamandı.

Bu amaçla Doğu Cephesi kuvvetleri harekâta başladılar. Kısa zamanda Kars ve Gümrü'yü ele geçirerek Gümrü Anlaşması'yla (3 Aralık 1920) esasen ana vatan topraklarının bir parçası olan Kars ve dolayları kurtarıldı.[445]

İç durum: 1921'in ikinci yarısında Anadolu'da yine yer yer ayaklanmalar olmuş ve Millî Hükûmet güç duruma düşmüştü. Bu ayaklanmalar; İkinci Düzce, İkinci Yozgat, Konya, Çerkez Ethem[446] ve

---

[444] A.g.e.; s. 346.

[445] Sarıhan; C. III, s. 309. Türk İstiklal Harbi, III'ncü Cilt Doğu Cephesi (1919 - 1921); s. 235 - 236.

[446] Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları; Der: Hulusi Turgut; s. 136 - 140. Türk İstiklal Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi 2 nci Kısım; Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1999, s. 63 - 144.

Demirci Efe[447] olaylarıydı. Alınan tedbir ve tertiplerle ayaklanmalar kısa zamanda bastırıldı. 1920 sonlarında memlekette güven ve düzen ortamı tam olarak kuruldu.

22 Haziran 1920'de Yunanların Batı Anadolu'da hızla Bursa ve Uşak'a doğru ilerlemeleri Büyük Millet Meclisinde endişe doğurmuştu. Bunun üzerine gönüllü Kuvayımilliye yerine düzenli bir ordunun meydana getirilmesi kararına varılarak buna göre yeniden askerî teşkilatlanma çalışmalarına başlandı.[448]

b. Askerî Durum

Doğu Cephesi:

Ermenistan, Gümrü Anlaşmasıyla zararsız bir duruma sokulduktan sonra Doğu Cephesi'nde serbest kalan kuvvetlerin Batı Cephesi'ne alınmasına başlandı.[449] 1920 sonunda Doğu Cephesi'ndeki kuvvet miktarı ve durumu şöyleydi:

2'nci Mürettep Tümen Ardahan dolaylarında,

12'nci Tümen, 9'uncu Kafkas ve 6'ncı Mürettep Süvari Tümeni Kars dolaylarında,

11'inci Kafkas Tümeni Doğu Beyazıt dolaylarında,

3'üncü Kafkas Tümeni Trabzon kıyı bölgesinde, Batı Cephesi'ne harekete hazırlanmakta.

Batı Cephesi:

22 Haziran 1920'de Bursa ve Uşak yönlerinde taarruz harekâtına başlamış olan Yunanlar, 8 Temmuzda Bursa'yı ve 29 Ağustosta Uşak'ı işgal ettiler. Bu taarruz karşısında Batı Cephesi kuvvetleri Bursa doğusu - Dumlupınar hattına çekilmişlerdi. Yunanlar Bursa'yı ele geçirince bu defa Doğu Trakya'yı istilaya giriştiler ve bu bölgedeki 1'inci Gruba batıdan, Meriç'i geçerek ve Tekirdağ kıyılarına asker çıkararak güneyden taarruza geçtiler. 1'inci Grup kısa süren muharebelerden sonra kısmen dağıldı ve kısmen Bulgaristan'a iltica etti (24 Temmuz 1920). Böylece Doğu Trakya da Yunanların eline geçti.[450]

Bursa doğusu - Dumlupınar hattına çekilmiş bulunan Batı Cephesi kuvvetlerinin bir elden sevk ve idaresi cephenin çok geniş olması dolayısıyla güçleştiğinden bu kuvvetler "Batı Cephesi" ve "Güney Cephesi" adı ile ikiye bölündü (9 Kasım 1920).[451]

---

[447] Türk İstiklal Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi 3'ncü Kısım, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1999, s. 55 - 56.
[448] Ali Fuat Cebesoy; Millî Mücadele Hatıraları, Vatan Matbaası, İstanbul 1953, s. 424.
[449] Türk İstiklal Harbi III'ncü Cilt Doğu Cephesi (1919 - 1921); s. 260 - 262.
[450] Türk İstiklal Harbi II'nci Cilt Batı Cephesi 3'üncü Kısım; s. 2.
[451] A.g.e.; s. 37 - 39.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1921 YILI BAŞLARINDA BATI CEPHESİ'NDE YAPILAN MUHAREBELER İLE SİYASİ SONUÇLARI, 1921 YILINDA GÜNEY CEPHESİ HAREKÂTI VE 2'NCİ KOLORDUNUN BATI CEPHESİ'NE ALINMASI, ANKARA ANLAŞMASI

1. 1921 Yılı Başlarında Batı Cephesi'nde Yapılan Muharebeler İle Siyasi Sonuçları, Antep Bölgesinde Yapılan Son Muharebeler

a. 1921 Yılı Başlarında Batı Cephesi'nde Durum

27 Aralık 1920'de Çerkez Ethem'in Kütahya bölgesinde ayaklanmasından hemen sonra Yunanlar, üstün kuvvetlerle Bursa bölgesinden Eskişehir'e doğru ileri harekâta geçtiler ve İnönü mevzisinde Batı Cephesi kuvvetleriyle (4'üncü, 11'inci ve 24'üncü Tümenler) muharebeye tutuştular. 9 ve 10 Ocak 1921 günlerinde yapılmış olan Birinci İnönü Muharebesi'nde Yunanlar yenilgiye uğradılar. Türk Ordusunun gerek bu başarısı gerekse Çerkez Ethem Ayaklanması'nı kısa zamanda bastırması Millî Hükûmetin itibarını artırmıştı. Bu başarı, gerek Sovyetler gerekse İtilaf Devletleri üzerinde büyük bir etki yaratmış, bir yandan gittikçe ilerleyen Türk – Sovyet ilişkileri sonucunda Moskova Anlaşması yapılmış (16 Mart 1921) bir yandan da İtilaf Devletlerini Sevr Anlaşması'nda hafifletici bazı değişiklikler yapmaya mecbur etmişti.

Bunun üzerine İtilaf devletleri tarafından Londra'da bir konferans yapıldı (27 Şubat - 12 Mart 1921). Bu konferansa İstanbul hükûmetiyle birlikte Millî Hükûmetin de delegeleri katıldılarsa da görüşmelerden olumlu bir sonuç alınamayınca İtilaf devletleri Yunanları tekrar taarruza geçirdiler. Mart 1921 sonlarında yapılmış olan İkinci İnönü Muharebesi ile Yunanlar bir kere daha yenilgiye uğradılar (27 - 31 Mart 1921).

İnönü Muharebelerinden sonra yeniden takviye alan Yunan Ordusu 11 tümenle Geyve - İnönü - Kütahya - Çekürler - Afyon kesimlerinde beş grup hâlinde ve İsmet Paşa komutasında bulunan Batı Cephesi kuvvetlerine taarruza geçtiler.

10 Temmuzda başlayan Yunan ileri harekâtı 14 - 21 Temmuzda yapılan Eskişehir - Kütahya Muharebeleri sonucunda Batı Cephesi kuvvetlerinin Sakarya gerisine alınması lüzumu hasıl oldu. Bunun üzerine Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, 5 Ağustos 1921'de Büyük Millet Meclisi kararıyla üç ay süre ile başkomutanlığı üzerine aldı.

23 Ağustostan itibaren 22 gün geceli gündüzlü devam eden Sakarya Meydan Muharebesi'nin Yunanların yenilgisiyle sonuçlanması üzerine Yunan Ordusu, Eskişehir - Afyon hattına çekilmek zorunda kalmış, birçok kayıp vermiş; Yunan Ordusunun taarruz kudreti kırılmış ve morali bozulmuştu. Artık inisiyatif Türklere geçmiş, taarruz sırası Türk Ordusuna gelmişti.

Bu devrede Sivas'ın doğu bölgesinde Koçkiri Ayaklanması olmuşsa da Merkez Ordusu tarafından ayaklanma tamamıyla bastırılmıştı.[452]

b. 1921 Yılı Başında Fransızların Anteplilere Teslim Olmaları İçin Yaptıkları Teklif

Fransızlar, bu sıralarda yiyecek sıkıntısı çeken Kuvayımilliye birliklerinin ve Antep halkının, teslim olmadıkları takdirde şehirlerinin yakılıp yıkılacağını, bu isteğe uymayanların ağır şekilde cezalandırılacaklarını ifade eden bildirilerle moralini bozuyor ve halk üzerinde korku yaratıyorlardı.

1 Ocak 1921'de General GOUBEANU tarafından bir bildirge ile 10 Ağustos 1920'de Sevr'de imzalanan barış anlaşmasının, Antep ile ilgili olan kısımları, halka bir kez daha bütün ayrıntılarıyla bildiriliyordu(özet)[453]:

"Sevr Anlaşması'nın Antep şehrine ait maddelerini uygulamakla görevliyim. Bu maksatla, bütün Kuvayımilliye'yi yenilgiye uğrattım. Şehir yakında düşecektir. Bu sebeple ya teslim olarak kurtulursunuz yahut savaşa devam ederek perişan olursunuz. Teslim olduğunuz takdirde hiçbir tazminat istemiyorum. Barış anlaşmasının Antep hakkındaki maddeleri şöyledir:

1. Fransa mandasının, Antep sancağı üzerinde resmen tanınması
2. Türk askerleri ile jandarmalarının silahlarını bırakarak savaş esiri olması
3. Antep'te bulunan bütün silah, mühimmat ve gereçlerin teslimi
4. Şehrin Türk mahallelerinde kazanılan istihkâmların ve barikatların 24 saat içinde tahrip edilmesi
5. Hükûmete ait paraların Fransız memurlarına verilmesi
6. Adları verilecek kimselerin Fransızlara teslimi."

2 Ocak 1921 günü öğleye kadar cevap istenen bu bildirge koşulları Antep Kuvayımilliyesince kabul edilmeyerek geri gönderildi. Bu bildiri insanlar üzerinde hiçbir etki yapamadığından çarpışmalar devam etti.

c. İkizkuyu Çarpışması (18 Ocak 1921) (Kroki - 32)[454]

27 Aralık 1920 harekâtından sonra Genelkurmay Başkanlığınca verilen emir üzerine Antep'e yiyecek göndermek amacıyla bir taarruz yapılması işi tekrar incelendi.

Ocak 1921 başında Antep şehri etrafındaki kuşatmayı yarmak üzere yeniden bir taarruz yapılması 2'nci Kolorduca uygun görülüyordu. Bunun üzerine araziyi görmek için ilgili birlik komutanları, 6 Ocak 1921'de Samköy'de toplandılar. Kolordu ve Tümen komutanlarınca Antep'in dört beş

---

[452] Kenan Esengin; Millî Mücadele'de Hıyanet Yarışı, Ankara 1969, s. 180.
[453] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 664, Göm: 139, Belge: 139 - 1.
[454] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol:İSH, Kutu: 628, Göm: 26, Belge: 26 - 1.

kilometre kuzeybatısındaki ve Maraş Caddesi üzerindeki elverişli gözetleme yerlerinden, özellikle Hacıbaba ve Kolej binası arasındaki bölge yakından, keşfedildi ve incelendi. Neticede Hacıbaba'dan itibaren Garaf ve güneybatısına doğru arazinin düz, yalayıcı ateşlere elverişli olduğu, düşmanın buralarda kuvvetli tahkimatı ve engelleri bulunduğu, bu kesimde yapılacak taarruzun başarı veremeyeceği anlaşıldı. Bunun üzerine Antep'teki Fransızlara taarruzdan vazgeçilerek Kolorduca Akçakoyunlu'dan geleceği duyulan Fransız kuvvetlerine Tilbaşar Ovası'nda taarruz kararlaştırıldı. Fransızlar, 6 Ocak günü 400 araba ile 500 deveden oluşan kafileyi iki tabur piyade, bir bölük süvari, sekiz makineli tüfek ve dört toptan oluşan muhafız kuvvetiyle Nifak Boğazı yönünden Akçakoyunlu istikametine doğru harekete geçirmişlerdi.[455]

Mevsimin kış ve yolların çok çamurlu olması yüzünden yürüyüş çok güçtü. Fakat taarruzun baskın tarzında yapıldığı takdirde bundan bir sonuç elde edileceği düşünülüyordu. Bu taarruzun hazırlıkları Genelkurmay Başkanlığına bildirildi. Genelkurmay Başkanlığı, Elcezire Cephesi Komutanlığı emrindeki (Birecik - Nizip ve Cerablus kesimleri) kuvvetlerin de büyük kısmı ile Akçakoyunlu istikametinde 2'nci Kolordu ile birlikte bir taarruz yapmasını emretti. Aynı zamanda bu taarruza Akıncı Müfrezeleri ve Hacimpaşa Kuvvetlerinin de katılması uygun görüldü. Bu suretle güneyden de etki yapılmış olacaktı. Bu esaslar içerisinde Elcezire Cephesi Komutanlığı gerekli tertipleri aldı ve sonucu Genelkurmay Başkanlığına bildirdi.[456] 2'nci Kolordu Komutanlığınca taarruzun yapılması için birliklerin İkizkuyu bölgesine alınması gerekiyordu. Bu amaçla 9'uncu Tümen, Direkli - Hülmen bölgesine alındı. 5'inci Tümen de Munusa - Uraş - Beledin bölgesine toplandı.

Her iki tümen de mevsimin kış olması dolayısıyla yolları, köprüleri ve suların geçit durumlarını esaslı olarak keşif ve tespit etmek emrini aldılar.

Birliklerin ikmal işleri de düzenlendi. Bütün hazırlıklar tamamlanarak Fransızların Akçakoyunlu'dan hareketi beklenmeye başlandı. 9'uncu ve 5'inci Tümenler, Fransızları kuzey ve doğudan kuşatacak şekilde tertiplendiler. 9'uncu Tümen birlikleri, İkizkuyu kuzeyinde Beşdeli ve Zıranba sırtlarında, 5'inci Tümen birlikleri de Sacursuyu ile Kavunludere arasında ve Tilbaşar güneyindeki sırtlarda bulunuyorlardı. Kurma Atlı Piyade Taburu da Haral bölgesindeydi.[457]

11 Ocak günü 2'nci Kolordu Komutanlığından alınan telgrafta Fransız birliklerinin Akçakoyunlu'dan İkizkuyu'ya gittikleri bildiriliyordu.[458] Genelkurmay Başkanlığınca 12 Ocak 1921 günü alınan bir şifre ile

---

[455] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 628, Göm: 9, Belge: 9 - 1, 2, 3.
[456] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 633, Göm: 40, Belge: 40 - 1.
[457] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 628, Göm: 20, Belge: 20 - 1.
[458] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 799, Göm: 74, Belge: 74 - 1.

Fransızların Antep bölgesindeki kuvvet toplamının 12 tabur piyade ile bir alay süvari bataryasından oluştuğu öğrenildi.[459]

14 Ocak günü Elcezire Cephe Komutanlığına, Genelkurmay Başkanlığınca Antep'e yönelik yapılacak harekât ile ilgili emir verildi. Bu emre göre Antep'e gelecek düşman kafilesine İkizkuyu istikametinde bir baskın yapılacaktı. Bu nedenle Antep'in güneydoğusundan taarruz yapmak üzere 2'nci Kolordu bütün kuvvetleriyle 15 - 16 Ocak gecesi Keferbostan - Ahırköy - Orul - Mizar hattında toplanacaktı. 2'nci Kolordu birliklerinin hareketini örtmek üzere Ruzmağara bölgesinde bulunan Ayazmend Akıncı müfrezeleriyle Hacimpaşa Müfrezesi, İkizkuyu'nun güney bölgesinden bir taarruz gerçekleştirecekti.[460]

Fransızlar, 18 Ocak 1921 saat 07.20'de Akçakoyunlu'dan İkizkuyu'ya doğru emniyet tertipleriyle yürüyüşe geçtiler.

Bu kuvvet, öncüsüyle Tüzel Suyu'nun kuzeyine geçtikten sonra Tilbaşar Ovası'nı gözetlemeye başladı. Büyük kısmı ile ulaştırma birlikleri de Cafer Tayyar Ziyareti - Yona bölgesine gelmişti.

Bu bölgede Türk kuvvetleri çok iyi gizlendiğinden onları göremeyen Fransızlar, yeniden yürüyüşe geçtiler. Yürüyüş kolu bir süre ilerledikten sonra, tam etki alanına girince 5'inci Tümen İkizkuyu istikametinde, Atlı Piyade Taburu da Yona Köyü kuzeyinde taarruza başladı. Taarruz, çok ani ve şiddetli oldu. Fransız birlikleri birdenbire karıştı. Öncü taburunun bir kısmı doğuya karşı cephe alarak mevziye girdi.

Diğer kuvvetler, bunun desteği altında, Kantara Köyü'nün kuzeybatısı istikametinde ilerlemeye devam etti ve İkizkuyu'ya kadar geldi. Türk birliklerinin morali çok kuvvetli idi. Erler diz üstünde ve ayakta ateş ediyorlardı. 5'inci Tümen birlikleri büyük bir gayretle taarruz ederken 9'uncu Tümen bölgesine oldukça ağır hareket göze çarpıyor ve karşısındaki Fransız kuvvetleri direniyordu. 5'inci Tümen karşısındaki Fransız kuvvetleri ise kayıplar vererek geri çekiliyorlardı. İkizkuyu'nun ele geçirilmesi için 9'uncu Tümene birçok emir verilmiş olmasına rağmen başarı elde edilemedi. Çok soğuk havada Halep su arkını geçerken ıslanan bu Tümen birliklerinden bir kısmı geri çekilmek zorunda kaldı.

9'uncu Tümen, harekâtla etkili bir duruma geçeceği yerde, İkizkuyu kuzey sırtlarında kaldığı için Fransızlara bu kesimde kendini toplayarak bir savunma düzeni kurma fırsatını vermişti.[461]

19 Ocak 1921 sabahı taarruza devam edildi. İkizkuyu - Antep yolunu kapamaya memur 9'uncu Tümenin Maraş Alayının bir kısmı dağıldığından bu yol kapanamadı. Hâlbuki Fransızlar, her taraftan Türk kuvvetleri ile sarılmış bir hâlde bulunuyordu. 2'nci Kolordudan 22 Ocakta alınan bilgiye

---

[459] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 656, Göm: 1, Belge: 1 - 1.
[460] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 628, Göm: 17, Belge: 17 - 1.
[461] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 801, Göm: 182, Belge: 182 - 1.

göre bu taarruzların Antep bölgesinde Fransızların bombardımanını arttırdığı belirtilerek taarruzlar sırasında Fransızların çok fazla zayiat verdiği bildiriliyordu.[462]

Fransızlar her zaman olduğu gibi bu kez de kendi koluna Antep'ten yardım maksadıyla topçu ile takviyeli bir piyade taburunu Nafak Boğazı yolu ile İkizkuyu yönünde yürüyüşe geçirmişti. Fransızların öğleden sonra Nafak Boğazı'nı geçtiği öğrenilince iki Fransız kuvveti arasında kalmamak için 2'nci Kolordu Komutanlığı tümenlerin, Fransızlarla irtibatı muhafaza etmek şartı ile Mizar - Orul - Keferbostan bölgesinde toplanmasını emretti. Bu suretle Fransızlar, kendilerine yardıma gelen takviye birlikleri ile birleşerek açık olan İkizkuyu - Nafak Boğazı - Antep yolu ile Antep'teki garnizonlarına girdiler.

Bu muharebelerde Fransızların yenilgiye uğratılması mümkünken kuzeyde 9'uncu Tümen tarafından yapılan taarruzların gelişmemesi yüzünden başarı elde edilememişti. Ancak Fransızlara ağır kayıplar verdirilmiş, 150'den fazla tüfek, birkaç ağır makineli ile birçok otomatik tüfekle donatım gereçleri elde edilmiş ve 500'den fazla elbise, potin, giyecek eşyası ele geçirilmişti.[463]

18 - 19 Ocak 1921'de Antep civarında Fransızlara yapılan bu taarruz sonucunda düşmanın 200'den fazla ölü verdiği ve düşmandan dokuz asker esir alındığı haber alınmıştı.[464]

ç. Antep Kuşatmasının Kaldırılması ve Antep'in Kurtarılması İçin Yapılan Muharebe (2'nci Kolordunun Antep Taarruzu) (25 Ocak 1921) (Kroki - 33)

Antep'te yiyecek darlığı gittikçe artmaktaydı. 2'nci Kolordu Komutanlığı, Antep'e karşı 25 Ocak 1921'de taarruza geçerek savunanları kurtarmak için son ve kesin bir harekette bulunmayı kararlaştırdı.

Fransız kuvvetleri, çoğu ile Antep doğu ve kuzeyindeki sırtları tutmuşlar ve tahkimat yapmışlardı. Bu kuvvetlerin bir kısmı da Garaf ve Kolej bölgesinde bulunuyordu. Bunların hepsinin bir tümen kadar olduğu sanılıyordu. 9'uncu Tümen Kızılkaradinek ve 5'inci Tümen de Mavzıt kesiminde bulunuyordu. Tümenler, şehir dışından taarruz ederlerken şehir içinde bulunanlar da Fransız mevzilerini arkalarından vuracaklardı.

Bu amaçla:

5'inci Tümen; Görenis - Güllüce - Antep yolu güneyinden Acemkayası-Cunut sırtları mevzisine;

9'uncu Tümen; kuzeyden ve Suboğazı - Antep yolunun iki tarafından Hacıbaba ve Çıksurut sırtlarına taarruz edecekti. 9'uncu Tümen emrine verilen Atlı Piyade Taburu 105 mm'lik topçu ile desteklenecek ve Beylerbeyi

---

[462] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 799, Göm: 92, Belge: 92 - 1.
[463] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 721, Göm: 17, Belge: 17 - 1.
[464] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 721, Göm: 17, Belge: 17 - 2.

doğusunda Tümenin sağ yanını koruyacaktı. Bu amaçla birlikler ileriye yanaşacaklardı.

Taarruz 25 Ocak 1921 saat 06.00'da topçu ateşi ile başlayacak ve ilk önce küçük baskın ve keşif müfrezeleri ileriye sürülecekti. Taarruz başarıya ulaşamadığı takdirde, muharebenin akşama kadar topçu ateşi ile devam ettirilmesi ve tümenlerin Görenis - Suboğazı - Bedirköy, Atlı Piyade Taburunun da Etebek - Karahöyük hattına ve kuzeyine çekilmeleri Kolorduca emredildi. Kolordu Karargâhı, saat 06.00'dan sonra 1053 rakımlı tepede bulunacaktı.

9'uncu Tümen, 25 Ocak saat 06.00'da 27'nci Alay sağda, 25'inci Alay solda olmak üzere Suboğazı - Antep yolunun iki tarafında Taşbaşı sırtları Bahşiştepe kuzey yamaçları gerisine yanaşmış bulunuyordu. 26'ncı Alay, yolun iki tarafında ihtiyatta idi. 27'nci Alayın 1'inci Taburundan bir emniyet kıtası Kuşçudağ istikametine gönderildi. Topçular da Taşbaşı sırtları ile Bahşiştepe sırtları civarında mevziye girdiler.

5'inci Tümen, 25 Ocak 1921 saat 06.00'da şu durumda idi:

15'inci Alay, Hayrat batı sırtlarında, 14'üncü Alay Rumevlek'in güneyindeki sırtlarda, 14'üncü Alaydan bir tabur ve tümen süvari bölüğü Çağdın kesiminde, 24'üncü Alay, Hayrat'ın doğusunda ihtiyatta bulunuyordu.

Tümenler bu tertiple ileri harekâta geçtiler ve Fransız mevzilerine bir kilometre kadar yaklaştılar. Fakat taarruz Fransızların kuvvetli tahkimatı ve şiddetli ateşleri karşısında fazla ilerleyemedi. Muharebe akşama kadar sürdü ise de kesin bir sonuç elde edilemedi. Çünkü 18 Ocak 1921'de gönüllü ve aşiretler dâhil 1700 askerle İkizkuyu'ya taarruz yapan, asker kaybı ve gönüllülerin dağılmasıyla mevcudu 500'e inerek yorgun düşen birlikle 25 Ocak 1921'de gerçekleştirilen bu taarruz, birliklerin hâlihazır vaziyeti nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmış ve birlikler eski konaklarına geri çekilmek zorunda kalmışlardı.[465] Ayrıca Fransızların kuvvetlerini takviye amacıyla Halep'e bir yarbay göndererek halktan asker toplama yoluna gittikleri haber alınmıştı.[466]

Ayrıca tümenler tarafından yapılan bu taarruzlara şehri savunanlar emir alamadıklarından katılamadılar. Sonradan öğrenildiğine göre Kolordudan gönderilen emir, Fransızlar tarafından ele geçirilmişti. Bunun üzerine 2'nci Kolordu Komutanlığı, Fransızların muhtemel karşı taarruzu ile kayıplar vermemek için birliklerin geride emin olan esas bölgelerine çekilmelerini emretti.

d. 30 - 31 Ocak 1921 Gecesi Yapılan Türk Taarruzu (Kroki - 34)

Antep'te şehir içinde savaşanların 2'nci Kolordu Komutanlığına yaptıkları teklif ve karşılıklı anlaşma üzerine Kolordu Komutanı, her ne kadar

---

[465] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 628, Göm: 32, Belge: 32 - 4.
[466] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 628, Göm: 32, Belge: 32 - 1.

Genelkurmay Başkanlığına birliklerinin 15 günden önce bir harekâta katılmaması teklifinde bulunmuşsa da 30 - 31 Ocak 1921 gecesi, Antep'i kuşatan Fransız birliklerine yeniden taarruz etme kararını verdi. Antep'te kuşatılmış bulunan mücahitler de Kolordunun taarruz ettiği bölgede Fransızlara geriden taarruz edecek ve bu suretle Fransızlar cepheden ve geriden sıkıştırılarak başarı sağlanacak ve buradakilerin kurtulma imkânları aranacaktı.

Antep mücahitleri saat 18.00'de merkezdeki daha kuvvetli olmak üzere üç koldan taarruza başlayacaktı. Sağ kanattaki kol, Acemsayası ile Çıksurut'un birleştiği istikamette; Merkez Kolu, Çıksurut'a doğru; Sol Kol ise Hacıbaba üzerine baskın tarzında taarruz edecek ve zor görmedikçe ateş açmayacaktı.

2'nci Kolordu birliklerine gelince:

5'inci Tümen; gösteriş taarruzu yapmak üzere Cunuttepe karşısında yeterli bir kuvvet bıraktıktan sonra asıl kuvvetleri ile Beylerbeyi - Antep yolunun doğusundan Çıksurut'a doğru taarruz edecek; Tümen topçusu da Acemkayası - Çıksurut - Hacıbaba sırtlarını ateş altında bulunduracaktı.

9'uncu Tümen, Antep - Maraş yolu doğusundan Hacıbaba'nın batısına taarruz edecek, bu Tümenin topçusu da Hacıbaba ve batısındaki sırtları ateş altında bulunduracaktı. Ayrıca Obüs Bataryası, Garaf ve Kolej bölgesini ateş altına alacaktı. Atlı piyade taburu, İbrahimli doğusundan Garaf istikametinde 9'uncu Tümenin yanını koruyacaktı.

Şehir içinden taarruz edecek kuvvetler, Fransız siperlerini ele geçirdiklerini işaret fişeği atmak ya da ateş yakmak suretiyle bildirecekler, dışarıdaki birlikler Fransız siperlerine yanaşarak şehirden verilecek işareti bekleyeceklerdi. Bu zamana kadar Kolordu birlikleri kesinlikle ateş açmayacaklardı. Daha önceden, Fransızların durumu haber alarak piyade ateşi açmaları üzerine Türk birlikleri tarafından ateş açılması işi serbest bırakılmıştı.

Birlikler, 30 Ocak akşamı güneş battıktan biraz sonra bulundukları bölgelerden hareketle kendilerine ayrılan yerleri aldılar ve ilerlemeye devam ederek Fransız siperlerinin yakınına kadar sokuldular. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Kolordu birlikleri, Çıksurut ve Hacıbaba batısı ile Acemkayası'na taarruza başladı. Şehir içindeki Kuvayımilliye de güneyden Çıksurut yönünde baskın yaptı. Şehir içindeki Kuvayımilliye'den 50 kadar Türk eri, Çıksurut Tepesi'nin bir yerinden Fransız savunma hattını yararak Kolordu birlikleri ile birleşmek üzere iken Fransızlar durumdan haberdar oldular. Fransız muhabere araçlarının mükemmel işlemesiyle buraya takviye birlikleri yetiştirmesi ve savunma hattının tel örgü engelleriyle aralıksız olarak berkitilmiş olmasından bu teşebbüs başarıya ulaşamadı. Düşman tan vaktiyle beraber yarılan noktaya yanlardan yaptığı karşı taarruzla durumunu düzeltti.

Maraş - Antep şosesindeki karın, halk tarafından temizlenmesi suretiyle ve pek çok güçlükle harekâta katılması sağlanan 150 mm'lik obüslerin yardımına rağmen mevzilerin işgali ve hazırlanan yiyecek maddelerinin şehre sokulması mümkün olamamıştı. Sonuç olarak bu taarruzda, kuvvetli tahkimat ve sayıca üstünlük karşısında başarı sağlanamadı.[467]

Bu durumu ve özellikle son yapılan taarruzdaki başarısızlığın sebebini, Kolordu Komutanlığı, Genelkurmay Başkanlığına şu raporla açıklıyordu (özet):

"Mevcut kuvvetin bütün imkânlarıyla gerek Antep'in muhtelif cephelerine karşı gerekse dışarıdan açık arazide birbiri arkasından yapılan taarruzlarla son gayret ve fedakârlık gösterilmiştir. Bu suretle düşman moral ve madde bakımından sarsılmış ise de kesin sonuç elde edilememiştir. Birliklerin silah ve donatım bakımından eksiklerinin pek çok olması ve özellikle cephanenin azlığı ile kışın şiddetli devam etmesi yüzünden başarılamayan bu taarruzda birliklerin elden çıkması düşünülerek geri çekilmeleri uygun görülmüştür. Antep civarındaki dağların bazı kesimlerinde kar yarım metreye varmakta ve soğuk da sıfırın altında bulunmaktadır. Bu durum karşısında yiyecek ve giyecek bakımından büyük sıkıntıda olan birliklerin cephede ve açıkta kalmaları, hastalıklara meydan vereceğinden gerideki konaklarda bulundurulması zorunluluğu vardır. Birliklerin en aşağı 15 gün dinlenmeden başarılı vazife görmeleri güçtür. Bu güçlükler dolayısıyla Kolordunun mazur görülmesini."

Aylardan beri Antep şehrini ve Anteplileri kurtarmak için şehir içinde Özdemir Bey komutasındaki Kuvayımilliye ve şehir dışında da 2'nci Kolordu kuvvetleri bütün çabalarına rağmen bir sonuç elde edememişlerdi. Bunun birçok sebebi vardı. Özellikle Türk kuvvetleri ile Fransız kuvvetleri arasında sayıca, silah ve donatımca üstünlük fazla gelmekte idi. Türk kuvvetlerinin sayılarının şehir içindekiler de dâhil olmak üzere 400 - 500 mücahidi geçmemesine rağmen; Fransız kuvvetlerinin sayısı hiçbir zaman 5000 kişinin altına düşmemişti. Özellikle silah (makineli tüfek, top) sayıları birkaç kat üstündü. Bu bakımdan Türklerin durumları çok kritikti.

Bu taarruzdaki başarısızlık, Antep'te kuşatılmış olan halkın ve Kuvayımilliye'nin moralini oldukça sarsmıştı. Halkın yiyecek ihtiyacındaki zorluk devam ediyordu. Erzak hemen hemen tükenmek üzere idi. Bu nedenle de 16000 Müslüman nüfusunun aç kaldığı belirtiliyordu.[468] Kolordu ile Anteplilerin haberleşme güçlüğü ve durumun şehirdekilere ulaştırılma zorlukları yüzünden halk, kendisine söz verildiği hâlde birlikte hareket edilmediği kanısına vardı. Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Komutanlığı ile buranın ileri gelenlerinden 18 kişinin imzası altında 2'nci Kolordu Komutanlığına 31 Ocak 1921 tarihli aşağıdaki yazı gönderildi (özet):

---

[467] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 560, Göm: 112, Belge: 112 - 1.
[468] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 629, Göm: 1, Belge: 1 - 1.

"Geçirdiğimiz iki üç denemeye rağmen yine Pazartesi gecesi (30/31 Ocak 1921) obüs, dağ, sahra toplarının desteğinde taarruz edileceğine dair verilen vaatlere inanarak belli saatte erlerimizle, evlatlarımızla harekete başladık. Allahın izni ile birkaç siperi işgal ederek bir iki saat orayı tuttuk. Ne yazık ki vaadinize dayanarak beklediğimiz yardımın yüzde birini göremedik. Bu durum bize ağır kayıplara mal oldu. Şimdiye kadar dökülen Türk kanı yetmemiş gibi daha birçok kan dökerek memleket pazartesi sabahından itibaren matemlere, felaketlere büründü. Geliyoruz, biraz sabredin, sizi felaketten kurtaracağız diye öteden beri ve kuşatmanın birinci gününden itibaren verdiğiniz vaatlerden büyük bir üzüntü ile diyebiliriz ki hiçbir fayda elde edemedik. Cephanesizlikten bahsettik inanmadınız. Açlığın varlığımızı bir kat daha ezmeye başladığını bildirdik, bazı adamların sözlerine inanarak aldırmadınız. Günlerce, haftalarca açlığa katlanarak büyük bir ümitle beklediğimiz şu pazartesi gecesi de bizi kurtarmadı. Bu sebeple siz komutanımızı Büyük Millet Meclisi Başkanlığına ve daha gerekirse, insanlık ve İslamlık âlemine şikâyet edeceğiz. Nihayet üç gün içinde kesin bir azimle harekete geçmediğiniz takdirde namusumuzla temin ederiz ki şu masum, fedakâr ve mağdur milletin pençesinden yakanızı kurtaramayacaksınız."

Yurtlarının kurtarılması için candan ve içten çalışan Antep halkının ve Özdemir Bey'in 2'nci Kolordu Komutanlığına yazdıkları yazı, Kolordudan Genelkurmay Başkanlığına gönderildi. Genelkurmay Başkanlığı da (özet):

"Özdemir Bey'in ve Antep ileri gelenlerinin size yazdıkları şikâyet mektubu şüphesiz pek yersizdir. Bundan dolayı hiçbir suretle üzülmemenizi rica ederim. Antep halkının son günlerdeki ümitsizliğinin, şehir dışındaki Türk kuvvetlerinin gerçek durumunu bilmemelerinden ileri geldiği anlaşılmaktadır. Özdemir Bey'e ve arkadaşlarına Genelkurmay Başkanlığınca yazılan yazıda da (özet): "Antep'in kurtarılması için bütün ilgililer çok büyük bir azim ve ciddiyetle çalışmaktadır. Selahattin Âdil Beyefendi ordumuzun en seçkin ve en temiz bir komutanıdır. Antep Savunması'nın Millî tarihimize ekleyeceği kahramanlık sayfalarını bütün millet, gurur ve minnetle anacaktır." denilmekteydi.

2'nci Kolordu komutanının Antep ileri gelenlerine yazdığı cevap da şöyle idi (özet)[469]:

"Birlikte imzalanarak gönderilen yazıyı aldım. Bu bölgelere geldiğimden beri vakitlerimi ve hayatımı adadığım Antep'in felaketli hâlinden en büyük üzüntü duyanlar arasında bulunmaktayım ve bulunacağım. Fakat askerî, millî ve dinî vazifemden dolayı maddi ve manevi sorumluluğum karşısında zerre kadar titremeyerek Allah'a ve vicdanıma karşı cevap vermeye hazırım. Kusurum varsa cezalandırılmamı, Büyük Millet Meclisinden isteyeceğim. Ancak aylardan beri yalnız çevresini değil, bütün Anadolu'yu, Türklüğü, kahramanlıkları ve iftihar ettiren ve olaylar dolayısıyla son derece üzen Antep'in gerek fedakârlığı gerekse açlıktan dolayı duyduğu

[469] Sahir Uzel; s. 284, 285, 286, 287.

acı karşısında üstün derecede üzüntülü olan ve buna çare bulmak için kudretinin üstünde çalışan Kolordumun, yazdığınız itham altında kalmasını kabul edemem. Komutanı bulunmak suretiyle bu vazife de beni ilgilendirir. Hâlini ve kuvvetini Özdemir Bey'in pekala bildiği Kolordum her işi büyük bir azim ve irade ile yapmıştır. Araç ve zamanın azlığı ve havanın çok fena oluşuna rağmen mevcudu bazen kasaba savunanlarının miktarına varmayan Kolordu, kasabanın kuşatıldığı 70 gün içinde üçü tabur komutanı olan beş şehit, ikisi yine tabur komutanı olmak üzere 15 subay yaralı vermiş ve erat kayıpları, 150 şehit, 400'den fazlası yaralı olmak üzere aşağı yukarı 600'ü bulmuştur.

Yapılan hareketlerin gösterişten ibaret olmadığına ve kuşatmayı yarmak için büyük bir gayretle çalışıldığına bu rakamlar açık bir belgedir. Teessüf olunur ki kısmen sizce bilinen ve kısmen bilinmeyen çeşitli sebepler yüzünden millet, Antep'in fedakâr evlatlarına layık olduğu yardımı yapmaya vakit ve imkân bulamamış ve yapamamıştı. Bundaki kusurun Kolorduya ait olmadığını zaman ve olaylar ispat edecek ve inşallah bugün yıkık durumuyla Türklüğe şeref veren kasabanız, Türk bayrağı altında yine eski güzelliğini alacaktır. Antep'in namuslu ve vatansever evlatlarının dışarıda da aynı surette hayranları bulunduğu unutulmamalıdır. Cümlenizi saygı ile selamlarım. Allah yürüdüğümüz yolda bize yardımcı olsun."

Antepliler bir kez daha çıkış hareketini denemek istiyordu. Bu amaçla 2 Şubat 1921'de Antep Merkez Heyeti üyelerinden şehirdeki savaşçılar adına elçi olarak gelen Mehmet Ali Efendi, Kolordu Komutanlığına giderek durumu açıkladı. Kolordu Komutanlığı da 4/5 Şubat 1921 gecesi böyle bir baskın hareketinin yapılmasını uygun gördü ve destekleyeceğini bildirdi.

Fakat savaşçılar çıkış hazırlıklarını ikmal edememişlerdi. Bunu Kolorduya bildirdiler ve Kolordu da çıkış hareketini 6/7 Şubat gecesine bıraktı. Hazırlık yapan ve ileriye alınan birlikleri tekrar eski konaklarına geri çekti. Aynı gün içerisinde Kilis'ten Kolordu karargâhına gelen haber, bu hareketin ertelenmesinin yerinde olduğunu gösterdi. 5 Şubat 1921 günü 1500 piyade, 300 süvari ve sekiz toptan (dördü sahra, dördü nordonfield) oluşan bir Fransız kuvvetinin 200 mekkâre ve birçok araçla (85 yük ve 15 sahra otomobili) 7 Şubat 1921'de Antep'e hareket edeceği haberi alınmıştı.[470] 5 Şubat günü bu kuvvetlerin nakil hareketini örtmek amacıyla Kilis'te bulunan Türk müfrezesine taarruz edilerek müfrezenin kuzeye çekilme zorunda kaldığı Kilis'ten Kolorduya bildirilmişti.[471]

Antep'te açlık günden güne artıyordu. Bunu Fransızlar da biliyordu. Bu sebeple halka birçok teslim bildirisi gönderiyorlardı. Fakat açlığa rağmen başta Özdemir Bey olduğu hâlde, bütün komutanlar ve halk teslim olmamakta direniyordu. Antep'in bunca fedakârlıktan ve akıtılan kanlardan sonra Fransızlara teslimi, onlar için çok acı olacaktı. Şehri kurtarmak azim ve

---

[470] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 629, Göm: 6, Belge: 6 - 1, 6 - 2.
[471] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 628, Göm: 46, Belge: 46 - 1.

iradesiyle işe başladılar, buna tamamen inandılar; şimdi nasıl teslim edebilirlerdi. İşte bu duygu, onları bütün zorluklara ve yoksunluklara rağmen diri ve ayakta tutuyordu.

Antep'in bu hâlini yakından bilen Kolordu Komutanı Kurmay Albay Selahattin Âdil, 6/7 Şubat 1921 gecesi mücahitlere yazdığı bir emirde (özet): "Bu gece kuşatma hattını yarıp çıkmadığınız takdirde dışarıdaki kuvvetlerin bir daha yardım imkânı olmadığını kesin olarak bildirmek zorundayım. Harekât saat 18.00'de topçu ateşimizle başlayacaktır. Yiyeceklerinizi içeride kalanlara terk ediniz. Sizin her hâlde çıkmanızı rica ederim." diyordu.

6/7 Şubat 1921'de çıkış harekâtı yapıldı. 400'e yakın er ve birkaç subay, Antep'te bulunan Savunma Bölgeleri Başkanlarından bazıları çıkıp kurtulmaya muvaffak oldular. Bu çıkış hareketinde Fransız siperlerine baskın tarzında hücum edilmiş ve buralarda bulunan Fransız erleri yok edilmiş, bir kısım silah ve cephane ele geçirilerek bir gedik açmaya muvaffak olunmuştu. Bununla beraber Fransızlar, o civardaki kuvvetlerle yaptığı karşı taarruzla durumunu düzeltmiş ve şehirde kalan kuvvetlerin buradan çıkmasını önlemişti. Hâlbuki bütün mücahitlerin ve hatta bütün Antep halkının çıkması kararlaştırılmıştı.

Son durum üzerine Antep halkı ve kalan mücahitler yiyecek yardımı yapıldığı takdirde çıkış yapmak istemediklerini ve savunmaya devam edeceklerini bildirdi.

Kolorduca buna imkân olamayacağı anlaşıldığından mücahitlerden isteyenlerin her an kılavuzlarla gizli yoldan çıkabilecekleri kendilerine bildirildi.

7/8 Şubat 1921 gecesi de 50 kadar savaşçı Antep'ten dışarıya çıkmaya (huruç etmeye) muvaffak olmuştu. 8 Şubat 1921'de aralıklı ateş devam etti. Antep'te açlık son haddini bulmuştu. 8/9 Şubat 1921 günleri şehrin güneyindeki yolun iki tarafındaki hendekler içinde birçok çocuğun ot yemekte olduğunu Fransızlar da görmüşlerdi.

e. Antep'in Düşmesi (8 Şubat 1921)

6/7 Şubat 1921 gecesi çıkış yapanlar arasında Özdemir Bey ve diğer bazı komutanlar ile ileri gelenler vardı.[472] Bu kişilerin memleketi terk ettiklerini sonradan haber alan Antep halkı telaşa düştü. Birçok defa yapılan çıkış harekâtı sonunda mücahitlerin birçoğu çıkamamış ve bunlar evlerine sığınmıştı. Bu durum karşısında Antep halkı 8 Şubat 1921 günü Fransızlara teslim oldu.

Şehirde kalan mücahitler, Doktor Mecit Bey ve daha başka bazı kişilerin aracılığı ile Fransızlarla müzakereye giriştiler.

---

[472] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 809, Göm: 80, Belge: 80 - 1.

9 Şubat 1921'de bir teslim protokolü düzenlendi. Bu protokol, Antep ileri gelenlerinden dört kişi ve Fransızlardan da iki subay tarafından imza edildi. Buna göre Antep, Fransız mandası altına girecek, ordu birlikleri savaş esiri olarak kabul edilecek, bütün silah ve savaş gereçleri Fransızlara teslim edilecek, Türk olsun Ermeni olsun bütün halka eşit işlem yapılacak ve herkes güven altında bulundurulacaktı.[473]

9 Şubat 1921'de Fransız komuta heyeti şehre girerek dolaştı. Fransız askerleriyle Ermenilerin şehre girmelerine izin verilmedi. İlk iş olarak halka ve fırınlara un dağıtıldı. Etraftaki köylerden şehre sığınanların ihtiyarlarına ve çocuklarına dışarı çıkma müsaadesi verildi.

Silahlı olan erlere esir muamelesi yapılarak erlerin silahları tamamen teslim alındı. Fransızlar Antep'i işgal ettikten sonra gençleri toplayıp Kolej binasına hapsettiler. Ancak Fransızların şehri teslim almalarından sonra bölge halkına karşı gösterdikleri davranışlar, Fransızların teslim protokolünde imza altına aldıkları şartları yerine getirmediklerini ortaya koymaktaydı. Mart ayı içerisinde bölgeden alınan bilgilerde Fransızların bölge halkına karşı kötü davranışlar sergiledikleri ve Müslüman halkın kötü durumda olduğu bilgisi Genelkurmay Başkanlığına bildirilmişti.[474]

2'nci Kolordu Komutanlığı, Antep'in teslim olduğunu ve halktan Fransız mandasını istediklerine dair oy toplamaya çalışıldığını, şehirden kurtulabilenlerden ancak 10 Şubat 1921'de öğrenebilmişti.[475] Ayrıca Güney Cephesi Komutanlığına Adana Valiliğinden 9 Şubatta gönderilen şifrede de Antep'teki durumun lehimize olduğu ve Fransızların bu bölgede herhangi bir hareketinin bulunmadığı bilgisi yer alıyordu.[476]

Bir yıldan beri süregelen muharebelerde Fransızların üstün topçu ateşleriyle devamlı olarak baskı altında bulundurulan Antep, Osmanlı İmparatorluğu'nun güzel şehirlerinden biriydi. Fakat bu muharebelerde tamamen yandı ve yıkıldı. 20.000'e yakın yapısı bulunan şehir Fransızlara teslim olduğu zaman yıkılmış ya da oturulamayacak hâle getirilmişti. Bundan başka Antep, binlerce evladını memleket uğrunda şehit vermişti. Büyük bir sayıya varan kolsuz ve bacaksız kalmış kahramanlar bunun dışında idi.

Vatanında hür yaşaması uğrunda malını, hayatını hiçe saymaktan çekinmeyen Türk milleti, İstiklal Savaşı'nın her cephesinde olduğu gibi Antep Muharebelerinde de aynı inançla çarpıştı. Nitekim bunun şerefini 2 Şubat 1921'de bir kanunla kendisine "Gazilik" unvanı verilmekle kazanmıştır.[477]

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce 80.000 nüfusu bulunan bu güzel şehir, İstiklal Savaşı'ndan sonra bütünüyle tahribe uğramış ve nüfusu ancak

---

[473] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 664, Göm: 139, Belge: 139 - 1.
[474] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 660, Göm: 73, Belge: 73 - 1.
[475] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 801, Göm: 174, Belge: 174 - 1.
[476] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 741, Göm: 14, Belge: 14 - 1.
[477] TBMM Zabıt Cerideleri; C. 9, s. 132.

20.000 kadar kalmıştı. Fakat halkının kahramanlığı kadar çalışkanlığı ve toprağının verimli oluşu dolayısıyla bugün Antep, 1.000.000 nüfuslu güzel bir kent olmuştur.

Fransızlar, kendi milletine ve özellikle yakın doğu milletlerine Antep'in teslimini, büyük bir başarı olarak göstermek istediler. Fransız Doğu Ordusu Komutanı, Antep'teki Fransız askerlerine gönderdiği tebrikte (özet): "Savunmanın şiddetine, hatlarımızı yarmak veyahut kafilelerimizi esir etmek amacıyla Anadolu'dan ve doğudan gelmiş olan Kemalist kuvvetlerin ümitsizce teşebbüslerine rağmen Antep, bugün savaş esiri olmuş ve Fransa'nın mandasını açıkça tanımıştır. Bütün yorgunluklara, mahrumiyetlere, iklimin şiddetine ve en son düşmanın adet üstünlüğüne rağmen Fransızlar, çetin düşmanlarını yendiler." diyordu.

Hâlbuki gerçek böyle değildi. Türklerin ne Anadolu'dan ve ne de doğudan gelmiş kuvvetleri vardı. Türkler, bütün dünyaca da bilindiği gibi doğuda batıda, dışta ve içte, her yönde düşmanlarıyla çarpışıyorlardı. Tarihte bir milletin bu derece çok ve çeşitli düşmanla boğuştuğu pek az görülmüştü. Onun için Antep'e hiçbir yerden yardım edilememişti. Esasen Türk Milletinin yardım kudreti dahi yoktu. Çünkü mütarekeden sonra mevcut birlikler, galip devletlerin baskılarıyla terhis edilmiş, mevcutlar çok azalmıştı. Antep'te, Maraş'ta ve Urfa'da çarpışan, yalnız ve yalnız Maraşlı ve Urfalı ve Antepli, kısmen de civar kazalardan, bölgelerinde asayişi düzgün olan yerlerden gelmiş Kuvayımilliye idi. Örneğin, 18 Nisan 1920'den Antep'in düştüğü tarihe kadar olan süreçte Maraş'tan sadece 600 Kuvayımilliye askeri sevki yapılabilmişti.[478]

Bu az kuvvete rağmen Antepliler, yine savaşmaya devam etmiş; fakat açlık, onları teslim olmaya zorlamıştı. Yoksa ne Antepliler ne de civar halk Fransızlarla muharebeden yılmıştı. Antep'in dışındaki kuvvetler ise teslim olmamışlardı.

Gönderilen tebrikte mahrumiyetten de söz edilmişti. Asıl yoksunluk ise Türklerde idi. Türklerin sayı üstünlüğüne gelince tamamıyla yanlıştır. Savaşın er, top, ağır makineli ve otomatik tüfek, cephane, bomba, berkitme ve haberleşme gereçleri ve diğer savaş araçları bakımından Fransızlar, her zaman birkaç kat üstün durumdaydılar.

Taburlarının mevcudu en az 500 kişi olup bunlar eğitim görmüş askerlerdi. Türk taburları ise çok kez 70 - 80 ve bazen 150 muharip erden ibaretti.

Antep'te komutanlık yapan Kurmay Yarbay Abadie'nin de itiraf ettiği gibi Antep, Fransızlar için bir Türk Verdun'u olmuştur. Antep'in bu kuvveti Türk'ün çok üstün olan moralinden, istiklal, azim ve iradesinden ileri gelmekte idi.

---

[478] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 318, Göm: 130, Belge: 130 - 1.

f. Antep'in Tesliminden Sonra İki Taraf Kuvvetlerinin Durumu

(1) Türk Kuvvetleri

2'nci Kolordu Karargâhı ve bağlı birlikleri ile 5'inci ve 9'uncu Tümenler, Antep'in kuzeyinde; Koçlu, Bal, Tokersin, Akçaburç, İncesu ve Karacaören bölgesinde,

(2) Fransız Kuvvetleri

Teslim sırasında Antep'te Albay ANDREA'nın komutasında 19'uncu, 22'nci ve 41'inci Piyade Alaylarıyla 17'nci Süvari Alayı, iki topçu taburu, üç uçak, beş tank ve altı otomobilden kurulu bir kuvvet vardı. Piyade alaylarında 24 ağır makineli tüfek ve 81 otomatik tüfek bulunuyordu.

Antep'in tesliminden sonra Albay ANDREA, kuvvetlerin çoğu ile 8 Mart 1920'de şehirden ayrıldı.

Bölge Komutanlığı, 41'inci Cezayir Avcı Alayı Komutanı Yarbay GEAY (GEY)'e verildi. Bu tarihte Antep'te kalan Fransız birlikleri şunlardı:

Üç taburlu 41'inci Cezayir Avcı Alayı

17'nci Süvari Alayından bir grup

75 mm'lik altı top

105 mm'lik dört top.

g. Gaziantep Muharebeleri Sırasında Gereç ve Mühimmat Yapımı

Gaziantep Muharebelerinde iki önemli maddeye ihtiyaç vardı: yiyecek ve cephane. Yiyecek maddelerini idareli kullanarak direnmeyi bir süre daha uzatmak mümkün olabilirdi. Fakat cephane ihtiyacı böyle değildi. Fransızlarla savaşabilmek için buna kesinlikle ihtiyaç vardı. Eldeki mevcut çok az olduğu gibi dışarıdan yardım da mümkün olamıyordu. Bu sebeple Antepliler kendi cephanelerini kendileri yapmayı düşündüler ve bunda başarı da sağladılar. Bu amaçla, düşman topçu ateşlerinden zarar görmeyen Sabuncuhanı mahzenlerinde küçük bir yapımevi kuruldu. Bu yapımevinde Gaziantep şehrinde silah onarımı işlerinden anlayan ne kadar usta varsa toplandı ve eldeki imkânlarla yapıma geçildi. Burada her türlü tüfek, kasatura, ağır ve hafif makineli tüfekler, el bombası ve kapsül onarımı yapılmaya başlandı.

ğ. Zeytun Bölgesinde Son Olaylar

Zeytun bölgesinde bulunan Ermenilerin hükûmete karşı itaatsizlikleri süregelmekte ve önemli bir problem hâlini almaktaydı. 21 Nisan 1921'de 3'üncü Kolordu Komutanlığına gelen bilgiden, dört Ermeni delegesinin Maraş'a gelerek Zeytun'daki itaatsizlikler ile ilgili görüşmeler yapacağı öğrenilmişti.[479]

---

[479] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 318, Göm: 130, Belge: 130 - 1.

Mart 1921'den itibaren Fransız işgal kuvvetlerinin Kilikya, Antep ve Adana bölgesinde bulunan Ermenileri silahlandırarak bu bölgelerde yaşayan Müslüman halka baskı ve şiddet uygulamaları Zeytun'daki olayları daha da körüklemişti.[480]

23 Mayıs 1921'de Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Mareşal ÇAKMAK) imzasıyla 2'nci Kolorduya yazılan emirde (özet): "Zeytun Kışlası'nın boşaltılmasıyla İbrahim Uşağı Aşireti'nin kışlaya yerleştirilmesi ve Ermenilerin silahları alınarak şimdilik civarda oturmalarına müsaade edilmesi uygun görülüyor, bu işin silahla karşılık görmesi hâlinde gerekli tedbirlerin alınması" isteniyordu. Zeytun Ermenilerine silahlarını terk ederek kışlayı boşaltmaları kaza kaymakamı ve jandarma komutanı tarafından tebliğ edildi. İstekleri üzerine tekliflerini bildirmek için bir Ermeni heyetinin Maraş'a gitmesi kabul edildi.

Bir taraftan Ermeniler uyarılırken diğer taraftan da 25'inci Piyade Alayı (iki taburlu) bir Dağ Topçu Takımı, bir İstihkâm Müfrezesi 25 Haziran 1921'de Zeytun'a gönderilmek üzere Maraş'tan yola çıkarıldı. Her ihtimale karşı Maraş'ın 20 km batısındaki Yenicekale'ye getirilmiş olan 9'uncu Tümen Hücum Taburu da Maraş - Göksun yolu üzerinde Suçatı kesimine yollanmış ve bu birlik, 26 Haziran 1921 akşamı buraya varmıştı. Ayrıca Depo Alayından iki tabur da bir kudretli dağ topuyla takviye edilerek Kozan'dan yola çıkarıldı. 26 Haziran 1921 akşamı bu birlikler Zeytun'da emredilen yerlerde bulunacaklardı.

Ermenilerin, gereğinde silahla karşı koyacakları öğrenildiğinden ve Türk köylerine baskın yapmaları umulduğundan köylere silah dağıtılmaya başlandı. 27 Haziran 1921'de Zeytun Kışlası 25'inci Alay tarafından kuşatılarak hükûmetin teklifleri Ermenilere bildirildi. Kışla civarında 125 evden ibaret Ermeni halkı hükûmetin bildirisini kabul ederek hayvan ve eşyaları ile teslim oldularsa da Kışla'da silahlı olarak 150 asi kaldı. Zeytun'da teslim olan Ermenilerin orada oturmaları doğru bulunmadığından Maraş'a gönderilmeleri alaya emredildi. Ermenilerden 146 erkek, 218 kadın 235 çocuk hükûmete teslim oldu.[481] Teslim olmayan Ermenilerin yiyecek maddeleri bol olduğundan kışlanın teslimi uzun sürdü. Kolorduca Ermenilerin bir çarpışmadan ziyade, bir taraftan kaçıp gitmeleri daha uygun görülüyordu. Fakat civarda eşkıyalığa başlamaları göz önünde tutularak bu düşünceyi Genelkurmay Başkanı uygun bulmuyordu. Birkaç gün sonra top da geldiğinden kışladaki asi Ermeniler sıkıştırılmaya başlandı. 29 Haziran gecesi, arazinin çok sarp ve çetin olmasından faydalanan asiler, bir kısım kadınlarla hayvanları kışlada bırakarak batıya doğru kaçmaya başladılar. Bunların takibine hemen geçildi. Fırnıs'a doğru kaçan bu Ermeniler, daha batıda Bunduk Köyü'ne geldiklerinde jandarma ve halk tarafından silahla

---

[480] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 742, Göm: 83, Belge: 83 - 1/14.
[481] Zeki Sarıhan; s. 585.

karşılanmış ve beş saat kadar çarpışmadan sonra iki ölü bırakarak Ceyhan Nehri boyundaki dağlara gizlenmişlerdi.

4 Temmuz 1921'de bu asiler Andırın'ın güneydoğusunda Sarımsak Dağı'nda halk ve birlikler tarafından sarılarak pusuya düşürüldü ve asilerin bir kısmı ele geçirildi ise de diğer bir kısmı kuzeydeki sarp dağlara sığındılar. Bunların bazıları birer ikişer Zeytun, Göksun ve Andırın'a gelerek teslim oldular. Teslim olmayanlar yollarda eşkıyalık yaptıklarından tekrar bu kişilerin takiplerine geçildi.

Yapılan takip sonucunda 6 Eylül 1921 günü son kafile bir sazlıkta sıkıştırılmış ve komutanlarıyla birlikte bu kişilerin 20 kadarı öldürülmüştü. Yakalanamayan pek az Ermeni'nin de eylül ayı ortalarında Kilis'e giderek Fransızlara katıldıkları anlaşıldı.

2. 2'nci Kolordu Birliklerinin Batı Cephesi'ne Alınması ve Bundan Önceki Siyasi Olaylar

a. Siyasi Olaylar

1921 yılı başına kadar Adana bölgesinde büyük başarılar elde edilmişti. Urfa güneyinde Firuz Paşa Deresi'nde ve Toroslar'da Fransızların birer taburu yok edilecek derecede yenilgiye uğratılmıştı. Maraş'tan Fransızlar çok perişan bir hâlde çekilmek zorunda kalmıştı.[482] Her ne kadar Antep açlık dolayısıyla teslim olmuş ise de burada da Fransızlar çok güç durumlara düşürülmüştü. Saimbeyli'deki Ermeni asileri ortadan kaldırılmak suretiyle Saimbeyli ve Kozan sancağı kurtarılmış ve Ermeni devleti kurmak hülyası yok edilmişti. Ancak bu bölgeden gelen haberlere göre Fransızların esir durumdaki Türk askerlerini idam ettikleri bildirilmekteydi.[483]

Bu başarılardan sonra, Adana bölgesinde tutunamayacağını ve buradaki çarpışmalardan bir sonuç alamayacağını anlayan Fransa Hükûmeti, Ankara Hükûmeti'yle görüşmeler yapmak fırsatını aramaya başladı. Nitekim Fransız Komutanı General GOUBEANU, 04 Nisan 1921 tarihinde Beyrut'ta Kilikya'nın tahliyesi ve Türk dostluğu konusunda yaptığı bir nutukta Türklerle anlaşırlarsa bu bölgeden çekileceklerini açıkladı.[484] Esasen Fransız halkı bu gereksiz ve yersiz savaşlardan memnun olmadığını gösteriyordu. Fransız gazeteleri, Adana Harekâtı üzerine sık sık yazılar yazarak hükûmeti tenkit etti. Fransız kamuoyu da tamamen harekâtın aleyhindeydi. Fransız Meclisi harekât için tahsisat vermiyor ve Fransız milleti harp etmek istemiyordu. Bu sebeple Ankara Hükûmeti'nin delegesi Bekir Sami Bey ile Fransız Başvekili M. BRIAND arasında görüşmeler yapıldı ve 11 Mart 1921'de bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre Fransa ile Millî Hükûmet arasında düşmanlığa son verilecekti. 17 Mart 1921 günü Kozan

---

[482] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 334, Göm: 173, Belge: 173 - 1; Kutu: 330, Göm: 24, Belge: 24 - 1.
[483] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 602, Göm: 110, Belge: 110 - 1.
[484] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 561, Göm: 43, Belge: 43 - 1.

bölgesinde bulunan Fransız birliklerine taarruz eden Kuvayımilliye birliklerinin taarruz sonrasında Kokarpınar - Karacaören hattının doğusundaki sırtlara çekildiği 2'nci Kolordu Komutanlığınca bildirilmişti.[485] Genelkurmay Başkanlığı, Fransız Hükûmeti ile Türk Hükûmeti arasında imzalanan anlaşmanın hemen sonrasında, Fransızların 2'nci Kolordu bölgesinden asker çekmeye başladığı haberinin araştırılmasını Kolordudan istemişti.[486] Bu arada General DÖFYOR'un 22 Mart 1921'de şehrin ileri gelenlerini toplayarak bölgeyi bir ay içerisinde tahliye edeceklerini sözlü olarak ifade ettiği haberi alındı.[487] 23 Martta alınan bilgiye göre Fransızların Antep'i tahliye edeceklerini ilan ettikleri ve çekilme hazırlıklarına başladıkları öğrenildi.[488]

Fransızlar ile yapılan bu anlaşmaya göre Elazığ, Diyarbakır ve Sivas illerinin ekonomik açıdan gelişmesi için Türkiye'nin isteği üzerine gerekli çalışmalara girişilecekti. Ayrıca Ergani maden işletmesinin de Fransızlara verileceği bildirildi. Fakat bu anlaşma Ankara Hükûmeti tarafından uygun görülmedi.

31 Mart 1921'de kazanılan İkinci İnönü Zaferi, dünya kamuoyunca bir başarı olarak kabul ediliyordu.

İnönü Zaferi'nden sonra Türk Hükûmeti, Fransızlarla daha uygun şartlar altında anlaşma imkânlarını elde etti. Bu yoklamaların Türklerin lehinde sonuçlanacağına inanç getiren Türk Hükûmeti, Fransızların işgal ettikleri bölgelerdeki kuvvetlerini çekip az miktarda muhafız bıraktıklarını[489] ve yabancı Ermenilerin büyük bir kısmının Adana'dan gittiklerini görerek Fransızların işgali uzatmasının mümkün olmadığını ve tahliyenin muhakkak olduğunu anladı[490] ve bunu fırsat bilerek Batı Cephesi'nde Yunan Ordusuna karşı kesin bir başarı elde etmek amacıyla Adana bölgesinde bulunan birliklerini yavaş yavaş Batı Cephesi'ne göndermeye başladı.

b. 2'nci Kolordu Birliklerinin Batı Cephesi'ne Alınması

Yunanların Batı Cephesi'nde ilerlemeleri üzerine ilk önce 9'uncu Tümen ve bundan sonra 2'nci Kolordu kuruluşuna geçici olarak verilmiş bulunan 5'inci Tümen ve Kolordu karargâhı Batı Cephesi'ne gönderildi. Pozantı güneyinde Kelebek İstasyonu'na kadar yürüyen bu birlikler, buradan trene bindirilerek Akşehir'e naklolundu ve cephe komutanının emriyle 2'nci Grup adını alarak Sakarya Muharebelerine katıldı.

Bu amaçla, daha önce Genelkurmay Başkanlığı tarafından 25 Nisan 1921'de 2'nci Kolordu Komutanlığına şu emir verilmişti (özet): "Yunanlara karşı kullanılmak üzere 2'nci Kolordunun Ankara'da toplanması

---

[485] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 629, Göm: 41, Belge: 41 - 1.
[486] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 629, Göm: 46, Belge: 46 - 1.
[487] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 816, Göm: 28, Belge: 28 - 1.
[488] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 804, Göm: 50, Belge: 50 - 2.
[489] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 561, Göm: 41, Belge: 41 - 1.
[490] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 561, Göm: 42, Belge: 42 - 1.

kararlaştırılmıştır. Kolordu Depo Alayı, katırlı süvari bölükleri ve 12'nci Süvari Alayı, Elcezire Cephesi emrine girecek olan 5'inci Tümene bağlanacaktır. Kolordunun eksikleri kısmen yollarda alacağı ikmal erleri, araç ve gereçlerle tamamlanacak ve kısmen de Ankara'da ikmal edilecektir. 9'uncu Tümen Kolordu topçusundan iki 150 mm'lik ve iki 105 mm'lik obüs, bol cephane ile takviye edilecektir. Kolordu emrindeki diğer toplar, 5'inci Tümen emrine bırakılacaktır. Bu hareketin son derece çabuk olması gerektiğinden birkaç güne kadar harekete geçilebileceğinin makine başında ivedi bildirilmesini rica ederim.".

25 Nisan 1921'de hazırlık olarak verilen Genelkurmay Başkanlığı emri Yunanların Batı Cephesi'nde harekâta başlamaları üzerine temmuz ayında uygulamaya kondu. 15 Temmuz 1921'de 9'uncu Tümen, Maraş'tan yürüyüşe geçirildi.

24 Temmuz 1921'de Kelebek İstasyonu'ndan başlayacak olan demir yolu ulaştırması; 25 - 30 vagonlu 8 - 10 trende tamamlanacaktı. Tümenin ilk kademesinin Ilgın İstasyonu'nda ve diğer kademelerinin de daha batıdaki istasyonlarda indirilerek Akşehir'de toplanması emredildi. Dört kademe hâlinde gönderilen 9'uncu Tümen, böylece Akşehir bölgesine intikal etti.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa imzasıyla 13 Temmuz 1921'de, 2'nci Kolorduya verilen başka bir emirle de 9'uncu Tümenden sonra, 5'inci Tümenin de Batı Cephesi'ne gönderilmesinin düşünülmekte olduğu bildiriliyor ve Kolordu Komutanlığının görüşü soruluyordu. Kolordu, verdiği cevapta bu düşünceyi uygun görmekle beraber Fransızlarla yapılmakta olan anlaşmanın bir an önce çabuklaştırılmasını istiyordu.

24 Temmuz 1921'de Genelkurmay Başkanlığınca verilen diğer bir emirle Antep bölgesinde 9'uncu Tümen, Tugay Komutanı Yarbay Talat'ın komutasında "Bölge Komutanlığı" teşkil edilerek 2'nci Kolordu Karargâhı'nın da Akşehir bölgesine gelmesi emredildi. Antep Bölge Komutanlığı emrinde; 9'uncu Piyade Alayı, 12'nci Süvari Alayı, iki adi ateşli, iki kudretli ve şinayder topu bırakıldı.

26 Temmuz 1921'de, 5'inci Tümen de 9'uncu Tümen gibi Kelebek İstasyonu'ndan Akşehir'e yollandı.

Bu kuvvetlerin Batı Cephesi'ne gönderilmesi üzerine esasen Fransızlarla bir anlaşmaya varılmak üzere olunduğundan Adana Cephesi'ndeki harekât bir kısım küçük birlikler ve Kuvayımilliye ile idare edildi.

Ankara Anlaşması imza edildikten sonra da bu bölgede "Adana Havalisi Komutanlığı" teşkil edildi.

3. Ankara Anlaşması, Sınır Komisyonları ve Bölgenin Boşaltılması

a. Ankara Anlaşması

Haksız olarak işgal edilen Türk toprakları üzerinde tam bir başarı kazanılmayacağı, işgal devam etse de Türk halkının sürekli olarak

savaşacağı, Fransızlar tarafından anlaşılmış bulunuyordu. Üç yıllık denemeler göstermiştir ki Adana bölgesinin elde bulundurulması, Fransa için faydadan çok zararlı olacaktı. Fransa halkı ve parlamentosu da bu kanaati gittikçe benimsiyordu. 1914'den beri süregelen savaş, Fransız milletini, özlediği huzura kavuşturmaya engeldi. Adana bölgesindeki harekât, Fransız hazinesine çok pahalıya mal oluyor ve devamlı olarak bütçeden önemli miktarda para ayrılmasını gerektiriyordu. Bu sebeple parlamentoda fikir ayrılıkları baş göstermeye başladı. Meusieur (Mosyö) Aristide BRIAND (BRIYAN)'ın başkanı bulunduğu partiye karşı olan Sosyalist Grubu, askerî işgal harcamaları için para verilmesini uygun görmüyordu. Adana bölgesindeki ordunun harcamalarının azaltılması ya da ordunun geriye çekilmesi üzerine mecliste uzun tartışmalar yapılmaya başlandı.

Öbür taraftan Türkler de bu siyasi olaydan haberli olmakla beraber, vatanlarının boşaltılması konusundaki görüşmeleri izlemekteydiler, Batı Cephesi'nde Yunan harekâtı ilerliyor, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti yeni birliklerin teşkili için birçok harcamayı göze alıyordu. Adana sorununun çözümü Türkiye için çok büyük ve önemli bir sonuç olacaktı. Ne Fransızlar ve ne de Türkler, savaşın sürüp gitmesini istiyorlardı. Bu sebeple her iki taraf da birbirleriyle temas aramaya başladılar. Her ne kadar, İkinci İnönü Zaferi kazanılarak kısa bir süre için askerî harekâtta bir durgunluk meydana gelmiş ve diğer taraftan da Moskova anlaşması imza edilerek doğudaki durum düzeltilmiş ise de Fransa ile anlaşmak ve bu suretle millî haklarımızı büyük bir batı devletine kabul ettirmek, Türkiye için siyasi bir kazanç olacaktı.

Fransızlar, genel olarak Suriye hariç olmak üzere Anadolu topraklarının boşaltılması düşüncesindeydiler. Nitekim General DÖFYOR 22 Mart 1921 günü Beyrut'tan dönüşünde, Kilikya'yı bir ay içerisinde tahliye edeceklerini bildiriyordu.[491] Ayrıca Avrupa'daki siyasi durum ve meclisin desteğini yitiren Başvekil M. Aristide BRIAND, Adana bölgesindeki birliklere para bakımından da bir yardım yapamadığından Bekir Sami Bey ile Londra'da yaptığı ve anlaşmaya varamadığı görüşmelerin tekrar başlaması için gerekli temaslara geçmişti. Son olmasını istediği anlaşmayı kimin yapabileceği üzerinde uzun uzadıya duruldu. O sıralarda Güzel Sanatlar Müsteşarı ve aynı zamanda Dışişleri Bakanlığı komisyonlarından birisine başkanlık yapan eski milletvekili Henry FRANKLIN - BOUILLON (FRANKLEN BUYYON)'un bu işi sonuçlandırması kendisinden rica edildi. Bu zat, Türk dostu olarak tanınmış ve Paris'teki bütün Türk büyükleri ile temas ederek onların sevgisini kazanmıştı. Bu iş başarı ile sonuçlandırıldığı takdirde kendisinin de Türkiye'deki Fransız Büyükelçiliğine atanması vadedilmişti.

Meusieur FRANKLIN - BOUILLON bu görevi kabul ettikten sonra, asker ve teknisyen yardımcılarından kurulan kendi başkanlığındaki heyet ile Ankara'ya gelerek Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal ve

[491] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 816, Göm: 28, Belge: 28 - 1.

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Fevzi (Mareşal ÇAKMAK) Paşalarla Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (TENGİRŞENK) Bey'in katıldığı toplantılara başlandı.

İki hafta kadar süren toplantılarda ilk gün birbirlerini tanımaktan ibaret olan özel görüşmeden sonra, 13 Haziran 1921 pazartesi günü, Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'in Ankara İstasyonu'ndaki özel idaresinde resmî görüşmeler başladı. Yapılan ilk toplantıda, görüşmelerdeki hareket noktasının Misakımillî (Millî Ant) esasları olduğu Türk delegeleri tarafından ileriye sürüldü.

M.Henry FRANKLIN - BOUILLON ise Sevr Anlaşması ile Londra'da Bekir Sami Bey'le M.Aristide BRIAND'ın yaptığı anlaşmayı esas tutarak orada Misakımillî'den bahsedilmediğini ve bu anlaşma esasının, Misakımillî'ye aykırı olan noktaları olursa tartışma yapılabileceği görüşünü ileri sürdü. Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal ise; M.Henry FRANKLIN - BOUILLON'un bu teklifinde haklı olduğunu söylemekle beraber, Londra'ya giden delegelerimizin Misakımillî'den bahsetmemiş olabileceklerini, Misakımillî'nin ve millî hareketin, Avrupa'da değil, henüz İstanbul'da bile takdir edilmemiş olduğunu açıkladı.

Mustafa Kemal, devamla: "Eski Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni bir Türkiye Devleti meydana gelmiştir. Bunu tanımak lazımdır. Bu yeni Türkiye devleti her bağımsız millet gibi, hukukunu tanıtacaktır. Sevr Anlaşması, Türk milleti için o kadar korkunç bir idam kararnamesidir ki onun bir dost ağzından çıkmamasını isteriz. Bu konuşmalarımız sırasında dahi Sevr Anlaşması'nı ağza almak istemem. Bu anlaşmayı zihninden çıkarmayan milletlerle güven esasına dayalı işlemlere girişemeyiz. Bize göre böyle bir anlaşma yoktur. Londra'ya giden delegelerimizin başkanı bundan bahsetmemiş ise verdiğimiz talimat dairesinde, hareket etmemiş demektir. Hata yapmıştır. Bu hata yüzünden Avrupa ve özellikle Fransa kamuoyunda aksi etkiler meydana geldiği görülüyor. Bekir Sami Bey'in gittiği yoldan hareket edersek biz de aynı hataya düşmüş oluruz. Avrupa'nın Misakımillî'den haberli olmamasına imkân yoktur. Avrupa, bunu öğrenmemiş olabilir. Fakat senelerden beri kan döktüğümüzü gören Avrupa ve bütün dünya, şu kanlı çarpışmaların neden ileri geldiğini elbette düşünmektedir. Misakımillî ve millî hareket hakkında İstanbul'un haberli olmadığına dair bildiriler doğru değildir. İstanbul halkı, bütün Türk Milleti gibi millî harekete vâkıf ve onun taraflısıdır. Vâkıf olamayan, ona karşı görünen adamlar ve arkadaşları az olup milletçe de malumdur." demişti.

M. Henry FRANKLIN - BOUILLON; Bekir Sami Bey'in talimat ve salahiyeti dışında hareket etmiş olduğuna dair Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'in konuşması üzerine "Bundan bahsedebilir miyim?" diye Mustafa Kemal'e sordu. Mustafa Kemal de "Bildirisinin istediği yerlere ilan ve hikâye edilebileceğini" söyledi.

M.Henry FRANKLIN - BOUILLON; Bekir Sami Bey'le anlaşmasından ayrılmamak için mazeret beyan ederken Bekir Sami Bey'in, bir Misakımillî olduğundan ve onun sırrı dışına çıkamayacağından bahsetmediğini ve eğer bahsetseydi o zaman ona göre görüşülüp gereği gibi hareket olunabileceğini fakat şimdi meselenin güç olduğunu tekrar etti ve Fransız kamuoyunun: "Türkler, delegeleri vasıtasıyla bundan hiç bahsetmemişlerdi, şimdi yeni yeni meseleler çıkarıyorlar." diyeceğinden çekindiğini ekledi.

Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'in haklı ve yerinde ısrarı dolayısıyla M.Henry FRANKLIN - BOUILLON da Misakımillî'yi okumak ve incelemek gereğini duydu.

M.Henry FRANKLIN - BOUILLON, Misakımillî'yi okuduktan sonra maddelere geçildi. Üzerinde en çok durulan nokta, "Kapitülasyonların kaldırılması" ve Türk bağımsızlığını isteyen maddelerdi. M.Henry FRANKLIN-BOUILLON bu problemlerin gerçekten çok önemli olduğunu ve dikkatle incelenmesinin gerektiğini ileriye sürdü. Bunun üzerine Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, kendisine şu açıklamada bulundu: "Tam bağımsızlık bizim bugün yüklendiğimiz vazifenin ruhudur. Bu sorumluluk bütün millete ve tarihe karşı yüklenilmiştir. Bu vazifeyi üzerimize alırken tatbik kabiliyeti hakkında şüphe yok ki çok düşündük. Fakat sonuç olarak vardığımız inanç, bunda, başarıya ulaşacağımızı gösteriyordu. Biz işe böyle başlamış insanlarız. Bizden öncekilerin yaptığı hatalar yüzünden milletimiz sözde varsayılan bağımsızlığından kayıtlı bulunuyordu. Şimdiye kadar Türkiye'yi dünya uygarlığında kusurlu gösteren neler tasarlanmış ise hep bu hatadan, hep bu hataya düşmekten doğmaktadır. Bu hataya düşmenin sonucu, mutlaka memleketin ve milletin bütün haysiyetinden ve bütün hayati kabiliyetinden ayrılmasını, uzaklaşmasını mucip olabilir. Biz, yaşamak isteyen bir milletiz. Bu hataya düşmek yüzünden bu niteliklerden yoksun bulunmaya tahammül edemeyiz. Bilgin, cahil bütün millet fertleri, belki içinde var olan güçlükleri tamamen takdir etmeksizin bugün yalnız bir nokta üzerinde toplanmış ve fakat sonuna kadar kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta da tam bağımsızlığımızın sağlanması ve devamıdır.

Tam bağımsızlık denildiği zaman, tabiidir ki siyasi, millî, ekonomik, adli, askerî, kültürel ve daha her hususta tam istiklal demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklalden yoksunluk, millet ve memleketin gerçek anlamıyla bütün bağımsızlığından yoksunluğu demektir.

Biz bunu sağlamadan ve elde etmeden sulh ve sükûna kavuşulabileceği inancında değiliz. Şeklen ve usulen sulh yapabiliriz, anlaşma yapabiliriz. Fakat hiçbir zaman tam bağımsızlık temin etmeyecek olan bu gibi anlaşmalarla milletimiz hiçbir zaman hayata ve sükûnete kavuşamayacaktır. Belki maddi mücadelesini terk ederek yıkılmaya müsaade etmiş olacaktır. Eğer milletimiz buna razı olsaydı, bunu kabul istidadında bulunsaydı, iki seneden beri savaşmaya hiç de lüzum yoktu. Daha mütarekenin hemen ertesi günü sükûna geçmek mümkün olabilirdi."

M.Henry FRANKLIN - BOUILLON, bu demeç karşısında, ciddi ve samimi bildirilerde bulunarak bunun nihayet bir zaman meselesi olduğu inancını belirtti. Bir süre ara verilen bu görüşmelerden sonra, M.Henry FRANKLIN - BOUILLON 29 Haziran 1921'de Ankara'dan Pozantı'ya gelmiş ve buradan da Adana ve İskenderun'a giderek tekrar Ankara'ya dönmüştü. Bu gezideki amacın, Fransız kuvvetlerinin durumlarını yakından görmek olduğu anlaşılıyordu.

Bu görüşmeler esnasında Adana Cephesi'nde de bazı ileri geri hareketler görülmeye ve Suriye gazetelerinin yazdıklarına göre de Fransızların geri çekilmek istediklerine dair haberler gelmeye başladı.

Bu arada Elcezire Cephesi ve 2'nci Kolordu Komutanları durumu Ankara'dan soruyorlardı. Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın (ÇAKMAK) Elcezire Cephesi Komutanlığına cevap olarak verdiği emirde (özet): "Fransızlar, Adana Cephesi'ndeki iki hükûmet arasında kararlaştırılan anlaşma gereğince, düşmanlara ara verme emri aldıklarını ve tarafımızdan bir saldırı olmadıkça sükûneti bozmayacaklarını bildirmişlerse de böyle bir anlaşma mevcut olmadığından kabul edilmemiş ve kendilerine de bu yolda cevap verilmişti. Buna rağmen gelen haberlere göre Fransızların kuvvetlerini kısmen çekmekte oldukları anlaşılmıştır. Nizip ve Akçakoyunlu'ya doğru gönderilen keşif kolları aracılığıyla düşmanla temas edilerek onların kuvvet ve durumları hakkında bilgi alınması ve düşman içerilerine güvenilir kimseler gönderilerek amaç ve niyetlerinin öğrenilmesi, görüşmelere olumsuz etkiler yapacak çarpışmalara meydan verilmemesi ve bu sessizlik devresinden faydalanılarak eğitime son derece önem verilmesi" isteniyordu. Bu sıralarda Kuzey Suriye'de yeniden ayaklanma hareketleri başlamış ve bu, Fransızları bir hayli uğraştırmıştı.

Her iki tarafın ciddi ve samimi anlaşma istekleri karşısında uzlaşma hakkındaki temaslar devam ediyordu. Fakat imza keyfiyeti ancak Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra gerçekleşti. Mustafa Kemal ile Ankara'da yapılan anlaşmalar esasına bağlı kalan M.Henry FRANKLIN - BOUILLON Ankara Anlaşması'nın imza edilmesi için Fransız kamuoyunu ve Fransız başbakanını ikna etmiş ve Sakarya Zaferi'nden 37 gün sonra anlaşma 20 Ekim 1921'de Ankara'da imza edilmişti.[492]

Bu anlaşma ile güneyde Fransız işgali altında bulunan Türk toprakları kurtarılmış, bu cephedeki kuvvetlerden ve kaynaklardan Batı Cephesi'nde yararlanmak mümkün olmuştu.

Bu anlaşmanın siyasi manası da çok önemli idi. Çünkü bu anlaşmanın imzalanmasıyla İtilaf devletleri siyasi cephesinde bir gedik açılmış, yeni Türk devletinin siyasi varlığı tanınmış, Türk Millî davasının haklı olduğu, müttefikler içerisinde en nüfuzlu yeri tutan Fransızlar tarafından kabul edilmiş demekti.

---

[492] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 6, Belge: 6 - 9.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti İle Fransa Cumhuriyeti Arasında Yapılan İtilafname[493]:

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Fransa Cumhuriyeti, iki memleket arasında bir anlaşma yapılması isteğinde bulunduğu için Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Dışişleri Bakanı ve milletvekili Yusuf Kemal Bey'i ve Fransa Cumhuriyeti hükûmeti eski bakanlarından M.Henry FRANKLIN - BOUILLON'u delege tayin etmiştir. Bu kişiler, usulüne uygun olduğu görülen yetkilik belgelerini birbirlerine vererek aşağıdaki maddeleri kararlaştırmışlardır:

Madde 1 - İki taraf işbu anlaşmanın imzasından sonra aralarında harp hâlinin son bulacağını bildirirler. Ordulara, mülkiye memurlarına ve halka, bu anlaşma derhâl bildirilecektir.

Madde 2 - İşbu anlaşmanın imzasından sonra iki taraf harp esirleri, tutuklu bulunan Türk veya Fransız elemanları serbest bırakılacak ve kendilerini tutuklu yapanlar tarafından bu hususta gösterilecek en yakın şehre yollanacaktır. İşbu madde, bütün tutuklulara ve esirlere aittir.

Madde 3 - İşbu anlaşmanın imzasından itibaren en çok iki ay içinde Fransız birlikleri, 8'inci maddede bildirilen çizginin güneyine ve Türk birlikleri, bu çizginin kuzeyine çekileceklerdir.

Madde 4 - Üçüncü maddede bildirilen müddet içinde meydana gelecek boşaltma ve işgal, iki taraf askerî komutanlarınca atanacak bir karışık komisyon tarafından kararlaştırılacak esasa ve işgal koşullarına göre yapılacaktır.

Madde 5 - İki taraf, boşaltılan arazide, arazinin işgalinden sonra tam bir genel af ilan edeceklerdir.

Madde 6 - Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, Misakımillî'de resmen tanınan azınlık hukukuna bağlı kalacaktır.

Madde 7 - İskenderun mıntıkası için bir usul ve özel idare kurulacaktı. Bu bölgenin Türk ırkından olan halk kültürlerinin gelişmesi için her türlü kolaylıktan faydalanılacaktır. Türk lisanı orada resmî durumda olacaktır.

Madde 8 - Üçüncü maddede bildirilen sınır şöyle açıklanmıştır: Sınır çizgisi, İskenderun Körfezi üzerinde Payas mevkisinin hemen güneyinde olmak üzere seçilecek bir noktadan başlayacak ve aşağı yukarı Meydanıekbez'e doğru gidecektir. Demir yolu istasyonu ve bu mevki Suriye'ye kalacaktır. Oradan "Mersevi" mevkisi Suriye'ye ve "Karnebi" mevkisi ile Kilis şehrini Türkiye'ye bırakmak üzere güneydoğuya doğru dönecektir. Oradan Çobanbey İstasyonu'nda demir yoluna varacaktır. Bundan sonra Bağdat demir yolunu izleyecek ve demir yolunun platformu Nusaybin'e kadar Türk arazisi üzerinde kalacaktır. Oradan Nusaybin ile

---

[493] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 1, Belge:1 - 1.

Cezire-i İbn-i Ömer (Cizre) arasındaki eski yol Türkiye'de kalacaktır. Bu yoldan faydalanmak için her iki memleket aynı hukuka malik olacaklardır. Çobanbey ile Nusaybin arasındaki demir yolunun istasyon ve mevkileri demir yolu platformunun kısımlarından sayılarak Türkiye'ye kalacaktır. İşbu anlaşmanın imzasından sonra bir ay zarfında bu çizgiyi tespit etmek üzere iki taraf delegelerinden bir komisyon kurulacaktır.

Madde 9 - Osmanlı sülalesinin kurucusu, Sultan Osman'ın atası Süleyman Şah'ın Câber Kalesinde olan ve "Türk Mezarı" adı ile tanınan türbesi, bütün ilgili bina ve eşyaları ile Türkiye'nin malı olarak kalacak ve orada ufak bir muhafız müfrezesi bulunduracak ve Türk sancağı çekecektir.

Madde 10 - Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti; Pozantı ile Nusaybin arasındaki Bağdat Demir yolu parçası işletme hakkı, Adana ilinde yapılmış bulunan şubelerin işletme hakları ile beraber bütün ticaret ve ulaştırma işlerinin Fransa Hükûmetinin göstereceği bir Fransız grubuna verilmesini kabul eder. Türkiye, Meydanıekbez'den Çobanbey'e kadar Suriye arazisinde demir yolu ile askerî ulaştırma yapacaktır. Parça ve şubeler üzerinde esas itibarıyla hiçbir tarife değişikliği yapılmaz. Gereğinde kurala aykırı hareket edilebilmesi hususunu iki hükûmet beraberce tetkik etmek hakkını muhafaza ederler.

Madde 11 - Bu anlaşmanın onaylanmasından sonra Türkiye ile Suriye arasında bir gümrük anlaşması yapılması için karma bir komisyon kurulacaktır. Bu anlaşmanın şartları ve süresi bu komisyon tarafından belirtilecektir. Anlaşmanın yapılmasında taraflar serbestçe hareket edeceklerdir.

Madde 12 - Kırık Suyu, Halep şehri ile kuzeyde Türk kalan bölge arasında her iki taraf, hukuk anlayışları içinde paylaşılacaktır. Halep şehri, mıntıkanın ihtiyacına yetecek şekilde kendi masrafı ile Türk tarafından Fırat'tan dahi su alabilecektir.

Madde 13 - Köylerde ve yarı göçebe halktan 8'inci maddede bildirilen çizginin öte veya beri tarafında bulunan meralardan faydalanmak hakkını ve emlak ve araziye malik bulunanlar, eskisi gibi haklarını kullanmakta devam edeceklerdir. Bunları işletme ihtiyaçları serbestçe ve hiçbir gümrük veya mera vergisi ve ne de sair bir vergi vermeksizin bu hattın bir tarafından diğer tarafına yavrularıyla beraber hayvanlarını, aletlerini, tohumlarını ve zirai ürünlerini götürebileceklerdir. Ankara'da iki nüsha olmak üzere düzenlenmiştir.

20 Ekim 1921 tarihinde

İmza

Yusuf Kemal - Henry FRANKLIN - BOUILLON

Türkler için daha elverişli olan anlaşmayı, Fransızlar aşağıdaki sebeplerden dolayı imzalamak zorunluluğunda kaldılar. Bunlar daha çok dış

siyasette meydana gelen değişikliklerdi. Suriye ve Lübnan bölgelerindeki halk, devamlı olarak bağımsızlık istiyor ve bu amaçla her bakımdan Fransızların aleyhinde çalışıyordu. Bu halkı kısmen olsun yatıştırmak için General GOUBEANU 1921 başında: "Suriye ve Lübnan'ın bağımsızlığını tehdit edecek en küçük bir tehlikenin dahi mevcut bulunmadığını müjdelemekle bahtiyarım." diye bildirge yayınlamak zorunda kalmıştı. Fransa'ya komşu ve büyük bir tehlike teşkil eden Almanya'da da bazı siyasi faaliyetler baş göstermiş, Rusların kökleştirmek istedikleri komünizm az çok Almanya'ya da geçmiş bulunuyordu. İtalyanlar da Fransızlara karşı iyi tavır takınmıyorlardı. Birinci Dünya Savaşı'ndan çok az faydalandığını iddia eden İtalyan kamuoyu, Fransa aleyhine çalışıyordu.[494]

Ankara Anlaşması'na, Fransızlardan birçok karşı koyan olduğu gibi İngiltere Hükûmeti de buna karşıydı. İngilizler bu anlaşma imzasından sonra Fransızlara şöyle bir nota vermişlerdi (özet):

"Bu anlaşma, Fransız Hükûmeti ile Türkiye arasında bir barış hâli doğuruyor; fakat İngiliz Hükûmeti ve Fransız halkının büyük bir kısmı bu anlaşmayı uygun görmemektedir. Türk Hükûmetinin bağımsızlığı demek olan Ankara'daki Kemalistlerden azınlıkların haklarını tanımak konusunda istenilen şeyler, Sevr Anlaşması'ndaki isteklere göre zayıf ve aykırıdır. Bağdat Demir yolunun Suriye arazisi içinde kalan kesiminde Türklere askerî ulaştırma hakkı verilmiştir.".

Bu anlaşmaya karşı olan Fransızlar ise:

Geniş bir arazi parçasının Türklere bırakıldığını

Urfa, Antep, Maraş ve Adana gibi büyük şehirlerin terk edildiğini

Suriye sınırının savunmasının çok güç duruma sokulduğunu

İskenderun'un Türklerin tehdidi altına konduğunu

Dünyanın en bereketli toprakları ve pamuk deposu olan Adana Ovası'nın elden çıkarıldığını

Halep şehri, kaynağı Türkiye'de bulunan sulardan beslendiğinden şehrin susuzluktan ölmeye mahkûm bırakıldığını

Türkiye'deki Hristiyanlara verilmiş olan sözün tutulmamasından dolayı "şerefsiz" duruma düşüldüğünü

Sykes - Picot (Sayko - Piko) Anlaşması, Fransa'ya Irak petrollerini, Ergani bakırını, Adana'nın pamuğunu ve İran ticaretini kazandırmışken bunların hepsinin elden çıkarılmış olduğunu ileri sürüyorlardı.

---

[494] Paul Du Vêou; La passion de la Cilicie 1919 - 1922,..., s. 505.

20 Ekim 1921'de Ankara'da imza edilen Ankara Anlaşması üzerine 1 Kasım 1921'de Büyük Millet Meclisi Başkanı Başkomutan Mareşal Mustafa Kemal'in emirleri ile bölgede aşağıdaki emir ve komuta değişikliği yapıldı[495]:

Yapılan anlaşma gereğince Fransızlar tarafından boşaltılan Adana bölgesinde Adana ili ile İçel (Silifke), Mersin, Kozan, Maraş, Cebelibereket (Osmaniye) sancaklarını ve Urfa sancağının Fırat batısında, Halep ilinin Suriye sınırı kuzeyinde kalan kesimlerini kapsamak üzere Muhittin Paşa'nın (Tuğgeneral) emri altında "kolordu yetkisiyle" bir "Adana Havalisi Komutanlığı" kurularak bu bölge içindeki kuvvetler bu komutanlık emrine verildi.[496] Ankara Anlaşması'nın uygulama çalışmaları hemen başlayacağı için Adana Havalisi Komutanı Muhittin Paşa'nın hemen hareketle bölgeye gitmesi Millî Savunma Bakanlığınca istenmişti.[497] Muhittin Paşa emri alır almaz harekete geçerek Ankara'dan trenle Konya'ya hareket etmiş ve 10 - 11 Kasım 1921 gecesi Konya'ya varmıştı. Muhittin Paşa buraya Adana ve Gaziantep Bölge Komutanlarının gelmesinin ardından Adana'ya doğru harekete geçecekti.[498] Adana Havalisi Komutanı Muhittin Paşa 15 Kasım 1921 günü saat 16.00'da beraberindeki komutanlar ve Adana Merkez Muhafız Taburu ile birlikte Pozantı'ya doğru hareket etmişti.[499] Muhittin Paşa ve beraberindekiler 17 Kasım 1921 günü Pozantı'ya gelmişlerdi. Adana Merkez Muhafız Taburu, görev yeri olan Bilemedik'e gönderilmiş, Havali Komutanlığının karargâhının kurulacağı yer olan Kilikya'ya doğru harekete geçilmişti.[500]

Adana Havalisi Komutanlığı emrinde, Antep Bölge Komutanlığından başka, Ayrıca tümen yetkisinde ve merkezleri Osmaniye ve Mersin olmak üzere Cebelibereket ve Mersin Bölge Komutanlıkları kuruldu. Bu bölgede bulunan Adana Bölge Komutanlığı ise kaldırıldı. Bu komutanlığın elinde bulunan birlikler Adana Havalisi Komutanlığı emrine girecekti.[501] Adana Bölge Komutanlığının karargâhı Mersin Bölge Komutanlığına devredilecekti. Mersin Bölge Komutanı Albay Şükrü Naili Bey'in Tahliye ve İşgal Komisyonu Başkanlığına atanması ile Mersin Bölge Komutanlığına vekâleten eski Sağ Kanat Komutanı Yarbay İsmail Bey atanmıştı.[502]

Bu bölge komutanlıklarının emrinde teşkil edilmiş birlikler azdı. Mesela; Gaziantep Bölge Komutanlığı emrinde üç piyade taburu, bir süvari alayı ve birkaç ikmal birliğinden başka birlik yoktu. Diğer bölge komutanlıkları da aynı durumda ve hatta daha zayıf bir hâlde bulunuyorlardı.

---

[495] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 3, Belge:3 - 1.
[496] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 43, Belge: 43 - 1
[497] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 6, Belge: 6 - 8.
[498] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 6, Belge: 6 - 18.
[499] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 10, Belge: 10 - 1.
[500] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 11, Belge: 11 - 1.
[501] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 3, Belge: 3 - 1.
[502] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 11, Belge: 11 - 1.

Adana Bölge Komutanlığının 3 Ekim 1921 günü genel durumu Genelkurmay Başkanlığına şu şekilde bildirilmişti:

Komutanlık karargâhı 3 bölük istihkâm bölüğü, iki adet cebel takımından oluşan cebel bataryası, iki amele bölüğü, 400 yataklı Merkez Hastanesi, 400 yataklı Nakahathane, üç adet silah ve cephane deposu ve Muharebe Müfrezesi Maraş'ta bulunmaktadır. Kozan Bölge Komutanlığı; 59'uncu Alayın 1'inci Tabur karargâhı ve dört hoçkinden oluşan Makineli Tüfek Bölüğü ile 2 piyade bölüğünden oluşan kuvvetleriyle Kozan'da bulunmaktadır. Osmaniye Bölge Komutanlığı ile 5'inci Alayın 3'üncü Taburu Bahçe'dedir. 59'uncu Alayın 2'nci Taburu Antep çevresindedir. Kilis ve çevresinde ise 12'nci Süvari Alayından dört bölük ile 59'uncu Alayın bir bölüğünden oluşan kuvvetler Siptoroz'da bulunmaktadır.[503]

Kolordu yetkisinde olan Adana Havalisi Komutanlığının emrindeki bütün birliklerin kuvveti, birkaç zayıf alayı geçmiyordu. Bu durumu kısmen düzeltmek için Başkomutan Mareşal Mustafa Kemal, bir emirle Büyük Millet Meclisi Muhafız Piyade Taburundan ayrılan bir kısım kuvveti Adana Havalisi Komutanlığı emrine gönderdi.[504]

b. Komisyonlar ve Faaliyetleri

Millî Savunma Bakanlığının 2 Kasım 1921 tarihli emirleri[505] ile Genelkurmay Başkanlığının 3 Kasım 1921 tarihli emirleri, işgal ve boşaltma işinin anlaşmanın 4'üncü maddesi gereğince, kurulacak komisyonca yapılması gerekliliği bildirildi. Bu maksatla bir Tahliye ve İşgal Komisyonu teşkil edilerek başkanlığına Mersin ve Havalisi Komutanı Albay Şükrü Naili (Korgeneral) Bey atandı. 8'inci madde gereğince de bir Sınır Komisyonu teşkil edilerek başkanlığına Antep Bölge Komutanı Albay Hayri Bey getirildi. Bu komisyonların emirlerine ikişer subay verildi. Sınır Komisyonuna bir de dış işleri memuru katılmıştı.[506] 5 Kasım 1921 tarihinde Sınır Komisyonunun işlerini kolaylaştırmak için Meydanıekbez'den itibaren sınır ikiye bölünerek buradan Fırat'a kadar olan bölgeye, "İkinci Bölge" denildi. Albay Hayri Bey de bu kesimin Komisyon Başkanlığına; buradan Payas'a kadar olan bölgeye de "Birinci Bölge" denilerek Komisyon Başkanlığına Kurmay Albay Aziz Sami Bey atandı. Her iki komisyona haritacı subaylar da verildi.[507]

Bu heyetler 4 Kasım 1921 tarihinden itibaren araziyi gezerek Türkiye - Suriye sınırını tespit çalışmalarına başladılar.[508]

17 Kasım 1921 tarihinde Adana Havalisi Komutanı Muhittin Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığına yazdığı şifrede General GOUBEANU başkanlığındaki Fransız Tahliye Komisyonu üyelerinin Kurmay Başkanı

---

503 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 813, Göm: 43, Belge: 43 - 1.
504 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 4, Belge: 4 - 1.
505 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi, Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 6, Belge: 6 - 7.
506 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 6, Belge: 6 - 9.
507 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 6, Belge: 6 - 14.
508 Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 6, Belge: 6 - 12.

Albay Polat Bey'in başkanlığında 18 Kasımda Adana'ya gelecekleri bildiriliyordu. Muhittin Paşa, Kilikya'ya ulaştığında anılan komisyon ile görüşeceğini ve Genelkurmay Başkanlığını görüşme ile ilgili olarak bilgilendireceğini belirtmekteydi.[509]

12 Aralık 1921 tarihinde İkinci Bölge Komutanı Albay Hayri Bey'den Fransızların şikâyetlerin artması üzerine Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından görevinden alınarak yerine Depo Birlikleri Müfettişi Albay Edip Bey'in atanması kararı alındı.[510]

Türk Mezarı: Ankara Anlaşması'nın dokuzuncu maddesine göre Türkiye'nin malı olarak kalması kararlaştırılan Câber Kalesi civarındaki Türk Mezarı; eski Halep ilimizin ilçesi olan Rakka'nın 50 km kadar batısında, Fırat Nehri'nin 1500 metre kuzeyinde yükselen bir anıttır. Bu anıt, Osmanlı sülalesinin atası olan Süleyman Şah'ın veya diğer bazı kökleşmemiş olan söylentilere göre de Anadolu'da ilk yerleşmek isteyen Selçuklulardan Süleyman Bey adındaki bir komutanın mezarıdır.[511] Bu anıt, bütün dünyaca bir Türk başbuğunun kabri olarak bilinmekte ve "Türk Mezarı" olarak anılmaktadır. Bu sebepledir ki Büyük Millet Meclisi Hükûmeti bu anıtın önemini takdir etmiş, buranın Türk egemenliği altında kalmasını istemiş ve Fransızlarca da bu istek kabul edilmişti. Protokole göre anıtın etrafında Türkiye'ye bırakılan arazi kısmı, sınır komisyonları tarafından beraberce kararlaştırıldı ve 3x5 km'lik bir alan olarak tespit edildi. Câber Kalesi de bu sahanın içinde bulunmaktadır. Anıt civarında ziyaretçiler için bir de bina vardır. Burada, bir Türk müfrezesi bu kutsal bölgeye bekçilik etmekte ve Türk bayrağı dalgalanmaktadır.

c. Adana Bölgesinin Fransızlar Tarafından Boşaltılması

Fransızlarla Türklerin, Adana bölgesinde anlaşacakları ve Adana dolaylarını Türklere bırakacakları haberleri daha 22 Mart 1921 tarihinden itibaren[512] duyulmaya başladığından beri bu bölgedeki Ermenilerle Türklere karşı olan Hristiyanların arasında göç başladı.[513] Bazı Ermenilerin, Mersin'e gelen vapurlar ve Halep'e giden trenlerle çeşitli bahaneler ileri sürerek memleketten ayrılmaya başladıkları haberleri alınıyordu. Bu suretle bölgede Ermeni sayısı çok azalmıştı. Anlaşmanın imzasından sonra bu hareketler büsbütün hızlandı. 4 Kasım 1921 tarihinde Genelkurmay Başkanlığına Adana Bölge Komutanlığından gelen bilgide, Fransızların Adana bölgesinde bulunan top ve mühimmatları geri çekmeye başladıkları belirtilerek Taşköprü çevresindeki tahkimatları tahrip ettikleri belirtiliyordu.[514] 10 Kasım 1921 günü Fransızlar Kireç Ocağı civarındaki tel örgülerini toplayarak buradaki ağırlıklarını Yenice'ye ve Ziyaret Tepe'deki toplarını da 50 - 60 araba ile

---

[509] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 11, Belge: 11 - 1.
[510] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 31, Belge:31 - 1, 31 - 2.
[511] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 15, Belge: 15 - 1.
[512] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 816, Göm: 28, Belge: 28 - 1, 28 - 2.
[513] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 9, Belge: 9 - 1.
[514] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 6, Belge: 6 - 15.

geriye doğru nakletmeye başlamışlardı.[515] Millî Savunma Bakanlığınca Adana Bölge Komutanlığından alınan bu bilgi Dışişleri Bakanlığına bildirilerek Fransızların 20 güne kadar bölgeyi boşaltmış olacakları belirtildi.[516] Bu sırada Adana çevresinde Kuvayımilliye taraflısı olmayan Hristiyan ve Müslümanlar, Fransız birlikleri çekilmeden önce, Türkiye'den kaçmak için adeta yarış ediyorlardı.[517]

12 Kasım 1921 tarihinde Adana Emniyet Genel Müdürlüğü, İçişleri Bakanlığına gönderdiği şifrede Adana'da bulunan Fransız birliklerinin Katma ve Trablusşam bölgesine geri çekildiklerini bildiriyordu. Bu şifrede ayrıca bölgede yaşamakta olan Ermenilerin 3000 kadar silaha sahip oldukları belirtiliyordu. Ermenilerin Fransızların burayı boşaltmalarını beklemeden Anadolu'yu terk etmek için seyahat belgesi almaya çalıştıkları ve 7 Kasım 1921 tarihine kadar yaklaşık 5000 seyahat belgesinin Ermenilerce alındığı bildiriliyordu.[518]

Böylece Mersin'de 10.000 ve Dörtyol'da 7000 göçmenin toplandığı anlaşıldı.[519] Adana bölgesinden 30.000 Ermeni, Rum ve diğer Hristiyanların dış memleketlere gittiği tespit edilmişti. Mersin ve İskenderun yolları ile birliklerini çekmeye başlayan Fransızlar, bir taraftan da yaptıkları tahkimatı yıkıyorlardı.

Fransız Tahliye Komisyonunun tebligatına göre Fransızların Adana bölgesindeki mevkileri kararlaştırılan tarihlerde tahliye etmekte oldukları Adana Havalisi Komutanlığınca bildirildi.[520]

Fransızların boşalttıkları şehir ve kasabalara Türk kuvvetleri ve hükûmet memurları, büyük törenlerle giriyorlardı. Halk sevinç içindeydi. Adana, Antep, Tarsus ve Mersin gibi şehirlerde Türk Ordusunun gelişi, çok büyük gösterilere sebep olmuştu.[521] Adana Havalisi Komutanı Muhittin Paşa, yanında Mersin Bölge Komutanı ve aynı zamanda Tahliye Komisyonu Başkanı Kurmay Albay Şükrü Naili Bey, Cebelibereket (Osmaniye) Bölge Komutanı Albay Sıtkı Bey, Kurmay Başkanı Salim Cevat Bey ve daha birçok komutan olduğu hâlde; Adana, Tarsus ve Mersin'e gelerek buraları teslim aldı En son olarak Dörtyol ve Mersin boşaltıldı. Adana Havalisi Komutanı Muhittin Paşa, Mersin'in ve bütün Adana bölgesinin boşaltılmasını şu telgrafla Genelkurmay Başkanlığına bildiriyordu (özet):

"Adana mıntıkasında 4 Aralık 1921'de Cebel-i Kehf, 5 Aralık 1921'de Nail-i Hürriyet, 16 Aralık 1921 günü Zeytun ve Kâhyaoğlu saat 17.00'de, Sarı İbrahimli saat 19.00'da, Yenice saat 20.00'de, Adana saat 24.00'te, 17 Aralık

---

[515] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 6, Belge: 6 - 17.
[516] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 7, Belge: 7 - 1.
[517] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 14, Belge: 14 - 3.
[518] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 9, Belge: 9 - 2, 9 - 3, 9 - 4.
[519] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 18, Belge: 18 - 1.
[520] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 28, Belge: 28 - 1.
[521] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 37, Belge: 37 - 1.

1921 günü Yakaköy saat 02.00'de, Karice ve Payas saat 03.00'te, Tarsus ve Hacı Talip 04 Ocak 1922'de; Mersin, Ceyhan, Osmaniye ve Gaziantep mıntıkasında 03 Ocak 1922'de, Memure saat 18.00'de, Misis saat 23.00'te, Ceyhan havalisi saat 24.00'te, 4 Ocak 1922 günü Osmaniye saat 09.00'da, Toprakkale ve Erzin'i 04 Ocak 1922'de Dörtyol ve Aralık sonuna doğru Gaziantep bölgeleri tahliye edilecektir.

Tahliye günü Mersin ve Adana çevresi; 1'inci Alay 1'inci Tabur ile 2'nci Tabur ve Merkez Muhafız Taburu tarafından işgal edilecektir. Misis ve Ceyhan, Adana Muzaheret Taburu tarafından; Osmaniye, Toprakkale, Erzin ve Dörtyol mevkisi 59'uncu Alayın 1'inci ve 3'üncü Taburu ile Kozan Muzaheret Taburu tarafından toplu bir şekilde işgal edilecektir. Kilis, Gaziantep ile Fırat'a kadar olan bölge 59'uncu Alayın 2'nci Taburu ve 12'nci Süvari Alayı tarafından işgal olunacak ve buna göre düzen alınacaktır. Ayrıca Maraş Müzaheret Taburu da Bahçe'de bulunacaktır.[522]

Bugün (5 Ocak 1922) saat 14.00'te General GOUBEANU, karargâhı ile Tahliye Komisyonu Başkanı Albay PETTELAT (PETELA) ve emrindeki subaylar bir savaş gemisine binerek Mersin'den ayrıldı ve bu suretle Adana ve dolaylarının işgali sona ermiş oldu. Boşaltma ve teslim alma arasında iki tarafın iyi münasebetlerine kötü etki yapacak hiçbir olayın meydana gelmediğini şükranla bildirir ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin kudreti olan Millî Ordumuzun işgal altında kalan diğer şehirlerimizi gerek barış ve gerek harp yolu ile geri almasını Allah'ın lütfundan niyaz ederim."[523]

20 Aralık 1921'de Adana'nın batısında Şakir Paşa İstasyonu'na gelen Adana Merkez Muhafız Taburu saat 13.00'te halkın sevinç gösterileri ve alkışları arasında Adana'ya girdi.[524]

25 Aralık 1921 saat 09.00'da 59'uncu Alay, halkın sevinç gösterileri arasında Gaziantep'e girdi.[525]

4. Ankara Anlaşması Sırasında Batı ve Doğu Cephelerinde Askerî Durum

a. Batı Cephesi

20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Anlaşması'ndan sonra Güney Cephesi'nde serbest kalan Ankara Hükûmeti, bütün bu bölgenin kaynaklarını batıda Yunanlara karşı yöneltmek imkânını elde etmişti. Ayrıca Fransa'dan Türk Ordusunun ihtiyacı olan silah, cephane, gereç, uçak, motorlu araç satın alınması, bunların ve diğer memleketlerden satın alınan donatım eşyasının Mersin Limanı üzerinden yurda ve Batı Cephesi'ne gönderilmesi sağlanmış oldu.

---

[522] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 28, Belge: 28 - 1.
[523] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 49, Belge: 49 - 1.
[524] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 37, Belge: 37 - 1.
[525] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 44, Belge: 44 - 1.

Bu anlaşmadan bir süre önce, Sakarya Meydan Muharebesi kazanılmış ve Yunan Orduları; Eskişehir, Afyon yönlerinden geri çekilerek tahkimata başlamışlardı. Türk Orduları da Yunanlara son ve kesin bir taarruz için hazırlanıyorlardı.

Kuşadası ve Söke dolayları İtalyan işgali altındaydı. İtalyan işgal bölgesinin doğusunda kalan Büyük Menderes Nehri güney kıyılarında Türk birlikleri, kuzey kıyılarında ise Yunan birlikleri bulunmaktaydı.

Batı Cephesi'ndeki kuvvetlerin durumu şöyle idi:

Türk Ordusunun durumu:

Batı Cephesi Karargâhı, Sivrihisar'da

1'inci Ordu Karargâhı, Bolvadin'de

Üç tümenli 5'inci Süvari Kolordusu, Dinar, Beşparmak Dağı bölgesinde

Mürettep Menderes Tümeni, Ortaköy - Çatak hattında

Bağımsız 6'ncı Tümen, Sandıklı bölgesinde

Bağımsız 8'inci Piyade Tümeni, Efesultan - Akarçay hattında

1'inci Kolordu, Akarım'da

2'nci Kolordu Bolvadin, Seyitler, Burhaniye bölgesinde

4'üncü Kolordu, Bolvadin, Dişli, İsaklı bölgesinde

Bağımsız 1'inci Süvari Tümeni Hüsrevpaşa'da

3'üncü Kolordu Sivrihisar, Umraniye, Ortaköy bölgesindeydi ve

Bağımsız 16'ıncı Piyade Tümeni, Aziziye (Emirdağ) ve Bağımsız 17'nci Piyade Tümeni de Vaysal'a gelmekte idi.

Kocaeli Grubu, Geyve'de bulunmaktaydı.

Yunan Ordusunun durumu:

3'üncü Kolordu Eskişehir Köprühisar, Ahılar, Seyitgazi bölgesinde

2'nci Kolordu Gazlıgöl, Dinar, Kozluca, bölgesinde

1'inci Kolordu Afyon, Susuz, Balmahmut, Banaz bölgesinde

İki alaylı bir süvari tugayı, Uşak ve Çal bölgesindeydi.

b. Doğu Cephesi

1'inci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Rusya'da yapılan rejim değişikliği (19 Mart 1917) dolayısıyla Rus orduları geri çekilmişlerdi. Fakat bu ordu içinde bulunan Ermeni kuvvetleri, İngilizlerin yardımıyla doğuda Ruslar tarafından işgal edilen Türk topraklarını ellerine geçirdiler. Bunun üzerine

Türk kuvvetleri, memleketin işgal altında bulunan parçalarını geri almak için gerekli harekâta başladılar. Yapılan muharebelerle, Sarıkamış, Kars ve Ardahan gibi şehirler ve bölgeler geri alındı. Bu ileri harekâtta Türk kuvvetleri Arpaçay ve Aras Nehri boylarına kadar varmışlardı.

Bundan sonra Ermenilerle 2 Aralık 1920'de, Gümrü ve Rusya ile de 16 Mart 1921'de Moskova Anlaşması yapıldı. En son olarak 13 Ekim 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetiyle, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan delegeleri ve Sovyet Rusya Federatif Şûralar Cumhuriyeti delegeleri arasında Kars Anlaşması imza edildi.

Buna göre: Karadeniz kıyısında Sarp köyü - Maradit - Posof kuzeyi ve doğusu - Kurtkale - Kızılçakçak doğusu - Arpaçayı - Aras Nehri talveg hattı, sınır çizgisi olarak kabul edildi.

Doğu Cephesi'nde Türk kuvvetlerinin durumu:

3'üncü Kafkas Tümeni ve 12'nci Tümen, 1921 yaz aylarında Batı Cephesi'ne gönderilmişti. Ayrıca 11'inci Kafkas Tümeni de Batı Cephesi'ne gönderilmek için hazırlanmakta idi.

11'inci Kafkas Tümeni, Iğdır'da; bu tümenin birlikleri Van, Sarıkamış, Kağızman ve Karaköse'de bulunmakta idi.

9'uncu Kafkas Tümeni Kars dolaylarında.

2'nci Tümen; geçici olarak kurulmuş olan bu tümenin birlikleri, diğer tümenlerden alınmıştı.

13'üncü Tümen Trabzon kesiminde.

6'ncı Süvari Tümeni Kars'ta.

7'nci Süvari Tümeni Karaköse'de.

5. Güney Cephesi'nde İdari Faaliyetler

a. Genel

Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli dayanağı olan Anadolu'daki ikmal kaynaklarını verimsiz bir hâle getirmişti. Özellikle, 4 yıl süren Birinci Dünya Savaşı, en önemli iktisadi unsurlardan biri olan insan gücünü cephelere bağlamıştı. Bu da tarım ve ekonomi alanındaki faaliyetlerin zayıflamasıyla birlikte devletin millî gelirinin günden güne azalmasına ve zorunlu ihtiyaçların bile karşılanamamasına neden olmuştu.

Güney Cephesi'nde, Fransız ve özellikle İngilizler, devletin bu zayıf durumundan geniş ölçüde yararlanmış ve birçok aşireti kendi taraflarına çekerek gerek Osmanlı hükûmeti, gerekse Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin direnme gücünü zorlaştırmışlardı.

Güney Cephesi'nde harekâta katılan Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin ikmal işleri, Türk savaşçılarının yaptıkları baskınlarla bazen aksıyorsa da kaynaklarının zenginliği ve ulaştırma imkânlarının fazlalığı ile bu aksaklıkların giderilmesi kolayca ve kısa zamanda mümkün oluyordu.

b. Personel Faaliyetleri

Bugünkü anlamı ile faaliyetinin ne planlaması ne de icrası mümkündü. Faaliyetlerde devlet otoritesinden çok, Türk milletinin kendisinde mevcut iyi hasletler rol oynamaktaydı. Diğer bir deyimle memlekette "Esir olarak yaşamaktansa ölmek daha iyidir." iman ve prensibi hâkimdi.

Bu bakımdan eserde; personel faaliyetlerinden, kısmen ikmal işleri açıklanabilecek, diğerleri söz konusu edilmeyecektir.

(1) Subay İkmali

İstiklal Savaşı başlangıcında bir sisteme bağlı kalınmayarak daha çok gönüllü esasına dayanmaktaydı.

Birinci Dünya Savaşı sonunda yapılan yeniden teşkilatlanma sonucu kadro dışı kalmış ve esaretten dönmüş muvazzaf ve yedek subaylar mevcuttu. Bunlar kendi istekleriyle Anadolu'nun çeşitli bölgelerine gidiyor ve birliklerde görev alıyorlardı.

İstiklal Savaşı devam etmekte iken Cebeci (Ankara'da) ve Sarıkamış'ta birer subay talimgâhı açılmış; kısa süreli bir eğitimden sonra asteğmen olarak mezun olan gençler, birliklerde takım komutanlığı, çok kere bölük komutanlığı görevlerine atanmışlardı.

Astsubay ikmali hemen hemen mümkün olmadığından birliklerdekilerle yetiniliyor, geri hizmet subaylarının azlığından, birçok birliklerde bu hizmet faaliyetleri durdurulmuş bulunuyordu.

(2) Er İkmali

Osmanlı hükûmeti, İtilaf devletlerinin baskısı ile 21 Ocak 1919'da birlik er kadrolarında büyük bir azaltma yapmıştı. Buna göre bir tümende tüm olarak 1540 tüfekli er bulunacaktı.

İstiklal Savaşı'na bu durumda giren birlik kadrolarını normal seviyeye çıkarmak, yeni birlikler kurmak ve savaş süresince bütünleme işlerini yürütecek normal işleyen bir teşkilatın bulunmaması ve personel kaynaklarının yetersizliğinden çok zorlukla mümkün olabiliyordu.

Asker Alma Teşkilatı

Balkan savaşlarından sonra Türk Ordusundan "Redif Teşkilatı" kaldırılmış, bunun yerine, yine eskisi gibi her birliğin kendi bölgesinde asker alması ve seferber olması esasına göre memleket on üç kolordu bölgesine ayrılmıştı. Her kolordu bölgesinde bir Asker Alma Heyeti (Ahzı asker heyeti)

Başkanlığı, her tümen bölgesinde bir Asker Alma Dairesi (Ahzı asker kalemi) ve her ilçede Asker Alma Şubesi kurulmuştu.

Birinci Dünya Savaşı sırasında asker alma ve seferber olma işlemleri bu düzenle yürütülmekte idi ise de Mondros Mütarekesi'nden sonra teşkilat işlemez hâle gelmişti. Yunanların İzmir'i işgalinden sonra Milne hattından Bursa ve Uşak istikametlerinde yaptıkları harekâtın hızla gelişmesi karşısında Büyük Millet Meclisi Hükûmetinde, "Düzenli Ordu" teşkilatının yeniden kurulması ve asker alma teşkilatının işler hâle getirilmesi kararına varıldı ve yaş esası üzerinden asker alma faaliyeti başladı.

(3) Kuvayımilliye'de Personel İkmali

Bu kuvvetlerin subay ikmali gönüllü, muvazzaf, emekli ve yedek subaylarla, bölgenin dirayetli efelerinden; er ikmali ise Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin, bölgelerinden topladıkları, yine gönüllü esasına dayanan, değişik yaştaki kişilerden sağlanıyordu.

c. Lojistik Faaliyetler

Birinci Dünya Savaşı'nda biri Irak, diğeri Suriye'deki Türk birliklerini desteklemek üzere: Malatya - Elazığ - Diyarbakır - Musul ve İstanbul – Konya - Ulukışla - Adana - Halep - Şam güzergâhlarından geçen iki ikmal mihveri (menzil hattı) ve bu mihver üzerinde gerekli görülen yerlerde askerî konak ve ikmal maddeleri depolarından kurulu ikmal merkezleri (menzil noktaları) teşkil edilmişti.

Ancak Mondros Mütarekesi'ni müteakip çeşitli sebeplerle teşkilat ortadan kaldırılmış bulunduğundan İstiklal Savaşı süresince Güney Cephesi, geriden ileriye akan bir ikmal sistemine bağlanamamış; daha çok, yerinden tedarik sistemi uygulanmıştır.

(1) Güney Cephesi Birliklerinde Lojistik Teşkilat

13'üncü Kolorduda; araçları, at arabalarından ibaret iki bölüklü (10 arabalı) bir ulaştırma taburu, Almanlardan kalma iki oto bölüğü (bütün araçları arızalı) vardı.

2'nci ve 5'inci Tümenlerde: Birer cephane ve erzak kolu vardı. Gerek tümenler gerekse alaylarda bulunan kollar mekkâri idi.

Toros geçitleri ve kuzeyinde bulunan 11'inci ve 41'inci Tümenlerin lojistik teşkilatı da 2'nci, 5'inci tümenlerdekinden değişik değildi.

Bölgede ayrıca: Kaldırılmış bulunan ikmal merkezlerinden artakalan silah ve cephane depoları ile Diyarbakır; Urfa, Antep ve Maraş'ta birer memleket hastanesi ile Diyarbakır, Maraş, Belemedik'te birer askerî hastane bulunmakta idi.

Birlikler, genellikle yerinden tedarik usulü ile ikmallerini sağlamak üzere kendi bünyelerinde birer satın alma komisyonu kurmuştu.

(2) İkmal İşleri

1'inci Sınıf İkmal Maddeleri

Bölgede genellikle satın alma yolu ile yem gibi ikmal maddelerinin sağlanması mümkün ise de teşkilat ve ödenek yetersizliğinden ötürü yeterli bir depolama yapılamadığından[526], mevsimlere ve diğer faktörlere bağlı olarak ulaştırma zorlukları bazı kesimlerde mübadeleyi aksatıyor. Dolayısıyla bu ikmal maddelerinin sağlanması imkânsızlaşıyordu.

33'üncü Piyade Alayı 2'nci Tabur komutanının aşağıya özeti çıkarılmış bulunan 25 Nisan 1920 tarihli raporu, bu duruma iyi bir örnek vermektedir:

"300 erin ilmühaberleri geldi. Buradan, onlara ulaştırma güçlüğünden ekmek bile göndermek güç, hatta imkânsızdır."

Bölgede ilaç yapılamadığı, bölgeye dışarıdan bir ikmal akımı da olmadığından bu ikmal maddesi, hastane ve bazı hekimlerdeki mevcutlardan ve Fransızlarla Ermenilerden ganimet olarak sağlanıyorsa da yeterli olmuyordu.

Gerekli su ihtiyacı mevcut çeşme, kuyu ve akarsulardan sağlanabiliyor fakat sıhhi kontrol yapılamıyordu.

2'nci ve 4'üncü Sınıf İkmal Maddeleri

Levazım Eşyası

Bölgede bir stok olmadığı gibi yapım işleri de çok ilkel idi. Bundan başka, birliklere bu ikmal maddelerini sağlamak için yeterli ödenek de ayrılmamaktaydı.

Bu sebeple Güney Cephesi birliklerinin kadro gereçleri de tamamlanamamıştı.

Elcezire Cephesi Komutanlığı Levazım Müdürlüğünün özeti aşağıya çıkarılmış 1921 yılına ait raporu, buna iyi bir örnektir:

"Elazığ Yetimler Yurduna kumaş diktirmek üzere, 2563 kilo yün satın alınmış, başka bir yere de 300 yem torbası ile belleme ısmarlanmıştı.

Torbalar için ele geçirilen 42 köhne Arap çadırı kullanılmıştır.

Çeşitli yerlerden kumaşlar tedarik edilerek kaput yaptırılmaktadır.

Erlerin ayakkabı ihtiyacı, çok kere halk ve aşiretlerin, İngiliz ve Fransızlardan elde ettikleri kullanılmış ayakkabıları satın almak suretiyle sağlanabilmektedir.

12.000 arşın ince, 24.000 arşın kalın kumaş ile bir miktar kilim ısmarlandı ise de ödenek yetersizliğinden bunlardan 10.000 arşın kumaş ile 2000 kilimin teslim alma işi yapılamadı."

---

[526] Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 411, Göm: 143, Belge: 143 - 1.

Ordu Donatım Gereçleri

Silah

Bölgede, Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma depolarda çeşitli 444.296 piyade tüfeği bulunduğundan gerek kadro gerekse bütünleme ikmali mümkün oluyorsa da bir tüfek standardizasyonuna varmak mümkün değildi.

Birliklerin elinde çoğu muaddel (değiştirilmiş) martin olmak üzere, muaddel mavzer, Alman mavzeri, kasalı mavzer, Fransız, Rus, İngiliz ve Yunan tüfekleri bulunuyordu. Sonraları depolardaki mevcut fazla silahlar Anadolu'nun diğer bölgelerindeki birliklere gönderilmişti.

Diğer cins silahların ikmali kabil olmadığından eldeki mevcutlarla yetiniliyordu. Genellikle tümenlerde 3 - 4 bataryalık top (çoğu dağ), alaylarda ortalama dörder ağır makineli tüfek bulunmaktaydı.

Araç İkmali

Bölgede at arabası yapım evi az olduğundan ve fiyatlarının da yüksek bulunduğundan bütünleme ikmali çok zorlukla mümkün oluyor ve daha çok kağnı tedariki yönüne gidiliyordu.

Yedek parça ikmali imkânsızlığından harekât süresince Kolordu Oto Bölüklerini faaliyete geçirmek mümkün olmamıştı.

Veteriner Gereçleri

Yalnız hayvan ikmaline dayanmakta, diğer gereçler için eldeki mevcutlarla yetinilmekteydi.

Güney Cephesi birliklerinde harekâtın başlangıcında çok eksik olan hayvan mevcudu, yerinden tedarik suretiyle zamanla giderilmeye çalışılmış ise de bir cins standardına ulaşılamamıştı.

Aynı birlikte at, öküz, eşek ve deve gibi çeşitli cins hayvan bulunmaktaydı. İkmal kaynağı yetersizliğinden harekâtın sonlarına doğru bile birlik hayvan kadroları tamamlanamamıştı.

Güney Cephesi'ndeki bütünleme yetersizliğine aşağıdaki rapor ve kuvvetler iyi bir örnek vermektedir:

5'inci Tümen Komutanlığının 4 Mayıs 1921 Günkü Kuvvesi

34 zatî (kişi malı), 95 mirî (devlet malı) olmak üzere toplam olarak 129 binek, 388 çeşitli mekkâri, 208 çeşitli cins koşum hayvanı ve 61 eşek idi.

Antep Bölge Komutanlığının 30 Temmuz 1921 Günkü Kuvvesi

52 deve, 9 mekkâri, 4 binek idi.

Elcezire Cephesi Baş Veterinerliğinin 5 Nisan 1921 Günkü Raporunda

2600'ü süvari bineği olmak üzere, 4600 hayvana ihtiyaç olduğu biliniyordu.

5'inci Sınıf İkmal Maddeleri

Harekâtın ilk zamanlarında bölgede mevcut depolardan ikmal kolaylıkla mümkün oldu ise de stokların tükenmesi ve cephane fabrikalarının çoğunlukla İstanbul yöresinde İtilaf Devletleri kontrolünde oluşundan ikmal zorlukları baş göstermiş, son zamanlarda bölgede Antep, Belemedik, Pozantı ve Maraş'ta küçük çapta mermi yapım atölyeleri kurulmuş ise de kovan tedariki mümkün olamadığından atılan mermi kovanlarının toplatılarak atölyelere geri gönderilmesi tedbirlerine başvurulmuştu.

Ayrıca bu atölyelerde az sayıda el ve tüfek bombası da yapılmakta idi.

Topçu mermisi, dağıtımı kontrole alınmak suretiyle elde mevcut stokların idaresi ile yetinilmişti.

(3) Sıhhiye, Veteriner ve Tahliye İşleri

Bölgede sayı bakımından yeterli hastane bulunuyorsa da bunlar, sabit tesisler olduğundan seyyar birlikleri, gerek tahliye imkânsızlığı gerekse zamanında müdahale edememelerinden dolayı gereği gibi desteklemekten uzaktılar. Esasen buralardaki yatak sayıları yetersizdi, hasta ve yaralıya tam bir tedavi sağlayacak uzman personel ve ilaçları da buralarda yoktu.

Bölgede her alaya ortalama bir doktor düşüyorsa da bu personel de çok kere cihaz ve ilaç eksikliğinden ötürü bir uzman gibi çalışmak yerine, bir mücahit gibi savaşmak zorunda kalıyordu.

Bölge için emredilmiş bugünkü anlamında bir tahliye prensibi yoktu. Tahliye, mevcut hastanelere elde bulunan ikmal araçları ile yapılmaktaydı.

Bölgede yaralılar dışında çok sayıda trahom[527], cilt hastalıkları ve sıtma vardı.

Veteriner hizmeti de sağlık hizmeti gibi yetersizdi.

(4) Ulaştırma

Bölgede demir ve deniz yolları, Fransız ve İngilizlerin kontrolünde olduğundan Türk birlikleri, genellikle sayıları az olan kara yollarından yararlanmakta idi.

Motorlu araç yokluğundan ikmal çok zaman almakta ise de desteklenecek birlikler için yerinde tedarik usulünün uygulanması sebebiyle uzun mesafeli bir ikmal akımına çok az rastlanmakta idi. Ancak elverişli şartlarda yeterli bir ulaştırma desteği sağlanabiliyordu.

(5) Hizmetler

Komutanlıkların kuruluş ve emrinde yeterli hizmet destek birlikleri yoktu. Bölgede de hizmet destek birlikleri olmadığından bu faaliyet hemen

---

[527] Trahom: Göz kapaklarının altında birtakım kabarcıkların belirmesiyle başlayan, tedavi edilmezse kirpiklerin içeriye kıvrılması, saydam tabakada yaralar çıkması yüzünden körlükle sonuçlanabilen bulaşıcı bir hastalık. Bk. Türkçe Sözlük; TDK Basımevi, Ankara 2005, s. 2002.

hemen yok denecek derecede idi. Gerek silah gerekse araç bakımları çok defa il ve ilçe merkezlerindeki küçük ve ilkel atölyelerde yapılabilmekte idi.

(6) Kuvayımilliye'de Lojistik Faaliyetler

Bu kuvvetler askerî teşkilat gibi düzenli ve köklü bir kuruluşa bağlı olmadığından her il, bucak ve bazı büyük köylerde teşkil edilmiş olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kendi bölgelerinden çıkan Kuvayımilliye için genellikle ikmal maddelerini sağlamak üzere, halktan mevcut talimata göre para ve ikmal maddesi toplardı.

Kuvayımilliye, ağırlık teşkillerinde ancak iki üç günlük erzak ve mühimmat bulundurabilir, bu yüzden çok kez açlık tehlikesi ile baş başa ve cephanesiz kalırlardı.

En büyük sıkıntıyı da mühimmat ikmalinde çekiyorlardı. Bölgelerinde bulundukları tümen komutanları çok kere bu birliklere cephane ikmali yapıyorsa da yetersizdi.

BEŞİNCİ BÖLÜM

REVANDİZ HAREKÂTI VE MUSUL HAREKÂT TASARISI

(1920 - 1923)

1. Bölgenin Özelliği ve Önemi (Kroki - 35)

Revandiz, Osmanlı İmparatorluğu devrinde, Musul ilinin Şehrizor (Kerkük) sancağına bağlı bir ilçe merkeziydi. İlçe arazisi, bugünkü Türkiye, İran ve Irak sınırlarının birleştiği yerde ve Irak'ın kuzeydoğu bölgesinde bulunmaktadır. Revandiz ilçesinin kuzeyinde Şemdinli; batısında Zebar ve Akra; güneyinde Erbil, Köysancak ve Ranya ilçeleri; doğusunda İran sınırındaki Gelişin ve Kanşim Geçitleri vardır. Revandiz harekâtının yapıldığı bölge, ilçe sınırları dışında kalan araziyi de içine alır. Bu sebeple harekâtın yapıldığı bölgenin içinde Zebar, Akra, Erbil, Köysancak ve Ranya ilçeleri arazisi de vardır.

Bölge çok dağlık ve sarptır. Kuzeyde Hakkâri dağlarının, güney ve doğuda İran sınır dağlarının batı versanlarını[528] teşkil eder. Başlangıçta kuzeybatıdan güneydoğuya akan Büyük Zap Suyu Revandiz'den itibaren kuzeydoğudan güneybatıya yönelirken bölgeyi ikiye ayırır. Doğu kesimi çok engebeli ve sarptır. Dar vadiler, sarp geçitler bulunmaktadır. Batı kesimi ise harekâta elverişlidir. Doğu kesiminde yollar da azdır. Yollar çoklukla vadilerden ve dar boğazlardan geçtiğinden savunma çok kolaydır. Yollar ve geçitler dışında özellikle harekât yapılmaz.

Bölge arazisi İran sınır dağları ve Hakkâri dağları kadar yüksek değildir. Türkiye arazisi içinde Hakkâri güneydoğusundaki Cilo Dağı'nın yüksekliği 4168 metre olduğu hâlde bu bölgedeki yükseklikler, 2000 metreyi ancak geçer. Irak sınır dağlarından çıkarak batıya akan ve Büyük Zap Suyu'na dökülen Revandiz Çayı, bölgeyi kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayırır. Bu çayın kuzeyi, daha sarp ve engebelidir. Güney kesimleri daha alçaktır. Ranya, Köysancak ilçeleri bölgesinde yükseklik, birkaç yüz metreye kadar düşer. Bölgenin Türkiye ve İran ile olan bağlantısı, sarp dağlar arasından akan suların açtığı dar boğazlardan veya gediklerden yapılır. Revandiz bölgesiyle Türkiye toprakları arasında; Revandiz - Şemdinli - Hakkâri ve İmadiye - Hakkâri istikametleri en önemli yollardır. Revandiz bölgesiyle İran arasından da Revandiz - Gelişin gediği - Uşnu; Revandiz - Kanşim gediği - Savuçbulak (Mehabat) yolları en önemli istikametlerdir. Özellikle Revandiz - Savuçbulak istikameti, İran ve Irak arasında önemli bir stratejik istikamettir. Birçok tarihî akın, bu geçitten yapılmıştır. Bu yolların hepsi de mekkâre yoludur.

---

[528] Versan; Bir bölgenin, herhangi bir yana doğru eğikliğini, o yana doğru olan akma yerini anlatır. Bk. http://www.cografya.gen.tr/sozluk/versan.htm. Erişim tarihi: 04.09.2008.

Harekât bölgesinin güney kesimlerinde bazı yerlerde şoseler vardır. Musul - Erbil - Köysancak - Ranya - Süleymaniye yolu, bu bölgenin en önemli araba yoluydu.

Musul, Kerkük, Süleymaniye ve Savuçbulak gibi önemli şehirlerle bağlantısı ve ticari ilgisi olan Revandiz bölgesinin önemi büyüktür. Ayrıca bu bölgenin güneyinde ve pek yakınında zengin petrol kaynakları da bulunduğundan burası daha çok önem kazanmaktadır. Bu bölge, petrol kaynakları bölgesine hâkim durumdadır. Bu bakımdan buraya sahip olan petrol kaynaklarını kolaylıkla ele geçirebilir.

Hayat standardı, komşu bölgelere göre çok düşüktür. Nüfusun çoğunluğunu Türkler teşkil eder.

2. Revandiz Harekâtının Başlaması

İngilizler Mondros Ateşkes Anlaşmasının hükümlerini adeta hiçe sayarak uluslararası savaş kurallarına aykırı bir şekilde Musul ve civarını 10 Kasım 1918 günü işgal etmişlerdir. Fakat bu işgal olayı Türk kamuoyunda hiçbir zaman kabul görmemiştir. Aslında İngilizlerin Musul'u işgali, askerî anlamda bir statü değişikliğinden başka bir durum ifade etmemiştir. Bölgedeki aşiretleri kontrol altında tutma konusunda ciddi sıkıntılar yaşamışlardır.[529]

Musul, Kerkük ve Süleymaniye bölgesini işgal eden İngilizler, Türkler dışında kalan topluluklara çeşitli vaatlerde bulunmuşlardır. Özellikle İngiliz casusları Araplara ve Kürtlere bağımsızlık vadettikleri gibi, halkın Türklere olan sempatilerini de yok etmek için her türlü propagandaya başvurmuşlardır. İngilizlerin bu yoldaki propagandaları özellikle Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra daha da şiddetlenmiştir. Nitekim Musul ve civarındaki İngiliz siyasi temsilcileri, Kürt aşiretlerini para dağıtarak veya zor kullanarak kendi yanlarına çekmek için çaba harcıyorlardı.[530]

Türklere kin güden kimi aşiret liderleri de İngilizlerin, bu menfi propagandaları doğrultusunda hareket ediyorlardı. Osmanlı Devleti tarafını tutan ve Osmanlı idaresini isteyen yöre halkı ise İngiliz idaresinden memnun değillerdi. Nitekim genel olarak Süleymaniye sancağı ve Revandiz, Zebar ve Akra bölgeleri halkı ile Kerkük sancağında bulunan Türkler, İngiliz idaresini istemiyorlardı. Çünkü Araplara karşı gayet merhametli olan İngilizler, aynı merhameti Türklere göstermiyor aksine onlara şiddet uyguluyordu. Zaten halkın %80'i Türk idaresinden yana olup bölgede İngiliz işgali aleyhine çalışan cemiyetler mevcuttu. Bu cemiyetlerin teşkilatı hemen hemen bütün Irak dâhilinde genişlemiş olup Süleymaniye ve Revandiz ile temas hâlinde

---

[529] Tayip Gökbilgin; Millî Mücadele Başlarken, C. I, Ankara 1959, s. 23. Fahri Belen; Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara 1973, s. 32. Ali İhsan Sabis; Birinci Dünya Harbi, Harp Hatıralarım, C. IV, İstanbul 1991, s. 318.

[530] Sahir Uzel; İstiklal Savaşı'mız Esnasında Kürtlük Cereyanları ve Irak - Revandiz Harekâtı, Resmî Vesaike Müstenit Harp Tarihi, (Daktilo Metin) Gnkur. ATASE. Bşk.lığı Kütüphanesi, İstiklal nu: 215, s. 13 vd.

bulunuyordu[531]. Bu nedenle özellikle Revandiz bölgesinde İngilizlere karşı bir düşmanlık ve yer yer ayaklanma başlamıştı. Revandiz halkı Türk idaresinde yaşamayı tercih ediyor, dolayısıyla Türk memur ve askerlerinin bölgeye gönderilmesini istiyordu.[532] Böylece Türk hükûmetine bağlılığı açıkça devam eden bazı yerlerde Türk idaresi hüküm sürüyordu. Bölgede bulunan memurlar; Türk memurları, bölgenin güvenliğini sağlayan Jandarma ise Türk jandarmasıydı. 1920 yılı ortalarında Revandiz ve Zebar ilçelerinde İngilizlere karşı esaslı bir ayaklanma oldu. Revandiz'de yapılan çarpışmalarda yenilgiye uğrayan İngilizler burayı bırakmak zorunda kaldılar[533]. Bu başarı üzerine Türk hükûmetine bağlı olan Revandiz civarındaki aşiretler de birleşebildiler.

İngilizler, Ocak 1921'de piyade, süvari ve topçudan oluşan bir alay kadar kuvvetle, Erbil ve Revandiz arasında Türkleri destekleyen Sürücü Aşireti'ne karşı taarruz etmişlerdir. Amaçları Revandiz'i işgal etmekti. Erbil - Revandiz yolu üzerinde ve Erbil'in 40 kilometre kuzeyindeki Babaçiçek Dağı kesiminde yapılan çarpışmada İngilizler ağır kayıplar vermiş, onların iki uçakları da düşürülmüştür.[534] Doğal durumu son derece engebeli olan ve birçok dar boğazdan ibaret bulunan bu bölgenin ele geçirilmesi, İngilizler için önemli bir problem hâline gelmiştir. Fakat İngilizler, taarruzlarına bundan sonra da devam etmişler ve 20 Haziran 1921'de 10 İngiliz uçağı Revandiz'i bombalamıştır.[535]

Derbent'te bulunan İngiliz siyasi hâkimi 21 Temmuz 1921'de jandarmasıyla Revandiz yolunda ilerlerken Süleymaniye havalisinde aşiretlerin taarruzuna uğramıştır. Taarruz sonucu bu kişinin maiyetindekiler dağılmış, kendisi de yaralı olarak firar etmiştir.[536] Mürettep yerli kuvvetlerin bir bölümü de Revandiz'in kuzeyinde Patas mevkisinde bulunan İngiliz yanlısı çevreler ile çatışmaya girmişlerdir. Bu çatışma sonucunda bir yüzbaşı ve iki jandarma ölü olarak ele geçirilirken İngiliz jandarması da dâhil yerli halktan 60 esir alınmıştır.

10 Ağustos 1921'de 300 mevcutlu yerli müfreze Derbent'i işgal etmiştir. Zavar kaymakamı Karvi ve Barzan Şeyhi Ahi Ağa, birlikleriyle Revandiz'e gelerek halk ile müzakerelerde bulunmuş, Revandiz halkını Süleymaniye yönünde harekete geçmeye ikna etmiştir. Kendileri de Akra yönünde hareket ederek İngiliz işgali altında bulunan Şahlu'daki Patas mevkisinin yerli birlikler tarafından işgal edilmesini sağlamış ve ilgili makamlara memurlar tayin etmişlerdir.[537] Bu olaylardan sonra Revandiz ileri gelenlerinin istekleri üzerine Elcezire Cephesi Komutanlığı 1920 yılı sonunda

---

[531] Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol.ATA - ZB, Kutu:31, Göm:57, Belge:57 - 1.
[532] Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol.ATA - ZB, Kutu:5, Göm:71, Belge: 71 – 1.
[533] Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kutu:1153, Göm:117, Belge: 117 - 2.
[534] Suat Akgül; Musul - Kerkük Harekâtı, Ankara 2001, s. 4.
[535] Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 1154, Göm:112, Belge: 112 - 1, 112 - 2.
[536] Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 1328, Göm: 89, Belge: 89 - 1.
[537] Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 1154, Göm: 24, Belge: 24 - 1.

üç subay ve 100 erlik bir piyade bölüğünü Revandiz'e gönderdi. Elcezire Cephesi Komutanlığının emriyle 9 Ağustos 1921'de Binbaşı Şevki, Süleymaniye ve çevresi komutanlığına atanmıştır. Bu zata, kuvvetin mevcudunun azlığı ve cephane ikmalinin güçlüğü dolayısıyla, zorda kalmadıkça İngilizlerle çatışmaktan kaçınılması emri verilmişti.[538] 21 Ağustos 1921'de Revandiz'e ulaşan bu birliğe bölgede önceden İngilizlere meyilli gibi görünen bir kısım halk da gönüllü olarak katılmıştır. Ayrıca bu insanlar kendi aralarında topladıkları önemli miktardaki parayı orada oluşturulan mal sandığına bağışlamışlardır.[539]

Osmanlı Devleti'nin amacı, Süleymaniye bölgesindeki mahalli teşkilatı takviye etmek ve propagandalara karşı halkı aydınlatmaktı. Ayrıca halkın Osmanlı Devleti'ne bağlılığını sürdürmek ve İngilizlerle Faysal hükûmeti aleyhine kendilerini teşvik etmek önemliydi. Ancak mahaldeki birliğin askerî kuvvetinin kısıtlı olması nedeniyle en başından bu konuda faal bir politika takip etmek gerekiyordu. Bu nedenle İngilizlerin vaktinden önce uyanıp tedbir almalarını önlemek için Revandiz'deki müfrezelere gerekli talimat verildi.[540]

12 Eylül 1921'de Erbil'den hareket eden İngiliz birlikleri[541] Revandiz'in batısındaki Harir kasabasına taarruz etmişlerse de Şeyh Yakup önderliğindeki millî kuvvetler tarafından yenilgiye uğratılmışlardır. On saat süren bu çarpışma sonucunda iki İngiliz uçağı düşürülmüş, üç İngiliz jandarması öldürülmüş, üç İngiliz uçağı ve iki makineli tüfek de ele geçirilmiştir.[542]

26 Eylül 1921'de Erbil'de İngiliz bayrağı yerine Arap bayrağı çekilmiş, Ekim ayında ise Süleymaniye'de İngilizler aleyhine isyan çıkmıştır. Kısa sürede Kerkük etrafına yayılan bu isyan sırasında Hemevant Aşireti Telebyaz'daki İngiliz hâkimini katlederek Cemcemal - Kerkük yolunu kapatmıştır. Buna karşılık İngilizler Kerkük'te bulunan cephaneliği yakmışlardır.[543]

Askerî harekât ile çeteleri ve aşiretleri etkisiz hâle getiremeyeceklerini anlayan İngilizler, aşiretler arasındaki rekabete başvurarak bu yolla bölgedeki etkinliklerini devam ettirmek istemişlerdir. Bu amaçla 1921 yılı sonlarında Pişdar Aşireti başkanı Ebubekir Selim, Navdeşt Aşireti reisi Behlül ve Balak Aşireti reisi Şeyh Mehmet ağaları para ile yanlarına çektikleri

---

[538] Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu:1153, Göm: 142, Belge: 142 - 1. Bu emre rağmen zaman zaman İngiliz saldırılarına karşı konulmaktan da geri kalınmamıştır.
[539] Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 1154, Göm: 24, Belge: 24 – 1.
[540] Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu:1154, Göm: 24, Belge: 24-4.
[541] Bu İngiliz birliği; 150 süvari, 50 kadar piyade jandarması, iki makineli tüfek ve beş uçaktan oluşmaktadır.
[542] Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 1169, Göm: 25, Belge: 25 - 1, Kutu: 1169, Göm: 73, Belge: 73 - 1, 73 - 2.
[543] Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol. ISH Kutu: 1169, Göm: 26, Belge: 26 - 1, Kutu: 1169, Göm: 74, Belge: 26 - 1.

gibi onlara silah ve cephane yardımında da bulunarak onları harekete geçirmişlerdir. Bu şekilde takviye alan aşiretler ileri harekete geçerek Revandiz millî kuvvetlerine saldırmış, bunların TBMM hükûmetiyle olan bağlarını kesmişlerdir. Aşiretlerin bu yardımı, İngilizlerin bölgede tekrar toparlanmalarına fırsat vermiştir.[544] Bununla beraber el altından Türk hükûmeti hesabına çalışan gizli kurumlar Ankara Hükûmetine bağlılıklarını devam ettirmekten geri kalmamışlardır. İşte Özdemir Bey Müfrezesi böyle bir zamanda Revandiz ve havalisine giderek bu bölgedeki millî harekete yeni bir ruh ve enerji kazandırmıştır.

3. Özdemir Bey Müfrezesinin Kurulması

Revandiz bölgesinde Türkiye'ye karşı gösterilen bu ilgi, Türk hükûmeti tarafından da izlenmekte olduğundan bölgenin takviyesine karar verildi. Antep'te Kuvayımilliye Komutanlığı yapmış olan Milis Yarbayı, Özdemir Bey'in bu işe atanması uygun görüldü. Bu maksatla Mustafa Kemal (ATATÜRK) tarafından 1 Şubat 1922 tarihinde Millî Savunma Bakanlığına verilen emirde:

"Faysal'ın Irak'ta hükûmet kurmak, İngilizlerin de Musul ilini siyasi manda altında bulundurmak isteği yapılan siyasi faaliyetlerden anlaşılmaktadır. Bu sebeple esasen Misakımillî sınırları içinde kalan Musul ilinin[545] kurtarılması amacıyla Revandiz bölgesine bir kısım kuvvet gönderilmesi" emrediliyordu. Böylece yetkili bir ağızdan Revandiz bölgesine asker gönderilmesi teklif edilmiş oldu. Bu sırada Revandiz bölgesinde Türkiye'ye karşı gösterilen bu ilgi, Türk hükûmeti tarafından da büyük bir dikkatle izlenmekte olduğundan bölgenin takviyesine karar verildi. Türk Genelkurmayı, bölgenin mahalli durumu, bölgedeki aşiretler ve aşiret geleneklerini, çeteciliği bilen bir komutan üzerinde durmuş ve nihayet, Antep'te Kuvayımilliye komutanlığı yapmış olan Milis Yarbayı, Özdemir Bey'in bu göreve atanması kararlaştırılmıştır.[546]

Teşkilatın tamamlanması ve ayrıca gerekli ödeneğin verilmesi için Elcezire Cephesi Komutanlığına emir verildi. Başkomutanlıkça düzenlenen kadroya göre bir binbaşı, altı yüzbaşı, altı üsteğmen, dokuz teğmen, altı asteğmen, bir subay yardımcısı ve bir hesap memuru yardımcısı verildi. Bu kadrosunun er ihtiyacı da Aneze ve diğer aşiretlerden gerekli savaşçılarla Nizip'te bulunan ve Fransız Ordusundan Türklere kaçan Tunuslu, Cezayirli erlerle sağlanacaktı.

---

[544] Zekeriya Türkmen; Musul Meselesi, Askerî Yönden Çözüm Arayışları (1922 - 1925), ATATÜRK Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2003, s. 36.

[545] Ayrıca bölgedeki Arapların Musul İlinin Türklere verilmesine karşı oldukları, gelen haberler arasındaydı. Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol. ISH, Kutu: 633, Göm: 11, Belge: 11 - 1, 11 - 2.

[546] Şefik Özdemir Bey, Suriye ve Hatay'da Fransızlara karşı yapılan Millî Mücadele hareketinde büyük yararlılıklar göstermiş; Antep'in Fransızlara karşı yürüttüğü mücadeleyi idare etmiş bir milis subayıdır. 18 Mayıs 1951 yılında vefat etmiş olup Gazi Şehitliği'ne defnedilmiştir. TBMM Arşivi, Kutu nu: 25; 53, Şefik Özdemir Dosyası. Bk. Türkmen; s. 37.

Genelkurmay Başkanlığından emri alan Özdemir Bey, 9 Mart 1922'de Revandiz'e gitmek üzere Ankara'dan hareket etti. 22 Nisan'da Diyarbakır'a gelerek[547] burada Elcezire Cephesi Komutanı General Cevat (ÇOBANLI) ile görüştü.[548] Diyarbakır'da her türlü donatımı tamamlanmış 100 kişilik bir müfreze kuruldu ve Özdemir Bey'e şu talimat verildi (özet):

"Özel teşebbüs ile hareket etmesi gereken Özdemir Bey müfrezesi Misakımillî sınırları içinde kalan bölgelerin Faysal tarafından işgaline engel olacaktır.

Musul hareketine resmî bir mahiyet verilmeyecek, görünüşte Türkiye ile hiçbir ilgisi olmadığı, şahsi ve mahalli teşebbüslerle meydana gelmiş olduğu kanaati uyandırılacaktı.[549] Bu amaçla Fevzi Paşa sık sık Elcezire Cephesi'ne gönderdiği emirlerde bu konu üzerinde duruyor, özellikle bu hareketin "şahsi bir teşebbüs ve cihat şeklinde idare olunmasını" tavsiye ediyordu.[550]

Bu amacı sağlamak için en elverişli yer, Revandiz bölgesidir. Görevin başarıyla yapılabilmesi için subay ve erlerin aşağıdaki esaslara bağlı kalması şarttır. Aksi takdirde memleket için zararlı sonuçlar meydana gelebilir[551]:

a. Müfreze, ciddi ve sıkı bir disiplin altında bulundurulacak ve eğitimle meşgul olacaktır.

b. Halkı Türk hükûmetine bağlamak için son derece eşit muamele yapılacaktır.

c. Vazife zamanında ve vazife dışında halka iyi muamele yapılacaktır.

d. Bölge halkının dinî inançları, taassup derecesinde kuvvetli olduğundan subay ve erler, dinî esaslara bağlı kalacak ve gerektiği zaman da halk aydınlatılacaktır.

e. Revandiz'de yapılacak yerli teşkilatta halkın ve özellikle aşiret reislerinin düşünceleri sorulacaktır.

Halkla yapılacak görüşmelerde İngilizlerin İslam birliğini parçalamak ve bu suretle memleketlerini işgal etmek amacını güttükleri ve Faysal'ın da tamamen İngiliz isteklerine göre hareket ettiği, açık olarak anlatılmalı, Süleymaniye'de bulunmakta olan Nemrut Mustafa'nın kurduğu cemiyetin İngiliz çıkarlarına çalıştığı açıklanmalıdır.

Müfreze, Hakkâri kanalıyla sıkı ve devamlı irtibatta bulunmalıdır. Bu, başarı için esastır."

---

[547] Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol. ISH, Kutu: 1547, Göm: 32, Belge: 32 - 1.
[548] Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol. ISH, Kutu: 1547, Göm: 32, Belge: 32 - 3.
[549] Uzel; s. 71.
[550] Türkmen; s. 45.
[551] Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol. ISH, Kutu:1547, Göm:32, Belge:32 - 1.

Bu talimattan başka Özdemir Bey'e Musul bölgesinde bulunan İngiliz ve Faysal kuvvetleriyle Irak'ın siyasi durumu hakkında aşağıdaki bilgiler verildi.

"İngilizler düzenli kuvvetlerini, Musul bölgesinden yavaş yavaş, çekmeye başladıktan sonra burada Müslüman, Ermeni ve Nasturilerden ibaret şabbane dedikleri ücretli asker teşkilatını kurdular. Bunlar 200 - 400 kişilik gruplar hâlinde İngiliz subaylarının emir ve komutasına verilmiştir.

Ayrıca Faysal da (Vatanî) denilen millî bir ordu kurmaya başlamıştır.

Faysal'ın askeri olan bu birliklerin hepsi üç piyade taburundan ibarettir. Faysal üç tümen askerinin teşkilini kararlaştırmış ve mecburi askerlik hizmetini çıkardığı bir kanunla kabul etmiştir. Fakat halkın hoşnutsuzluğu dolayısıyla şimdilik bunu uygulayamamıştır.

İngilizler, Musul, Erbil ve Zaho'dan başka diğer sancak ve ilçelerinin de idaresini Faysal'a bırakmışlardır.

Musul halkı, kısmen Türklere, kısmen Faysal'a ve halktan çıkarlarına düşkün olanlar da İngilizlere eğilimlidir. İngiliz hükûmetine hizmet edenler, propaganda ve casuslukla uğraştıklarından halk bunlardan nefret etmekte ise de korkularından fazla ileri gidememektedir.

Son haberlere göre İngilizlerin Zaho'dan 300 kadar Şabbane askeri ve birkaç makineli tüfeği, Musul'da 200 Hintli ve İngiliz ile 400 kadar Şabbane askeriyle bir uçak filosu bir, topçu taburu vardır. Ayrıca Faysal'ın da Musul'da 600 mevcutlu bir Vatanî Taburu, 400 mevcutlu ulaştırma bölüğü ve 40 kişilik bir süvari bölüğü vardır. Musul'daki Vatanî Taburunun birkaç gün önce Bağdat'a gönderildiği öğrenilmiştir.

Erbil'de 400, Dehük'te 200, Akra'da 200, Zebar'da 200, Sancar'da 200 Şabbane vardır. Süleymaniye'de pek az Şabbane bulunmaktadır. Revandiz bölgesinde yapılacak harekâtı idare için Erbil ve Köysancak, İngilizlerin bir hareket merkezidir. İngilizler, son olarak yaptıkları taarruzu başaramayarak Köysancak üzerine çekilmişlerdir.

Zebar, Dehük ve Akra'da Nasturi halkı vardır. Bunlardan birlikler teşkil edilmiştir. Ayrıca bu bölgede İngiliz tümenleri de vardır. Faysal'a hizmet edenler, çoğunluğu teşkil etmekte ve kuvvetli bulunmaktadır.

Dehük, İmadiye, Akra, Zebar bölgelerinde aşiretler, İngilizlere ve Faysal'a bağlıdır. Revandiz bölgesindeki aşiretler ise İngilizleri sevmedikleri gibi Faysal'a da bağlı kalmamışlardır.

İngilizler; Basra, Bağdat ve Musul'u; Faysal ise Süleymaniye bölgesini Nemrut Mustafa'dan da faydalanmak suretiyle kendi nüfuzu altına almaya çalışmaktadır. İngilizler, Süleymaniye bölgesini ele geçirdikten sonra bölgenin kuzey kesimini de alarak Kürtlere, bunun daha kuzeyini ise Nasturilere vermek suretiyle burada tampon devletler teşkil etmek istemektedir. Bu suretle İslam devletlerini parçalamış olacaklarını sanıyorlar.

Faysal da İngilizlerin ele geçirmek istediği bölgede bir Arap devleti kurmak için çalışmaktadır. İngilizler, bir yandan da Faysal'a düşman olan İbnissuut'a gizliden gizliye yardım yapmaktadırlar."

Özdemir Bey'e verilen bu istihbarat bilgilerinden de anlaşıldığına göre Musul'a yönelik olarak icra edilecek harekât son derece önem arz ediyordu.

Bu bilgileri de alan Özdemir Bey, 13 Mayıs 1922'de Diyarbakır'dan hareket ederek Siirt'e geldi. Daha sonra, yolsuz ve son derece sarp araziden ve karlarla örtülü dağlardan geçerek Beytüşşebap ilçesine vardı. Müfreze buraya geldiği zaman esasen bitmiş olan yiyecek maddelerinin sağlanmasında güçlüğe uğradığı gibi bu bölgede bulunmakta olan Nasturilerin çıkardıkları zorluklarla da karşılaştı. Beytüşşebap'tan Hakkâri yoluyla yürüyüşüne devam eden müfreze, 22 Haziran 1922'de Revandiz'e varabildi. Yolculuk çok çetin ve yorucu geçmişti.

4. Revandiz Bölgesindeki Faaliyetler

Özdemir Bey, Revandiz'de büyük bir törenle karşılandı,[552] halk neşe ve sevinç içindeydi. Özdemir Bey'in birkaç taburla geleceğini bekleyen Revandizliler, kuvvetin azlığını görünce umduklarını bulamadıklarından biraz üzüldülerse de insanların moralleri sarsılmadı. Özdemir Bey'in Revandiz'e gelişi, İngilizlerde oldukça telaş yarattı. Özdemir Bey, kendisine verilen kuvvetin yetersizliği hakkında Cephe Komutanlığını uyarmış ve fazla kuvvet verilmesi gereğini bütün yönleriyle açıklamışsa da olumlu bir sonuç alamamıştı.[553] Özdemir Bey'in yanında Tunuslu, Cezayirli ve Suriyeli Arapların bulunuşu, Revandizlilerce hiç de iyi karşılanmadı. Nitekim bu adamlar, daha fazla maaş alacaklarını öğrendiklerinden Revandiz'e gelir gelmez İngilizlere kaçtılar. Bunların kaçışları, Türkler aleyhinde önemli bir propaganda vesilesi oldu ve civardaki aşiretlerin inancını sarstı.

Revandiz'de şimdiye kadar yapılan hazırlıklar da çok eksikti. İleri gelenlerin Elcezire Komutanlığına çektikleri telgraflara göre Revandiz'de mevcut olduğunu bildirdikleri binlerce mücahit hazırlanmış değildi. Aşiret reislerinden ve ileri gelenler tarafından gönderilen telgraflarda: "Yalnız bir komutan ve bir de Osmanlı sancağı gönderilirse kâfidir. Bu sancak, en kısa zamanda Hamrin dağlarının başına dikilecektir." denilmekteydi. Revandiz vatanseverleri, bu müracaatlarıyla büyük imkânlara ve teşkilata malik olduklarını bildiriyorlardı. Fakat gerçekte hiçbir şey yoktu. Her şeyi yeniden hazırlamak gerekiyordu. Bu ise bol para, silah ve cephaneye dayanıyordu. Para pek az verilmişti. Silah ve cephanenin gelmesi, sarp ve yolsuz dağların aşılması güçlüğünden ötürü aylarca sürecekti.

---

[552] Özdemir Bey, vardığı yerlerde hemen Türk Hükûmeti adına teşkilat yapıyor, hükûmetsizlikten doğan anarşik olayları önlüyordu. Türkiye'nin buraları tekrar kontrolü altına alacağı, müfrezenin bu amaçla gönderilen öncüler olduğuna dair kanaat, halk arasında giderek yaygınlaşıyordu... Ayrıntılı bilgi için bk. Uzel; s. 75.

[553] A.g.e.; s. 76 - 78.

Özdemir Bey, gelir gelmez Revandiz, Zebar ilçeleriyle bunlara bağlı bucaklarda sivil idare teşkilatı kurdu ve buralara gerekli memurları atadı. Ayrıca jandarma teşkilatı da kurulmak suretiyle bölgenin emniyet ve asayişi sağlandı. Mali işler de düzenlendi. Bununla beraber savunma için gerek para, gerekse gereç bakımından yeterli olmak, hemen hemen imkânsızdı. Çünkü bölge kısır ve halk da fakirdi.

Bölgedeki aşiretlere gelince: Türkler'e eğilimli birkaç aşiret vardı. Bunlardan birincisi Sürücü Aşireti idi. Bu aşiret, Musul ile Erbil arasında ve Erbil'in kuzeybatısında bulunduğundan Revandiz istikametini Musul'a karşı kapayacak durumdaydı. Aşiretin silahlı mevcudu 250 - 300 kadardı. Bunların başında hükûmete devamlı bağlılık gösteren Şeyh Ragıp Efendi vardı.

İkincisi, Revandiz'in kuzeybatısında ve biraz da güney bölgesinde bulunan Barzan Aşiretiydi. Bir kısmı, Beytüşşebap ilçesinin güney bölgesinde oturan ve 800 - 1000 silahlı çıkaran bu aşiret, bölgenin en kuvvetli aşireti idi. Öteden beri hükûmete karşı ayaklanmasıyla tanındığı hâlde, İngilizlere ısınamadıkları için Revandiz harekâtı döneminde Türk hükûmetine bağlı kalmışlardı. Barzan ile Sürücü Aşiretlerinin arası açıktı. Bunları birbirine dost yapmak, önemli bir idari vazife hâlindeydi.

Üçüncü aşiret de İmadiye'nin güneydoğusunda, Barzan ile Sürücü Aşiretlerinin arasındaki Zebar Aşiretiydi. Bunların silahlı mevcutları 200 - 300 kadardı. Başlarında Zebar kaymakamı Faris Ağa vardı. Bu zatın Türk kuvvetlerine çok hizmeti dokunmuştu, ona güvenilebilirdi.

Bunlardan başka Revandiz ilçesi kesiminde küçük aşiretler vardı ki bunların hepsi hükûmete bağlı ve hükûmet kuvvetlerine yardımcı durumdaydılar. Bunlara karşı, o sırada Türk kuvvetlerine düşmanca tavır takınan aşiretler de vardı. En önemlisi, Revandiz - Van yolunu kesebilecek durumda olan ve İran sınırında Kanşim Geçidi bölgesini elde bulunduran Balik Aşiretiydi. 600 - 800 kadar kuvveti olan aşiret, mütarekeden beri İngilizlerle temasa başlamış, onlardan bol miktarda para almıştı.

Revandiz güney ve doğusunda Türklere düşmanlık yapabilecek durumda olan diğer aşiretler de hesaba katılacak olursa bunların tümü 200 kişi kadar silahlı çıkarabilirdi. Bu süre içinde İran'da Hoy, Maku, Savuçbulak bölgesinde Simko[554] adında bir asi, İran Hükûmetinin başına büyük gaileler açmıştı. Bölgeyi işgal eden bu eşkıya, İran idaresini tanımaktaydı. Birkaç topu ve makineli tüfeği bulunan bu kuvvetin silahlı mevcudu, bazen 10.000 kişiye yükseliyordu ki çok büyük bir tehlike teşkil etmekteydi. Elcezire Cephesi komutanı Faik Bey, Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği 23/24 Nisan 1922 tarihli yazıda Revandiz bölgesinde tasarlanan harekât ve

---

[554] Simko (İsmail Ağa), Türkiye - İran ve Irak sınır boylarında yaşayan aşiretleri zulüm ve baskı ile sindirmişti. Irak'ın kuzeyine hâkim olabilmek için kendine uygun gelen her hareketi icradan geri kalmıyordu. Yaptığı hareketlerden dolayı hem Türkiye hem de İran'dan korkan bu eşkıya, bölgedeki aşiretlerin de husumetini üzerine çekmişti.

propagandanın başarıyla yürütüldüğü takdirde Simko hareketinin bastırılabilmesinin mümkün olabileceğini belirtmişti.[555]

Özdemir Bey Müfrezesinin bölgede başarılı olabilmesi için tek çare, aşiretlerin desteğini temin ederek bunları Türkiye emelleri doğrultusunda kullanmaktı. Fakat bölgedeki aşiretler, uzun yıllar güçlü kim ise onun yanında yer aldıkları için bunların ne zaman ne yapacakları belli olmuyordu. Bu nedenle aşiretlerden yararlanabilmek için akıl ve mantıktan çok, duygulara hitap etmek ve maddiyata önem vermek gerekiyordu.[556]

Özdemir Bey, Türk hükûmetine ve kendi emellerine karşı olan aşiretleri, çeşitli siyasi ve idari yollarla zararsız bir hâle getirmeden harekâta başlamanın uygun olmadığını haber etti. Bu sebeple aşiretlerle temasa başladı. Mektuplar yazarak, arabulucular göndererek kendisiyle dostluk ilişkileri kurulmasını teklif etti. Bunlardan bazıları teklifi kabul etti, büyük bir kısmı ise reddetti. Özdemir Bey'in en çok önem verdiği, Revandiz ile İran sınırı arasında bulunan ve Revandiz'in geri ile bağlantısını kesebilecek durumda olan Balik Aşiretiydi. Bu aşiretin reisine yazılan son mektuba da olumsuz karşılık alınınca bu kişinin kuvvetle yola getirilmesine karar verildi. Fakat Özdemir Bey'in kuvveti de çok değildi. Bu sebeple Revandiz'in geriyle irtibatını sağlamak maksadıyla Hakkâri'ye gönderilen 200 mevcutlu bölüğün Revandiz'e yollanması, Özdemir Bey tarafından istenmişse de Elcezire Cephesi Komutanlığı bunu uygun bulmamıştı. Özdemir Bey'in ısrarlı istekleri üzerine sonradan bu bölükten bir müfreze Revandiz'e gönderildi. Bundan sonra Balik Aşireti'ne karşı harekete geçme zamanı gelmişti.

150 mevcutlu bir kıta, Revandiz bölgesindeki aşiret kuvvetleriyle takviye edilerek Balik aşiretinin bulunduğu Kula, Mamarot bölgelerine hareket ettirildi. Bu bölgeler, Revandiz Çayı vadisinde ve Revandiz'in 20 - 40 kilometre kadar doğusunda bulunuyordu. Türk kuvvetlerine karşı Revandiz boğazının sarp geçitlerinde savunma tertipleri olan bu aşiretle çarpışmalar başladı ve 3 - 4 gün kadar sürdü. Sonunda müfrezenin iyi sevk ve idaresiyle Balik Aşireti'nin direnmesi kırıldı ve çözülmeler başladı. Aşiret reisi, kayıtsız şartsız teslim oldu ve 2 Temmuz 1922'de Revandiz'e getirilerek aşiretinin hükûmete bağlı kalması şartıyla affedildi.

Balik Aşireti'nin kısa zamanda itaat zorunda bırakılması ve reisinin de hayatının bağışlanması, diğer aşiretler üzerinde iyi sonuçlar doğurdu. Bundan sonra Nadoşt ve Piştar Aşiretleri de Özdemir Bey'e katıldılar.

Özdemir Bey, bölgedeki aşiretlerin gücünden de büyük ölçüde yararlanarak Akra, Ranya, Erbil ve Köysancak taraflarında kontrolü ele geçirdi. Revandiz ve çevresinde Türk idaresinin gün geçtikçe genişlediğini gören İngilizler, Revandiz'i uçaklarla bombalamaya başladılar. İlk bombalama 10 Temmuz 1922 tarihinde başlamıştır. İngiliz uçak filosu

---

[555] Gnkur ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 1547, Göm: 32, Belge: 32 - 1.
[556] Türkmen; s. 49.

tarafından gerçekleştirilen hava saldırısı aralıksız bir gün devam etmiştir. Arazinin engebeli olması nedeniyle İngilizler bu saldırılarda pek başarılı olamadılar; kullandıkları bombalarla halkı sindirmeye çalıştılar ve birkaç evin kısmen yıkılmasına sebep oldular. İngiliz saldırılarının olduğu sırada Özdemir'e bağlı kuvvetlerle halk, Revandiz tarafındaki dağlarda toplanarak kendilerini korumakta idiler.[557]

Bu arada Özdemir Bey kışın uzun sürmesi ve Diyarbakır yolu ile irtibatın zorluğu, Revandiz - Hakkâri - Van yolunun daha elverişli bulunmasından ötürü müfrezesinin Doğu Cephesi Komutanlığı emrine verilmesini teklif etti. Bu teklif üzerine Genelkurmay Başkanlığının 6 Ağustos 1922 tarihli emriyle Hakkâri sancağı bölgesi ve Revandiz Müfrezesi, Doğu Cephesi Komutanlığı emrine verildi. Elcezire Cephesi Komutanı Faik Bey de yolların uzak ve uygun olmaması nedeniyle Elcezire Cephesi'nden Revandiz'e sevkiyat ve nakliyatın zor olacağını, bu nedenle sevkiyatın Doğu Cephesi üzerinden yapılmasının daha uygun olacağını Genelkurmay Başkanlığına bildirmişti. Nitekim daha şimdiden Doğu Cephesi tarafından Van ve Başkale'ye 300 - 400 adet kadar silah ile 200 - 300 adet kadar cephane gönderilmişti.[558] Gerçekten Revandiz müfrezesinin en elverişli ikmal yolu, Hakkâri - Van üzerinden geçiyordu. Bu bölge ise Doğu Cephesi Komutanlığı emrinde bulunmaktaydı. Hatta Van'da Doğu Cephesi'ne bağlı bir tümen de vardı. Bu emir üzerine Doğu Cephesi Komutanı Kâzım KARABEKİR Paşa 11 Ağustos 1922'de verdiği emirde, Özdemir Bey Müfrezesini, Van'da bulunan 8'inci Tümen Komutanlığına bağladı.

Özdemir Bey'e örtülü ödenekten para verilmesi emredildiği hâlde şimdiye kadar ödenmeyen paranın da gönderilmesi bildirilmişti. Mardin maliyesi tarafından sağlanması gereken 15.000 liranın toplanabilen 4973 lirası Özdemir Bey'e gönderildi. Kalan miktarın Cizre kazasındaki aşiretlerden toplanacak vergiyle elde edilen gelirden gönderileceği bildirildi.

5. Derbent Muharebesi (31 Ağustos 1922) (Kroki - 36)

Özdemir Bey, İngiliz kuvvetlerine karşı harekâta başlamaya karar verdi. İlk önce Revandiz - Süleymaniye yolu üzerinde Ranya ilçesi bölgesindeki İngilizlere taarruz ederek Revandiz ile Süleymaniye'nin irtibatını sağlamanın uygun olacağını düşündü. Buradaki İngiliz kuvvetlerine taarruzdan önce, Derbent'deki İngiliz kuvvetlerine dayanan ve Türklere düşmanca davranan Derbent - Revandiz yolu üzerindeki aşiretlere taarruz ederek bunları zararsız hâle getirmek zorunluluğu vardı.

Derbent Muharebesinden Önce İki Taraf Kuvvetleri

Türk Kuvvetleri

Özdemir Bey'den önce Revandiz'e gönderilen kuvvet: İki Yüzbaşı, bir Asteğmen, 80 er, bir dağ topu üç hafif makineli tüfek.

---

[557] Uzel; s. 90.

[558] Gnkur ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 1547, Göm: 32, Belge: 32 - 1.

Özdemir Bey Müfrezesi

İki milis Yüzbaşı, altı üsteğmen (ikisi muvazzaf, ikisi milis, ikisi yedek) dört yedek Teğmen, üç Asteğmen (birisi yedek) bir alay müftüsü, bir tabur imamı, 70 er ve iki otomatik tüfek.

Hakkâri sınır bölüğünden bir müfreze (Revandiz'e gelmişti.).

Bu ordu birlikleri, Revandiz'de askerlik çağı içinde bulunan erlerin de askere alınmasıyla 1000 kişinin üzerine çıkarıldı.

Bunlardan başka: Hamuvent, Balik, Piştar, Menkür, Nadoşt, Balıkyan aşiretlerinden kurulu piyade ve süvari savaşçılar ile bir kısım vatansever ileri gelenlerin emrindekilerle bütün milis kuvvet toplamı 8000 kadardı. Fakat zaman zaman bunların sayısı değişiyordu.

İngiliz Kuvvetleri (Yerleri tespit edilememiştir.)

İki süvari tugayı (Hintli, Asuri ve Araplardan kurulu)

Bir istihkâm bölüğü,

Üç batarya,

50 kadar uçak.

Bu kuvvetlerin toplamı 6 - 7 bin kadardı. Bunlardan başka, İngilizlerin emrinde çalışan aşiret kuvvetleri de 5000'den çoktu. İngilizlerin ateş kuvveti ve özellikle topçusu çok üstündü. Türklerdeki bir topa karşılık İngilizlerde 12 top vardı. Arazi, taarruza son derece elverişsizdi.

İngilizler, Küçük Zap Suyu kuzeyinde Haraco köyünden Sirsiryan köyünün kuzeyindeki yol kavşağına kadar olan 8 kilometrelik alan ve Derbent Boğazı'nın kuzey ve güneyindeki Pişgalli, Güllardağları yamaçlarını berkitmişlerdi. Bu suretle boğazdan geçen Musul - Süleymaniye yolu, bu bölgede kuvvetli bir şekilde kapanmış bulunuyordu. Ayrıca Ranya'nın kuzeyinde Dalaran sırtları da İngiliz kuvvetleri tarafından tutulmuş ve Ranya Ovası'ndaki uçak alanı da bu suretle emniyet altına alınmıştı. İngiliz kuvvetlerinin kuzeyinde Doğoman, Dere ve Şeytan bölgelerinde de İngilizlere bağlı aşiret kuvvetleri vardı. Ranya, İngilizler tarafından savunulur hâle konmuştu. İngiliz topçuları, Derbent Geçidi'nin doğu ve batı kesimlerinde ve suyun güneyinde mevziye girmişlerdi.

12 Ağustos 1922'de Yüzbaşı Sami emrinde 50 kişilik bir müfreze, Revandiz savunmasına bırakılarak geri kalan kuvvetlerle iki kol hâlinde Ranya istikametinde harekete geçildi.

Birinci kol, Revandiz - Gürrevan - Nalgevan üzerinden Şavur Boğazı istikametinde yürüyüşe geçti. Bu kolda Şehkâk Emin Efendi komutasında Revandiz civarındaki küçük aşiretlerle Hamovan Aşireti'nin atlı müfrezeleri ve ordu birliklerinden de bir müfreze bulunuyordu.

Bu kolun komutanlığına başlangıçta Süvari Yüzbaşı İrfan verildi ise de dört beş gün sonra Milis Yüzbaşı Süleyman görevlendirildi ve adına Şavur Kolu denildi. Vazifesi, İngilizlerle iş birliği yapan Şavur Aşireti'ni tepeleyerek Derbent Boğazı'nda bulunan İngiliz mevzilerini güneybatıdan kuşatmak ve buranın Köysancak ile irtibatını kesmekti.

İkinci kol, daha kuvvetli olarak teşkil edildi. Ordu birliklerinin çoğu Balik, Navdeşt, Piştar aşiretleri ve Revandiz kaymakamı Ahmet Bey'in emrindeki kuvvetler, bu yürüyüş kolunda bulunuyordu. Özdemir Bey'in emrinde olan bu kuvvete Navdeşt ve Piştar kolu adı verildi. Bu grubun vazifesi; Revandiz doğusunda Varigüvan - Doğata - Volaza yolu ile harekete geçerek yol üzerinde bulunan düşman aşiret kuvvetlerini yendikten sonra, Derbent doğu bölgesine yanaşmak ve Derbent'i doğudan kuşatmaktı. Yolun ve arazinin çıkardığı güçlükler ve buralardaki aşiretlerin direnmeleri yüzünden harekât, bazı engellerle karşılaştı. Fakat yapılan çarpışmalarda Türk kuvvetlerine karşı olan aşiretler yenilgiye uğratıldı. Bu çarpışmalarda İngiliz uçakları da yardıma koşmuşlarsa da Türk kuvvetlerinin iyi gizlenmeleri dolayısıyla kendi aşiretlerine ateş ederek oldukça kayıplar verdirdiler. Bu suretle yol üzerindeki aşiretlerin direnmeleri de kırıldı ve bir kısım tarafsız aşiretler de Türk kuvvetlerine katılmak zorunda kaldılar. Bu aşiretlerin zararsız bir hâle getirilmesi için 15 gün kadar zaman geçmişti.

Türk kuvvetleri, 27 Ağustos 1922'de Zino - Doğaman - Naroban - Pınar hattına yanaşmış bulunuyorlardı. 28 Ağustosta Derbent mevzilerine yapılacak taarruz hakkında görüşmek üzere komutanlar toplandı ve gerekli kararlar alındı.

31 Ağustos 1922 saat 24.00'ten itibaren düşman mevzilerine yanaşılarak fecirle beraber verilen işaret üzerine taarruza başlandı. Sağdaki Şavur kolu Dalaran üzerinden Ranya kuzey sırtları ile Naraban'dan Ranya batı sırtlarına taarruz ederek bu kesimleri ele geçirdi ve taarruzunu Ranya'ya yönelterek burayı da işgal etti. Bu kolun, gerisini emniyette bulundurmak için Serkopkân Boğazı'nda Naraban mevkisinde bir kısım ihtiyat kuvvet bulunduruluyordu. Bundan sonra Ranya Suyu boyunca ilerleyen sağ kol, Sirsiryan kesimindeki Derbent mevzilerine taarruza başladı.

Sol kol ise ilk önce Şarus Vadisi'nden ilerleyerek Haroca ve Sultan köylerine girdi. Bu kolun bir kısım kuvveti de Doğoman üzerinden Derbent Geçidi'nin kuzeyine etki yapmaya başladı. Haraco ve Sultan bölgesinden Derbent mevzisi doğu kesimine taarruza devam eden Türk kuvvetleri, şiddetli düşman ateşiyle karşılaştılar. Fakat daha güneyde Hamidiye bölgesine kadar uzanan aşiret kuvvetleri, su tulumlarıyla Küçük Zap Irmağı'ndan batıya geçerek Güllara Dağı doğu yamaçlarını elde ettiler. Bir süre sonra bu dağın batı yamaçlarını da işgal eden aşiret kuvvetleri, Güllara Dağı kuzey yamaçlarından Derbent mevzisine güneyden etki yapmaya başladılar. Bu suretle Derbent mevzisi her yönden sarılmış oldu.

Doğuda ve güneyde bu harekât sürüp giderken batıda ilerleyen Şavur kolu, İngilizlerin Sirsiryan bölgesinde mevzide bulunan topçunun ateşlerinin şiddeti karşısında düz ve sazlık arazide kayıplar vermeye başladı. Bu zamana kadar İngiliz uçakları henüz muharebe meydanında görülmemişti. Türk kuvvetlerinin en çok çekindikleri düşman silahı uçaklar olduğundan hava taarruzuna uğramadan kesin sonucu almak için Özdemir Bey tarafından gerekli emirler verilmişti ve bu emirler üzerinde titizlikle duruluyordu. Emir alan aşiret kuvvetleri, hançerlerini çekerek düşman üzerine hücuma kalktılar. Türk kuvvetlerinin bu şiddetli saldırıları karşısında İngiliz kuvvetleri çok kayıp vererek geri çekilmişlerdi. Bütün toplar, silah, malzeme, yiyecek ve giyecek maddeleri, olduğu gibi Türk kuvvetlerine bırakıldı. Aşiretlerin bir kısmı talana başladı. Bu sırada iki İngiliz uçak filosu, taarruza geçince kayıp vermekten kaçınan kuvvetler, çekilmekte olan İngilizleri takip edememiş ve onlar da Köysancak üzerinden Kerkük'e varmaya muvaffak olmuşlardı.

İngilizler, Derbent'te tam bir yenilgiye uğratılmıştı. Yüzlerce esir ve birçok cephane, silah, hayvan ve malzeme ele geçirilmişti. Başarının en önemli sebebi taarruzun iyi hazırlanmış, sevk ve idare edilmiş olmasıydı.

Düşmandan geriye alınan Ranya ve Hamidiye ilçelerinde sivil idare kuruldu ve bu bölge yeniden teşkilatlandırıldı. Bir kısım aşiretler de Özdemir Bey'e katıldılar.

Derbent muharebesinin bittiği tarihlerde ise Anadolu'yu istila etmek isteyen Yunan ordusu, Başkomutan Meydan Muharebesi'nde tamamen kuşatılarak yok edilmiş ve ordunun geri kalan kısımları da perişan bir hâlde Anadolu'nun batı kıyılarına kaçmaya başlamıştı. Başkomutan Meydan Muharebesi, tam bir başarı ile Batı Anadolu'da sonuçlanırken hükûmete bağlı kalan yerli halkla, bir Türk birliği her türlü imkâna sahip üstün İngiliz kuvvetlerini büyük bir yenilgiye uğratıyordu.

Derbent Muharebesi'nin böyle mutlu bir zamana rastlaması büyük kazanç sayılabilirdi. Bu kazançtan faydalanılarak Revandiz bölgesinin takviyesi gerekliydi.

Şefik Özdemir Bey, eylül ayı başından itibaren Musul ile daha sıkı bir irtibat içerisine girdi. Aslında Anadolu'da kazanılmasına artık kesin gözüyle bakılan zafer, Musul Türklerini de gayrete getirmiş, bölgedeki aşiretleri İngilizlere karşı mücadelede daha da cesaretlendirmişti.[559]

Özdemir Bey kuvvetleri, eylül ortalarına kadar bu bölgede kaldı. Bundan sonra Revandiz - Erbil yolu üzerinde önemli bir yer olan ve Musul ile irtibatı sağlayan Şaklava ilçesinin işgaline karar verildi. Kasaba, bazen İngiliz kuvvetlerinin, bazen de onların taraflısı aşiretlerin elinde bulunuyordu. 18 Eylül 1922'de burası da işgal edilerek tarafsız bir hâle konuldu.

---

[559] Mim Kemal Öke; Musul Meselesi Kronolojisi (1918 - 1926), İstanbul 1987, s. 82.

Özdemir Bey, bu başarıları elde ederken kendisine hemen hemen hiçbir yardım yapılmamış ve emir dahi verilmemişti. Kendisi Van'da 8'inci Tümen Komutanlığına yazdığı 29 Eylül 1922 tarihli raporunda tümen emrine girildiğinden beri 10 kadar rapor gönderildiği hâlde karşılık alınmadığını bildiriyordu. Bu zamana kadar hiçbir suretle takviye kuvveti, cephane ve para gönderilmemişti. Özellikle Derbent zaferinden sonra işgal edilen köy ve kasabalardaki halk, kurbanlar keserek Özdemir Bey kuvvetlerini karşılamış ve gözyaşlarıyla Türk bayrağının üzerine atılmıştı.

Derbent Muharebesi'nden sonra İngilizler, Türklerin elinde bulunan Revandiz, Ranya ve Köysancak ilçeleriyle civardaki köyleri, uçaklarıyla sürekli olarak bombardıman ettiler. Özdemir Bey, Ranya'nın ve Köysancak'ın işgalinden sonra buralara 40 - 50 kişilik müfrezeler bırakmak zorunda kaldığından ordu birliği de oldukça azalmıştı.

Özdemir Bey'in 22 Ekim 1922 tarihli raporunda, Derbent başarısından sonra bütün aşiretlerin Türk kuvvetleri yanında olduğu ve Barzani Aşireti'nin de Türkler yönüne geçtiği bildiriliyor; fakat kuvvetlerin azlığından dolayı buraya takviye kıtaları gönderilmesi isteniyordu.

Bunun üzerine Van Sınır Alayının bir batarya ile takviyeli 1'inci Taburu, 10 subay, 121 er, 44 hayvan ile 11 Kasım 1921'de Revandiz'e gönderilmişti.

İngiliz uçakları ilçe ve köylerdeki silahsız halkı insafsızca bombardıman ediyordu. Maksatları halkı sindirmek, Türklere karşı ayaklanmayı kışkırtmaktı. Köysancak ve Ranya'da bulunan Türk müfrezeleri de harap olan bu ilçelerden geri çekilmek zorunda kaldılar.

6. Simko'nun Teslimi, Şeyh Mahmut İle Yapılan Temaslar ve Diğer Olaylar

İran'da Rumiye Gölü ile Türk sınırı arasında; Hoy, Dilman, Rumiye (Rızaiye) bölgelerinde ayaklanarak bağımsızlık isteyen Simko, 10.000 kişiye yakın kuvvetiyle İran hükûmetini aylardan beri uğraştırıyordu. Sınır yakınında geçen bu olaylar, Türkiye için çok kritik bir hâle gelmeye başlamıştı. En sonunda 1922 Ağustos başında İran ordusunun üstün kuvvetleri karşısında tutunamayarak yenilgiye uğrayan Simko'nun Madur Dağı sınır geçidinden geçerek Türk topraklarına sığındığı ve Başkale kasabasının güneyinde Çardıran köyü kesimine geldiği, Hakkâri mutasarrıflığının 11 Ağustos 1922 tarihli telgrafıyla Doğu Cephesi Komutanlığına bildirildi. Bu komutanlık da 28 Ağustos 1922 tarihli emriyle, hukuken silahsızlandırıldıktan sonra İran hükûmetine zararlı olmayacak şekilde sınırdan uzak tutulması emrini verdi.

Buradan da ailesiyle sınırı geçen Simko, Revandiz civarındaki aşiretlerle anlaşamayınca Irak'a kaçmıştı.

Derbent zaferinden sonra Türkler tarafından işgal edileceğinden korkan İngilizler, Süleymaniye bölgesinin İngiliz mandası altında bağımsızlığını ilan ettiler ve hükümdar olarak da Hindistan'da sürgün

bulunan Berzenciye Reisi Şeyh Mahmut'u Süleymaniye şehrine getirdiler.[560] Özdemir Bey, Şeyh Mahmut'un düşüncelerini anlamak maksadıyla gizli olarak Pişdar Aşireti reisi Abbas Mahmut ile yüzbaşı Feyzi'yi Süleymaniye'ye gönderdi. Yüzbaşı Feyzi, Şeyh Mahmut ile temas ederek kendisine, Misakımillî sınırları içinde kalan bu bölgenin ve Musul ilinin kurtarılması için çalışıldığını, özellikle Anadolu'da Batı Cephesi'nde kazanılan büyük zaferden sonra bu amacın elde edilmesinin tabii ve daha kolay olacağını anlattı.

Yüzbaşı Feyzi'yi samimiyet ve ilgi ile karşılayan Şeyh Mahmut şu cevabı verdi (özet)[561]:

"Osmanlı hükûmetinin hizmetindeyim ve kuluyum. İngilizlerden görmüş olduğum zulüm ve hakareti hiçbir zaman unutmuş değilim ve unutmayacağım. Bazı aşiret arkadaşlarım beni yalnız bıraktıkları için Bazyan Geçidi'nde esir düştüm. Aşiretlere de tamamen inanmak ve bel bağlamak doğru değildir. İngilizler, Türklerle Kürtlerin arasını açmak istiyorlar. Benim teklifim şudur:

Kuvvetiniz varsa hemen Süleymaniye üzerine yürüyünüz, ben de size katılır ve Hamrin Dağı'na kadar olan araziyi elde ederim. Bana inanmazsanız ve isterseniz bağlılığımı ispat etmek üzere bu gece eşyalarımı yükler, ailemi alır, yüksek hükûmetin göstereceği bir yere giderim. Hükûmet bana inanır, subay, top ve cephane verirse düzenli askere dahi ihtiyaç göstermeden kendi kendime bu harekâtı yaparım. Kuvvet toplamak için bir süreye ihtiyacınız varsa ben de İngilizlere karşı yumuşaklık gösterip zaman kazanırım".

Yüzbaşı Feyzi ile Şeyh Mahmut arasında geçen bu görüşme, Özdemir Bey tarafından Doğu Cephesi Komutanlığına rapor edilmiş, bu komutanlıkça da Genelkurmay Başkanlığına bildirmişti. Hemen arkasından Özdemir Bey, İran'da Caf Aşireti içinden geçerek Süleymaniye'ye yürümek için bir teklifte bulunduysa da bu teklif Doğu Cephesi Komutanlığınca uygun görülmedi. Kuvvetlerin Revandiz bölgesinde toplanarak yakında Elcezire Cephesi'nin harekâta başlayacağı zamana kadar savunmada kalınması, Doğu Cephesi Komutanlığınca 21 Kasım 1922 tarihinde emredildi.

7. Musul İçin Harekât Tasarısı

Kasım 1920'de, İngilizlerin Irak'ta siyasi durumlarının kritik bir hâlde bulunması dolayısıyla Elcezire Komutanlığınca 2'nci Tümenle Musul'a bir taarruz yapılması düşünülmüşse de bu teşebbüs Genelkurmay Başkanlığı tarafından uygun görülmemişti.

---

560 10 Ekim 1922'de İngiliz himayesinde kurulan bu hükûmette, Şeyh Kadir Hafid Başkomutan, Şeyh Mehmet Garip Dâhiliye, hristiyan asıllı Abdulkerim Alke Maliye, Türkiye'den kaçan Nemrut (Kürt) Mustafa Maarif, Ahmet Fettah Bey Gümrük, Mehmet Abdurrahman Ağa Nafia, Seyit Ahmet Berzenci Emniyet-i Umumiye Reisi, Mirliva Sadık Elmazhar Paşa da Genel Müfettiş oldu. Bk. Uzel; s. 108, 109.
561 Uzel; s. 112.

Bu kez Revandiz'de Özdemir Bey'in kazandığı başarı ve aşiretlerle halk üzerindeki nüfuzu dolayısıyla Misakımillî sınırları içinde bulunan Musul ilinin kurtarılması için Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'dan 7 Eylül 1922'de Doğu ve Elcezire Cephesi Komutanlıklarıyla, Millî Savunma Bakanlığına ve Başbakanlığa acele kaydıyla Salihli'den yazılan yazı şöyleydi: "Musul bölgesi de Misakımillî hudutlarımız içinde olduğundan gerekirse silahla kurtarılması kararlaştırılmıştır. Böyle bir zorunluluk hâlinde Elcezire Cephesi bütün kuvvetiyle Dicle'nin iki tarafından Musul yönünden taarruz edecektir. Doğu Cephesi ise Van, Hakkâri ve Iğdır sınır kıtalarından teşkil ve dağ bataryaları ile takviye edilen bir piyade tümeni, bir süvari tugayı, aşiret süvari tümenleri ve yerli halk ile takviye edilerek Özdemir Bey müfrezesi ile birlikte İmadiye - Süleymaniye hattı üzerinden Musul - Kerkük hattına taarruzla görevlendirilecektir.

Bu bakımdan şimdiden hazırlıklarda bulunulmasını ve taarruzun en kısa zamanda sonuçlandırılmasını gerektiren bu hazırlıkların ne zamana kadar bitirileceği ve taarruz harekâtının ne şekilde yönetileceği, sevk ve idare hakkındaki düşüncelerin acele olarak bildirilmesini rica ederim".

Elcezire Cephesi komutanının bu emre verdiği 11 Eylül 1922 tarihli karşılık, özet olarak şöyle idi: "Bu hazırlıklar ancak iki ayda mümkün olur. Giyecek ve yiyecek işleri çok önemlidir. Çeşitli giderleri karşılamak için 500.000 liraya ihtiyaç vardır. Buraya ayrılacak kuvvetimiz, bir piyade tümeni ile bir süvari tugayıdır. Dicle'nin iki tarafından hareket yapılacağına göre nehrin iki tarafındaki zayıf Türk kıtaları İngilizler tarafından parça parça yenilgiye uğratılabilir. Bu sebeple kuvvetin en az bir tümenle daha takviyesi zorunludur. Dicle'nin batısındaki Demirkapı yolu Fransız bölgesi içinde bulunduğundan buradan hareket mümkün değildir. Ayrıca cephenin subay, uçak, top, cephane ile takviyesine lüzum vardır."[562]

Doğu Cephesi Komutanlığı da 14 Eylül 1922 tarihli cevabında özet olarak şöyle diyordu: "Elcezire Cephesi, Dicle boyunda keleklerle ikmal işlerini yapabilirse de Doğu Cephesi'nce ne Van'a ne de Van'dan güneye ikmal yapabilmek mümkündür. Bu yollar, sekiz ay kapanacağından harekât yapacak birliklerin sekiz aylık iaşe ve maaş tutarları altın para olarak yanlarına verilmelidir. Van bölgesine iki haftada kuvvetlerin toplanabilmesi mümkün olabilirse de asıl gerekli olan ihtiyaç maddesi paradır."

Doğu Cephesi Komutanlığı aynı tarihli ikinci bir şifresinde de Revandiz bölgesinde iaşe zorluğundan dolayı, Doğu Cephesi'nden verilecek kuvvetlerin de harekâta elverişli olan Dicle bölgesinde kullanılmasının uygun olacağını bildiriyordu.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, bu harekâta çok önem veriyordu. Bu sebeple Elcezire ve Doğu Cepheleri Komutanlıklarına hazırlıkların bir an önce bitirilmesi ve sonucunun alınması için sık sık emirler veriyor, bu komutanlıklar için gerekli işlemin yapılmasını Millî Savunma Bakanlığına bildiriyordu. Cephe komutanlıkları da ihtiyaçlarını tekrar tekrar yazıyorlardı.

---

[562] Gnkur.ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 1812, Kls: 1611, Dos: 13, Fih: 2.

Cephe komutanlarının bu düşünceleri üzerine Genelkurmay Başkanlığı 28 Eylül 1922'de İzmir'den verdiği bir şifre ile Revandiz üzerinden harekât yapmak güç olacağından, Doğu Cephesi'nden verilecek kuvvetlerin de Elcezire Cephesi kuvvetleriyle birleştirilerek Dicle boyunda harekât yapılmasını emrediyordu. Ayrıca Elcezire Cephesi'nden verilmesi düşünülen kuvvetlerin de iki tümene çıkarılması uygun görüldü. Bu Cephe komutanlığının ihtiyaç gösterdiği iki uçak bölüğünün hazırlanması için emir verilmişti. İkmal erlerinin sağlanması güçlüğü karşısında, yurtta genel seferberlik yürürlükte olduğundan bazı eratın yeniden silah altına alınmasında hiçbir sakınca olmadığı da bildirilmişti. Ayrıca Elcezire Cephesi 28 Eylül 1922 tarihinden itibaren genel seferberliğe geçirildi. 29 Eylül 1922'den itibaren de eratın silah altına alınması kararlaştırıldı.[563]

Genelkurmay Başkanlığının 12 Ekim 1922'de Bursa'dan verdiği bir emirle, Özdemir Bey'in elde etmiş olduğu başarının genişletilmesi için müfrezenin süratle takviyesi ve gönderilecek takviyenin mevcuduyla ne zaman ve nereden hareket edeceğinin bildirilmesi, Doğu Cephesi Komutanlığından soruluyordu.

Elcezire Cephesi kıtalarının 10 Kasım 1922'ye kadar Siirt - Diyarbakır, Mardin, Cizre çevresi içinde toplanmaları ve Doğu Cephesi'nden gönderilecek birlikler geldikten sonra buradan harekâta geçileceği emredildiyse de 25 Aralık 1922 tarihli emirde toplanma bölgesinin Şırnak, Cizre, Midyat olarak değiştirildiği bildirildi. Toplanacak birliklerin tümü: 447 subay, 10.000 er, 850 kılıç, 54 ağır makineli tüfek, 31 otomatik tüfek ve 29 top olacaktı.

Musul harekâtına katılacak muharip kuvvetlerin dağılımı şu şekilde idi:

Birlik	Tüfek	Muharip Süvari	Ağır Makineli Tüfek	Hafif Makineli Tüfek	Top
2'nci Tümen	4299	76	14	4	10
14'üncü Alay	1028		4		
9'uncu Tugay		509		9	
Van Hudut Alayı	250		6		
Iğdır Hudut Alayı	241		8	2	
Sarıkamış'tan Hareket Eden Süvari Birlikleri		774	12	18	6
Toplam	5818	1359	44	33	16

Not: Bu rakamlara Bitlis'ten katılacak 120 silahlı er dâhildir.[564]

---

[563] Türkmen; s. 62.
[564] A.g.e.; s. 64.

Bu sıralarda Lozan Konferansı'nın sonuçlanmaması ihtimali belirdiğinden Boğazlar ve Batı Anadolu'da kuvvetli bulunulması gerekti. Elcezire Cephesi emrine gönderilecek uçak bölüğünün Genelkurmay Başkanlığının 23 Aralık 1922 tarihli emriyle Batı Cephesi emrine verilmesi bildirildi.

Elcezire Cephesi Komutanlığı 30 Aralık 1922 tarihli acele şifresiyle, konferans müzakerelerinin kesilmesi hâlinde Suriye sınırında Fransızlara karşı olan durumumuzun ne şekil alacağının, Musul üzerine yapılacak harekâtta etkisi olacağından, bunun açık olarak bildirilmesini istiyordu. Aynı gün Genelkurmay Başkanlığından verilen cevapta, görüşmelerin kesilmesi hâlinde ilk önce Suriye sınırında Fransızlara karşı savunma tertipleri alınması ve bundan sonra Boğazlar ve Trakya'da durumun gelişme şekline ve Fransızların Suriye'de askerî hazırlıklarına göre bu cephede hareket tarzının ayrıca bildirileceği emrediliyordu.

8. İngilizlerin Revandiz Taarruzu ve Müfrezenin İran'a Sığınması (Kroki - 37)

Revandiz müfrezesinin en büyük sıkıntısı cephaneydi. Aralıksız çarpışmalar oluyordu. Bundan başka, aşiretlerin de cephane ihtiyacı Özdemir Bey tarafından ikmal ediliyordu. Özellikle kış günleri Hakkâri bölgesi yollarının kardan geçilmez hâle gelmesinden dolayı cephanenin yol durumu daha elverişli olan İran üzerinden gönderilmesi düşünüldü. Özdemir Bey, bu maksatla İran idaresi ve komutanlarıyla temas etti. Sonunda bu işe hükûmet de önem verdiğinden İngilizlerin takibine uğramamak için üniformasız Türk askerlerinin küçük gruplar hâlinde İran arazisinden geçirilmesi 18 Şubat 1923 günü kararlaştırıldı. Fakat bu da uygulanamadı.

Müfreze takviye edilmemişti. Özdemir Bey'in bunca ısrarına rağmen ancak 20 Şubat 1923'te Erzurum'dan 100 ikmal eri ve 50 piyade tüfeğinin, bir subay komutasında Revandiz'e doğru yola çıkarıldığı Doğu Cephesi Komutanlığının 2 Mart 1923 tarihli emriyle bildirilmişti.

İngilizler, Köysancak ve Erbil bölgelerinden taarruz etmekle Türk kuvvetlerini kuzeye, Revandiz bölgesine atmaktan başka önemli bir kazanç elde edemeyeceklerini anladıklarından, bu defa taarruzlarını kuzeybatıdan İmadiye - Akra üzerinden yaparak Revandiz müfrezesini kuzeyden kuşatıp Hakkâri ile olan irtibatı kesmek ve bu suretle kuvvetleri yenilgiye uğratmak çaresine başvurdular. Bu amaçla 1922 yılının Kasım ve Aralık aylarında uçakların desteğinde İmadiye ve Akra'dan iki kol hâlinde taarruza geçtiler. Bu suretle Şemdinli yoluna hâkim olmayı kararlaştırmışlardı. Fakat buradaki Barzan ve Zebar Aşiretlerinin direnmesiyle karşılaşan İngiliz kuvvetleri bu sarp ve engebeli arazide büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldılar. Arazinin elverişsizliği yüzünden uçaklar da önemli bir etki yapamadılar. Hint, Ermeni, Nasturi kuvvetlerinin de katıldığı bu taarruzlar üç defa tekrarlandı.

1923 yılı başlarında İngilizler, Revandiz müfrezesinin ortadan kaldırılması için daha üstün kuvvetlerle bu sefer de güneyden taarruzlara başladılar. Nisan başında 4000 piyade, 500'den çok süvari, birkaç bin kişilik Nasturi ve Ermeni birlikleri, 50 - 60 kadar uçağın desteğinde Ranya'ya saldırdılar. 4 - 5 gün süren bu savaşlardan sonra İngilizler oldukça kayıp vererek geri çekildiler.

İngilizler, Lozan Konferansı'nda hâkim durumda bulunabilmek, Musul bölgesinde halk üzerinde siyasi bir nüfuz kurabilmek ve özellikle petrol bölgesindeki çıkarlarını gerçekleştirmek ve Türklerin Musul'a karşı taarruzi bir harekâta geçeceklerini haber aldıklarından önlem almak için Revandiz harekâtını sonuçlandırmayı kararlaştırmışlardı. Bu amaçla Musul - Şirkat ve hatta Bağdat bölgesinden artırabildikleri kuvvetlerle harekâta başladılar.

a. Türk Kuvvetlerinin Durumu

Üç topla takviyeli 1500 kişilik silahlı kuvvet Balsami - Nebavi - Çölmerik - Berdin mevzisini tutmuş ve burayı berkitmişti. Bu suretle Türk mevzisinin sağ yanı Büyük Zap Suyu'na, sol yanı Körfancat dağlarına dayanmaktaydı. Bununla beraber sol yanda Hodran Suyu'nun geçtiği Şeytan Boğazı ile Serkopgan Suyu'nun geçtiği Berhaşta Boğazı etki yapacak durumda olduğundan buralarda emniyet kıtaları bulundurulmaktaydı. Berhaşta bölgesinde bir de top vardı. Ayrıca Şeyh Mahmut kuvvetlerinden 150 kişilik bir jandarma kuvveti de yardımcı olarak bulunuyordu. Bu savunma mevzisinin genişliği 40 kilometreyi geçiyordu. Arazi çok sarp ve engebeli olduğundan grup grup tutulmak suretiyle savunma imkânı sağlanıyordu.

b. İngiliz Kuvvetlerinin Durumu

Dört Hint taburu,(bir tugay)

Bir Hintli süvari tugayı

Dört batarya (16 top)

Bir istihkâm taburu

3000 - 4000 kadar çok iyi silahlandırılmış ve donatılmış Nasturi ve Ermeni askeri

1500 - 2000 kadar Arap, ve İranlıdan mürekkep Jandarma kuvveti

Sayısı belli olmayan zırhlı otomobiller

Yol yapmak için silahsız birkaç amele taburu

50'den fazla büyük bombardıman uçağı.

Bu kuvvetin er mevcudu 10.000'den çoktu. Özellikle makineli tüfek, topçu ve uçak bakımından Türk kuvvetleriyle kıyaslanamazdı. Bu kuvvetleri bir general sevk ve idare ediyordu.

İngilizler, 8 Nisan 1923'te iki istikametten harekete başladılar. Bir grup Hodran Suyu üzerinden Şeytan Boğazı; diğeri Büyük Zap Suyu Vadisi'nden Serderya istikametinde ilerliyordu.

11 Nisan 1923 sabahı Köysancak'dan bir süvari alayı ve bir piyade taburu ile Ranya kesimine gelen İngilizler, Berhaşta bölgesine taarruza başladı. Bu kuvvet, uçaklarla da destekleniyordu. Buradaki Türk topçusu, İngilizlere ancak yedi mermi atabildi. Bu sırada altı İngiliz uçağı, taarruz ederek topçuyu kısa zamanda muharebe edemez hâle getirdi. Bu harekât sırasında İngilizler, Ranya Ovası'nda geri kalan köyleri de yakmış ve özellikle Ermeniler, Müslüman kadınlara tecavüz etmişlerdi. Bu zulüm karşısında harekete geçen mücahitler 11/12 Nisan 1923 gecesi bir baskın yaparak İngilizlere çok kayıp verdirdiler ve Ranya bölgesinden geri atıldılar. Bu kuvvetler Köysancak bölgesine gelerek burada toplandılar.

Sol gruptan ayrılan ve 8 Nisan 1923'te Babaçiçek Boğazı'ndan Dovin Kalesi'ne gelen Nasturi, Ermeni ve Hintlilerden oluşan birlik 12 Nisan 1923'te bir batarya ile takviyeli bir süvari kuvvetini uçakların desteğinde Dovin doğusunda Berakaşat bölgesine göndermişti. Böylece İngilizler sol yanda Berakaşat ile Büyük Zap Suyu arasındaki bölgede ileri harekâta geçmiş bulunuyordu. İngilizler 13 Nisan 1923'te Türk savunma cephesinin çeşitli kesimlerine keşif taarruzları yaparak zayıf noktaları meydana çıkarmaya çalıştılar. Bu keşif taarruzlarından sonra, 19 Nisan 1923'te asıl kuvvetleri ile Büyük Zap Suyu Vadisi Serderya geçidi ve sağ kolu ile Şeytan Boğazı Balsami istikametinde taarruza geçtiler.

Türkler inatla savundularsa da verilen ağır kayıplar sonucu bulundukları mevziyi terk ederek Serderya Geçidi - Eskibican kale hattına çekildiler.

Ayrıca bu mevzideki bazı aşiretlerin vaktinden önce geri çekilmeleri ve özellikle cephanenin bitmiş olması yüzünden direnme zayıflamaya başladı. Her yönden cephane isteniyor; fakat bunların hiçbirine yardım yapılamıyordu. Bundan başka hava taarruzlarıyla bütün köyler yıkılmış ve yanmış, köylüler kaçmıştı. Revandiz halkı da dağlara sığınmak zorunda kaldı. Gerek askere ve gerek halka ekmek tedariki mümkün olamıyordu. Bu sırada Barzan ve Balik aşiretlerinin İngilizlerle anlaşmaları ve özellikle Balik Aşireti'nin İran sınır yolu üzerinde bulunması müfrezenin daha fazla Revandiz bölgesinde kalmasını tehlikeli bir hâle getirmişti. Bu durum karşısında Özdemir Bey, Kanşim Geçidi istikametinde geri çekilme ve İran'a sığınma kararı verdi ve 21 Nisan 1923 günü Revandiz - Darüsselam yoluyla çekilmeye başladı. Çok yorgun olan müfreze o gün akşam 25 kilometre kadar doğuda ve Revandiz Çayı kenarında Darüsselam köyüne vardı. Ertesi gün Balik Aşireti'nin daha geride Derbent Boğazı'nı kapadığı anlaşıldı. Bu durum karşısında Şemdinli yolundan çekilmek gerekiyordu. Bu yolun da Barzan Aşireti tarafından kesilmiş olduğu öğrenildi. Kanşim Geçidi'nden faydalanmayı düşünen Özdemir Bey, iki gün düşman aşiret bölgesinden yürümek zorunda kalacağı ve İngiliz uçaklarının da devamlı tesir yapacağı

düşüncesiyle bu yol ile Şemdinli yolu arasındaki dağlık bölgeden çekilmek zorunda kaldı. 23 Nisan 1923'te Sergulâli, Pirastini karlı ve sarp dağları aşılarak Bircemma üzerinden Gelişin gediğinden geçmek kararı verildi. Bu dağlık ve karlı bölgede toplar ve makineli tüfekler için soğukta yol açmak ve ağır silahları günlerce erlerin sırtında taşıtmak suretiyle sefalet ve açlık içinde 29 Nisan 1923'te İran'ın Uşnu kasabasına varıldı.

İran hükûmeti, müfrezenin daha önce Revandiz'de iken sınırı aşacağı haberini almıştı. Özdemir Bey kuvvetlerinin silahlı olarak İran'a girmesini engellemek amacıyla hızlı bir şekilde ilk çekilme noktası olan Kanşim gediğine kuvvet göndermiştir. Bundan maksadı, Özdemir Bey kuvvetlerini silahlı olarak İran'a sokmamaktı. Fakat Revandiz müfrezesi beklenmedik bölgeden, umulmayan bir zamanda Uşnu kasabasına vardı. Burada İranlılar tarafından müfrezenin silahları alındı ve müfreze Rumiye'ye gönderildi. İran hükûmeti bu müfrezenin iaşesini sağlamamış, Özdemir Bey kendi imkânlarıyla bu işi büyük güçlükle yapabilmişti.

Daha sonra Türkiye'ye iade edilen Özdemir Bey müfrezesi 10 Mayıs 1923'te Van ilinin Özalp ilçe merkezine geldi.

Özdemir Bey, Özalp ilçesinden sonra bağlı bulunduğu Doğu Cephesi Komutanlığı Karargâhının bulunduğu Sarıkamış'a gitti. Müfrezenin vazifesi sona erdiğinden subay ve eratı da diğer birliklere dağıtıldı.

Böylece Özdemir Bey tarafından 1922 yılı Haziran ayında Musul'a yönelik olarak başlatılan Türk askerî harekâtı Mayıs 1923 tarihinde sona ermiş oldu.[565] Kısaca İngilizlerin Revandiz müfrezesine yaptıkları devamlı taarruzlar ve son olarak Revandiz müfrezesinin İran'a sığınmak zorunda kalması, Musul harekâtının uygulanmasına imkân bırakmadı.

---

[565] Öke; s. 112.

SONUÇ

İtilaf devletleri daha Birinci Dünya Savaşı sonuçlanmadan Osmanlı Devletini paylaşmak amacıyla aralarında birçok gizli anlaşma yaptı. Bu anlaşmalardan Sykes Picot Anlaşması'nda İngiltere, Suriye ile birlikte Maraş, Antep, Urfa, Adana ve Musul gibi Osmanlı topraklarını Fransızlara vermeyi vadetti. Kendisi de Filistin'e ve Mezopotamya'ya sahip olacaktı. İngiltere'nin bu bölgeyi Fransızlara teklif etmesinin amacı Rusya ile arasında tampon bir bölge oluşturmaktı. Böylece, Rusların güneye inmesine engel olabileceği gibi Hindistan yolunu da emniyete almış olacaktı. Ancak savaş sonrasında durum değişti. Rusya'nın savaştan çekilmesi ve kendi iç meseleleri ile uğraşmaya başlaması, İngiltere'ye Orta Doğu'da daha rahat hareket etme imkânı verdi. Bu nedenle gizli anlaşmalarda Fransa'ya vadettiği Türk vilayetlerinden başta Musul olmak üzere Maraş, Antep, Urfa ve Adana'yı işgal etti.

Musul; Orta Doğu'da kuzeyden güneye, doğudan batıya giden yolların kavşak noktasıydı. Üstelik zengin petrol yataklarına da sahipti. Buradan kuzeye doğru bir hareket rahatlıkla gelişebilir; İngiltere, Batum ve Bakü'deki kuvvetleri ile temas sağlayabilirdi. Ayrıca Musul'u almakla Bakü - Musul - Afganistan - Hindistan hattını oluşturacak ve böylece Orta Asya'yı, diğer taraftan Anadolu'yu etkileyebilecekti. Bunun dışında Doğu Türkleri ile Anadolu Türklüğü arasına bir set çekerek olası bir teması önleyecekti. Bu amaçla İngiltere, Mondros Ateşkes Anlaşması'nın 7'nci maddesini sebep göstererek Güney Anadolu vilayetlerini işgal etti. Bölgede resmî binaları işgal eden İngilizler, haberleşmeye el koydu. Aydınları ve ileri gelenleri uydurma bahanelerle Mısır'a sürdü. Ermeni tehciri suçlamalarıyla birçok Türk'e işkence yapıldı. Halkın elindeki yiyecek maddelerini, kendilerinin belirledikleri fiyattan zorla aldılar. Silahları toplamaya başladılar. Buna karşılık Ermenilere silah dağıtıyorlardı.

Bütün baskılara rağmen bölgedeki Türklerin olağanüstü direnme gücüyle karşılaşan İngilizler, bölgeye geldikten kısa bir süre sonra burada barınmanın güç olduğunu anladılar. Zira bölge halkına sözlerini geçiremiyorlardı. Halk kesin tavrını ortaya koymuş, Kendilerine: "Burada ancak idareye müdahale etmemek şartıyla kalabilirsiniz" denmişti.

Bunun üzerine İngilizler; Fransızlar ile 15 Eylül 1919'da Suriye Anlaşması'nı imzalayarak Musul'u elde ettiler. Fransızları da sonuç alamayacaklarını gayet iyi bildikleri Güney Anadolu'ya soktular.

Suriye Anlaşması sonucu İngilizlerin çekilip yerine Fransız kuvvetlerinin gelmesi, işgalin geçici değil kalıcı olarak yapıldığını ortaya koyuyordu. Bu haberin yurtta duyulması üzerine büyük tepki meydana geldi. Anadolu basınında ateşli yazılar yayımlandı. Yurdun çeşitli şehir ve kasabalarında mitingler yapıldı, protestolar gerçekleştirildi. Bu miting ve protestolarda Suriye Anlaşması sonucu Maraş, Antep ve Urfa'nın Fransızlar tarafından işgal edilmesi bir haksızlık olarak nitelendirildi ve kınandı. Miting

ve protestolar Türk milletinin birlik ve beraberlik içinde işgale karşı koyacağını açıkça ortaya koyuyordu.

Fransa; Mersin'den başlayarak Adana, Antep, Maraş ve Urfa'yı (Anadolu'nun güneyini) işgale başladı. Bu işgali sürekli kılmak için de bu bölgede yaşayan Ermenileri kullanma yolunu seçti. Bir yandan Ermeni koruyuculuğu rolünü oynuyor, öte yandan Ermenileri silahlandırarak onlardan askerî birlik oluşturuyordu. Özdeş politika Suriye'de de uygulanıyordu. Orada da Araplara karşı Ermeniler kullanılıyordu.

İşgalin başlamasıyla bir kısım halk, daha başta düşmanla karşılaşmamak için Anadolu'nun iç kesimlerine doğru göç etmişti. İşgali takiben, özellikle Fransız işgal yöneticileri, istedikleri gibi bir yönetim gerçekleştirmek için vali, mutasarrıf ve kaymakamlara kendi isteklerini zorla kabul ettirmeye çalışmış, bu haksız istekleri yerine getirmeyen görevlileri çeşitli bahanelerle görevlerinden uzaklaştırmış, askerî ve mülki bütün yönetimi ele almak istemişlerdir.

İşgal sırasında Fransa, Anadolu'nun güneyine üç tümenlik işgal gücü çıkardı. Topçu, uçak ve zırhlı araçlarla desteklenmiş olan bu silahlı güçte, Fransız askerlerin yanı sıra Tunus, Fas, Cezayir ve Senegalli askerler de bulunuyordu. Bu Fransız askerî gücü Mersin'den Urfa'ya kadar Anadolu topraklarında, ayrıca Suriye'nin kuzey bölgesinde konuşlandırılmıştı.

Güney Cephesi'ne konuşlandırılmış bu Fransız emperyalist işgal güçleri ve yerel Ermenilerin Türk halkına karşı organize edilerek kullanılması üzerine Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi sırasında, bu bölgeye Kılıç Ali, Yörük Selim, Cemil Cahit gibi güvendiği üç subayı göndererek durum değerlendirmesi yaptı. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın, Sivas'ta Fransız temsilci Georges Picot ile yaptığı görüşmede varılan mutabakatın takip edilen siyasette etkili olduğunu göz önünde bulundurmamız gerekir.

Bunun bir sonucu olarak Mustafa Kemal Paşa, 25 Ocak 1920 tarihinde Sivas, Diyarbakır, Ankara ve Konya'daki kolordulara verdiği talimatla, Fransızlara karşı gayrinizami harp yöntemiyle mücadele verilmesini öngörmüştür.

Bu savaşın stratejisi: "Fransızlara karşı direnme ve ayaklanma hareketinin şekli, Fransız kuvvetlerini ayrı ayrı birdenbire bulundukları yerde sarma ve ufak garnizonlardan başlayarak esir alma ve yok etmektir." Bu gayrinizami harp, yerel Kuvayımilliye güçleriyle yönetiliyordu.

Hükûmetin bu sıralarda takip ettiği siyaset, az çok Türkiye'nin lehinde yegâne devlet olarak görülen Fransa'nın küstürülmemesiydi. Bu siyaseti genelde İstanbul Hükûmeti yürütmekteydi ve Anadolu'daki Heyeti Temsiliye de resmî güçlerin işe karışması taraftarı değildi. Çevreye, devletin işe karışmadığı ve direnişin bir millet hareketi olduğu görünümü verilmek isteniyordu. Nitekim güneydeki işgal bölgesine gönderilen subaylar sivil ve takma isimlerle gönderilmiştir.

Fransızlara karşı savaş veren Güney Kuvayımilliyesi, gerçek anlamda bir halk hareketiydi. Çoğu köylü ve çiftçi olan, askerlikten anlamayan, büyük kısmı silahsız olan veya kırık dökük silahlara sahip bu insanlar, sayıca kendilerinden kat kat üstün ve dönemin en modern silahlarıyla donatılmış Fransız kuvvetlerine karşı, büyük fedakârlıklar gösterip canlarını hiçe sayarak mücadele etmişlerdi.

Kuvayımilliye birliklerine kimi yerlerde subaylar komuta ediyordu. Üstün yurtseverlik duygusuyla savaşan bu güçler, Fransızlar tarafından kuşatılmış şehirleri savunuyor ya da işgal altındaki şehirleri kuşatarak kale savaşına giriyorlardı.

Maraş ve Urfa'da, Fransız ve Ermeni güçlerine karşı çetin savaşlar yapıldı. Fransızlar Maraş'ta yedikleri darbe sonucu ilerleyememişler, aksine geri çekilmeye başlamışlardır. Nitekim Maraş zaferi etkisini Urfa ve Antep'te gösterdi. Fransızlar ve Ermeniler yenilerek geri çekildi (11 Nisan 1920). Urfa bozgunundan sonra Fransızlar bir daha Fırat Nehri'nin doğusuna geçmediler ve Maraş'ı tekrar almak için herhangi bir girişimde bulunamadılar. Maraş zaferi Türk tarihine şerefli bir sayfa ekledi. Bunun sonucu olarak Maraş şehri TBMM tarafından istiklal madalyası ile ödüllendirildi. 7 Şubat 1973'te kahramanlık unvanı verilen şehir, bugünkü ismi olan Kahramanmaraş adını aldı.

En uzun ve çetin savaş Antep'te geçmiştir (1 Nisan 1920 - 8 Şubat 1921). İçeride ve dışarıda büyük yankılar uyandıran Antep savunması sırasında bir ara açlık son safhaya ulaşmış; fakat sonuçta yarma harekâtı ile Antepliler şehirden çıkmayı başarmışlardır. Yiyecek ve cephane sıkıntısı çekildiği hâlde Antep halkının gösterdiği bu direniş harekâtı neticesinde TBMM tarafından 8 Şubat 1921'de, Antep'e gazi unvanı verilmiştir.

Adana bölgesinde yapılan savaşlar, özellikle Pozantı, Osmaniye, Haçin, Şar, Zeytun ve Urumlu kasabalarında geçmiştir. Bu yörelerdeki savaşlar, Fransızlar tarafından teşkilatlandırılmış Ermenilerle yapılan teke tek savaşlardır.

Haçin'deki savaş çok çetin geçmiştir. Ermeniler ilçeyi terk ederken tamamen yakıp yıkmışlardır. Bu mücadeleler sırasında kaymakam Saim Bey 15 Kasım 1920'de şehit düşmüş, bu nedenle Haçin ismi Saimbeyli olarak değiştirilmiştir.

Fransızların, Ermenilerle gerçekleştirdikleri soygun, işkence ve zulümler bir taraftan işgal içinde "Kaç - Kaç Olayı" gibi, yeni göç hareketlerine yol açmıştır. Diğer taraftan ise bu durum, "Sütçü İmam Olayı" gibi hadiseler sayesinde millî şuur ve direncin de gerekli olduğu inancının yayılmasına sebep olmuştur.

Aslında ilk Kuvayımilliye kurşunu, Anadolu'da Fransızlara karşı atılmıştı. 1918'in Aralık ayı başlarında Fransızlar; Adana ve yöresini işgale

başlamışlardır. İşgallere karşı ilk silahlı eylem, Hatay iline bağlı Dörtyol ilçesinin Karakese köyünde görüldü.

Dörtyol civarında Karakese köyünde Fransızların sık sık işledikleri cinayetlere dayanamayan köylüler, 19 Aralık 1918'de Fransız askerleriyle çatışmaya girmiş, barikatlar kurarak köylerini savunmaya çalışmışlardır. Bu hareket, işgal kuvvetlerine karşı ilk silahlı tepkiydi.

Sonunda Kuvayımilliye ruhu ile savaşan Türk halkı, emperyalist emellerle bu bölgeyi işgal eden Fransızlara ve onlara destek olarak halka zulüm yapan Ermenilere gerekli yanıtı veriyordu. Haksız olarak işgal edilen Türk toprakları üzerinde başarı kazanamayacağını ve bu emperyalist hareketin sonu gelmez bir serüven olduğunu anlayan Fransız hükûmeti, 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Hükûmeti ile bir barış anlaşması imzaladı.

Ankara Anlaşması sonrasında, Fransız işgali süresince bölgedeki Türklere büyük zulümler yapan Ermeniler, Fransız işgal güçlerinden önce, bölgeyi terk etmeye başladılar. Sadece Adana bölgesinden 30.000'e yakın Ermeni, Beyrut, Lübnan ve Avrupa'ya kaçtı.

Musul'da Özdemir Bey tarafından gayriresmî olarak gerçekleştirilen harekât ise Türkiye tarafından gerekli lojistik desteğin sağlanamamasından dolayı başarılı olamadı.

İngilizlerin, Lozan Konferansı'nın toplanması ile Musul meselesinin diplomatik yolla çözümlenmesi hususundaki talepleri üzerine Türkiye de bu yolu uygun buldu. Nitekim Ankara, 1923 yılı Ocak ayından sonra, diplomatik usullerle sorunun çözümlenmesine ağırlık verdi.

Türkiye, Lozan Barış Konferansı sürecinde bölgedeki nüfus durumunu da dikkate alarak plebisit yapılmasını istiyordu. İsmet Paşa'nın konferansta açıkladığı nüfus istatistiklerine göre bölgedeki Türklerin sayısı 146.000 civarında idi. Buna ilaveten, 263.000 Kürt, 43.000 Arap ve 31.000 gayrimüslim bulunuyordu. İngilizlerin ileri sürdüğü istatistik bilgilerinde ise Türklerin sayısı sadece 66.000 kişi olarak gösterilmişti. Ayrıca İngilizler, plebisit yapılmasının Araplar ve Kürtler tarafından istenmediği tezini de ileri sürmüşlerdi.

Netice itibariyle Musul meselesi Lozan Barış görüşmelerinde çözümlenemeyen hususlardan biri oldu. Lozan Barış Antlaşması'nın üçüncü maddesinin ikinci fıkrasında yer alan ibareye göre Türkiye ile Irak arasındaki sınır meselesi dokuz ay içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak ikili görüşmelerle hâlledilecek ve anlaşma sağlanamazsa konu Milletler Cemiyetine götürülecekti. Nitekim Musul meselesinin çözümlenmesi için 19 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul'da Haliç Konferansı toplanmıştır. Türkiye'yi temsilen bu konferansa katılan Fethi (Okyar) Bey, hükûmetten aldığı direktif gereği Musul - Kerkük civarının Türkiye'ye bırakılmasını talep etmiştir. Öte yandan İngiltere ise görüşmelerin başından beri Türk tarafının kabul edemeyeceği şartlar ileri sürerek konunun Milletler Cemiyetine

götürülmesine yönelik çaba harcamıştır. Musul konusunda İngiltere'nin şiddetle direnmesinin nedeni: Bölgenin petrol kaynakları açısından zengin oluşu, stratejik önemi ve İngiltere'nin imparatorluk yolları üzerinde oluşudur.

5 Haziran 1924'te bir sonuç alamadan dağılan Haliç Konferansı sonrasında İngiltere arzusuna ulaşmış ve 6 Ağustos 1924'te Milletler Cemiyetine başvurmuştur. Musul meselesi ile ilgili konu Milletler Cemiyetinde 20 Eylül 1924'te görüşülmeye başlanmış ve Brüksel'de tarafsız ülke temsilcilerinden oluşacak bir komisyon eliyle sorunun çözüme kavuşturulması kararlaştırılmıştır. Söz konusu komisyonun hazırladığı Türk - Irak sınırı, Brüksel hattı olarak belirlenerek taraf ülkelere tebliğ edilmiştir. Komisyonun Musul konusunda, bizzat Musul bölgesine de giderek hazırladığı rapor ve Musul halkının bu heyette görevli bulunan Türklere karşı gösterdiği tezahürat basında da yer almıştır.

Yapılan incelemeler sonucunda komisyonun hazırlamış olduğu rapor, 1925 yılı Temmuz ayında Milletler Cemiyetine sunulmuş; fakat Türkiye beklemediği bir sonuçla karşılaşınca buna itiraz etmiştir. Bu durum Türkiye tarafından Milletler Arası Adalet Divanına aktarılmış; burada da karar İngiltere lehine çıkınca Türkiye sert bir dille bunu protesto etmiştir. Nitekim bölge üzerinde hâkimiyet iddiasını sürdüren Türkiye Cumhuriyeti, 1925 Şubat ayında çıkan Şeyh Sait ayaklanmasıyla Musul üzerindeki hak iddiasına dayandırdığı tezin zayıfladığını anlayınca üyesi dahi olmadığı Milletler Cemiyetinin verdiği kararı esas alarak İngilizlerle anlaşma yolunu tercih etmiştir.

Sonuçta 5 Haziran 1926'da İngiltere ile Türkiye arasında Ankara Anlaşması imzalanmış ve bu anlaşma ile Musul, Irak'taki İngiliz manda idaresine terk edilmiştir. Anlaşmaya göre Türkiye ile Irak sınırı, esas itibariyle Brüksel hattı olarak tespit edilen hattan geçecektir. Yine anlaşmanın 14'üncü maddesine göre Irak'taki manda hükûmeti, Musul petrollerinden elde edilecek olan gelirin %10'unu 25 yıl süre ile Türkiye'ye verecek; şayet Türkiye%10 hissesini sermayeye dönüştürmek isterse Irak hükûmetinin 30 gün zarfında Türkiye'ye 500.000 İngiliz sterlini ödemesi gerekecekti. Nitekim Türkiye, daha sonra 500.000 İngiliz sterlini karşılığında bu paydan da vazgeçmiş ve Musul dosyası böylece 500.000 İngiliz sterlinine kapanmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). DH. Ds. 2556 - 2 nu. 23, 25, 26.

Cumhurbaşkanlığı Kitaplığı ATATÜRK Arşivi; 1920 yılına ait 4'üncü karton, 2334, 2335, 2336 sayılı belgeler.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 5, Göm: 71, Belge: 71 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 15, Göm: 40, Belge: 40 (1 - 3).

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 25, Göm: 1, Belge: 1 - 3.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 25, Göm: 68, Belge:68-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 25, Göm: 125, Belge: 125 - 1

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 25, Göm: 126, Bel. Nu: 126 - 3.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 25, Göm: 130, Belge: 130 - 5.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 25, Göm: 131, Belge: 131 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 25, Göm: 144, Belge: 144 (1 - 4)

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 25, Göm: 146, Belge: 146 - 1, 146 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 25, Göm: 148, Belge: 148 (1 - 4).

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 25, Göm: 151, Belge: 151 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 25, Göm: 154, Belge: 154 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 26, Göm: 3, Belge:3(1-8).

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 26, Göm: 8, Belge: 8 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 26, Göm: 11, Belge:11-5.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 26, Göm: 12, Belge:12-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 26, Göm: 16, Belge: 16 - 1, 16 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 26, Göm: 21, Belge:21-3.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 26, Göm: 26, Belge:26-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 26, Göm: 30, Belge:30-2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 26, Göm: 31, Belge:31-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 26, Göm: 35, Belge: 35 - 1, 35 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 26, Göm: 36, Belge:36-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 26, Göm: 42, Belge: 42 - 1, 2, 3.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ATA - ZB, Kutu: 30, Göm: 56, Belge:56-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol. ATA - ZB, Kutu: 31, Göm: 57, Belge:57-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 17, Göm: 11, Belge: 11 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 55, Göm: 55, Belge: 55 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 57, Göm: 13, Belge: 13 (1 - 11).

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 57, Göm: 66, Belge: 66 (1 - 3).

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 62, Göm: 54, Belge: 54 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 67, Göm: 75, Belge: 75 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 70, Göm: 106, Belge:106-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 79, Göm: 28, Belge: 28 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 116, Göm: 55, Belge: 55 - 32.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 198, Göm: 108, Belge: 108-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 205, Göm: 180, Belge: 180 (1 - 11).

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 205, Göm: 248, Belge: 248-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 205, Göm: 249, Belge: 249 (1:3).

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 255, Göm: 120, Belge: 120-2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 18, Belge: 18 - 1, 18 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 21, Belge: 21-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270 ,Göm: 22, Belge: 22 (3-5).

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 35, Belge: 35-3.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 36, Belge: 36-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 128, Belge: 128-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 142, Belge: 142 - 1, 142 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 156, Belge: 156-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 157, Bel. Nu: 157 - 1, 157 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 160, Belge: 160-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 173, Belge: 173 - 1, 173 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 175, Belge: 175-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 178, Belge: 178-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 185, Belge: 185-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 186, Belge: 186 - 1, 186 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 212, Belge: 212-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 270, Göm: 214, Belge: 214-2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 271, Göm: 3, Belge: 3 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 272, Göm: 24, Belge: 24-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 272, Göm: 29, Belge: 29-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 274, Göm: 106, Belge: 106-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 274, Göm: 133, Belge: 133 - 1, 133 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 274, Göm: 145, Belge: 145-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 275, Göm:5, Belge: 5 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 316, Göm: 153, Belge: 153-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 318, Göm: 130, Belge: 130-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 329, Göm: 142, Belge: 142-4.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 330, Göm: 23, Belge: 23-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 330, Göm: 24, Belge: 24-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 334, Göm: 131, Belge: 131-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 334, Göm: 173, Belge: 173-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 340, Göm: 4, Belge: 4-5, 4-6.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 341, Göm: 9, Belge: 9 - 5, 9 - 6, 9 - 10.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 342, Göm: 5, Belge: 5 - 15, 5 - 20, 5 - 21, 5 - 22.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 342, Göm: 13, Belge: 13 - 1, 13 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 350, Göm: 73, Belge: 73-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 350, Göm: 108, Belge: 108-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 396,Göm: 29, Belge: 29-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 411, Göm: 143, Belge: 143-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 560, Göm: 112, Belge: 112 - 1, 112 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 561, Göm: 41, Belge: 41-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 561, Göm: 42, Belge: 42-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 561, Göm: 43, Belge: 43 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 567, Göm: 97, Belge: 97-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 568, Göm: 173, Belge: 173-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 585, Göm: 84, Belge: 84-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 599, Göm: 43, Belge: 43-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 602, Göm: 110, Belge: 110-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 621, Göm: 114, Belge: 114 - 1, 114 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 621, Göm: 117, Belge: 117-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 621, Göm: 149, Belge: 149-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 2, Belge: 2 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 622, Göm: 29, Belge 29 (1-15).

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 63, Belge: 63-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 97, Belge: 97-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 99, Belge: 99-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 103, Belge: 103 - 1, 103 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 106, Belge: 106 - 1, 106 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 116, Belge: 116 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 142, Belge: 142 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 144, Belge: 144 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 160, Belge: 160 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 168, Belge: 168 - 3.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 175; Belge: 175 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 177, Belge: 177 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 622, Göm: 181, Belge: 181 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 623, Göm: 105, Belge: 105 - 3, 105 - 4, 105 - 5.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 44, Belge: 44-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 625, Göm: 108, Belge: 108 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 625, Göm: 109, Belge: 109 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 110, Belge: 110 - 1, 110 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 111, Belge: 111 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 112, Bel. Nu:112-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 625, Göm: 116, Belge: 116 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm:117, Belge:117(1-6).

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 120, Belge: 120 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 121, Belge: 121 - 1

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 123, Bel. Nu: 123 - 1; 123 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 125, Belge: 125 - 1, 125 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm:126, Belge:126(1-4).

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 129, Belge: 129 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 130, Belge: 130 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 625, Göm: 131, Belge: 131 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 132, Belge: 132 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 134, Belge: 134 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 134, Belge: 134 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 136, Belge: 136 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 139, Belge: 139 - 1, 139 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 625, Göm: 149, Belge: 149 - 1, 149 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 150, Belge: 150 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 153, Belge: 153 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 157, Belge: 157 - 1;

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 159, Belge: 159 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 160, Belge: 160 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 625, Göm: 166, Belge: 166 - 1, 166 - 2, 166 - 3.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 625, Göm: 167, Belge: 167 - 1, 167 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 625, Göm: 174, Belge: 174 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 13, Belge: 13 - 1, 13 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 14, Belge: 14-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 626, Göm: 29, Belge: 29(1-15).

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 51, Belge: 51-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm:131, Belge:131 1-5).

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 626, Göm: 150, Belge: 150 - 5.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 628, Göm: 3, Belge: 3 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 628, Göm: 9, Belge: 9 (1 - 3).

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 628, Göm: 17, Belge: 17-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 628, Göm: 20, Belge: 20-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 628, Göm: 26, Belge: 26-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 628, Göm: 32, Belge: 32 - 1, 32 - 4.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 628, Göm: 46, Belge: 46-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 629, Göm: 1, Belge: 1 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 629, Göm: 6, Belge: 6 - 1, 6 - 2

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 629, Göm: 29, Belge: 29 (2-6).

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 629, Göm: 41, Belge: 41 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 629, Göm: 46, Belge: 46 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH; Kutu: 629, Göm:132, Belge:132(1-4).

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 1, Belge: 1 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 3, Belge: 3-1, 3-2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 4, Belge: 4 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 6, Belge: 6 (7 - 18).

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 7, Belge: 7 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 9, Belge: 9 (1 - 4).

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 10, Belge: 10 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 11, Belge: 11-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 14, Belge: 14-3.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 15, Belge: 15-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 18, Belge: 18-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm:28, Belge:28-1,28-2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 31, Belge: 31 - 1, 31 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 37, Belge:37-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 43, Belge: 43 - 1, 43 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 44, Belge: 44-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 630, Göm: 49, Belge: 49-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol. ISH, Kutu: 633, Göm: 11, Belge: 11 - 1, 11 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 633, Göm: 40, Belge: 40-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 633, Göm: 117, Belge: 117 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 656, Göm: 1, Belge: 1 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 656, Göm: 15, Belge: 15-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 660, Göm: 73, Belge: 73-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 661, Göm: 135, Belge: 135 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 664, Göm: 139, Belge: 139 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 721, Göm: 17, Belge: 17 - 1,17 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 723, Göm: 99, Belge: 99 - 1, 99 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 723, Göm: 129, Belge: 129 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 741, Göm: 14, Belge: 14-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 742, Göm: 83, Belge:83 (1-14).

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 748, Göm: 200, Belge: 200 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 763, Göm: 100, Belge: 100 - 1

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 766, Göm: 140, Belge: 140 - 3.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 766, Göm: 144, Belge: 144 - 1, 144 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 766, Göm: 159, Belge: 159 - 3, 159 - 5.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 791, Göm: 140, Belge: 140 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 791, Göm: 141, Belge: 141 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 791, Göm: 167, Belge: 167 - 1,167 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 799, Göm: 74, Belge: 74-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 799, Göm: 92, Belge: 92-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 801, Göm: 174, Belge: 174 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 801, Göm: 182, Belge: 182 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 804, Göm: 50, Belge: 50 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 804, Göm: 61, Belge: 61-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 808, Göm: 112, Belge: 112 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 809, Göm: 80, Belge: 80 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 816, Göm: 28, Belge: 28 - 1, 28 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 822, Göm: 1, Belge: 1 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: SH, Kutu: 822, Göm: 15, Belge: 15-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 822, Göm: 17, Belge: 17 - 9.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 822, Göm: 18, Belge: 18-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 822, Göm: 36, Belge: 36 - 1, 36 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 822, Göm: 120, Belge: 120 - 1

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 822, Göm: 121, Belge: 121 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 823, Göm: 65, Belge: 65 - 1, 65 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 867, Göm: 5, Belge:5 - 7.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 936, Göm: 135, Belge: 135 - 3.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 942, Göm: 25, Belge: 25 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 942, Göm: 32, Belge: 32 - 1, 32 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 942, Göm: 54, Belge: 54 - 1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 1328, Göm: 89, Belge: 89-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 1153, Göm: 117, Belge: 117-2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 1153, Göm: 142, Belge: 142-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 1154, Göm: 24, Belge: 24 - 1, 24 - 4.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 1154, Göm: 112, Belge: 112 - 1, 112 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 1169, Göm: 25, Belge: 25-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 1169, Göm: 73, Belge: 73 - 1, 73 - 2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 1169, Göm: 74, Belge: 26-1.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kutu: 1547, Göm: 32, Belge: 32 - 1, 32 - 3.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 1812, Kls: 1611, Dos:13, Fih:2.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 1812, Kls: 1611, Dos: 151, Fih: 2 - 35.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 1812, Kls: 1611, Dos: 205, Fih: 2 - 108.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 1886, Kls: 1687, Dos: 452, Fih:6 - 2, 6 - 3.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 1886, Kls: 1687, Dos: 452, Fih: 6 - 7.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: İSH, Kutu: 1886, Kls: 1687, Dos: 452, Fih: 18.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kls: 12, Dos: 48 - 34, Fih:12, 18, 23.

Gnkur. ATASE Bşk.lığı Arşivi; Kol: ISH, Kls: 596, Dos: 145, Fih: 76, 76-1.

T.M.M.M. Zabıt Ceridelerí Cilt 9, Sayfa 132.

TBMM Arşivi; Kutu nu: 25; 53.

Araştırma Eserler

AKBIYIK, Yaşar; Millî Mücadele'de Güney Cephesi (Maraş), Sevinç Matbaası, Ankara 1990.

AKGÜL, Suat; Musul - Kerkük Harekâtı, Ankara 2001.

AKGÜN, Seçil; General HARBORD'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesi'ne Dair Raporu, Tercüman Yay., İstanbul 1981.

AKYÜZ, Yahya; Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919 - 1922), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

ANDREA (Albay); Fransızlara Nazaran Suriye ve Kilikya Muharebatı (Basılmamış eser), Çev: Albay Kadri (Genelkurmay Bşk.lığı.), Gnkur. ATASE Bşk.lığı Kütüphanesi, Askeri Matbaa 1925.

APAK, Rahmi; Türk İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar (1919 - 1921), C. VI, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1964.

ARIKOĞLU, Damar; Hatıralarım, İstanbul 1961.

Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, C. II,III,Ankara 1995.

ATATÜRK; Nutuk, Cilt:1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1980.

ATATÜRK ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Editör: Temuçin Faik Ertan, Siyasal Kitabevi, Ankara 2001.

AYTEKİN, Halil; Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı, TTK. Yay. Ankara 2000.

BAĞDATLIOĞLU, Ali; Uzun Oluk (İstiklal Harbi'nde Maraş), Ülkü Basımevi, İstanbul 1942.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik; Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı 1, Gnkur. ATASE. Bşk.lığı Yay., Ankara 1992.

CEBESOY, Ali Fuat; Millî Mücadele Hatıraları, İstanbul, Vatan Matbaası 1953.

ÇAMURDAN, Ahmet Cevdet; Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Kilikya Olayları, Adana 1969.

ÇELİK, Kemal; Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918 - 1922) TTK Basımevi, Ankara.1999.

DİNÇER, A. Neş'et; Rahime Onbaşı, Hançer Matbaası, Osmaniye 1983.

Du VÊOU, Paul; La Passion de la Cilicie 1919 - 1922, (Çev.:Reşat Gögen, Kilikya Facialarıı adıyla basılmamış daktilo metni - Gnkur. Bşk.ğı ATASE Arşivi Kütüphanesi), Paris 1937.

ENER, Kasım; Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi San Matbaası, Ankara 1970.

ENER, Kasım; Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı, 1. Baskı, Berksoy Matbaası, İstanbul 1963.

EROĞLU, Hamza; Türk İnkılap Tarihi, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1982.

ESENGİN, Kenan; Millî Mücadele'de Hıyanet Yarışı, Ankara 1969.

GOLOĞLU, Mahmut; Cumhuriyete Doğru (1921 - 1922), Başnur Matbaası, Ankara 1971.

GÖKBİLGİN, Tayip; Millî Mücadele Başlarken, C. I, Ankara 1959, s. 23; Fahri BELEN, Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara 1973.

GÖMEÇ, Sadettin; Millî Mücadele'de Gaziantep, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.

GÖRGÜLÜ, İsmet; ATATÜRK'ten Ermeni Sorunu, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2002.

HELMREICH, Paul C.; Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi, Çev. Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul 1996.

KARABEKİR, Kâzım; İstiklal Harbimiz, İstanbul 1969.

KURAT, Yuluğ Tekin; Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması, Tunalı Matbaası, Ankara 1986.

KÜÇÜK, Cevdet; "XIX. Asır'da Anadolu'da Ermeni Nüfusu",Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu, Şafak Basım ve Yayınevi, İzmir 1983.

ONAR, Mustafa; Kurtuluşundan Kurtuluşuna Bağlantıları İle Saimbeyli, Ankara 1989.

ÖKE, Mim Kemal; Musul Meselesi Kronolojisi (1918 - 1926), İstanbul 1987.

ÖZOĞLU, Esat; Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları, Ülkü Matbaası, İstanbul 1934.

REDAN, Pierre; La Cilicie et Le Probleme Ottoman, Paris 1921.

SABİS, Ali İhsan; Birinci Dünya Harbi, Harp Hatıralarım, C. IV, İstanbul 1991.

SAKARYA, İhsan; Belgelerle Ermeni Sorunu, Gnkur Basımevi, Ankara 1984.

SARIHAN, Zeki, Kurtuluş Savaşı Günlüğü III, TTK Yay., Ankara 1995.

Selahattin Âdil Paşa; Hayat Mücadeleleri, İstanbul 1982,

ŞALVUZ, İsmail Ferahim; Kurtuluş Savaşı'nda Kahraman Çukurovalılar (Adana, Tarsus, Mersinliler) Aydınlık Basımevi, İstanbul 1938.

TANSEL, Selahattin; Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C. III, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1978.

TURGUT, Hulûsi; ATATÜRK'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2005.

Türk İstiklal Harbi; 2'nci Cilt Batı Cephesi 2'nci Kısım, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1999.

Türk İstiklal Harbi; 2'nci Cilt Batı Cephesi 3'üncü Kısım, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1999.

Türk İstiklal Harbi; 3'üncü Cilt Doğu Cephesi (1919 - 1921), Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1995.

TÜRKMEN, Zekeriya; Musul Meselesi, Askerî Yönden Çözüm Arayışları (1922 - 1925), ATATÜRK Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2003.

URSAVAŞ, Ali Saip; Kilikya Dramı ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay. Ankara 2000.

UYANIKER, Ferhat; "Millî Mücadele'de Türk Kadını", (Basılmamış Daktilo Metni - Gnkur. ATASE. Bşk.lığı Kütüphanesi) İstanbul 2007.

UZEL, Sahir; Gaziantep Savaşının İç Yüzü, Ankara 1952.

UZEL, Sahir; İstiklal Savaşımız Esnasında Kürtlük Cereyanları ve Irak - Revandiz Harekâtı, Resmî Vesaike Müstenit Harp Tarihi, (Daktilo Metin) Gnkur. ATASE. Bşk.lığı Kütüphanesi, İstiklal nu: 215.

YILDIRIM, Hüsamettin; Ermeni İddiaları ve Gerçekler, Sistem Ofset Yayınları, Ankara 2000.

YILMAZ, Durmuş; Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti, Konya, S.Ü.Vakfı Yayınları, 2001.

Süreli Yayınlar

AYHAN, Yusuf; "Molla Kerim Şehit Düştü", Çukurova Albümü - 1.

"Çeliktaş Molla Kerim ve Kamberhüyüğü Muharebesi", Kuvayimilliye, Sayı 2.

GENCER, Ali İhsan; "İhtilalci Ermenilerin İhtilal Teşkilatı Talimatnamesi", TED, Sayı 13, İstanbul 1987.

SAKALLI, Rıfat; "Çukurova'nın Son Harbi", K.M., Mersin (Eylül) 1964, Sayı 49.

Takvim - i Vakai (Resmi Gazete); 13 Ocak 1920, sayı 3743.

TEKELİOĞLU, Sinan; 'Adana Cephesi Hatıratımdan', Dirlik, Adana, 1965, 27 Nisan 1965 - 19 Ağustos 1965, Sayı 651.

TİMURTAŞ, Ali Rıza (Doğan Efe); "Doğan Efe Hatıralarını Anlatıyor", Kuvayımilliye, Sayı 24.

TOROĞLU, Mithat; "Bağlar Muharebesi", Kurtuluş, 5 Ocak 1922.

YÜREĞİR, Ahmet Remzi; "Millî Mücadele'de Çukurova", Yeni Adana, 9 Ocak 1953 - 30 Eylül 1953, Sayı: 8412.

YÜREĞİR, Ahmet Remzi; Millî Mücadele'de Çukurova, Yeni Adana, 23 Haziran 1953, Sayı 8519.

DİZİN

N

O

Ö

P

R

EKLER

NİHAT ANILMIŞ
Korgeneral
(1312 - P.4)
(1878 - 1954)

Aile Durumu

1878'de Filibe'de doğdu. İbrahim Ethem Bey'in oğludur. 31 Mayıs 1954'te vefat etti. İstanbul Zincirlikuyu Mezarlığı'na defnedildi. Naaşı 29 Kasım 1988'de devlet mezarlığına nakledildi.

Öğrenim Durumu:

28 Mayıs 1894'te girdiği Harp Okulundan 17 Ağustos 1896'da teğmen, devam ettiği Harp Akademisinden 17 Ocak 1900'de kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu.

Yükselme Tarihleri

17 Ağustos 1896'da teğmen,

1897 yılında üsteğmen,

17 Ocak 1900'de kurmay yüzbaşı,

23 Şubat 1901'de kıdemli kurmay yüzbaşı,

6 Haziran 1907'de kurmay binbaşı,

26 Nisan 1912'de kurmay yarbay,

29 Kasım 1914'te kurmay albay,

14 Aralık 1915'te tümgeneral

30 Ağustos 1928'de korgeneral.

Askerî Görevleri

17 Ocak 1900'de Genelkurmay 1'inci Şubeye,

18 Mart 1900'de çeşitli sınıflardan kurmay stajları için 4'üncü Orduya,

5 Mayıs 1900'de 4'üncü Ordu 19'uncu Nişancı Taburu 5'inci Bölük Komutanı,

5 Şubat 1901'de 21'inci Süvari Alayı 4'üncü Bölük Komutanı,

9 Eylül 1905'te 3'üncü Ordu Kurmaylığına,

17 Mart 1907'de Manastır Harp Okulu Tabiye Öğretmeni,

6 Haziran 1907'de Manastır Harp Okulu Komutanı,

4 Mayıs 1909'da Genelkurmay Merkez Şubesine,

29 Ağustos 1909'da Topçu Okulu Komutanı,

15 Mart 1910'da Genelkurmay 5'inci Şubesine,

28 Mart 1912'de Levazımat-ı Umumiye 5'inci Şubesine,

26 Nisan 1912'de 3'üncü Kolordu Komutanlığı Karargâhına 1'inci Şube Müdürü olarak atandı.

1 Kasım 1913'te Pınarhisar Muharebelerinde Bulgarlara esir düştü. 7 Ocak 1914'te esaretten dönerek İstanbul'a geldi.

İstanbul Muhafız Komutan Yardımcısı,

Daha sonra Harbiye Nezareti Personel Şube Müdürü,

3 Ağustos 1914'te Başkomutanlık Karargâhı Menzil Genel Müfettişliğine,

21 Mart 1915'te 2'nci Ordu Kurmay Başkanı,

3 Ekim 1915'te Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevki Komutanlığına,

1917'de Gelibolu Güney Grubu Komutanı,

Daha sonra 2'nci Ordu Komutan Vekili,

8 Kasım 1917'de 7'nci Ordu Komutan Vekili,[566]

6 Aralık 1917'de 2'nci Ordu Komutanı,[567] aynı zamanda Adana Valisi ve Bölge Komutanı,

26 Haziran 1920'de Elcezire Cephesi Komutanı,

7 Eylül 1922'de Askerî Yargıtay Başkanı olarak atandı.

16 Mayıs 1942'de emekli oldu.

Katıldığı Savaşlar

1912 - 1913 Balkan Savaşı,

1914 - 1918 Birinci Dünya Savaşı,

1919 - 1922 İstiklal Savaşı.

---

566 KKK.lığı Emeklilik Şubesi Arşivi, Şahsi Dosyası.

567 Gnkur ATASE Arşivi; Kol. Birinci Dünya Savaşı, Kls. 1486, Dos. 19, Fih. 13. Gnkur ATASE Arşivi; Kol. Birinci Dünya Savaşı, Kls. 3637, Dos. 157, Fih. 2. Gnkur ATASE Arşivi; Kol. Birinci Dünya Savaşı, Kls. 1980, Dos. 363, Fih. 14. Gnkur ATASE Arşivi; Kol. Birinci Dünya Savaşı, Kls. 134, Dos. 617, Fih. 5.

Nişan ve Madalyaları

1913 yılında Üçüncü Dereceden Mecidî Nişanı,

1915 yılında Muharebe Gümüş İmtiyaz Madalyası,

1915 yılında Alman İmparatorluğu'nun Demir Salip Nişanı,

1915 yılında Muharebe Altın Liyakat Madalyası,

1915 yılında Harp Madalyası,

1916 yılında İkinci Dereceden Osmani Nişanı,

1917 yılında Alman İmparatorluğu'nun Yıldızlı ve Kılıçlı Taç Nişanı,

1918 yılında Muharebe Altın İmtiyaz Madalyası,

TBMM tarafından İstiklal Madalyası ve Takdirname ile ödüllendirildi.

Askerlik Sonrası Aldığı Görevler

1942 - 1943 yılları arasında VI. ve VII. Dönem Ankara Milletvekilliği görevinde bulundu.[568]

[568] KKK.lığı Emeklilik Şubesi Arşivi, Şahsi Dosyası.

MEHMET SELAHATTİN ADİL

Tümgeneral

(1316 - Sahra Top. 2)

(1883 - 1961)

Aile Durumu

18 Ocak 1883'te İstanbul Küçükmustafapaşa'da doğdu. Adil Paşa'nın oğludur. 27 Şubat 1961'de vefat etti. İstanbul - Zincirlikuyu Mezarlığı'na defnedildi. Naaşı 29 Kasım 1988'de devlet mezarlığına nakledildi.

Öğrenim Durumu

14 Mart 1897'de girdiği Harp Okulundan 17 Ocak 1900'de teğmen, devam ettiği Harp Akademisinden 6 Ocak 1902'de kurmay yüzbaşı olarak mezun oldu.

Yükselme Tarihleri

17 Ocak 1900'de teğmen,

2 Şubat 1901'de üsteğmen,

6 Aralık 1902'de kurmay yüzbaşı,

9 Mart 1905'te kurmay kıdemli yüzbaşı,

24 Ekim 1908'de kurmay binbaşı,

29 Kasım 1914'te kurmay yarbay,

14 Aralık 1915'te kurmay albay,

15 Ekim 1921'de mirliva (tümgeneral).

Askerî Görevleri

Harp Akademisinden mezun olduktan sonra 19 Aralık 1902'de 5'inci Ordu emrine atandı.

12 Şubat 1903'te 26'ncı Topçu Alayı 3'üncü Bölüğe,

6 Temmuz 1903'te Hamidiye - Hicaz Demir Yolu Hayfa Şubesi Fen Heyetine,

7 Mayıs 1905'te 5'inci Ordu Kurmaylığına,

20 Mart 1906'da İstanbul Harp Okulu öğretmen yardımcılığına tayin edildi.

20 Şubat 1908'de Erzincan Harp Okulunda yapılan sınavları kontrol için Erzincan'a gitti.

24 Ekim 1908'de 2'nci Ordu 13'üncü Nizamiye Alayı 3'üncü Tabur Komutanı olarak atandı.

29 Ağustos 1909'da sonbahar manevralarını izlemek üzere Almanya'ya gitti.

9 Haziran 1910'da Mürettep 2'nci Alay Komutanı,

22 Aralık 1910'da Bükreş Askerî Ateşemiliteri,

29 Eylül 1912'de Vardar Ordusu Kurmayı,

25 Temmuz 1913'te tekrar Bükreş Askerî Ateşemiliteri olarak atandı.

10 Ağustos 1913'te istifa ederek bu görevinden ayrıldı.

28 Ağustos 1913'te Genel Karargâh Kurmaylığına,

14 Ekim 1913'te Osmanlı - Bulgar Sınırı Belirleme Komisyonuna,

16 Aralık 1913'te Genelkurmay 2'nci Şubesine tayin edildi.

17 Ocak 1914'te Harbiye Dairesi 4'üncü Sahra Topçu Şube Müdürü olarak atandı.

7 Mayıs 1914'te Osmanlı - Bulgar Sınırı Belirleme Komisyonuna tayin edildi.

15 Ağustos 1914'te Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevki Komutanlığı Kurmay Başkanı,

28 Nisan 1915'te 4'üncü Kolordu 12'nci Tümen Komutanı,[569]

18 Eylül 1915'te 13'üncü Tümen Komutanı,[570]

6 Haziran 1916'da 11'inci Kolordu Komutanı,

19 Ekim 1916'da 19'uncu Kolordu Komutanı,

---

569 KKK.lığı Emeklilik Şubesi Arşivi, Şahsi Dosyası.

570 Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2005, s. 39, 40.

18 Kasım 1916'da 19'uncu Kolordu Komutanı,

8 Kasım 1917'de Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevki Komutanı olarak atandı.

30 Aralık 1918'de 17'nci Kolordu Komutanı,

5 Kasım 1919'da İmalât-ı Harbiye Genel Müdürü olarak tayin edildi.

15 Haziran 1920'de Mudanya yolu ile Anadolu'ya geçti.

27 Haziran 1920'de Adana Cephesi Komutanı,

13 Eylül 1921'de 2'nci Kolordu Komutanı,

17 Mayıs 1922'de MSB Müsteşarı,

10 Aralık 1922'de İstanbul Komutanı olarak atandı.

29 Eylül 1923'te kendi isteğiyle emekli oldu.

Katıldığı Savaşlar

1911 - 1912 Trablusgarp Savaşı,

1912 - 1913 Balkan Savaşı,

1914 - 1918 Birinci Dünya Savaşı,

1919 - 1922 İstiklal Savaşı.

Nişan ve Madalyaları

12 Mayıs 1904'te Dördüncü Dereceden Mecidî Nişanı,

15 Mayıs 1907'de Dördüncü Dereceden Osmani Nişanı,

Gümüş İmtiyaz Madalyası,

Gümüş Liyakat Madalyası,

Muharebe Madalyası,

16 Nisan 1915'te Avusturya - Macaristan Devleti tarafından harp kurdelalı Askerî Meziyet Nişanı,

2 Kasım 1915'te Almanya Devleti tarafından İkinci Sınıf Demir Salip Nişanı,

19 Mart 1917'de Üçüncü Dereceden Mecidî Nişanı,

Nisan 1917'de Avusturya - Macaristan Devleti tarafından İkinci Sınıf Askeri Meziyet Salip Nişanı,

23 Eylül 1917'de Altın Liyakat Madalyası,

13 Şubat 1918'de Avusturya - Macaristan Devleti tarafından İkinci Dereceden Demir Taç Nişanı,

11 Nisan 1918'de Kılınçlı İkinci Dereceden Mecidî Nişanı,

29 Eylül 1923'te İstiklal Madalyası ile ödüllendirildi.[571]

Askerlik Sonrası Aldığı Görevler

1950 - 1953 yılları arasında Ankara milletvekili olarak görev yaptı.

---

[571] KKK.lığı Emeklilik Şubesi Arşivi, Şahsi Dosyası.

ALİ KILIÇ (Asaf KILIÇ)[572]

Milis Albay[573]

(1325-P.502)

(1890-1971)

Aile Durumu:

1890'da Beşiktaş - İstanbul'da doğdu. Tevfik Bey'in oğludur. 14 Temmuz 1971'de İstanbul'da vefat etti.

Öğrenim Durumu

İstanbul Gedikli Küçük Zabit Mektebinden (Astsubay Okulu) 3 Mart 1906'da astsubay rütbesiyle mezun oldu. Çeşitli birliklerdeki görevleri sırasındaki başarıları sebebiyle rütbesi 1909'da teğmenliğe yükseltildi.

Yükselme Tarihleri

1909'da teğmen,

17 Haziran 1915'te üsteğmen,

1918'de yüzbaşı,

... milis albay.

Askerî Görevleri

Gedikli Küçük Zabit Mektebinden mezun olduktan sonra çeşitli birliklerde görev yaptı.

---

[572] Asıl adı Emrullahzade Asaf'tı. Mustafa Kemal Paşa tarafından 1919 yılı sonlarında Maraş, Gaziantep ve Havalisi Kuvayımilliye Komutanı olarak atandıktan sonra Kılıç Ali namı ile tanınmaya başladı. Soyadı Kanunu çıktıktan sonra ATATÜRK kendisine "Kılıç" soyadını verdi. (Hulusi Turgut; Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, İş Bankası Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2008.)

[573] 1919'da Maraş, Gaziantep ve Havalisi Kuvayımilliye Komutanı, 1920'de Yozgat Tedip Kuvvetleri ve Sıkıyönetim Komutanı olması sebebiyle emeklilik işlemi 408 sayılı kanunun 3'üncü maddesi gereğince Milis Albayı sayılarak yapılmıştır. (Cepheden Meclise; s. 81)

Birinci Dünya Savaşı'nda 1'inci Ordu 1'inci Alayda görevli olarak Çanakkale Muharebelerine katıldı.

1918'de Kafkas İslam Ordusunda Nuri Paşa'nın Yaverliğini yaptı.

Mütarekeden sonra ordunun dağılması üzerine İstanbul'a döndü ve 2 Nisan 1919'da istifa ederek ordudan ayrıldı.

Erzurum Kongresinin toplanmasından sonra Millî Mücadele'ye katılmak üzere 28 Ekim 1919'da bazı arkadaşlarıyla Sivas'a geldi. Heyet-i Temsiliyede alınan kararla Maraş, Gaziantep ve Havalisi Kuvayımilliye Komutanı olarak atandı. Kurduğu teşkilat ve topladığı kuvvetlerle 12 Şubat 1920'de Gaziantep'e geldi.

TBMM'nin I. Dönemi için yapılan seçimlerde 4 Mayıs 1920'de Gaziantep Milletvekili seçildiyse de görevi dolayısıyla süresiz izinli sayılması, 8 Mayıstaki Genel Kurulda kararlaştırıldı.

Haziran 1920'de Çapanoğulları isyanının bastırılması için Tümen Komutanı yetkisiyle Yozgat sancağında ilan edilen Sıkıyönetim Amirliğine atanarak emrindeki[574] Kılıç Ali Müfrezesi[575] ile ayaklanmanın bastırılmasında etkili oldu.

25 Temmuz 1920'de TBMM'ye katıldı.

22 Eylül 1920'de Ankara İstiklal Mahkemesi Üyeliğine seçildi.

II. Dönemde yeniden Gaziantep Milletvekili oldu. Millî Savunma Komisyonundaki çalışmasını sürdürdü.

7 Mart 1925'te Ankara İstiklal Mahkemesi Üyeliğine tekrar seçilerek Meclis'ten ayrıldı.

7 Mart 1927'de İstiklal Mahkemesinin görevinin sona ermesiyle yasama görevine geri döndü.

7 Haziran 1934'te askerlik mesleğinden emekli oldu.

---

[574] Cepheden Meclise; s. 81.
[575] Görgülü; s. 305.

III, IV ve V. Dönemlerde tekrar Gaziantep'ten milletvekili seçilerek 1939'a kadar parlamentoda görev yaptı. [576]

Katıldığı Savaşlar

1912 - 1913 Balkan Savaşı,

1914 - 1918 Birinci Dünya Savaşı,

1919 - 1922 İstiklal Savaşı.

Nişan ve Madalyaları
1918'de Birinci Sınıf Harp Nişanı.[577]

---

[576] Cepheden Meclise; s. 81.
[577] Turgut; s. 14.

ALİ ŞEFİK ÖZDEMİR[578]
Milis Yarbay
(1885 - 1951)

1885'te Kahire'de dünyaya gelen Ali Şefik Özdemir, Özdemiroğulları ailesine mensuptur. Babası, Mısır Hidivliği Nazırlar Meclisi Genel Müfettişliğinde bulunmuş Ahmet Cevdet Bey'dir. Annesi Haccehan hanımdır.

Ali Şefik, ilköğrenimini Kahire'de yaptı. Rüştiye ve idadi eğitiminden sonra Camiü'l-Ezher Medresesinin İslam Edebiyatı bölümünü bitirdi.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine İstanbul'a gidip yedek subay olarak orduya katıldı ve Suriye - Filistin Cephesi'nde görev aldı. Bu sırada Teşkilat-ı Mahsusa ile de tanıştı. Çok iyi derecede İngilizce, Fransızca ve Arapça bilmesi, istihbarat faaliyetlerinde aranan bir kişi olmasını sağladı.

Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan sonra Hatay ve Antep'te Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle milis teşkilatını kurdu. Antep'te Fransızlara karşı sürdürülen şehir müdafaasında milis yarbayı rütbesiyle görev aldı.

1922'de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emri, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın talimatı ve TBMM'nin onayı ile Misakımillî sınırları içerisinde yer alan Musul'u ana vatana bağlamak, bölgede İngiliz mandası bir Kürt devleti oluşumuna engel olmak üzere askerî harekâtı başlattı.

Şefik Özdemir Bey, Mondros Ateşkes Anlaşması sonrası Türkiye'de kalan Kuzey Afrikalı Müslüman gönüllülerden oluşturduğu bir birlik ile Haziran 1922'de Kuzey Irak'a girip Revandiz'e ulaştı. Kısa sürede yerli aşiretleri de yanına çekerek Kuzey Irak'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin otoritesini etkin bir duruma getirmeye çalıştı. Kendisinden sayı, silah ve teknik bakımdan üstün olan İngiliz kuvvetleri karşısında başarıyla mücadelesini sürdürdü.

1923 yılı Nisan ayından itibaren bölgedeki askerî gücünü takviye eden İngiliz kuvvetleri Kuzey Irak'a var güçleri ile saldırdılar. Üstün İngiliz kuvvetleri karşısında daha fazla tutunamayan Şefik Özdemir Bey, İran'a iltica etmek zorunda kaldı. Musul'a yönelik askerî harekât da böylece sona erdi.

---

578 Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Arşivi Kutu: 53, nr: 1113, Şefik Özdemir Dosyası, Kısa Haltercümesi.

Cumhuriyet'in ilanından sonra serbest mesleğe atılan Şefik Özdemir Bey, çok sevdiği Antep'e yerleşerek burada ticaret ve müteahhitlikle uğraşmıştır.

Şefik Özdemir Bey, TBMM'ye 14 Nisan 1939'da Siirt mebusu olarak girmiştir. Yedinci dönemde de Gaziantep mebusu olarak TBMM'ye giren Şefik Özdemir Bey, 5 Ağustos 1946'ya kadar TBMM'de milletvekili olarak görev yapmıştır. Milletvekilliğinden ayrıldıktan sonra Toprak Mahsulleri Ofisi Yönetim Kurulunda Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı üyesi olarak görev almıştır.

Evli ve iki erkek çocuk babası olan Şefik Özdemir Bey, 18 Mayıs 1951'de vefat etmiştir.

OSMAN TUFAN

(1886 - 1944)

Piyade yüzbaşı Osman Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nun değişik bölgelerinde görev yaptı. Mustafa Kemal Paşa'ya (ATATÜRK) Samsun'a çıkışında ve Sivas Kongresi'nde refakat etti. Yine Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile Güney Cephesi'nde millî gücü oluşturanlar arasında yer aldı.

Ermenilerin silah deposu hâline getirdikleri (Haçin)'i bir baskınla ele geçirdiler. Çukurova'nın kurtuluşu üzerine, Kadirli ilçesindeki bir meydana adı verildi. Daha sonra (Mağara) bucağı ilçeye dönüştürülünce Osman Tufan'ın adı oraya (TUFANBEYLİ) olarak, resmî gazete ile verilmiş oldu.

Osman Tufan'ın tüm ömrü cephelerde geçti. Irak, Kafkasya, Aydın ve Kırklareli'nde hizmetlerinden sonra Siirt'te tümen komutanı olarak bulundu. Oranın havası sağlığına uygun gelmediğinden hastalandı. Atatürk, kendi doktorunu uçakla Siirt'e gönderdi. Osman Tufan Paşa, sağlık nedeniyle İstanbul'daki tümen komutanlığına nakledildi. 5 Şubat 1944 günü İstanbul'da vefat etti.

TEKELİOĞLU SİNAN

(1891 - 1965)

Asıl adı Ali Ratip'tir. Uzunköprülü Reşat Behçet Bey'in oğludur. 1891'de doğdu. 1911'de Harbiyeden, 1934'te İstanbul Hukuk Fakültesinden mezun oldu. Kayseri'de Jandarma komutanıyken Mustafa Kemal Paşa'nın (ATATÜRK) emriyle Güney Cephesi'ne "Tekelioğlu Sinan" takma adıyla gönderilmiştir.

Yüzbaşı rütbesinde bir subayken halk ona hizmetlerinin ölçüsüne kıyasla (Paşa)lık verdi. Bu açıdan Ali Ratip, güneyde Sinan Paşa olarak anılır.

Bir avuç gönüllü vatanseverle birlikte güneyde Fransız işgaline karşı duran Sinan Paşa, şanlı tarihimizin kahramanları arasında yer alır.

Hatice Hanım (KILAVUZ)[579]

Adana'nın Külek nahiyesinden olan Hatice Hanım, Fransızlara karşı vatani vazifesini yapmak ve yurdunu korumak amacıyla Kilikya Millî Kuvvetlerinden Emin ve Derviş ağaların müfrezesine gönüllü olarak iştirak etmiştir.

Bu müfrezeler Haçkırı, Kelebek, Bilemedik istasyonlarında bulunan Fransız kıtalarına baskınlar yaparak çok zayiat verdirmiş ve Fransızlardan (çoğu Ermeni askeri olmak üzere) 200'den fazla esir ve birçok ganimet almışlardır. Bu başarılar, Adana Millî Kuvvetlerinin şöhretini artırmış, yiğitlik ve yılmazlıklarıyla anılan halkın kahramanlık hislerini kamçılamış ve Pozantı müdafaasını hızlandırmıştı.

Millî kuvvetler, Pozantı'yı işgal altında tutan Fransız kuvvetlerine 8 Mayıs 1920'de üç yönden saldırı ve bombardımana başlamışlardı. Bu taarruza bütün kadınlar, çoluk çocuk halktan pek çok kimse de katılmıştır. Pozantı'da mahsur kalan Fransızların Tarsus istikametinde bir yarma hareketi yapacağını anlayan Hatice Hanım, bir kolayını bulup Fransızların arasına girmiş, onlara yanlış kılavuzluk yaparak pek sarp olan Karboğazı'na Fransızları soktuktan sonra da firar etmiştir. En kısa zamanda millî kuvvetlere kavuşan Hatice, düşmanın pek fena vaziyette olduğunu haber vererek emrine aldığı 100 kadar silahlı ile Karboğaz'ın iki tarafındaki tepeleri işgal etmiş, Fransızlar tam yarma hareketi yaparken bir ateş baskını ile düşmana büyük bir zayiat verdirmiştir. Bu baskın neticesinde Fransız kıtalarından 9 subay, 550 er esir edilmiş, 7,5'luk bir top da ele geçirilmiştir. Hatice Hanım'ın yaptığı bu rol ve fedakârlık her türlü övgünün üstündedir.

---

579 Hatice Hanım'ın kara kalem resmi. Taha Toros; Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s. 391.

Rahime Hatun (Tayyar)[580]

(1890 - 1920)

Adana'nın kadın kahramanlarından bir olan Rahime Hatun, Osmaniye ilçesine bağlı Raziyeler (Kayalı) köyünün Kanlıgeçit mahallesinde dünyaya geldi. Doğum tarihi 1890 olarak bilinmektedir. Babası Köse Abdullah, annesi Hatice'dir.

Rahime Hatun; orta boylu, siyah saçlı, esmer tenli ve ela gözlü idi. Sırtında Maraş abası veya ceket vardı. Siyah şalvar giyer, göğsüne fişeklik takardı. Omzunda Alman filintası vardı. Ayağına ipli çarık veya yemeni giyerdi. Kıyafetiyle bir erkekten farksızdı. Genellikle atlı gezen Rahime Hatun, çok cesur bir kadındı. Gözünü budaktan esirgemez, korku nedir bilmezdi. Cesaretini ise şu sözleriyle kanıtlar:

"- Allah bana nusret verse, yalnız başıma düşmanı kırarım."

Kendini vatan, millete adamış bu kadın biliyordu ki Rahime, bugün var yarın yoktu; fakat Türk milleti ve Türk vatanı ebedîydi.

"- Ölürsem şehit, kalırsam gaziyim." sözlerini sık sık tekrarlardı.

Osmaniye çete harbine damgasını vuran Rahime Hatun, bazı sözleriyle erkek çetecilere de cesaret ve moral verirdi. Çetelere katılmaktan kaçınan erkeklere:

"- Ben kadınlığımla savaşmaktan geri durmuyorum da siz erkek olarak savaşmaktan nasıl çekiniyorsunuz?" derdi.

Birinci Dünya Harbi'nden yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin toprakları, yer yer İtilaf devletlerince işgal edilmişti. Bu arada 25 Aralık 1918'de Osmaniye'yi de önce İngilizler, daha sonra da Fransızlar işgal etti. Şehri ilk işgal eden ve üç ay kadar Osmaniye'de kalan İngilizlerden sonra gelen Fransızlar, Ermenilerle de iş birliği yaparak öldürme ve mal yağmalaması dâhil, halka olmadık eziyeti reva görmüşlerdi.

Bağımsızlık ve vatan aşkıyla yüreği dopdolu Osmaniye ve çevre halkı bu duruma seyirci kalmamıştır. 1919 yılı Mayıs ayında mücadeleye başlamışlar, yer yer kurulan çeteler, Fransızları tedirgin edip Osmaniye'den

---

[580] Mehmet Özel; Tayyar Rahmiye, Cephelerden Kurtuluş Savaşı'nda Türk Kurtuluş Savaşı, C. 3, Türk Şehitlikleri ve Anıtları Vakfı, Ankara 1995. s. 63.

çekilmeye zorlamıştır. Köye çete toplamak için gelen çete reisi Hüseyin Ağa, Rahime Hatun'un ısrarı karşısında onun Köseler ailesinden Rahime Onbaşı olarak çetelere katılmasına izin vermiştir. Rahime Hatun, savaşın biraz hafiflediği zamanlarda özlemini duyduğu köyünü ve evini görmeye giderdi. Köye geldiğinde fazla kalamaz, hemen cepheye dönerdi. 5 Ağustos 1920 günü Fransız karargâhı olarak kullanılan Alibeyli mahallesindeki Hacı Ökkeş Ağa'nın evinde dalgalanan Fransız bayrağı, Osmaniye çetelerini kahrediyordu. Fransız karargâhı, çok iyi tahkim edilmiş bir durumdaydı. Fakat hiçbir vaziyet Türk'ün istiklaline kavuşma azmi önünde yıkılmaya mahkûm olmaktan kurtulamazdı. Fransız karargâhı basılmalı, Fransızlar buradan atılmalı ve şanlı Türk bayrağı burada dalgalanmalıydı. içlerinde Rahime Onbaşı'nın da bulunduğu bir müfrezeye bu görev verilmişti. Fransız karargâhına yapılan baskında Rahime Onbaşı şehit düştü. Arkadaşları Rahime'nin cesedini Fransızlara bırakmadılar. Düşman karargâhı alındı ve Rahime Hatun'un naaşı, cephe gerisinde toprağa verildi. Muharebe sırasında ateş hattında kalan iki arkadaşını korumak için, ileriye atıldığından dolayı kendisine Tayyar Rahmiye lakabı verilmiştir.

(Antep ya da) Maraş Savunması Sırasında Kılıç Ali Mücahitlerle.

Kılıç Ali Maraş'ta Mücahitlerle.

Şeyh Mahmut (ön sırada eli hançeri kavramış olan) ve maiyeti (Süleymaniye 1919)
İngilizlere karşı mücadele ettiği yıllarda (maiyetinde kalpaklı olarak yer alanlar Türklerdir.)

Özdemir Bey Müfrezesi'nde Bir Grup[581]

[581]Gnkur ATASE Arşivi; İstiklal Harbi Albümü 4, Sayfa: 43, Fot. Nu: 88.

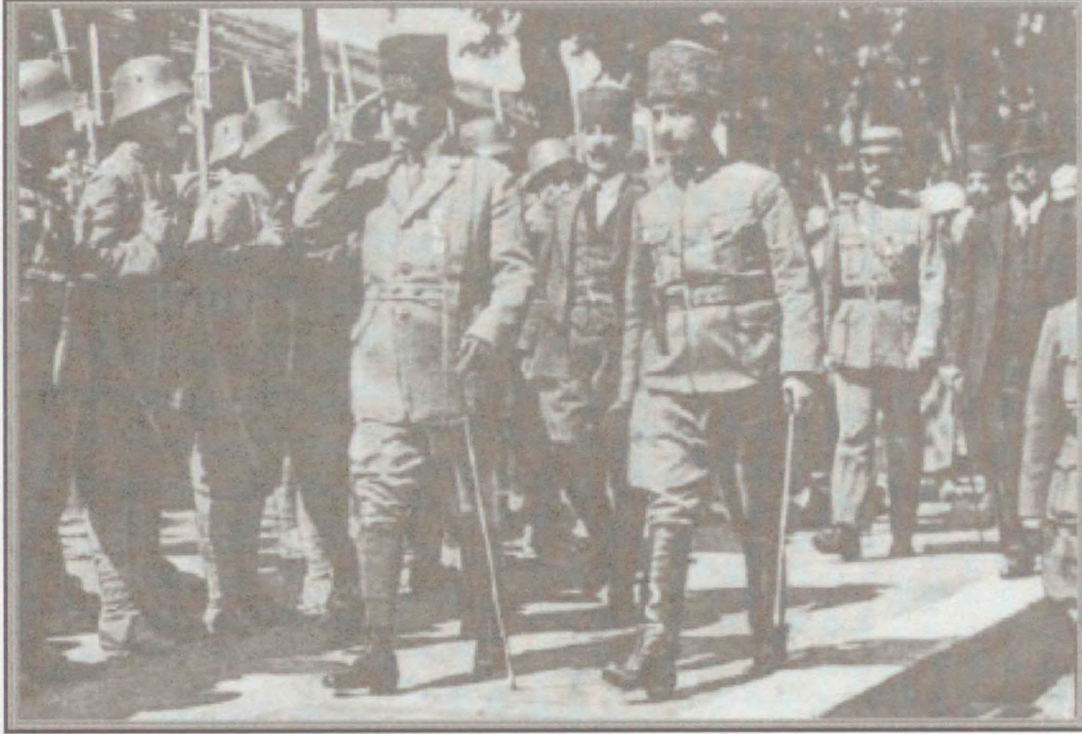

Şefik Özdemir'e karşı mücadele eden Kürt liderlerinden Simko (beyaz pantolonlu) Rus konsolosluk görevlileriyle, arka planda yer alanlar Simko'nun muhafızlarıdır.

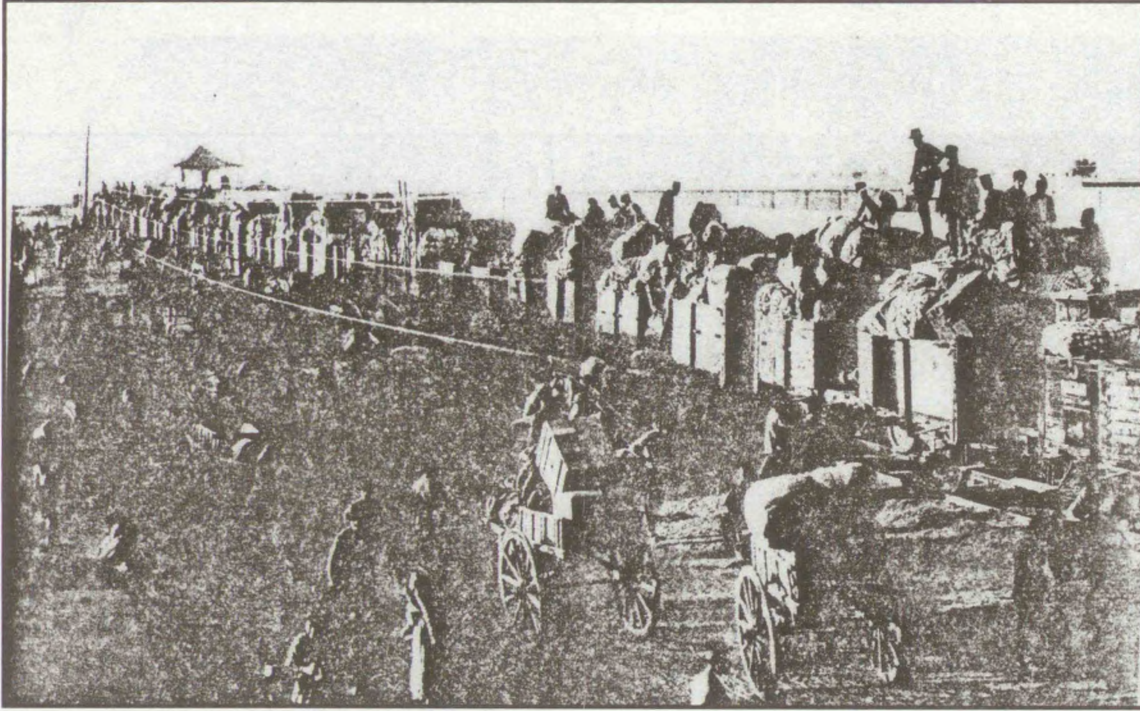

Gaziantep müdafaasının şiddetli devirlerinde mücahitlere su ve yiyecek ikmali yapılırken[582]

[582] Gnkur ATASE Arşivi; İstiklal Harbi Albümü 4, Sayfa: 41, Fot. Nu:83.

20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'nın görüşmeleri için gelen Fransız Bakan Franklin Bouillion ve Bnb. Sarou Eskişehir'de. Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa Tören Birliğini denetlerken. (6 Haziran 1921)

22 Kasım 1921 günü Ermenilerin Adana'dan Kaçışı

İşgalin Son Günleri

Antep Merkez Komutanı Arslan Bey ve üç küçük mücahit (Merhum Şahin Bey'in Mahdumu Hayri Bey, Mehmet Ali Efendi ve İsmail Efendi.)[583]

583 Ayrıntılı bilgi için bk. Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları; Der: Hulûsi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2005. s. 700. Gnkur ATASE Arşivi; İstiklal Harbi Albümü 4, Sayfa: 37, Fot. Nu: 62.

Fransız işgal kuvvetlerinde Müslüman askerler ve hocalar da vardı. Aşağıdaki fotoğraf Brémond'un Adana'daki ikametgahının bahçesinde alınmıştır. Madam Brémond Kumandan Brémond ve Tunuslu bir din adamı birlikte.

Gaziantep Mebusu Kılıç Ali ile Arslan Bey[584]

[584] Gnkur ATASE Arşivi; İstiklal Harbi Albümü 4, Sayffa: 39, Fot. Nu: 71.

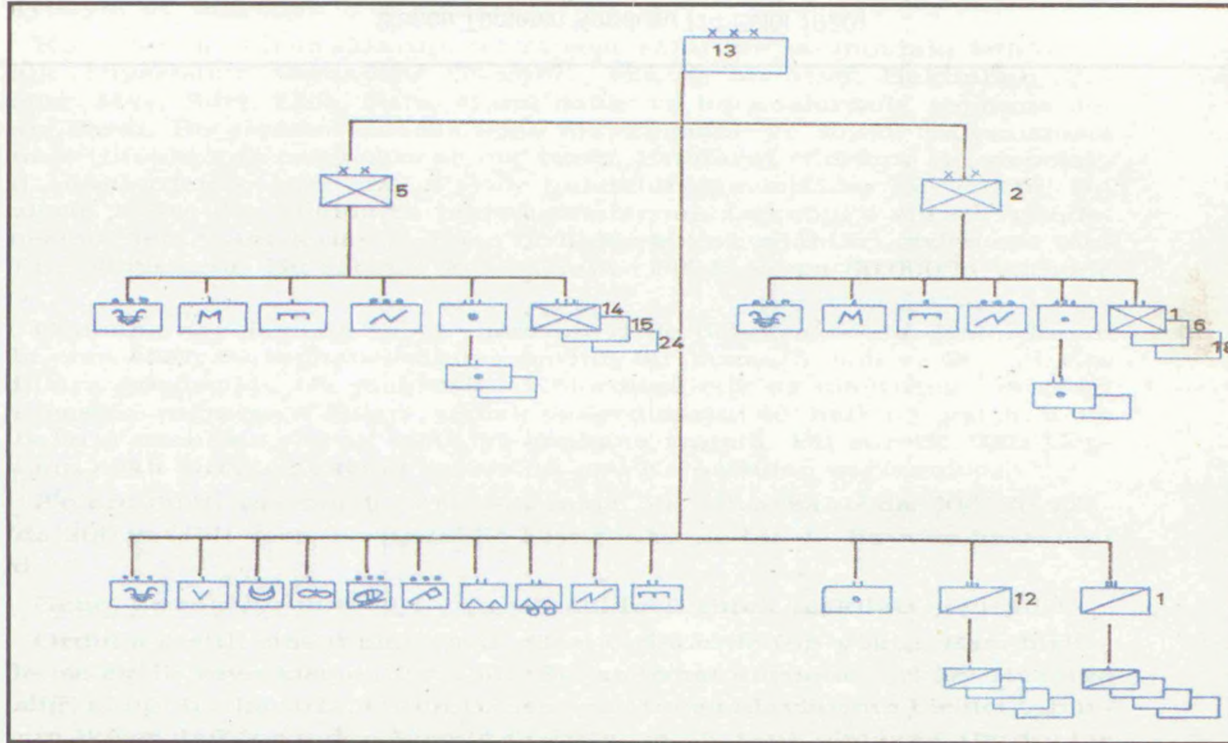
Mücahit Doktor Fahri[585]

585 Gnkur ATASE Arşivi; İstiklal Harbi Albümü 4, Sayfa: 41, Fot. Nu: 79.

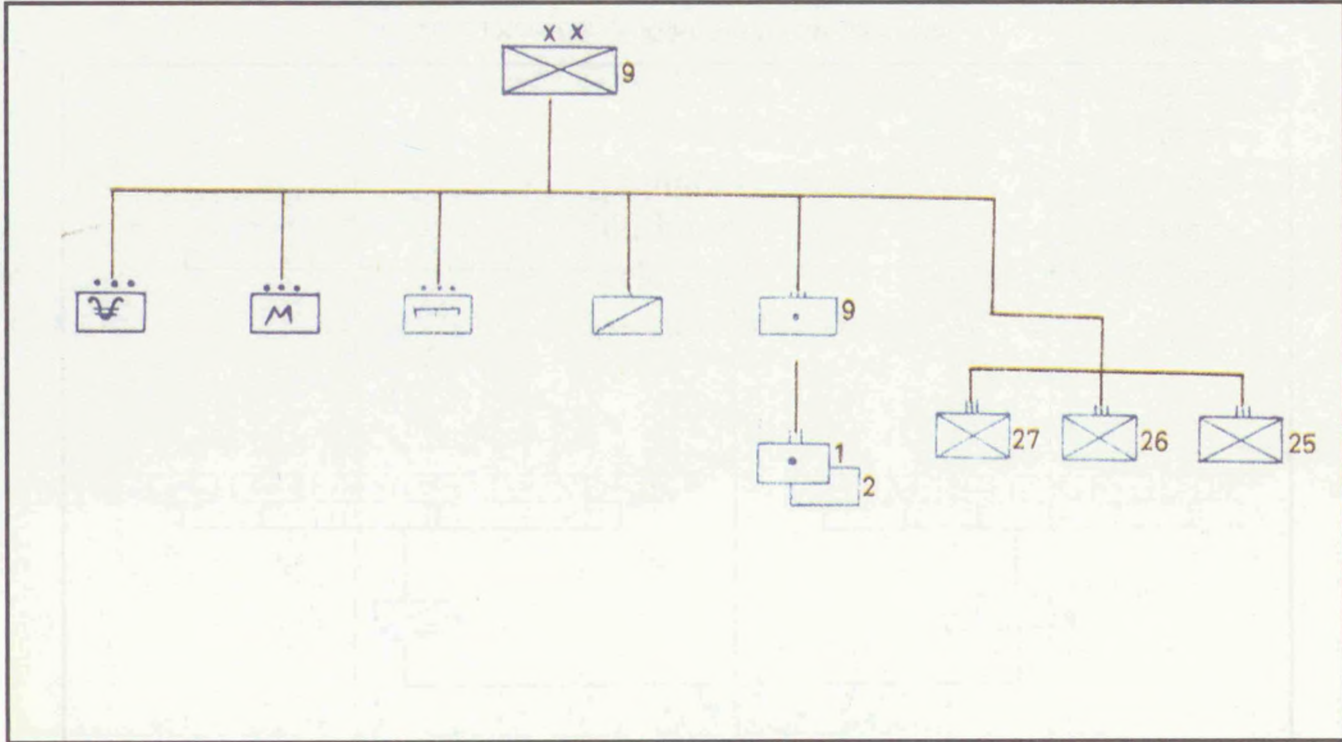

Antep Savaşı'na Katılan Hatay Mücahitlerinden Bir Grup[586]

586 Gnkur ATASE Arşivi; İstiklal Harbi Albümü 4, Sayfa: 46, Fot. Nu: 99.

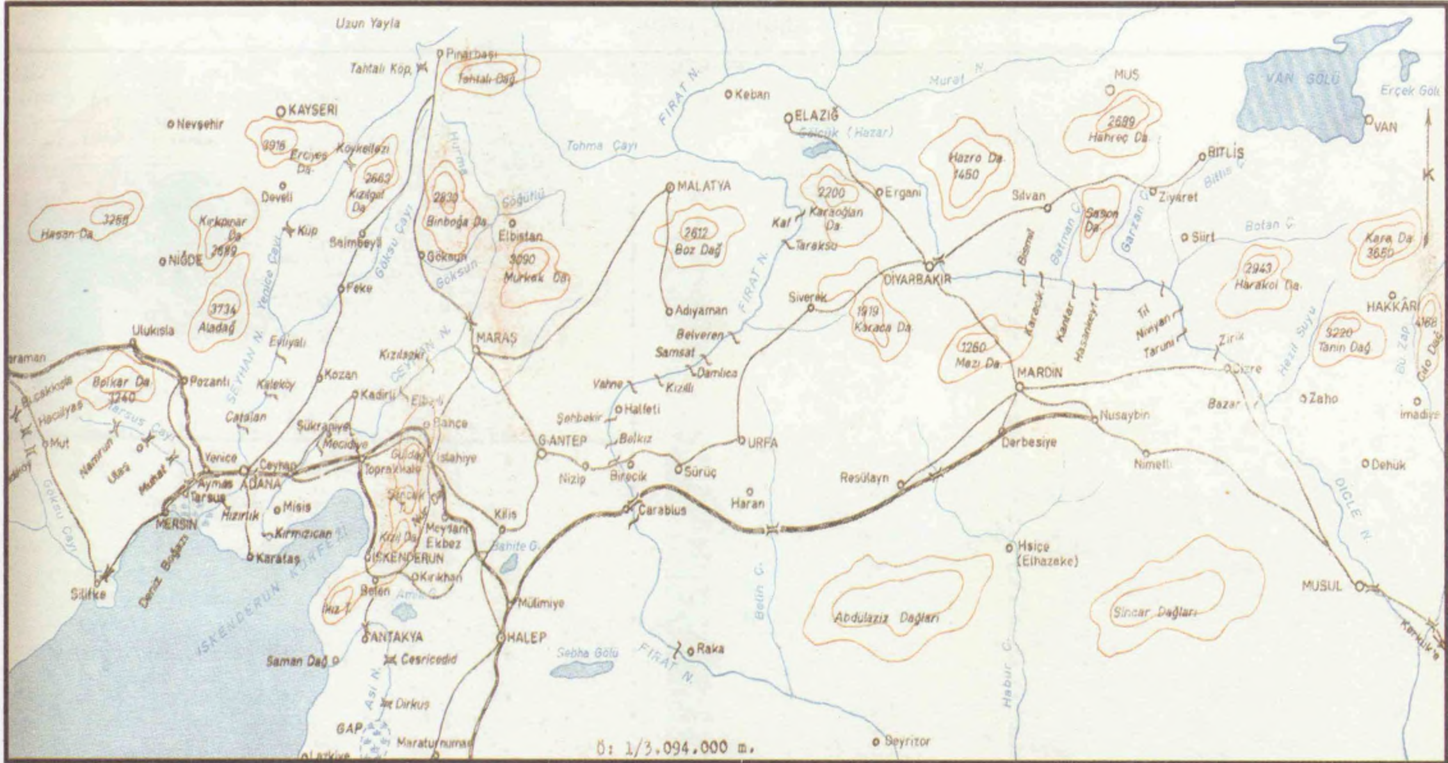

13'üncü Kolordunun Kuruluşu (15 Mayıs 1919).

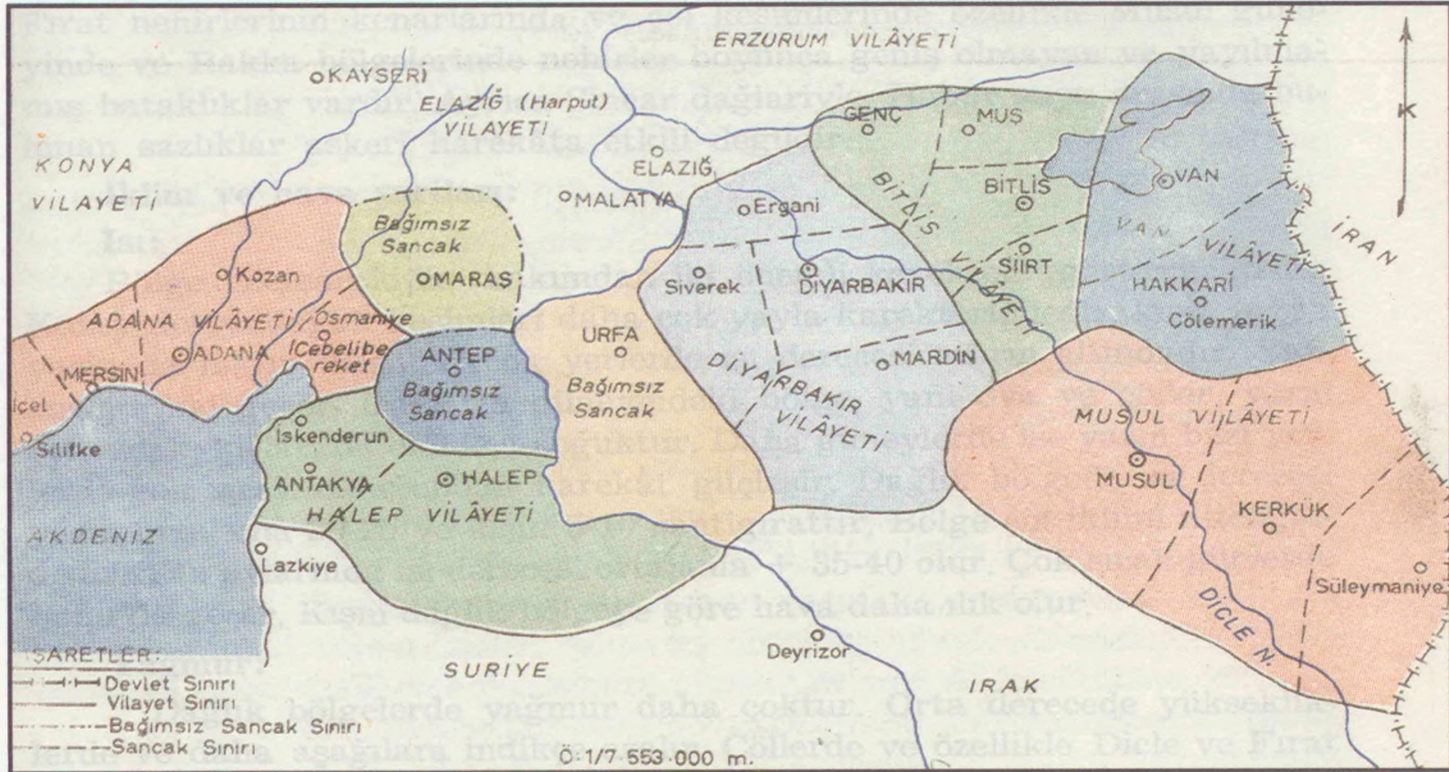

9'uncu Tümenin Kuruluşu (14 Eylül 1920)

Kroki - 1

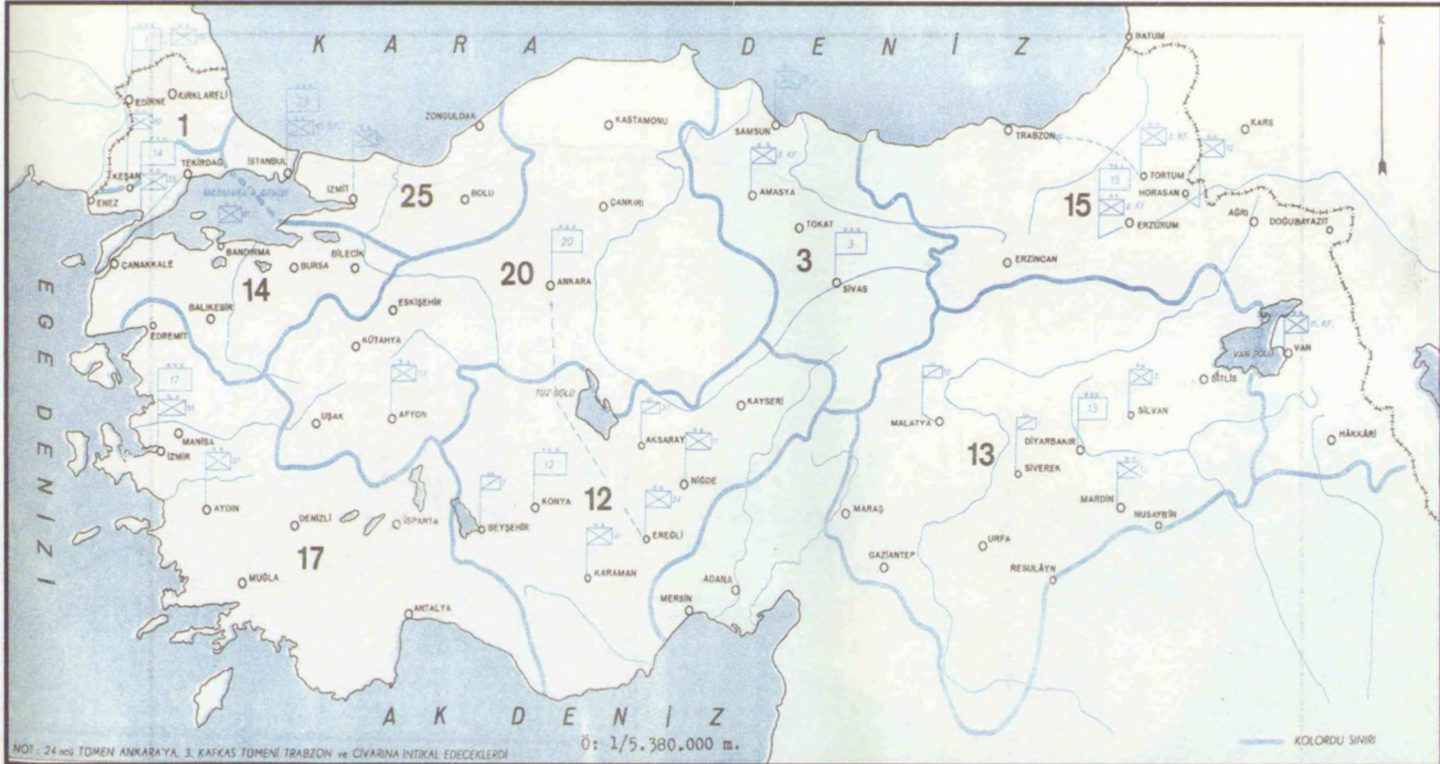

Güney Cephesi'nin Coğrafi Durumu

Kroki - 2

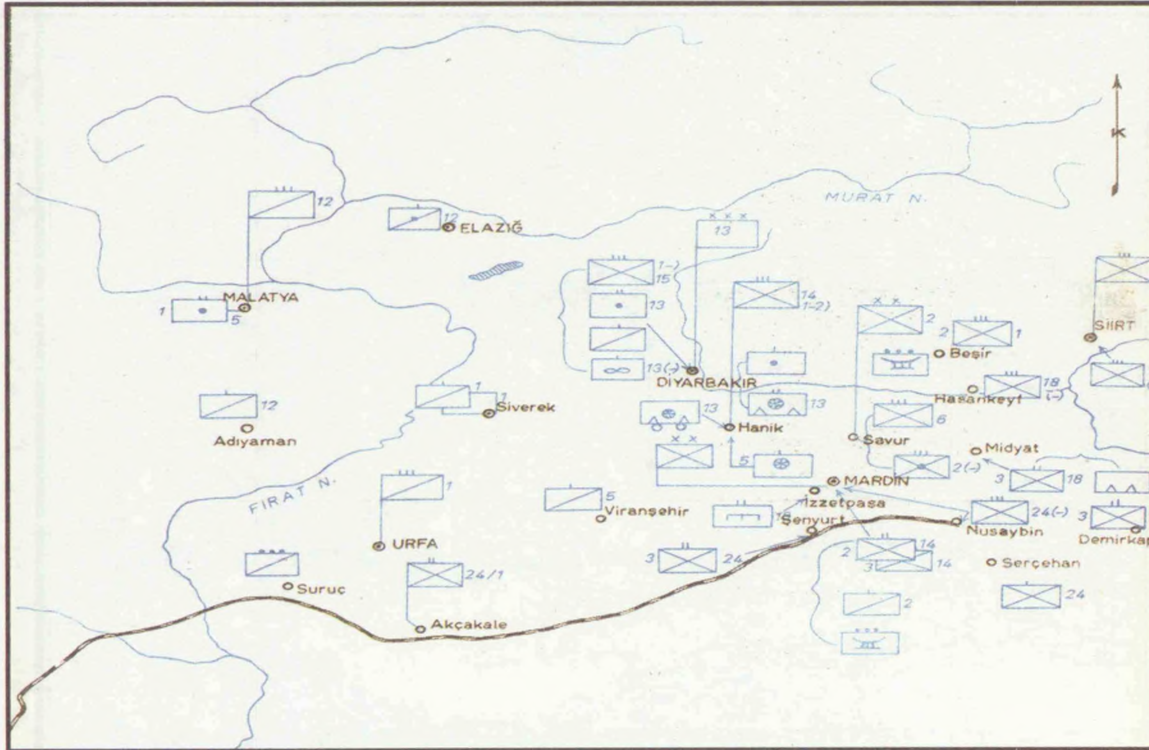

İdari Bölümler

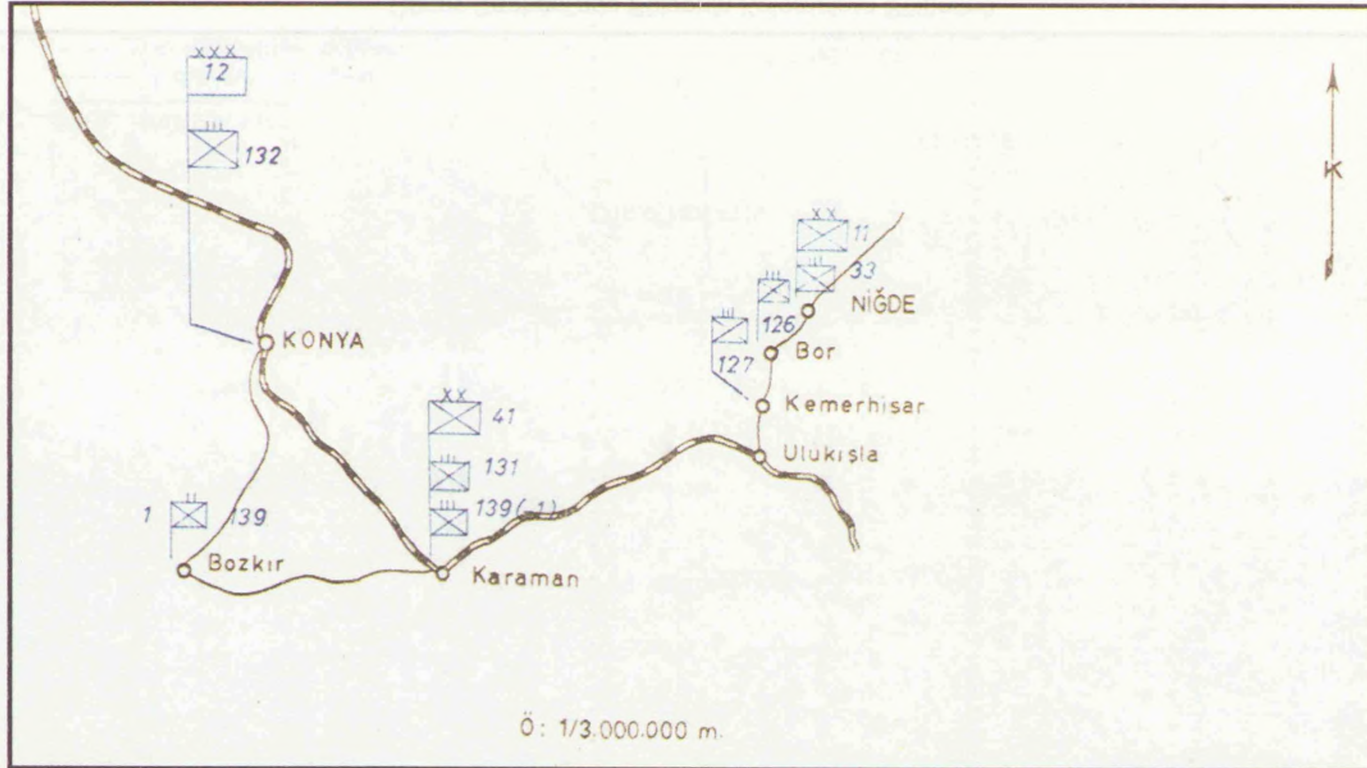

15 Mayıs 1919'da Türk Kuvvetlerinin Konuşu

Kroki - 4

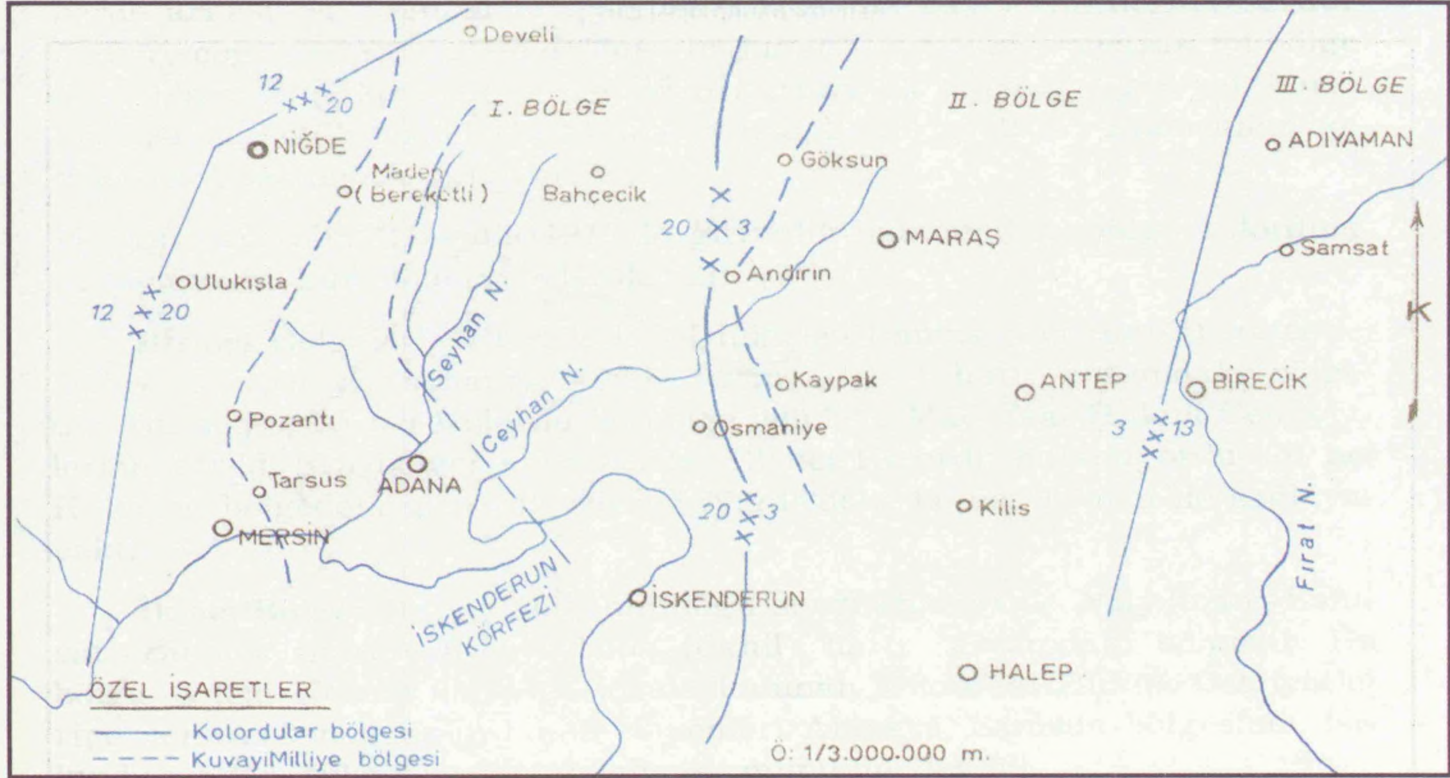

13'üncü Kolordunun Konuşu

Kroki - 5

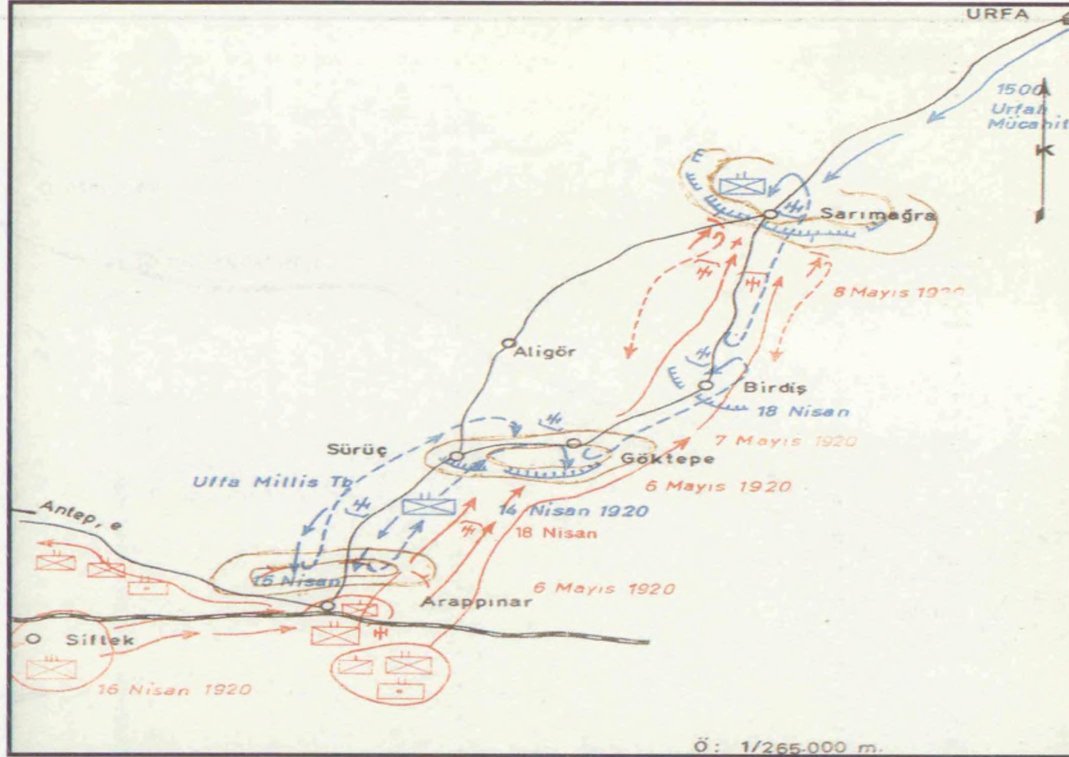

12'nci Kolordunun Konuşu

Kroki - 6

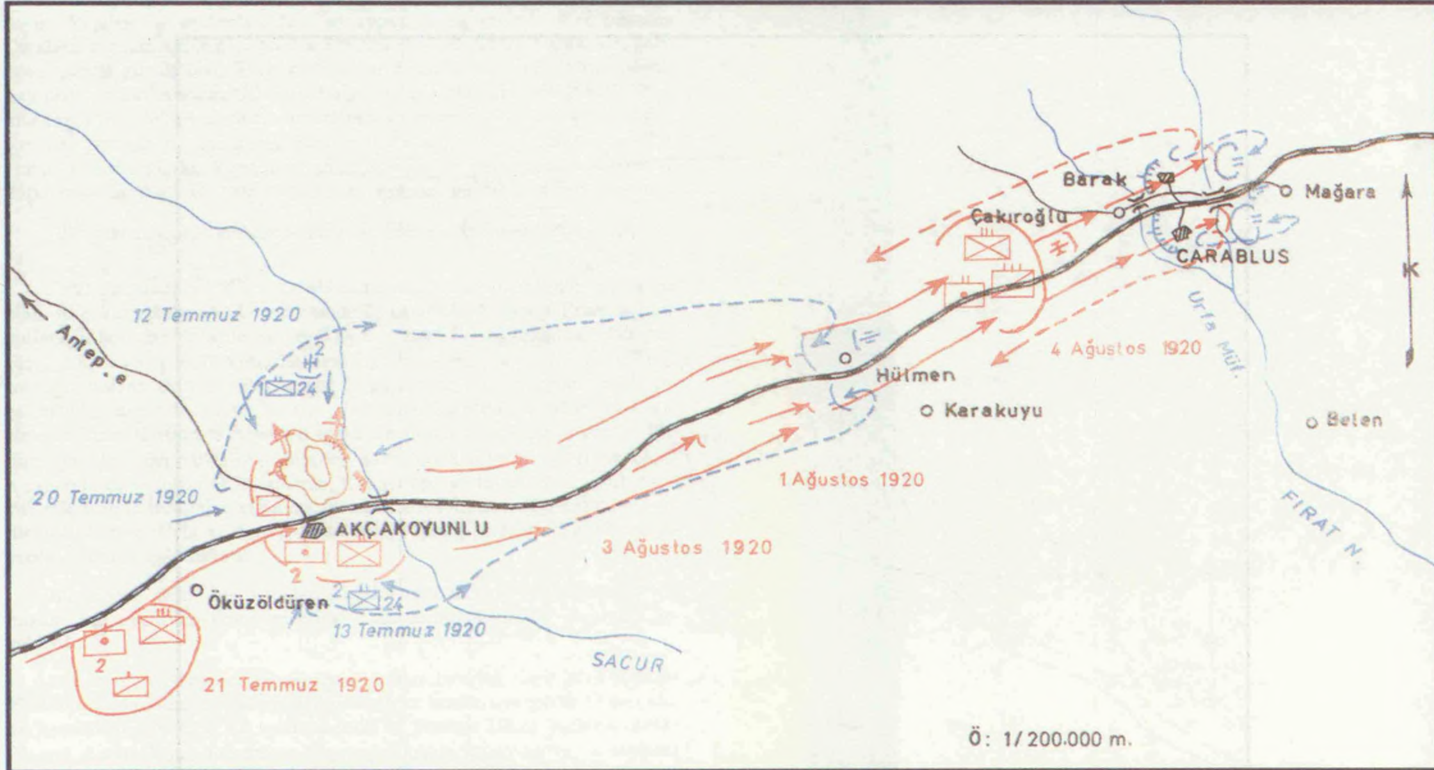

Güney Cephesi'nde Bölgenin Kolordulara Bölünüşü

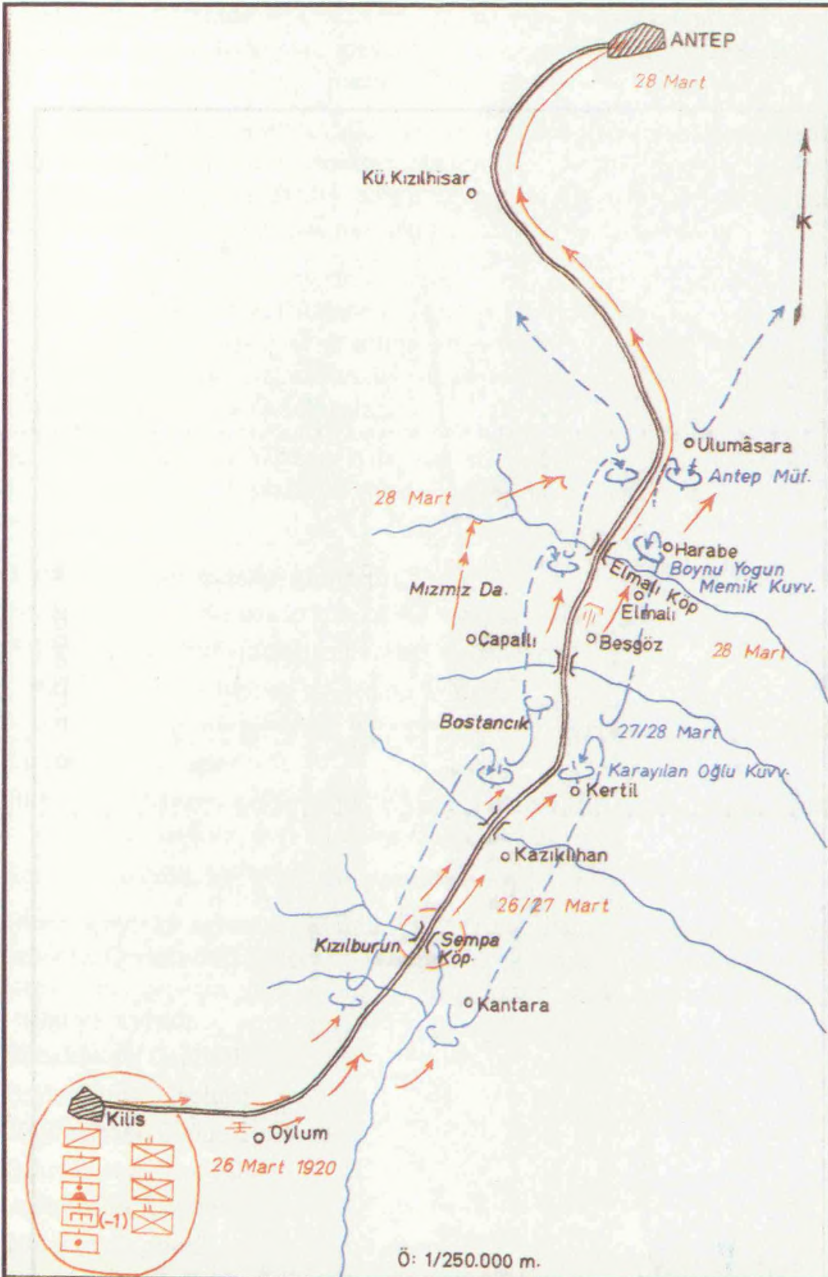

Arappınarı - Sarımağara Muharebeleri (13 Nisan - 5 Haziran 1920)

Kroki - 8

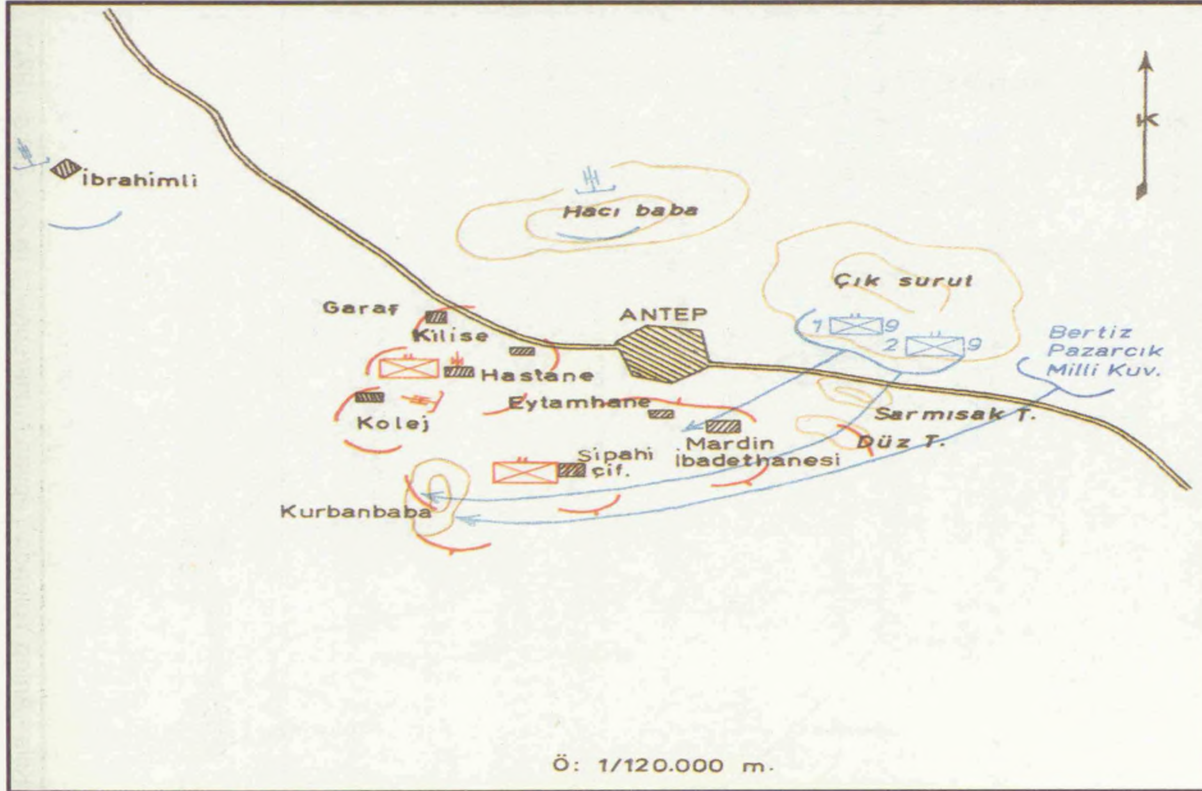

Akçakoyunlu Muharebeleri (12 Temmuz - 4 Ağustos 1920)

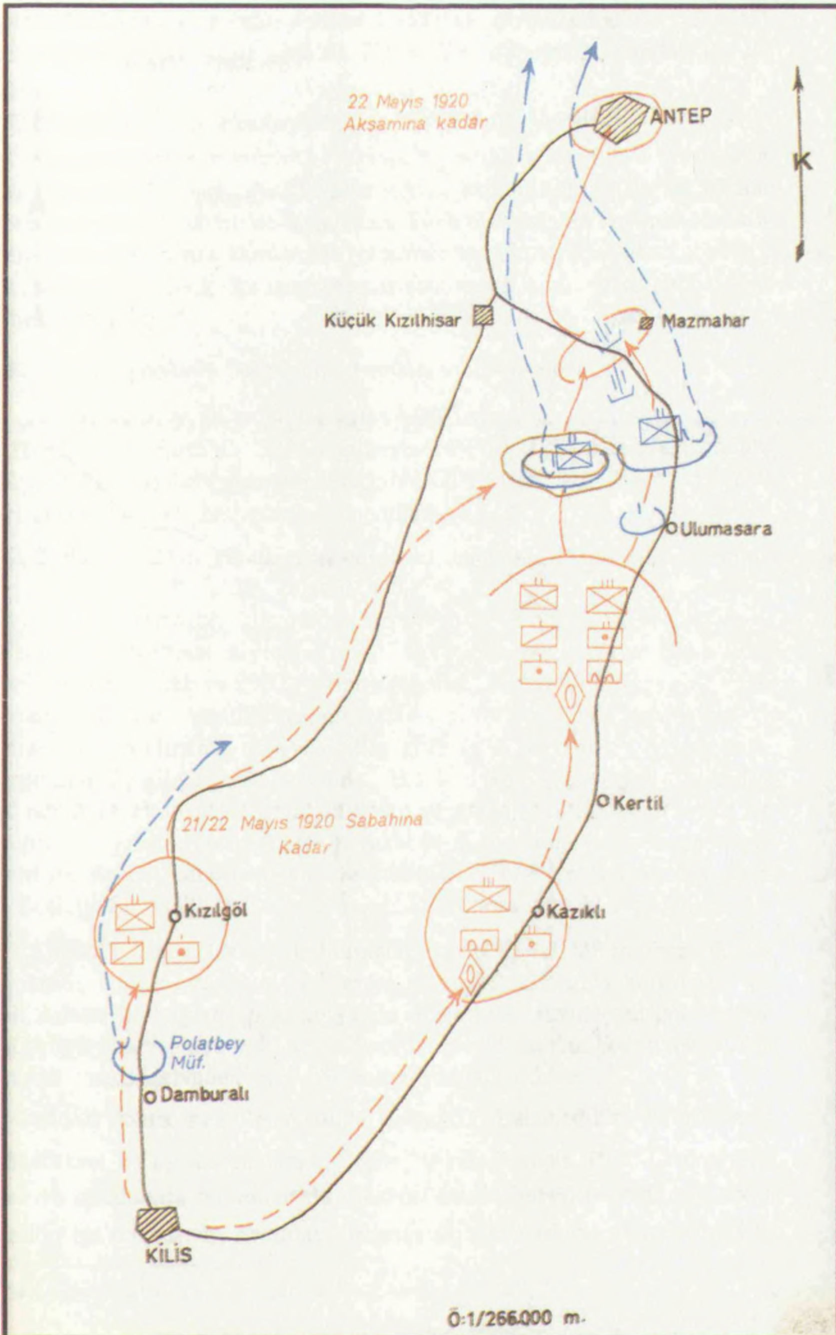

Kilis - Antep Yolunda Yapılan Muharebeler (18 - 23 Şubat 1920)

Kroki - 10

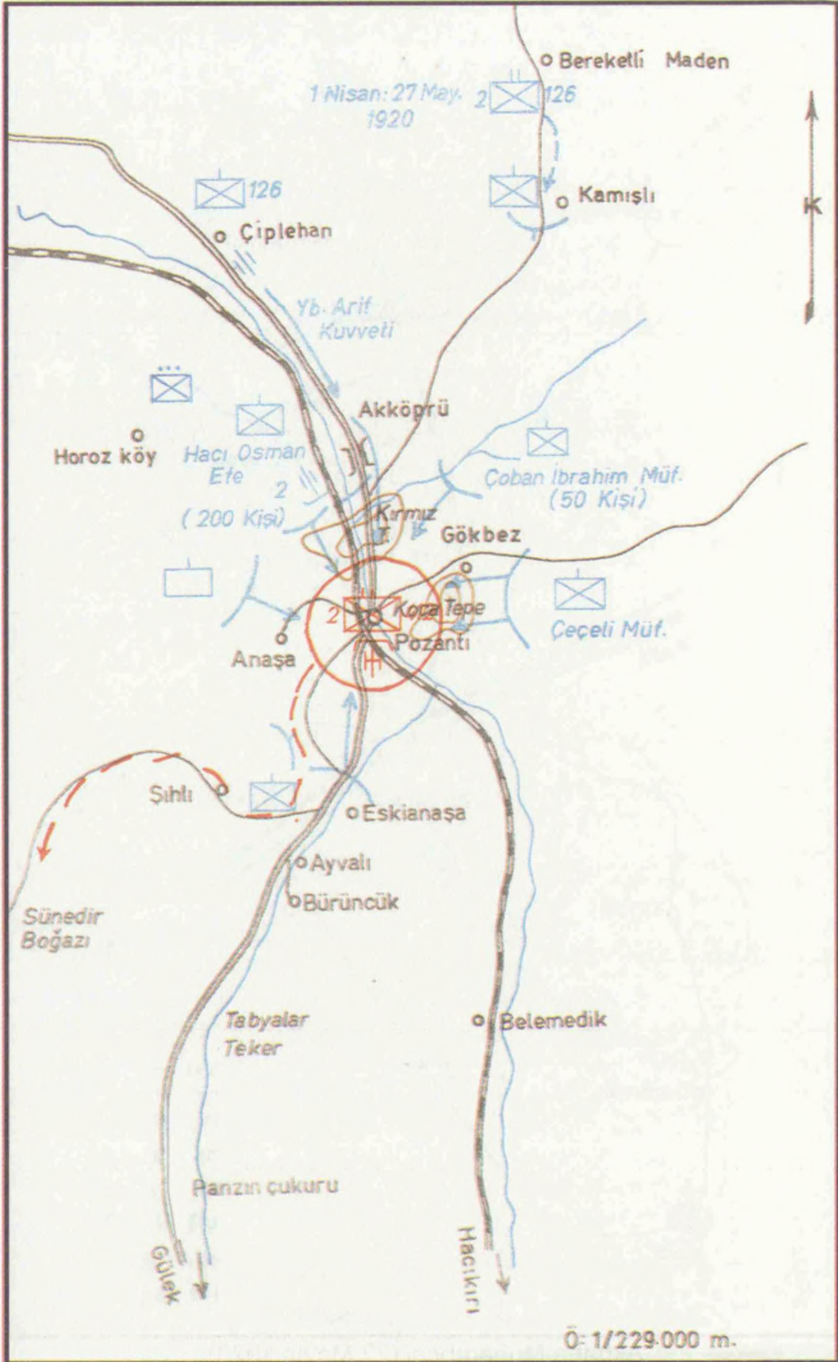

Kurbanbaba Tepesi Muharebesi (3 Mayıs 1920)

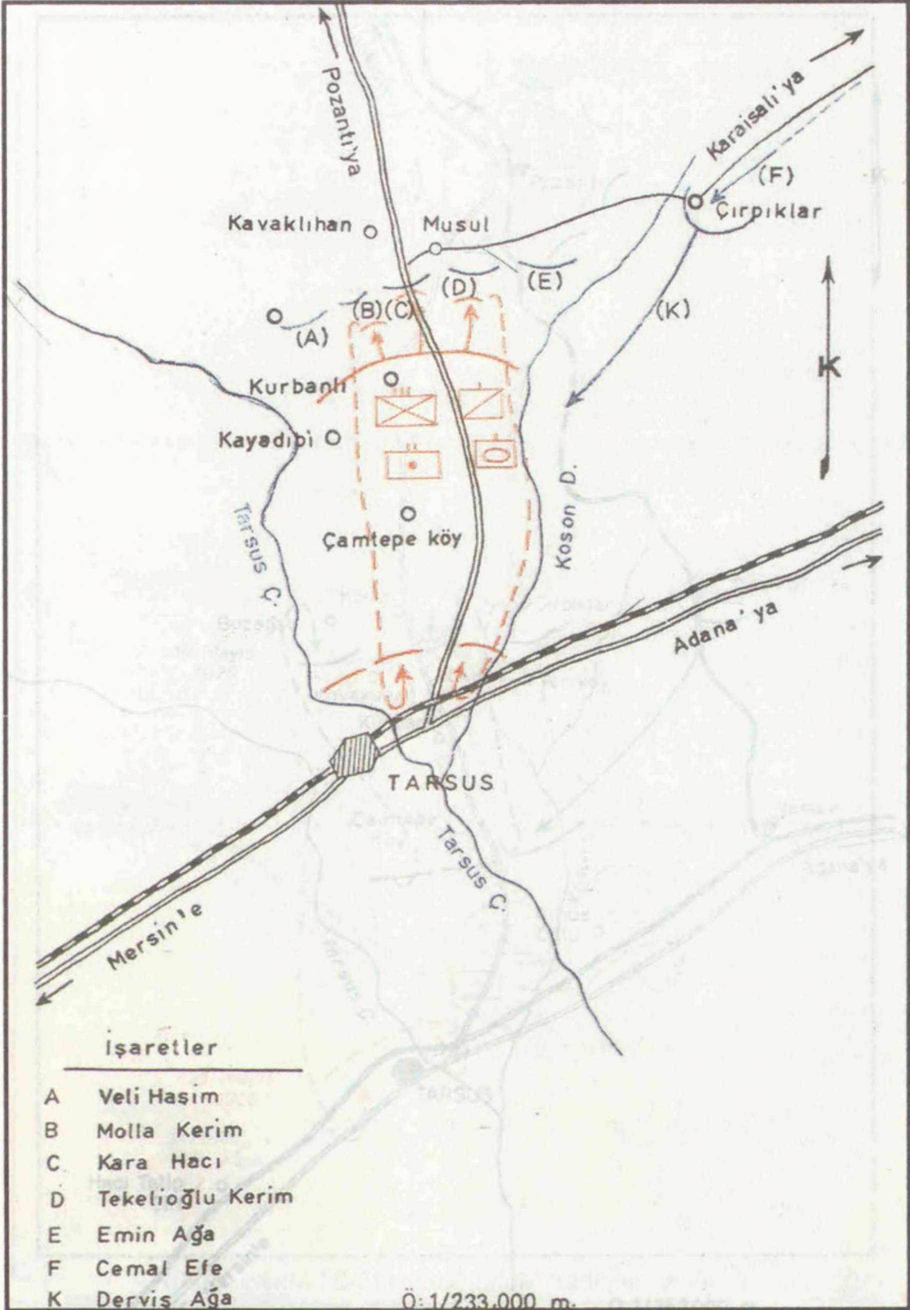

Akbaba Muharebesi (22 Mayıs 1920)

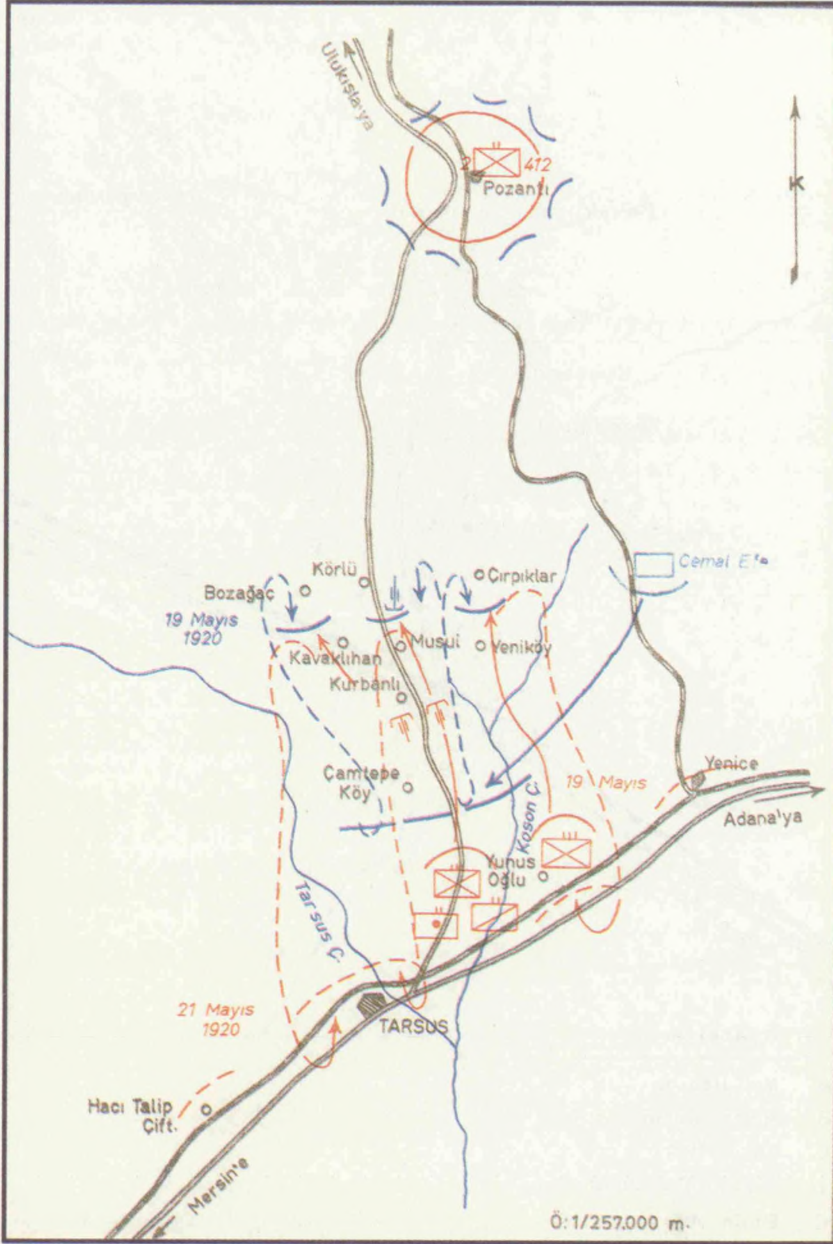
Kroki - 12

Pozantı Bölgesinde Yapılan Hareketler

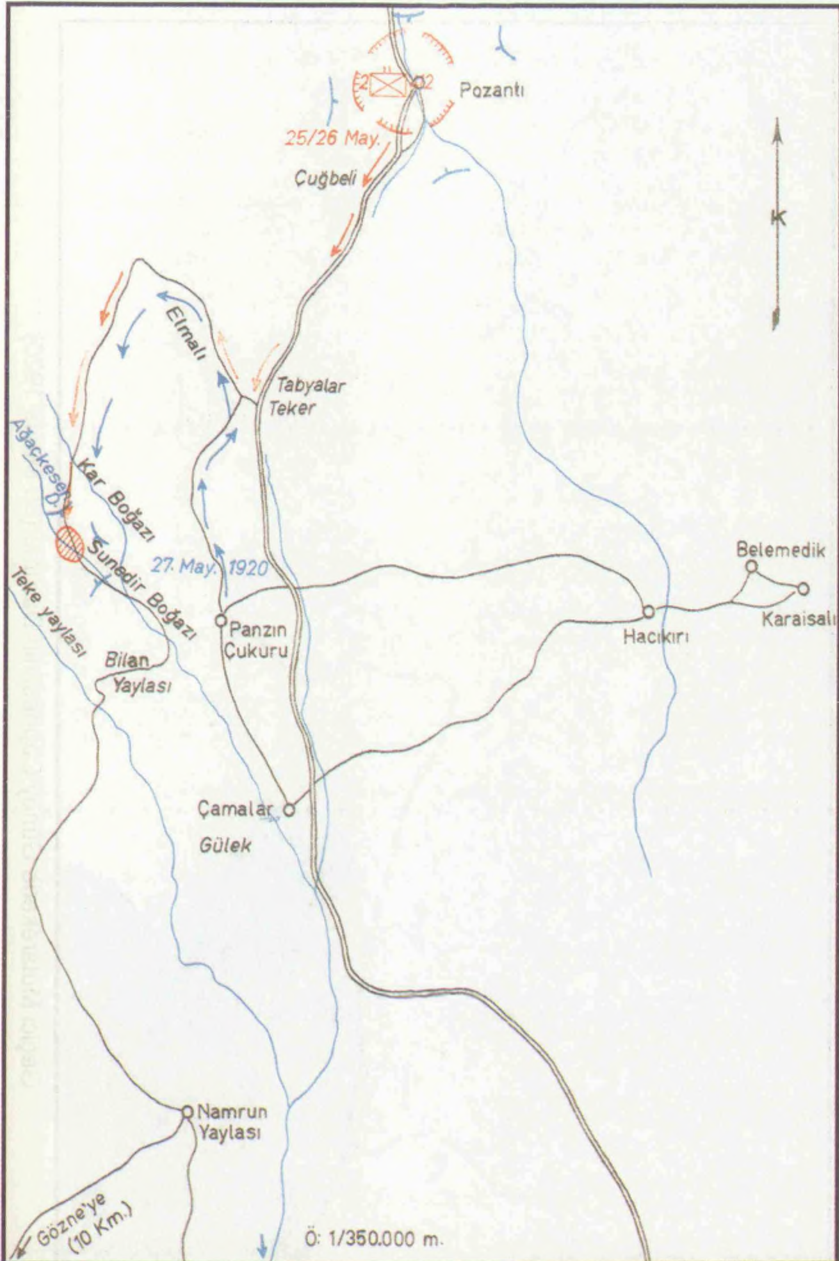

Birinci Kavaklıhan Muharebesi (12 Nisan 1920)

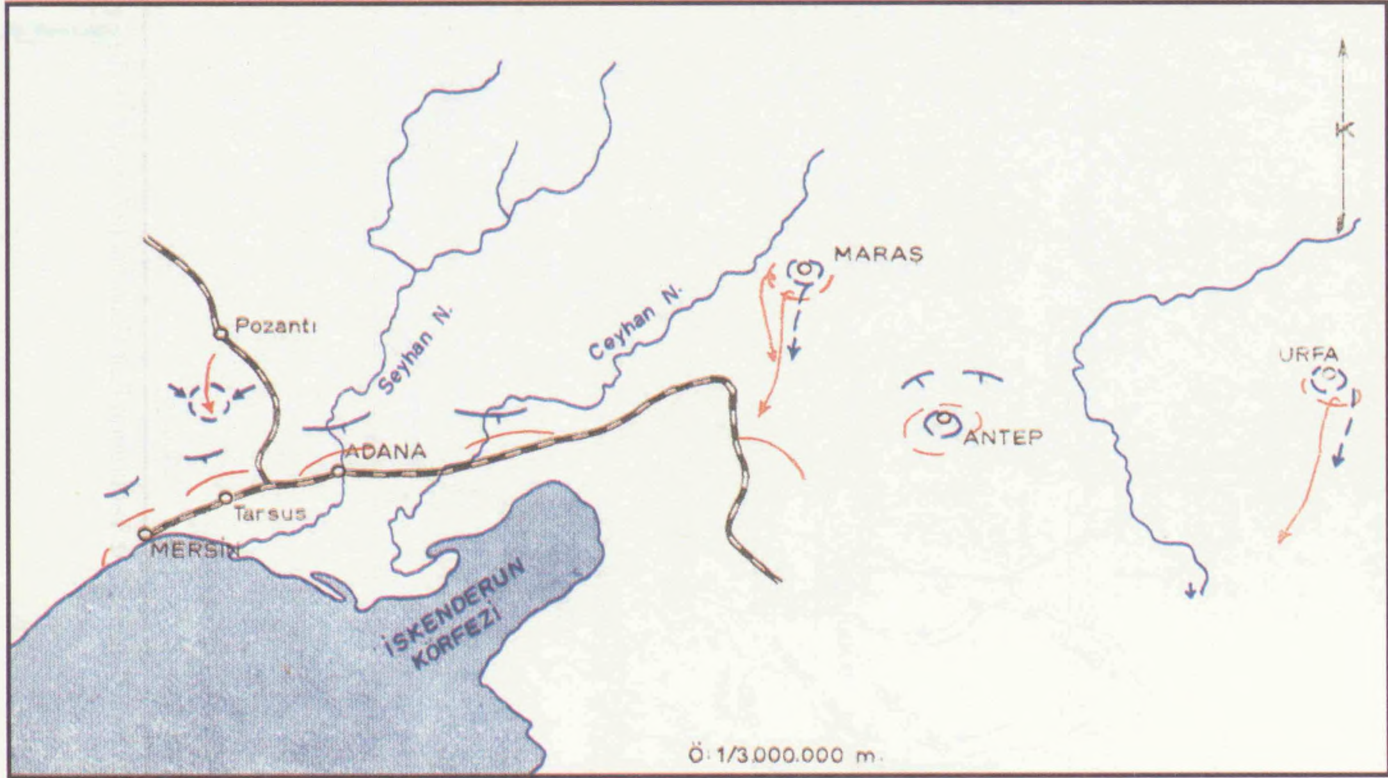

İkinci Kavaklıhan Muharebesi (19-21 Mayıs 1920)

Kroki - 15

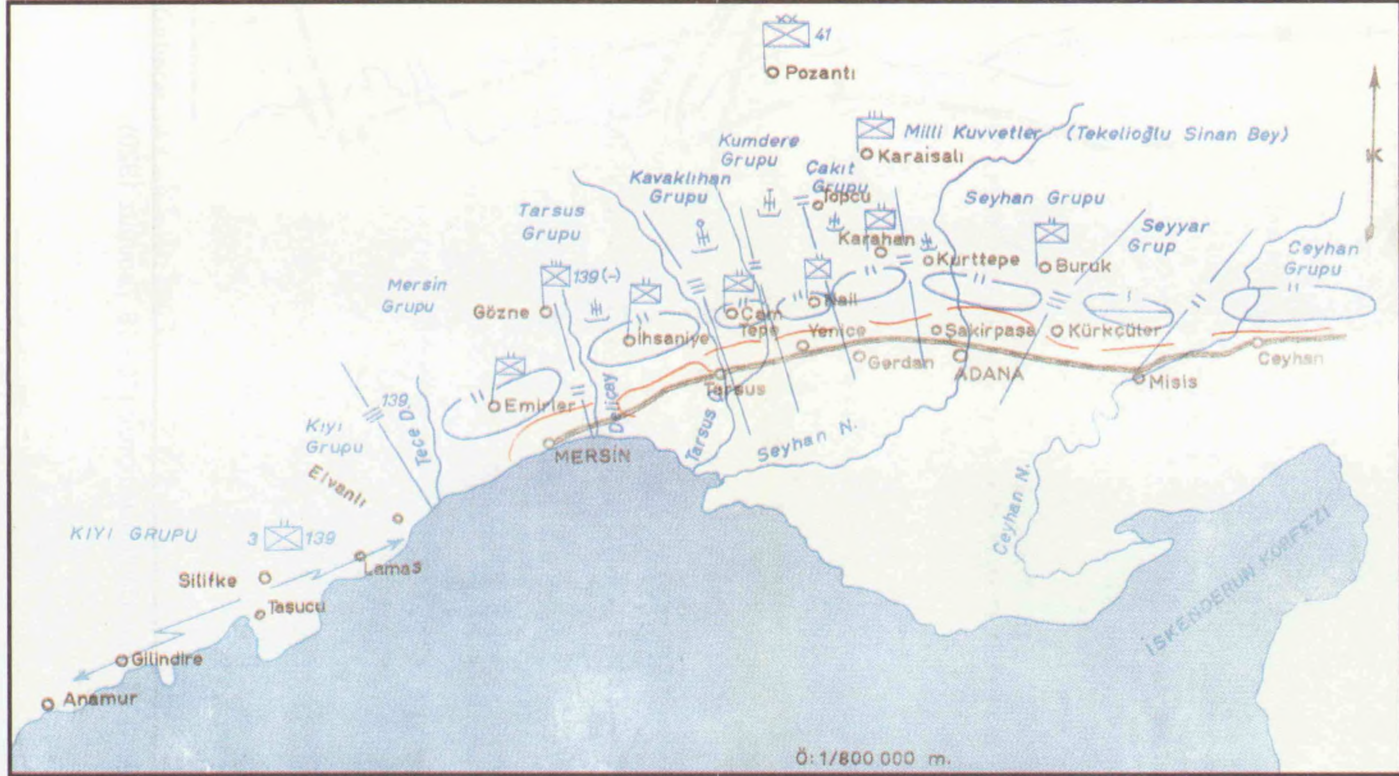

Pozantı'daki Fransız Taburunun Esir Edilmesi (27 Mayıs 1920)

Kroki - 16

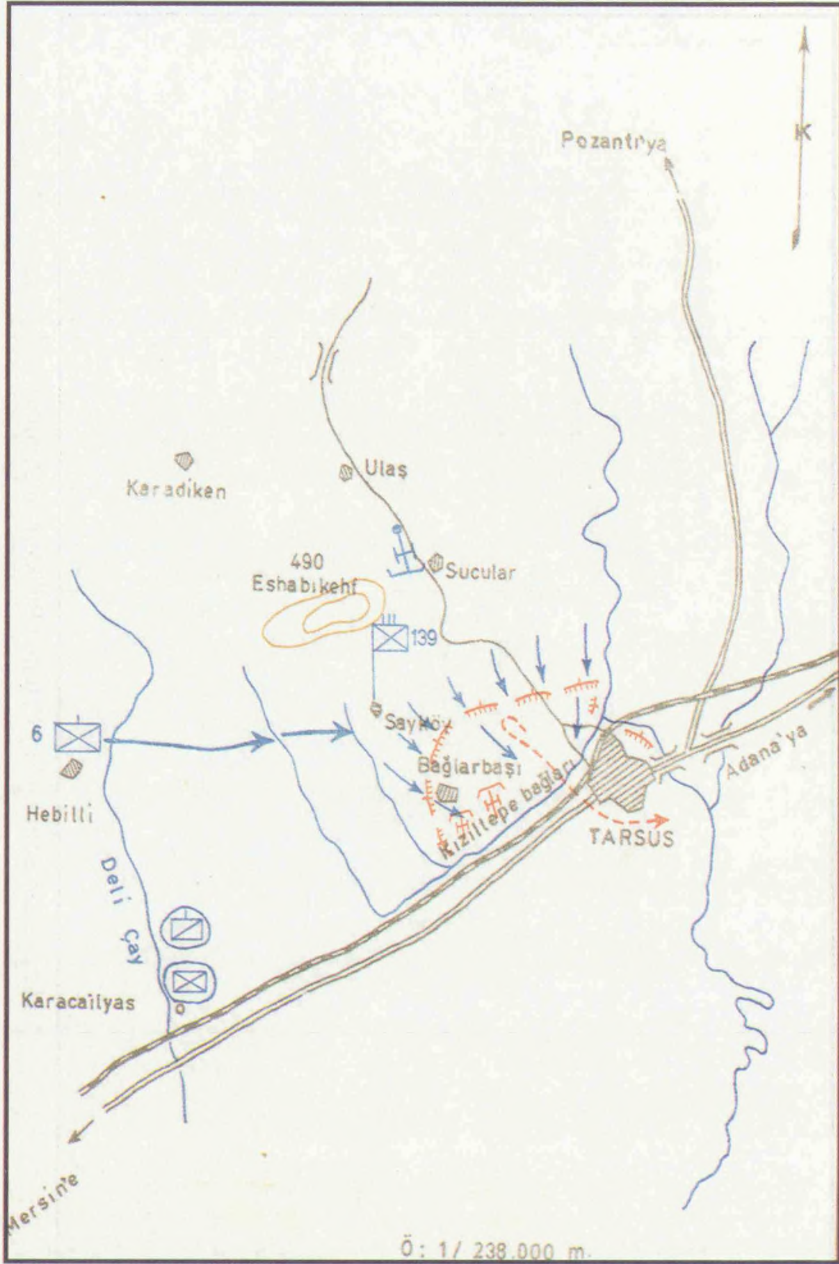

Geçici Mütarekede Güney Cephesi'nin Durumu (30 Mayıs 1920)

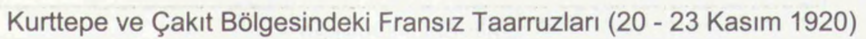

Mütarekeden Sonra 41'inci Tümen Birliklerinin Durumu

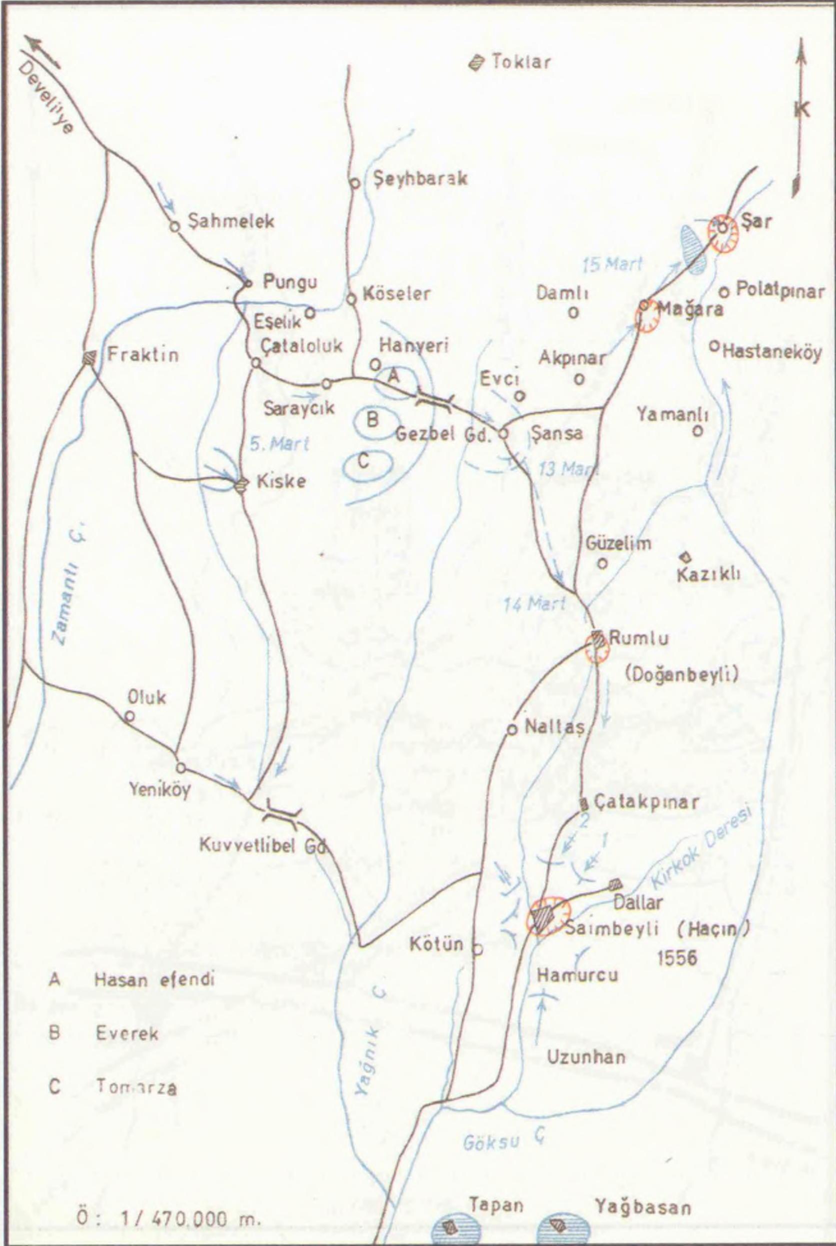
Kroki - 18

Tarsus Bağları Taarruzu (15 - 19 Temmuz 1920)

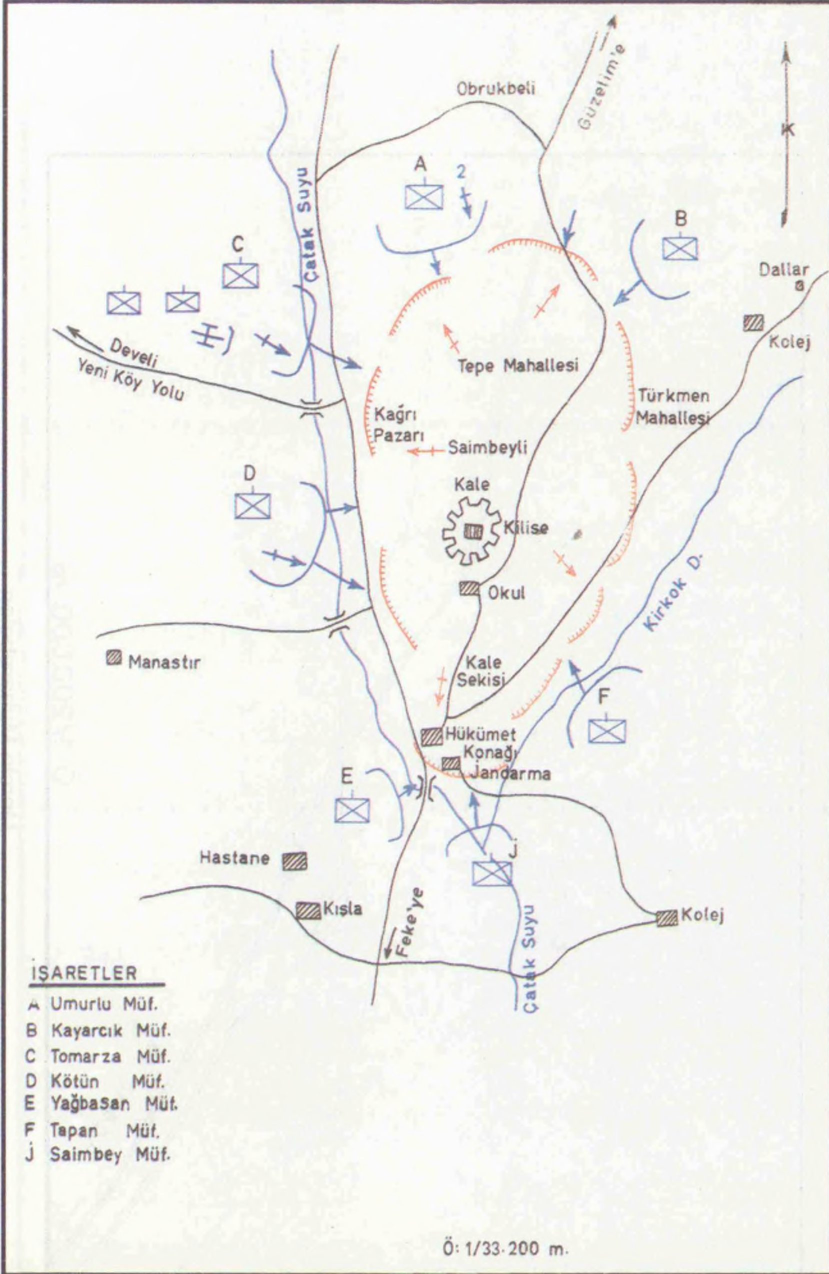

Kurttepe ve Çakıt Bölgesindeki Fransız Taarruzları (20 - 23 Kasım 1920)

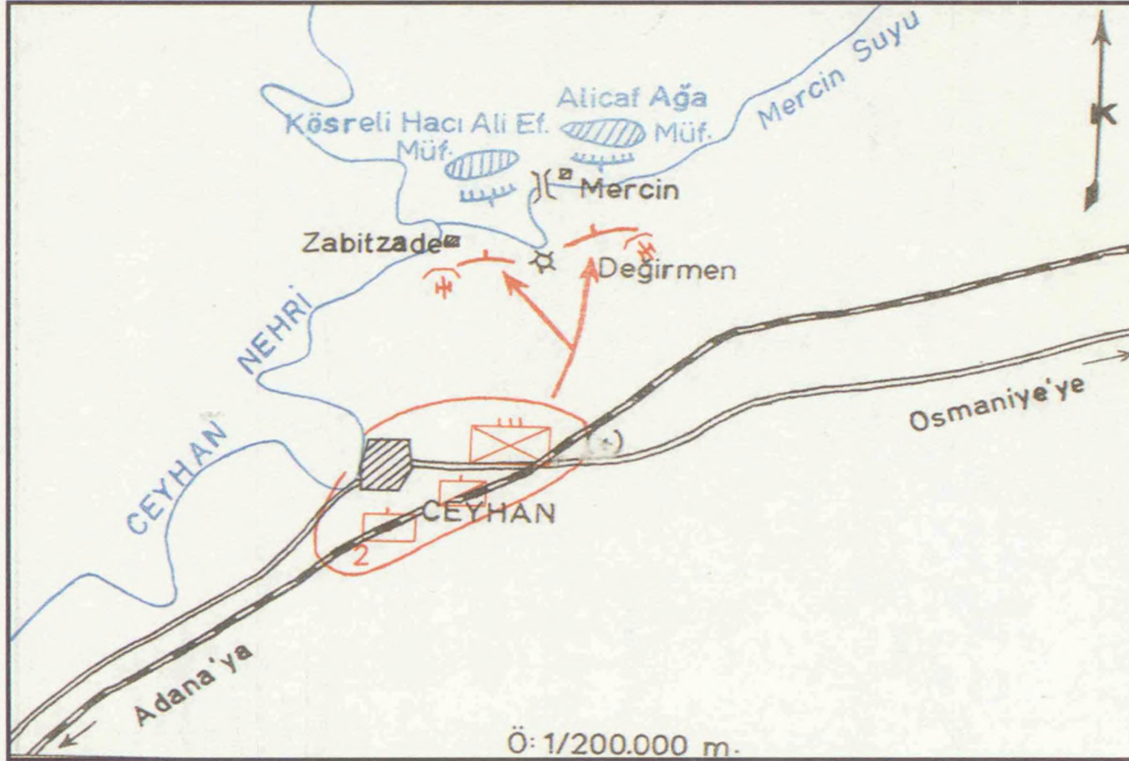

Saimbeyli Harekâtı

Kroki - 21

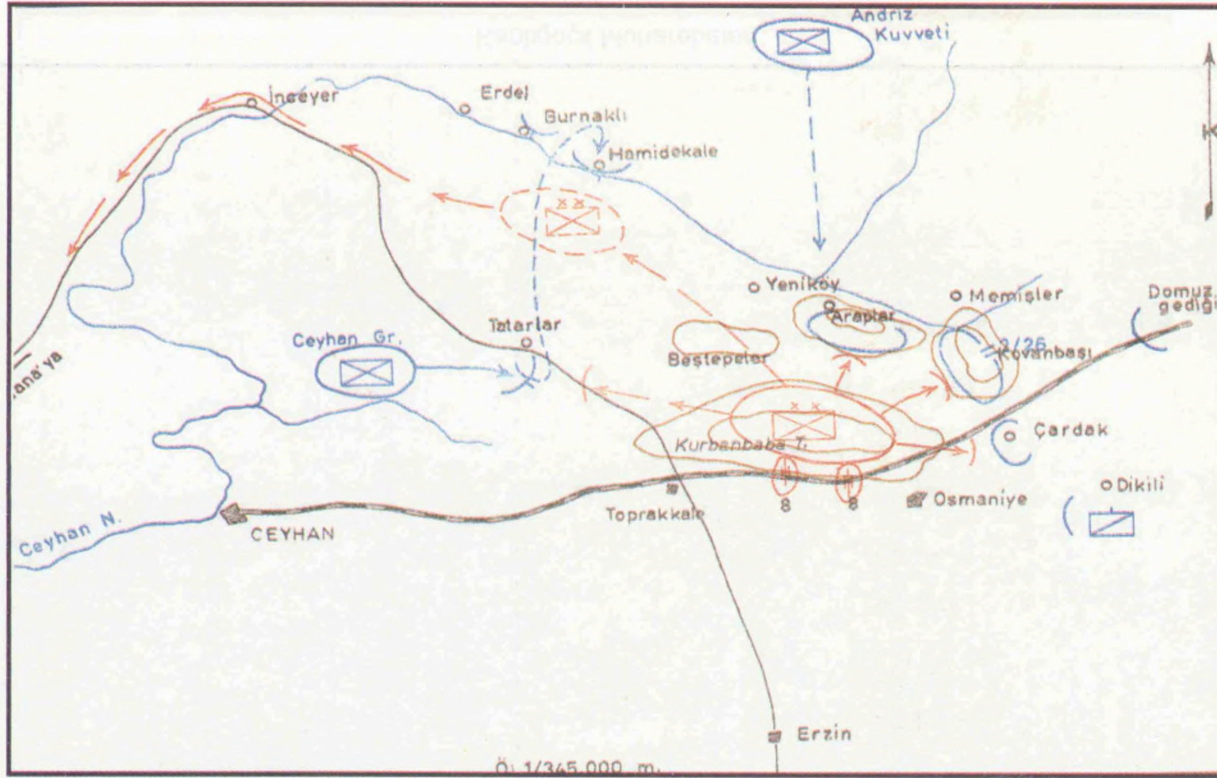

Saimbeyli'ye Yapılan Taarruz

Kroki - 22

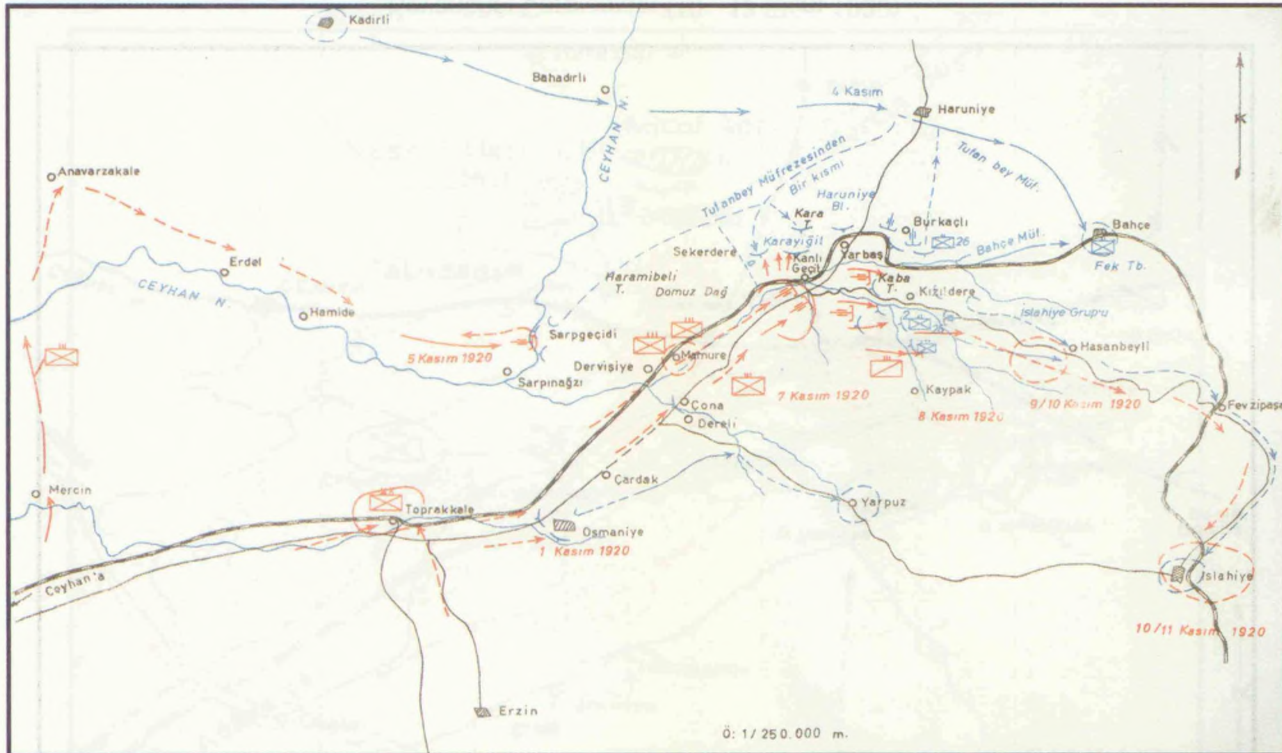

Mercin Muharebeleri

Kroki - 23

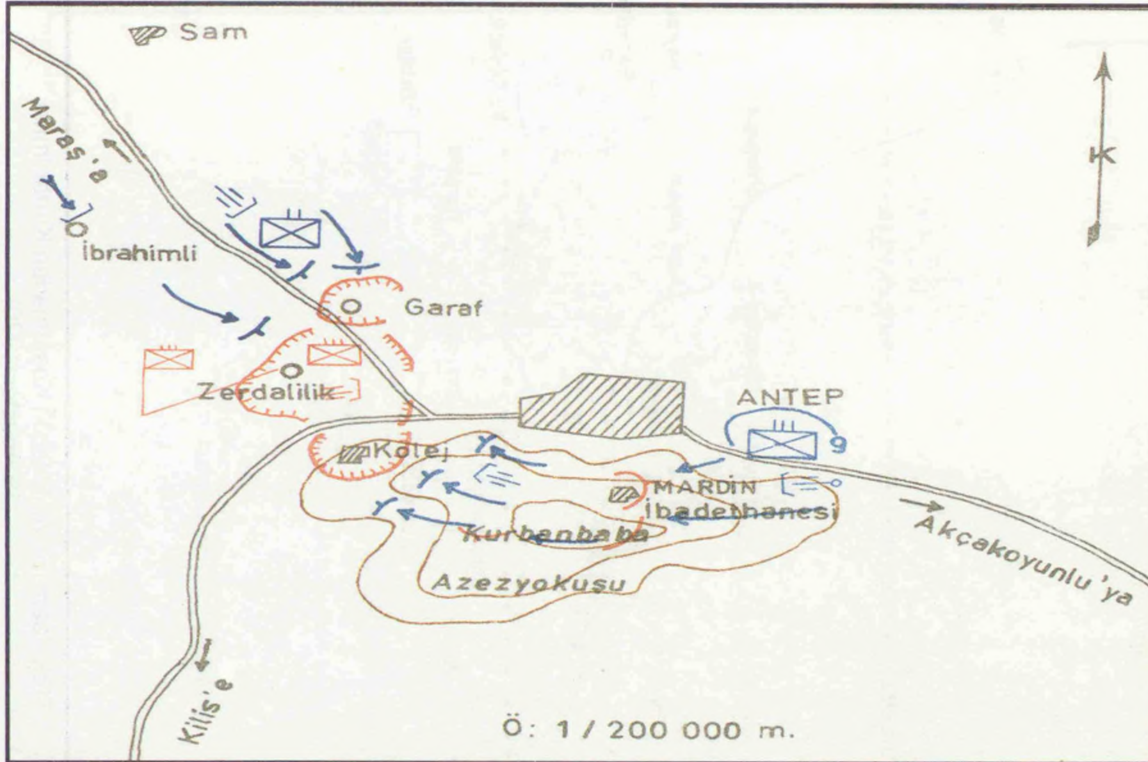

Kovanbaşı Çarpışması (10 - 13 Ekim 1920)

Kroki - 24

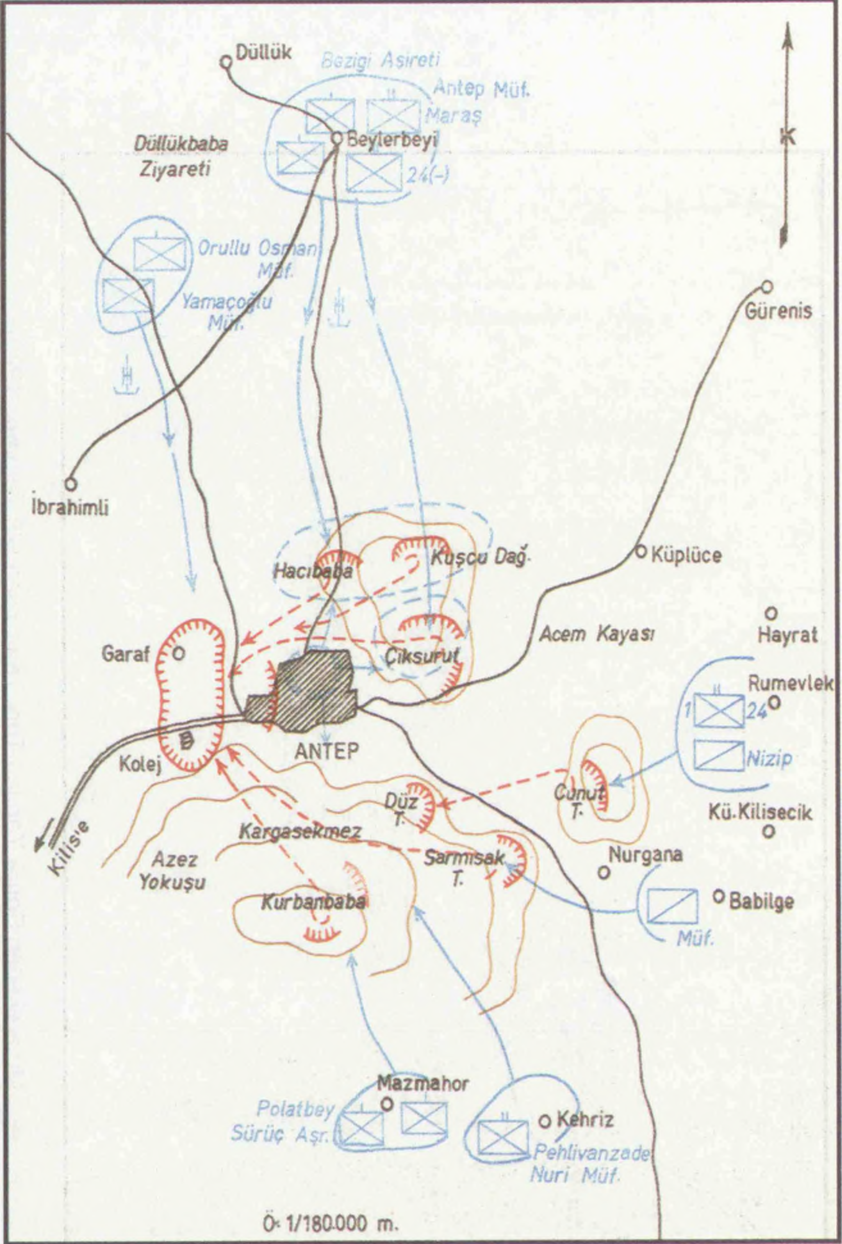

Kanlıgeçit Muharebeleri

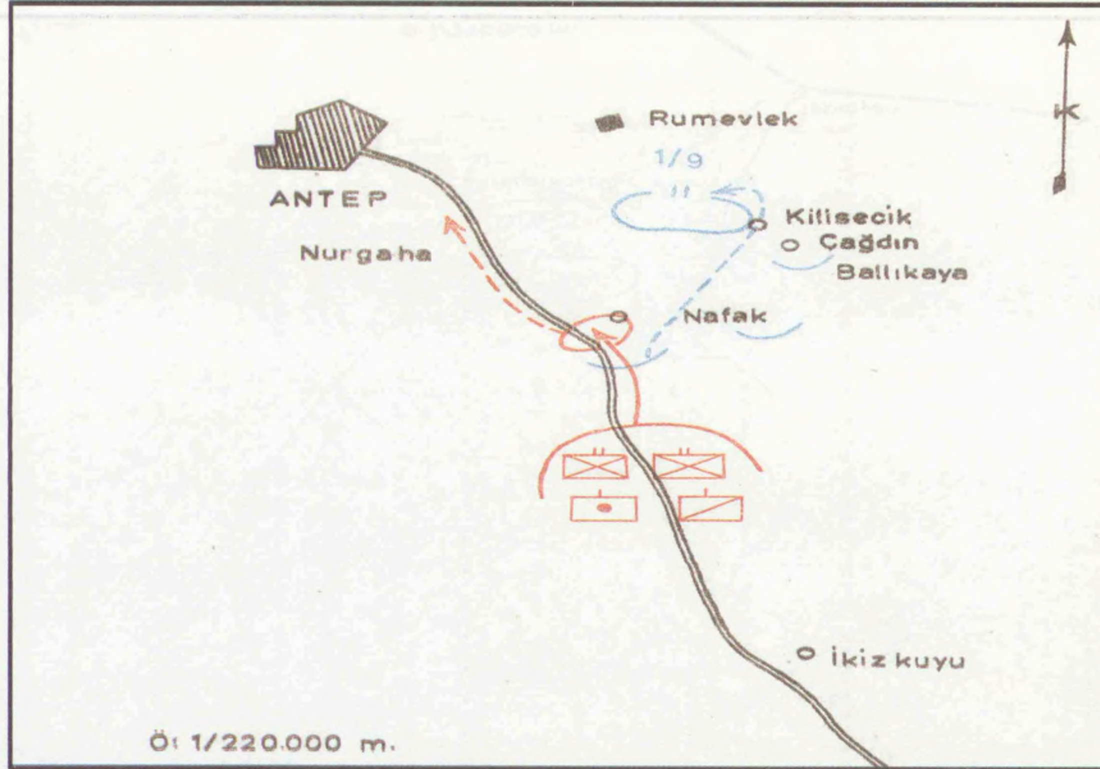
Kroki - 25

Mütarekeden Sonra Yapılan Türk Taarruzları (29 Temmuz 1920)

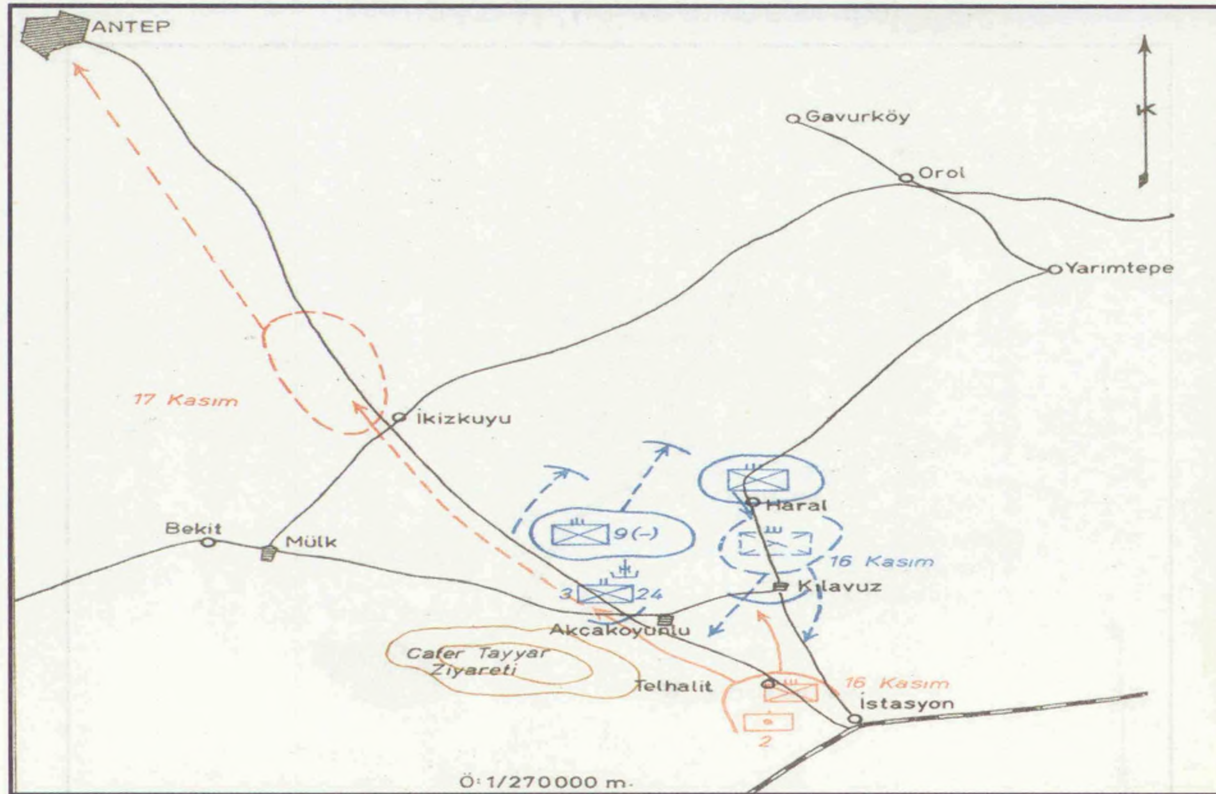

Türk Taarruzu ve Antep'in Kuşatmadan Kurtarılması
(19 Ağustos 1920)

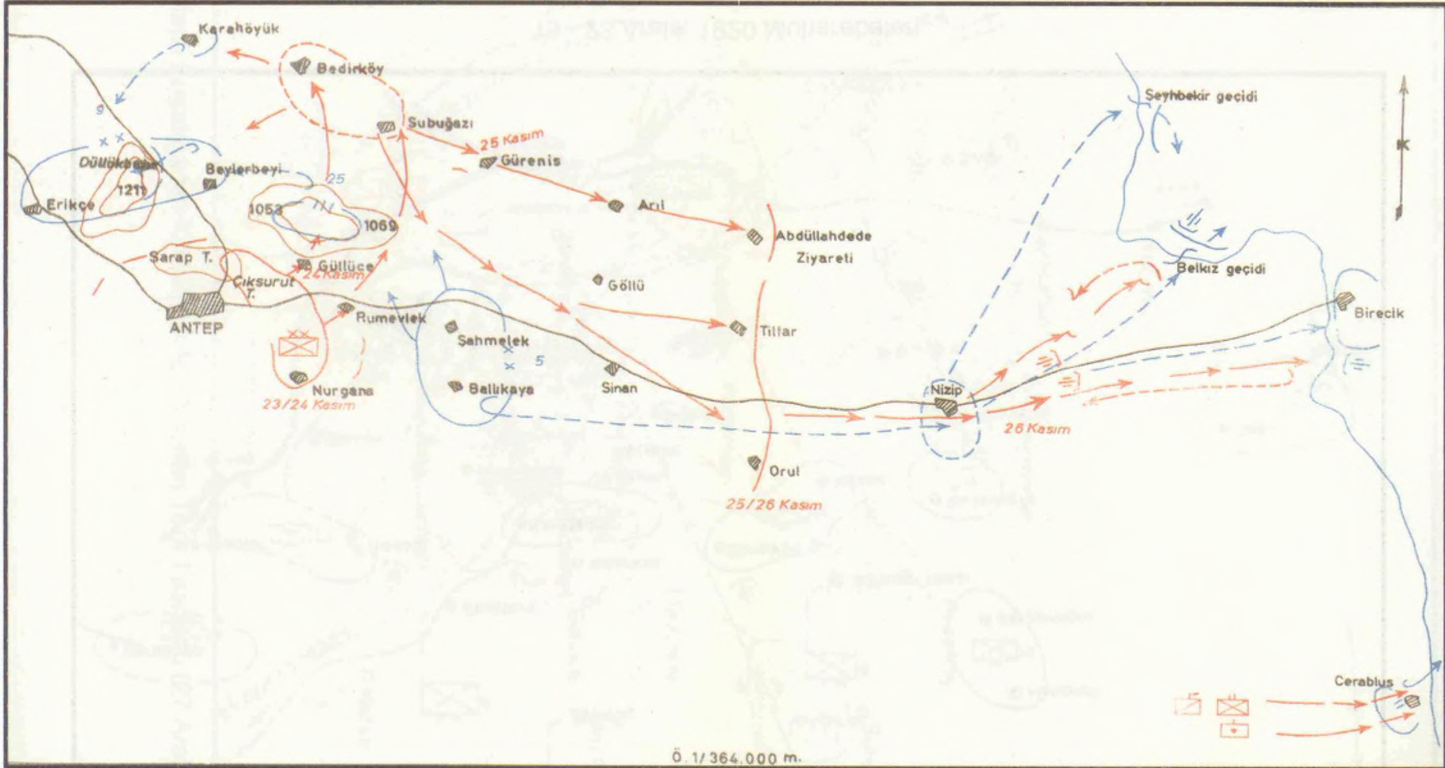

İkinci Nafak Boğazı Muharebesi (20 Eylül 1920)

Kroki - 28

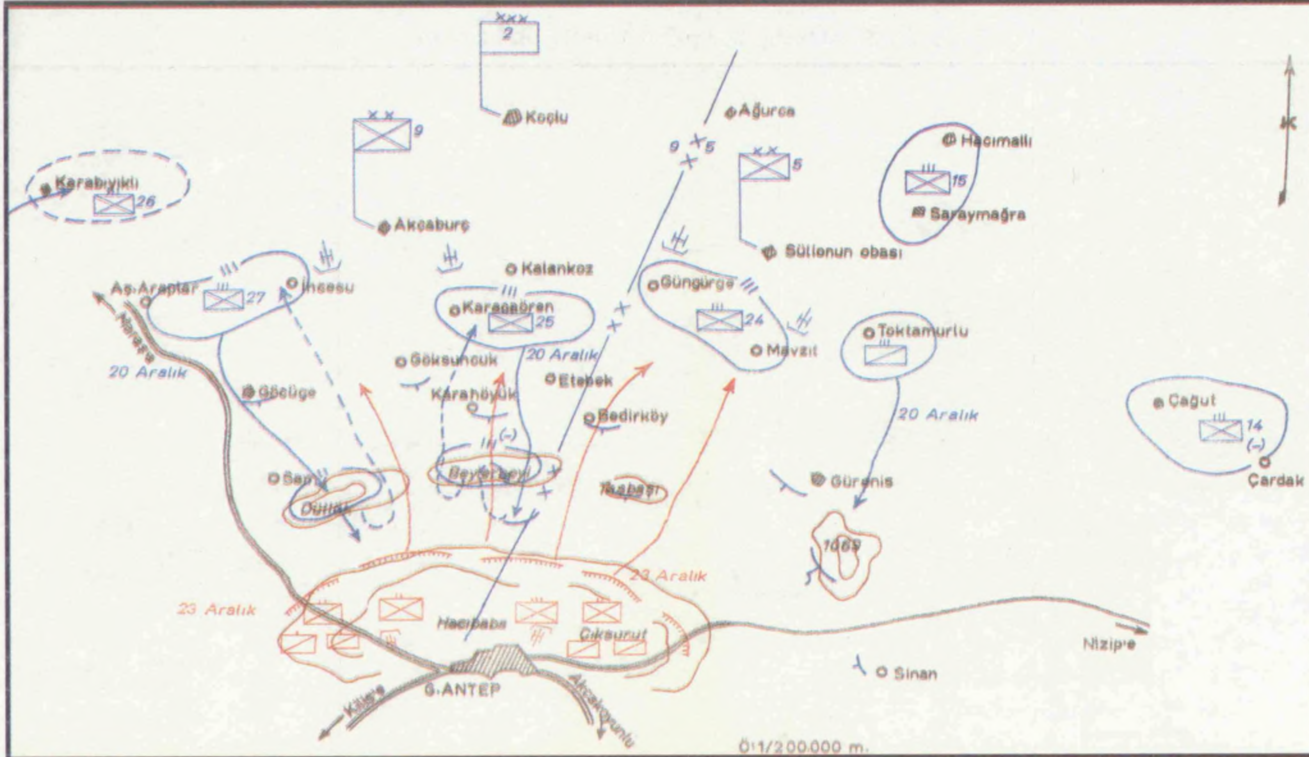

Akçakoyunlu Muharebesi

Kroki - 29

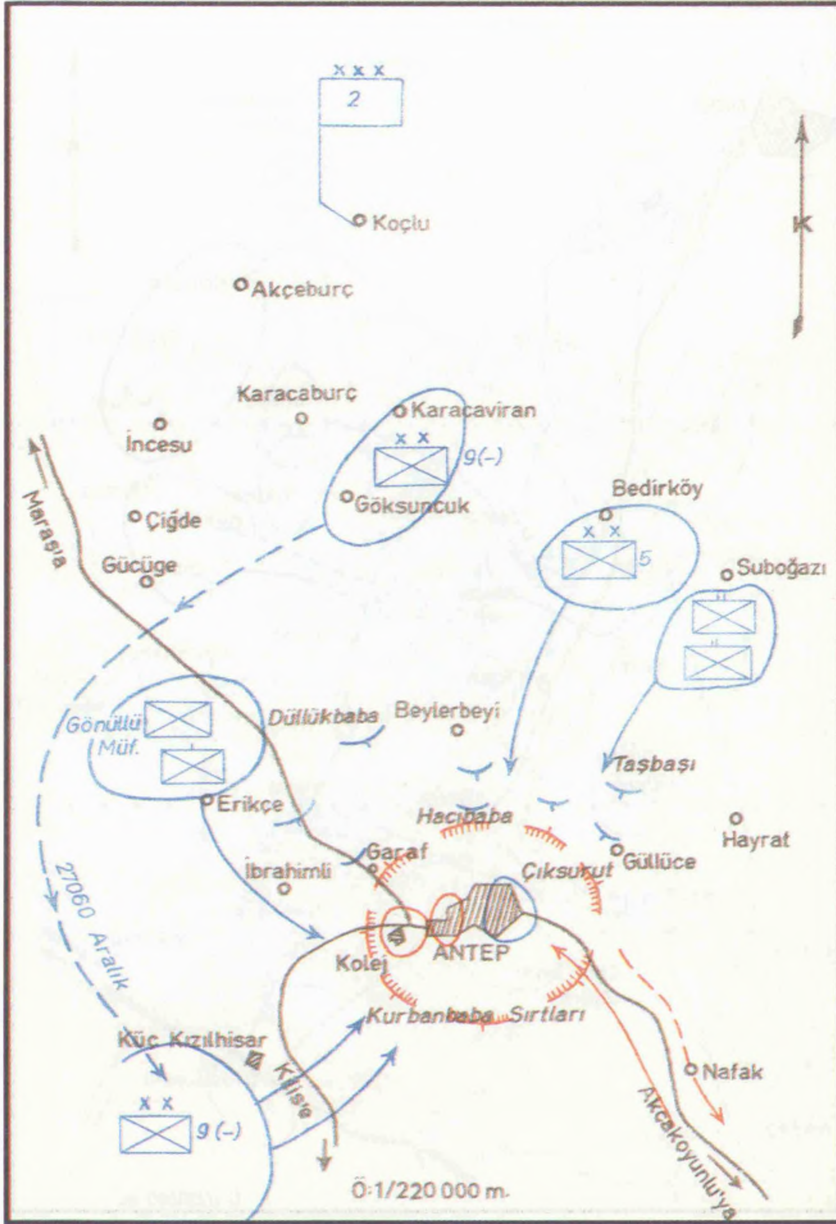

Fransızların Taarruzu (24 - 26 Kasım 1920)

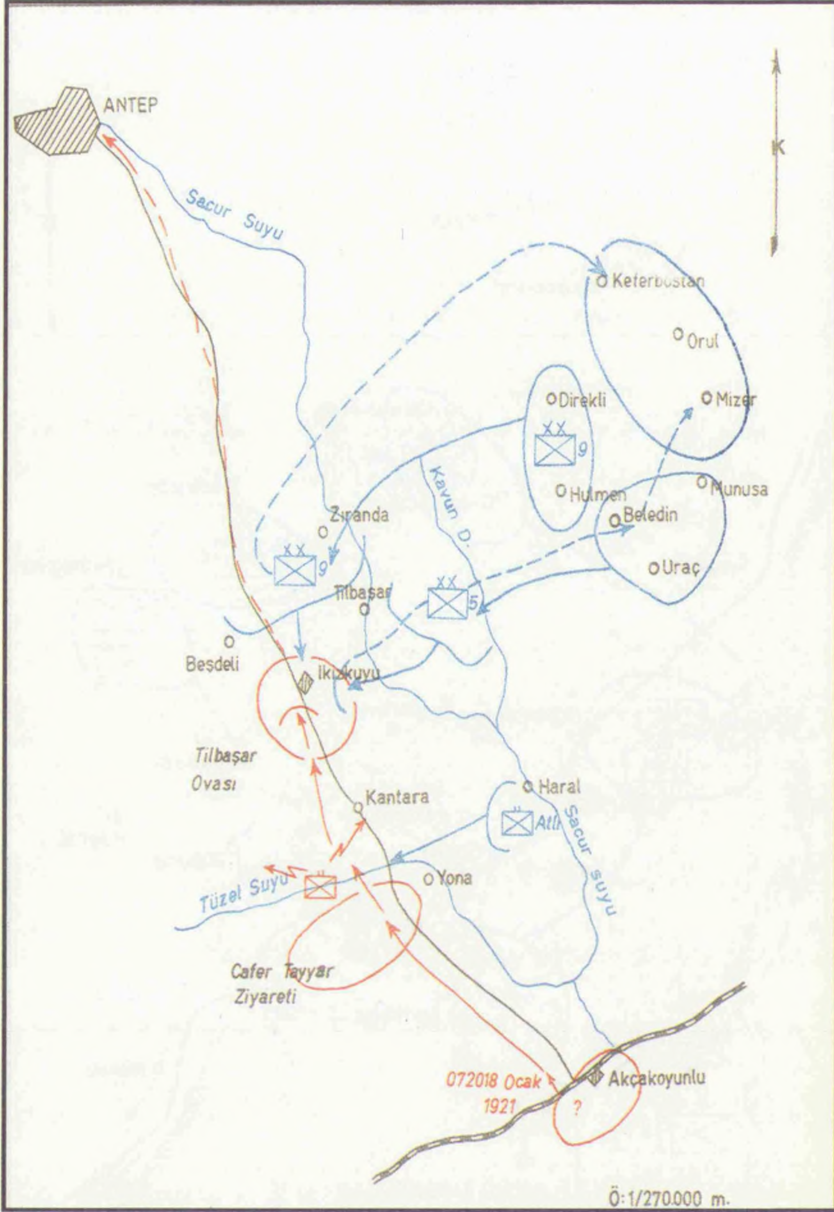
Kroki - 30

19 - 23 Aralık 1920 Muharebeleri

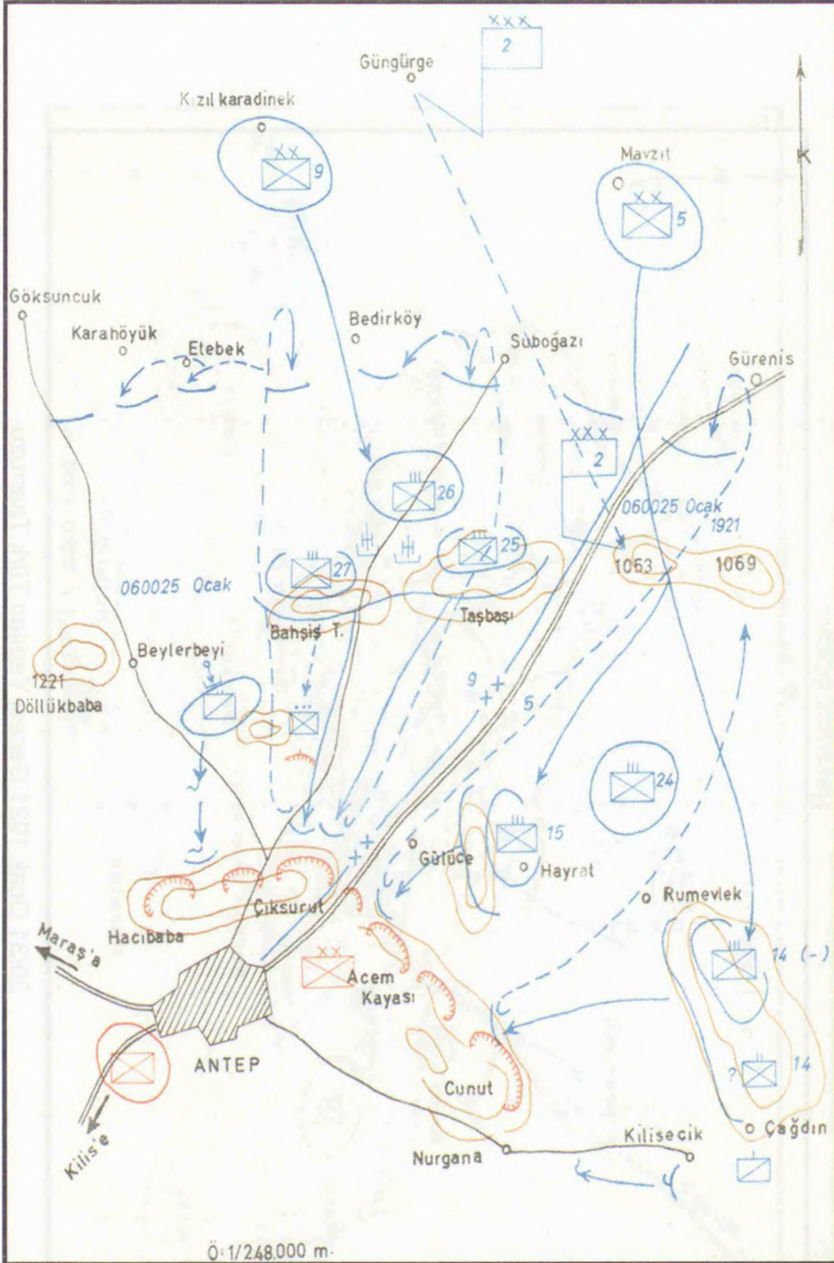

Antep'i Kuşatmadan Kurtarmak İçin Yapılan Türk Taarruzu (27 Aralık 1920)

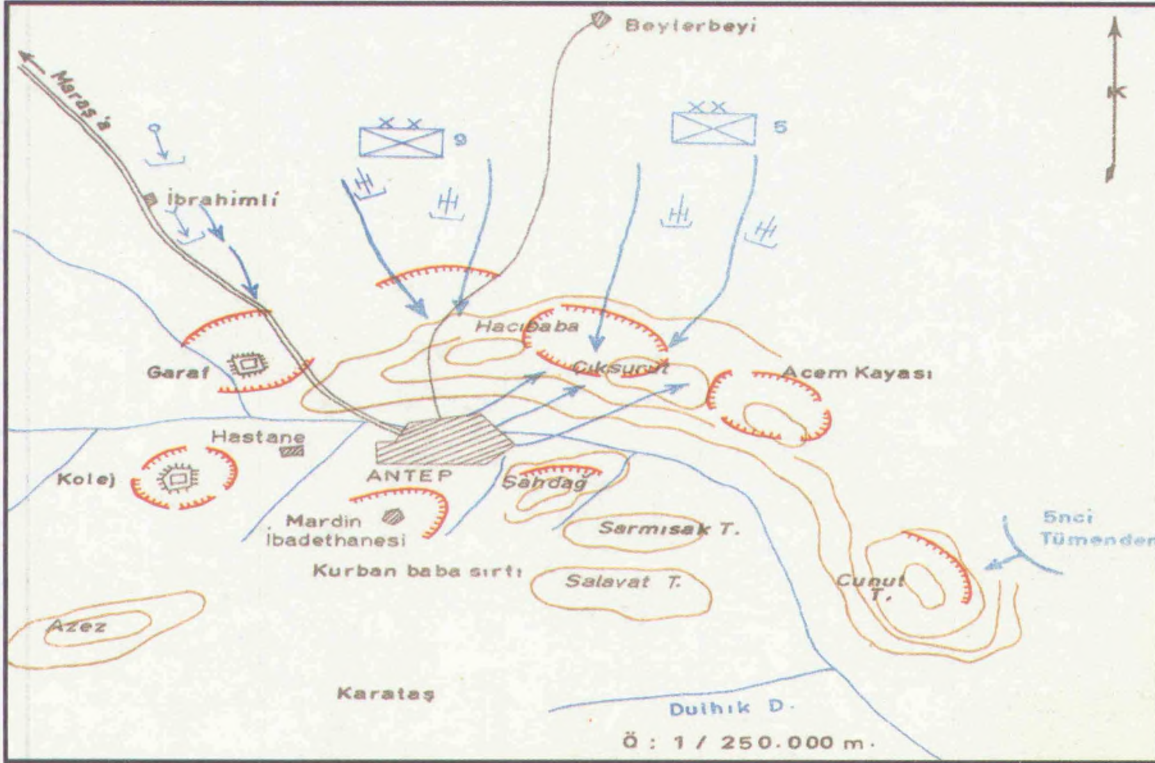

İkizkuyu Çarpışması (18 Ocak 1921)

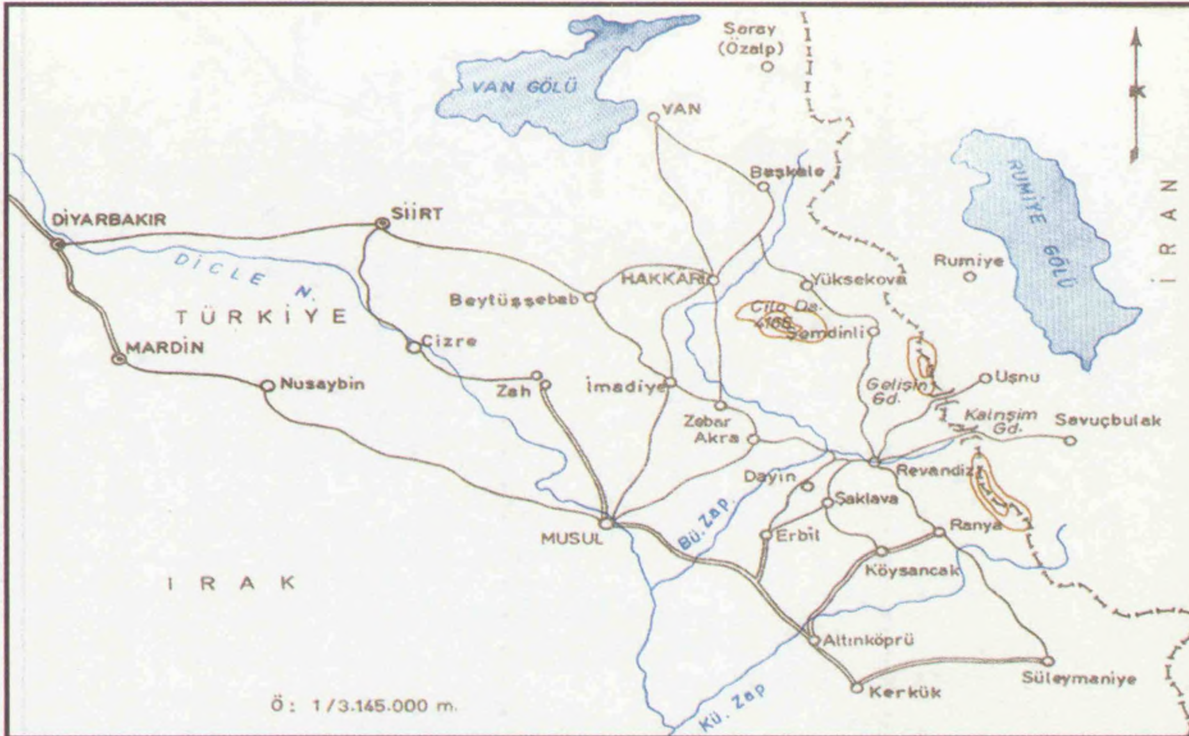
Kroki - 33

2'nci Kolordu'nun Antep Taarruzu (25 Ocak 1921)

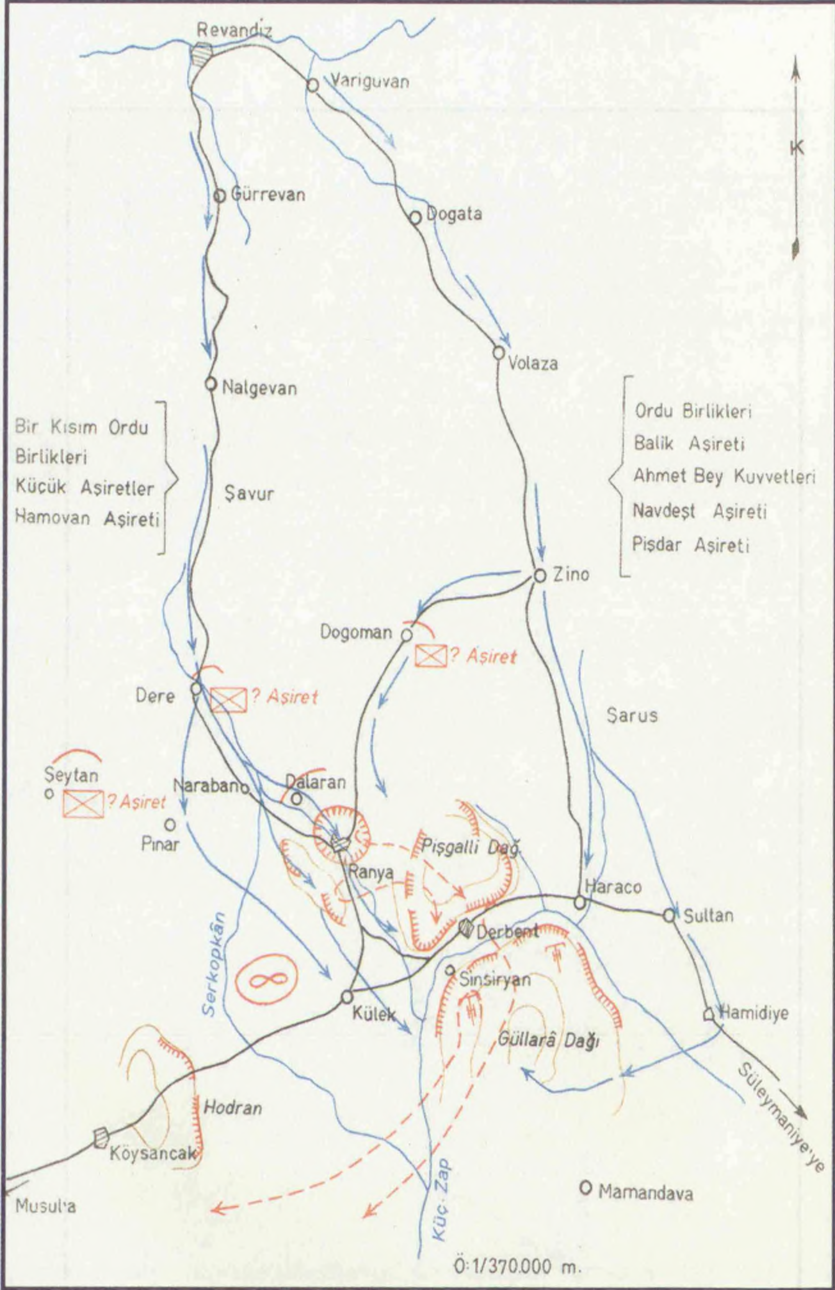

30/31 Ocak 1921 Gecesi Yapılan Türk Taarruzu

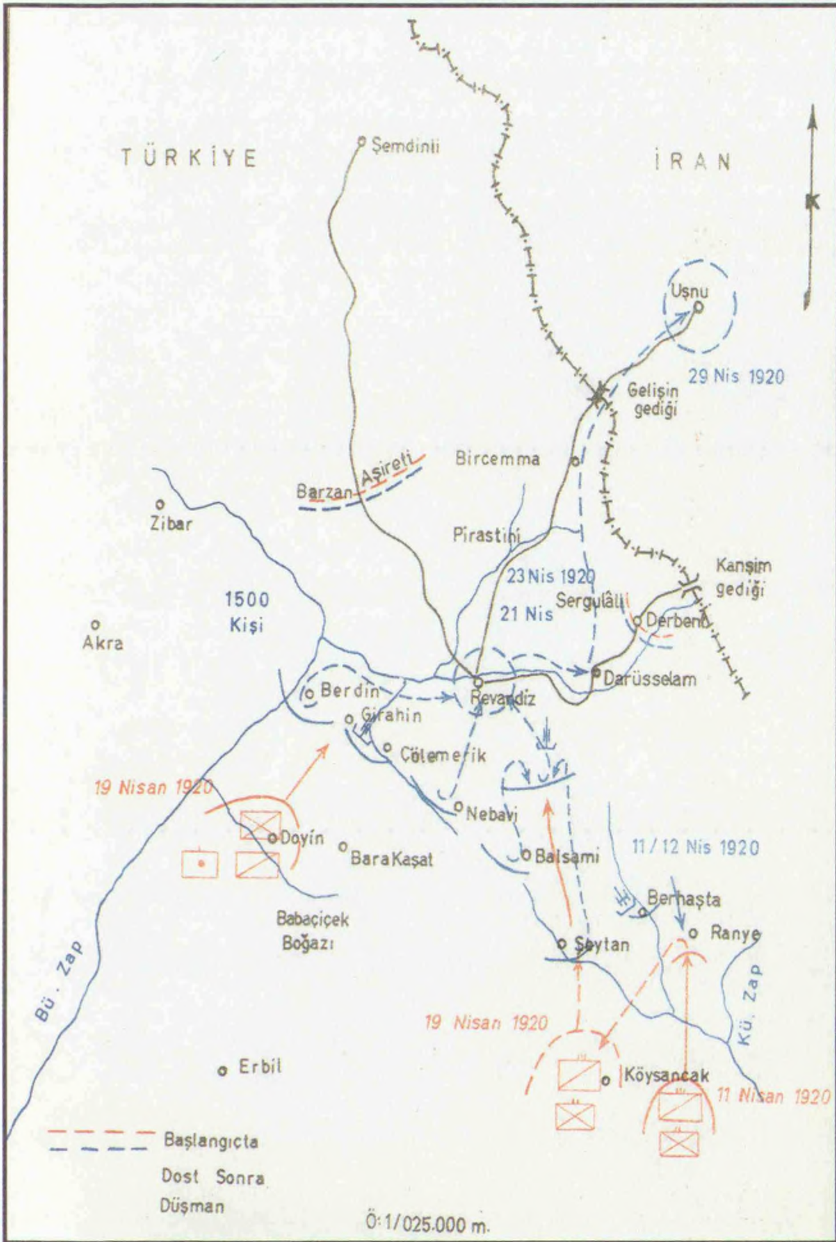

Revandiz Bölgesi

Kroki - 36

Derbent Muharebesi (31 Ağustos 1922)

Kroki - 37

İngilizlerin Revandiz Taarruzu

BASIMEVİ MÜDÜRLÜĞÜ
ANKARA
2009

L HARBİ IV'ÜNCÜ CİLT GÜNEY CEPHESİ